İSLÂMDA FIKHİ MEZHEPLER TARİHİ

M.EBU ZEHRA

KİTABIN "İBNİ TEYMİYYE" BÖLÜMÜ TARAFIMIZCA KALDIRILMIŞTIR.YAZARIN İBNİ TEYMİYYE HAKKINDA DELİLSİZ YAZMASI BİZİ BUNU YAPMAYA SEVK ETMİŞTİR. (web düzen)

İSLÂMDA FIKHİ MEZHEPLER TARİHİ

Takdim

Aziz Okuyucu;
Allahu Teâla hazretlerinin lûtfu ile, Peygamber Efendimizin ve onun güzide Ashabından sonra, yüce dinimizi en iyi anlayan ve en güzel izah buyuran İlim, İman, cebret ve şecaatleri dillerde ve gönüllerde eksilmeyen büyük Mezheb İmanılnrımızın ilmi dehâlarını ve mezheblerini anlatan bu değerli kitabın 2. baskısını sizlere sunmanın bahtiyarlığı içindeyiz.
Bu eserde; bu büyük insanların, engin ahkâm bilgileriyle, Allanın ve onun Resulünün emirlerini en ince teferruatına kadar nasıl inceledikleri. Şeriat deryasının uçsuz bucaksız köşelerini keşfedip insanlığın hizmetine
nasıl sundukları anlatılmıştır.
Onların çalışmaları sırasında ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları, gadre uğratılıp hatta işkence görmeleri, fakat asla yılmamaları, muarızlarına hiç bir zaman taviz vermemeleri izah edilmiştir.

Böylece çağımızın büyük inceleme kitaplarından biri ortaya çıkmış, bütün müslümanların, bu büyük din İmamlarının hayatları hakkında daha
kolay bilgi edinmeleri sağlanmıştır.
İçinde bulunduğumuz bu asırda tercümesini sunduğumuz bu eseri kaleme alan büyük üstad, Muhammed Ebu Zehra'dır. Hayatım İslâmî İlimlere vakfeden çağımızın büyük İslâm Hukuku Profesörlerinden bu kıymetli insanın 1974 yılında aramızdan ebediyen ayrıldığını büyük bir üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz, kendisine Allah'dan rahmet dileriz.
Eserin tercümesini, Ankara Üniversitesi İlâhiyyat Faküitesi'nin muhterem Hocalarından Dr, Abdülkadir Şener yapmıştır. Kısa bir zamanda birinci baskısı tükenen bu kitabı ikinci baskıya hazırlanması sırasında titizlikle gözden geçiren mütercime teşekkürlerimizi arzederiz.
Okuyucumuza böyle bir eseri 'kinci defa takdim etmeyi yayınevimize müyesser kılan Allaha hamdeder; Bu türiü lûtf ve ihsanlarını daim etmesini niyaz eyleriz.
Tevfîk Allahtandır.
HİSAR YAYINEVİ[1][1]

Mütercimin Önsözü

Tercemesini sunduğumuz bu eser, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslâm Hukuku Profesörü Muhammed Ebû Zehra (1898 - 1974) tarafından kaleme alınmış ve Kahire'de Muhaymir Matbaasında (Darû'1-Fikr neşri, tarih yok) basılmıştır. Eserin Arapça metni iki cilt halinde olup birinci cildi, siyasî ve itikadî mezhebler tarihine tahsis edilmiştir. Biz, sadece branşımızla ilgili olan ikinci cildi (İslâmda Fıkhı Mezhebler Tarihini) dİlimize çevirmekle yetindik.[2][2]
Önsözünden de anlaşılacağı gibi eserde ictihad, fetva ve mez-heblerin doğuşu hakkında uzun bir GİRÎŞ'ten sonra kronolojik sıraya göre:
tmam Zeyd ve Mezhebi, îmam Cafer ve Mezhebi, tmam Ebû Hanife ve Mezhebi, İmam Mâlik ve Mezhebi, îmam Şafii ve Mezhebi, İmam.Ahmed b. Hanbel ve Mezhebi, Dâvûd ez-Zâhiri, İbni Hazm ve Zahiri Mezhebi, îbni Teymiyye ve Görüşleri, açık ve İlim adamına yakışan tarafsız bir dille anlatılmıştır.
İslâm Hukuk Tarihinin ilk ve önemli devirlerini içine alan bu eser, müslümanlarm körü körüne mezheb tartışmalarına girişerek, gelişi güzel birbirini itham etmemesi, belli başlı fıkıh mezheblerinin gerçek yönünü tanıması, bu nıezheblerin İmamlarının düşünce ve görüşlerini doğru olarak öğrenmesi için yazılmıştır.
Gazete sütunlarından kahvehane köşelerine, köy odalarından Üniversite çevrelerine kadar mezheb tartışmaları yapılan memleketimizde de aydınlatıcı, müslümanlan birbirine yaklaştırıcı ve bu gibi tartışmaların ilmî bir zemin üzerinde yapılmasını sağlayıcı böyle eserlere duyulan ihtiyaç daha az değildir. îşte bir dereceye kadar bu ihtiyaca karşılık vereceğini düşünerek, bu eseri, Arapçadan Türkçemize çevirmede fayda umduk.
Yazarın önsözünde mezheb İmamları kronolojik sıraya göre zikredildiği halde, İmam Zeyd ve İmam Ca'fer bölümleri kitabın sonuna konmuştur. Biz fikirlerin tarihi bakımdan birbirine olan bağ ve insicamını bozmamak için, İmam Zeyd ile İmam

---

[1][1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/3.
[2][2] Sözünü ettiğimiz siyasî ve itikadî mezhebler tarihini İçine alan birinci «cilt. E. Ruhi Fığlalı - Osman Eskicioğlu tarafından Ttirkçeye çevrilmiş ve «İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhebler Tarihi» adıyla yayınlanmıştır. (Ya&mur Yayınevi, İstanbul, 1970).

Ca'fer bölümlerini kronolojik sıraya koyduk. Ayrıca metinde yaptığımız bu değişikliği, hayatta iken rahmetli müellife bildirip muvafakatim aldık.
Eserin tercemesini daktilo etmek, baskı hatalarını düzeltmek ve terceme sırasında yardımcı olmak suretiyle değerli emeklerini esir-genıiyen Ankara İmam - Hatip Okulu Meslek Dersleri Öğretmeni ar kadaşım İsmet Şimşek"e, sözümü bitirirken teşekkürü zevkli bir borç bilirim.
Gayret bizden, basan Allah'tandır.
29.5.1978 Abdulkadir ŞENER[3[3]]

Önsöz

Verdiğin nimetler için övgü ve şükür sanadır, Allahım. Başarılı kıldığın için lütuf senindir. Sana yakarır, sana koşarız. Yaptığımız her iyilik senin yardımınla ve senin lutfunladir. İyilikten başka yaptığımız her şey, ancak kendimize ait ve tedbirsizliğimizin eseridir. Sen, her iki halde de bize karşı merhametlisin. Bağışlayıcı ve yarlıgayıcı sensin!
Alemlere rahmet olarak gönderdiğin Peygamber'e salât ve selâm eyleriz. O'nun izinden giden sapmaz. O'nun hidayet nişanesi olan âl ve ashabına ve onların yoluna gerçekten uyanlara kıyamete kadar salât ve selâm olsun!
Allah, İslâm'ın sekiz büyük İmamı hakkında birer ciltlik sekiz eser yazmaya beni mavaffak Jnldı. İşte îslâm ilmini yayan, ilmî me-saileriyle, büyük bir titizlik ve derin bir anlayışla ictihadlarda bulunan bu İmamların yolunu, uzak-yakın bütün İslâm ülkelerinde yığın yığın müslüman kitleleri takip etmiş ve etmektedir.
Bu sekiz İmam, kronolojik sıraya göre şunlardır:
1 — Zeyd b. Ali Zeynelâbidin (80-122 H.)
2 — Ebu Abdillah Cafer .es-Sadık b. Muhammed Bakır (80-148 H.).
3 — Ebu Hanife Numan b. Sabit (80-150 H.)
4 — Mâlik b. Enes (98-178 H.).
5 — Muhamed b. Idris eş-Şafiî (150-204 H.).
6 — Ahmed b. Hanbel (161 - 241 H.),
7 — İbn-i Hazm el-Endelüsî (384 - 456 H.).
8 — Takıyyüddin b. Temiyye (661-728 H.).
Bu sekiz kitap, kendisini İslâm Hukuku'na vermiş ihtisas sahiplerinden başka okuyuculara ağır gelmektedir. Bunun içindir ki bir çokları, benden bu kitapların daha kolay okunacak ve genel kültür sahibi olmak isteyenlerin de yararlanmasını sağlayacak bir duruma gelmesi için onları biraz kısaltmamı, bununla beraber ihtisas sahiplerinin de, bütün istediklerini bulamasalar bile, hiç olmazsa faydalanacakları ve her okuyucunun seviyesini aşmayacak, ihtisas sahiplerinin zevkini bozmayacak, büyüklerin küçümsemeyeceği ve az çok İslâm kültürüne sahip olan gençlerin anlamakta zorluk çekmeyeceği bir şekle koymamı istediler.
Ben de onların bu isteklerini yerine getirmek zorunda kaldım. Çünkü, böylece bu eserlerin faydası umumileşmiş olacaktır. Ayrıca ihtisas sahibi olmayanlar da seleflerinin üstün çalışmalarını ve onların Fıkıh denizine dalışlarını; ellerinde Kur'an, Sünnet ve Sahabîlerin Fıkhından, mücehhez oldukları anlayış silâhından, yollarını aydınlatan ihlâstan, kendilerini şeytan ve nefsi "arzulara, sapıklığa karşı koruyan züht ve

[3[3]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/13-14.

takva zırhından başka imkânları bulunmadığı halde, ne derecede verimli bir gayretle Kur'an, Sünnet ve Sahabiler'in Fıkhı gibi İslâm'ın ilk kaynaklarından faydalanarak, İslâm Hukuku'nun temelini sağlam bir şekilde nasıl tesis ettiklerini göre çeklerdir.
Onlar, İslâmî hakikatlara nüfuz etmekte öyle keskin bir görüşe sahip idiler ki bununla istediklerinden uzaklaşarak, hedeflerinden başka bir yöne gitmiyorlar ve basiretlerini aydınlatan ihlâsları sayesinde gerçekleri hakkiyle kavrıyorlardı. Çünkü ihlâs, gönlün feneri ve akim rehberidir.
Zaman zaman bir kısım dergilerde bu İmamlar hakkında kısa makalelerim, diğer bir kısım dergilerde de daha uzun incelemelerim yayınlandı.
Bu eserde adı geçen sekiz İmamı ve onların mezheplerini, fazla teferruata girmeksizin, ele alıp inceledik.
Bu İmamlardan ikisi (Zeyd ve Cafer es-Sadık) Şia İmamları olup Peygamber (S. A.)'in Ehl-i Beyti'ne mensupturlar. Fazilet ve şöhretleri herkesçe bilinmektedir. Bazı din kardeşlerimizin bunları aşırı derecede kutsallaştırmaları, onların şerefini aşağı düşürmez. Fakat bu durum karşısında bizim, müslümanİarın kalplerini birleştirmeye vesile olacak bir şekilde bu iki İmamın hal.tercemelerini yazıp mezheplerini inceleyerek bunlarla ilgili yanlış kanaatleri gidermemiz gerekmektedir.
Bu ünlü fıkıh İmamlarını ve onların mezheplerini geniş bir şekilde öğrenmek isteyenler o sekiz ciltlik eserimizi, özet halinde öğrenmek isteyenler de bu kitabımızı okuyabilirler.
Nefsimizin gururundan bizi koruması için Allah'a sığınır, bizi yazdığımız, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyde başarılı kılmasını ve bize doğru yolu göstermesini O'nun yüce kereminden niyaz eyleriz.
Muhammed EBU ZEHRA[4][4]

Giriş

İslâm Hukuku'nun ilk kaynağı Kur'an ve Sünnet'ten alınan nass'lardır.. Kur'an, İslâm Hukukunun anayasasını teşkil eder; bir kısım teferruatla ilgilenmez. Sünnet ise, bu teferruatı açıklar ve bunların büyük bir kısmını beyan eder; yeni olaylar karşısında insanlara ışık tutar ve Kur'an nass'larına uygun olarak hukukun gelişmesini sağlayacak ana prensipleri kor. İslâm Hukuku'nda Kur'an'la Sünnet'i tamamen birbirinden ayırmak imkânsızdır. Çünkü bunlar, İslâm Hukuku'nun temeli ve ana kaynağıdır. İslâm, uyulması gereken bir dindir. Sadece âkla ve insan tecrübesine dayanmaz. O, semavi ve ebedi bir dindir. Dünya durdukça ve insanlar var oldukça bu din yaşayacaktır.
Dinin ilk başvuracağı kaynak daima akıldır. İslâm dini de bütün meselelerinde akıl ile ahenk halindedir. Hattâ bir bedevi şöyle demiştir : «Muhammed neyi yap dediyse, akıl onu yapma demiyor; tersine, Muhammed neyi yapma dediyse, yine akıl, onu yap demiyor.» Bu, selim fıtratın hükmüdür.
Dinde asıl olan nakildir. İslâmiyet de, bir din olarak, elbette temelinde nakle dayanır. Şüphesiz ki nakle dayanan din hükümlerini anlayıp ortaya koymakta aklın görevi büyüktür. Akıl bu sahada düşünürken iki türlü davranışta bulunur:
1 — Dinî nass'ların maksat ve amaçlarını kavrar. Her nassın ifade ettiği hükmün inceliğini bilir. Aynı durumlarda o hükmün tatbik edilmesini sağlayacak gerçek sebebleri (illetleri) tespit eder. Daha sonra çeşitli hükümlerden çıkardığı sebebler

[4][4] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/15-17.

(illetler) in toplamından dînî emirlerin maksatlarını idrak eder. îşte bunların hepsi insan fikrinin işleme alanına girer.
2 — Hakkında nass bulunmayan olaylarda, mevcut nass'lara dayanarak hükümler çıkarır. Çünkü olaylar sonsuzca meydana gelir. Mevcut nass'lar ise mahduttur. O halde mevcut nass'larm ışığı.altında hakkında nass bulunmayan hususlara dair hükümler çıkarmak bir zarurettir. Bu noktada, akim her iki işleme alanı birleşmiş olur.
İslâm Hukuk Ekolleri'nin metodları değişebilir; fakat hepsi de nass'lann gölgesine sığınmaktadır ve bu nass'larm otoritesini bir yana bırakıp sınırlarını aşamaz. İslâm hukukçularından bir kısmı, sadece nass'lann ifade ettiği hükümlerle hakkında nass bulunmayan olaylar arasmda kıyasta bulunmakla yetinmiştir. Hukukçunun nass'-lardan çıkardığı sebeblere «İlletler» denir. O bunları, hakkında nass bulunmayan olaylara tatbik eder. Böylece nass'ların illetini kavrayarak, hakkında nass bulunmayan hâdiseye onların tatbik edilmeye elverişli olup olmadığını inceler. İşte buna «Kıyas Metodu» denir.
İslâm hukukçularından bir kısmı bu kıyası almakla beraber dînî hükümlerin genel amaçlarını (ki bunlar insan maslahatlarıdır...) tespit etmiş, şer'î hükümlerin gayesine uygun olan. maslahat yönünü tutmuştur. Burada, özel bir güçlüğü kaldırmak esası mevcuttur.
Bazıları da nass olmayan yerde aklı hakem kılmıştır; akıl da, aslında bizzat maslahata dayanmaktadır.
O halde şer'i hükümleri bilmek için ictihad şarttır. İçtihadın alanı ise yukarıda işaret ettiğimiz aklın iki düşünme sahasıdır. îctiha-dm bu ikisinin üstünde bir işleme alanı daha vardır; o da, nass'lann lâfızlarından mânâlarını kavramak, onlardan hükümleri çıkarmaktır. Çünkü her müslüman nass'lardan hükümler çıkaramaz. Do-layısiyle buhlan çıkarmak için sabit kaidelerin bulunması gerekir. Bu kaideleri Peygamber'den İlim alanlar daha iyi kavrarlar; çünkü onlar, Peygamber ile beraber yaşamışlar ve bu bakımdan seviyeleri yüksektir. Hz, Ömer, Ali, Ebu Bekr, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Sahabilerin diğer bilginleri bunlardandır. ,
Bundan başka, her müslüman, Kur'an ve Hadis nass'larını tamamen bilemez ve bu yüzden de ilme ve delile dayanarak fetva veremez. Bu itibarla içtihadın yeni olduğu sahabiler devrinde İslâm âleminin birden bire genişlemesiyle birçok hâdiseler içtihada şiddetle lüzum göstermiş, dolayısiyle nıüctehidler ve onlara uyan birçok kimseler bulunmuştur. Sahabîler arasmda fetva veren, fetva soran kimseler pek çoktur.
İslâm Hukuku'nda ictihad dört devreye ayrılır :
1 — Peygamber devrindeki ictihad,
2 — Sahabîler devrindeki ictihad,
3 — Tabiîn devrindeki ictihad,
4 — Müctehid İmamlar devrindeki ictihad.[5[5]]

1- Peygamber Devrinde İctihad

Peygamber (S.A.)'in asrında ictihad vardı. Fakat sınırlan çok dardı. Çünkü vahiy devam ettiği için içtihada geniş çapta lüzum yoktu. Sahabîler bu devirde Peygamberden uzak olduklan zaman ictihadlarda bulunuyorlardı. Meselâ; Amr

[5[5]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/19-20.

Îbnü.'1-Âs'ın da bulunduğu sefere çıkmış olan bir müfrezede bir kısım sahabîlerin gusül etmesi gerekmişti. Su çok soğuktu, kullanılması imkânsızdı. Suyu ısıtma imkânını da bulamamışlardı. Bunun üzerine teyemmüm ederek na-mazlannı kıldılar. Müfrezede bulunanlardan bir kısmı teyemmümle namazlarını kıldıkları halde gusletme imkânına kavuştuktan sonra namazlanm iade ettiler. Bazıları da iade etmediler. Peygamber .(S.A.) bu içtihadın her ikisini de kabul etti. Gerçekten netice değişmiyordu. İkinci gurup ihtiyat bakımından namazlarını iade etmişti. Halbuki burada ihtiyatı gerektiren bir şey yoktu. Fakat Peygamber (S.A.) onların gösterdiği takvayı doğru buldu. Birinci gurubu tasdik etmesi ise namazın iadesine lüzum olmadığını göstermektedir.
Peygamber (S.A.) de ictihad'da bulunurdu. Bazı kimseler dîni hususlarda O'na sual sorup fetva alıyorlardı. Bazıları günlük hayatla ilgili, aile, toplum veya çeşitli sosyal münasebetler sebebiyle Peygamber (S.A.)'den fetva istiyorlardı. O da, Kur'an ile yahut kendisine gelen herhangi bir vahiy ile veya ictihad'da bulunmak suretiyle bunlara fetvalar veriyordu.
Peygamberin içtihadında hatâ. bulunacak olursa Allah O'nun hatâsını vahiy yoluyla düzeltiyor ve hakikati bildiriyordu. Nitekim Bedir esirleri hakkında Peygamber (S.A.), Sahabîleri ile müşaverede bulunmuştu. Sahabîlerden bazıları kayıtsız şartsız serbest bırakılmalannı, bazıları da hepsinin öldürülmesini teklif ettiler. Peygamber (S.A.) ise, bu iki görüşün dışında fidye mukabili esirlerin ailelerine dönmeleri fikrini ileri sürdü. Bu durumda Allah Teâla, savaş devam ettiği müddetçe esirlerin fidye mukabili bırakılmayacaklannı bildirdi. Savaş ise, Bedir'den sonra da Mekke müşrikleriyle müslümanlar arasında devam etmekte idi. Bu savaş, ancak hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethinden sonra nihayete ermiştir. Bu hususta Cenabı Allah şöyle buyurur: «Hiç bir peygamberin yer yüzünde ağır basıp zaferler kazanıncaya kadar esirler alması vâki olmamış tır. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah Ahireti istiyor, Allah azizdir, hakimdir. Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi aldığınız (fidye)'de size herhalde büyük bir azap dokunurdu Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl - hoş olarak yeyin. Allah'tar korkun. Şüphesiz ki Allah çok yarhgayıcı, çok esirgeyicidir. Ey Peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah'ın ezelî ilmine göre yüreklerinizde bir hayır varsa O, size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi yarhgar. Allah çok yarhgayici, çok esirgeyicidir.»[6][6]
Burada şöyle bir sual sorulabilir: Niçin Allah, Peygamber'e hakikati ilk önce vahiy yoluyla bildirmedi de O'nu hatâ ettikten sonra uyardı? Buna şöyle cevap verebiliriz: Allah, insanların kendi gö: rüşlerine güvenerek onları değişmez gerçekler saymamalarını ve hakikati tam olarak Allah'ın bileceğine, Peygamber gibi yüksek bir şahsiyetin dahi yanılabileceğine inanmalarını göstermek istemiştir.
Peygamber'in hatâsı Allah tarafından düzeltilmeden bırakılmaz. Hele bu hatâ, teşri' (yasama) hususunda, başka bir deyişle, şeriatın prensipleriyle ilgili olursa; esirler hakkındaki biraz önce zikredilen hükümler gibi.
İslâm Hukukçularından bazıları burada ileri giderek, Peygamber'in içtihadıyla olan bir hükme uymak gerekmez, diyorlar. Biz de diyoruz ki, bu çok ağır bir sözdür ve gerçeğe hiç uymamaktadır. Çünkü Peygamber (S.A.)'in şer'î prensipleri beyanında hatâ olmaz. O, emri Rabbından almaktadır. O halde vahiyle olsun ictihadla olsun, Peygamber insanlara yanlış olarak nasıl tebliğde bulunabilir. Zira onun içtihadında bir yanlışlık

[6][6] Enfal Sûresi, 67-70.

olacak olursa, Allah, kendisini bir vahiyle ikaz eder.
Bazan şer'i hüküm ve prensiplerin dışında dünyevi bir şey hakkında Peygamber hatâ edebilir. Meselâ; Peygamber, Bedir savaşına hazırlanırken uygun olrmyan bir yeri ordugâh yapmak istedi. Bazı sahabîler kendisine iyi bir yeri ordugâh yapmasını söylediler. Şüphesiz bu hatâ, dîni bir prensip meselesi değildir, savaşla ilgili bir meseledir. Bu hususta istişare etmek uygun olur. Peygamber de bu türlü konularda sahabîîerle istişarede bulunurdu.
Dişi hurma ağacının çiçeklerine erkek hurmanın tohumlarından sun'î bir şekilde aşılanması hususunda bir kısım sahabiler Hz. Peygamber'e başvurdular; O da, aşılamamalarını söyledi. Bunun üzeri ne o yıl hurma bol ürün vermedi. Bu vesîle ile birisi Peygamber'e başvurarak durumu anlattı. Peygamber Efendimiz de, «Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz» buyurdu.
Birtakım sapık kimseler, bu hadîs'i çığrmdan çıkarıp şer'î hükümlerin hepsini iptal edecek kadar ileri gittiler. Bu kimseler, Kur'-an'ın ve Paygamber (S.A.)'in emirlerini, şer'î prensipleri, hurma çiçeklerinin aşılanması mesabesinde görerek san'at, ziraat, iktisat içtimaî ve ailevî dünya meseleleri hakkında insanların daha iyi bii bilgi sahibi olacaklarını ve aynı zamanda, Kur'an ve Sünnetin nass'-larma aykırı bile olsa, istedikleri gibi hükümler koymaya, haramı helâl, helâli haram yapmaya yetkili sayılacaklarını iddia ettiler.
Böyle bir anlayış, Allah ve Resulüne iftira etmek demektir. Onlar, Allah'ın şu sözünü unutuyorlar: «Dillerinizin yalan yere va-sıflandıragеldiği şeyler için şu helâldin bu haramdır demeyin. Çünkü Allah'a iftira etmiş olursunuz».[7[7]]
Yukarıdaki hadîs-i şerif san'at, ziraat gibi hususlarla ilgilidir Onlar, Peygamber (S.A.)'in ziraat, ticaret, camcılık, dericilik, doku macılık ve buna benzer çeşitli sanat kollarında derinliğine bilgi sahibi olduğunu mu sanıyorlar? Eğer böyle düşünüyorlarsa son derece de yanılıyorlar. Semavî bir din getiren Allah elçisi ile bir teknisyeni veya taciri birbirine karıştırıyorlar. Bunlar bu sakîm görüşlerinden kurtulabilmek için yukarıdaki hadis-i şerifin ne için varit olduğunu bilmek zorundadırlar. Bu hadîsin konusu ise, hurma ağacını aşılamak gibi sanat ve ziraatla ilgilidir. Elbette Allah'ın elçisi ve O"nun getirdiği şeriat, bu gibi sakat anlayışların üstündedir.
Peygamber (S.A.), iki hasım arasında hüküm verdiği zaman bazen yamlabileceğini düşünürdü. Bunun içindir ki bir hadisinde şöyle buyurmuştur: «Siz bana muhakeme edilmek için geliyorsunuz belki bazınız delil getirme bakımından diğerinden daha zayıf ola bilir. Bir kimse kardeşinin hakkını koparıp alırsa, ona ateşten bir parça verilmiş olur.» Peygamber'in böyle düşünmesi teşri' olmayıp hüküm verme (kaza) meselesidir. Bu ise, İslâm dininin getirdiği prensipleri tatbik etmektir, tatbik ile teşri' arasında büyük bir fark vardır. Peygamber (A.S.), tatbik ederken, delilleri dinleyerek bir insan gibi hareket etmektedir. Vahyi Allah'tan.alıp insanlara tebliğ ederken de, bir peygamberdir. Bu ikisi arasındaki fark çok büyüktür.
İslâm hukukunun mantığından ayrı bir mantığa sahip olan Avrupa kanunları ile uğraşan bazı hukukçular şöyle bir itirazda bulunabilirler : Yargılama (kaza) prensipleri, bazan uyulması gereken bir kanun mahiyetini alır; meselâ Temyiz Mahkemelerinin kararları kanun yerine geçer. Bunlara şöyle cevap verebiliriz: Sizin söz konusu ettiğiniz kanunlar insanlar tarafından konulmaktadır. Temyiz mahkemelerinin kararları ise, bu kanunların tefsiri mahiyetinde olup bir yasama (teşri')

[7[7]] Nahl Süresi, 116.

değil, özel halleri izahtan ibarettir. Bu kararlarda hatâ ihtimali olduğu gibi bu kanunların uygulanmasında dahi hata bulunabilir. Hâkimlerden yanlış hüküm verenler bulunduğu için bu hükümleri bozacak yüksek mahkemelerin bulunması tabiîdir. Hülâsa, mahkemelerin verdiği isabetsiz hükümleri düzelimek, teşri' sayılmayıp bir tatbikten ibarettir. Bu dahi bazen hatalı olabilir.
Peygamber (S.A.)'in her hangi bir yargılama (kaza) sırasında yanıldığını bilmiyoruz. Çünkü O, son derecede doğru ve âdil. olduğu gibi, kendi tebliğ eylediği dini de çok iyi biliyordu. Allah O'na öyle keskin bir görüş vermişti ki, davacıların O'nu atlatması imkânsızdı; Peygamber'in kendisinin yamlabileceğini düşünmesi, kendinden sonra gelecek hâkimlerin çok dikkatli olmaları için bir uyarmadır. Çünkü Peygamber (S.A.) biliyordu ki insanlar, dünyada hâkimin pençesinden kuvvetli bir müdafaa ve bâtıl deliller sayesinde kurtulabilirler. Fakat, Âhirette Allah'ın adaletinden kaçamazlar. O halde insanlar dâvalarında Allah'tan korkmalı, dâvanın müdafaa ve delil getirme yarışması olmadığını, onun hakkı aramak olduğunu bilmelidirler. Hakkından başkasını isteyenler, bâtıl yollarla başkalarının hakkını yemek istemektedirler. îsterse onlar bu fiillerini hâkimlerin hükmü ile süslemiş olsunlar.
Kısaca diyebiliriz ki; Peygamber (S.A.)'in Allah'ın emirlerini beyan ederken yaptığı ictihadlarda hatâsı olmaz. Şayet bir hatâsı, olursa, Allah, O'nu derhal vahiy yoluyla uyarır. Sanat, ziraat, ticaret gibi dünya işlerinde hatâ etmesi imkânsız birşey değildir. Çünkü peygamberlik görevi bunlar değildir. Peygamberlik, şeriatı tebliğdir. Yargılama (kaza) esnasında yanılmasını düşünmesi bir ihtimalden ibarettir. Muhakeme ederken yanılması mümkün olduğu halde O'nun yanıldığına dair elimizde hiç bir delil yoktur.8[8]

2- Sahabîler Devrinde İctihad

Peygamber (S.Â.), irtihal etmeden önce peygamberlik görevini en üstün şekilde yerine getirdi ve Rabbinin emirlerini hakkı ile tebliğ etti. Bu hususta Allah şöyle buyurur: «Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve din olarak size İslâm’ı seçtim.»9[9]
Bizans'ın Suriye valisinin, tebaasından müslüman olanları öldürmesi dolayısıyla Peygamber (S.A.), îslâm ordularını Şam üzerine yolluyordu. Çünkü yeni dine mansup olanları korumak ve onları müslüman oldukları için işkenceye uğratmamak zaruri idi.
Peygamber (S.A.) Iran İmparatoru (Kisra)'na İslâmiyeti tebliğ etmek üzere elçi gönderdiği zaman Kisrâ buna, Peygamber (S.A.)'i öldürecek birini yola çıkarmakla cevap verdi. Fakat Allah onu, niyetini gerçekleştirmeden helak etti. Böyle bir durumda tecavüzü aynı şekilde karşılamak gerekiyordu. Peygamber (S.A.)'in, insanları hakka çağırmasına engel olacak şeylere karşı koyması ve hakkı duyurmasını önleyecek her engeli yok etmesi gerekiyordu.
Bunun içindir ki, Peygamber (S.A.)'in irtihalinden sonra, müslümanlar, îran ve Bizans ülkelerine akınlara başladılar. Bu ülkeleri fethedip halkını hakka ve doğru yola çıkardılar. Müslümanları hiçbir hükümdar ve kuvvet köleleştirmedi. Bu ülkelerin imparatorları, müslümanlığın yurtlarına girmemesi için direndiler. Müslümanlık, tebaalarına ulaşmasın diye surlar yaptırdılar. Fakat, İslâmın çağrısı yayılacaktı. Bu

8[8] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/21-24.
9[9] Maide Sûresi, 30.

çağrı bütün milletlere ulaşacaktı. Ona engel olan surların yıkılması gerekiyordu. Bu ise zaruri bir savaşa yol açıyordu.
Burada dini bir zorlama (ikrah) için savaş yapıldığı sanılmamalıdır. Çünkü bu imparatorlar, insanları İslâm dâvetine karşı'engelliyorlardı. Bilhassa İslâm çağrısı; onların halkı kendilerine taptırmaları, hak olsun bâtıl olsun, halkın kendilerine uymalarını istemeleri ile bağdaşmıyordu. Çünkü yeni din, «Hâlıkâ isyanda mahlûka itaat "edilmez» diyordu.
Bu din, insanları eşitliğe çağırıyor ve onların hepsinin Âdem'den olduğunu, Âdem'in ise topraktan yaratıldığım ifade ediyordu. O halde İslâm'ın savaşı, dini bir zorlama için değildi. O, ruhları, zâlim kralların köleliğinden, akılları bu kralları kutsallaştıran sapık düşüncelerden kurtarmak için yapılıyordu. Veya diyebiliriz ki, bu savaş, din hürriyetini korumak içindi; bu hürriyeti yok etmek için değildi. Bu savaşın dini bir zorlama için yapılmadığının delili, İslâm de veti, gölgesinde birçok gayri müslimlerin haklarına tam olarak riayet ediyor, din hürriyetlerine katiyen dokunmuyordu. Hattâ din bilginleri (îakihler) «gayri müsümleri dinleri ile başbaşa bırakmakla emrolunduk» prensibini kabul etmişlerdi.Bu, gayri müslimlere yapılan iyi muamelenin tam bir ifadesidir.'Gayri müslimlere, müslümanlar «zimmi» adını veriyorlardı. Çünkü onlar, Allah'ın elçisinin zimmetinde idiler-, çünkü Peygamber (S.A.), onlara kötülük edilmesini yasaklayarak şöyle buyurmuştu : «Bir zimmiye kötülük edenin kıyamet günü hasmı benim.»
İslâm fetihlerinin ötesinde arap olmayan milletlerin, araplann safında yer aldığı bir gerçektir. Onlar isteyerek zorlanmadan İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Çünkü Allah: «Dinde ikrah yoktur»[10[10]] ve «Sen îman etsinler diye insanları zorlayıp duracak, mısın»[11[11]] buyurmaktadır. Veya onlar müslümanlarla aralarında zimmet akdetmişler, müslümanlar onların, onlar müslüm anların haklarına karşılıklı olarak riayet göstermişlerdir. Sahabîler asrında îran, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika fethedilmiş, müslümanlann idaresine, çok eski medeniyetlere mensup mîlletler girmişti, tslâm medeniyeti, çeşitli milletlerin medeni mirasları ile karışmaya başlamıştı. Dolayısiyle toplum hayatında Peygamber (S.A.) devrinde olmayan hâdiselerle karşılaşılmış, hayat çeşitli dallara ayrılmıştı. Bu durum karşısında İslâm bilginlerinin yararlı ve uygun olan hususları inceleme, araştırma, düşünme ve ictihad'da bulunma cihetine yönelmeleri bir zaruretti.
Bu itibarla büyük sahabîlerin ictihad'da bulunması, Peygamber (S.A.)'in söz ve hareketleriyle yalandan ilgili olanların yeni meseleleri halletmesi gerekiyordu. Onlar, yeni meseleler karşısında ictihadlarda bulundular ve Allah'ın hükmünü açıkladılar. Çünkü Allah'ın dini bütün asırlara şâmildi. Allah, Kur'an'da; «İnsan başıboş bırakıldığını mı sanıyor?»[12[12]] buyurduğundan insan, hayatta başıboş ve istediği herşeyi, bir hükme bağlamaksızm yapma durumunda değildir.
Sahabîlerin bilginleri ictihad hususunda bir metod ortaya koydular; onlar, yeni bir hâdise karşısında ihtilâfa düşerlerse Kur'an'a başvuruyorlar, bu meseleyi açıklayan bir âyet bulurlarsa onun üzerinde birleşiyorlardı.
Buna şöyle bir misal verebiliriz: Irak ve İran toprakları fethedilince sahabîler, bu arazinin fethe iştirak eden askerlere dağıtımında ihtilâfa düştüler; Hz. Ömer, devletin reisi ve mü'minlerin emîri olarak araziyi askerlere taksimden kaçındı. Çünkü O,

[10[10]] Bakara Sûresi, 356.
[11[11]] Yunus Sûresi, 99.
[12[12]] Kıyame Sûresi, 36.

görüyordu ki bu arazi, Allah'ın, «Biliniz ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeylerin beştebiri Allah'ın, Peygamberin, O'nun yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolda kalanların hakkıdır.»[13[13]] âyetinin içine girmiyordu. Bu âyette kasdedilen ganimet menkul inalları ifade ediyordu, toprak ise gayri menkul olduğu için fethedilir, fakat ganimet olmazdı. Öte yandan ülke ve sınırların korunması için gelire ihtiyaç vardı. Bu da, arazinin fethedenlere dağıtımıyla olmaz, arazi sahipleri gayri müslimlerden «cizye» almakla sağlanabilirdi. Fakat savaşçılar, Hz. Ömer'e uymadılar ve münakaşa üç gün sürdü. Üçüncü gün Hz. Ömer, Kur'an'da gördüğü şu âyeti onlara okudu: «Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey' (ganimet) Allah'a, Peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir. Bu da o malın, sizin içinizdeki zenginlerin arasında dolaşan bir mal (sermaye) olmaması içindir... Allah'ın azabı şiddetlidir.»[14[14]]

Hz. Ömer, bu Kur'an nassını okuyunca hepsi O'nun emrine uymak zorunda kaldı.

Sahabîler, Kur'an'da bir nass bulamayınca Sünnete başvuruyorlar ve ondan gereken hükmü alıyorlardı. Emirü'l-müminin meseleyi arkadaşlarına açıyor; bu hususta herhangi bir hadis bilen onu serdediyor ve meseleyi böylece hallediyorlardı.

Meselâ; Bir gün bir anneanne (nine), Hz. Ebu Bekr'e geldi ve ölmüş olan kızının oğlundan miras istedi. Ebu Bekr(R.A,) de.Kur'-an'cla bu hususla ilgili bir âyet bilmediğini söyledi. Sonra sahâbile-re dönerek, Peygamber (S.A.)'in, böyle bir meselede verdiği hükmü. içinizden bilen var mı? dedi. Mugîre b, Şu'be, Peygamber (S.A.) . Efendimizin nineye altıdabir hisse tanıdığını hatırlıyorum, dedi. Hz. Ebu Bekr, bu durumu başka bilen var mı? diye sordu. Başka bir sa-habinin buna tanıklık etmesi üzerine bu nineye altıdabir (1/6) miras hakkı tanıdı. Daha sonra Hz. Ömer (R.A.) devrinde baba-anne ' gelip hissesini istedi. Ömer de, «Kur'an'da. sana ayrı bir hisse tanındığım bilmiyorum, bu aitıdabir (1/6) hisse ikinizindir.» dedi.

Sahabîler, Kitab'ta ve Sünnette bir nass bulamadıkları zanîan ictihad yapıyorlardı. Bu, Peygamber (S.A.)'in kabul ettiği bir metod idi. Muaz b. Cebeli Yemen'e hâkim olarak gönderirken Peygamber (S.A.) O'na «Ne ile hükmedeceksin,» diye sordu. O, «Allah'ın kitabı ile» dedi. Peygamber «Ya Kitab'ta bulamazsan?» dedi. O da, Peygamber'in sünneti ile» dedi. «Onda da bulamazsan?» dedi. Muaz, «Re'yimle ictihad yaparını» dedi. Peygamber (S.Â.) bunun üzerine; «Allah'a hamd olsun ki, Peygamberinin elçisini O'nun razı olduğu şekilde muvaffak kıldı» buyurdu.

Usûl-i fıkıh bilginlerinin çoğu, re'yi kıyas olarak kabul eder. Kıyas da, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, illetleri aynı. olan ve hakkında nass bulunan başka bir meseleye göre halletmektir.

Başka bir deyimle, kıyas, hakkında nass bulunmayan mesele üzerinde, hüküm bakımından illetleri ortak olan ve hakkında nass bulunan meselenin hükmünün sabit olmasıdır. Bu tarif, re'yin, bu türlü ictihad'tan ibaret olduğunu gösterir.

Bu türlü ictihad, müctehidin, hakkında nass bulunmayan konuda illet bakımından ortak olan ve nassa dayanan meseleyi tam olarak kavramasını gerektirir. Meselâ; sarhoş eden herşeyi şaraba kıyas etmek gibi. Şarabın haram edilişinin illeti sarhoş etmesidir. O halde bu illet, diğer sarhoş eden şeylerde de bulunduğundan onların da haram olduğu sabit olur. Gerçekte sahabîlerce kabul edilen re'y, hem kıyası, hem de hakkmda nass bulunmayan bir konuda maslahata göre içtihadı içine almaktadır. Sahabîler

[13[13]] Enfal Sûresi, 41.
[14[14]] Haşr Sûresi, 7.

asrında re'yin bu iki şekli de görülmekte idi. İbn-i Kayyım el-Cevziyye, sahabîlerin içtihadını şöyle tarif eder: «Sahabîlerin içtihadı, illetleri ayrı ayrı olan hususlarda doğru olması gereken ciheti anlamak için iyice düşündükten sonra akıllarına uygun gelen hükmü çıkarmalarıdır.» Bu tarif eksiktir, çünkü; illetler aynı olmazsa kıyas yapan hukukçu neyi neye kıyas edecektir. Gerçekte re'y ile ictihad, iyice düşündükten sonra bir meseleyi Kitab ve Sünnete en yakın olan bir şekilde halletmektir. Bu, hakkında belli bir nass bulunan meseleye göre yapılırsa kıyas olur, şeriatın genel amaçları göz önüne alınarak yapılırsa maslahata göre yapılmış ictihad olur.

Kıyas metoduna göre' re'y ile ictihad yapmakla meşhur olan sahabîler arasında Abdullah b. Mes'ud vardır. Ali b. Ebi Talib ise, bazan maslahata göre ictihad yapardı. Dolayısiyle Tabiin'den Küfe-li hukukçular ve bunların izinden giden müctehid İmamlar, onların ictihad metodunu almışlardır.

Maslahata göre ictihad'da bulunan sahabilerin başında Ömer b. Hattab gelir. Daha başka birçok sahabîler, maslahatı gözeterek, Hz. Ömer gibi fetva vermişlerdir. Meselâ; bir kişiyi öldüren bir gurubu öldürmek kıyasa, sanatkâra yaptığı şeyi heder ederse ödetmek maslahata uyularak kabul edilmiştir. Hz. Ali de bu ödetme (tazmin) işinde, «insanları ancak bu ıslah eder« demiştir.

Ömer (R.A), devlet işlerini idarede, hakkında nass bulunmayan meselelerde maslahata göre ictihad yaptığı halde, kaza (yargılama)'-da, hakkında Kur'an ve Sünnet'den bir nass bulunmayan meselelerde kıyas cihetine gidilmesini emrederdi. O, Ebu Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği mektubun sonunda şöyle diyordu : «Kur'an ve Sünnette bulunmayan ve tereddüde düştüğün meseleleri çok iyi anlamaya çalış, birbirine benzeyen hususları iyice kavra ve buna göre meseleleri birbirine kıyas et.» Bu ifade açıkça göstermektedir ki hâkim, şer'î bir nass bulamazsa hâdiseyi, hakkında nass bulunan benzeri bir hâdiseye kıyas edecek ve buna göre hüküm verecektir.

Burada okuyucunun hatırına şöyle bir soru gelebilir: Niçin Ömer (R.A.), hakkında nass bulunmayan ve devletin idaresi ile ilgili olan konularda maslahata göre içtihadı benimsiyor da, kaza hususunda kıyas'a başvurulmasını bilhassa emrediyor?

Bunun cevabı şöyle olabilir: Devlet işlerinin yönetimi maslahata, bozukluğa meydan vermemeye, şeriatın emirlerine itaat etme esasına dayanır. Öte yandan iyi yönetici ile iyi olmayan yönetici arasında fark vardır. Birincisi bozukluğa (fesada) meydan vermez, maslahatı korur; ikincisi bunun aksini yapar. Bu itibarla kötü yönetici hakkında Allah şöyle buyurur : «İnsanlardan öylesi vardır ki onun dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider ve o kalbinde olana Allah'ı şahit kılar. Halbuki o düşmanların en yamanıdır. O yeryüzünde işbaşına geçti mi orada fesat çıkarmaya, harsı ve nesli kökünden kurutmaya koşar. Allah ise fesadı sevmez. Ona, Allah'tan kork, denildiği zaman gururu kendisini günâh işlemeye götürür. İşte Öylesine cehennem yeter. O, hakikaten ne kötü yerdir.»[15[15]]

Kaza işinde esas olan, hasımlar arasında adaleti gerçekleştirmek, zalim ve haksızdan mazlumun hakkını almaktır. Bunun için de sabit bir ölçüye bağlanmak gerekir. Bütün dünyada kaza için kanunlar ve belli ölçüler tespit edilir. Elbette İslâmda da Kitab ve Sünnet'e bu konuda sımsıkı sarılmak gerekir. Kitab ve Sünnet'te açık bir hüküm bulunmazsa, hakkında nass bulunan meselenin illetlerini taşıyan meseleleri iyice anlamak ve onu birincisine kıyas etmek suretiyle bir hükme bağlamak lâzımdır. Nitekim bu yol, her zaman benimsenmekte ve böylece kaza işi, başı boşluktan

[15[15]] Bakara Sûresi, 204-206.

kurtulmaktadır. Ömer (R.A.) de bundan dolayı yukarda adı geçen mektubuna «Kaza, uyulması gereken bir Sünnettir» sözüyle başlamıştır. Dolayısiyle kaza işinde nass'lara bağlanmak, nass'ları iyice anlamak suretiyle kıyasta bulunmak zaruridir. Hâkimin içtihadının da kıyasa münhasır olması lâzımdır.
Sahabîlerin hepsi, re'y'e başvurmakta eşit olmamakla beraber, Kur'an ve Hadis'te nass bulamayınca ictihad etmek zorunda kalmışlardır. Meselâ; Ömer (R.A.), devlet başkanı olarak birçok hâdiseleri halletmek için re'y'den kaçınmamıştır. Çünkü devlet işi yürüyecek ve meydana gelen yeni olaylar zamanında halledilecektir.
Sahâbîlerden bazıları hadis rivayet etmekten çekinmişler, fakat görüşlerini ortaya atmaktan çekinmemişlerdir. Çünkü anlayışları doğru olursa dînî bir hususu açıklamış olurlar; yanılmışîarsa hatâ kendilerine ait olup dinirr özüne dokunmamış olurlar. Hadis rivayetinden çekinmelerinin bir sebebi de, Peygamber (S.A.)'e söylemediği bir şeyi isnad etmek korkusudur. Çünkü bu konuda Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Kim kasden bana yalan bir söz isnad ederse ateşte yerini hazırlasın». İmran b. Husayn'dan şöyle rivayet edilir: «Allah'a yemin ederim ki isteseydim iki gün üst üste Peygamber (S.A.V.)'den hadis rivayet edebilirdim. Fakat, sahâbîlerden birçoğunu gördüm ki, onlar da benim gibi işittiler ve benim gibi gör-âüler; rivayet ettikleri hadislerin bir kısmı söyledikleri gibi değildir. Onlara benzerim diye korktum ve bu, beni hadis rivayetinden alıkoydu.»
Ebu Amr eş-Şeybânî der ki: «İbni Mes'udun yanında bir sene kaldım. Hadis rivayet ederken «Peygamber buyurdu» demezdi; eğer bu ifadeyi kullanırsa O'nu bir titreme alırdı ve «Peygamber (S.A.V.) böyle veya bu mealde buyurdu, derdi.» Gerçekten sahâbîler iki güçlük arasında idiler. Çünkü onlar, dîni bozmaktan korkuyorlardı. Bu güçlükten birisi Peygamber (S.A) 'den çok hadis rivayet edersek Peygamber (S.A)'e yalan isnat etmiş oluruz diye korkmaları, ikincisi de kendi" re'yleriyle fetva verirlerse haramı helâl, helâli haram yapmak gibi şahsi hatâlara düşme endişeleri idi.
Sahâbîlerden bazıları, eğer iki ve daha fazla kimsenin açıkça bildiği gibi hadis bulunmazsa, sözü kendilerine nispet etmeyi tercih ediyorlardı. Hattâ Ebu Bekr (R.A.), ancak iki kişinin rivayet ettiği hadis'i kabul ediyordu. Ali b. Ebî Talib (R.A.), hadisi rivayet edene yemin ettirdikten sonra kabul ediyordu.
Bu itibarla sahâbilerin bir kısmı kendi re'yleri ile fetva veriyorlardı veya sözü kendilerine nispet ediyorlardı. Abdullah b. Mes'ud, bir fetvasında şöyle diyordu: «Bunu kendi re'yime göre söylüyorum; eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benim hatâmdır ve şeytandandır. Allah ve Resulü bundan beridir.» Ömer b. Hattap bir meseleye dair fetva vermiş ve bu fetvanın sonuna kâtibi şöyle yazmıştı: «Allah'ın ve Ömer CR.A.)'in görüşü işte budur.» Bunun üzerine Ömer, «Çok fena demişsin, bu Ömer'in re'yidir; doğru ise Allah'tan, yanlış ise Ömer'dendir» dedi.
Sahâbîlerin re'ylerini, sırf aklî görüşler olarak kabul edemeyiz. Onların görüşlerini Peygamber (S.A.)'m Fıkh'mdan alınmış olarak kabul etmemiz gerekir. Çünkü, re'yle fetva vermekle meşhur
olanlar, Peygamber (S.A.)'le uzun zaman arkadaşlık eden kimselerdir. İşte Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sabit- ve diğer sahâbîlerin fukahası bunlar arasindadır.
Düşünülebilir ki, bu sahâbîlerin rivayetleri Peygamber (S.A.) ile arkadaşlık ettikleri uzun zamanla mütenasip değildir. Dolayisiyle onların görüşlerinin çoğu Peygamber'den nakledilen hususlardır. Fakat onlar, Peygamber (S.A.) 'in sözünü veya

fikrini naklederken değiştiririz diye korktuklarından bunları O'na nisbet etmemişlerdir. Bu hususu, Tabiin'in ictihadlarından bahsederken açıklıyacağız. Burada, şunu söyleyebiliriz ki, sahâbîlerin görüşlerinin hepsi re'yden ibaret değildir. Bilâkis bu görüşler içerisinde yukarıda belirttiğimiz endişe ile Peygamber (S.A.)'e nisbet edilmeyen ve Peygamber'e ait olan fikirler de vardır.

Burada iki hatâyı düzeltmek mecburiyetindeyiz:

1 — Bazı insanlar, sahâbîlerin sahih olan bir hadisi terk edip-kendi re'ylerine göre fetva verdiklerini zannetmektedirler. Meselâ; bunlar, Hz. Ömer'e böyle bir şey isnad etmektedirler. Hattâ onların iddialarına göre Ömer (R.A.), kendi re'yine dayanarak veya maslahatı tercih ederek Kur'an nassa'larını dahi terkediyordu. Bu, gerçekleri araştırmamış olanların düştüğü bir yanlışlıktır. Çünkü hiçbir sahâbî, kendi görüşüne uyarak veya maslahatı tercih ederek, herhangi bir nassı terketmemiştir. Sahâbilerin maslahata göre vermiş olduğu fetvalar, asla nassa aykırı olmamıştır. Bilâkis bu fetvalar, nass'ların tatbikatından ve şeriatın gayesini doğru olarak idrakten ibarettir. Bunlarda hiçbir nassa aykırılık yoktur. Bu hususta ileri sürülen misalleri incelerken bunların, dinin esasına muhalif olmadığını, bilâkis nass'lara dayandığını görürüz. Irak halkının arazisi hakkındaki meseleyi yukarıda zikretmiştik. îşte bu mesele, Ömer (R.A.) 'in maslahatı gözeterek nassa muhalefet ettiği ileri sürülen konulardan biridir. Yukarıda gördük ki .Ömer, «Biliniz ki ganimet olarak aldığınız şeyin beştebiri Allah'ındır...»[16[16]] âyetini doğru olarak anlamış, bu nassın menkul ganimetler hakkında varit olduğunu ve fetholunan araziyi içine almadığını, Kur'an'in «Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey, (ganimet)...»[17[17]] âyeti ile isbat etmiştir.

2 — Bazı hukukçular şöyle diyorlar: Hadis'e sarılanlar, hadis ve geleneklere dayanarak fetva veriyorlar; re'y taraftarları daha ciddî kafa yoruyor ve geleneklere pek önem vermiyorlardı.

Bu görüş, ilmi araştırmadan çok uzaktır. Çünkü, hadîs'e bağlı olanlar da, re'y taraftarları da dîne ve nasslara sarılmaktadırlar. Şu-kadar ki, birinci gurup, hakkında nass olmayan meselelerde kendi görüşlerine göre fetva vermekten ve onu Allah ve Peygamber'ine nîs-bet etmekten çekinmişlerdir. Bu gurup devlet işlerinde ve halledilmesi zarurî olan meselelerde derinlemesine bilgisi olmayan kimselerdir. Nass bulamayınca bunlar susmaktadırlar. Bunların fetvadan çekinmesi ve re'y ile fikir beyan etmemeleri din için herhangi bir zarar doğurmaz.

îkinci gurup ise, hüküm çıkarmak hususunda çok uğraşmış ve tecrübeli kimselerdir. Bunların re'y ile ictihad'da bulunmaları ve meseleleri halletmeleri kaçınılmaz bir şeydir. Meselâ, halife için insanları islâh etmekle ilgili bir hususu, nass bulamadım diye ihmal etmek akıl işi değildir. Eğer halife böyle bir ihmale yer verirse işlerin seyri durur; bu da fesad'a sürükler. Hükümdarlığın esası fesâd değil, İslahtır. Bu da, nass'lara dayanarak yapılır. Nass bulunmazsa, nass'larm ruhundan anlaşılan şeriatın genel amaçlarına yönelmekle olur.

Hükümet işleriyle uğraşmayan re'y taraftarları da, sadece nakle yöneldikleri zaman, Peygamber (S.A.V.)'e yalan isnad etmekten korkuyorlardı; dolayısiyle Peygamber (S.A.V.)'in Sünnetinden dışarı çık-, maksızm ve Peygamber'e de nisbet etmeksizin fetva veriyorlardı. Böylece verdikleri fetva, isabetsiz olursa kendilerine ait, doğru

---

16[16] Enfal Sûresi, 41.
17[17] Haşr Sûresi, 7.

olursa 'Allah'ın yardımı ile verilmiş olacaktı.
Burada belirtmeliyiz ki, re'yleri ile ictihad yapan sahâbiler, re'ylerinin bir yol haline gelmesini ve re'y olarak uygulanmasını istiyorlardı; fakat bunun din gibi kabul edilmesini asla istemiyorlardı. Hz. Ömer (R.A.), bu durumu açıkça şu sözü ile belirtmiştir.
«Ey insanlar, doğru görüş Allah'ın elçisinin re'yidir. Çünkü Allah O'na gerçeği gösteriyordu. Bizim görüşümüz ise zan'dan ve tekliften ibarettir.» Ve şöyle ilâve ediyordu «Sünnet (asıl yol), Allah'ın ve Resulünün koyduğu yoldur. Yanlış bir re'yi ümmet için Sünnet haline getirmeyin.»
Re'y ile ictihad eden sahâbîler, re'ylerine galip bir zan gözüyle bakıyorlardı. O, yanlış veya doğru olabilirdi. Sahâbîlere göre ona bizzat uymak gerekmiyordu. Fakat ekseri fakihler, sahâbüerin re'y-lerini takdir edip ona muhalefet etmediler. Bazıları ise ona muhalefet ettiler. Bazıları da, sahâbîlerin bütün sözlerini nass olarak kabul ettiler.[18[18]]

Sahâbîler Devrinde Fıkh'ın Kaynakları

Yukarıdaki izahtan anlaşılmıştır ki sahâbîlere göre fıkh'm kaynağı şu üç esastan ibarettir:
1 — Kitab,
2 — Sünnet,
3 — Re'y (kıyas).
Bu devirde Sünnet, kitap halinde yazılmamış idi. Gerçi bazı genç sahâbîler; Abdullah b. Amr b. Âs gibi, Peygamber (S.A.) zamanında bir kısım hadisleri yazmışlardı. Çünkü Peygamber (S.A.V) son zamanlara doğru hadisle âyetin birbirine karışma tehlikesi ortadan kalktığı için hadislerin yazılmasına izin vermişti.
Abdullah b. Amr ve diğerlerinin yazdığı hadisler, özel notlar hâlinde idi ve halka bir kitap şeklinde intikal etmemiştir.Hz. Ömer (R.A.), hadislerin yazılmasına müsamaha göstermiyordu. Ayrıca yazılan hadis mecmuaları, kitap derecesine ulaşmamış risalelerden ibaretti. Bu yüzden hadis rivayeti sahâbîlerin hafıza ve zihinlerine dayanıyordu. Onlar rivayet ettikleri hadislerin doğru olmasına çok dikkat ediyorlardı. Hadis rivayet eden sahâbîlerin hepsi de doğru kimselerdi. Fakat, Ebu Bekr ve Ömer'in bir hadisi kabul etmek için tuttukları yola göre, ancak iki kişinin Peygamber'den o hadisi işitmiş olmaları lâzımdı. Yukarıda da geçtiği gibi Hz. Ali (R.A.), hadisin doğruluğuna kalben kanaat getirmek için, hadisi rivayet edene yemin ettirirdi.[19[19]]

Sahâbîlerin Îctihad Metodlârı

Sahâbüerin ictihad nıetodları değişikti. Bazı sahâbiler, yukarıda da değindiğimiz gibi, sadece Kitab ve Sünnetin sınırları içinde ictihad yapıyorlardı. Bazıları ise nass bulamayınca re'y ile ictihad'da bulunuyorlardı. Tabiîdir ki re'y ile ictihad çeşitli idi; bazıları Abdullah b. Mes'ud gibi kıyasla ictihad ediyordu; bazıları da nass bulunmayan yerlerde maslahata göre ictihad yapıyordu.
Bunlar, sahâbîlerin düşünüş metodlarma göredir. Fetva konuları bakımından ise, sahâbîlerin görüşleri bazan ferdî oluyordu. Çünkü herhangi bir kimse, sahâbilerden

[18[18]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/24-32.
[19[19]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/33.

birine cüz'î bir olayın hükmünü sorduğundan buna verilecek fetva da cüz'i veya ferdî oluyordu; buna başka sahâbiler katılmıyordu.
Bazan ictihad, şahsî olmayan, hatta umumu ilgilendiren bir konuya ait oluyordu. Bu gibi ictüıadlar; genel kaideler koymak demek olduğundan, umumî bir toplantıda veya sahabîlerin fakihlerinden meydana gelen bir topluluk içinde müzakere edilerek yapılıyordu. Meselâ; Hulefâ-i Râşidîn, devlet nizamını ilgilendiren önemli bir mesele, karşısında kaldıkları zaman sahâbîleri topluyorlar, onlarla istişare ve görüş teatisinde bulunarak, cemaatin de kabul ettiği bir neticeye ulaşıyorlardı. Hz. Ömer (R.A.) 'in iki türlü istişare meclisi vardı:
1 — Özel Şûra? bu, sahâbîlerden ileri gelenlerin katıldığı bir toplantı idi. Devlet işlerinde Ömer, bunlarla istişare eder, büyük ve küçük meselelerde onların görüşlerini dinlerdi.
2 — Genel Şûra; bu, bütün Medinelilerin katıldığı bir toplantı idi. Önemli devlet işlerinde veya ümmetin geleceği ile ilgili bir temel prensibin kabul edilmesinde bu meclis karar verirdi.
Önemli bir iş ortaya çıkınca Hz. Ömer, Medinelileri Peygamber (S.A.)'in camiinde topluyordu; burası dar gelirse onları Medine'nin dışında bir yerde topluyor ve meseleyi onlara arzediyordu. Onlar da bu mesele üzerinde tartışıyorlardı. Irak halkının arazisi hakkinda yapılan istişare bunlardan biridir. Yukarıda da geçtiği gibi, gaziler, bu araziyi aralarında paylaşmak istiyorlardı. Hz. Ömer de bunu kabul etmeyip sahiplerine terketmek istiyordu. İki-üç günlük münakaşadan sonra mesele; Hz. Ömer'in «Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey' (ganimet)...»[20[20]] âyetini okuması üzerine O'nun görüşüne uygun olarak halledildi.
Medine halkının bu durumu, PERİKLES devrindeki Atina halkının durumuna benzemektedir. Çünkü o devirde şehir halkının her-biri devlet işlerinde görüş beyanetme hakkına sahipti. Zira toplantı halinde verilen bir karar, şahsî görüşlerden kuvvetlidir. Bunun içindir ki çeşitli yönlerden incelenerek topluca varılan netice, devlet işinin yürütülmesinde esas teşkil eder.
Sahâbî ve Tabiîlerden sonra gelen müctehidler bu topluca kabul edilen re'ye icma' adını vermişler ve onu şeriatın dördüncü kaynağı saymışlardır. Böylece; 1 — Kitab 2 — Sünnet, 3 — Re'y (kıyas), 4 — İcma' şeriatın dört kaynağını teşkil etmiştir.
Sahabîler bazı hallerde topluca bir re'ye, yani icma'a ulaşamazlar ve aralarındaki ihtilâf sürüp giderdi. Sahabîlerin bu gibi ihtilâflarını iki kısımda inceliyebiliriz:
1 — Nass'larm etrafında meydana gelen ihtilâf: Bu bir nass'ın iki veya daha çok mânâya gelmesi ihtimalinden doğmaktadır. Meselâ; «Boşanmış olan kadınlar üç ayhali iddet beklesinler.»[21[21]] âyet-i kerimesindeki «KURU» kelimesinin anlamı üzerinde meydana gelen ihtilâf bunlardandır. Bu kelime iki mânâya gelir: a) Kadının iki ayhali (hayz) arasındaki temizlik müddeti kastedilebilir, b) Bizzat ayhali kastedilebilir. Abdullah b. Mes'ud ve Hz. Ömer, bu kelimeden maksat ay halidir demiştir. Bunlar ve bunlara tâbi olanlara göre boşanmış bir kadının ibadeti üç hayz olarak kabul edilmiştir. Zeyd b. Sabit, bu kelimeye iki ayhali arasındaki temizlik müddeti mânasını vermiş ve boşanmış kadının iddetinin üç temizlenme zamanı olduğunu söylemiştir.
Bazan nass'larm etrafındaki ihtilâf sebebi, bu nass'larm zahirleri arasındaki çatışma olabilir. Meselâ; kocası ölmüş gebe bir kadının iddeti üzerindeki ihtilâf böyledir. Bu

[20[20]] Haşr Sûresi, 7.
[21[21]] Bakara Sûresi, 127.

hususta iki nass vardır ve bunlar, ilk bakışta birbiriyle çatışma halindedir. Bu nass'lar şunlardır: «...Gebe olanların iddeti çocuklarını doğuruncaya kadardır.»22[22] ve «Sizden ölenlerin bıraktıkları kadınlar kendi kendilerine dört ay on gün iddet beklesinler.»23[23]
Birinci âyetin lâfzmdan umumi olarak anlaşılan mânâ, kocası ölen gebe bir kadını da, boşanmış olan (gebe) kadmı da içerisine alır. İkinci âyetin umumî anlamı gebe olsun olmasın, kocası ölen kadına şâmil olmaktadır. O halde kocası ölen gebe kadm hakkında birbiriyle tenakuz hâlinde gözüken iki nass bulunmuş oluyor ve saha-bîler bu sebepten ihtilâfa düşüyorlar. Burada Abdullah b. Mes'ud, «Gebe kadınların iddeti» âyeti, «Sizden ölenler...» âyetinden gebe kadını çıkarmıştır; dolayısiyle, kocası ölen gebe kadının ibadeti birinci nassa göre doğum'a kadar olur, diyor. Hz. Ali ise, her iki nass ile de amel etmiştir. O'na göre kocası ölmüş hâmile bir kadının iddeti, dört ay on günden az olmamak şartı ile doğuma kadardır. Yani Hz. Ali'ye göre böyle bir kadın iki iddetten en uzun olanını bekler. Bunlar, ya doğuma kadar olan zaman, veya dört ay on gündür. .
Nass'larm etrafındaki ihtilâf sebeplerinden biri de rivayet meselesidir. Meselâ; vârid olan herhangi bir hadis birine göre sahih sayılmıyor ve o, re'y ile fetva veriyor; diğerine göre sahih sayılıyor-, o da bu hadisle fetva veriyor.24[24]
2 — Re'y sebebiyle meydana gelen ihtilâf: Bu, çok geniş bir saba işgal eder. Çünkü, her müctehidin kendine göre bir görüşü ve düşünüş tarzı vardır. Birinin bir türlü anladığım diğeri başka türlü anlamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bir çok ihtilâfın menşei re'y farkıdır. Görüş ayrılığı yüzünden meydana gelen ihtilaflı meseleler pek çoktur. Meselâ; bunlardan biri, babanın babası olan dedenin ölünün kardeşleriyle mirasçı olup olmaması meselesidir. Ebu Bekr göre ölünün kardeşleri dede ile mirasçı olamaz; ölünün kardeşleri baba ile mirasçı olmadıkları gibi. îşte Ebu Hanife bu görüşü benimsemiştir. Ömer (R.A), bu meseleyi sahâbîlere sorup öğrenmeden hallet-memiştir. Zeyd b. Sabit, üçtebirden az olmamak şartiyle, dedeye, bir kardeşe verilen hisse miktarı bir miras tanımıştır. Bu hususta feraiz kitaplarında geniş bilgi vardır. Ali b. Ebi Talib, dedenin altıdabirden az olmamak şartiyle, bir kardeşin alacağı hisse miktarı miras hakkı olacağını söylemiştir. İslâm hukukçularının çoğunluğu Zeyd b. Sabit'in fetvasını kabul etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ömer de bu görüşü benimsemiştir.
Sahâbüerin, yeni meseleler karşısında yaptıkları ictihadlarda rehberleri ihlâsları idi. Çünkü sahâbîlerin fakihleri, müslümanlann seçkinleriydi. Onlar, fetva verirken dinî hakikati arıyorlar ve mutlaka doğru bir çözüm yolu bulmak için çalışıyorlardı. Sahâbüerin bu türlü ictihad ve anlayış farkları onlardan sonra gelen nesillere iki şekilde faydalı oldu:
1 — Sahâbîler ictihad için çok sağlam bir metod koymuş oldular. Hakikati ararken ihtilâfa düşseler dahi, rehberleri ihlâs oldukça bu ihtilâfın, birliği bozmayacağını, bilâkis akıl ve idrakleri kuvvetlendireceğini ve her yönüyle meseleyi inceleyen kimseleri gerçeğe ulaştıracağını göstermiş oldular.
2 — Sahâbîler fıkıhta öyle zengin bir araştırma, şuurluluk ve açıkhk mirası bıraktılar ki, onlar, ihtilâfa da düşseler, ittifak halinde de olsalar, yaptıkları ictihad, kendilerinden sonra gelenlere çok büyük faydalar sağladı.
İmam Şâtibî, el-İ'tisam aalı eserinde sahâbîlerin ihtilâfını ümmet için bir rahmet olarak vasıflandırır ve şöyle der: «Kasım b. Muhammed'den şöyle rivayet edilmiştir: Allah,

22[22] Talak, 4.
23[23] Bakara, 124.
24[24] İbn-i Kayyım el-Cavaâyye, llamul-Muvakknn, c. I. s. 184; Muhammed el-Hudari, Tarihu't-Teşriil-lslâmî, s. 106.

Peygamber'in arkadaşlarının ihtilâfları ile amel hususunda bizi çok faydalandırdı. Sahâbilerden birinin ilmi ile amel eden kimse ancak onları yetkili gördüğü için amel etmektedir. Damra b. Recâ'dan da şöyle rivayet edilmiştir : Ömer b. Abdilaziz, Kasım b. Muhammed ile birlikte hadis müzakere ediyorlardı. Ömer b. Abdilaziz bir meselede Kasım'a muhalefet etti. Durumu anlayıncaya kadar bu Kasım'a ağır geldi. Qme b. Abdilaziz de O'na: Yapma, onların ihtilâfı beni çok memnuı etmektedir, dedi. İbni Vehb de, Kasım'dan şöyle rivayet eder: Öme b. Abdilaziz'in şu sözü beni hayrete düşürdü: Sahâbîlerin ihtilâl beni çok sevindiriyor. Çünkü onlar tek bir görüşe sahip olsalardı ir sanlar sıkıntıya düşerlerdi. Zira sahâbîler, kendilerine iktidâ edile; İmam mevkiindedirler. Dolayısiyle herhangi bîr kimse, onlardan b: rinin sözü ile amel ederse Sünnete uymuş olur. Bu sözün mânâs şudur: Sahâbîler insanlara ictihad kapısını açtılar ve bu husust ihtilâfa düşmenin caiz olduğunu gösterdiler. Eğer onlar bu kapıı açmasalardı müctehidler sıkışıp kalırlardı. Onlar arasındaki ihtile sebebiyle Allah ümmete genişlik verdi ve ümmetin bu rahmete di hil olması için bir açık kapı bırakılmış oldu.»25[25]

Sahâbîlerden bize Peygamber (S.A.)'in hadislerine dayanan bizı fıkıh mecmuaları intikal etmiştir. Hadîs'e de, sahâbîlerden intiki eden sözlere de «Sünnet» denir. Sadece Peygamber'e nispet edile şey «hadis» adını alır. Buna göre hadis kelimesi sünnetten daha hususî bir mânâda kullanılır. Sahâbîlerin sözlerinin daha sonra îslâ; Hukuku'nun teşri' tarihinde çok büyük bir önemi vardır. Ömer Abdilaziz, sahâbîlerin sözünü hüccet olarak kabul ederdi. Sahâl lerin sözlerinin toplanmasını ve bunların halk için tatbik edilmek üzere bir kanun teşkil etmesini istemişti.

Abdullah b. Mukaffa, Abbasî halifesi Ebu Cafesrel-Mansur devlet için bir kanun yapmasını teklif eden risalesinde, Ömer b. A dilaziz'in fikrini benimseyerek, bu kanunun sahâbîlerin sözlerindi derlenmesini, onların ittifak halinde olan görüşlerinin esas olan kabul edilmesini, ihtilâf ettikleri hususlarda ise onların insanlar menfaatlarına uygun olan görüşlerinin alınmasını ileri sürmüşti Ebu Cafer el-Mansur, bu fikri kabul eoniş ve îmam Malik'ten, Sünnet olarak intikal eden sözlerin kanun olmak üzere, kitap halini yazılmasını istemiştir. Medineli îmam Malik, bu isteği yerine get di ve Halife el-Mehdî devrinde tamamladığı bu kitab (Muvatta) kanun olarak kabul edilmesinden vazgeçti. Çünkü O, Medine'de rivayetleri bu eserinde toplamıştı. Her ne kadar sahâbiler, sayı V kınandan Medine'de daha çok iseler de, diğer İslâm ülkelerine dağılmışlardı.

Netice ne olursa olsun, sahâbîlerin sözleri bir hüccet olarak kabul edilmiş, ileride açıklayacağımız üzere, ictihad da onun sinirli dahilinde yapılmıştır.26[26]

3- Tabiîn Devrinde İctihad

Sahâbüer, birçok talebeler yetiştirmişler ve onlara, Kur'an'ın, «(îslâmda) birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile onlara güzelce tâbi olanlar...»27[27] âyetine uyularak «Tabiin = Tabiîler» adı verilmiştir. Aslında bu isim, onlara Allah tarafından verilmiş olup büyük bir şereftir.

Tabiîler, sahâbilerin birçok rivayet ve fıkhi ictihad servetini hazır bulmuşlardı. Bu durum karşısında onların yapacağı iki iş vardı:

25[25] eş-Şâtıbî, el-İ'tisam, c. III, s. 11; Menar tabı.
26[26] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/33-37.
27[27] Tevbe Sûresi, 100.

1 — Bu iki serveti toplamak. Onlar, gerçekten Peygamber (S.A.)'in hadislerini, sahâbîlerin söz ve ictihadlarını topladılar. Bu, onlar için çok kolay oluyordu. Çünkü her tabiî, bir sahâbînin veya birkaç sahâbinin talebesi idi. Birçok talebesi olan sahâbîler de vardı. İleselâ; Abdullah b. Ömer birçok kimseleri yetiştirmişti; Said İbnü'l-' Müseyyib, Abdullah b. Ömer'in azatlı kölesi Nafi' ve oğlu Salim v.s. gibi. Her sahâbînin ilmini nakleden özel bir talebesi vardı. Bu talebelerin ekserisi Arap asıllı olmayan müslümanların çocuklarıydı. Bu durumda, Peygam'ber'den İlim alma mevkiinde bulunan "sahâbîlerin sözlerini onlar bir hüccet sayıyorlardı.
2 — Hakkında sahâbîlerin re'y'i veya Kur'an ve Sünnetten herhangi bir nass bulunmayan meselelerde ictihadlarda bulunmak. Gerçekten onlar, naklettikleri hadis ve fetvaların ötesinde birçok ictihadlar yapmışlardır. Fakat sahâbîlerin çizmiş oldukları yoldan çıkmamışlardır. Şüphesiz ki hadisleri toplamak hususunda bazı güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Çünkü sahâbîler İslâm ülkelerine dağılmış olup bazısı Irak'ta, bazısı Şam'da ve bazısı da başka yerlerde bulunmakta idiler. Fakat, onlar için bu hadis toplama işini kolaylaştıran cihet, her tâbii'nin sadece karşılaştığı sahâbîden hadis rivayeti ile yetinmesi idi.
Emevîlerin ilk devirlerinde Medine'den ayrılan sahâbîlerin çoğu, sonra tekrar oraya döndü ve Medine önceki gibi yine İlim ve irfan merkezi haline geîdi. Sahâbîlerin ve ekseri tâbiî'Ierin ilmi işte bu şehirden yayıldı. Gerçekte Emevîler devrinden önce Medine'den ayrılan sahâbîler, sayı bakımından orada kalanlara nispetle çok az idiler. Çünkü Hz. Ömer (R.A.), büyük sahâbîleri Medine'de oturmağa mecbur etmişti. Hz. Ömer (R.A.), onları evvelâ görüşlerinden faydalanmak için, saniyen siyaset ve devlet işlerinin güzel gitmesi ile ilgili sebeplerle Medine'de alıkoymuştu. Fakat, Hz. Osman (R.Â) halife olunca Medine'den ayrılmak isteyen sahâbîlere izin vermiş ve onlardan bir kısmı dışarı gitmiştir. Bununla beraber bilgin ve büyük sahâbîlerin çoğu oradan gitmemiştir. Ancak Abdullah b. Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî gibi bazı bilgin sahâbîler, ta Hz. Ömer zamanında Medine'den ayrılmışlardı.
Çok talebe yetiştirmekle meşhur olan sahâbîlerden Irak'ta Abdullah b. Mes'ud; Medine'de Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit ve başkaları dikkati çekmektedir. Bu hususta İbn-i Kayyım el-Cevziyye şöyle söyler:
«Dîni ve fıkhı İlimler, îslâm ümmeti arasında İbni Mes'ud, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas'm talebeleri vasıtasıyla yayılmıştır. Yani Medine'de Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Mes'ud'un talebeleri tarafından, bu İlimler yayılmıştır.» İbn-i - Kayyım el-Cevziyye, İbn-i Cerir'den şöyle rivayet etmektedir: «Denilebilir ki Abdullah b. Ömer ve Medine'de ondan sonra yaşayan sahâbîlerden bir gurup, Zeyd b. Sabit'in mezhebine göre fetva verirlerdi. Onlar Peygamberden işitip öğrenmedikleri şeyleri Zeyd b. Sabit'-ten almışlardır.»[28[28]]
Şüphesiz îbn-i Kayyım, sahâbilerden fetva ve fıkıh üzerinde ihtisası olan bazılarını burada zikretmektedir. Halbuki onlardan başka Ali b. Ebî Talib, Aişe (R.A.) ve Ömer b. Hattab gibi birçok sahâbîler re'yleri ile ön plânda yer alırlar. îbn-i Kayyım'm zikrettiği sahâbîlerin bir kısmı, Ömer (R.A.)'dan rivayet etmişlerdir. Meselâ; Abdullah b. Ömer, babasının fıkıh görüşünü naklederdi. Zeyd b. Sabit, İbni Mes'ud ve diğerleri bazan -Ömer (R.A.) 'in görüşünden uzaklaşır; çoğu zaman da onun görüşüne katılırlardı.
Tâbiiler'den bazıları, nass veya sahâbilerin fetvasını bulamadıkları zaman kendi

[28[28]] İ-lâmul-Muvakkıin, c. I. S. 16, 17.

re'yleri ile içtihad ederek fetva verirlerdi. Bazıları da, dayanacak Kitab ve Sünnet'te herhangi bir nass bulamadıkları zaman ictihad'da bulunmaktan çekinirlerdi. Bu iki türlü içtihad metodu sahâbîler devrinde mevcut idi. Fakat sahâbîlerin çoğu, Peygamber'den aldıkları sünnetleri iyi bildikleri için bu iki türlü ictihad tarzı arasındaki fark pek açık-seçik değildi.
Tabiiler devrinde bu iki ictihad metodu arasındaki fark ve mesafe iyice ortaya çıktı. Çünkü müslümanlar arasındaki ihtilâflar şiddetlenmiş ve müslümanlar birbiriyle sert tartışmalara girişmişlerdi. Bu tartışmaların neticesinde birbirini küfür ve sapıklıkla itham edenler türemiş, hattâ kılıçlar çekilerek birbirini öldürenler dahi olmuştur. Dolayısiyle müslümanlar:
1 — Haricîler,
2 — Şiîler,
3 — Ehl-i Sünnet vel-Cemaat
Olmak üzere belli başlı üç fırkaya ayrılmışlardır. Bü arada fitneden uzak durarak, bir kenara çekilip müslümanlann uğradığı felâkete seyirci kalanlar da olmuştur.
Hariciler birbirine zıt görüşlere sahip fırkalara ayrılmışlar ve Ezrakîler^ecedât, Ibâzıye[29][29] gibi bir çok fırkalar doğurmuştur. Şiîler de çok farklı fırkalara ayrılmış, hattâ bazıları îsîâmiyetten tamamen uzaklaşmışlardır. Şiîlik iddia eden bazıları da İslâm'a, sırf onu bozmak için girmişlerdir. Dolayısiyle onlar için İslâm'ın ayakta durması değil, temelinden yıkılması önemli idi. Tâ ki onlar, eski dinlerine ve iktidarlarına dönmüş ve hiç olmazsa devletlerini yıkan müslümanlardari öçlerini almış olsunlar; veya müslümanlar koyu bir karanlık içine gömülüp gönüllerindeki ilâhi nur sönmüş olsun.
Bunun bîr neticesi olarak, bazı insanlarda dinî duygu zayıflamış ve Peygamber (S.A.V.)'den asılsız hadis rivayetleri çoğalmıştır. Bu durumdan endişeye düşen İslâm büyükleri, bu uydurmaları çürütmek için gerçek hadisleri toplayarak kitap haline getirmişler ve gerekli tedbiri almışlardır. Bu yüzden Ömer b. Abdilaziz, gerçek hadislerin yazılmasını emretmiştir. Onun gerçek (sahih) hadislerin derlenerek yazılmasmdaki ikinci bir maksadı da, şer'î hükümlerin doğru olarak tatbikini sağlamak idi.
Bu gibi sebeplerle yukarıda bahsettiğimiz iki ictihad metodu arasındaki mesafe ve görüş açısı büsbütün büyümüş, her iki zümre de sahâbîlerin yolundan oldukça uzaklaşmışlardır. Bu itibarla rivayeti tercih edenler ona daha çok sarılıyorlar, kuvvetini arttırmış olan fitnelerden bu suretle korunacaklarını düşünüyorlar ve kurtuluşu Sünnete sarılmakta buluyorlardı. Diğer bir gurup, Peygamber (S.A.) 'den bir çok uydurma hadis rivayet edildiğini ve bunların rivayet sebeplerini gözönüne alarak, ciddî olaylar karşısında dîni hükümlerin ictihadla açıklanmasını zarurî görüyorlardı.
Dolayısiyle iki türlü fıkıh doğdu:
1 — Re'y'e dayanan fıkıh,
2 — Hadis'e dayanan fıkıh.
Buna göre İslâm hukukçularının bir kısmı re'y taraftarları, bir kısmı da hadis taraftarları olarak meşhur olmuşlardır.
Burada tekrar işaret etmek isteriz ki ihtilâfın esası, Sünnetin delil olarak alınması veya onun sabit olduğu takdirde kabul edilmesinin lüzumu meselesi değildir. İhtilâfın esası, re'y'in derecesi ve yeni hükümleri re'y'in otoritesi altında halletmek meselesidir. Bu

---
[29][29] Erzakîler, Nâfi' İbnu'l-Erzak'a; Necedât, Necdet İbni Amir'e ve Ibâzıye, Abdullah ibni tbâz'a tâbi olanlardır.

itibarla hadisçiler, mecbur kaldıkça re'y'e başvuruyorlar ve onunla içtihada müsaade ediyorlardı. Re'y taraftarları da ictihad ettikleri konularda sahih bir hadis bulamadıkları zaman re'y ile daha çok fetva veriyorlardı. Bazıları da mevcut meselelerin hükümlerini ortaya koymakla yetinmiyor, mevcut olmayan bir kısım meseleleri varsayıp onların re'y ile hükümlerini açıklıyordu. Bu türlü fıkha «farazi» (takdirî) fıkıh adı verilir.
Bazı İlim adamları, ekseri hadis taraftarlarının Hicaz'da, ekseri re'y taraftarlarının da Irak'ta olduğunu yazarlar. Bunun esası şudur: Medineli fakihler, Iraklı fakihleri Sünnetten uzaklaşmak ve re'yleri ile fetva vermekle itham etmişler, Iraklılar da bu ithamı reddetmişlerdir. Hakikatte ise Irak'ta re'yin yanında hadis, Medine'de de hadis'in yanında re'y bulunmaktadır.
Fakat bunlar, iki hususta birbirinden ayrılırlar:
1 — Iraklılara göre re'y'in derecesi Hicazlılardan daha fazladır.
2 — Re'y ile ictihad, Iraklılara göre daha çok kıyas metoduna
dayanır. Hicazlılara göre re'y. maslahat (menfaat) metoduna dayanır. Buna göre Irakta fıkhın fer'î meseleleri çoğalmıştır, kıyaslar yapılarak mevcut olmayan meseleler hakkında dahi fetvalar verilmiştir. Fıkhın bu çeşidi Medine'de bulunmamaktadır. Çünkü Medinelilerin ictihadlarma esas teşkil eden maslahat, mevcut olmayan konularda düşünülemez. Dolayısiyle Medine'de farazi (takdirî) fıkıh gelişmemiştir,
Iraklı fakihler arasında Şa'bî ve benzeri hadisçiler mevcut olduğu gibi Alkame, İbrahim Nahaî, Ebu Hanife'nin hocası Hammad gibi kıyasa dayanan fakihler de çoktur. Bunların İmamları sahâbîlerden Abdullah ibni Mes'ud ve 'Ali Ebî Talib gibi Irakta uzun zaman oturmuş olan büyük sahâbîlerdir.
Medine'de hem hadis'e bağlı olan, hem de re'y ile ictihad yapan tabiîlerin sayısı Iraktakilerden daha çoktur. Medine'de kendine has özellikleri bulunan bir fıkıh ekolü teşekkül ettiği gibi, Irak'ta da başka bir fıkıh ekolü kurulmuştur. Mekke'de ise, bu her iki ekole yakın diğer bir fıkıh ekolü meydana gelmiş, hattâ her İslâm memleketinde ayn bir fıkıh ekolü doğmuştur. Bu yüzden fıkıh genişlemiş ve fıkıh metodları çeşitli dallara ayrılmıştır.
Fıkıh ekollerinin ihtilâfları hakkında Veliyyullah Dehlevî şöyle söyler:
«Tabiilerin âlimlerinden herbirinin kendine göre bir mezhebi vardı. Her memlekette' onlardan bir İmam bulunmaktaydı. Meselâ; Medine'de Said b. el Müseyyib, Salim b. Abdillah b. Ömer, bunlardan sonra Zührî, Kadı Yahya b. Said, Rabia b. Ebi Abdirrahman; Mekke'de Ata b. Ebi Rabah; Kûfe'de İbrahim Nahaî ve Şâbî; Basra'da Hasan el-Basri; Yemen'de Tavus b. Keysan gibi.
«Birçok, kimseler bunların İlimlerine almış, onlardan hadis ve sahabîlerin fetva ve sözlerini nakletmişlerdir. Onlar bu bilginlerin görüş ve araştırmalarını öğrenmiş, birçok kimselere fetvalar vermiş, aralarında pekçok meseleler konuşulmuş ve kendilerine bir hayli mesele arzedilmiştir. Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nahai gibi bazı bilgin tabiîler, fıkhı bölümlere ayırarak toplamışlardır. Onlar seleflerindjen aldıkları her konuda bir metoda sahip idiler. Said b. el-Museyyib ve arkadaşları, Mekke ve Medineliieri fıkıh bakımından daha sağlam görüyorlardı. Bunların mezhebîerinin aslını, Abdullah b. Ömer, Aişe ve İbni Abbas. (R.A.)'m fetvaları ile Medine kadılarının hükümleri teşkil eder. Onlar bu fetva ve hükümleri imkânları dahilinde derlemişler, sonra bunları inceden inceye gözden geçirmişlerdir. İbrahim Nahaî ve arkadaşları ise Abdullah b. Mes'-ud'u fıkıhta en kuvvetli sayarlardı. Nitekim Alkame : «Abdullah b. Mes'ud'tan fıkıhta daha kuvvetli kim vardır?» demiştir. İmam

Ev-zaî'ye, Ebu Hanîfe: «İbrahim Nahaî Salim b. Abdillah'tan daha bilgindir. Eğer sahabi olmak şerefine sahip bulunmasaydı. Abdullah b. Ömer'den Alkame daha bilgindir, derdim. Abdullah (b. Mes'ud) ise, işte o Abdullah'tır» demiştir. Ebu Hanîfe'nin mezhebinin aslı, Abdullah b. Mes'ud'un fetvaları, Ali b. Ebî Talib'in fetva ve hükümleri, Kadı Şureyh gibi Küfe kadılarının verdikleri hükümlerdir. Ebu Hanife, onların fetva ve hükümlerini toplamış ve diğer hadis taraftan Me-dineliler gibi, o da ictihadlarda bulunmuş ve fıkıh meselelerini bölümlere ayırmıştır. Said b. el-Müseyyib, Medine fakihlerinin başta gelenlerinden idi. Hz. Ömer'in hükümlerini ve Ebu Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen o idi. Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nahai birşey söyleyip onu birine nispet etmezlerse, çoğu zaman onların bu sözü açıkça veya imâ yoluyla seleflerinden birine nispet edilmiş olarak kabul edilirdi. Dolayısiyle memleketlerinin fakihleri bu ikisinin etrafında toplandılar, onlardan İlim öğrenip onların yolundan giderek hükümler çıkardılar.»[30[30]] .

Bu ifadeden şu iki husus ortaya çıkmaktadır -.

1 — Iraklılar fetva ve yargı (kazâ)'larmda Abdullah b. Ebî Talib ve Irak'ta oturmakta olan diğer, sahabîlere tâbi oluyorlardı. Me-dineli tabiîler ise, orada oturan bilgin sahabîlerin fıkıh görüşlerini nakletmeye önem veriyorlardı ve sahabîler Irak'tan daha çok Medine'de idiler.

2 — Tabiîlerin bilginlerinden dikkati çeken iki fakih kendi memleketlerindeki fıkhı temsil etmişler ve memleketlerinin fıkhî malzemelerini nakletmişlerdir. Bunlardan birisi Medine'de Saîd b. el-Müseyyib'tir. O, Medine'deki sahabîlerin İlim ve ictihadlanm nak-letmiştir. Diğeri ise İbrahim Nahaî olup Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebî Talib gibi Irak'ta bulunan sahabilerin İlim ve fetvalarını nakletmiştir.[31[31]]

İcma' Ve Sahabî Sözünün Delil Oluşu:

Tabiilere göre sahabilerin söz ve amelleri bir delil (hüccet) idi. Çünkü tabiîler, sahabilerin öğrencileri olup onların yolundan gidiyorlardı. Tabiîlerden sonra gelenlere göre de sadece sahabîlerin ameli hüccet olarak kabul edilmiştir. Ancak Şiiler'den îmamiye mezhebi, Hariciler ve Zahirî mezhebi'nde olanlar sahabîlerin amelini hüccet olarak kabul etmezler. Sahabilerin ameli iki kısma ayrılır:

1 — Bir tartışmadan sonra da olsa sahabîlerin ittifak halinde kabul ettikleri re'y icmâ' olup bizzat hüccet teşkil eder. Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüştedir. Yani Haricî ve Şiüerden başka bütün mezhebler, Zahiriler de dahil olmak üzere, sahabîlerin icma'mi hüccet saymışlardır.

2— Sahabîler bir hususta ittifak etmemişlerse tabiîlerden her biri, ekseriya bu konuda kendi hocasının görüşünü benimser, bazan da başka bir sahabînin görüşünü kabul ederdi.

Tabiîler, ittifak halinde olsun veya olmasın, sahabîlerin görüşünü sünnet olarak kabul ederlerdi. Onlara göre sahabîlerin sözü mücerret bir re'y'den ibaret değil, uyulması gereken bir sünnettir; zahirde sahabilerin sözü mücerret bir hüküm çıkarma (istinbat) 'dan ibaret olsa bile.

Tabiilerden sonra gelen müctehid fakihlerin ekserisi de, sahabînin re'yini hüccet olarak kabul etmişlerdir. Çünkü sahabîler, İlimlerini bizzat Peygamber (S.A.)'den almışlar ve

[30[30]] Veliyyullah Dehlevi Huccetullah el-Bâliga, c. I, s. 143

[31[31]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/38-43.

bir kısım meseleleri, Peygamber'den sözle nakletmemişlerse de, amelî olarak nakletmiş-ierdir. Onlann görüşleri Peygamberimizin rehberliğine dayanmaktadır. Bunun içindir ki onlar Peygamber (S.A.)'in getirdiği dinî anlamakta daha kuvvetli ve ictihadlan aklî olmaktan ziyade Peygamber (S.A.)'den görüp öğrendiklerine daha yakındır.
Ibni Kayyim el-Cevziyye, sahabînin rey'inin sağlamlığını açıklarken şöyle der:
«Sahabî bir1 söz söylediği, bir hüküm veya fetva verdiği zaman onda bizde bulunmayan anlayış imkânları vardı. Bazı hususlarda sahabînin sahip olduğu anlayış imkânlarına biz de sahibiz. Fakat, sahabînin anlayış özelliği, Peygamber (S.A.)'den veya başka bir sa-habiden şifahen işitmiş olması ihtimalidir. Sahabîlerin kendilerine has bilgileri pek çoktur. Çünkü her sahabî, işittiği şeylerin hepsini rivayet etmemiştir. Ebu Bekr Sıddık ve Ömer el-Fârûk gibi büyük sahabilerin işittiklerine nispetle rivayet ettikleri çok azdır. Meselâ, Ebu Bekr'in Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği hadis sayısı yüz'e varmamaktadır. Halbuki O, Peygamber (S.A.)'den hiç ayrılmaz ve O'nun yaptığı herşeye vâkıftı. Hattâ peygamberliğinden önce başlayıp vefatına kadar O'na arkadaşlık etmişti. Peygamber'i-, O'nun sözünü, işini ve yaşayaşını en iyi tanıyan zat O idi. Diğer büyük sahabîlerin de rivayetleri, Peygamber (S.A.V)den işitip gördüklerine nispetle pek azdır. Onlar işitip gördüklerini rivayet etselerdi, Ebu Hüreyre'nin rivayetinden kat kat fazla olurdu. Ebu Hüreyre dört seneye yakın bir zaman Peygamber (S.A.)'e arkadaşlık ettiği halde O'ndan pek çok hadis rivayet etmiştir. Sahabîlerin hal ve yaşayışlarını bilmeyenler, herhangi bir vak'a hakkında sahabîler birşey bilselerdi, rivayet ederlerdi, derler. Halbuki sahabiler Peygamber'den birşey rivayet ederken fazla veya noksan yaparız diye korkarlardı. Peygamber (S.A.)'den işittikleri şeyi defalarca konuştukları halde bunu Peygamber (S.A.)'den işittiklerini açıklamazlar ve «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu» demezlerdi.
«Sahabînin verdiği îetvâ şu altı şıkkın dışına çıkmaz:
«1 — Sahabî, onu Peygamber (S.A.)'den işitmiş olabilir.
«2 — Peygamber (S.A.)'den işitenden işitmiş olabilir.
«3 — Kur'andaiı böyle anlamış olabilir.
«4 — Sahabîler bu hususta ittifak etmiş oldukları halde onların bu ittifakları değil de, sadece bu fetvayı veren sahabînin sözü bize nakledilmiş olabilir.
«5 — Sahabîler, arapçayı ve kelimenin delâlet ettiği mânâyı bizden daha iyi bilmekle, yahut Allah'ın emri ile ilgili durum ve karinelerle veya Peygamber (S.A.)'e uzun zaman arkadaşlık etmek, O'nun hal ve yaşayışlarını müşahade etmiş olmak, sözlerini işitmek ve bu sözlerin maksatlarını kavramak, vahy'in gelişine şahid olmak, bilfiil Peygamber (S.A.)'in bu vahy'i açıklamasını görmek gibi hususların yardımıyla birçok meseleleri bizden daha iyi anlamış olabilirler.
«6 — Sahabî, Peygamber'den kendisinin rivayet etmediği birşeyden anladığı mânâya göre fetva vermiş, fakat bu anlayışında yanılmış olabilir. Bu takdirde sahabînin sözü hüccet olmaz...
«Bu altıncı şık bir faraziyeden ibaret olup vâki olması da uzak bir ihtimaldir... Bu itibarla sahabîlerin sözleri sünnet makammdadır.»[32[32]]
Burada açıklamamız gerekir ki, sahabîlerin sözlerini birçokları sünnet veya Peygamber (S.A.)'in hadisi gibi kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, onlara göre, sahabîler ibadete taalluk eden ve akılla izahı mümkün olmayan hususlarda bir fetva vermişlersebu

---

[32[32]] Î'lamul-Muvakkıin, c. IV, s. 128; Münir ed-Dünaşkî tabı (Kahire).

fetvalar kesin olarak Peygamber'in sünneti sayılır. Bu fetva ile Peygamber (S. A.)'den naklolunan hadisler arasında tercih yapılabilir. Zira hiçbir sahabî, Peygamber'den işitmedikçe re'y ile halledilmeyecek bir meselede fetva vermez.
Öte yandan bilginler, Peygamber (S.A.)'in sözlerini ve O'na nispet edilen hüküm ve fetvaların kabul edilmesini, bunlara muhalif olan sözlerin reddini beyan etmişlerdir. Çünkü Peygamber'e nispet edilmesi ihtimalinden dolayı sahabînin sözünü kabul edip doğrudan doğruya Peygamber'den rivayet edilen sözü terketmek doğru olmaz. Ancak sahabîden rivayet edilen fetvanın, onun kendi re'yi ile olması imkansızsa durum değişmektedir. Çünkü re'y ile halledilmesi mümkün olmayan ve tamamen nakle dayanarak halledilmesi gereken hususta sahabînin fetvası sünnettir.
İmam Mâlik, böyle bir fetvayı Peygamber (S.A.)'in hadîsi olarak kabul eder. Şukadar ki O, Peygamber (S.A.)'e nispet edilen bir hadisle bu fetva arasında tercihte bulunur. Bu yönden İmam Mâlik özel bir ihramla Umre yapmayı Hac aylarında mekruh saymıştır. Burada O, Hz. Ömer'in re'yine uymuştur. Çünkü Hz. Ömer'in böyle Umre'yi yasakladığı rivayet edilmiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas yoluyla Peygamber'den Umre ile Haccı birleştirmenin daha iyi olduğuna dair yapılan rivayet bu görüşe aykırıdır. Sa'd b. Ebî Vakkas, Peygamber (S.A.) böyle yaptığı için biz de böyle yapıyoruz demiştir. Fakat İmam Mâlik, Hz. Ömer'in sözünü tercih etmiş ve onu sünnet saymıştır. O bu hususta; Ömer, Peygamber'in sünnetini Sa'd'dan daha iyi bilir, demiştir.[33[33]]
îmam Mâlik, Ömer'in sözünü, her nekadar bir sarahat yoksa da, Peygamber'den bir nakil olarak kabul etmiştir. O, Sa'd b. Ebî Vakkas'm Peygamber (S.A.)'den naklettiğini açıkça söylemesine rağmen, Hz. Ömer'in sözünü tercih etmiştir.[34[34]]

4- Müctehid İmamlar Devrinde Îctihad

Tabiîlerden sonra talebeleri gelmektedir ki, bunlara, «Teba-i Tabiin» (Tabiîlere tâbi olanlar) denilmektedir. Fıkhı mezheplerin kuruluşu bunların çağlarına rastlar.İmamlarm en yaşlısı Teba-i Tabün'den, diğer tabirle tabiîlerin talebelerinden Ebu Hanife'dir. o -nun bütün hocaları, İbrahim Nahaî ,Şa'bî, Hammad b. Ebî Süley-man, Atâ b. Ebî Rabah gibi yaşlı ve genç tabiîlerdir. Müctehid İmamların bir kısmı doğum ve zaman itibariyle birçok sahabîlerin devrine rastladıkları için tabiî iseler de, daha çok İlimlerini başka bir tabiîden almışlardır. Meselâ; Ebu Hanife, Hammad'dan tahsil görmüş; Mâlik b. Enes, Abdullah b. Ömer'in talebelerinden İlim öğrenmiştir. Yani Mâlik, Abdullah b. Ömer'in oğlu Salim'den, onun azatlısı Nâfi'den ve diğer Medineli yedi fakihten ve bunların talebelerinden tahsil görmüştür.
Medineli yedi fakih ise şunlardır:
1 — Saîd b. el-Müseyyib (Öl. 93 H.), Kureyş kabilesinden olup Ömer (R.A.)'in hilâfeti zamanında doğmuştur. İmam Mâlik buna yetişemedi, fakat talebesi îbni Şihab'tan ders gördü.
2 — Urve b. ez-Zübeyr (Öl. 94 H.), Aişe (R.A.)'in kız kardeşinin oğlu olup kendinden sonrakilere O'nun ilmini nakletmiştir.
3 — Ebu Bekr b. Ubeyd b. el-Hâris (Öl. 94 H.) olup Hz. Aişe'den birçok mesele öğrenmiştir.
4 — El-Kasim b. Muhammed b. Ebi Bekr Sıddik (Öl. 108 H.) olup Hz. Aişe'nin

[33[33]] Şafiî, el-Uma, c. VII, s. 198.
[34[34]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/43-46.

kardeşinin oğludur. Hz. Aişe^nin ilmini O nakletmiştir. Çünkü babası Muhammed ölünce O'nu Aişe (R.A.) kendi evine almış ve yetiştirmiştir. Kasım hem fakihtir, hem de hadis râvîsidir. Hadiste O'nun zekâ ve himmeti büyüktür.
5 — Ubeydullah b. Abdillah b. Utube b. Mes'ud (Öl. 99 H.) olup Z. Aişe, İbni Abbas ve diğerlerinden rivayetler yapmıştır. O, Ömer b. Abdilaziz'in hocası idi. Dolayisiyle Ömer b. Abdilaziz'in düşünce ve yönelişlerinde O'nun etkisi çok büyük olmuştur.
6 — Süleyman b. Yesar (Öl. 100 H.) olup Peygamberimizin hanımı Meymune bint'il-Hâris'in kölesi idi. Meymune (R.A.), sonra O'nu mukâtebe akdiyle azat etmiştir. Bu zat, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Ebu Hüreyre ve Peygamberimizin hanımları olan Meymune, Aişe ve Ümmü Seleme'den rivayetler yapmıştır.
7 — Hârice b. Zeyd b. Sabit (Öl. 99 H.) olup babası sahabîler arasında feraiz âlimi idi. Bu zat da, babasından İlim tahsil etmiş ve babası gibi re'y ile şöhret yapmıştır. Aynı zamanda babası gibi fe-raizi de çok mükemmel bilirdi ve halkın miraslarını Kitab ve Sünnete göre taksim ederdi. O'nun hakkında Mus'ab b. Abdillah şöyle söyler: Harice ve Talha b. Abdirrahman b. Avf'tan halk fetva sorardı ve onların sözüne bağlanırdı. Bunlar ev, hurma v.s. gibi malları mirasçılar arasında taksim ederler ve halka çeşitli belge (vesikâV'ler yazarlardı.
Bu yedi fakih'in çoğu dikkatli ve doğru rivayetle, re'ye dayanarak hüküm çıkarma ve fetvayı birleştirmişlerdir. Bunların hepsi Medine'de toplanmış olup Medine ilmini yaymışlardır. Sâîd b. el-Müseyyib de, re'y ile hüküm çıkarır ve ona göre fetva verirdi. Onun hakkında çağdaşlarından biri şöyle söyler: Bir vakit bir adam gördüm. O, birşey sormak için toplantılara sokulup duruyor ve birçokları onu bir meclisten başka bir meclise gönderiyorlardı. Sorusuna fetva vermek istemedikleri için nihayet onu Said b. el-Museyyib'in meclisine gönderdiler. Çünkü Saîd b. el-Museyyib'e (Cesaretli Saîd) derlerdi.[35][35]
Kasim b. Muhammed, Ubeydullah b. Utbe b. Mes'ud, Süleyman b. Yesar ve Hârice, re'y ile hüküm çıkarıp fetva vermekle meşhur idiler. Re'y ile' hüküm çıkarma işinin çok olduğu yerde re'y ile fıkıh da çok bulunmaktadır.
Bu itibarla re'ye dayanan fıkhın Medine'de de mühim bir mevkii olduğunu burada belirtmek isteriz. Bu adı geçen yedi fakih, Medine fıkhını temsil etmekle beraber, onların fıkhı, Medine'de re'ye dayanan fıkhm derecesini de açıkça gösterir. Gerçi bu türlü fıkhın derecesi, orada, Irak'ta olduğu gibi yüksek değil ve metodu da farklı idi.
Bu yedi fakih ve diğerlerinin ilmini, genç bir tabiî olan İbni Şihab ez-Zühri ve Rabîatu'r-Rey nakletmişlerdir. İmanı Mâlik bunların her ikisinin de talebesi idi.
Bu tarihî seyir, tabiîler asrındaki fıkıh ve ictihadla, müctehid İmamlar asrındaki fıkıh ve içtihadın birbiriyle nasıl irtibat halinde olduğunu açıklamaktadır. Bu tarihi seyir, aynı zamanda fıkıh ekollerinin kurulduğu tabiîler asrı ile, büyük fıkıh mezheplerinin kurulmaya başladığı asrın birbiri içine nasıl girmiş olduğunu göstermektedir.
Tabiîler devrinde İslâmî fırkaların meydana gelmesi ile Peygamber (S.A.)'den yalan hadis rivayetleri artmıştır. Bu devirde, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kasıtlı birtakım kimselerin İslâm'a girişi, bu uydurma hadis rivayetini artıran sebeplerden biridir. Fakat bu uydurma hadis rivayeti, tabiîler devrinde kendilerine başvurulacak ve gerçeği hakikî kaynaklardan öğrenecek İmamlar bulunduğu için mühim bir tesir göstermemiştir. Çünkü o devirde İslâm'ın kaynakları henüz bülanmamiş ve tertemizdi. Fakat, teba-i tabiin asrında ve daha sonraki asırlarda Peygamber (S.A.)'den uydurma

[35][35] İ'lâmu'l-Muvakkıin, c. I, s. 18.

hadis rivayeti, çeşitli sebeplerden şiddetini artırmıştır. Kadı îyaz, bu uydurma hadis rivayetinin sebeplerini şöyle anlatır:
«Hadis uyduranlar birkaç sınıftır. Onların bazısı Peygamber (R.A.)”in asla söylemediği bir şeyi birbirini küçümsemek veya büyüklük satmak maksadı ile uydurmuşlardır. Bunlar zındıklar ve benzerleridir. Diğer bir kısmı, kendilerine göre, dindarlık maksadıyla, birtakım hadisler uydurmuşlardır. Bunlar, bazı hususların faziletleri hakkında hadis uyduran câhil dindarlardır. Bazı hadisçi (muhaddis) geçinen sapıklar, şöhret yapmak için acayip hadisler uydurmuşlardır. Bazı sapık mezheplerin dâvetçi (dâl) leri taassup ve gizli maksatları sebebiyle, bazı müteassıp mezhep taraftarları da kendilerini savunmak için, bir kısımları da dünyaya bağlı kimselerin is-teklerini yerine getirmek ve onların yaptıklarını meşru göstermek için hadis uydurmuşlardır.
«Bu hadis uyduranların kimisi, hadis metni uydurmamış; fakat zayıf bir metin için doğru ve meşhur bir sened uydurmuştur. Bazıları da, hadis senedlerini altüst etmiş ve bunlara bazı isimleri eklemiştir. Onlar bunu, ya bir fevkalâdelik göstermek veya cehaletlerini örtmek için yapmışlardır. Başka bir gurup da, yalan yere, işitmediği şeyi işittiğini, görmediği kimseleri gördüğünü ve sahih hadisler rivayet ettiğini iddia etmiştir. Diğer bir kısmı da, kasden sahabîlere ait sözleri, arap atasözlerini ve filozoflara ait sözleri Peygamber (S.A,)'e nispet etmişlerdir».[36[36]]
Bu uydurma hadis rivayetinin bütün sebepleri, teba-i tabiîn devrinde ve fıkıh mezheplerinin kurulduğu çağda mevcuttur, diyemeyiz. Çünkü bunların bir kısmı daha sonraya aittir. Bunlardan'tabiîler devrinde bulunan zındıklık, ikinci asrın birinci yarısında daha da artmıştır. Haricîler ve Şiîler'in sapıkları (gulât-ı şîal'nın temsil ettiği bid'at hareketleri de böyledir. Hattâ Haricîler'den bazısı tövbekâr olduktan sonra şöyle söylemiştir; «Peygamberimizin hadislerini iyice inceleyiniz, çünkü biz, yaymak istediğimiz herşey için bir hadis söylerdik.» Emevîler devrinde dünyaya bağlı olanların nefsi arzuları da aynı şekilde hadis uydurmada rol oynamıştır. Çünkü Emevî hükümdarlarına yakın olan ve kalbinde dînin bir yeri bulunmayan kimseler, hükümdarları memnun etmek için hadis uydurmuşlar ve âhiretlerini dünyalık şeylere değişmekten çekinmemişlerdir.
Bu yüce din ve kıyamete kadar bakî olacak parlak İslâm mîra: sı üzerine gelen bu tehlike dalgasının büyüklüğü nispetinde, onu; bu gibi şüpheli şeylerden kurtarmak, uydurmaları gerçek hadislerden ayıklamak için önem ve çaba gösterilmiştir. Dolayısiyle İslâm bilginleri, bu tehlike başgösterir göstermez araştırma, inceleme ve müs-1 umanların ortak mirası olan fıkhı korumak cihetine yönelmişlerdir. Onlar, bu İslâm mirasını korumak, ona sokulan uydurmaları ayıklamak ve onu gelecek nesillere tertemiz ve dosdoğru bir şekilde teslim etmek için iki yönde çalışmışlardır:
1 — Gerçek rivayetleri araştırmak, uydurmaları onların arasından çıkarıp atmak maksadıyla hadisleri rivayet edenlerin şahsiyetlerini, yaşayışlarını incelemişler ve hadîs'i anlayarak, doğru olarak rivayet edecek güvenilir râvîlerle bu vasıfları taşımayan râvîleri tesbit etmişlerdir. Râvîleri doğrulukta derecelere ayarmışlar, daha sonra bizzat hadisleri İslâmî gerçeklerle ve doğruluğunda şüphe olmayan hadislerle karşılaştırıp ölçmüşler, Kur'an'a ve gerçek hadislere uymayanları atmışlardır.
Daha sonra büyük İmamlar, sahih hadisleri kitap halinde yazmak işine girişmişlerdir. Bu. maksatla İmanı Mâlik Muvatta'mı, Süfyan b. Uyeyne Kitabu'l-Câmi'ini, Süfyanı

[36[36]] Muhammed el-Hudari, Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmî, s. 87.

Sevri el-Câmi'u'1-Kebir'ini ve İmam Ebu Yusuf, Ebu Hanife'den rivayet ettiği Kitabul-Âsâr'in yazmıştır.

2 — Bilginler, râvilerin doğruluk ve adaletle meşhur olup olmadıklarını, o devirde bid'at'e düşüp düşmediklerini tesbit etmek için hadislerin senedlerini araştırmışlardır. Bu sened araştırması iki devreye ayrılır:

a) Önceleri senedler (râvîler) birbirine bağlanmazdı. Bu durum, tabiilerle görüşmüş olan Ebu Hanife ve Mâlik gibi müctehid İmamların asrında mevcut idi. Çünkü bu İmamlar, İlimlerini tabiîlerden almış olan teba-i tabiînden idi, Gerçi birçok hallerde onlar, genç tabiîlerden İlim tahsil etmişlerse de, senedin Peygamber (S.A.) 'e ulaşmasını şart koşmuyorlardı. Bu itibarla onlar, tabiînin «Peygamber buyurdu» diyerek söylediklerini kabul ediyorlardı. Çünkü tabiine güveniyorlar ve şüpheye düşmüyorlardı. Tabiî de, sahabînin ismini mecbur kalmadıkça zikretmiyordu. Aralarında karşılıklı itimad hâkim idi. Hattâ bu tabiîler, hadisi birkaç sahabîden rivayet ettikleri zaman sahâbî ismini zikretmediklerini açıkça söylüyorlardı. Bu cümleden olmak üzere bir tabiî olan Hasen el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

«Bir hadîsi dört sahâbî rivayet etmişse o hadîsi ben mürsel olarak (sahabî ismini zikretmeksizin) rivayet ederim. Bir hadîsi bana falan rivayet etti, dersem onu sadece o zat söylemiştir. Peygamber şöyle buyurdu, dersem o hadîsi yetmiş veya daha fazla kişiden işitmişim demektir.»

Bu hususta el-A'meş de şöyle rivayet etmiştir: «İbrahim'e, bana Abdullah'tan bir hadis rivayet ettiğin zaman onu sened olarak göster, dedim. O da dedi ki, Abdullah'tan herhangi bir hadisi bana falan rivayet etti dersem, onu rivayet eden o şahıstır. Abdullah şöyle dedi dersem, onu bizzat bana Abdullah rivayet etmiştir.»

Bu sebeple Ebu Hanife, hadisi çok zaman mürsel olarak zikrederdi. Mâlik, hadisi aldığı kimseye önem verir ve sened zikrini istemezdi. Mâlik şöyle derdi: «Dört kişiden İlim alınmaz, diğerlerinden alınır. Bunlar; 1 — Sefih, 2 — Bid'ate sevkeden nefsi arzulara uyan, 3 — Uydurma hadis rivayet etmekle itham edilmese dahi konuşurken yalan söyliyen, 4 — Dindar olmakla beraber câhil olan kimselerdir.»

İmam Mâlik bu dört sınıftan olmayanlara itimat gösterir ve onların rivayetini kabul ederdi.

b) İlk müctehid İmamların çağından sonra insanlar arasında, ahde vefasızlıkları frisbetinde yalancılık da artmıştır. Bu devirde hadis öğrenenler, öğrendikleri hadisi ne tabiîden, ne de teba-i tâbünden almışlardır. Bundan, dolayı onlar, rivayetin doğruluğunu kabul etmek için hadisteki senedin Peygamber (S.A.) 'e kadar ulaşmasını şart koşmuşlardır. Meselâ; Ebu Hanife, ve Mâlik'ten sonra gelen İmam Şafiî, sahabiyi zikretmiyen râvînin hadisini veya senedler arasında herhangi bir kesiklik (inkita') bulunan hadîsi asla kabul etmemiştir. Ancak, mürsel olarak hadis rivayet eden ravîde şu iki şart bulunursa, onun rivayet ettiği böyle bir hadisi kabul etmiştir :

1 — Tabii, sahabînin ismini zikretmeksizin mürsel olarak bir hadis rivayet ederse, o tabiînin Saîd b. el-Müseyyib gibi birçok sahabîleri gören büyük tabiîlerden olması lâzımdır.

2 — Böyle bir hadis rivayet eden tabiîyi, şu gibi destekleyici hususiyetler bulunmalıdır:

a) Hadîs'i başka bir yoldan Peygamber'e mânâ itibariyle isnat etmiş olmak,

b) Bu hadisi destekleyen İlim ehlinin kabul ettiği ve başka bir yolla rivayet edilen diğer bir mürsel hadis bulunmak,

c) Sahabî'lerin kabul etmesiyle bu mürse1 hadis desteklenmiş olmak,
d) Bilginlerden bazılarının mürsel hadîsi kabul ederek ona göre fetva vermiş olmaları gerekir. Meselâ, «Vârise vasiyyet yoktur» hadisi böyle bir mürsel hadistir ve bunu pek çok fukahâ kabul etmiştir.

Bu saydığımız şartlar bulunmadığı takdirde mürsel hadisi Şafiî kabul etmez. O'na göre bu şartları ihtiva eden mürsel bir hadis, sened bakımından muttasıl (Peygambere ulaşan) hadisten daha aşağı bir derecededir. Eğer böyle bir hadis, musned (Peygambere sahabî vasıtasiyle dayanan) bir hadisle çatışırsa, bu şartları ihtiva etse dahi, Şafiî onu reddeder.

Şafiî'nin çağında mürsel hadîsin durumu bundan ibarettir. Ondan sonra gelen Ahmed b. Hanbel asrında ve büyük hadis mecmualarının meydana geldiği asırlarda ise, mürsel hadîsin durumu daha dâ zayıflamıştır. Meselâ; Ahmed b. Hanbel, mürsel hadîsi zayıf hadislerden saymış, ancak muttasıl bir hadis bulunmadığı takdirde mürsel bir hadisle amel etmiştir. Hattâ Neveyî «Takrib» adlı eserinde fakih, muhaddis ve usul bilginlerinin büyük çoğunluğu gibi düşündüğünü ve mürsel hadîsi, zayıf sayarak, reddetmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: «Çünkü bu hadîsi Peygamberden rivayet eden sahabî bilinmemektedir. Bilinmeyen bir şahıstan rivayet edilen hadîsin reddedilmesi gerektiğine göre, sadece isim vermeyen râvînin rivayetinin de reddedilmesi daha doğru olur.»

Mürsel hadîsin Peygambere nispetindeki zincir (silsile) üzerinde bu kadar durulması, İslâm bilginlerinin Sünnete ne kadar önem verdiğini; isnadlan, sened teşkil eden râvilerin durumlarını tek tek iyice tetkik ederek, uydurma hadisleri nasıl ayıkladıklarını göstermektedir. Hattâ bu devirde adalet, doğruluk, emanet, idrak ve öğ-rendiğini iyice muhafaza etme (zabt) gibi sıfatlarla meşhur olmayan kimsenin rivayeti kabul edilmemiştir. Onların gösterdiği böylesine bir titizlik, gerçek hadislere Peygamber'in söylemediği bir şeyi sokmak istiyenlerin yolunu tıkamak için tam bir çare ve tedbir olmuştur.

Müslüman ismi taşıyan veya müslüman olduklarını ilân ettikleri halde İslâm'ı yıkmaktan başka bir şey istemiyen ve Peygam-ber'den uydurma hadis rivayet eden bir kısım kimselerin sapıklıkları neticesi alınan bu tedbir, ilk basamak olmuştur. Bu sayede uydurma hadisi sahih hadislerden ayırd etmek için İslâm bilginleri şâyân-ı hayret ölçüler koymuşlardır.

Re'y'e dayanarak fetva vermek, ikinci merhaleyi teşkil eder. Çünkü bu bir zaruret idi., Şehristânî «el-Milel ve'n-Nihal» adlı eserinde bu hususu şöyle anlatmıştır: «İbadet ve muamelât hususundaki yeni olaylar sayılamıyacak kadar çoktur. Kesin olarak biliyoruz ki her olay hakkında bir" nass gelmemiştir. Böyle olması da düşünülemez. Nass'lar mahdut olup bunlar mahdut olmayan bütün olayları içine alamaz. O halde içtihadın, kıyasın, hattâ her yeni olay üzerinde yeni bir içtihadın zarureti kendiliğinden anlaşılmaktadır.»

Bu itibarla sahâbiler ve tabiîler devrinde re'y'in büyük bir önemi vardı. Tabiîler devrinde çeşitli fıkıh ekolleri kendini göstermiş ve her ekol, az - çok ve değişik metodlarla da olsa, re'y'e kıymet vermiştir. Teba-i tabiîn asrında ortaya çıkan mezheblerin İmamları re'y ile daha çok ictihad'da bulunmuşlardır. Pek çok yeni olaylar karşısında bu, bir zaruretten doğmuştur. Re'y ile içtihadın çoğalmasına sebep olan ikinci âmil, birtakım yalancılar vasıtasıyla meydana gelen uydurma rivayetleri ayıklamak zaruretidir. Medine'de de Irak'ta da re'yi görmekteyiz. Bu iki memleket,

fıkhın geniş bir şekilde gelişme alanlarıdır. Bu memleketlerden başka yerlerde de fıkıh çalış-. maları olmuş ise de, buralarda o iki şehre nisbetle fıkıh daha az gelişmiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Irak'ta re'y Medine'de-kinden daha çok idi. Irak ve Medine fıkıhları arasındaki farkı şu dört noktada özetliyebiliriz:

1 — Medîneliler Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.) 'm hüküm ve fetvalarına, ayrıca Zeyd b. Sabit ve Aişe (R.A.)'m fetvaları ile Ebu Hüreyre ve Ebu Saîd el-Hudrî gibi sahabilerin rivayetlerine sahipti. Iraklılar ise Abdullah b. Mes'ud'un hadis ve fetvalarına, Ali b. Ebî Talib ve EbuMûsâ eİ-Eş'arî'nin fetva ve hükümlerine, Kadı Şureyh gibi Irak'ta bulunan sahabi ve tabiîlerin hüküm ve fetvalarına malik idi.

2 — Medîneliler daha çok hadis kaynaklarına sahip olup, ha-dîs'e itimad da o zaman daha çoktu. Hadîs'e dayanan fıkhın sahip olduğu malzeme, sahabîlerin hükümlerinden meydana geliyor ve hadislere dayanan görüşler daha büyük bir kuvvet kazanıyordu.

3 — Tabiîlerin fetvaları Medine'deki müctehidlerin yanında büyük bir mevki işgal ediyordu. Çoğu zaman bu fetvalara, doğrudan doğruya uyuluyordu.Gerçi bu fetvalara uymak mecburî olmayıp i s ti h san yoluyla tercih ediliyordu. Irak fıkhında tabiîlerin re'yleri böyle bir mevki işgal etmiyordu; ama Irak'ta da tabiîlerin re'ylerine çoğu zaman uyuluyordu. Ne var ki bu, sırf onların re'yleri olduğu için değil, fıkıh ekollerince varılan fikir birliği (ittifak) olmasından dolayı idi.

4 — Yukarıda işaret edildiği gibi, Irak'ta re'y, kıyasa dayanıyordu. Hicaz'da ise re'y. devlet işlerinde yaptığı ictihadlarda Hz. Ömer'e uyularak, maslahata (yaklaşık olarak kamu yararına dayanıyordu.[37][37]

Şia Ve Haricilerde Fıkıh

Şimdiye kadar anlattıklarımız Ehl-i Sünnet fıkhına dair idi. İslâm tarihinde buna Ehi-i Sünnet ve'1-Cemaat fıkhı adı verilir. Diğer birçok fırkaların da kendilerine göre fıkıhları, fıkıh kitapları, fetva ve; hükümleri vardır. Bu fırkalardan kısaca bahsetmek mecburiyetindeyiz. Burada, yalnız fıkhı olan fırkalardan değil, esası ister akideye, isterse hilâfet meselesine dayansın, kısaca bütün fırkalardan bahsedeceğiz. Çünkü bunların hepsi birbiri ile alâkalıdır. Yani bunlar, ağacın kökü ve dalı gibi birbirine bağlıdır.

Bu fırkaları iki kısma ayırabiliriz :

1 — Siyasi fırkalar,

2 — İtikadî fırkalar.

Gerçi siyasî fırkalarla itikadı fırkalar arasında bir ilgi vardır. Çünkü siyasî olarak ortaya çıkan her fırkanın kendine göre bir de akidesi ve itikadi görüşü vardır.[38][38]

Siyasî Fırkalar

Siyasî fırkalar şu üç başlık altında gösterilebilir:.

1 — Şiîler,

2 — Haricîler,

3 — Ehl-i Sünnet ve-1 Cemaat.

---

[37][37] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/46-53.

[38][38] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/54.

Ehl-i Sünnet ve'I-Cemaat: Bunlar hakkında burada bir şey söylemeyeceğiz. İslâm'ın siyasî görüşlerinde asıl olan Ehl-i Sünnet ve'I-Cemaat mezhepleridir. Bunların dışındaki bütün mezhepler,. îs-lâm âleminde hiçbir zaman çoğunluğu teşkil etmemiştir.[39[39]]

Şiîler: Bunlar en eski İslâm fırkası sayılır. Çünkü onlar, Hz. Osman zamanında ortaya çıkmış olup Hz. Ali devrinde kuvvetlenmişlerdir. Hattâ Şiîler, Peygamber (S.A.) vefat eder etmez bir fırka olarak ortaya çıktıklarını iddia etmektedirler. Bu iddiaya göre safıabîlerden bazıları Hz. Ali'nin propagandasını yapıyor ve halifeliğin Hz. Ebu Bekr'in değil, Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ileri sürüyorlardı. Her ne ise, hakikat odur ki şiîlik, Hz. Osman zamanında bir realite olarak ortaya çıkmış ve İslâm devletlerinin teşekkül ve seyrinde büyük etkilerde bulunmuştur.
Genel olarak Şiîler, Hz. Ali'nin halifeliğe diğer müslümanlardan daha lâyık oluşuna ve onun Peygamber tarafından halife olarak tâyin edilişine kani idiler. Ayrıca onlar, İmametin, ümmetin görüşüne terkedîlebilecek âmme menfaatlarmdan sayılamayacağına; aksine, İmametin, dînin en esaslı prensiplerinden biri olduğuna, Peygamber'in bu konuyu ihmal ve ümmete havale etmesinin asla caiz olmadığına; bilâkis, Peygamber'in bir İmam tâyin etmek mecburiyetinde olduğuna inanırlar.
Şîa adını taşıyan çeşitli fırkalar vardır. Bunların bazıları. Hz. Ali'yi takdis ederek İslâmiyetten dışarı çıkmışlardır. Bu türlü sapık şiî fırkalara, yahudi dönmesi Abdullah İbni Sebe' taraftarı olan ve Hz. Ali'yi tannlaştıran «Sebeiyye» fırkası ile Ali (R.A.)'yi Peygamber sayan «Gurabiyye» fırkasını misal olarak gösterebiliriz. Gurabîlere göre, Cebrail, vahyi getirirken şaşırmış, onu Hz. Ali'ye getireceği yerde, Muhammed (S.A.)'e getirmiştir. Bunlara göre, Hz. Muhammed ile Hz. Ali aynı tipte olan iki karga gibi birbirine benzediklerinden dolayı Cebrail şaşırmıştır. Dolayısiyle bu fırkaya «Kargacılar» anlamında «Gurabiyye» adı verilmiştir.
Bu iki fırka, Hz. Ali zamanında ortaya çıkmış olup Hz. Ali bunların kâfir olduklarını söylemiştir. Çünkü birincisi Allah'a şirk koşmuş, ikincisi ise Peygamberlik makamına dil uzatmıştır.
Bu iki fırkadan başka Ehl-i Beyt taraftarı olduklarını söyleyen ve sapıklıkta küfre kadar giden fırkalar da vardır. Bunların doğuşu, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinden sonra ve hicrî birinci asrın sonlan ile ikinci asrın başlarına rastlamaktadır. Bunların en dikkati çekenleri şu fırkalardır:[40[40]]

1 — Beyaniyye: Bu fırka,mensupları, Temim kabilesinden Beyan Ibni Sem'an denilen bir adama tabidirler. Bu adam, Hz. Ali'nin Fatıma (R.A.)'dan sonraki hanımından doğan oğlu Muhammed b. Hanifiyye'nin ölümünden sonra kendisinin İmam olduğunu iddia etmiştir. O, daha ileri giderek, Hz. Ali'nin de tanrı olduğunu söylemiş-ve yer tanrısı ile gök tanrısı ayrı ayrıdır, demiştir.[41[41]]

2 — Mugiriyye: Bu fırkayı kuran kimse Mugire b. Saîd adında biridir. Bü adam, Ali Zeynelabidin b. Hüseynin oğlu Muhammed Bakır'a bağlı olduğunu iddia etmiş ise de, O, bunu reddetmiştir. Bu da, Hz. Ali'nin tanrı olduğunu ve İmamların Hz. Hüseyin

[39[39]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/54.
[40[40]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/54-55.
[41[41]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/55.

neslinden geleceğini iddia etmiştir.[42[42]]

3 — Hattâbiyye: Bu fıkranın başı Ebu'l-Hattab Muhanımed b. Ebi Zeynep el-Esedî adında biridir. Bu şahıs, îmam Cafer-i Sadık devrinde yaşamış olup onun propagandasını yapmakta idi. Bu da, saptırarak kendisinin peygamber, Cafer-i Sadık'm da tanrı olduğunu iddia etmek suretiyle küfre batmış ve nihayet bütün haram olan şeylerin yapılmasına izin vermiştir. Buna mensup olanlar, farzları yerine getirmenin ağırlığından kendisine şikâyette bulunarak, kolaylık göstermesini istemişler; O da, onları terketmelerini emretmiş. Bunun üzerine onlar bütün farzları terketmişler ve bütün haramları helâl saymışlardır. Hattâ O, onların birbirleri için yalancı şahitlik yapmalarına da müsaade etmiş ve İmamı tanıyan insana haram olan her şey helâl olur, demiştir.[43[43]]
İşte burada, dînî bağları kırarak İslâmiyetten dışarı çıkan ve hattâ İslâmiyeti ters çeviren, fırkalara işaret etmiş olduk. Çok gariptir ki bu fırkaların doğuşu, Zeydiyye ve îmamiyye mezheplerinin doğuşu ile aynı çağdadır. Bu iki şiî mezhebi, genel olarak islâmiyetten çıkmamışlar ve sadece küfrü icabettirmiyecek bazı tuhaflıklar ortaya koymuşlardır. Caferi mezhebinden bahsederken zikredeceğimiz gibi, Cefr'e inanmak, Hattabiyye mezhebinde başlamış ve îmamiyye mezhebinde gelişme imkânı bulmuştur.
İslâm dairesinden dışarı çıkmayan şiî fırkalar içinde Ehl-i Sünnete yakın olanlar vardır. Meselâ; İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin'e mensup olan Zeydiyye mezhebi bunlardandır. Bu mezhebe göre hilâfet, Hz. Ali'nin Fatıma (R.A.)'dan olan evlâtlarına verilmelidir. Bunlar ister Hasan, ister Hüseyin neslinden olsunlar. Aslında hilâfetin Ali evlâtlarına verilmesi de şart değildir, fakat hilâfetin onlara verilmesi daha iyidir. Adaletle hilâfeti yürüten başka bir halifeye de itaat vacip olur. Dolayısiyle Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in hilâfeti meşrudur. Hz. Ali, Peygamber (S.A.V.) tarafından İmam (halife) olarak tâyin edilmemiştir. Sadece İmamda bulunması gereken sıfatlar itibariyle' tavsiye edilmiştir. Dolayısiyle Hz. Ali soyundan gelen İmanılarMa ismen değil, sıfatlarıyla bilinirler. İmamın, kendisi için bir dâvetçi (dâi) tâyin etmesi gerekir. Hilâfet bir mülk gibi miras olarak kalmaz. Fakat seçim ve biat suretiyle olur.
İslâm tarihinde ortaya çıkan üç şiî fırkası daha vardır. Bunlardan ikisinin mensupları îslâm memleketlerinde hâlâ mevcuttur. Bu fırkalar şunlardır:[44[44]]

1 — Keysaniyye: Bunlar Muhtar b. Ubeyd es-Sakafî'ye tâbi olanlardır. Onlar, önceleri harici idiler. Sonra Ali taraftarı olarak, Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra ortaya çıkıp Muhammed b. Hanefiyye'nin propagandasını yapmışlardır. Bunların esas görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:
a) Peygamber (S.A.V.), kendinden sonra İmametin Hz. Ali'ye, ondan sonra oğlu Hasan'a, ondan sonra'Hüseyin'e, daha sonra da Muhammed b. Hanefiyye'ye ait olacağını söylemiştir.
b) İmam Muhammed b. Hanefiyye geri dönecektir. O diri olup Mehdiy-i Muntazar (Beklenilen Mehdi)'dir.
c) Bedâ, gerçektir. «Bedâ» demek, Allah'ın iradesinin ilmi ile birlikte değişmesidir. Bu hususta Şehristânî «el-Milel ve'n-Nihaî» adlı eserinde şöyle söyler: «Muhtar es Sakafî bedâ fikrini ortaya atmıştır. Çünkü O, gelecek olayları ya vahiy ile veya İmam tara-

[42[42]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/55-56.
[43[43]] Deaimül-İslâm, s. 62, 63.
[44[44]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/56.

fından gönderilen bir mesajla bildiğini iddia ederdi. O, adamlarına gelecekte bir şeyin olacağını haber verir ve olay dediği gibi çıkarsa bunu dâvasına bir delil sayardı. Eğer dediği gibi çıkmazsa Rab-bınıza bedâ geldi, yani O fikrini değiştirdi, derdi.[45[45]]

2 — İsnâ-Aşeriyye (Oniki İmam kabul edenler) : Bunlara imâmiyye» fırkası da denilir. Onlar, İmametin, yalnız Hz. Fatıma'mn oğlu Hüseyin soyundan gelenlere münhasır olduğunu ileri sürerler. Onlara göre İmamet, sadece oniki kişiye münhasırdır. Bu İmamlara vasî da denilir. Çünkü bunların her biri kendinden sonra gelecek İmamı tavsiye ederek tâyin etmiştir. Esasen bunların onikisi de Peygamber (S.A.) tarafından bildirilmiştir.
Bu oniki İmam şunlardır:
1 — Ali b. Ebî Tâlib
2 — Hasan b. Ali
3 — Hüseyin b. Ali
4 — Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin
5 — Muhammed Bakır
6 — Cafer-i Sadık b. Muhammed Bakır
7 — Musa Kâzım b. Cafer
8 — Ali Rıza
9 — Muhammed Cevad
10 — Alı el-Hâdî
11 — Hasan el-Askeri
12 — Muhammed b. Hasan el-Askerî
Bu mezhebin mensuplarına göre onikinci İmam Samarra'daki babasının evinde ve annesinin gözü önünde serdab (mahzen) a girmiş ve bir daha dönmemiştir. Hâlâ dönmesi beklenmektedir. Yâni onun mehdiy-i numtazar olduğuna inanılmaktadır. Îsna-Aşeriyye fırkarsma mensup olanların sayıları İran ve Irak'ta kabarıktır. Hindistan, Pakistan ve Kuzey Afrika'da bu mezhebe bağlı olanlar vardır. İsnâ-Aşeriyye mezhebinin fıkıh İmamı Cafer-i Sadık'tir. Caferi mezhebinden bahsederken bu hususta daha geniş bilgi vereceğiz.[46[46]]

3 — **İsmâiliyye:** Bu fırka, İmamiyye fırkasının bir koludur. Bunlar, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'i İmam olarak tanımışlardır. Cafer-i Sadık'a kadar İsna-Aşeriyye fırkasıyla müşterek iken Cafer-i Sadık'ın ölümünden sonra ayrı bir fırka teşkil etmişlerdir. Onlara göre Cafer-i Sadık'tan sonra gelen İmam, onun oğlu İsmail'dir. Çünkü Cafer-i Sadık, ismail'in İmam olduğunu bildirmiştir. Fakat İsmail babasından önce ölmüş ve İmamet İsmail'in, oğlu Muhammed Mektûm'e intikal etmiştir. Muhammed Mektûm gizli İmamların başıdır. Ondan sonraki İmam, bunun oğlu Cafer-i Musaddak'tır. Ondan sonra İmamet, Cafer-i Musaddak'm oğlu Muhammed Habib'e intikal etmektedir. Bu da gizli İmamların sonuncusudur. Bundan sonraki İmam, Muhammed Habib'in oğlu Abdullah el-Mehdî'dir. Bu İmam Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş ve kendinden sonra da oğulları Mısır'ı zaptetmişlerdir. Bunlara İslâm Tarihinde «Fatimîler» denilir.[47[47]]
Bu fırkaya «Bâtmiyye» fırkası da denilir ve birçok kollara ayrılmıştır. Bunların bazıları İslâmiyetten dışarı çıkmıştır. Meselâ, Hâkimiyye fırkası, Tanrının, İmama

[45[45]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/57.
[46[46]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/57-58.
[47[47]] İbni Haldun, Mukaddime.

hulul ettiğine inanır ve bu sapık fırkanın kalıntılarına Kuzey Afrika, Pakistan ve Hindistan'da hâlâ rastlanmaktadır.48[48]

Hariciler

Kısaca işaret ettiğimiz şii fırkaların yanında haricî denilen fırkalar da vardır. Ve bunlar da birçok bölüklere ayrılmışlardır. Bunlar, Hz. Ali ile Muaviye arasında yapılan Sıffîn Savaşı'ndan sonra Hz. Ali'nin meseleyi hakem vasıtasıyla halletme fikrini kabul etmesi üzerine Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanlardır. Halbuki önce Hz. Ali'yi hakem işini kabul etmeye onlar zorlamışlar, fakat Hz. Ali bu fikri kabul'edip uyguladıktan sonra işin içine hile karıştığı anlaşılınca Hz. Ali'nin üzerine yürümüşlerdir, hattâ onun yanıldığını ve küfre gittiğini iddia etmişlerdir. Hakem olayını benimseyen herkesi küfürle ittiham etmişlerdir. Şukadar ki, bu işe razı olmalarından
ötürü kendilerinin tevbe ederek temizlendiklerini, diğerlerinin de bunlara "Uyarak tevbe etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Ali'nin bunları yatıştırmak için yaptığı her konuşmada onun yüzüne karşı, «hüküm ancak Allahındır» diye bağırmışlardır.
Bunlar, daha sonra Hz. Ali'ye karşı ayaklanmışlar ve onunla savaşmışlardır. Hz. Ali devrinde ve O'ndan sonraki devirlerde müslümalrın büyük çoğunluğunu kâfir saymışlardır. Emevîler devrinde Haricîler çok kuvvetlenmişler, birçok Emevî valilerini öldürmüşler ve devlete karşı ard arda isyanlarda bulunmuşlardır.
Hâriciler'in görüşlerini genel olarak şöyle öze tüyebiliriz: Hiçbir aile veya kabile hilâfet hususunda diğerinden üstün değildir. Halifeyi müslümanlar tam bir hürriyet içerisinde seçerler. Halife adaletten ayrılırsa onu azletmek, hattâ öldürmek vacip olur. İsterse onun ilk olarak seçilişi ve icraatı adaletli olsun. Bu itibarla herhangi bir itham sebebiyle halifeyi azledilme veya öldürülmeden koruyacak adamları bulunmalıdır. Haricîler, büyük günâh işliyenleri kâfir saymışlar, kendilerine muhalefet eden herkesi büyük günâh işlemekle suçlamışlar ve bunun bir neticesi olarak da onları bu yüzden ve zalim sultana karşı susmalarından dolayı kâfir saymışlardır.
Hariciler, aşırılık ve itidal bakımından çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. En aşırı haricî fırkası «Ezrakîler» dir. Bunlar, -Beni Hanife kabilesinden Nafi' b. Ezrak'a tâbi olanlardır. Onlara göre, ellerinde hiçbir imkân olmayan çocuk, kadın ve ihtiyar kimseler bile olsa, kendilerine muhalefet edenlerin kanlarını akıtmak . mubahtır.
Aşırılık bakımından Ezrakîler'den sonra gelen fırka, Ziyad b. el-Asfar'a tâbi olan «Sufriyye» fırkasıdır. Bunlardan sonra «Nece-dafc» denilen ve Necdet b. Ânıir'e tâbi olanların teşkil ettiği fırka gelir.
Ehl-i Sünnet'e yakın olan harici fırkası, «İbâzıye» fırkasıdır. îbazîler, bir tabii olan Abdullah b. İbaz'ın peşinden gidenlerdir. Bunlara göre, kendilerine muhalefet edenler, inanç bakımından kâfir olmamakla beraber, nimeti inkâr bakımından kâfirdirler. Bu fırkaya muhalefet edenlerin kânlarını akıtmak haramdır ve onların şahitlikleri muteberdir.
Bu fırkaya mensup olanların kalıntılarına, Zengibar ve Büyük Sahra'nın bazı vahalarında bugün dahi rastlanmaktadır.49[49]

48[48] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/58.
49[49] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/58-59.

Fıkhî Mezhebleri Olan Fırkalar

Bu siyasi fırkaların bir kısmının başlı başına bir fıkıh mezhebi yoktur. Bunların bazısı inanç bakımından kendisine yakın olan başka bir fırkanın mezhebine uyar. Bunlardan fıkhi mezhebi bulunan üç fırka vardır:50[50]

1 — İsnâ-Aşeriyye: Bu fırkanın kendisine has bir fıkhi mezhebi, dinî düşünce ve mantığı vardır. Bunlar fıkıhta İmam Cafer-i Sadik'a mensupturlar. İleride bunlardan bahsedilecektir.51[51]

2 — Zeydiyye: Bu fıkranın Ehl-i Sünnete yakın bir fıkıh mezhebi ve dinî mantığı vardır. Bunların İmamı, ,Zeyd b. Ali Zeynel-âbidin'dir. İlerde bundan da bahsedeceğiz.52[52]

3 — İbâziyye: Bunlar, az önce geçtiği gibi, Abdullah b. İbaz'a tâbi olup fıkıh kitapları mevcuttur. îbazîler, mezheplerini yaymak için bir hayli gayret göstermişlerdir. Bugün Zengibar müslümanlari bu mezhebe bağlıdırlar.53[53]

İtîkadî Fırkalar

îslâm tarihinde bu siyasî fırkalardan. başka itikadı fırkalar da vardır. Bu fırkalar birtakım itikadî meseleler etrafında kurulmuştur. Her siyasî fırka, bu itikadî fırkalardan birine kendi bünyesinde yer vermiştir. Meselâ: Şiilerin çoğu mu'tezilîdir. Ehl-i Sünnet ve'1-Cemaat'den Mürcie fırkasına giren bazı kimseler de vardır.
Bu ikitadi fırkaların önemlileri şunlardır:54[54]

1 — Murcie: Bu fırka, siyasetle dinin esaslarını birbirine karıştırmakta ve itikat bakımından haricîlerin tam karşı kutbunu teşkil etmektedir. Haricîler, büyük günâh işliyenleri kâfir ve ebedî olarak cehennemlik sayarken, Mürcie fırkası, küfürle ibadetin faydası olmadığı gibi, İman olduktan sonra günâhın da hiçbir zararı yoktur, der. Mûtezilîler, büyük günâh işliyenlerin sürekli olarak cehennemlik olduğuna hükmetmiyenlerin hepsini mürcie saymışlardır. Şehristânî, Mürcie'yi iki ,kısma ayırır:55[55]

a) Ehl-i Sünnet mürcîesi: Bunlar; günâhların cezayı gerektirdiğini, Allah'ın Kitab ve Peygamberleri vasıtasıyla
onları kıyamet günü cezalandıracağını bildirdiğini, fakat Allah dilerse onların tevbelerini kabul edip affedeceğini ileri sürerler.56[56]

b) Bid'ata sapan mürcie: Bunlar, itikad' sağlam olduğu müddetçe günâh işliyenlerin azap gönniyeceğini ve itikad sağlam olmazsa, iyiliğin hiçbir mükâfaat

50[50] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
51[51] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
52[52] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
53[53] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
54[54] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
55[55] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
56[56] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.

kazandırmıyacağını iddia ederler.[57[57]]

2 — Cebriyye (Cehmiyye) :' Bunlara göre insanın kendi yaptığı işlerde hiçbir iradesi yoktur. İyilik veya kötülük olsun, kulun işlediği herşeyin faili Allah'tır, Kul, fiillerinde rüzgâr karşısındaki kuş tüyü durumundadır. Cebrütkten ilk söz eden şahıs Cehm b. Safvan olduğu için bu fırkaya «Cehmiyye» de denilir.[58[58]]

3 — Mu'tezile (Kaderiyye) : Bunlara göre insan, kötü fiillerini, Allah'ın iradesi olmaksızın kendisi yaratır. İyiliği (hayrı) de Allah'ın iradesi ile yapar. Bunlara, kaderi inkâr ettikleri için «KADE-KİYYE» fırkası da denir. İslâm düşüncesinde bu fırka mensuplarının rolü büyüktür. Zındıkları aklî delillerle ilk reddedenler, Mu'tezile bilginleri olmuştur. Bu fırkanın önemli beş prensibi vardır:[59[59]]

1 __ Tevhid : Bu prensibe göre Allah zatında ve sıfatlarında tektir. Mahlûkattan hiç birisi O'na hiç bir sıfatta ortak olamaz; dolayısiyle Allah'ı görmek mümkmn değildir.[60[60]]

2 — Adi (Adalet) : Allah'ın adaleti gereğince insan kendi fiillerini yaratmada serbest bırakılmıştır. Tâ ki O'nun için teklif, mükâfaat ve ceza mümkün olsun.[61[61]]

3 — Va'd ve Vaîd: Buna göre Allah iyilik edeni mükâfaatlandıracak, kötülük işîiyenleri de cezalandıracaktır. Büyük günâh işliyenler tevbe etmezlerse mağfiret olunamazlar.[62[62]]

4 — El-Menziletu Beyn'el-Menzileteyn: Büyük günâh işliyen ler ne mü'mindir, ne kâfirdir. Bu ikisi arasında bir yer işgal ederler ve onlara fasık müslüman denilebilirse de mü'min denilemez. Onlar tevbe etmeden ölürlerse ebedî olarak cehennemde kalırlar.[63[63]]

5 — Emri bi'1-ma'ruf nehyi ani'l-münker: İslâmiyeti yaymak, sapıkları hidayete erdirmek, imkân nisbetinde herkes için iyiliği emir ve kötülüğü yasak etmek bir vazifedir.[64[64]]

Mezhebler Arasındaki İhtilâf Ve Sebepleri

İslâm hukuk ekolleri, önce büyük şehirlerde kurulurken aralarındaki ihtilâflar da kendisini iyice hissettirmeye başlamıştır. Irakta kendine göre metodu olan bir ekol, Hicaz'da ve Şam'da da ona paralel olarak başka ekoller teşekkül etmiştir. Şiiler de ayrı bir ekol meydana getirmişlerdir. Daha sonra her ekolü temsil eden bir şahsiyet ve onun etrafında bir talebe gurubu doğmuştur. Ekolleri temsil eden bu şahsiyetler; rivayet,

---

57[57] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/60.
58[58] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.
59[59] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.
60[60] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.
61[61] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.
62[62] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.
63[63] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.
64[64] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/61.

fıkhı dirayet, rivayet edilen şeyleri ortaya koyma ve bunlara göre fıkhın temellerini kurma, yeni olayları inceleyip onların hükümlerini açıklama hususlarında talebelerine önderlik etmişlerdir. Kûfe'de kıyas üstadı Ebu Hanife, Medine'de İmam Malik, Şam'da İmam Evzai, Mısır'da Leys b. Sa'd bulunmaktadır. Bundan sonra ikinci tabakayı teşkil eden İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Dâvûd ez-Zâhiri gibi şahsiyetler dikkati çekmektedir. Bunlardan sonra devam etmekte olan içtihadın yerini yavaş yavaş mezhep taraftarlığı almıştır. Dolayısiyle mutlak icti-had'da bulunan kalmamış; aksine, ictihad, mezheblerin sınırları içine girmiştir. Bu merhaleden sonra müctehidlerin, mezhep İmamının fikirlerine ve mezhebin prensiplerine sarılmak zorunda kaldığını görüyoruz. Bununla beraber mezhepçe hakkında açık bir hüküm (nass) bulunmayan hususlarda ictihadların yapıldığı görülmektedir. Gitgide mezhep İmamlarının görüşlerinin dışına çıkamıyan müctehidler, yeni hiç bir ictihad yapamamışlar ve İslâm Hukuku'ndaki ilmî faaliyetler, ne yazık ki, eskiye nisbetle büsbütün duraklamıştır.
Fer'î fıkıh meselelerindeki ihtilâf, dinin kesin hükümlerinden ayrılmadıkça pek Önemli bir şey teçkil etmez. Daha doğrusu, ihtilâfın esası hakikati araştırmak olunca, insanlar için daha iyiyi ve doğruyu bulmak hususunda geniş bir kapı açılmış ve doğruyu tercih için akla salâhiyyet verilmiş olur. Çünkü hakikat nuru, fikirlerin çarpışması ve nokta-i nazarların bilinmesi ile açıkça parlayabilir.
Müctehid İmamların hepsi de, insanlar arasındaki ihtilâf sebeplerini öğrenmek hususunda büyük gayretler sarf ediyorlardı. Ebu Hanife; «insanların en bilgini, onların ihtilâf sebeplerini en iyi bilendir» diyordu. Çünkü tartışma konusu olan bir meselede bilginlerin görüşlerini kavramak, araştırıcı için hakikati ortaya çıkarmak demektir. Delillerin kuvvetli ve zayıflarını bilmek ve meseleyi her yönüyle incelemek, araştırıcıyı hüküm verme, doğru ve yanlışı ayırdetme hususunda daha yetkili kılar.[65[65]]

İhtilâfın Mihveri

İslâm'ın kesin emirlerinde ve icma' ile kabul edilen fıkıh konularında ihtilâf yoktur. Ancak bunların dışındaki fer'î meseleler (furû')'de mezhebler arası anlaşmazlıklar mevcuttur. Dînin kesin hükümleri; beş vakit namaz, namaz kılarken Ka'beye dönmek gibi namazın farz ve rükünleri, oruç, zekât ve'hacc, zekât olarak verilen malların miktarları ve nihayet nikâhlanması haram veya helâl olanlar hakkındaki hükümler ve mirastaki hisse miktarları gibi Kur'an-ı Kerimle beyan edilen ve ihtilâf konusu olmayan meselelerdir. Bunlar gibi hakkında icmâ' hâsıl olan dinin hükümlerinden biri-ni inkâr eden kimse, İslâmiyetin dışına çıkmış olur.
Bunların dışında ihtilâf konusu olan şeyler ne olabilir? ve ihtilâf sebebi nedir? Bu konuda diyebiliriz ki ihtilâf, akılla halledilebilecek ve hakkında kat'î nass bulunmayan cüz'i meseleler çok çeşitli olup bunlar hakkında değişik açılardan delil getirilebilir. Bu gibi konularda ictihad yapmak, müctehidi hatâya sürüklese bile sevaptır. Çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: «Müctehid, içtihadında isabet ederse ona iki ecir, yamlırsa bir ecir vardır.» Peygamber (S.A), bu sözüyle müctehidin yanüabileceğini, bütün cehdini ve kudretini harcadıktan sonra yanümışsa ayıplanmamasını bize öğretmektedir. Peygamber (S.A.), kendisi de ictihad yapardı. Fakat içtihadında yanılacak olursa O'na Allah doğruyu gösterirdi. Çünkü O'nun sözü şeriat olduğu için, hatâ üzerinde kalması imkânsızdır. Buna yukarda da işaret

[65[65]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/62-63.

etmiştik.[66[66]]

Kitab (Kur’an) Etrafındaki İhtilâflar

Asıl delil getirme (istidlal) işi Kitab'la olur ve bunda hiçbir kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü Kitab (Kur'an), îslâm Şerîati'nin temeli, Peygamber (S.A.)'in en büyük mucizesi ve Allah'ın kıyamete kadar baki olacak kanunudur. Onun içine aldığı hükümlerin İslâm Dini'nin esası olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur. Kitab etrafındaki ihtilâflar, sadece onun bazı kelimelerinin delâlet ettiği anlamlar üzerinde meydana gelmiştir. Çünkü Kur”an'ın bazı ifade ve kelimeleri çok vecizdir. Bu ifade ve kelimelerin anlamları ictihadlara yol açmaktadır. Meselâ, «Boşanmış kadınlar üç ayhali (kurû'l iddet beklerler»[67[67]] âyetindeki (kuru') kelimesini birçok fatihler hayız (ayhali) ile. tefsir etmişler, Şafii de iki ayhali Arasındaki temizlik müddeti olarak yorumlamıştır. Aslında bu kelime lügat bakımından her iki anlama da gelmektedir. Peygamber (S.A.)'den de bu hususta bütün fakihierin kabul edeceği bir tefsir rivayet edilmemiştir. Gerçi Peygamber (S.A.)'den, «Kuru' günlerinde namazı terket» ve «Cariyenin iddeti iki hayızdır» şeklinde hadisler rivayet edilmiş ise de, İmam Şafiî bunları sahih olarak kabul etmemiştir. İşte Kur'an-ı Kerim'in kelimelerini tefsir hususunda buna benzer ihtilâflar mevcuttur.
Bazı ihtilâflar da ibare (ifade) lerin delâlet ettiği hükümler üzerinde meydana gelmiştir. Bu hükümleri belirten sünnet bulunduğu halde anlaşmazlık ortadan kaldırılamamıştır. Meselâ, «Sünnet, Kur'an'ın umumî hükmünü tahsis edebilir mi?» İşte burada fukahâ ihtilâfa düşmüş olup Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve birçokları, Kur'an-ı Kerim'i Sünnet açıklar; çünkü Sünnet, Kur'an'a dayanmak ta ve onun mücmel hükümlerini genişleterek açıklamaktadır, demişlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de : «Biz sana da Kur'an'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatasın.»[68[68]] Duyurulmaktadır. Kur'an'm umumî olan her kelimesini, görünüşte ona muhalif gibi gözüken bir sünnet anlam bakımından hususileştirraiş (tahsis etmiş) tir.
Ebu Hanife ve bir kısım fakihlere göre Kur'an'm umumi hükümleri olduğu gibi kalır. Eğer bir sünnet, cüz'i olarak bu hükümlere aykırı düşerse ve bu sünnet mütevâtir veya meşhur ise, o, Kur'an hükmünü tahsis eder (hususileştirir). Eğer bu sünnet mütevâtir değilse, Kur'an'm umumî hükmü olduğu gibi kalır. Çünkü bu Kur'an hükmü, kat'î olarak mütevâtirdir... Onu âhad hadislerle tahsis etmek doğru olmaz. Kur'an'a muhalif olan böyle âhad hadisler Pey gambere nispetinde sahih addedilemez. Fakihler bu hususta iki kısma ayrılmaktadırlar:
1 — Kur'an'm zahiri hükümlerini Sünnet ile tahsis edenler:
Bunlara göre Sünnet, Kür'an-ı Kerim'i tefsir etmek, onun mânâ ve maksatlarını açıklamak bakımından Kur'an'a hâkimdir. Kur'an'm anlaşılması ve hükümlerinin kavranması için Sünnet bir anahtar vazifesi görür, dolayısiyle Kur”an'ı anlamak isteyen müctehid, Sünnetten müstağni kalamaz.
2 — Kur'an'm zahirine muhalif olan âhad hadislerin sahih olmadığım ileri sürenler: Onlara göre Kur'an, Sünnetin sahih oluşunu veya reddedilmesini gösterme bakımından Sünnete hâkimdir.
İşte cüz'i meseleler hakkında Kur'an-ı Kerim'le istidlal hususunda fakihler böyle ihtilâfa düşmektedirler. İşi biraz daha geniş olarak ele alırsak, Şiîler'den İmamiyye

---

66[66] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/63.
67[67] Bakara Sûresi, 228.
68[68] Nahl Sûresi, 44.

Fırkası'nm, Kur'an-ı Kerim'i arılamada müctehidlerin re'ylerinin derecesi üzerinde Sünnîler'le ihtilâfa düştüklerini görürüz. Ehl-i Sünnete göre Kur'an-ı Kerim Sünnetle tefsir edilir. Sünnet bulunmazsa, edebiyatıyla Arap dilini, Şeriat ve onun genel amaçlarını iyice bilen kimseler, Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde ictihad yapabilir. îmamiyye fırkasına göre, Oniki 'İmam, Kur'an-ı Kerim'in anahtarlarım teşkil ederler. İnsanlar, Kur'an-ı Kerim'in mânâ kapılarından ancak bu anahtarlar vasıtasiyle girebilirler. El-Kâfi, Cafer-i Sadık'tan şöyle rivayet etmektedir: «İki kişi arasında tartışma konusu olan her şeyin aslı Allah'ın Kitabında mevcuttur, ancak insanların akılları ona ulaşamamaktadır»69[69]

İmamiyye -fırkasına göre insanların akılları, Kitaptaki her hükmün aslını kavrayamaz ve onu ancak Oniki İmamın aklı kavrar; insanlara öğretir. Dolayısıyla onlar, Kur'an'm anahtarları olup onların İlimleri Allah tarafından verildiği için her dedikleri bir ilham mahsûlüdür. Hattâ onlar hatâdan ma'sum olup Cebrail dahi onların üstünde değildir.70[70]

Sünnet (Hadîs) Üzerindeki İhtilâflar

Sünnet etrafındaki ihtilâf, Sünnetle istidlal üzerinde değildir. Çünkü Sünnetle istidlal, müslümanlarça kabul edilen bir gerçektir. Ancak, Basra'da birkaç kişi Sünnetle istidlali kabul etmemiş ve sadece Kitabla istidlal edilebileceğini ileri sürmüş iseler de, onlar, İslâm tarihi içinde erimiş gitmişlerdir. Hattâ İmam Şafiî “el-Umm» adlı kitabında zikretmeseydi, bugün onların mevcudiyetinden dahi kimsenin haberi olmayacaktı. Sünnetle delil getirmeyi inkâr eden kimsenin müslümanlığmdan şüphe edilir. Çünkü Sünnet, Peygamber (S.A.)'in tebliği olup Kur'an-ı Kerim'i tefsir eder. Kur'an-ı Ke-rim'e girmeyi sağlayan nurlu kapı, Sünnet kapısıdır. Kim Sünneti Kur'an' dan ayırıyorsa o, Kur'an-ı Peygamber'den ayırıyor demektir. Sünnet üzerindeki ihtilâfın gerçek yönü, isnadın şart olup olmaması meselesidir. İlk İmamlarla sonraki İmamlar arasındaki mürsel hadisi kabul edip etmeme hususunda görüş farkı olduğunu yukarıda söylemiştik. Sünnetle istidlal hususundaki ihtilâf rivayet edilen bazı hadisleri bir kısım İmamların bilip diğer bir kısmının bunlara vâkıf olmamalanndandır. Dolayısiyle bu hadislere vâkıf olmayanlar re'yleri ile, vâkıf olanlar ise bu hadislere göre fetva vermişlerdir.

Hadis hususundaki ihtilâfın diğer bir yönü de, zahiri itibariyle Sünnetin, Kur'an-ı Kerim'in umumî mânâsına veya kıyas kaidelerine aykırı düşmesidir. Bazı İmamlar Medinelilerin amelini, rivayet edilen bazı hadislere tercih etmişlerdir. Bu hususu ileride ele alacağız. Bütün bu ihtilâfların ötesinde hadislerin mânâları üzerinde Şülerle Ehl-i Sünnet arasında görülen ihtilâflar da önemlidir.

İmamiyye mezhebine bağlı olan şiîler, sadece İmamlarının sözlerini sünnet olarak kabul etmekte ve hadislerin ancak kendi İmamları vasıtasıyla rivayet edilebileceğini, sünnîlerin rivayet ettiği hadislerin belirli şartları haiz olduğu takdirde kabul edilebileceğini ileri sürmektedirler.

Bu şiîlerin birkaç tane hadis mecmuaları vardır. Bunları Ali b. Ebî Talib yoluyla Hz. Peygambere nisbet ederler. Onlara göre Hz. Ali'nin fıkhı, fetva ve hükümleri, O'nun hayatına nisbetle Sünnet içerisinde az bir miktar teşkil etmektedir. Halbuki Hz. Ali,

69[69] Müsnedfil-İmam Cafer, c. I, s. 15; Lübnan baskısı.

70[70] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/63-65.

Peygam-ber'in vefatından kendi vefatına kadar fetva vermek ve dînî konuları incelemekle meşgul olmuştur. Ayrıca O, İlim şehrinin kapısıdır. Üstelik O, beş yıl halifelik makamını işgal etmiş ve bu arada çok çeşitli hâdiseler meydana gelmiştir. Bu itibarla O'nun Peygamber (S.A.)'den sonraki bütün hayatı fıkıh, din ilmi ile uğraşmakla geçmiştir. Peygamber (S.A.)'e en yakın olan insan O idi. O, çocukluğundan itibaren" hayatı boyunca Peygamber (S.A.)'den ayrılmamıştır. O halde Hz. Ali vâsıtasiyle Peygamber (S.A.)'den rivayet edilenler, O'nun fetva ve hükümleri, hadis kitablannda zikredilen miktardan kat kat fazla olmak lâzım gelir.

Elbette Emevî idaresinin, Hz. Ali'den rivayet edilen pekçok şeyin gizli kalmasında büyük etkisi olmuştur. Çünkü cami minberlerinden Hz. Ali'ye lanet ettirenlerin, Hz. Ali'nin ilminden bahsedip O'nun fetva ve sözlerini ve bilhassa hükümet teşkilâtıyla ilgili görüşlerini nakletmek hususunda İlim adamlarına serbesti tanımaları makûl değildir. Hz. Ali'nin yaşamış olduğu Irak'a hükmeden valiler çok şiddetli ve sert kimseler olup îslâm toplulukları arasında Hz. Ali'nin fikirlerinin yayılmasına müsaade etmemişlerdir. Onlar, Hz. Ali hakkında öyle şüpheler yaratmışlardır ki, Hz. Ali'nin künyesi olan «Ebu Türab» (Toprak babası) sözünü dahi onu küçük düşürmek için istismar etmişlerdir. Oysa Hz. Ali bu künye ile şeref duyardı. Çünkü bu künyeyi O'na bizzat Hz. Peygamber, bir sevgi nişanesi olarak vermişti.

Acaba bu şartlar altında Hz. Ali'nin. rivayet ettiği hadislerle, O'nun fetva ve sözlerinin ekserisi yok olmuş, tarihin dalgaları arasında kaybolup gitmiş ve bunlara vâkıf olan hiçbir kimse kalmamış mıdır?

Şiîler'den Zeydiyye ve îmamiyye mezheblerine göre Hz. Ali, kendisinden sonra temiz neslinden gelen İmamları, yani oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'yi bırakmış ve ilmini de bunlara emanet etmiştir. Abdullah b. Abbas dahi Peygamber'den sonra en çok Hz. Ali'nin sözlerinden faydalandığını söylemiştir.

Şiilere göre Hz. Ali'nin evlâdlan, babalarının fikir mirasım korumak vazifesini üzerlerine almışlardır. Onlar, bu büyük İmamın ilmini zayi olmaktan kurtarmışlardır. Hz. Ali'nin evlâdlarından öncekiler, sonrakilere O'nun ilmini rivayet etmek suretiyle aktarmışlar ve Hz. Ali Hanedanı onun ilminin merkezi olmuş ve onlar hem Hz. Ali'nin Peygamber'den rivayet ettiği şeylerin tamamını, hem de O'nun kendi görüş ve fetvalarının hepsini rivayet etmişlerdir. Eğer, sadece Hz. Ali'ye istinad edilirken ifrata düşmek mümkün değil midir? diye sorulacak olursa onlar buna şöyle cevap verirler:

Dinî bakımdan kuvvetli olmayan bazı şuursuz şiiler bu hususta ifrata düşebilirler. Fakat bizzat Ali (R.A.) hanedanına mensup olan ve İmam Cafer-i Sadık'a uyan kimseler, böyle bir ifrata düşmekten uzaktırlar. İnsanlara rehber olan bu İmamlar din ilminde, züht ve takvada ve îslâm mirasım.korumak hususunda her türlü şaibeden beridirler.

Bu itibarla, onlara göre, Ehl-i Beyt'in elinde, Hz. Ali evlâdlarının nesilden nesile birbirine devrettiği bir Hadis mecmuası bulunması garip değildir. Ehl-i Beyt mensuplarının hepsi Medine'de ikamet ettikleri zaman bu Hadis mecmuasını bazen gizliyorlar, bazen de ortaya çıkarıyorlardı. Biz burada, bunun münakaşasını yapmayacağız. Fakat bu şiîlerin inancına göre Ehl-i Beyt'in sahip olduğa İlim, Hz. Ali'nin ilmi olup. O, bunu onlara miras olarak bırakmıştır.[71[71]]

[71[71]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/65-67.

Re'y Üzerindeki İhtilâflar

Re'y üzerindeki ihtilâf, re'yin aslı ve metodu hakkındadır. Bazı İslâm hukukçuları, îslâmi hükümlerin ancak nâss'lardan alınacağını ileri sürmüşlerdir. Bunların başında Dâvud ez-Zâhiri gelir. Ondan sonra İbni Hazm el-Ehdelüsi gelmektedir. O, Zahirî Mezhebi'nin ikinci İmamı sayılmaktadır. O, bu mezhebi tedvin etmiş, mezhebin kurucusu Davud'tan daha çok şiddetli davranmış ve ileri gitmiştir.
Re'y ile içtihadı kabul eden İslâm hukukçuları çoğunluğu teşkil ederler. Hattâ nass bulunmayan yerlerde, hükme esas teşkil etmek üzere re'y ile ictihad hakkında icma' derecesine yaklaşan bir ittifak hâsıl olmuştur. .
Bundan dolayı İslâm hukukçularının çoğu; «Re'y'i tanımayanla rm muhalefetlerinin hiçbir değeri yoktur. Re'y'in değeri hususunda onlara itibar etmeksizin icmâ' hâsıl olmuştur. Çünkü re'y'i tanımayanlar İslâm hukukçuları zümresine dahil .değildirler» demişlerdir. Fakat bu hüküm üzerinde de tartışılabilir.
Re'y'i kabul edenler, onun metodunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazıları, re'y ile içtihadın metodu kıyastır, demişlerdir. Yukarıda da geçtiği gibi kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, aralarında hükmün sebeb-i vücudu olan ortak illetlerden ötürü hakkında nass bulunan bir meseleye göre halletmektir. Şiîler'den İmamiyye mezhebi kıyas'ı tanımaz; fakat bu mezhep bilginleri, re'yi, nass bulunmadığı takdirde mücerret akim hükmü olarak görürler. Onlara göre nass Kur'an-ı Kerim, Peygamber (S.A.)'in ve İmamların sözlerini içine alır. Onlar, nass bulunmayan yerlerde mücerret akıl ile hüküm verirler. Bu hükümlerinde de aklın kabul edeceği maslahatı esas olarak alırlar. Çünkü akü, maslahata uymayan zararlı şeyleri caiz görmez. Aklın maslahath gördüğü şeyde şüphe edilemez. O halde akılla hüküm, gerçekte akim kabul ettiği maslahata göre hükmetmek demektir.
Kıyas'ı, re'y ile fetva vermek hususunda bir prensip olarak tanımayanların karşısında Şâfiîler'i görüyoruz. Şariîler'e göre fetva verirken esas tutulan herhangi bir re'y metodu, kıyas'tan başka bir-şey olamaz. Çünkü şer'î bir hüküm, ya nass ile veya nass üzerine kıyas yoluyla olur. İmam Şafiî, fıkhını tamamen nassa bağlamaktadır. Zira O'na göre f akih, hükmüne esas teşkil edecek bir nass bulamazsa bu hükme benzeyen ve hakkında nass bulunan meseleleri araştırır ve nass ile sabit olan hükme göre karar verir.
Hanefîler, Şafiîler'in bu yolunu benimsemişlerdir. Fakat onlar re'y ile ictihad kapısını daha çok genişletmişler ve istihsan prensibini koymuşlardır. Istihsan-, örf, zaruret veya sabit bir nassa bağlanabilen maslahat gibi hususlardan dolayı kıyas kaidelerine muhalif olarak hüküm vermektir.
Maîiküer, Zeydiler ve Hanbelilerin bir kısmı, re'y'in mânâsını genişleterek kıyası, istihsanı ve masalih-i mursele'yi de kabul etmişlerdir. Masalih-i mursele İslâm Şeriati'nın amaçlarına uygun olan umumi menfaatlardır. Herhangi bir maslahat hakkında müsbet veya menfi özel bir nass bulunmazsa o, bu metoda göre değerlendiri-lir. Fakat bu hususta nass'larm hükümleri dışına çıkılmaz. Fakat kıyasta olduğu gibi belli bir nassa bağlanmak ve meseleyi o nassa göre halletmek durumu yoktur. Ğilâkis burada muhtelif nass'larla meydana çıkan maslahatları araştırıp buna göre fetva ve hüküm vermek gerekmektedir. Bu prensibi kabul edenler Ömer, Ali, Osman (R.A.) gibi büyük sahabüerin yolundan gitmişlerdir.
Re”y hususundaki ihtilaf konularından biri de, nass bulunan bir yerde re'y'in değeri

meselesidir. Hakkında delâlet bakımından kesin olan mütevâtir bir nass bulunan herhangi bir meselede re'yin yeri yoktur. Bu hususta ittifak edilmiştir. Fakat nass, âhad hadisler gibi zannî olduğu zaman, kıyasla bu nâss'lardan hangisinin tercih edileceği tartışma konusu olmuştur. İslâm hukukçuları bu durumda, re'y kıyas'a dayanıyorsa.ve kıyas'ın illeti bir nass'la tesbit edilmişse kıyasla hadis arasında mukayese yapılmasını, eğer bu hadis hiçbir kıyas şekli ile bağdaşmıyorsa, kıyas'ın tercih edilmesini ittifakla kabul etmişlerdir. Şayet kıyas'ın illeti bir nass ile tesbit edilmemiş ve âhad hadis de bütün kıyas şekillerine aykırı ise böyle bir meselede anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durumda bir kısım îslân; hukukçuları hadisi tercih etmişlerdir. Çünkü riass bulunan yerde ictihad yapılmaz. Re'y'e başvurmak, nass bulunmayan bir konuda hüküm vermek için zarurîdir. Bu görüş Ebu Hanîfe, Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilmiştir.
Bazı Hanefîlere göre hadîsi rivayet eden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit gibi bilgin sahabüerden biri ise hadis tercih edilir. Ebu Hureyre gibi fakih olmayan birsahabî ise kıyas tercih edilir. Fakat mesele, bazı kıyas şekillerine uygun, bazı kıyas şekillerine de aykırı düşerse hadis tercih edilir. Çünkü hadis bu takdirde mutlak olarak kıyasa aykırı düşmemiştir. Bu görüş Ebu Hanife'ye nisbet edilmekte ise de, O'nun görüşünü yukarıda belirttik.
Bazı İslâm hukukçularına göre, fıkıh kaideleri ile bağdaşmak suretiyle kıyasın sebebi kesin olup onu tesbit etmek hususunda birçok hüküm mevcutsa kıyas tercih edilir. Bana göre ise, bu türlü kıyasa delâlet eden nass'lar bulunmalıdır. Nass bulunmadığı halde, kesin olarak re'y veya kıyasla sabit olan bir hükmü farzetmek, Şeriatın kaynaklarını ve amaçlarım bilen kimse için sübûtu imkansız bir şeydir. Zaten böyle bir hüküm bulunursa, Zahiriler hariç, bütün fakihler re'y'i tercih ederler.
Malikilere göre, re'y'i, Medînelilerin ameli destekliyorsa hadis reddedilir. Zira, onu Peygamber (S.A.)'e nisbet etmek doğru olmaz. Eğer hadis, Medînelilerin ameline uygun düştüğü halde, re'y'e aykırı düşüyorsa durum incelenir: re'y, Kitaba ve Sünnete dayanan hiçbir fıkıh kaidesiyle bağdaşmıyorsa hadis tercih edilir, durum böyle değilse re'y tercih edilir.
Burada belirtmek isteriz ki, re'y'i hadîs'e tercih edenlere göre bu hadisin Peygamber (S.A.)'e nisbeti sahih sayılmamaktadır. Hattâ onlar böyle bir nispeti inkâr edip bu hadisi metin itibariyle de ŞAZ görmektedirler. Çünkü o, Şeriatın amaçlarından ve özel nass'-lanndan alman esas kaidelere aykırı düşmektedir. Onların .böyle bir hadisin Peygamber (S.A.)'e nisbetini herhangi »bir suretle tasdik edip dinî bir meselede kendi anlayışlarını, Peygamber (S.AJ'e nisbeti s&-hih bir hadîs'e tercih ettiklerini asla düşünemeyiz. Çünkü kendi anlayışlarını Peygamber (S.A.)'in hadislerine tercih etmek isteyen sivri akıllılar, günümüzde türemiştir. Gerçi bunlar gibi bid'at ehli olan bir kısım kimseler İslâm tarihinde görülmekte ise de,- büyük İslâm müc-tehidleri arasında bu türlü çarpık anlayış sahipleri asla mevcut değildir.[72][72]

İcma' Üzerindeki İhtilâflar

Bir kısım icma' vardır ki onu inkâr etmek bir müslüman için imkânsızdır. İslâmiyetin esaslarına ait olan bu türlü icma'Iar, namazın rekâtları ve rükünleri, farz namazların sayısı, Ramazan orucu ve zekâtın farz oluşu gibi hususlara dairdir. Bu gibi icma'ların

[72][72] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/68-70.

inkârı, bu esaslardan birini inkâr demek olduğundan, böyle bir inkâra sapan kimse îslâmiyetin dışına çıkmış olur.
İslâm'ın bu emirleri üzerinde icma' hâsıl olduğu gibi bunları isbat eden Kur'an nass'ları, tevatür yoluyla gelen Peygamber'in kavlî ve fiilî sünnetleri pek çoktur. Bunlar üzerinde icma', riass'ların en kuvvetlisine dayanmıştır. Dolayısiyle bu icma'a muhalif hükümler ifade eden cüz'î nass'lar ikinci plâna bırakılmıştır. Esasında bu icma'a muhalif hüküm ifade eden cüz'i nass'ların bulunması, zihnî bir feraziyeden ibarettir. Büyük bilginlere göre dînin kesin emirleri ictihad konusu olamaz. İmâm Şafiî bu hususta şöyle söylemiştir: «Dînin bu kesin emirleri hakkındaki bilgi bütün ümmete malolmuştur. Yani bunları bilmeyen hiçbir müslüman yoktur.» Esasen Şafiî İlimleri ikiye ayırır:
1 — Her müslümanm bilmesi lâzım gelen İlim. Bu, dînin kesin emirlerini bilmektir.
2 — Müslüman İlim adamlarının sahip olduğu İlim. Bu, ictihad konusu olan meseleleri bilmektir. Halk bunu bilmez, fakat bilginlerden sorarak öğrenir.
Bir kısım hakîkata nüfuz edemeyen kimseler, her icma'ın bütün nass'lardan üstün olduğunu zannederler, bu bir anlayış hatasıdır, fakat çok yaygındır. Hattâ müslüman olmayan birtakım yazarlar, icma' ile dinî hükümlerin değişebileceğini ve îslâm cemaatının icma' sayesinde bu hükümleri istedikleri gibi değiştirme imkânları olduğu halde değiştirmediklerini iddia etmektedirler. îslâmiyetin mânâsım bukadar gülünç bir kalıba sokmak şaşılacak bir'şeydir!
Dinde kesin olarak bilinen emirlerin dışındaki bazı meselelerde hâsıl olan icma' üzerinde bir hayli anlaşmazlık çıkmıştır. Daha çok ihtilâf bu türlü icma ile ilgili olan meseleler üzerindedir. Mezheplerin metodlarma göre bu ihtilâf azalıp çoğalmaktadır.
îslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, —Haricîleri, Şiîleri ve bir kısım Mûtezilîleri istisna edersek — sahabînin icma'ım hüccet olarak kabul etmek hususunda ittifak etmişlerdir. Sahabîlerin icma'ı bir vakıadır. Bunun üzerinde dört mezhebin İmamları ve Zeydîler ittifak etmişlerdir.
Mu'tezileden Nazzam, dînin kesin emirleri dışındaki meseleler üzerinde icma' olamıyacağını söylemiştir. Ona göre icma', ancak müc-tehidlerin icma'ıdır. Halbuki içtihadın mânâsı üzerinde bile îslâm ülkelerindeki âlimleri ittifak edememişler ve her biri diğerinden farklı görüşe sahip olmuştur.
Nazzam'ın bu görüşü şöyle reddedilmektedir: Müctehidlerin icma'ı sahabiler devrinde vâki olmuştur. Bunu hiçbir kimse inkâr edemez, îcma', sahabîler devrinde vâki olunca, onun, daha sonraki devirlerde de vâki olması mümkündür.
Sahabiler devrinde icma'ın varlığı bir vakıa olduğu halde, birçok îslâm hukukçuları, daha sonra icma' üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. 'Ahmed b. Hanbel'den yapılan bazı rivayetlere göre O, sahabîlerden sonra icma1 imkânsız olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel talebelerine, «Bir mesele hakkında bilginler icma' ettiler demeyiniz, bu hususta bilginlerin ihtilâfını bilmiyoruz, deyiniz» diye öğüt verirdi.
Şafiî, salıabîlerden sonra icma'm imkân dahilinde olduğunu inkâr etmezdi. Fakat kendisine delil olarak gösterilen ve sahabîlerden sonraki zamanlara ait olan icma'ı reddederdi. Gerçekte bu, icma'm vukuunu inkârdır; fakat onun vuku imkânını inkâr değildir.
Şafiî ve Ahmed b, Hanbel'den başkaları birçok meselelerde icma'ın vâki olduğunu iddia etmişlerdir.
Birçok ittifaklar vardır ki bunların, icma' sayılıp şer'î bir delil teşkil etmesi hususunda

ihtilâfa düşülmüştür; şöyle ki:
1 — Sükuti icma': Belli bir mesele hakkında müctehidler arasında bir görüş ileri sürülür ve bu görüşün ilân edilmesinden sonra bütün müctehidler susarlarsa, konuyu inceleyecek bir zaman geçtikten sonra bu bir icma' sayılır mı? Bu hususta mezhep İmamları ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazısı bunu kesin olarak hüküm, ifade eden bir icma' saymıştır. Bazısı da zannî hüküm ifade eden bir delil olarak kabul etmiştir. Bir kısmı onu delil olarak kabul ettiği halde icma' saymamıştır. Diğer bir kısmı da ona hiç itibar etmemiş ve onun dayandığı delili de nazarı itibara almamıştır.
2 — Herhangi bir asırda bir hüküm üzerinde bilginler iki veya üç türlü görüş ileri sürerlerse bu bir icma' olur mu? Daha'sonrakiler için üçüncü bir görüşü ortaya atmak caiz midir? Bu üçüncü görüş de bir icma' sayılamaz mı? Bu hususta da bjlginler anlaşamamışlardır. Bir kısmı bunun icma' olamıyacağmı söylemiştir. Çünkü burada müctehidlerin ittifak ettiği bir görüş mevcut olmayıp, birçok görüşler vardır. Bir kısmına göre bu bir icma'dır. Çünkü öncekilerden ayrı bir görüş ortaya atmak, onların görüşünü kabul etmemektir. Böylece son görüş bulunduğu asra göre icma' sayılır. Bazıları da; bir meselede görüş birliğine varılamamış, fakat umumî olarak meselenin bir yönünde ittifak hâsıl olmuşsa bu bir icma' sayılır, buna muhalif davranışta bulunmak doğru olmaz, demişlerdir. Meselâ; dede'nin öz kardeşlerle veya baba bir kardeşle mirasçı olup olmıyacağı ihtilaflı bir meseledir. Ebu Bekr (R.A.), dedeyi baba mevkiinde görmüş, ölünün öz kardeşlerini veya baba bir kardeşini dede vâsıtasiyle mirastan mahrum etmiştir. Hz. Ali (R.A.), bu durumda dedeyi kardeş gibi itibar etmiş, terekeyi aralarında paylaştırarak dedeye altıdabir (1/6) den az olmamak şartıyîe, miras hakkı tanımıştır. Zeyd b. Sabit, üçtebir (1/3) den az olmamak şartiyle, dedeyi mirasçı olarak kabul etmiştir. Görülüyor ki burada dedenin mirasçı olması üzerine icma kasıl olmuş fakat mirasın miktarında anlaşmazlık çıkmıştır.Bu durum karşısında dedeyi mirastan etmek caiz değildir.
3 — Müctehidlerin ekserisi bir görüş üzerinde ittifak ederlerse bu bir icma' sayılır mı? Burada da İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı bunu icma' saymamıştır. Çünkü icma'm mânâsı, bütün müctehidlerin bir hüküm üzerinde birleşmesi demektir. Burada ise böyle bir birleşme yoktur. Diğer bir kısmı da, birkaç kişinin muhalefeti, icma'ı bozmaz, demiştir. Bunlar Zeydîler'-dir. Onlara göre herhangi bir görüşe karşı mutlak olarak muhalefeti önlemek imkânsızdır. O halde birkaç kişinin muhalefet etmesi icma'ı bozmaz. İslâm bilginlerinden bir kısmına göre muhalif olan görüş şaz ve Peygamber'd en vârid olan hadislere aykırı ise icma'ı bozmaz. Meselâ, mut'a nikâhının yasaklanışına Abdullah b. Abbas'm muhalefeti böyledir. O, mut'a nikâhına cevaz vermiş, Sahabîler ise onun muhalefetine önem vermemişlerdir,
Abdullah b. Abbas alım-satımdaki faiz hakkında da sahabîlere muhalefet etmiş; meselâ, buğdayı buğdayla veresiye satışta fazla alınmasını caiz görmüştür. Abdullah b. Abbas'm bu görüşü nass'-lara muhaliftir. Eğer muhalif görüş ŞAZ bir re'y'e dayanmıyor ye nass'larla da tezat teşkil etmiyorsa icma'ı bozar. Meselâ; Abdullah b. Abbas, tereke, mirasçılar arasında taksim edilirken paydanın artması itiraz etmiştir. Ömer (R.A.) paylar (Farzler) m arttığını görünce paydayı avl ettirmiştir. Şöyle ki: Ölenin vârisleri kocası, kız kardeşi ve annesinden ibaretse-, anne üçtebir (1/3), koca yarım (1/2), kızkardeş de yarım (1/2) hisse alırlar. Bu durumda mesele (ortak payda) altı (6) iken sekiz (8) e çıkmaktadır. Hz. Ömer terekeyi altı (6) değil, sekiz (8) sehme ayırmış ve mirasçılara paylaş tırmıştır. İbni Abbas'tan başka fakihlerin hepsi, Hz.

Ömer'in görüşünü tasvip etmişlerdir. Abdullah b. Abbas ise meselenin avlet-miyeceğini söylemiştir. Ona göre mirasçının hissesi ancak bir erkek , asebe vâsıtasiyle azalır. Meselâ, kız kardeşin hissesi erkek kardeşiyle azalır. Erkek kardeşi olsa idi burada onların her ikisi sadece kalanı, yani altıdabir (1/6) hisseyi alacaktı. Burada da erkek kardeş var farz edilir ve ona altıdabir (1/6) hisse, verilir. ez-Zührî, bu hususta İbni Abbas'm görüşü âdil bir Halifenin tatbikatı ile redde-dilmese idi, ona hiçbir kimse itiraz etmiyecekti, demiştir.

4 — İcma' üzerindeki ihtilaflı meselelerden biri de delil hakkındaki' icma'dır-. Meselâ; bilginler muayyen bir Hadis veya Kur'an nassı ile sabit olan bir hükmün delili üzerinde icma' etseler, bu delilden başkasıyla aynı konu üzerinde istidlal etmek caiz midir, değil midir? îslâm hukukçularından pek azı delil üzerinde icma'ın muteber olduğunu söylemişler ise de, ekseri hukukçular bu görüşe iltifat etmemişlerdir.

İslâm hukukçuları, kimlerin icma' selâhiyetine sahip olduklarında da ihtilâf a düşmüşlerdir. Fatihlerin büyük çoğunluğu re'y ve kıyası tanımayanların icma'ı bozmayacaklarım beyan etmişlerdir. Nitekim Şiilerin muhalefeti ile icma' bozulmaz. Çünkü onlar bid'at ehli sayılmaktadır. O" halde bid'at ehlinin muhalefeti icma'ı bozma-yacağı gibi, onlar, icma'ı meydana getiren elemanlar arasına da giremezler.

İmamiyye mezhebi mensublan, ancak kendi müctehidlerinin ic-ma'ını kabul ederler. Sahabîlerin ve kendilerine muhalif olanların icma'ına önem vermezler. Onlara göre icma' bir hüccettir. Çünkü o, gizli İmamın görüşünü ortaya koymaktadır. Onların inancına göre kendi mezheblerindeki mûctehidlerin icma'ı doğru ve isabetlidir. Eğer bâtıl olacak olursa gizli İmam susmaz, ve derhal hakikati ortaya kor.

İmamiyye müctehidlerinden bir kısmı bir görüş ortaya atsa ötekiler de buna karşı sussalar, bu, o görüşün doğru olduğunu ortaya kor. Eğer yanlış olsaydı İmam ortaya çıkar, uyulması gereken doğru görüşü bildirirdi. Onların bilginleri bir konuda iki görüş ileri sürerek ihtilâfa düşseler, yine İmam ortaya çıkar ve doğru olan görüşü bildirir. Kısaca, onlara göre icma'ın her çeşidi o mesele hakkındaki İmamın görüşünü meydana kor. İmamın görüşü ise, uyulması gereken dinî bir prensiptir.

îcma' üzerinde ihtilâfa düşenleri bir yana bırakalım; bu hususta ittifak edenler de icma' hâsıl olan meselelerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ; Hanefîler, bazı konular hakkında icma' bulunduğunu ileri sürerken, Şafiîler, bu konular üzerinde icma olmadığını iddia etmişlerdir. İmam el-Evzaî, ganimet hisseleriyle ilgili bazı meseleler üzerinde icma' olduğunu ileri sürmüş, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf da, O'nun iddiasını reddetmiş ve bu meseleler hakkında icma' bulunmadığını söylemiştir.

işte icma' meselesi, mezhebler arasında çok geniş ihtilâflara sebep olmuştur. Fakat bu ihtilâflar, dînin özüne ve kesin olarak bilinen esaslarına dokunmadığı için, zararlı olmamıştır.73[73]

Medînelilerîk İcma'î

İslâm hukukçuları arasında İmam Malik, tek başına, Medinelilerin icma'ınm bütün müslümanları ilzam ettiğini, ileri sürer. O, Mısır'lı Leys b. Sa'd'e gönderdiği mektupta bunu açıkça belirtmiştir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu bu konuda O'nu yalnız bırakmıştır. Şafiî, önce O'na uymuş ise de sonra vazgeçmiş, «îhtilâfu Mâlik» adlı kitabında O'nun görüşünü çürütmüştür.

73[73] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/70-74.

Bazı bilginlere göre İmara Malik, Medînelüerin amelini kendisi hüccet olarak kabul etmiş, fakat onu diğer memleketlerin kabul etmesini şart koşmamıştır.
Bu hususta tbni Kayyim el-Cevziyye şöyle söyler: «Harun er-Reşid, îmam Malik'in Medînelüerin ameline dayanan mezhebini kabul etmek için bütün müslümanları zorlamaya teşebbüs etmiş; Malik de, buna bizzat engel olmuş ve şöyle söylemiştir- :Peygamber (S.A.)'in sahabîleri bütün ülkelere dağılmışlardır. Her gurubun kendine göre başkalarında olmayan bir ilmi vardır.» Bu gösteriyor ki Medinelilerin ameli İmanı Malik'e göre,bütün müslü-manlarm uyması gereken bir hüccet değildir. Ancak onu, İmam Malik, amel bakımından benimsemiştir. O, Muvatta'ında ve başka eserlerinde, Medinelilerin amelinden başkasıyla amel etmek caiz olmaz, dememiştir. Fakat Medinelilerin amelini mücerret bir haber olarak vermiş ve kırk küsur meselede onların icma'ını iddia etmiştir. Bu meseleler üç gurupta toplanabilir.
«l — Medinelüere başkalarının muhalefet ettiği bilinmeyen meseleler.
«2 — Medinelüere başkalarının muhalefet ettiği meseleler.
«3 — Bizzat Medinelilerin kendi aralarında ihtilâf ettiği meseleler.«İmam Malik, Medine ehlinin ameli için hiçbir zaman, bu ümmetin icma'ıdır ve aksini yapmak caiz olmaz, dememiştir»74[74]
İbni Kayyim'in bu ifadesine rağmen gerçekte îmam Malik, Medinelilerin icma'ını başkaları için de hüccet saymıştır. . Şafiî, Mâlik'in bu görüşünü «İhtiTâfu Mâlik» ve «Cimau'1-îlm” adlı kitabında münakaşa etmiştir. Şafiî'ye göre araştırmalar göstermiştir ki Medinelilerin farzların asılları üzerinde yaptığı her icma', diğer İslâm memleketlerinin bilginlerince de uygun görülmüş ve dolayısıyla bu umumî bir icma' olmuştur.
Bunun içindir ki, İbni Kayyim el-Cezviyye'nin söylediği ikinci ihtimale Şafiî hiç temas etmemiştir. Eğer Medineliler kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerse, bu takdirde onların ameli, tabiatiyle bir hüccet teşkil etmez. Bunda herkes müttefiktir.
Maliki kitaplarında zikredildiğine göre Medine'lilerin ameli, re'y'e değil de nakle dayanıyorsa, bu, İmam Malik'in indinde bir hüccettir. Öte yandan, îinam Malik'ten bunun mutlak bir hüccet olduğu da rivayet edilmiştir.
Şafiî, ilk önceleri İmam Malik'in bu fikrini kabul etmiştir. Bey-haki, bu hususta, Şafiînin bir muarızına şöyle söylediğini rivayet eder:
«Vallahi sana nasihat olarak söylüyorum, eğer Medinelilerin yaptığı birşeyi görürsen, onun hakîkata uygun olduğunda kalbine hiçbir şüphe girmesin. Bu hususta seni meşgul eden şüpheye hiç aldırma.»
Şafiî'nin bu sözü, O'nun fıkıh konusundaki ictihad devrelerinden birine aittir. Bu devrede O, Medinelilerin amelini, hüccet olarak kabul edecek kadar saygıyla karşılıyordu. Fakat O'nun eski ve yeni mezhebinde Medinelilerin amelini âhad hadisler derecesinde dahi görmediği muhakkaktır.
Diğer memleketlerin fakihleri, îmam Malik'in metoduna muvafakat etmemişlerdir. Gerçi Ebu Hanife'nin Ebu Yusuf ve Muham-med gibi talebeleri, Medine'deki sahabîlerden intikal eden bazı hususları kabul etmişlerdir. Meselâ; vakıf, Ebu Hanife'ye göre vâkıfın «Vakfettim» demesiyle kesinleşmez. Vâkıf bundan istediği za-man cayabilir. Vakıf, ancak hâkimin hükmü veya onu ölümüne izafe eden vâkıfın ölmesiyle kesinleşir. Buna mukabil İmam Malik, o güne kadar ayakta duran sahabîîerin vakıfları üzerine Ebu Yusuf, ve Muhammed'in dikkatini çekmiş, onlar da

74[74] İ'lamü’l-Muvakkıin, c. II, s. 297.

bu hususta hocalarına açıkça muhalefet etmişlerdir.[75[75]]

Sahabîlerın Fetva Ve Sözlerî

Dört büyük mezhebin fakihleri, Sahabîniri fetva ve sözleri ile amel etmek hususunda birleşmişlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu usûlü koyan tâbiîler'dir. Gerçekte tâbiîler'den bazısı İlim almadıkları sahabîîerin sözlerinin dışına çıkmış ise de, hiçbir tabiî, kendi hocası olan sahabînin sözüne muhalif harekette bulunmamıştır.
Ebu Hanîfe bunu açıkça söylemiştir. O; «sahabîîerin ittifak et-
tiği bir görüşü doğrudan doğruya kabul ederim, onlar aralarında ihtilâfa düşmüşlerse herhangi birinin görüşünü tercih ederim ve onların tamamen görüşleri dışına çıkmam» demiştir.
İmam Mâlik, sahabînin sözünü Sünnet olarak kabul etmiştir. Çünkü onlar, doğrudan doğruya İlimlerini Peygamber (S.A)'den almışlardır. Ahmed b. Hanbel de aynı kanaattadır. Hattâ O, sahabi-lere ait bir fikir bulamazsa tabiîlerin sözüyle amel ederdi. Sahabîîerin bir hüküm üzerinde ileri sürdükleri değişik fikirler, Ahmed b. Hanbel'e göre, ayrı ayrı birer değer taşır. O, sahabîîerin sözleri arasında mukayese yapma gücüne sahip olmadığı ve bunun, onların mevkiine bir saygısızlık olduğu kanaatmdadır.
Şafii mezhebine mensup olan usul yazarlarının ifadesine göre, İmam Şafiî önceleri sahabînin sözü ile amel ederdi. Daha sonra o, Sahabîîerin sözlerini hüccet olarak kabul etmemiştir. Mısır'da yazdığı «Risale» adlı kitabını incelediğimiz zaman görürüz ki o, ittifak halinde olan sahabilere ait görüşü hüccet saymakta, sahabîler değişik fikirler beyan etmişlerse onlardan birini tercih etmektedir. O, «el-Ümm» adlı eserinin «Cimau'I-İlm» bölümünde şöyle söylemektedir :
"Kittb ve Sünnet'de bulunan şeyleri işitenler için özür söz konusu değildir, mutlaka onlara uymak gerekir. Kitab ve Sünnet'de bir şey yoksa, sahabîîerin veya onlardan birinin sözlerine başvururuz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan söze bir delalet bulamazsak Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.)'ın sözüne uymamız daha iyi olur. Sahabîlero ait bir sözün Kitab ve Sünnet'e daha yakın olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunursa, o söze uyarız; çünkü İmamm (halifenin) sözü herkesçe bilineceği için halkın buna uyması gerekir. Halkın uyması lâzım gelen kimsenin görüşü, bir veya birkaç kişiye fetva veren kimsenin görüşünden elbette daha meşhurdur; zira halk, bu kimsenin fetvasını ya kabul eder, ya reddeder. Ekseri müftîler evlerinde veya meclislerinde özel kişilere fetva verirler. Halk, bunların fetvalarına halîfenin fetvaları kadar önem vermez. Gördük ki, ilk halifeler, önce fetva vermek istedikleri bir konu üzerinde Kitab ve Sünnet'de bir şey bulunup bulunmadığını sormakla işe başlıyorlar ve görüşlerini açıklıyorlardı. Sonra onlara, görüşlerine muhalif haberler bildiriliyor, onlar da, takva ve faziletleri sayesinde kendi görüşlerinden vazgeçmekten çekinmiyorlar ve bu haberleri kabul ediyorlardı. O halde ilk halîfelerden intikâl eden bir şey bulunmazsa, Peygamber (S.A.)'in diğer sahabîleri de güvenümeye lâyık kimseler olduklarından, onların sözlerini alırız. Sahabilere uymak, onlardan sonrakilere uymaktan daha iyidir.»[76[76]]
Şafiî, «RİSALE» adlı eserinde de şöyle demiştir :

[75[75]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/75-76.
[76[76]] el-Umm, c. VII, s. 246.

«Biri Sana, Allah'ın ve Peygamberinin hükümlerinde senin tuttuğun yolu anladım; fakat Kitab ve Sünnette olmayan bîr hususta sahabîlerin icma' ettiği şeye tâbi olurken delilin nedir? diye sordu. Ben de ona şöyle cevap verdim :
«Onlar, icma' ettikleri şeyi böyledir diye Peygamberden rivayet ettiklerini söylemişler ise inşallah dedikleri gibidir. Onu bu şekilde Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiklerini söylememişlerse, bunun, Peygamberden nakledilme ihtimali de, nakledilmeme ihtimali de vardır. Öyleyse bunu Peygamber'den nakledilmiş sayamayız. Çünkü işitilmeyen birşey rivayet edilmez. Vehme dayanan veya onun söylendiğinden başka türlü olma ihtimali bulunan bir şeyin nakledilmesi caiz değildir.»77[77]
Sahabîlerin ihtilâfı ve delâlet bakımından Kitab ve Sünnete en yakın olanı ihtiyar etmeleri hususunda da Şafiî; «Sahabîlerin ihtilâf ettiği şeyde Kitab ve Sünnete bir delâlet veya bunlara göre yapılan bir kıyas mevcuttur» der ve sahabîlerin sözlerinden tercih etmiş olduğu bir çok misal zikreder.
îbni Kayyım el-Cevziyye, Usûl-i Fıkıh bilginlerinin Şafiî'den naklettikleri hususlara muhalefet etmekte ve şöyle söylemektedir: «Şafiî'nin yeni mezhebinde sahabîlerin sözünün hüccet olmadığını ifade eden tek bir kelime bilinmemektedir. Bu hususta ileri sürülen şey, Şafiî'nin, sahabîlerin bazı sözlerini ele alıp onlara muhalefet etmiş olmasıdır. Bu çok zayıf bir iddiadır. Çünkü müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil sebebiyle muayyen bir delile muhalefet etmesi, onu genel olarak delil saymaması anlamına gelmez. Ancak bu, bir delile daha kuvvetli gördüğü bir delil ile karşı koymak demektir. Bazıları; Şafiî'nin yeni mezhebinde sahabîlerin sözlerine muvafakat ettiği halde, nass'lara itimat ettiği gibi onlara tek başına itimat etmediğini, bilâkis, onları çeşitli kıyaslarla desteklediğini, bazen onları kabul edip, bazen onlara açıkça muhalefet ettiğini, bazan onlara uyup bazan da itimat etmediğini, fakat onları başka bir delil ile desteklediğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddia yukardakinden da-h'a da zayıftır. Çünkü bazı delilleri başka delillerle desteklemek, eski ve yeni İlim adamlarının geleneğine uygundur, îkinci ve üçüncü bir delil ileri sürmek, önceki delili iptal etmek anlamına gelmez.»78[78]
Gerçekte bir kısım usûl-i fıkıhçüar, Şafii'nin kendi anlayışına göre bir Kur'an nassi veya sahih gördüğü bir hadis ile bazı sahabîlerin sözlerini reddettiğini iddia etmişlerdir. Onlar, Şafiî'nin sahabîlerin sözlerini ihmal ederek, onları hüccet saymadığını zannetmişler/ve O'nun istidlal işini bir tertibe tâbi tuttuğunu, mertebesi ne olursa olsun insanlara ait sözleri hadis derecesinde görmediğini unutmuşlardır. Hattâ Şafiî'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: «Peygamber olmayan bir insanın sözünü alıp bir Peygamberin hadîsini nasıl terk ederim! Eğer o insanın asrında olsaydım onunla münaka şa eder ve onun fikrini çürütürdüm.» Şafiî'den rivayet edillen bu söz, O'nun Kitab ve Sünnette bir nass bulamadığı zaman sahabî sözüyle amel etmesine engel teşkil etmez.
Haricî ve şiîler, sahabîlerin sözlerini hüccet saymamışlardır. Zahirîler de aynı görüşe katılmışlardır. Ancak Zahiriler, Sahabîlerin îcma'ını bir hüccet olarak kabul etmişlerdir.
Sahabîlerin sözleriyle amel etmek meselesi, mezhebler arasında üç yönden ihtilâfa sebep olmuştur:
1 — Bazı İslâm hukukçuları sahabiye ait bir söz görünce içtihada ihtiyaç duymamıştır.

77[77] Risale, Halebi tabı, s. 471.
78[78] İ'lâmül-Muvukkıin.

Bazıları da, ancak nakle dayandığı tasavvur edilebilen sahabîler^ ait sözü, Peygamber'den rivayet edilen hadis'ten üstün sayıp hüccet olarak kabul etmişlerdir. Şafiî gibi pekçok İslâm hukukçuları, açıkça Peygamber (S.A.)'e nisbet edilen bir hadisten, netice itibariyle her ikisi sde Peygamber (S.A.)'e ait olsa dahi, sahabînin sözünü üstün tutmamışlardır.
2 — İslâm hukukçuları tâbi oldukları sahabilerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ; Ebu Hanife, İbni Mes'ud'un sözlerini;Şafiî, Zeyd b. Sabit'in sözlerini, birçok meselelerde başkalarına tercih ederlerdi. Sahabîlerin kendi aralarındaki ihtilâf nisbetinde onlara tâbi olanlar arasında da ihtilâf doğmuştur.
3 — Bazı fafcihler, sahabîlerin sözlerinin hüccet olmadığını belirtmişlerdir.[79[79]]

Tabiîlerin Fetva Ve Sözlerî

Bundan önce anlattıklarımız sahabîlerin fetva ve sözlerine ait idi. Şüphesiz sahabîlerin sözlerini reddedenler ve onları bir hüccet olarak kabul etmeyenler, tabiîlerin fetva ve sözlerini kolayca reddetmişlerdir. Meselâ; Şiîler, Haricîler ve Zahirîler böyledir.
Ebu Hanîfe ve Şafiî, sahabîlerin sözleriyle amel ettikleri halde, tabiînin sözleriyle amel etmemişlerdir, Ebu Hanîfe, bu hususu açıkça şu sözüyle ifade etmiştir: «İş İbrahim ve Hasan'a gelince, onlar da insan, biz de insanız.»
Şafii'nin tâbiî'ye ait herhangi bir sözü hüccet olarak kabul ettiği bilinmemektedir. İbni Kayyım el-Cevziyye bu hususta şöyle söyler : «İmam Şafii, bazan tabiînin sözü ile amel ederdi. Şafiî, bir konuda Ata' b. Ebî Rabahı taklid ettiğini açıkça söylemiştir. Bu, Şafii'nin İlim ve ve fıkıhtaki olgunluğunu gösterir. Çünkü o, bu konuda Atâ'nın sözünden başka bir delil bulamamış ve onun sözünü daha sağlam görerek ona uymuştur. Başka bir yerde Şafiî, «bu, Atâ'nın sözüne uymamaktadır» demiştir.»
Bana göre bu ifade, Şafii'nin tâbii'yi taklit ettiğini göstermez.
Çünkü Şafiî görüşünü Atâ'ya nisbet edebilir, onun kıyas'ma uyabilir. Yahut meseledeki kıyas yönüne dikkati çekmiş ve kendinden önce Atâ'nın da bu konuda aynı re'y'e sahip olduğunu göstermiş olabilir. Bizim başka türlü düşünmemize imkân yoktur. Çünkü Şafiî, fıkıh kaynakları arasında tabiîlerin sözünü zikretmediği gibi,, istidlal metodunu birçok kitaplarında saydığı halde, tabiînin sözüne huccet olarak hiçbir yerde işaret etmemiştir.
İmam Mâlik'e gelince; o tabiinin sözünün hüccet olduğunu açık olarak söylememiştir. Fakat, Muvatta'da çoğu zaman tabiîlerin sözlerini rivayet etmiş ve onları benimsemiştir. Özellikle Said b. el-Mu-seyyib, Salim b. Abdillah b. Ömer ve onun azatlısı Nâfi' gibi büyük tabiilerin sözlerini rivayet etmiştir.
Ahrhed b. Hanbel ise, sahabînin sözünü, sahabînin sözü bulunmayan hususlarda tabiînin sözünü almıştır. Tabiîler bir konuda ihtilâf etmişlerse Ahmed b. Hanbel, onların sözleri arasında mukayese ve tercih yapmaktan çekinmiştir. Ona göre her tabiînin sözü ve onlar arasındaki ihtilâf, ayrı ayrı kıymetlerini korur. Yani, bunların hangisi ile amel edilse caiz olur.[80[80]]

Mezheplerarası İhtilâfın Tesirleri

[79[79]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/76-79.
[80[80]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/79-80.

Fıkhî görüş ayrılıkları, fıkıh ekollerini doğurdu. Daha sonra bunların gelişmesiyle fıkhî mezhepler kurulmuş oldu. Burada işaret etmemiz gereken husus şudur: Bu ihtilaflar dînin özüne ait olmayıp bazı nass'lar hakkındaki anlayış farklarından ve külli hükümleri cüz'i meselelere tatbikten ibarettir. İhtilâfa düşenlerin hepsi, Kur'ân ve Sünnet nass'lanna hürmet etmekte beraberdirler. Hattâ onlar, İslâm'a o derecede bağlı idiler ki, ekserisi sahabllertn sözlerine dahi muhalefete müsamaha etmiyordu. Çünkü sahabîler, vahy'in gelişini ve Peygamber'in onu nasıl tatbik ettiğini gözleriyle görmüşler ve İlimlerini bizzat Peygamber (S.A.)'den alarak, kendilerinden sonrakilere aynen nakletmişlerdir. Münakaşaya son verecek kat'î bir delil bulunmayan fer'î meseleler üzerinde meydana gelen ihtilâflar, ağacın dalları mesabesinde olup Şeriatın köküne dokunmamaktadır.
İslâm büyükleri, geçmişte ve halihazırda hiçbir zaman kendi sözlerinin din olduğunu, kayıtsız şartsız bunlara uyulması gerektiğini söylememiştir. Hattâ onlar, müslümanları, hakka götüren delili araştırmaya davet etmişlerdir. Meselâ, Büyük İmam Ebu Hanife, «Bu bizim ulaştığımız en iyi neticedir. Kim bundan hayırlısını bulursa ona uysun” demiştir. Bazı fakihler ona, «Senin bu ulaştığın netice şüphe götürmez bir hakikat mıdır?» diye sormuşlar, o büyük ihlâs ve tevazu sahibi İmam da şu cevabı vermiştir: «Bilmiyorum, belki de ulaştığım netice şüphe götürmez bir bâtıldır.»
İmam Şafiî, kıyasa dayanan görüşlerine aykırı bir hadis bulurlarsa talebelerinin kendisine muhalefet etmelerini teşvik ederdi. O, bu hususta şöyle söylerdi: «Sahih bir hadis bulunursa benim mezhebim odur.» O, bütün İmam gücü ile.şöyle haykırmıştır: «Peygamber'in hadîsine muhalefet edersem hangi yer beni taşır, hangi gök beni gölgelendirir?»
İmam Mâlik de aynı düşüncelere sahipti. O, talebelerini kendisinin fetvalarını yazmaktan menederdi. Nitekim Ebu Hanîfe de aynı şeyi yapmıştır. Talebesi Ebu Yusuf un kendisinin sözlerini yazdığını görünce ona şöyle demiştir: «Ey Yakub, vay haline! Benim sözlerimi mi yazıyorsun? Ben bugüne göre düşünüyorum. Belki yarın başka türlü düşünürüm. Belki yarından sonra da bir başka türlü düşünebilirim.»
Ahmed b. Hanbel, her insanın ictihad yapabileceğini kabul ederdi. Dolayısiyle Hanbelî mezhebinde ictihad kapısı hiç kapanmamıştır. Bazı Hanefî ve Şafiî mezhebine mensup fakihler, son zamanlarda ictihad kapısını kapadığı halde, Hanbeliler, böyle bir şeye teşebbüs etmemişlerdir.
Mezheplerarası ihtilâf; zekâları açmış, yorulma bilmez ve sürekli gayretlerle İslam İlimlerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu gayretler öyle'zengin fıkhî bir miras bırakmıştır ki, insanlık âleminin en büyük serveti budur, dersek mübalâğa etmiş olmayız. Hattâ onun, eğer iyi bir karşılaştırma yapılırsa, Avrupalıların en büyük hukukî çalışma mahsûlü olarak gördükleri Roma hukukundan kat kat üstün olduğu ortaya çıkar.
Müctehid İmamlardan sonra fıkhı çalışmalar, onların talebeleri tarafından aynı metodlarla yürütülmüştür. Daha sonra, sadece önceki İmamların görüşleri incelenmekle yetinilmiştir. Böylece fıkhi düşüncenin yerine öncekilere uyma fikri hâkim olmuştur. Ne yazık ki, hicri dördüncü asırdan sonra yavaş yavaş başlamış olan taklitçilik, sonraki yüzyıllarda büsbütün İslâm dünyasını kaplamıştır.
Taklide sürükleyen sebepleri şöyle özetleyebiliriz:
1— Talebeler hocalarına uymuşlar, bunlardan sonra gelenler de daha öncekilere uymuşlar ve bu nesilden nesile sürüp gitmiştir. Gelen her yeni nesil, kendinden önceki nesli daha çok takdir etmiş ve ona uymayı vazife bilmiştir.

2 — Kaza (yargılama), kendine göre bir metod ve olayları bir disiplin içerisinde halletmek istemektedir.Sahabiler.Tâbiiler, ve Teba-î Tabiin devrinde kaza (yargılama) belli kayıtlara tâbi değildi. Çünkü, bu devirlerde dinî duygu ve takva herşeyin üstündeydi. Bu devirlerde kazayı bir disipline sokmak fikri ortaya çıkmış ise de gerçekleşememiştir. Abbasi Halifesi el-Mehdî ve Harun er-Reşid devirlerinde kaza işleri Hanefî fıkhına göre yürütülmeğe başlanmıştır. Bundan sonra Hanefî mezhebi, İslâm devletinin uzun asırlar boyu resmî mezhebi olmuştur. Endülüs (İspanya) ve Kuzey Afrika'da Mâlikî mezhebi, bir müddet Şam'da Şafiî mezhebi aynı yeri işgal etmiştir.
3 — Hicriilk üç asırda meydana gelen fıkhı servet, birçok meselelerin çözümünü sağlamıştır.
4 — Hicrî üçüncü asırdan sonra mezhep taassubu hâkim olmuş ve mezhebler arasında sert çekişmeler alevlenmiştir, özellikle aynı ülkelerde bulunan mezhebler arasındaki çekişme (cedel) ler, pek şiddetlenmiştir. Buna misal olarak Hanefî ve Şafii mezheblerini verebiliriz.
İşte bu gibi sebeplerden îslâm bilginleri, sadece eskilerin sözlerine başvurmakla yetinmişlerdir. Daha' sonraki asırlarda ictihad kapısı kapanmış ve koyu bir taklit çağı, başlamıştır. Bütün mezhepler, ictihad kapısının kapanması fikrini aynı şekilde karşüamamış-lardır. Bu fikir, Hanefî ve Şafiî mezheblerinde büyük bir kabule mazhar olmuş, Mâliki mezhebinde daha az revaç bulmuş, Hanbelî mezhebinde ise reddedilmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Han-belîler, yeni olayların hükümlerini ortaya koymak için her asırda bir müctehidin bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.
Zeydiyye ve îmamiyye mezhebleri ile Haricîler, kendi bilginlerinin ictihad etmelerini zorunlu görmüşlerdir. Zahirîler de daha ileri giderek, her müslümanın takati nispetinde ictihad yapması gerektiğini söylemişlerdir. Onlara göre nıüslümanlar, hiç olmazsa fetva verenlerin kim olduklarını ve onların verdiği fetvaların nelere dayandığını bilmelidirler.
Zahirîlerin dışında içtihadın zarurî olduğunu söyleyenler, bunun âlimlere mahsus bulunduğunu ve halkın fetva sorduğu kimseleri taklid edebileceğini ileri sürmüşlerdir.
Çağımızda zihinler ictihad kapısının yeniden açılmasına yönelmiştir, Mevkii ne olursa olsun hiçbir fakih, ictihad kapısını kapatma yetkisine sahip değildir. Çünkü insan aklı, hiçbir zaman düşünmekten men edilemez. Öte yandan yeni olayların, mevcut hayat şartları altında bir hükme bağlanması gerekir.
Elbette ictihad kapısının kapatılması kötü bir şeydir. Fakat, ictihad için gerekli ehliyete sahip olmayanların ictihad yapmaları İslâmiyete daha çok zarar getirir. Bunun içindir ki müctehid'de bulunması gereken ehliyeti ve ictihad şartlarını belirtmek mecburiyetindeyiz. Müctehid olacak kimse, önce İslâm dîninin genel amaçlarını iyice kavramalıdır. Biz, burada îslâmî hükümlerin amaçlarıyla içtihadı ve ictihad derecelerini kısaca açıklamayı lüzumlu görüyoruz.[81][81]

İslâmi Hükümlerin Amaçları

îslâm dîni, bütün insanlara rahmet olarak gönderilmiştir. Kur'-an-ı Kerim'de, Peygamberine hitaben Allah şöyle buyurur: «Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik»[82][82]Yine Kur'an'da, «Ey insanlar, size, Rabbmızdan bir Öğüt, kalblerdeki

[81][81] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/80-83.
[82][82] Enbiyâ Sûresi, 107.

şeylere şifâ, raüminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir»[83[83]] diye buyurmuştur. Bunun içindir ki İslâmiyet bütün hükümlerinde, sevgi ve adaletin hâkim olduğu faziletli bir toplum meydana getirmek cihetine yönelmiştir.
Bu yüksek gayeyi gerçekleştirmek için İslâmiyet şu üç noktadan hareket etmiştir:
l — Ferdi yetiştirmek ve onu ahlâk bakımından olgunlaştırmak. Çünkü,, toplumun iyi olması için ana unsur ferttir. İslâmiyet, ferdî olgunlaşmayı. Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmekle gerçekleştirir. Bütün ibadetlerin gayesi ferdi önce ruhî olgunluğa ulaştırmak, sonra da içtimaî ilişkileri sağlamlaştırmaktır. Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmek, ruhları haset ve kin'den temizler, insanları birbirine kaynaştıracak şekilde ruhları yükseltir. Böylece zulüm ve kötülük ortadan kalkar. İbadetlerin başı olan namaz hakkında Allah şöyle buyurmuştur: «Gerçekte namaz, her türlü fuhuş ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek, elbette en büyük ibadettir».[84[84]] Çünkü namaz, bütün yönüyle insanları ferdî ve içtimai bakımdan olgunlaştırır. Oruç da, Hac da böyledir. Hac; dilleri, renkleri ve memleketleri ayrı ayrı olan müslüman topluluğunda sevgi ve eşitlik ruhunu gerçekleştiren bir ibadettir. Zekât'ın mânâsı, zenginle fakir arasında ancak içtimaî bir yardımdır. Bunun içindir ki Peygamber (S.A.), valilere; «Zekâtı zenginlerden alıp fakirlere veriniz» diye emretmiştir.
2 — Müslüman toplumda adaleti yerine getirmek. Bu adaletin yerine getirilmesi, gerek müslümanlar ve gerekse müslüman olmayanlar arasında aynı şekilde olacaktır. Bunun için Kur'an'ı Kerim'de şöyle Duyurulmuştur: «Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin, adaletli olun ki o, takvaya en çok yakın olandır»[85[85]]
Adaleti gerçekleştirmek, İslâmiyetin en büyük gayesidir. İslâmiyet, bütün emir ve hükümlerinde adaleti gerçekleştirmeyi hedef tutar. Ona göre yargıda, tanıklıkta, mü'minlerin başkalarıyla olan hertürlü münasebetlerinde adalet ölçüsünden ayrılmamak şarttır. Peygamber (S. A.), insanların karşılıklı haklara sahip olduklarını ve bu hakların asla çiğnenmemesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur. «İnsanların sana nasıl muamele etmesini istiyorsan, sen de onlara öyle muamele et. Nefsin için istediğini başkası için de iste».
İslâm dîni, içtimaî ve hukukî adaleti gerçekleştirmeyi de hedei tutmuştur. Dolayısıyla insanları kanun karşısında, zengin ve fakirliklerine bakmaksızın, eşit kılmıştır. İslâm'da imtiyazlı bir sınıf yoktur. Güçlü insan haksız ise zayıftır. Zayıf insan da haklı ise güçlüdür. Bütün insanlar renk ve ırk farkı gözetmeksizin tek bir sınıf teşkil ederler. Hz. Peygamber bunu belirtmek için şöyle buyurmuştur: «Hepiniz Adem'den türediniz, Adem ise topraktan yaratılmıştır. Arabın arap olmayana üstünlüğü yoktur. Ancak üstünlük takva iledir». Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur: «Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizibirbirinizle tamşasmız diye büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Gerçekten sizin Allah katında en üstününüz, takvaca en İlende olanınızdır».[86[86]]
İçtimai adaleti en iyi şekilde gerçekleştirmek için îslâm dini, insana insan olduğu için saygı göstermeyi farz kılmıştır. İslâmiyet, savaşta bile düşman ölülerine saygısızlığı yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim, insanın şeref ve haysiyetli bir varlık olduğunu açıkça şöyle ifade eder :«Andolsun ki biz Adem oğularmı şerefli kıldık. Onlara karada ve denizde taşıyacak vâsıtalar verdik. Onlara güzel rızıklar verdik. Onları yarattığımızın

[83[83]] Yunus Sûresi, 57.
[84[84]] Ankebut Sûresi, 45.
[85[85]] Maide Sûresi, 8.
[86[86]] Hucurat Sûresi, 13.

pek çoğundan üstün kıldık».[87[87]]

îçtimaî adaleti gerçekleştirmek için İslâmiyet, her insana İslâm, bayrağının altında çalışma imkânı vermiştir. Bunun için İslâmiyet, İslâm ümmetini teşkil eden her insanın terbiye edilmesini, onların yetenekleri nisbetinde iş yapacak duruma getirilmesini emretmiştir.

Bu konuda Mâliki fakihlerinden bir kısmı şöyle söylemiştir: Öğretim üç kademede yapılmalıdır.

a) Müslüman gençlerinin hepsi okutulmalıdır. Fikrî yeteneği, ikinci kademeye geçmesine elverişli olanlar bu kademeye alınmalıdır. Buna yetenek bakımından elverişli olmayanlar zarurî ve farz olan bilgileri öğrendikleri için bu kadarla yetinebüirler. Çünkü îslâm ümmeti bedeni ile çalışanlara, ziraatçılara ve çeşitli sanatları icra edenlere ihtiyaç duymaktadır. Bunların meslekleri icabı muhtaç oldukları alışkanlık ve bilgileri kazanmaları kâfi olup daha fazla aklî bilgilere ihtiyaçları yoktur.

b) Birinci kademede başarı gösterenler ikinci kademeye geçmelidirler. Buradan ileri gitmek için kabiliyetli olmayanlar, îslâm ümmeti içinde orta kültüre sahip bir sınıf teşkil ederler. Bunlara da ihtiyaç vardır. Bunlar birçok işleri yönetmek görevini üzerlerine alırlar.

c) İkinci kademede başarı gösterenler üçüncü ve yüksek kademeye çıkmalıdır. Burada da başarı gösterenler fikir öncüleri, mucitlerdir ki İslâm ümmetinin gücü, maddî ve manevî büyüklüğü bunlar sayesinde ortaya çıkar. Önemli olan bunların sayısı değil, fikri güç ve yetenekleridir.

İslâmiyet, hiçbir kimsenin hakkını kısmamak için işin neticesini onun mâhiyetine uygun olarak tâyin etmiştir. Meselâ, iyi iş yapan iyi netice alır ve emeği kadar mükâfaat görür.

îslâm dîni, kadm hakkında da adaleti en güzel şekilde gerçekleştirmiştir. Kadının sahip olduğu haklar nisbetinde görevleri vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, «Erkeklerin meşru surette kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde aynı şekilde hakları vardır. Erkekler, onlar üzerinde bir derece üstündür"[88[88]]

İşte îslâmiyette her hakka karşı bir sorumluluk vardır. Hakla sorumluluk arasındaki ilişki değişmez, islâmiyet, suç işleyen bir köleye hür insana verilen cezanın yarısı kadar bir ceza tâyin etmiştir. Cariyeler hakkında da Allah şöyle buyurmuştur: «Onlar (cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuşta bulunurlarsa onları hür kadınlara verilen cezanın yarısı ile cezalandırın».[89[89]] Bunun sebebi açıktır. Çünkü suç, küçük düşürücü birşeydir. İnsanlar, suçluya takdir gözüyle değil, tahkir gözüyle bakarlar. O halde hür insanın işlediği suçun cezası onun cemiyet içerisindeki mevkiine uygun olmalıdır. Hür olmayan kimselerin cezası da, onların toplum içindeki seviye ve itibarlarına uygun olmalıdır. Bu sebeple îslâm hukukunda köle ve cariyelerin cezası, hür insanların hak ettiği cezanın yarısı kadar tâyin edilmiştir. Roma hukuku bunun tam aksi istikametini kabul etmiş, aristokrasiye mensp olanların cezasını azaltmış ve aynı suçu işleyen halk tabakasına mensup olanları —ölüm cezası dahil— en ağır cezalarla cezalandırmıştır.

îslâmiyete göre içtimaî adalet; ancak faziletin, sevginin, adaletin bir topluma hâkim olması, ferdin şahsî menfaatinin başkasının menfaatma dokunmaması ve herkesin buna inanması ile gerçekleşir. Bu itibarla bilginler, şu âyet, Kur'an'ın bütün mânâlarını için-

[87[87]] Isrâ Sûresi, 70.
[88[88]] Bakara Sûresi, 228.
[89[89]] Nisa Sûresi, 25. (Kur'an'da zinanın cezası yüz deynek (celde) olarak tayin edildiğine göre (Nur Sûresi: 2), yansı elli deynek eder. Çeviren).

de toplamaktadır, demişlerdir: «Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Taşkın kötülüklerden, gayri meşru şeylerden, zulüm ve zorbalıktan nehyeder. O, size öğüt verir, tâ ki iyice dinleyip tutasmız»90[90]
3 — Maslahatı gözetmek, kötülüğü def etmek: Bütün İslâmî hükümlerin amacı budur. îslâmiyetin Kur'an veya Hadis ile emretmiş olduğu herşeyde insanlar için bir menfaat (maslahat) vardır. Belki bu maslahat, birçok kimselerin gözlerinden kaçabilir. Fakat İslâmiyetin gerçekleştirmek istediği maslahat, keyfî şeyler değildir. Onlar, hakikî olan umumî menfaatlardır. Bunlar, keyfî olarak değiştirilemez. Bu konuyu, îslâmî açıdan biraz daha genişleterek anlatmak istiyoruz.91[91]

İslâmın Gözettiği Maslahatlar

Burada İslâmiyetin gözettiği hakîki maslahatları inceliyeceğiz. İslâmî hükümlerde gözetilen maslahatlar, Kur'an ve Sünnet nass'larıyla sabittir. Nass'Iarm şâmil olduğu maslahata benziyen hususlarla, maslahat nevinden olan şeylerin nelerden ibaret olduğunu da burada incelememiz gerekir. Hiçbir İslâm hukukçusu veya herhangi bir kimse, nass'lara aykırı olan bir şeye islâm adına maslahat ismi veremez. Çünkü nass'lara aykırı olan şeyler nefsi arzular olup Kur'an ve Sünnet tarafından bu gibi arzulara uyulması yasaklanmıştır.
Bütün nass'larm önemle üzerinde durduğu maslahatlar şunlardır :
1 — Dîni korumak,
2 — Canı korumak,
3 — Aklı korumak,
4 — Nesli korumak,
5 — Malı korumak.
Çünkü insanoğlunun içinde yaşadığı dünya meseleleri bu beş esasa dayanmakta, insanlığın saadet dolu bir hayat sürmesi bunlarla gerçekleşmekte ve insana saygı bunların korunmasıyla mümkün olmaktadır.
Şimdi bu maslahatları tek tek ele alalım:92[92]

1 — Dînin korunması: İnsan, dinî duygu ve inançlara sahip olmakla hayvanlardan ayrılmaktadır. Çünkü dinî hayat, insanın en belli başlı özelliklerinden biridir. O halde insanın inandığı din, her türlü tecavüzden korunmalıdır. İslâmiyet, din hürriyetini en güzel biçimde himayesi altına almıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah, «Dinde zorlama yoktur, îman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır»93[93] ve insana dinî inançları yüzünden işkence yapmayı yasaklayarak, «Din yüzünden baskıda bulunmak (fitne) adam öldürme (kati) den daha kötüdür»94[94] buyurmuştur.
Dinî hayatı korumak ve insan ruhunu, dinî duygularla beslenmek için ibadetler emredilmiştir.95[95]

2 — Can (nefs) in korunması: Bu, çok değerli ve aziz olan yaşama hakkının korunması demektir. Dolayısıyla insanı öldürmek, onun herhangi bir uzvunu kesmek

---

90[90] Nahl Sûresi, 90.
91[91] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/84-87.
92[92] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/88.
93[93] Bakara Sûresi, 256.
94[94] Bakara Sûresi, 191.
95[95] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/88-89.

veya gövdesini yaralamak gibi her türlü tecavüzden korumak gerekir. İnsanın şeref ve haysiyetine saygısızlık göstermek, ona sövmek ve iftira etmek gibi her türlü' haysiyet kırıcı şeyleri önlemek gerekir. Sebepsiz yere insanın faaliyetini tahdit etmek gibi şeyleri men etmek de canın korunmasına dahildir. Bu itibarla iş hürriyeti, düşünce hürriyeti, herhangi bir yerde oturma hürriyeti gibi hususlar, hür ve şerefli insan hayatının esaslarını teşkil eder. Şerefli bir toplum içerisinde çalışmayı sağlayan hürriyetler, hiç bir saldırıya uğramıyacak şekilde korunmalıdır.[96[96]]

3 — Aklın Korunması: Ferdi, topluma yük yapacak ve onu diğerleri için bir kötülük vâsıtası kılacak her türlü felâketten insan aklını korumak icap etmektedir. Aklın korunması bilhassa şu üç yönden önemlidir.

a) İslâm toplumunun her ferdi, birbirine yardım edecek şekilde akıl bakımından sağlam olacaktır. Çünkü toplumun her ferdinin aklı, sadece o ferde ait değil, biraz da toplumun malıdır. Zira fert, toplum yapısının bir tuğlasını teşkil etmektedir. Buna göre toplumun, ferdin sağlam olmasını istemek halikıdır.

b) Aklî muvazenesini kaybeden fertler topluma yük olmaktadırlar. Böyle olmamak için insanların, îslâmiyetin hükümlerine boyun eğerek, aklı felâketlere maruz bırakan şeylerden sakınmaları
gerekir.

c) Akıl ve şuur bozukluğuna uğrayan fertler, toplum içinde başkalarına kötülük ve tecavüz vâsıtaları haline gelirler. O halde dînin; aklın muhafaza edilmesi için bazı müeyyidelere başvurması, akla zarar veren şeylerin kullanılmasını yasaklaması ve böylece toplum içerisinde kötülük yapılmasını önlemesi vazifesidir. Bütün din ve kanunlar, hem aklı korumayı hem de akıl hastalığına uğramış olanları tedavi etmeyi emreder. İşte bundan dolayıdır ki İslâm dîni, içki içenleri cezalandırmış ve akla zarar veren her türlü içki ve uyuşturucu maddeleri yasaklamıştır.[97[97]]

4 — Neslin Korunması: Bu, bütün insan türünü korumak ve] yeni nesillerin sevgi, dayanışma gibi insanları birleştirici duygularla yetiştirilmesi demektir. Şöyle ki:
Her çocuk, önce ana ve babasının kucağında yetiştirilir ve böy
lece kendisini koruyacak bir yuva bulmuş olur. Bu maksatla evlilik hayatının düzenlenmesi ve bu düzenin korunması gerekir. Nitekim ırz ve namusun, zina ve iftira gibi tecavüzlerden korunması gerekmektedir. Bu da, Allah'ın, karı ve kocaya emanet ettiği vücudun tecavüzden muhafaza edilmesi demektir. Tâki kan koca vasıtasıyla temiz bir neslin devam etmesi ve mesut bir insan hayatının yer yüzünde sürüp gitmesi sağlanmış olsun. Böylece insan nesli çoğalıp insanlık cisim, akıl ve ahlâk bakımından kuvvetli olsun; fert, içinde yaşadığı toplumda başkalarıyla anlaşıp kaynaşmaya müsait bir duruma gelsin. Zina ve iftira gibi suçlar için tâyin edilen cezalar, neslin korunması için konmuş olan müeyyidelerdir.[98[98]]

5 — Malın Korunması: Mal hırsızlık, gasb, rüşvet ve faizcilik gibi şeylerden korunacaktır. İnsanlar arasında adalet ve karşılıklı rıza esaslarına göre tanzim edilen bir nizam ile malın korunması gerekmektedir. Malın koruyucu ellerde artırılması da zaruridir. Çünkü fertlerin ellerindeki mallar, gerçekte bütün milletindir. Dolayısiyle

---

96[96] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/89.
97[97] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/89.
98[98] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/89-90.

onu korumak ve fertler arasında adaletli bir şekilde dağıtmak, üreticilerin çalışmalarını kontrol altına almak, umumi gelirleri arttırmak, israfçılığa düşmemek ve İslâmiyetin tanımış olduğu mülkiyet hakkına saygı göstermek gerekmektedir.
Alım-satımı, icar işlerini, verimsiz toprakları verimli hale getirmeyi, yeraltı ve yerüstündeki tabiî kaynakları işletmeyi bir düzene sokmak, malın korunması prensibine dahildir.
İşte bütün semavî dinler, bu beş hususun korunması maksadıyla gönderilmiş, beşerî kanunlar da aynı şeylerin gerçekleşmesinde ittifak etmiştir.
Bu hususta İmam Gazzalî şöyle söylemiştir:
«Menfaati celbetmek ve zararı defetmek, hakkın gayesi ve maksatlarını elde etmede halkın yararı demektir. Fakat biz, maslahat sözü ile şeriatın maksadına uygun olan hususların korunmasını kasdediyoruz. Şeriatın insanlar tarafından gözetilmesini istediği şeyler beştir: İnsanların dinlerinin, canlarının, akıllarının, nesil ve mallarının korunmasıdır. Bu beş esasın içine giren şeylerin korunması maslahattır. Bunlardan başkası ise mefsedet (zararlı) olup bunların defedilmesi [99[99]]maslahattır.[100[100]]

Maslahatların Dereceleri

Gözetilmesi gereken ve beş esasta toplanan maslahatlar hakkında birçok şer'i hükümler mevcuttur. Biz, burada umumi olarak maslahatları şu üç derecede inceliyeceğiz:
1 — Zaruri olanlar (Zarûriyyât). Bunlar zarurî ve kesin olarak korunması gereken maslahatlardır. Canın korunmasında hayatın insan uzuvlarının ve hayat için zaruri olan hususların korunması; malın, neslin ve dinin korunmasında zaruri olan şeylerin gözetilmesi bu cümledendir.
Gazzâli bu hususta şöyle söylemşitir: «Bu beş maslahatın korunması zaruret derecesindedir. Bunlar, maslahatların en üstün derecesini teşkil eder. Dolayısıyla müslümanları elinden çıkaran kâfirin öldürülmesi, bid'ata götüren sapıkların cezalandırılması gerekir. Bu gibi insanların, halkı dinden çıkardıkları için ölümle cezalandırılmaları lâzımdır. Zira müslümanları korumak için bu bir zarurettir. İlâhî emre muhatap olan akılları korumak için içki içenleri, nesli ve soy temizliğini korumak için zina edenleri, insanların maişet- . lerinin esasını teşkil eden malı korumak için hırsız ve gâsıbları cezalandırmak icap eder».[101[101]]
îmanı Gazzalînin bu sözünden anlaşılıyor ki bu beş esastan her hangi birinin heder olmasına sebebiyet veren herşeyin defedilmesi zarurîdir. İslâm dîni, bu maslahatların korunması için çok ağır müeyyideler koymuştur. Öte yandan hayat tehlikeye düştüğü takdirde haram olan şeyleri yemek veya içmek, Îslâmiyetin bir emridir. Meselâ, açlık veya susuzluk sebebiyle ölüm tehlikesine maruz kalan kimsenin, murdar olan bir eti veya domuz etini yemesi ve şarabı içmesi vaciptir.
2 — İhtiyaç bakımından gözetilmesi gereken maslahatlar. (Hâciyyât) : Bunlar yukarıda geçen beş esastan birinin korunmasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan, fakat güçlüğü (meşakkati) kaldırmak veya bu beş esasın korunması için tedbir kabilinden olan maslahatlardır. İnsanların kolaylıkla elde edip kullanmasını önlemelt için şarabın satılmasını, kadının mahrem yerlerini açmasını, namazın gasbedilmiş bir yerde kılınmasını, şehirlerin giriş kapılarında ticaret mallarını alarak ihtikâr yapmayı

[99[99]] Gazzalî, el-Mustasfâ, c. X, s. 387.
[100[100]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/90.
[101[101]] el-Mustasfâ, c. I, s. 288.

ve dolayısıyla pahalılık yaratmayı yasaklamak bu türlü maslahatlar arasındadır. Bunlar aslında doğrudan doğruya bir maslahatın korunması değil, zarara götüren herşeyin yasaklanması ve tehlike karşısında yasakların nıtibah kılınması da böyledir. Bu cümleden olmak üzere insanların ihtiyaç duyduğu birçok akitler mubah kılınmıştır. Ortaklaşa ziraat (müzaraa); ağaç birinden, emek ve bakım diğerinden olmak şartıyla yapılan ortakçılık (müsakaat), para peşin mal veresiye olmak kaydıyla yapılan satış (selem), muayyen bir kârla malın satışı (murabaha), malı alış fiyatına satmak (tevliye) akitleri bunlara misal olarak verilebilir.
Burada belirtmek isteriz ki insan hürriyetinin korunması da bu ikinci grup maslahatlara dahildir. Çünkü, hürriyetsizlik içinde hayat olsa dahi, kişi sıkıntı ve güçlüğe sokulmuş olur. Neslin korunması için nikâhlı olmıyanlann birbiriyle kucaklaşmalarını yasaklamak, malın korunması maksadıyla durumu müsait olanların borçlarını ödemeleri için zorlanmaları ve ödemezlerse cezalandırılmaları da bu kabildendir. Bunun içindir ki Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur : «Zengin bir adamın borcunu sallaması haksızlıktır, cezalanması gerekir.» Aklı korumak için çoğu sarhoşluk veren şeyin azının haram edilmesi de böyledir.
3 — Kemâl bakımından gözetilmesi gereken maslahatlar (kmâliyyât = tahsîniyyât) : Bunlar, asıl maslahatların korunmasıyla ilgili olmayıp onların korunması için tedbir mahiyetinde de değildir. Bunlar, şerefi korumak ve hakareti önlemek maksadını güden şeylerdir. Canı korumak hususunda bâtıl iddialar ve sövme gibi, hayatın esasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan ve ihtiyaç nevinden de . bulunmayan, fakat hayâtın kıymet ve şerefini zedeleyen şeylerin yasaklanması da bu türlü maslahatlardandır.
Aldatmak ve gasp gibi doğrudan doğruya malın korunmasına dahil olmayan, fakat kemâl bakımından onunla alâkalı olan şeylerin yasaklanması da böyledir. Aldatmak veya gasbetmek; malı bilerek tasarruf iradesiyle, kazanç ve zarar yönlerini doğru olarak bilmekle ilgilidir; zira burada malın aslına bir tecavüz yoktur. Ancak tasarruf hakkı olanın iradesine bir tecavüz vardır ki, o, buna karşı tedbirli olabilir.
Neslin korunmasında kadının süslenip püsleriip sokağa çıkmasının yasaklanması da bu kabildendir. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur:
«Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar, zânetlerini açmasınlar, bunların görünen kısmı müstesnadır. Baş örtülerini yakalarının üstüne koysunlar. Zîrietlerîni kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi biraderlerinden, yahut biraderlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut ellerindeki cariyelerinden, yahut erkeklerden cinsî ihtiyaçtan kesilmiş olan hizmetçilerden, yahut kadınların gizli yerlerine henüz vâkıf olmayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizliyecekleri zînetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar. Ey mü'minler, hepiniz Allah'a tevbe edin, tâ ki kurtuluşa ermiş olasınız.»[102[102]]
İşte bu emir ve yasaklar, kemâliyâtm korunması kabilinden olup şeref ve haysiyyetin zedelenmemesi, günümüz kadınlarının içine düştüğü küçüklük ve adilikten uzaklaşüması amacını gütmektedir.
Dinin korunması konusunda itikat esasına dokunmayan, fakat dinî esaslar üzerinde şüphe uyandıran sapık fikirleri, dinî hakîkatlar arasında ince bir karşılaştırma yapma gücüne sahip olmayanların başka dinlere ait kitpları okumalarını yasaklamak da bu

[102[102]] Nur Sûresi, 31

türlü maslahatlar arasındadır. Keza, necasetten sakınmak, camilere giderken temiz ve güzel elbiseler giyinmek böyledir. Bu maslahatların bir kısmı vacip, diğer bir kısmı da nafiledir. Birçok hallerde kemal kabilinden olan maslahatlar vacip olabilir.
Akim korunmasında zimmîlerin, müslümanlara haram olan içkileri ulu orta kullanmalarının yasaklanması ve bu içkileri, satın alanlar kendilerinden bile olsa, müslümanların arasında satmalarının yasak edilmesi de bu üçüncü sınıf maslahatlara dahildir.[103[103]]

Tekliflerde Maslahatların Dereceleri

Maslahatların derecelerini biraz önce gördük. Zarurî olanlar birinci, hâciyâta dahil olanlar ikinci ve kemâliyâta ait olanlar da üçüncü dereceyi teşkil ediyordu. Hâciyât nevinden olan maslahatlar, ke-mâliyât nevinden olanlarla çatışırlarsa öncekiler tercih edilir.
Bazı bilginler, teklif ifade eden hükümlerdeki maslahatları da derecelendirmek istemişlerdir. Bu durumda hükümlerin değerleri derecelerine göre değişecektir. Bu bilginlere göre şerîatm yapılmasını istediği veya muhayyer bıraktığı her şey, ancak bir maslahat icabıdır. Maslahatın dereceleri ise emir nisbetinde değişmektedir. Netice itibariyle bunun her ikisi de aynıdır. Şeriatın haram kıldığı her şey/ bir fesadı (zararı) defetmek içindir. Fesadın derecesi de yasaklanma (nehiy) nisbetinde değişmektedir. Başka bir deyişle neh-yin derecesi, fesat nisbetinde değişmektedir.
Bu itibarla îzzüddin b. Abdisselâm (öl. 660 H.) maslahatları üç bölüme ayırmıştır:
1 — Allah'ın kulları için vacip kıldığı hususların dayandığı maslahatlar: Bunlar, en üstün, üstün ve orta olmak üzere farklı drecelere ayrılırlar. Meselâ; en üstün maslahatlar, bizzat yüksek bir kıymet taşıdığı gibi, zarar ve kötülükleri defeder, menfaatları celbeder.
Vacipler dayandıkları maslahatlara göre derecelenirler. Bir vacipte maslahat büyük olursa vâciplik derecesi de o nisbette büyük olur ve birinci dereceyi işgal eder. Meselâ; oruç keffare tinde şeriat, köle azâd etmeyi başa almıştır. Çünkü buradaki menfaat daha büyüktür. İki ay peşpeşe oruç tutmayı ikinci dereceye koymuştur. Çünkü bu, ceza bakımından daha çok ve daha faydalıdır. Altmış fakiri doyurmayı üçüncü dereceye koymuştur ki, Ramazanda tutulması gereken bir günlük oruç için yapılması icabeden tevbe altmış fakiri doyurmaktan ibarettir. Bu misallerimizde asıl olan, vaktinde tutulması gereken bir oruçtur.
İzzuiddin b. Abdisselâm, bir vacibin maslahat derecesi göz önüne alınarak başka bir vacip üzerine takdim edilişine dair şu misalleri zikretmiştir: «Boğulmakta olan insanları kurtarmak, farz namazını vaktinde kılmaya tercih edilir. Çünkü masum kimseleri boğulmaktan kurtarmak, Allah katında daha faziletlidir. İki maslahatı da korumak mümkündür. Önce boğulan adamı kurtarmak, sonra geçen namazı kaza etmek, gibi. Geçmiş bir namazın kaza edilmesinin, bir canı kurtarmaya eşit olmadığı malûmdur. Keza, bir kimse, Ramazanda bir adamın boğulduğunu görse ve onu kurtarmak için orucu bozmakt'an başka bir çare bulamasa, o kimse orucunu bozar ve o adamı kurtarır. Burada da iki maslahat bir arada bulunmuştur. Çünkü, canda Allah'a ait bir hak bulunduğu gibi canın sahibi için de bir hak vardır. Dolayısiyle bu hak, orucu vaktinde tutmaya tercih edilmiş, orucun kendisine tercih edilmemiştir, yani orucun

[103[103]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/90-93.

kaza edilmesi gerekir.»[104[104]]

2 — İnsanların islâhı için şeriatın mendup kıldığı hususlara ait maslahatlar: Bu maslahatların en üstünü vacip olan maslahatlardan daha aşağı bir derecede olup bunlar mubah olan hususlara ait maslahatlar derecesine kadar iner.

3 — Mubah olan hususlara ait maslahatlar: Mubah olan bir şey ya bir maslahatı celbetmekte, yahut da bir mefsedeti (zararlı şeyi) defetmektedir. Bu konuda îzzüddin şöyle söylemektedir: «Mubah şeylerin dayandığı maslahatlar, dünyevî şeyler olup bir kısmı diğer bir kısmından daha büyük ve daha faydalı olabilir. Bunların yerine getirilmesinde bir ecir yoktur. Bir kimse, yarım hurma yiyerek de nefsine dünyevî bir maslahat sebebiyle iyilik etmiş olur.»

Şüphesiz mubah olan birşeyde cüz'î ve şahsî bir maslahat vardır. Yemek, içmek, gezinmek gibi. Bunları bir dereceye kadar terketmek şahsın takdirine bırakılmıştır. Nitekim yiyecek ve içecek şeylerin çeşitlerini seçmek, bunlardan herhangi birini yiyip veya yememek kişinin arzusuna bırakılmıştır. Dolayısiyle bu işlerin yerine getirilmesinden ötürü Allah kullarına ceza veya mükâfaat tayin etmemiştir.

Vacip veya mehdup olan hususlardaki maslahatlar şahsî değildir. Onlar hem sahibine, hem de bütün insanlara aittir.[105[105]] Mesela vacip olsuneya nıendp olsun verilen bir sadaka insanların yararınadır. Yolda bulunan ve insanlara zarar veren şeyleri kaldırmak da insanların yararına olan bir davranıştır. Dolayısiyle bu türlü hareketlerin sevabı vardır. Bir vacibi terketmenin de cezası vardır. Meselâ; bir kimse zekâtı vermezse İslâm idarecisi onu zekâtı vermeye zorlar. Zekâtını vermeyen müslüman Allah'ın azabından kurtulamaz.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre yapılması emredilen veya muhayyer bırakılan tekliflerdeki maslahatlar derecelere ayrılmaktadır. Nehyedilen şeylerde de bir maslahat vardır. Bunlardaki maslahat, fesadı defetmektir. Olumsuz da olsa bu da bir nevi maslahattır. Hattâ fesadı defetmek, maslahatı celbetmekten üstündür. Bu itibarla İslâm hukukçuları, «fesadı defetmek, maslahatı celbetmekten öncedir» kaidesini koymuşlardır.

Yasaklar, fesad nisbetinde derecelere ayrılırlar. Haramdaki fesad, mekruhtaki fesaddan kuvvetlidir. Dolayısiyle zinanın yasaklanması, kucaklaşma veya öpüşmenin yasaklanmasına eşit değildir. Gerçi her ikisi de nikâhsız kimseler için haramdır. Şarap satmanın haram oluşu ile onu içmenin haram oluşu, hırsızlığın haram oluşu ile başkasına ait birşeyi gasbetmenin haram oluşu, bir uzvu kesmenin haram oluşu ile bir insanı öldürmenin haram oluşu, evli bin kadınla zina etmekle, evli olmayan bir kadınla zina etmenin haram oluşu aynı derecede değildir. Halbuki bunların hepsi kesin delillerle yasaklanmış olan hususlardır.

îzzüddin bu konuda da şöyle der:

«Mefsedetler iki kısma ayrılır: 1) Allah'ın yaklaşılmasını yasakladığı şeyler. 2) Allah'ın yapılmasını hoş görmediği şeyler. Yaklaşılması haram olan mefsedetler de iki kısma ayrılır: a) Büyük günahlar. Bunlar da en büyük, büyük ve orta olmak üzere üçe ayrılır lar. Meselâ; mefsedet olmak yönünden en büyük günah, nisbeten daha küçük günah vs. Bunlar, küçüle küçüle küçük günahlara kadar iner. b) Küçük günahlar: Bunlar da, derece derece küçülerek, mekruh olanlara kadar varır ve bu mekruhlar da mubahların sınırına kadar gelirler.»[106[106]]

[104[104]] Kavaîdül-Akm, c. I, s. 63.

[105[105]] Burada «vâcib» sözü, «farz» teriminin anlamını da içine almaktadır.Çeviren.

[106[106]] Kavaidül-Ahkâm, c. I, ş. 65.

Bu ve yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığına göre İmam îzzuddin, emirlerle maslahatlar arasındaki bağları ve emirlerin maslahat nisbetindeki kuvvet ve derecelerini tam mânasiyle ortaya koymuştur. O, aynı şekilde şeriatın haram kıldığı şeylerle, mefsedetler arasındaki münasebetleri ve mefsedet nisbetinde nehyin derece ve kuvvetini göstermiştir. Mefsedetlerin haram ediliş derecelerini de belirterek, en büyük mefsedetin en büyük günah olduğunu, sonra onların fesad nisbetinde küçülerek mubah derecesine kadar indiğini izah etmiştir.
Yukarıda da dokunduğumuz gibi, mubah olan bir şey, hakkında kesin bir maslahat bulunmadığı için kişiye ve onun ihtiyarına terkedilen bir husustur. Mubah olan bir şeyde kişi kendini ilgilendiren bir maslahat görürse onu yapabilir. Fakat mubah olanların bazısı, toptan değil, cüz'î olarak mubah kılınmış olabilir. Meselâ; bir insanın herhangi bir miktarda et veya ekmek yemesi mubahtır. Fakat yiyip içmek mubahtır diye onu toptan terketmesi caiz değildir. Mubah olan şeyleri toptan terketmek müslümaniarı zayıf düşürür. Bazan aslında mubah olan bir şeyin fazla yapılması haram olabilir. Meselâ; nezih bir oyun ve eğlence aslında haram değildir. Fakat, kişinin veya toplumun bütün vaktini oyun ve eğlence ile geçirmesi haramdır.[107[107]]

Güçlüğün Kaldırılması

Maslahatlar, teklif ifade eden hükümlerin amaçları olup aralarındaki bağ çok kuvvetlidir. Çünkü şer'î hükümlerin hepsinde şahsın maslahatı gözetilmekte ve bu maslahattan asla vazgeçilmemektedir. Ancak, maslahat daha büyük bir maslahatla çatışırsa veya başkasına bir tecavüz mahiyeti arzederse ondan vazgeçilebilir. Başkasının malını yemek gibi; zira bu türlü maslahatı İslâm dîni tanımamaktadır. Bil'akis bunu, başkasına bir zarar teşkil ettiği için yasaklamaktadır. İslâm şeriatına göre kendisine menfaat sağlamak için başkasına zarar vermek asla caiz değildir.
Şahsî maslahatın bir değeri var ise, bu, güçlüğü kaldırmak (ref-u'1-harac) içindir. Güçlüğün kaldın İması, şahsî maslahat bazı yasaklarla çalıştığı zaman olur. Zira bu durumda şahsın terketmek sebebiyle uğradığı zararla, yaptığı takdirde uğrayacağı zarar arasında bir karşılaştırma yapılır; hangi zarar daha büyükse o kaldırılır. İşte bugüçlüğün kaldırılması ve baskının önlenmesidir.
Bu itibarla îslâm dini; bir zaruret halinde, yani şahsın zaruri maslahatı tehlikeye düştüğü ve ancak başkasının hakkını zedelemi-yen bir yasağı işlemekle korunabildiği takdirde, bu yasağın işlenmesini zarurî kılmıştır. Dolayısiyle îslâm hukukçuları, «zaruretler, haram olan şeyleri mubah kılar» prensibini kabul etmişlerdir. Hattâ bazı hallerde bu zaruretler, haram olan şeylerin yapılmasını vacip kılar. Yukarıda da söylediğimiz gibi, başkasının hakkına burada bir tecavüz olmamak şarttır; veya îslâmiyetin, sabredildiği takdirde sevap kazanılmış olacağını bildirdiği bir husus olmamalıdır. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim'de, «O, size murdar olarak ölmüş hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına boğazlanmış olan hayvanları haram kıldı. Ancak Mm muztar kalıp bunlardan yerse aşırı gitmemek şartiyle, ona günah yoktur.[108[108]] buyrulmuştur. Görülüyor ki murdar et, domuz eti ve kan zararlı olduğu için haram kılınmıştır; fakat ölmek, bunları yemekten daha zararlı olduğundan bunların yenilmesi zaruri görülmüştür. Bu, büyük zararın küçük bir zararla defedilmesi

---

[107[107]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/93-96.
[108[108]] Bakara Sûresi, 173.

demektir. Bunların yenilmesinden doğacak zarar, ölüm tehlikesiyle karşılaşmış olan aç kimseyi kurtardığı için hafiflemekte ve hattâ gitmektedir. İslâm dîni, bu durumda olan kimseye açlığını giderecek kadar yemesini, fakat aşırı gitmemesini emretmiştir.
Bazen zaruret, haramın yapılmasını vacip- kılmaz. Meselâ; kâfir olacak bir söz söylemek hususunda bir şahıs icbar edilirse, bu sözü söylemek ona vacip olmaz; isterse onu söylemediği için öldürülsün. Fakat bu sözü söyleyerek canını kurtarması için ona ruhsat verilmiştir. Hattâ kâfir olacak bir sözü söylememesinde sevap bile vardır. Çünkü, onu söylememesi İslâmı yükseltmektir. Hakkı söylemek hususunda da durum aynıdır. Çünkü bir şahsa, zaruret halinde hakkı söylememek için ruhsat verilmiştir. Fakat hakkı söylerse sevap kazanmış olur. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «Şehitlerin başı, Hamza b. Abdilmuttalib ile hakkı söylediği için zalim hükümdar tarafından öldürülen kimsedir.»
Sıkıntı ve güçlüğün kaldırılması yalnız zaruret hallerinde değil, hâciyât nevinden olan hallerde de muteber sayılmıştır. Meselâ, sıkıntı içinde kalan bir kimseye bazı haramları işlemek mubah olur. Veya zaruret olmadığı halde ihtiyaç sebebiyle onları işlemek caiz olur. Meselâ, kadının mahrem yerine bakmak haramdır. Ancak, tedavi etmek maksadı ile tabibe bu mubah olup kadının hastalığını öğrenmek için onun mahrem yerine bakmasında bir sakınca yoktur.
İslâm hukukçuları yasakları iki kısma ayırmıştır:
1 — Bizzat haram olanlar: Murdar et, domuz eti ve kanın yenmesi gibi. Bunlar ancak zaruret halinde mubah olurlar. Başkasına ait malı yemek de böyledir ve zaruret halinde mubah-olur. Meselâ, çölde iki kişiden birinin ihtiyacından fazla azığı bulunsa ötekinin de hiç bir şeyi bulunmasa aç kalan ve azığı bulunmayan şahıs arkadaşının azığından zorla alabilir. Bu hususta onlar döğüşseler ve aç olan ötekini kasıtsız olarak öldürse diyet lâzım gelmediği gibi katil de sayılmaz. İbni Hazm el-Endelüsî, yanında fazla azığı bulunan bir arkadaşı olan ve zorla onu almaya muktedir bulunan kimsenin murdar eti veya domuz etini yemesi mubah olmaz, diye fetva vermiştir.
2 — Bizzat haram olmayan ve dolayısiyle haram olanlar: Meselâ kadının mahrem yerine bakmak, zinaya sebep olacağı için haram kılınmıştırBizzat haram olmayanlar ve dolayısiyle haram olanlar, ihtiyaç karşısında mubah olurlar; bunların mubah sayılması için bir zarûretin bulunması da şart değildir.[109][109]

Însan Gücünün Üstünde Teklif Yoktur

İslâm dîni, her zaman insanların maslahatını nazar-ı itibara almış ve ancak onların yapabilecekleri şeyleri teklif etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu husus, «Allah, bir kimseye ancak gücünün yettiği şeyi teklif eder»[110][110] ayetinbeyan edilmiştir. Islâmın teklifleri, devamlı olarak yerine getirilmesi mümkün olan hususlardır. Çünkü şer'î tekliflerdeki maslahat, bu tekliflerin sürekli olarak yapılmasıyla gerçekleşir. Bunlarda, insanın taşıyabileceği bir meşakkat elbette mevcuttur. İnsan gücünün üstünde bir meşakkati ihtiva- eden şer'î teklifler de vardır; Allah yolunda cihad gibi; dolayısiyle bu, bütün insanlara farz kılınmamıştır. Bunda sürekli olarak yapılma durumu da mevcut değildir. Bu türlü teklifler, çeşitli derecelere ayrılır.
Daimi olarak yapılması emredilen tekliflerin fazileti, bunların sürekli olarak yerine

[109][109] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/97-99.
[110][110] Bakara Sûresi, 256.

getirilmesindendir. Bu itibarla Allah, bir lasım haramları bazı hallerde mubah kılarak güçlüğü kaldırmış ve böylece bu tekliflerin sürekli olarak yapılmasına imkân vermiştir. Kur'-ân-ı Kerim'de, «O, dinde sizin için bir güçlük kılmadı»111[111] ve «Allah size kolaylık murad eder, zorluk murad etmez"112[112] buyurulmuştur.
Meşakkatine tahammül etmek mümkün olan tekliflerin sürekli olarak yerine getirilmesi şeriatin amaçlarındandır. Çünkü bunların sürekli olarak yapılması taata devam etmektir. Allah'a taatta bulunmak, vicdanı geliştiren ve onu güçlü kılan ruhî bir eğitimdir. Nefsî arzuların serkeşliği bu eğitimle giderilir. Kolay ve basit olan işleri sürekli olarak yapmak, inşanı büyük işleri Vâpmaya muktedir kılar. Meselâ, her gün veya muayyen zamanlarda birkaç kuruş sadaka vermeye ahşan bir insan, gerektiği zaman büyük bir malî fedakârlıkta bulunmayı göze alabilir.
Bu maksatladır ki birçok dini nass'lar. insanları, kolay ve basit olan işleri yapmaya, zor ve yorucu şeylerden kaçınmaya davet etmektedir. Hz. Âişe, Peygamber (S.A.)'i anlatırken şöyle buyurmuştur. «O, iki şey arasında muhayyer kaldığı zaman kolay olanını tercih ederdi.» Peygamber (S.A.), bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:
«Allah yanında en sevimli iş, az da olsa, ruh için kolay olandır.» Başka bir hadisinde de: «Allah, sürekli olarak yapılan amelleri sever» demiştir.
Sahabîlerden bazıları, ibadete fazla düşmüşler ve kendilerini en zor ibadetlere sokmuşlardı. Onlardan bazıları gündüzleri oruç, geceleri namazla geçiriyorlardı. Bazıları da kadınlarını büsbütün ter-ketmişlerdi. Peygamber (S.A.), onlara şöyle hitap etti: «Allah'tan en çok korkanınız benim; fakat ben oruç tutarım, yerim, namaz kılarım, uyurum, kadınlarımla münasebette bulunurum.» Selman-i Fârisî'nin, kendisini son derece ibadete veren ve ailesini ihmal eden İslâm kardeşi Ebu'd-Derdâjya söylediği şu sözü Peygamber (S.A.), aynen kabul etmiştir: «Bedenînin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır. Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Öyle ise her hak sahibine hakkını ver.»
Peygamber (S.A.), ibadet maksadıyla da olsa, nefsi güçlüğe sokmanın, îslâmın istemediği ve razı olmadığı bir husus olduğunu beyan etmiştir. Çünkü nefsi zorluğa sokmakta, katlanılması imkânsız olan bir güçlük vardır. Bu, teklifi devamlı olarak yerine getirmeye imkân bırakmaz ve insanın çabasını kırar. Bu hususta Peygamberimizden şöyle rivayet edilmiştir: «Bu din çok sağlamdır. Kolayca onun emirlerini yapınız. Nefsinizi Allah'ın ibadetinden usandırmayınız. Çünkü binit hayvanı dermandan kesilmiş olan kimse, ne bir yer (arz) kateder, ne de binecek bir sırt (zahr) bırakır.»; «Kim bu dini zor! aştın rs a, din onu mağlûp eder. Fakat siz, kolaylaştırın iz ve mutedil olunuz.»
Bu açıklamalardan çıkarılan netice şudur ki; îslâmın hükümleri sadece hakiki maslahatı gerçekleştirmeye yönelmiş, insanların taat yollarını ve taata devam etmelerini kolaylaştırmıştır. Tam , mü'minler sürekli bir eğitim ve olgunlaşma içinde olsunlar.
Bu esasa göre İslâm hukukçuları, şeriatın nass'Iarından çıkararak, birçok fıkıh kaideleri ortaya koymuştur. İslâm şeriatının amaçlarını tâyin etmişlerdir. Bu kaidelerden bazıları şunlardır: Zarar giderilir, iki zarardan büyük olanı küçük olanı ile defedilir, umumî zaran defetmek için hususî zarar tercih edilir, zararı defetmek maslahatı celbetmekten önce gelir v.s.

111[111] Hacc Sûresi 78.
112[112] Bakara Sûresi 185.

İşte böylece İslâm bilginleri, yararlı olan şeyleri celbetmek ve zararlı plan şeyleri defetmek esasına daveti, Kur'an ve Sünnet nass'Iarından almışlardır.
Sarih bir nass ile sabit bir emir, mutlaka bir maslahatı ihtiva eder; aynı şekilde nass ile açıkça yasaklanan bir şey de zararı ihtiva eder. Hiç bir kimse, İslâm dininin nass'lan her hangi bir asırda maslahatı gerçekleştiremez, diye bir iddiada bulunamaz. Nass'lara açıkça aykırı düşen, herhangi bir maslahat iddiası saçmadır. Böyle bir maslahat iddiası, ancak, nefsî arzuların, fikrî sapmtılann neticesidir. Bu türlü iddialara kapılanlar, Allah bilir ya, nefsi arzularını dinî nass'lara tercih eden ve Hz. Muhanımed'in getirdiği asıl dine karşı inatlaşan sapıklardır.113[113]

İctihad

Bu girişte ictihad ve ictihad şartları hakkında konuşmamız gerekmektedir. Çünkü fıkhi mezheblerin kuruluşu ictihadla başlamıştır. Günümüzde ehil olmayan bazılarının müctehidlik taslamalarının ne derecede yerinde olduğu anlaşılmalıdır. Bir takım kimseler,-ictihad işinin gelişi güzel bir şey olup hiçbir esasa dayanmadığını zannederler. Halbuki ictihad, mezheblerdeki ayrılığı doğuran fer'î meselelerin kökü olup dinî hükümlerin çıkarılması bu sayede mümkün olmuştur, ictihad, çeşitli asırlarda derecelere ayrılmış, her asırda kendine göre bir özelliğe sahip olmuştur. Nihayet ictihad, azala azala kitapların gösterdiği seviyeye kadar inmiştir. O halde kısaca içtihadı açıklamamız faydalı olacaktır.
İctihad, bir şeye nüfuz etmek veya bir işin kemâl noktasına ulaşmak için çaba sarfetmek anlammadır.
Usûl-i fıkıh terimi olarak ictihad, fakihin tafsili . delillerinden amelî hükümleri çıkarmak için bütün gücünü harcaması demektir. Bazı usûl-i fıkıh bilginleri içtihadı şöyle tarif, ederler: Hükümleri çıkarmak veya onları tatbik etmek hususunda bütün güç ve çabaları harcamaktır. Buna göre ictihad ikiye ayrılır:
1 — Hükümleri çıkarmak ve açıklamak.
2 — Çıkarılan bu hükümleri tatbik etmek ve zamanın icaplarına göre yeni hükümler çıkarmak.
Birinci ictihad şekli, ictihad-ı kâmil olup şer'î kaynaklardan hükümler çıkaran bilginlere mahsustur. Bazı bilginler, bu türlü içtihadın herhangi bir asırda inkıta edeceğini söylemişlerdir ve bunların sayıları oldukça kabarıktır. Hanbelilere göre her asırda bu türlü ictihad mertebesine ulaşacak bir müctehid mutlaka bulunur.
ikinci ictihad şekli, mezheblere göre yapılan ictihadlar olup bu türlü ictihadlarda bulunacak müctehidlerin her asırda mevcut olacağında bilginler ittifak etmişlerdir. Bu ictihad mertebesine çıkmış olanlar, kendi mezheblerine göre hüküm çıkaran ve fer'î meselelerde dînî hükümleri ifade eden kaideleri tatbik mevkiine koyan bilginlerdir. Bu tatbik sayesindedir ki ictihâd-ı kâmil sahibi olan önceki müctehidlerin, hakkında fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümleri çıkarılmış olur.114[114]

Kâmil (Mutlak) Îctîhad Ve İçtihadın Şartları

Burada kâmil ictihad yapabilecek müctehidin ehliyyetini isbat edecek şartlan gözden

113[113] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/99-101.
114[114] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/102-103.

geçireceğiz.
1 — Arap dilini çok iyi bilmek: Usûl-i fıkıh bilginleri bu noktada ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, Arap dili ile nazil olduğu gibi, onun tefsiri durumunda olan Sünnet de aynı dil ile ifade edilmiştir. İmam Gazzalî bu hususta şöyle söylemektedir: «Müctehidin, Arapların konuşmalarını ânlıyacak ve kelimeleri kullanmadaki geleneklerini bilecek kadar Arapçaya vâkıf olması şarttır. Çünkü müctehidin sarih bir ifadeyi, kelimelerin zahiri ve mücmel mânâlarını, hakikat ve mecazlarını, umumi ve hususîlik gösteren yönlerini, kesin ve kapalı ifadelerini, mutlak ve mukayyed oluşlarım, nass ve muhtevalarını, doğru ve yanlış olanlarını bilmesi gerekir. Bu vasıflar, ancak Arap dilinde ictihad derecesine ulaşmış kimselerde bulunabilir.»
Bundan anlaşılıyor ki Gazzalî, müctehidin Arapçayı tam mânâ-siyle bilip ictihad derecesine ve asıl Arapçayı tam olarak anlayacak duruma ulaşmasını şart koşuyor. Her Arap, Arapçanm bütün özelliklerini bilemediği gibi onu bütün incelikleriyle kullanamaz. Müctehidin de fıkıh hükümlerinde durumu böyledir. O, Arapçanm bütün teferruatını ve onun kabilelere göre değişik tarzlarda kullanılan özelliklerini bilemez. Çünkü bunların hepsini bilmek, bir insan için mümkün değildir. Şu kadar ki, müctehidin ilmi umumî olarak Arap dilinin inceliklerini kapsamak mecburiyetindedir. Müctehidin açıklıyacağı hükümlerin ilk kaynağı olan Kur'an, Arap dilinin en beliğ ve en fasih şeklini ifade eder. Bu itibarla Kur'an'dan hüküm çıkaracak kimsenin,. Kur'an'ın belagatını, esrarını ve ihtiva ettiği hükümleri tam olarak bilmesi bir zarurettir. îslâm şarîatında araştırma yapan kimsenin, Arapçanm sırlarını ve inceliklerini bilmesi oranında Kur'an'dan hüküm çıkarma kudreti artar. Şâtıbl, îslâm şeriatında, araştırma yapanları Arapçayı anlayış derecelerine göre şöyle sıralamıştır:
Arapçayı anlamakta mübtedî olan kimse, şeriatı anlamakta da mübtedîdir. Arapçayı anlamakta mutavassıt (orta) olan, şeriatı anlamakta da mutavassıttır ki o, en son dereceye ulaşmamıştır. Arapçada son mertebeye ulaşan kimse, şeriatta da son mertebeye ulaşmış demektir. Onun din hususunda ileri sürdüğü anlayış bir delil teşkil eder, tıpkı sahabîlerin ve Kur'an-ı Kerim'i hakkiyle anlıyan büyük bilginlerin anlayışları gibi. Bunların seviyesine ulaşamıyan kimselerin din hususundaki anlayışları, kendi seviyeleri nisbetinde eksik olur. Dolayısiyle anlayışı eksik olan her hangi bir kimsenin sözü ne delil olur, ne de herkes tarafından kabul edilir.[115[115]]
Bu ifade aslında doğrudur. Çünkü müctehid bir hüccettir. Müctehid olmayanlar onun sözü ile amel ederler. Bu mertebeye ancak, anlayış bakımından bilgin sahabiler ve onların ilmini alan müctehid İmamların anlayışına çok yakın bir dereceye ulaşan kimseler sahip olabilir. Burada ilâve etmek isteriz ki, müctehid İmamların hepsi Arapçayı yeteri kadar biliyorlardı. Bu İmamlardan bazılarının Arapça bilmediğini iddia edenler, kuru bir iftiradan başka birşey yapmamaktadırlar.
2 — Kur'an-ı Kerimi bilmek: Bu şartı, İmam Şafii, «er-Risale» adlı fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu kıymetli eserinde ileri sürmüştür. Çünkü Kur'an, İslâm dininin direği, Allah'ın kıyamete kadar baki olan kitabı ve bu şeriatın kaynağıdır. Fakat Kur'ara ilmi çok geniştir. Bu İlim Peygamberin ilmidir. Kur'an ilmini tümü ile bilen Peygamberdir. Nitekim bu hususu Abdullah b. Ömer (R.A.) açıkça söylemiştir. Bunun içindir ki bilginler Kur'an'da hüküm ifade eden ve beşyüz civarında bulunan âyetlerin inceliklerini bilmek gerekir, demişlerdir. Bu âyetlerin inceliklerini bilmek, mânâlarını kavramak demektir. Hüküm bakımından hususî ve umumî olan âyetleri, bunların

[115[115]] Şâtıbî, el-Muvâfâfkât, c. IV., s, 114; Ticariyye baskısı.

Sünnetle nasıl açıklandığını, nâsih ve mensuh olanlarını bilmekle beraber, hüküm ifade eden âyetlerin yanında, Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği bütün âyetleri topluca bilmek gerekir. Çünkü Kur'an, bir bütün teşkil eder ve parçaları birbirinden ayrılmaz. el-Esnevî (Öl. 772 H.) bu konuda şöyle demiştir: «Hüküm ifade eden âyetleri diğerlerinden ayırdetmek, zarurî olarak, Kur'an'ın hepsini bilmeye bağlıdır.»[116[116]]

Peki, Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberlemek şart mıdır? Bazı bilginler bunu şart koşmamıştır. Onlara göre müctehidin, hüküm ifade eden âyetlerin Kur'an'daki yerlerini gerektiği zaman başvuracak şekilde bilmesi kâfidir. îmam Şafiî'nin, Kur'an'ın hepsini müctehidin ezberden bilmesini şart koştuğu rivayet edilmiştir. Şüphesiz Kur'an ilminin en yüksek derecesi, onu tam olarak ezberden bilip bütününün mânasını kavramak, hüküm ifâde eden âyetleri inceden inceye araştırmak, sahabîlerin bu âyetler üzerindeki tefsirlerini, âyetlerin nüzul sebeplerini ve gayelerini bilmektir. Bazı bilginler hüküm ifade eden âyetleri araştırmışlardır. Meselâ, el-Cassas diye bilinen Ebu Bekr Râzi (Öl. 370 H.) ve Ebu Abdiîlah el-Kurtubî (Öl. 671 H.) «Ahkâmûl-Kur'an» isimli eserlerini bu maksatla kaleme almışlardır.[117[117]]

3 — Sünneti bilmek: Bu şart üzerinde de bilginler ittifak etmişlerdir. Müctehidin araştırmak istediği konularla ilgili kavli, fiili ve takriri sünnetleri bilmesi gerekir.. Bazıları daha ileri gitmiş ve müctehidin teklif ifade eden hükümlere ait bütün hadislerin lafız ve mânalarını, nâsih ve mensuhîarını rivayet yollarını, râvilerin derece ve hallerini, adalet ve hadisi hıfz etme (zabt) gibi vasıflarını bilmek gerekir, demişlerdir.

Bu konuda bilginlerin sarfetmiş oldukları gayretler takdire şayandır. Hadis rivayet edenlerin hal tercemelerî ile adalet ve zabt bakımından dereceleri hakkında birçok eserler yazılmıştır.

Kütüb-i Sitte gibi Peygamber (S.A.)'e nisbet bakımından sahih hadis mecmuaları meydana getirilmiş ve bunlar üzerine birçok bilginler tarafından şerhler yazılarak, hadisler sened bakımından incelenmiş ve İslâm hukukçularının bazı hadisler üzerindeki ihtilâfları ortaya konulmuştur. Bu hadis mecmuaları, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre bölümlere ayrılmış, sözgelişi ibadetlere taallûk eden hadisler başlı başına bir yer işgal etmiştir. Her bölüm için müstakil bir kitap unvanı verilmiştir. Akidler, siyer, İlim ve îman kitapları gibi.

Bu hadis çalışmaları, müetehidin Sünnete başvurup ondan hüküm çıkarmasını kolaylaştırmaktadır. ' Fakat onun, Sünneti genel olarak incelemesi, hüküm ifade eden hadisleri de derinlemesine araştırması, onların nâsih ve mensuh'unu tanıması, ifade ettiği hükümlerin bilinmesi bakımından gerekli olan diğer çalışmaları yapması şarttır. Hükümlerle ilgili olan bütün hadisleri ezberden bilmesi şart değildir. Ancak onları ve yerlerini, gerektiği zaman onlara müracaat metodlannı ve hadis râvîlerini bilmesi gerekir.

4 — Üzerinde icmâ' hasıl olan konularla ihtilaflı olan konuları bilmek: Bu şart üzerinde de ittifak edilmiştir. Hakkında icmâ' hasıl olan konular namaz, namazın rekâtları ve vakitleri, zekât, zekâtın farziyeti ve taksimatı, nikâhı haram olan kadınlar v.s. gibi esaslardır. Sahabîler devrinden itibaren müctehid İmamlar devrine ve daha sonraki devirlere kadar bilginlerinittifak edegeldikleri dinin daha bir çok kesin emirleri vardır.

116[116] el-Esnevî, Şerhu MinhâcH-Usûl, c. III, s. 308;-Tahrir Şerhi Takrir kenarında.

117[117] Burada müellif, «el-Câmi1’li Ahkâmil-Kur'an» adlı tefsirin yazarı Ebu Ab-dillâb el-Kurtubî ile «Ahkâmul-Kur'an» adlı eserin yazarı Ebu Bekr İbnul-Arabî el-tşbîli (Öl. 542 H.)yi birbirine karıştırmıştır. Çeviren

Üzerinde icmâ' hasıl olan konuları bilmekten maksat, bu konuları her zaman anlatacak şekilde ezberlemek değildir. Müctehid, ancak araştırma yaptığı mesele ile ilgili icmâ' bulunup bulunmadığını bilmekle yetinebilir.
Üzerinde icmâ1 hasıl olan konuları bilmekle beraber, bir müctehid; sahâbüer, tabiîler ve onlardan sonra gelen müctehid İmamların ihtilâfa düştükleri konulan da bilmek zorundadır. Müctehid, Medine ve Irak fıkhının metodlarını bilecek, doğru olanla doğru olmayan arasında.ve nass'lara yakın olanlarla uzak .olanlar arasında sağlam bir karşılaştırma yapacak kesin bir akla sahip olacaktır. Bu son şartları İmam Şafii er-Risale'de ileri sürmüş ve şöyle söylemiştir. «Müctehid, kendisine muhalefet edeni dinlemekten kaçınmamalıdır. Çünkü onu dinlemekle gafletten uyanır, doğru olarak inandığı şeyi tesbit gücü artar. Yalnız bu hususta onun son derecede çaba harcaması ve haktan ayrılmaması gerekir. Tâ ki bir şeyi neye göre kabul edip neye göre reddettiğini bilsin. Keza o, kabul ettiği şeyle muhalefet ettiği şeyden müstağni kalmamalıdır. Tâ ki,kabul ettiği şeyin, terket-tiği şeyden neden üstün olduğunu, Allah'ın izniyle bilmiş olsun.»[118[118]]
Ebu Hanife, insanların en bilgini onların ihtilâflarını en iyi bilendir, derdi. Çünkü, birbiriyle çarpışan görüşleri araştırmak, bu görüşler arasından parlayan hakikat nurunu ortaya çıkarır. İmam Malik, Ebu Hanife'nin talebeleriyle karşılaşınca onlara, kendisinin uğraştığı meseleler hakkında Ebu Hanîfenin ne düşündüğünü sorardı.
Allah'a hamd olsun ki sahâbîlerin ihtilâfları, Medine ve Irak gibi memleketlerin fakihleri arasındaki ihtilâflarla fıkıh mezheblerini temsil eden bilginler arasındaki ihtilâfları bize anlatan birçok kitaplara sahibiz.
Şîrazînin «el-Mühezzeb» adlı eseri ve Nevevî'nin buna yazdığı şerh, İbni Kudâme'nin «el-Muğnî» adlı eseri, îbni Hazm'in «el-Muhallâ», İbni Rüşdün «Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasıd», İbni Teymiyye'nin «el-Fetâvâ», «Şerhu Ahâdîsi'l-Ahkâm» ve «Tefsir-u Âyâti'1-Ahkâm» adlı eserleri burada anılmaya değer. Bu gibi eserler sayesinde ihtilâf konularını bulmak ve araştırmak, bizim için oldukça kolay olmaktadır.
5 — Kıyası bilmek: Müctehid olmak istiyen kimse, kıyasın hüküm çıkarma esaslarından biri olduğunu ve doğru kıyasın metodunu bilmek mecburiyetindedir. Böylece o, nass'lardan hüküm çıkarma esaslarını ve nass'lara dayanan nükümierle ictihad yapmak istediği konu arasındaki benzerlikleri kavrama ve içtihadına en yakın manası bağlı olan hükmü seçme gücüne sahip olacaktır. Bunuh için şu üç hususun bilinmesi gerekir:
a) Hükme esas teşkil eden asıl nass'larm bilinmesi, bu nass'-ların ifade ettiği hükümlerde müessir olan sebeplerle hakkında nass bulunmayan meselelere tatbik edilen sebeplerin bilinmesi.
b) Kıyas kaide ve prensiplerinin bilinmesi; meselâ", muayyen ve özel bir durumu ifade ettiği sabit olan bir nass üzerine kıyas yapılmıyacağı, kıyasa esas teşkil eden illetin vasıfları tesbit edildikten sonra fer'i meselenin asli meseleye tatbik edileceği bilinmelidir.
c) Geçmiş büyük bilginlerin, hükümlerin sebeb (illet) lerini ve hükümlere esas teşkil eden sebeblerin vasıflarını tesbit etmede ve kıyas yoluyla hüküm çıkarmada kullandıkları metodların bilinmesi.
Kıyasın bilinmesi konusunda el-Esnevî şöyle söyler: «Müctehi-din kıyası ve kıyas için

[118[118]] er-Risale, s. 510.

muteber olan şartları bilmesi gerekir. Çünkü bu, bir ictihad kaidesi olup sayısız hükümlerin açıklanmasına götüren bir yoldur.»119[119]
6 — Hükümlerin amaçları (makasıdu'l-ahkâm) nı bilmek: Fıkhî hükümler çıkarmak istiyen müctehid, îslârn şeriatının amaçlarını ve Hz. Peygamber'in gönderilmesine sebep olan asıl gayeyi bilmelidir. O, bu sayede, ictihad yaparken bu amaçların dışına çıkmaz. Bunları bilmeyen kimse, kıyasın şekillerini ve dini hükümler için uygun olan sebeplerin vasıflarını tanıyamaz. Ayrıca müctehidin, îslâmiyetin kabul ettiği insan maslahatını bilmesi gerekir. Çünkü insanların umumi maslahatlarının bilinmesi zaruri bir esastır. Zira müctehid, bu sayede, hakikî maslahatla kuruntudan ibaret olan maslahatı, İslâmiyetin insanlara yararlı olduğunu beyan ettiği hususlarla onun mücadele ettiği nefsî ve şehevî arzulan birbirinden ayıracaktır. Keza o, bir işteki maslahat ve mazarratı kavrayıp bunlar arasında karşılaştırma yapabilmelidir; ta ki mazarratı defetmenin maslahatı celbetmeden önce olduğunu, bütün insanlara faydalı olan hususların, birkaç şahsa faydalı olan hususlara tercih edileceğini ve bunların ictihad için esas teşkil ettiğini bilsin.
Şâtıbî “el-Muvâfakât» adlı kitabında şöyle der: «îctihad iki esasa dayanır: ı — Şeriatın amaçlarını bilmek, 2 — Arapçayı tam ola? rak anlamak. însan, şeriatın maksatlarını bütün meselelerde anlayacak bir dereceye gelirse o İlim öğretme, fetva verme ve Allah'ın bildirdiği hükümleri açıklamada Peygamber (S.A.)'in vârisi olma vasfım kazanmış olur. Bunlardan birincisi asıldır. İkincisi de, şeriatın maksatlarını anlamak için bir vâsıtadır. Zira Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini anlamak için Arap dili ile ilgili bilgiler, içtihada esas teşkil eden şeriatın amaçlarını anlamada yardımcı olurlar.» Dolayisiyle, şeriatın gaye ve maksatları tanı olarak anlaşılmazsa yeni bir hüküm çıkarmak imkânsız olur.
Bize göre bu esasların her ikisi birbirini tamamlar. Çünkü, şeriatın amaçlarını bilmek, nass'lar olmaksızın imkânsızdır. Nass'lar da, Arapça tam olarak bilinmezse anlaşılmaz. O halde bunlar, tamamen birbirine bağlı hususlardır. Nass'lar olmaksızın şeriatın amaçlarının bilineceği söylenemez. Aksi halde böyle bir iddia, nass'ları hükümsüz bırakmak olur. Şâtıbî'nin sözünü şöyle anlamak gerekir: Şeriatın amaçları belli bir nass'dan değil, bütün nass'larjn toplamından anlaşılabilir. Bu doğrudur; fakat cüz'î bir' meseledeki maksadı anlamak, külli hükümleri meydana getiren nass'ları anlamaya bağlıdır.
7 — Doğru bir anlayış ve takdir gücüne sahip olmak: Bu şart yukarıdaki şartları ihraz etmek için bir vâsıtadır. Bu şartı haiz olan müctehid, gerçek fikirleri saçma olanlardan ayırdetmek imkânına sahip olur. el-Esnevî, bu şartlar hakkında şöyle söyler: «Müctehidin; tariflerle burhanların şartlarını, bunların mukaddime (öncül) -lerinin nasıl sıralandığını, kendi görüşünde hatâya düşmemek için bu mukaddimelerden giderek istediği neticeye nasıl ulaşacağını bilmesi şarttır,»
el-Esnevî, adetâ burada müctehidin mantık bilmesini şart koşmaktadır. Bâzı bilginler, müctehidin mantık ilmine sahip olmasını şart koşmamışlardır. Çünkü, onlara göre sahâbî ve tabiîlerin fakih-leri ile müctehid İmamlar, ulaşmış oldukları fıkhı ictihadlannda mantık ilmini bir vâsıta olarak kullanmamışlardır. Zira onların devrinde bu İlim, Arap ve müslümanlar arasında bilinmiyordu.
Bazı bilginler de, daha ileri giderek, mantıkla uğraşmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. Şeyhülislâm îbni Teymiyye bunlar arasındadır. Ona göre mantığın hiç

119[119] el-Esnevi adı geçen eser, c. III, s. 310.

bir faydası yoktur. İbni Teymiyye (ÖL 728 H.) Nakd'ul-Mantık (Mantığ-, Yıkma) adlı bir kitap telif etmiştir. Bir kısım Ehl-i Sünnet bilginle- i de mantık ilminin mekruh oluşuna dair eserler yazmışlardır.
Bize göre mantık bilmek, müctehid için şart değildir. Fakat mantıkla uğraşmak mekruh da değildir, tıattâ mantık, aklî bir İlim olarak kültürü kuvvetlendirir. Tartışma esnasında kişiye büyük yardımcı olur. İnsana sağlam bir ölçü verir. Sapıkların karşısında hakikatleri savunurken yardım eder. Gerçi, şer'î hükümleri çıkarırken sırf mantığa dayanmak asla doğru olmaz. Müctehid için mantık ilmini şart koşmamakla beraber biz, İmam Şafii'ye uyarak, müctehidin hakikatleri kavramak için doğru bir anlayışa ve keskin bir görüşe sahip olmasının zaruri olduğunu söylemek zorundayız.
8 — İyi niyetli ve sağlam itikad sahibi olmak: Halis bir niyet, kalbi Allah'ın nuru ile aydınlatır. Onu, bu dinin özüne nüfuz ettirir ve yalnız hakka yöneltir. Haktan başkasına meylettirmez. Çünkü Allah, ihlas sahibi kimsenin kalbine hikmet kapılarını açar ve ona hidayet eder. İslâm dîni, ancak kalbi ihias ile aydınlanmış olanların idrak edeceği ilâhî bir nurdur.
İtikadı bozuk olan kimse bid'at ve nefsî arzularının peşine düşer, selim bir kalb ile nass'lara yönelemez, Çünkü onun düşüncesine, akli kudreti ne olursa olsun, doğru hüküm çıkarmaktan onu uzaklaştıran bir hal hâkim olur. Zira kötü niyet düşünceyi de kötüleştirir. Bundan dolayı kendilerinden sonra gelen nesillere derin bir fıkıh mirası bırakan büyük İmamlar, fıkıhla şöhret yapmadan önce takva ve ihlâslarıyla meşhur, olmuşlardır. İslâmî hakîkatları araştırmakta ihlas, araştırıcıyı o hakîkatlara yaklaştırır. Ihlas sahibi olan, hakikati nerede bulursa bulsun kabul eder, taassup göstermez. Mutlaka kendi görüşünün doğru olduğunu, başkalarının yanıldığını iddia etmez. Kendisinin de içtihadında yanılabileceğini, kendisinden başkalarının da ictihadlannda doğru olabileceklerini kabul eder. Büyük İmamların hepsi «Bizim görüşümüz doğrudur. Yanlış da olabilir. Başkalarının görüşü yanlıştır. Fakat doğru da olabilir"derlerdi.
Yukarıda da nakletmiştik; Şafiî, talebelerine, bir hadis bulurlarsa kendi mezhebine aykırı da olsa, ona sarılmalarını emrederdi. Hattâ O, «Sahih bir hadis bulursanız benim mezhebim odur» derdi. Ebu Hanîfe de, ulaştığı neticenin kendisine göre en iyi bir netice olduğunu, bundan daha iyi neticeye ulaşan olursa ona uymasını söylerdi. Şâtıbî'nin deyişiyle ictihad; düşünce, ruh ve İlim bakımından Peygamber (S.A.)'in postuna oturacak bir dereceye yükselmektir. Çünkü, Peygamber nasıl Kur'an-ı ve Allah'ın emirlerini insanlara açıklıyorsa müctehid de aynı vazifeyi yapıyor. O halde kalbini Allah'a teslim etmiyen ve İslâmi hakikati araştırırken ihlas sahibi olmayan, bu yüksek mertebeye ulaşabilir mi?
İşte İslâm hukukçularının, ittifakla, müctehid'de bulunmasını kabul ettikleri şartlar bunlardır. Bu şartları kendisinde toplayan müctehide «mutlak» veya «müstakil müctehid» denilir. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Bu şartları koyan ve kendisini içtihada ehil gören kimdir? O, bu şartlan nereden çıkarmıştır?
Şüphesiz bu soru ilk görünüşte yerindedir. Fakat onu ileri sürenler, kendileri ehil olmadıkları ve ictihad yapacak imkânlara sahip bulunmadıkları halde, müctehidlik tashyan kimselerdir.
Bu soruyu şöyle cevaplandırabiliriz: Yukarıda zikredilen şartlar aklın kabul ettiği apaçık hususlardır veya ictihad yolunu açan ilk müctehidlerin sıfatları bunlardır. Biz de, ictihad hususunda bunları eksiltmeden onlara uymaktayız. Çünkü ihlas, hakikati

aramakta iyi niyetlilikf doğru anlayış ve takdir gücü, nass'ları ve kıyas için esas teşkil eden kaideleri bilmek, şeriatın amaçlarını kavramak gibi müctehid'de bulunması gereken sıfatların hepsi aklın apaçık gösterdiği hususlardır. WUdı başında olan, bunlar hakkında tartışmaya girmez. Beri yandan takdir kabiliyeti olmayan, iyi niyet sahibi bulunmayan, şeriatın hükümlerini ve amaçlarını hakkıyla bilmeyen, onlardan hüküm çıkarmak için gerekli olan kaideleri öğrenmeyen nasıl müctehidlik iddiasında bulunabilir?
Arapçayı, Kur'an ve Sünneti, icma' hasıl olan konuları bilmek gibi ictihad şartlarına gelince; sahâbîlerden ictihad'da bulunanlar bunları ihraz ediyorlardı. Bu sahâbîler, ictihad yolunu Peygamber zamanında açmışlar ve yaptıkları ictihadları Peygamber kabul etmişti. Dolayısiyle onların ictihadlan hüccet teşkil etmiş, onların ictihad metodlanm da Peygamber (S.A.) tasdik etmiştir. O halde onların metodunu tanımamak, ictihad metodunu tanımamaktır. Üstelik Kitab, Sünnet ve îcmâl İslâm fıkhının kaynaklarıdır. Bu kaynakları bilmeyen nasıl müctehid olabilir? Bu İslâm kaynaklarına bağlı kalmaksızın ictihad yapmak istiyenler, istedikleri gibi hareket edebilirler; ama, bu durumda onlanîı İslâmi bir hükme ulaştıklarını söylemeye hakları yoktur.[120[120]]

İctihadın Dereceleri Ve Müctehidlerin Tabakaları

İctihad önce iki kısma ayrılır, demiştik:
1 — Kâmil İctihad: Buna mutlak ictihad da denir ve şartlarını bundan önceki bahiste açıkladık. Bu ictihad iki dereceye ayrılır :
a) Belli bir mezhebin prensiplerine bağlı olan müctehidin içtihadı.
b) Hiç bir mezhebin prensiplerine bağlı olmaksızın dinin herhangi bir ihtilâfa sebep olmayan kesin prensiplerinden hareket eden
müctehidin içtihadı.
2 — Büyük müctehidlerin ortaya koydukları prensiplere göre meseleleri tatbik konusunda yapılan ictihad: Buna tahrîç veya mezhepte ictihad adı verilir. Bu türlü ictihad'da bulunan mezheblerin bilginleri bir çok derecelere ayrılırlar.
Müctehidlerin tabakalarına göre ictihad yedi dereceye ayrılır. Dolayısiyle, ictihad derecelerini temsil eden müctehirler de yedi ta-babaya ayrılırlar. Bunlardan ilk dört tabaka müctehid olduğu halde, kalan üç tabaka da, her nekadar bir nevî ictihad sahibi ise de, mukallid sayılmıştır.[121[121]]

1- Şeriatta Müctehid Olanlar

Bunlar, birinci tabakayı teşkil eden müstakil (mutlak) mücte-hidlerdir. Dînî hükümleri Kitab ve Sünnet gibi kaynaklarından çıkaran, nass'lara göre kıyaslar yapan, maslahatlara göre fetvalar veren, istihsan deliline dayanarak hükümler beyan eden, nass bulunmadığı takdirde akıl ve rey ile hareket eden müctehidler bu tabakaya dahildir. Kısaca bu müctehidler, her türlü istidlal yollarına başvurmuş ve herhangi bir mezhep sahibinin görüşüne bağlı kalmamıştır. Onlar, sadece sahâbîlere tâbi olmuşlardır. Yüce Allah da, sahabîlere tâbi olanları Kur'an'da övmüştür.

120[120] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/103-110.
121[121] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/111.

Said b, el-Müseyyib ve İbrahim Nehai gibi tabiîlerin bilginleri bunlar arasındadır. Cafer-i Sadık, babası Muhammed Bakır, -Ebu Hanife, îmam«Mâlik, Şâfü, Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Leys b. Sa'd ve Süfyan Sevri gibi mezhep sahibi fakihler de bu tabakayı teşkil eden müctehidlerdendir. Gerçi bunlardan bazılarının mezhep ve görüşleri günümüze kadar gelmemiş; sadece fakihlerin ihtilâflarını anlatan kitaplar arasında bunların bazı görüşleri bize kadar ulaşmıştır.

Bu müctehid İmamların talebeleri, acaba bu tabakaya dahil midir? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Bunların bazısı şüphesiz ki ikinci tabakaya dahildir. Bazılarının birinci tabakadan sayılıp sayılmaması tartışma konusu olmuştur. Meselâ, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf (Öl. 183 H.), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (Öl. 189 H.) ve Zufer b. el-Hüzeyl (Öl. 158 H.) i, İbni Âbidin ikinci tabakaya dahil etmiş ve onları müstakil müctehid saymamıştır. O, ikinci tabakayı anlatırken şöyle söyler. «Bunlar, Ebu Hanife'nin talebeleri Ebu Yusuf ve Muhammed gibi mezhepte müctehid olan kimselerdir. Bu tabakaya dahil olanlar, hocalarının koymuş olduğu kaidelere göre delillerden hüküm çıkarmaya muktedir olan müctehidlerdir. Gerçi bunlar, bazı fer'î meselelerde hocalarına muhalefet etmişlerse de, asıl meselelerde onu taklid etmişlerdir.»[122[122]]

Bu söz tenkid edilebilir. Çünkü Ebu Yusuf, Muhammed ve Zufer, fıkhı düşüncelerinde müstakil olup hiç bir suretle hocalarını taklid etmemişlerdir. Onların, Ebu Hanife'den ders almaları, onun görüşlerini incelemeleri, ictihad'ta istiklâl ve hürriyet sahibi olmalarına engel teşkil etmez. Böyle olsaydı başkasından ders alan herkesin mukallid olması gerekirdi. Dolayısiyle Ebu Hanîfe'nin de müstakil müctehidler derecesine ulaşmamış olduğu neticesi çıkarılabilirdi. Böyle bir iddianın saçmalığı ise meydandadır. Çünkü Ebu Ha-nife, hocası Hanımad b. Ebî Süleyman vasıtasiyle İbrahim Nehaî'nin fıkkını öğrenmek ve incelemekle işe başlamıştır. O, bunlardan birçok rivayetler yapmıştır. Ortaya böyle bir iddia atanlar, Ebu Hanîfe'nin ictihad'taki mevkiini küçümsemek istiyenlerdir.

Ebu Yusuf, Muhammed ve Zufer'in hüküm çıkarırken dayandıkları prensipler, çok zaman hocaları Ebu Hanîfe'nin görüşlerine uyuyor ise de, her zaman aynı değildir. Onların hocalarına bazı esaslarda bile karşı koyuşları, müstakil müctehid olduklarını gösterir. Hüküm çıkarma yollarında onların birleşmesi, taklid etmek meselesi değil, ikna olmak meselesidir. îşte mukallid ile müctehid arasındaki fark budur. Doğru ölçü de bu olmalıdır.

Bu İmamların hayatlarını inceliyenler, prensipler (el-usul) de dahi onların taklidcilikten uzak olduklarını göstermektedirler. Bu İmamlar, yalnız Ebu Hanife'nin dersleriyle yetinmemişler, Ebu Hanife'den sonra başkalarından da ders almışlardır. Meselâ;.Ebu Yusuf, Hadisçilerin derslerine katılmış ve onlardan birçok hadis öğrenmiştir. Ebu Hanife, belki de bu hadislere vâkıf olmamıştı. Daha sonra Ebu Yusuf, kadılık mevkiini işgal etmiş, bu sebeple insanların birçok hallerine vâkıf olmuş, hocasının görüşlerine uyarken onları hükümleriyle süslemiş, ona muhalefet ederken yeni bilgi, görgü ve insanlar arasındaki yargılarıyla daha doğru bulduğu yolu tutmuştur. Ebu Yusuf'un bütün görüşlerini Ebu Hanife'nin söylemiş olduğunu iddia etmek, gerçekleri örtmek demektir. Nitekim bazı mutaassıp Hanefî fakihleri, hocanın talebesi üzerindeki tesirini büyütmek için böyle sanmışlardır.

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, gençliğinde Ebu Hanife'nin derlerine kısa bir

122[122] Şerhu Risaleti Resmi'l-Müftî, s. 11

müddet devam etmiştir. Ebu Hanife öldüğü zaman O, 18 yaşında idi. Hocası ölünce üç sene İmam Malik'in derslerine devam etmiş ve el-Muvatta'ı O'ndan rivayet etmiştir. Hattâ onun rivayeti, elMuvatta'ın isnad bakımından en doğru sayılan rivayetlerinden biridir. Bu durumda îmam Muhammed, usulde mukallid ise bu İmamlardan hangisini taklid etmiştir? O, Ebu Hanıfe'yi mi, Mâlik'i mi, yoksa her ikisini birden mi taklit etmiştir? Mantıkî olarak düşünürsek O'nun,mukallid olmadığını söylemek mecburiyetinde kalırız. Ebu Yusuf ve Zufer'in durumları da böyledir. Bunlar ne fu-rû'da ne de usûl'da mukallid değildirler.
Burada şunu da belirtmemiz gerekir: Usul, Ebu Hanife devrinde tam olarak yazılmamış idi ki, talebeleri onu Ebu Hanife'den aldılar ve ona tâbi oldular, denilebilsin. Ancak usul, o devirde hüküm çıkarırken göz önüne alınır ve bir ders şeklinde okutulmazdı. Ebu Hanife'nin, kabul ettiği görüş hakkındaki açıklamaları, kısa ifadele,, ^klinde olup diğer memleketlerdeki mezhep sahipleri de, ona bu hususta muhalefet etmemişlerdir.
İbni Âbidin (Öl. 1252 H.)'in, Kemaluddin b. el-Hümam (Öl. 861 . H.)'ı müstakil müctehid sayıp bu büyük İmamları mukallid sayması tuhaf bir şeydir.
Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Bu türlü ictihad kapısını bugün açabilir miyiz? Şafiiler ve Hanefîlerin büyük çoğunluğu buna müsbet cevap veriyorlar. Fakat her iki mezhebe mensup olan müteahhirin'in bir kısmı, fiilen bu kapıyı kapamıştır. Bununla beraber onlar, açıkça bu kapının kapanması gerektiğini söylememişlerdir. Hattâ bazı Hanefîler, «Fethu'l-Kadir» yazan Kemaluddin b. el-Hümam'ın müstakil müctehidlik mertebesine ulaştığını söylemişlerdir.
Mâlikîler, bu hususta görüş bakımından önce zikrettiğimiz iki mezhebe yakındırlar. Şu kadar ki onlar, her aşırın müstakil müctehidlerden halı bulunabileceğini caiz görmekle beraber, müstakil olmayan müctehidin bulunmasını da zarurî saymışlardır.
Hanbelîler, her asırda müstakil müctehidin bulunması gerektiğini ileri sürerlerdi. Bu konuda İbn-i Kayyım el-Cevziyye şöyle söyler : «Müstakil rnüctehidler hakkında Peygamberimiz, «Allah, bu ümmete” her yüz yılın başında dinini yeniliyecek bir müctehid gönderir» buyurmuştur. Onlar, Allah'ın dinini yeniden canlandırmak için gönderdiği kimselerdir. Ali b. Ebî Talib, bunlar hakkında, yeryüzü Allah'ın hüccetle emrini yerine getiren bir kâimden halı olmaz, demiştir».
Hanbelîlere göre her türlü ictihad kapısı açıktır. Madem ki insanların akıl ve idrakleri değişiktir, madem ki herkes mücjtehid olacak kudrete sahip değildir ve herkesin ilmî ve aklî seviyesi ayrı ayrıdır; o halde hiç bir kimse ictihad için ehliyetli olduğunu iddia edemez. Böyle bir iddiada bulunan kimse, İlim ve ictihad sahibi olmak şöyle dursun, dînî konuda itimada bile lâyık değildir.
Hanbelîler ictihad kapısının açık olduğunu söylemekle kalmazlar; her asırda bir mutlak müctehidin bulunmasını da zarurî görürler. Hanbelî fakihlerinden İbni Ukayl, bu görüşü savunurken, her asırda mutlak müctehidin bulunmadığına dair eskiler fmütekaddimîn) arasında her hangi bir ihtilâfm mevcut olduğunu bilmiyoruz, demiştir. Hicri 7. asırda yaşamış olan Hanbelî bilgini Ibni Hamdan, bu konuda şu açıklamayı yapar: «Uzun zamandan beri mutlak müctehid çıkmamıştır. Halbuki şimdi onun çıkması, ilk devirden daha kolaydır. Çünkü hadis ve fıkıh tedvin edilmiştir. îctihadla ilgili âyetler, hadisler, fıkıh usûlü ve Arapça gibi İlimler üzerinde sayısız eserler yazılmıştır. Fakat himmetler kısalmış, rağbetler sönmüş, ciddiyetle çalışma aşkı yok olmuş, taklidlerle yetinme, yorucu çalışmalardan kaçınma, sıkıntıdan uzak durarak

vaziyete göre ayak uydurma, az bir emekle gayeye ulaşma arzusu hâkim olmuştur. Halbuki ictihad'da bulunmak bir farzı kifayedir. Bilginlerimiz bunu ne yazık ki ihmal etmişler ve yerine getirmek için gayret göstermemişlerdir.»123[123] Şiîlerden İmamiyye mezhebine göre ictihad kapısı açıktır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi onlar fıkhı, Kur'an'a ve kendi İmamları yoluyla rivayet edilen hadiselere dayanırlar. İmamlarının sözlerini sünnet sayarlar. Oniki İmamdan başka hiç bir kimsenin İmamete lâyık olmadığını söylerler. Cafer-i Sadık'ın sözleri onlar için hem usulde hem de fürû'da bir hüccettir. Onlar ne Cafer'in sözlerini, ne onun baba ve dedelerinin sözlerini, ne de İmam olarak kabul ettikleri oğlu ve torunlarının sözlerini değiştirirler.
Onikinci İmam kaybolduktan sonraki onun onbir asırdan beri hâlâ gelmesi beklenmektedir- bu mezhep mensuplan, ictihad yapma hakkına sahip olmuşlardır. .Yalnız ictihad'ta iki hususa bağlanmak mecburiyetindedirler:
a) İmamlardan rivayet edilen hiç bir şeye muhalefet etmemek ve imkân dahilinde İmamlann görüş ve sözlerine uyarak ictihad yapmak. Onlar, İmamlara ait bir rivayet bulamazlarsa meseleleri akılla bir hükme bağlarlar. Çünkü, onlara göre akıl, Kitab ve Sünnetten sonra -ki İmamlann sözleri Sünnete dahildir- gelen bir hüccettir.
b) Kesin olarak İmamlann koyduğu metotlara bağlı kalmak. Biz, meseleyi onların mantığı ile ele alacak olursak görürüz ki, İmamların sözleri Sünnetten sayılmakta ve İmamlar Ebu Hanife, Şafiî, Malik ve Ahmed b. Hanbel gibi diğer mezhep İmamlarına benzemekle beraber, onların ictihadlan mutlaktır.
Biz, onların İmamlarına, diğer mezheblerin kendi İmamlarına baktığı bir gözle bakacak olursak, onların ictihadlannm mutlak ve kâmil olmadığını görürüz. Hattâ bu durumda onların İmamlan, ic-tihadlarmda önceki İmamlann sözlerinin dışına çıkmadığı ve ne usul'de, ne furu'da onlara muhalefet etmediği için birinci ve ikinci tabakaya değil, sadece üçüncü tabakaya dahil olurlar.124[124]

2- Müntesîb Müctehidler

Bunlar, ikinci tabakayı teşkil ederler. Hüküm çıkarmada mutlak müctehidin koyduğu usûle uyarlar ve furû'da ona muhalefet ederler. Çoğu zaman bunlar, furû' meselelerinde mutlak müctehidin ulaştığı neticelere yakın neticeler çıkarırlar. Bunların ekserisi, mut-lak müctehidle sohbet ve devamlı ilgisi olan kimselerdir. Hanefî mezhebinde Halid b. Yusuf es-Semtî, Hilâl, Hasan b. Ziyad el-Lü'Iüi; Şafiî mezhebinde el-Müzeni; Maliki mezhebinde Abdurrahman b. Kasım, İbni Vehb, Eşheb, îbni Abdühakem bu tabakayı teşkil eden müctehidlere misal olabilirler.
Müctehid İmamları takib eden ilk asırların hemen hepsinde bu türlümüctehidler mevcut idi. Bunlara misal olarak Tahâvî, Kerhı, Ebu Bekr el-Asamm'ı zikredebiliriz. Bunlardan Kerhî, evlenmede denklik (kefaet) meselesinde Hanefilere, EbuBekr el-Asaım, erginlik çağına gelmemiş çocuklar üzerinde evlendirme velayetini kabul konusunda Hanefî mezhebine ve fakihlerin büyük çoğunluğuna muhalefet etmiştir. Tahâvî ise Hanefi' mezhebinin metoduna uyardı; fakat bazı hallerde Şafiî mezhebinin görüşlerini ihtiyar ederdi.
Kısaca, bu tabakaya mensup olan müctehidler, bir mezhebin usûlünü kabul edip fer'î meselelerde ictihadlarda bulunmuşlardır. Bunlar bazan mezhep İmamlarına muvafakat,

123[123] Kitabu Sifat'il Fetvâ vel-Müftî vel-Müsteftî s. 17.
124[124] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/111-115.

bazan da muhalefet etmişlerdir. İmamların ictihad'ta bulunduğu veya hiç dokunmadığı meseleler hakkında ictihadlar yapmışlardır. Bunlara müntesib müctehidler adı verilmesinin sebebi, furû'da müstakil oldukları halde usûl'de belli bir mezhebe bağlı oluşlarıdır.[125[125]]

3- Mezhebde Müctehid Olanlar

Bunlar, üçüncü tabakayı teşkil eden, hem usul hem furû'da bir mezhebin İmamına tâbi olan ve hiç bir meselede ona muhalefet etmiyen kimselerdir. Bunların ictihadları, mezheb İmamının fikir beyan etmediği fer'î meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan ibarettir. Bunların her asırda mevcut olması lâzımdır. Bu müctehidlerin mezhepçe bir hükme bağlanmış olan meselelerde ictihad yaptıkları pek azdır. O da örfe, yahut asrın icabına göre eski müctehidlerin görüşlerini açıklamaktan ibarettir. Eğer önceki müctehidler, görüşlerinin sonrakiler tarafından açıklanış tarzını görselerdi, kendi görüşlerinden vazgeçer ve bu delil ihtilâfı değil, zaman ihtilâfıdır, derlerdi.
Kısaca, bu tabakayı teşkil eden müctehidlerin içtihadı iki husustan dışarı çıkmamıştır:
1 — Önceki müctehid İmamların benimsediği kaideleri özetlemek, İmamların yapmış oldukları kıyasların illetlerini meydana getiren fıkıh kaidelerini bir araya toplamak.
2 — Hakkında mezhepçe bir sarahat bulunmayan hükümleri çıkarmak.
Bu tabaka, mezheblerin fıkhını yazan ve onların gelişmesini sağlayan prensipleri koyan; tercih, görüşler arasında karşılaştırma, Dazı görüşleri destekleme, bazı görüşleri zayıf olarak gösterme gibi hususlarda belli ölçüleri yerleştiren ve her mezhebin fıkhi bünyesini keskin çizgilerle diğerinden ayıran müctehidleri teşkil eder.[126[126]]

4- Tercîh Sahibi Müctehidler

Dördüncü tabakayı teşkil eden bu müctehidler, mezheb İmamlarının ictihadları bulunmayan furû' meselelerinin hükümlerini çıkaran, onların hükmünü belirtmediği meselelere dokunmayan kimselerdir. Fakat onlar, üçüncü tabakanın tesbit etmiş olduğu tercih esaslarına dayanarak rivayet edilen görüşler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Bazı görüşleri, dayandığı delilin kuvvetli oluşu veya mevcut asrın icaplarına tatbik bakımından elverişli bulunuşu sebebiyle tercih etmişlerdir. Elbette bu, yeni bir görüş beyan etmek değildir.
Bu tabakayla bundan önceki tabaka arasındaki fark çok azdır. Hattâ usulcülerin bazısı haklı olarak bu iki tabakayı bir saymıştır. Çünkü, usûle göre fikirler arasında tercih yapmak, mezheb İmamlarının ele almadığı meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan daha az bir iş değildir. Nevevî, el-Mecmu'nun mukaddimesinde bu iki tabakayı bir tabaka olarak zikretmiştir. İbni Âbidin, Şerhu Risaleti Resmi'î-Müftî'de bunları ayrı ayrı tabaka olarak ele almıştır.[127[127]]

5- İstidlal Sahibi Müctehidler

Bunlar, beşinci tabakayı teşkil eden ve İmamların görüşleri üzerinde herhangi bir

[125[125]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/115-116.
[126[126]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/116.
[127[127]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/117.

tercihte bulunmayan rnüctehidlerdir. Onlar, sadece İmamların görüşlerinin delillerini beyan etmişler, hüküm hakkında herhangi bir tercihte bulunmaksızın deliller arasında karşılaştırma yapmışlardır. Meselâ, bu ötekinden kıyasa daha uygundur, v.s. gibi fikir beyan etmişlerdir. Bazan da rivayetler arasında tercih yapmışlar, bu rivayet ötekinden daha doğrudur, şeklinde hüküm vermişlerdir.
Bu tabaka ile bundan önceki tabaka' arasındaki fark da pek açık değildir. Çünkü İbni Âbidin'in ayrı ayrı zikrettiği üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakaları şöyle iki tabakaya indirmek mümkündür :
a) Tahriç yapan müctehidler; bunlar, mezheb İmamlarının, hakkmda fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümlerini çıkaran ve tahriçlerinde mezhebin kesin olarak kabul ettiği kaidelere dayanan kimselerdir.
b) Tercih yapan müctehidler; bunlar da, değişik rivayetler ve birbirine aykırı görüşler arasında en sağlam rivayeti, en doğru görüşü veya bunlardan Sünnete en yakın, kıyasa en uygun ve insanlar için en kolay olanı beyan etmek amacıyla tercihlerde bulunan kimselerdir.[128[128]]

6- Hafızlar (Huffaz) Tabakası

Yukarıda da söylediğimiz gibi bu tabakayı teşkil edenler gerçekte müctehid değildirler. Onlar, mezhebe ait birçok hüküm ve rivayetleri ezberlemiş ve bunları nakil bakımından hüccet teşkil eden kimselerdir. Mezhepteki en açık rivayeti veya tercih ederken en sağlam görüşü nakletmek hususunda bunlar itimada lâyık kimselerdir. İbni Âbidin, bu tabaka hakkında şöyle söyler: Onlar en sağlam, sağlam ve zayıf, açık rivayet, mezhebin zahir görüşü ve nâdir rivayet arasında seçme gücüne sahip kimselerdir. el-Kenz, ed-Durru'l-Muhtar, el-Vikaye ve el-Mecma' gibi muteber metinlerin müellifleri bu tabakaya dahildirler. Bunlar, kitaplarında reddedilmiş fikirleri veya zayıf rivayetleri nakletmemişlerdir. Onlarinbu tutumu tercih değildir. Fakat, tercih edilenleri bilmek ve tercih "sahibi müctehidlere göre tercih derecelerini bir sıraya koymaktan ibarettir. Tercih sahibi müctehidlerin tercihlerini bilmek, onlar arasında bir hüküm vermek mânâsına gelebilir. Dolayısiyle onlar, kendilerine göre tercih bakımından daha sağlam olan, mezhebin usûlüne daha çok dayanan, sayı bakımından daha çok olan veya mezhebçe daha çok hüccet sayılan tercih sahibi müctehidlerin görüşlerinden bazılarını seçmişlerdir.
Öncekiler gibi bunların da fetva vermek hakları vardır. Fakat bu, dar bir çerçeve içerisindedir. Hayruddin Remli, Fetâvâ'smda şöyle demektedir: «Şüphesiz ki muhtelif görüş ve rivayetlerin tercihe lâyık olanlarını bilmek ve onların sağlamlık veya zayıflık bakımından derecelerini tanımak, İlim yolunda ciddî gayretler göstermiş olanların sonunu gösterir. Bu itibarla müftî ve kadının üzerine düşen, cevabı iyi tesbit etmek, haramı helâl veya helâli haram yapmak suretiyle Allah'a iftira etmek gibi bir ölçüsüzlüğe [129[129]]düşmemektir.[130[130]]

7- Mukallîdler Tabakası

Bu tabaka mensupları, taklidcilik bakımından bundan önceki tabakadan pek farklı

128[128] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/117-118.
129[129] el-Fetâvâ el-Hayriyye, c. II, s. 32.
130[130] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/118.

değildirler. Ancak bundan önceki hafızlar tabakası önceki müctehidlerin tercih ettiği görüşler üzerinde ve tercih derecelerini bir sıraya koymada az çok tasarrufta bulunmuşlardır. Bu tabakaya mensup olanlar ise, bazı tercihleri içine alan kitapları anlamaktan öte gidememişlerdir. Görüş ve rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunacak ilmi yeteneğe sahip olamamışlardır, îbni Âbidin, bunları şöyle tarif etmektedir: «Onlar doğru ve yanlışı, sağ ve solu birbirinden ayıramıyorlar. Hattâ onlar, gece odun toplayıcısı gibi ellerine geçen her şeyi bir araya getirmişlerdir. Bunları taklit edenlere yazıklar olöun»[131[131]]

Îbni Âidin'in anlattığı bu sınıf mensupları, son asırlarda oldukça çoğalmıştır. Onlar, mevcut kitapların içindekilere, hiç bir kafa yormaksızın, sarılmış ve bu kitaplardan aldıkları fikirlerin dayandığı delilleri asla araştırmamışlardır. Kitaplarda buldukları her görüşü, makul bir yönü olmasa dahi, anlatmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Bu tip insanların çevremizde büyük etkileri hâlâ mevcuttur. Birçok insanlar, yaptıkları şeyleri meşru göstermek için bu taklidcilere başvururlar. Onlar da, kim söylemiş olursa olsun, kıymeti ne olursa olsun ve mezhebdeki yeri nasıl olursa olsun, işlerine gelen herhangi bir görüşü hemen alırlar ve ona göre fetvalar verirler. Halbuki onların dayandığı bu görüşün ne açık bir delili var, ne de tercihe lâyık bir fikrî yönü vardır. Onlara da, onlara uyanlara da ve onları teşvik edenlere de yazıklar olsun !

Müctehidlerin tabakalarını şöyle özetliyebiliriz: Birinci tabakayı teşkil eden müctehidler, kâmil veya mutlak ictihad sahibi kimseler olup geniş çapta ictihadlarda bulunmuşlardır. İkinci tabakayı teşkil edenler, furû'da mutlak ictihad sahibi olup usûl'de ictihad yapmamışlardır. Üçüncü tabaka, aşağı yukarı ikinci tabakaya dahildir. Dördüncü tabaka, hükümlerin sebeplerini ortaya çıkarmak hususunda ictihadlar yapmıştır. Beşinci tabaka mensupları, görüş ve rivayetler arasında tercihlerde bulunmak üzere mahdut sayıda ictihad yapmışlardır. Bunları mukallid saymak doğrudur. Ancak mezhebin görüşlerini açıklama ve tercihte bulunma gibi bir nevi mezheb çerçevesi içinde ictihad ve aklî bir faaliyet göstermişlerdir. Son iki tabaka ise, büsbütün taklidci olup hiç bir ictihad yapmamış, sadece eskilerin eserlerini bir araya toplamak ve tedvin etmekle uğraşmıştır.

îctihad konusunu bitirmeden önce, kâmil ictihad kapısının hiç bir şekilde kapanmıyacağına tekrar dokunmak istiyoruz. îslâm hukukçularının bir çoğu, özellikle Hanbelî mezhebine bağlı olanlar, her asırda kâmil ictihad yapacak bir müctehidin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü din, böyle bir ictihad sayesinde iftiracıların iftiralarından korunmuş ve onun her asırda ilk kaynaklarına doğrudan doğruya başvurmakla safiyeti ve özü gösterilmiş olur. Ayrıca dinin prensiplerini bozmadan, dine yakışmayan bir hüküm ilâve etmeden ve onun hudutlarını aşmadan tatbik etme imkânı sağ lanmış olur.

Hiç bir kimse, Allah'ın akıllara açmış olduğu bu kapıyı kapatmak hakkına sahip değildir. Bu kapının kapandığını söyliyen hangi delile dayanmakta ve kendisi için mubah olan şeyi neden başkaları için haram saymaktadır? Bunu sormak hakkımız değil midir? Zira bu kapının kapanması, insanları Kitab'tan, Sünnet ve selef-i sâlihin eserlerinden uzaklaştırmaktadır. Hattâ taklidcilikte ifrata giden bazı kimseler, İlim meclislerinde bile Kur'an ve Hadisi incelemiye lüzum yoktur; çünkü içtihad kapısı kapalıdır, diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh![132[132]]

[131[131]] Şerha Risaleti Resmil-Müftî.

[132[132]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/118-120.

İctihadın Bölünmesi

îctihad şartlarını haiz olan kimsenin içtihadı, kayıtsız şartsız ve umumî bir ictihad mıdır? Yani böyle bir müctehidin her türlü dîni meseleler hakkında ictihad yapması gerekmez mi? Çünkü ictihad, fıkhî bir meleke olup buna sahip olan kimse hem usûlü, hem de şeriatın amaçlarını tam olarak bilmektedir. Onun içtihadı her hangi bir konuya münhasır olamaz; zira şeriatın her bölümü birbirine bağlıdır. Şer'î bir meselede ictihad yapacak kimse, şeriatın bütününü bilmek mecburiyetindedir. İbadet meselelerini hakkı ile bilmi-yen, muamelâta ait meseleleri anlıyamaz. İctihad şartlarını haiz olan müctehide göre ictihad yapmak, fıkhı bir melekedir. Bu meleke say-yesinde müctehid, dîni bütün meselelere nüfuz edebilir.
Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Onlara göre ictihad bölünmez. Nikâh meselelerinde ictihad yapan kimse, ibadet meselelerinde başkasını taklid etmez. Keza, ibadet hususunda müctehid olan kimse,satım veya nikâh hususunda taklidci olamaz. Çünkü bu, iki şeyi birleştirmek demektir. îctihadla takIidcilik birbirine zıt olan ve bir şahısta birleşmesi mümkün olmayan şeylerdir. Doğru kıyas metodlannı bilen bir fakih, onu âüe meselelerine tatbik etmekten âciz ve malî meselelere tatbik etmeye muktedir olabilir mi? Ancak onun, belli bir konuya ait deliller hakkındaki bilgisiyle diğer konuların delillerine ait bilgisi eşit olmayabilir; fakat bu, müctehidlikten mukallidlik mertebesine düşmek demek değildir.
Bazı Mâlikîler ile bazı Hanbeliler, Zahirîlere uyarak, şöyle demişlerdir : İctihad bölünebilir. Her hangi bir konu hakkında derin bir bilgiye sahip olan kimse bu konuda ictihad yapabilir. Ancak onun bu içtihadının dinin kesin esaslarına aykırı düşmemesi şarttır. Bu durumda onun hem müctehid, hem de mukallid olduğu söylenemez. Çünkü o, delillerini bildiği konuda ictihad yapmakta, delillerini bilmediği konularda da, araştırma yapmakla beraber, başkasının görüşünü kabul etmektedir.
İçtihadın bölünebileceğini söyleyenlere göre, belli bir konuda ictihad yapacak kimse, bütün ictihad metodlannı bilmek ve ictihad için gereken ehliyete sahip olmak mecburiyetindedir. Belki o, delillerini tam olarak bildiği konuda fetva verir, diğer konularda kesin bir bilgi sahibi oluncaya kadar susar. Meselâ, bir çok İmamlar ken-dilerine sorulan bir kısım meseleler hakkında «bilmiyorum» diye cevap vermişlerdir.İmam Malik otuz altı soruya, «bilmiyorum» sözüyle karşılık vermiştir.. Çünkü O, bu meselelerin dayandığı delilleri o zaman incelememiştir. Bununla beraber O'nun İmamlık ve müctehidlik sıfatı gitmemiştir. Yine de O, Hicret Yurdunun İmamıdır.[133[133]]

İftâ (Fetva Verme) Ve Müftî'de Aranan Şartlar

İftâ (Fetva verme), ictihad'a nisbetle daha özel bir anlam taşır. Çünkü ictihad, fıkhı hükümleri kaynaklarından çıkarmaktır. Bu hükümlerin açıklanması hakkında her hangi bir soru bulunsun veya bulunmasın netice değişmez. Nitekim Ebu Hanife, derslerinde birçok fer"i meselelerin hükümlerini böyle açıklamıştır. îftâ ise, herhangi bir meselenin hükmü" sorulduğu zaman verilen bir cevaptır.
Gerçek fetva, ictihad şartları ile birlikte başka şartlan da kendinde bulunduran

[133[133]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/120-121.

müctehid tarafından verilir. Bu şartlar fetva isteme (istiftâ) hâdisesini bilmek, fetva isteyen (müsteftî)'in durumunu ve içinde yaşadığı toplumu incelemektir. Böylece müftî bunların fetva isteyen kimse üzerindeki tesirini bilsin; Allah'ın dinini oyuncak etmesin ve fetvayı" Allah'ın haram kıldığı şeyleri bazı kimselere mubah kılmak için bir âlet yapmasın.
Bunun içindir ki tslâm bilginleri müftilik için ağır şartlar koymuşlardır. Ahmet b. Hanbel'den bu hususta şöyle rivayet edilir: «Bir kimsenin kendisini fetva vermeye ehliyetli görmesi için bu beş şartı , haiz olması gerekir:
1 — İyi niyet sahibi olmak. Çünkü, iyi niyet sahibi olmayanın ne yüzünde, ne de sözünde nur bulunur.
2 — HİlIm, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olmak.
3 — Kendinden ve bilgisinden emin olmak.
4 — Halka kendi otoritesini kabul ettirmek.
5 — İnsanları iyice tanımak.
îmam Ahmed'in bir müftî için ileri sürdüğü bu şartlardan anlaşılıyor M, müftînin, fetva isteyenin psikolojik durumunu nazar-ı dikkate alması, halk nazarında itibar sahibi, basiretli, verdiği fetvânın neticesini ve insanlar arasında uyandıracağı tesiri kavrayacak bir görüş sahibi olması gerekmektedir. Çünkü müftî, vereceği fetvanın kötü bir netice doğuracağını anlarsa fetva vermekten kaçınır; iyi bir netice doğuracağını anlarsa fetva vermekten çekinmez.
Müfti, kendisinin doğru yolu gösteren bir kılavuz olduğunu ve vereceği fetvanın insanları islâh etmek için bir mihver teşkil ettiğini bilmelidir. Şatıbi, bu konuda şöyle der: «Üstün bir dereceye ulaşmış olan müftî, insanları doğruluğa ve itidale sevkeden, halka mutedil yolu gösteren kimsedir. O, insanları güçlüğe düşürmez ve gevşekliğe de sürüklemez.»[134[134]]
Burada Şâtıbî, ifrat veya tefrîta düşmenin adalet ve doğruluktan sapma olduğunu beyan etmek, şiddet göstermenin tehlikeye sürükleyeceğini, büsbütün müsamahalı davranmanın da İslâm'ın temelini sarsacağını açıklamak istiyor.
Allah, kullarına bir kolaylık olmak üzere ruhsat kapılarını açmıştır. Belirli şartlar altında Ramazan orucunun tutulmamasına müsaade buyrulması, zaruret hallerinde haram olan şeylerin mubah kılmışı birer ruhsattır. Müftî, halkın, durumunu bu bakımdan göz önüne almalıdır. O, emrin yerine getirilmesini (azimeti) tercih ettiği takdirde güçlüğe sebep olabilir. Meselâ, mazereti olan kimse için Ramazanda oruç tutmak böyledir.Halbuki Allah göstermiş olduğu ruhsatlara uyulmasını da, azimetlerinin yerine getirilmesini de sever. Azimeti yerine getirmek, insana takatinin üstünde bir güçlük yüklüyorsa, ruhsat yönünü tercih etmek, Allâlı katında daha makbul olur. Çünkü Allah, kullarına kolaylık murad eder, zorluk murad etmez.
Müftî, İetihad'da yüksek bir mevki sahibi değilse ve gereken şartları kendisinde bulundurmuyorsa çeşitli mezheblerden insanlar için kolay olan görüşleri seçme hakkına sahip değil midir? veya o, sahabîlerin ihtilâf ettikleri görüşlerden insanlar için daha kolay olanları tercih ederek, güçlüğü kaldıramaz mı?
Şüphesiz müftî, ictihad yapma ve deliller arasında kuvvetli olanları seçebilme kudretine sahip ise, mezheblerin görüşleri arasında delil bakımından kuvvetli olanları tercih edip vaziyete daha uygun olan fetvayı verir. Fakat bu durumda onun şu üç şarta bağlı kalması lâzımdır:

134[134] el-Muvâfakât, c. IV, s. 258.

1 — Delil bakımından zayıf bir görüşü seçmemelidir.
2 — Seçtiği görüş, insanların yararına olmalı ve onları ne şiddete, ne de gevşekliğe sürüklemelidir.
3 — Tercih ettiği görüş iyi niyyete dayanmalı, Allah'ın gazab ve nzâsi unutularak, hükümdarı memnun etmek veya insanların keyfî arzularını tatmin etmek için olmamalıdır. Müfti, fetva vermeden önce hükümdarların maksatlarını bilip onlara uygun, fakat hakka aykırı fetva verenlerden olmamalıdır. İnsanlar bazı müftîler görmüştür ki onlar, kendileri ve hükümdarlar için müsamaha, halk için de şiddet yönünü tercih etmişlerdir. Bunlar, kendileri için çeşitli mezheplerin kolay olan görüşlerini, başkaları için de, son derecede güç bile olsa, onların bağlı oldukları mezhebin görüşlerini tercih etmişlerdir.
Şâtıbi, el-Muvâfakât adlı eserinde, Endülüs'te fetva veren bir fakîh'e ait şöyle bir hikâye anlatır135[135]:
«Bu fakih, bazı sebeplerden dolayı fetva yermekten menedilmişti. Öte yandan Endülüs Emiri Nâsır'm sarayı civarında bir vakıf vardı. Bu, sarayın manzarasını bozuyordu. Çünkü tam Emîrin gezinti yaptığı yerin karşısında bulunuyordu. Emir, bu vakfı istimlâk etmek ve sarayın bahçesine katmak istiyordu. Büyük müftîlerden Bakiyy b. Mahled'e durumu bildirdi. O da, bütün âlimleri toplayıp ortaklaşa bir görüşe varmak istedi. Bilginler, Maliki mezhebine göre vakfın satılamıyacağı görüşünde birleştiler. Verdikleri fetvayı Emir hoş karşılamadı. Bu sırada yukarıda işaret ettiğimiz fetva vermekten menedilen Muhammed b. Yahya b. Lübâbe isimli fakih durumu öğrenip Emîr'e, arzusuna uygun bir fetva vereceğini bildirdi. O, bu fetvasında Hanefi mezhebi mensuplarından vakfın satılıp değiştirilebileceğini kabul edenlerin görüşüne uyuyordu. Bunun üzerine Emir Nasır, bu fakîhi diğer âlimlerle bir araya getirdi ve kendi aralarında meseleyi çözmelerini istedi. Âlimler, önceki görüşlerinde israr edince Muhammed b. Yahya, onlara şöyle hitap etti.Allah'a yemin ediniz, içinizden birine bir felâket gelseydi siz, İmam Mâlik'in görüşleri dışına çıkarak, bir kolaylık arardınız, değil mi? Onlar, evet, dediler. O da, öyleyse Emiru'l-Mü'minîn, böyle bir ruhsata daha lâyıktır. Buna göre durumunuzu tâyin ediniz ve İslâm bilginlerinden ona uygun olan görüşü alınız, Çünkü müctehidlerüı hepsi birer önderdir, dedi. Bu durumda öteki fakihler susmak mecburiyetinde kaldılar. Bunun üzerine Kadı, mecliste cereyan eden durumu Emîr'e bildirdi. O da, bu fakîhin fetvasına uyarak vakfı istimlâk edip yerine kat kat fazlasını verdi.»136[136]
İyi niyet sahibi olan ve mezheblerin görüşleri arasında tercih yapmak isteyen müfti, aşağıdaki noktaları göz önünde bulundurmalıdır:
1 --- Bir görüşü delili kuvvetli olduğu için benimsemeli, delili zayıf olan görüşü almamalıdır. Fetvaların şaz olanlarına bağlanmamalı tercih ettiği mezhebin metodlarım bilmelidir. Bu, müftînin her hangi bir ictihad mertebesine sahip olmasını ve taklitçilik mertebesine düşmemesini gerektirir. İbni Teymiyye, mezheblerin görüşleri arasında bazı seçmelerde bulunurken böyle yapmıştır. Böyle bir ıctihad gücüne sahip olmayan bir müfti, bildiği mezheb içerisinde kalmakla yetinir eğer o, bildiği mezheb'de müftîlik derecesine ulaşmış ise.
2 — Hakkında icma' olan hususu bırakıp ihtilaflı olan görüşü almamalıdır. Meselâ; o, kadının kendisini evlendirmeye yetkili olduğunu söyleyen Ebu Hanife'nin bu

135[135] Bu zat, Muhammed b. Yahya b. LÜbâbe (Öl. 330 H.) olup kadılık ve şûra meclisi üyeliği yapmıştır. Çeviren
136[136] el-Muvâfakât, c. IV, s. 139.

görüşüyle fetva vermemeli; aksi tezi savunan cumhûr-i fukahânın kavline göre fetva vermelidir; çünkü bu takdirde akit, fukahânın icma'ı ile sahih olmuş olur. Ancak müftî, bu hususta Ebu Hanîfe'nin görüşüyle diğerlerinin görüşlerini açıklayıp fetva isteyene bunlardan birini tercih edebileceğini söyleyebilir. Çünkü mesele, haram ve helâl ile ilgili olma bakımından naziktir; dolayısıyla, ihtiyatlı olmak gerekir.
İhtilaflı bir meselede ihtiyat cihetini tercih etmek yerinde olur. Meselâ; bir adam, annesinden bir yudum süt emen süt kardeşiyle evlenmek istese; müftî, böyle süt kardeşler arasında evlenmeyi caiz görmeyen Ebu Hanîfe ve Mâlik'in mezhebine göre fetva verir. Eğer fetva isteyen, dört beş yudumluk süt emmekle aralarında süt kardeşliği bulunan bir kadınla evlenmiş ve durumu birkaç çocuk sahibi olduktan sonra öğrenmiş ise, çocukların korunması için diğer müctehıdlerin görüşüne uyarak, bu evliliğin devamına fetva vermek gerekir. Önceki durumda din bakımından ihtiyat yönü tercih edildiği halde, son durumda çocuklar için ihtiyat yönü tercih edilmiştir. Yalnız burada, müctehidlerin, görüşlerini isbat için ileri sürdükleri deliller, müftînin nazannda birbirine denk olmalı ve o, bunlardan hiç birisinin kesin olduğunu kabul etmemiş bulunmalıdır.
3 — İnsanların keyfî arzularına uymamak, maslahat ve delile bağlanmalıdır. Muteber olan maslahat, umumî maslahat olup fetva için haram veya helâl olmanın sebebini teşkil eder.
Yukarıda hikâyesini anlattığımız Hanefî mezhebinin bazı İmamlarına uyarak, Emîri memnun etmek için vakfın satılacağına cevaz veren fakih, gerçekten bir maslahatı gözetmemiştir. Çünkü, Emir için bir felâket saydığı şey, sarayın manzarasının bozulmasıdır. O, burada Emir'in arzusuna uyarak, sarayın manzarasının güzelleşmesini değil, vakfın onarılarak güzelleştirilmesini teklif etseydi, maslahata daha uygun olurdu.
İslâm bilginleri, müftînin fetva vereceği mesele şahsıyla ilgili olunca nasıl bir fetva vermesi gerekiyorsa, halka da aynı şekilde fetva vermesi üzerinde ittifak etmişlerdir. Kendisi için ruhsatı, başkaları için de şiddeti tercih eden müfti, adalet ve insaftan yoksun kimsedir.
Müftî, fetva hususunda aceleci olmamalıdır. O, meseleyi ve vereceği fetvanın neticelerini iyice düşünmelidir. Meseleyi, hakikata ulaşmak için derhal cevaplandırmaması ayıp değildir. Araştırmak, âcil bir durum yoksa, meseleyi daha geniş bir zaman içinde halletmek çok tabiîdir.
Hicret Yurdunun İmamı olan Mâlik (R.A.), fetva hususunda hiç acele etmezdi. O'nun bir mesele için günlerce uğraştığı olmuştur. O, şöyle der: «Bazen bana öyle bir mesele sorulurdu ki o, beni yemekten, içmekten ve uykudan alıkoyardı.» O'na şöyle dediler: Ey Abdullah'ın babası, vallahi senin sözün insanların yanında taş üzerindeki yazı gibidir. Sen ne söylersen halk ona sarılıyor. İmam Malik, buna şöyle cevap verdi: Böyle olmaya hak kazanan kimse, sabırla meseleyi inceliyen kişidir; kör deve gibi önünü görmeden yürüyen kişi değil.
Hakikaten güvenilir bir müfti, Peygamber postunda oturan insandır. Peygamber, haranı ve helâli bildirir. Müftî de, insanlara Peygamberin bildirdiğini nakleder. O, şeriatı halka açıklamak hususunda Peygamberin vârisidir. Nefsi arzuların onda yeri yoktur. O, ileri, atılmak gerekmiyen yerde susar. Hakkı söylemek gerektiği zaman, sonucu ne olursa olsun, konuşur. O, sadece Allah'tan korkar. Başkalarının kınaması onun için önemli değildir.

Allahın, bizi hatâlardan sen koru; sözü dinleyip en iyisine uyanlardan eyle. Ey âlemlerin Rabbi, sen, dualarımızı işitmekte ve gö-nüllerinüzdekini bilmektesin![137[137]]

İMAM ZEYD ve MEZHEBİ[138[1]]

İmam Zeyd (80 — 122 H.)

Hicrî birinci yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru Peygamber Şehrinde; kalbi İmanla dolu, nuru yüzünü heybet Ve celâl ile aydınlatan biri yaşıyordu. Bütün Medine onu seviyor, gelip geçenler onun adını ve üstünlüğünü anıyordu. O, mütevazı olduğu için yükseliyor, insanlara kıymet verdiği için onlar da kendisini yüceltiyor, zayıfları sevdiği için de bütün insanlar onu seviyordu. Fakirlerin derdine ortak olur, yetimlere babalık şefkati gösterirdi. İşte bu zat; Hz. Hüseyin'in kılıçların ağzından kurtulan biricik oğlu Ali Zeynelâbidin idi. O şehidler babası ve Kerbelâ'daki korkunç zulmün yere serdiği Hz. Hüseyin'in nesli, işte bu zat ile devam etmiştir.

O, bu acıklı sahne üzerine durmadan ağlar ve üzüntüsünü bir türlü gideremezdi. Çünkü, Ehm Beytin bütün sevgili evlâtları öldürülmüş, böylece o, yalnız başına yaşamak zorunda kalmıştı. Bu konuda kendisi bir kere şöyle söylemiştir:

Yakub (A.S.), Yusuf için gözleri kalana kadar ağlamıştır. Halbuki o, Yusuf'un ölüp ölmediğini bilmiyordu. Ben ise, Ehl-i Beytimden 10'dan fazla insanın bir kuşluk vakti gözlerimin önünde boğazlandığını gördüm. Siz, onların acısının gönlümden gideceğini mi sanıyorsunuz?

Ali Zeynelâbidin, ruhî elem ve üzüntüleri içerisinde bir merhamet kaynağı olmuş ve gönlü onunla dolup taşmıştır. O, cömert idi, borçluların borcunu öder, muhtaçların yardımına koşardı. Affetmek, iyilikte bulunmak onun en büyük vasfıydı. Ondan şöyle bir olay rivayet edilir: Bir gün bir câriye ibriği eline almış, abdest alması için ona su döküyordu. Câriye, ibriği Ali Zeynelâbidin'in üzerine düşürdü ve yüzünü yaraladı. Ali Zeynelabidin, kmayıcı bir edâ ile başını cariyeye doğru kaldırdı. Bunun üzerine câriye şöyle söyledi: Allah, Kur'an'da, «Öfkelerini yenenler» buyuruyor. O, öfkemi yendim dedi. Câriye, «İnsanları affederler» buyuruyor, dedi. O, seni affettim dedi. Câriye, «Allah, ihsan sahiplerini sever»[139[2]] dedi. O da, sen, Allah yolunda hürsün, cevabını verdi.

İşte Ali Zeynelâbidm Hicaz ülkesinde, özellikle Mekke ve Medine'de böyle asalet, büyüklük, merhamet ve iyilikseverlikle tanınmıştır. O, halife çocuklarının ulaşamadığı bir dereceye yükselmiştir. Saltanatı olmadığı halde herkes ona saygı gösterirdi. Çeşitli yollardan rivayet edildiğine göre Hişam b. Abdilmelik, halife olmadan önce hacca gelmiş, Kabe'yi tavaf ediyordu. Haceru'I-Esved'i eliyle selâmlamak için ne kadar

137[137] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/122-126.
138[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/127.
139[2] AI-i İmran Sûresi, 134.

çabaladiysa da kalabalıktan buna muvaffak olamadı. Nihayet kendisi için bir minber yapıldı ve onun üzerine oturdu. Etrafını Şamlılar çevirmişti. Tam bu sırada Ali Zeynelâbidin belirip Haceru'I-Esved'i selâmlamak için yaklaşınca, halk, onun yolunu tam bir saygı ile açtı. O güzel bir kıyafet içerisinde vakarlı bir haldeydi. Hişam, küçümsiyerek, bu da kim?» diye sordu. Orada bulunan şâir Ferezdak ileri atıldı ve şu kasidesiyle onu tanıttı:

İşte bu; ayak sesini bütün Hicaz'ın tanıdığı,
Beytullahm, Haramı Şerif ve çevresinin bildiği,
Allah'ın kullarının en hayırlısının oğludur.
İşte bu; takva sahibi ve tertemiz olan sancak,
Gördüğü zaman kendisine Kureyş'in
Cömertlikle fazilet kaynağı dediği kişidir,
Ki senin «Bu da kim?» sözün eksiltmez onun kadrini,
Tanımazlıktan geldiğini senin Arab da iyi tanır, Acem de...[140[3]]

Ali Zeynelâbidin, kendisini fıkıh ilmine ve hadîs rivayetine vermiştir. O, tabiîlerden de hadîs rivayet etmiştir. Ehl-i Beytin fikir mirasını da muhafaza etmiştir. Ondan îbni Şihab ez-Zühri, hadis, rivayet eder ve onu takdirle anardı. O, siyasetten uzak durdu ve tamamen kendisini İslâm ilmine verdi.

Onun çağında şiîlerin sapıkları (Gulât-i Şia) mevcut idi. Onlarla karşılaştığı zaman tutumlarını tenkid eder ve onlan hakikat yoluna çağırırdı. Rivayet edildiğine göre Irak'dan gelen bir topluluk onun etrafına oturmuş, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'i kötü sözlerle anmışlardı. O, bunlara şöyle haykırdı: «Söyleyiniz, siz kimsiniz? Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan, Allah'ın fazlım ve yüksek rızâsını istiyen, Allah ve Resulünün yolunda koşan ilk muhacirlerden inisiniz?» Onlar, hayır dediler. O, «Siz yurdu ve îmanı daha önce tutmuş olan, kendilerine gelen muhacirleri sevenlerden misiniz?» dedi. Hayır, dediler. O, bunun üzerine onlara şu cevabı verdi: Kendiniz itiraf ettiğinize göre siz ne onlardan, ne de bunlardansınız. Ben tanıklık e'derim ki siz Allah'ın şu âyetindeki üçüncü zümreden de değilsiniz: «Onlardan sonra gelenler; Rabbimiz, bizi ve İmanda bizi geçen kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde İman edenlere karşı bir kin bırakma, derler.»[141[4]] Bundan sonra onlara, benden uzaklasınız; Allah lâyıkınızı versin, derneğinizi dağıtsın, siz İslâm ile alay ediyorsunuz ve îslâm ehli değilsiniz, dedi.[142[5]]

Îmam Zeyd'în Doğumu Ve Gençliği

İşte îmam Zeyd, bu büyük ve cömert babanın gölgesinde doğdu ve büyüdü. Bu acıklı ve üzüntülü muhitte yaşadı. Allah, ondan da, şerefli atalarından da razı olsun. Bu tertemiz soydan gelen İmam Zeyd'in babası Ali Zeynelâbidin, dedesi şehidler şehidi Hz. Hüseyin; büyük dedesi İslâm kahramanı, İlim şehrinin kapısı, sahabîlerin en büyük kadısı, Medine'ye yapılan göçte Peygamber CS.A.V.)'in kendisi ile kardeşlik akdettiği Hz. Ali'dir.

Zeyd'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat Hicri 80 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. H. 122 yılında da şehid olarak öldüğü en kuvvetli rivayetlerle ifade edilmektedir. Öldüğü zaman 42 yaşını geçmediğinde rivayetler birleşmektedir.

140[3] Tarihî ve edebî eserlerde Ferezdak'a nisbet edilen bu kasideyi, İsfahanıde, el-Agânî'de rivayet etmiştir.
141[4] Haşr Sûresi, 10.
142[5] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/129-131.

Onun iyi bir şekilde yetişmesi için gerekli muhit mevcut idi. Bu muhit, ona yükseklik ve büyüklük duygusu yermiştir. O, soyundan gelen yüksek şeref sayesinde ruhi bir ululuk duyardı. Çünkü bir taraftan Hz. Peygamber (S.A.V.)'in, diğer taraftan Hz. Ali'nin torunu idi. O. sıkıntı ve mihnetler içerisinde yaşadı. Fakat bu sıkıntı ve mihnetler, ona ruhî bir olgunluk kazandırdı. Kendi ailesinde bulduğu İlim pınarlarından bol bol içti. Bütün bunların üstünde Irak ve diğer îslâm ülkelerinde şiddetli fitneler meydana geldiği zaman o. bir çok sahâbî ve tabiîlerin sığındığı Peygamber ve Nur Şehri Medine'de idi. Bu şehir, Sünnetin beşiği, Peygamber ilminin ışığı idi. Nitekim daha sonra Ömer b. Abdilaziz Medine'ye haber göndermiş, orada oturmakta olan tabiilerden Peygamber'in sünnetlerini toplamalarını ve diğer İslâm ülkelerine yaymalarını emretmişti.
İmam Zeyd, böyle bir İlim çağında yetişmiş, böylesine yüksek bir aile içinde doğup büyümüş ve mükemmel bir insan olarak yaşamıştır. O, babasından Ehl-i Beytin ilmini rivayet etmiştir. İmam Zeyd'in bütün rivayetlerini içine alan «el-Mecmu» adlı kitabında Hz. Ali'ye dayanan pek çok hadis mevcuttur.Ayrıca o, babasından Ehl-i Beytin ilmini rivayet ettiği gibi Hz. Ali ve Hüseyin'den başka râvilerden de bir çok hadisler rivayet etmiştir. Nitekim babası Ali Zeynelâbidin de bir çok tabiîlerden rivayetlerde bulunmuştur. Çünkü onlar, tabiîlerden rivayet etmekle halk arasında şeref ve itibarlarının sarsılacağı vehmine asla kapılmamışlardır.
Babası H. 94 yılında öldüğü zaman İmam Zeyd 14 yaşında idi. O, kendisine babalık yapacak bir yaşta olan ağabeyi Mühammed Bâkır'dan da rivayet etmiştir. Mühammed Bâkır'm oğlu İmam Cafer-i Sadık, İmam Zeydle yaşıt idi.
İmam Zeyd'in 14 yaşında iken babasından Ehl-i Beytin bütün ilmini öğrenmiş olması düşünülemez. O, ilminin büyük bir kısmını, babasının bütün ilmini öğrenen ağabeyinden almıştır. Mühammed Bakır, İlim ve fazilette İmam idi. Bir çok bilginler ve Irak âlimlerinin başı Ebu Hanîfe de ondan İlim öğrenmiştir. Mühammed Baku, İlimde gerçekten İmamlık mertebesine yükselmişti. Hattâ âlimlerin sözlerini inceler, bunların doğru ve yanlışını ortaya kordu.
Ehl-i Beyt arasında îmam Zeyd'in çağdaşı âlim, fâzıl, bilginlerin ilmine başvurup şahsiyetine saygı gösterdiği, halkın ve idarecilerin saygı duyduğu biri vardı. îşte o, Zeynelâbidin'in amcası Hz. Hasan'm torunu Abdullah b. Hasan idi. Bu zat, çok doğru ve pek güvenilir bir kimse olup Ebu Hanîfe kendisinden ders almıştır. İmam Mâlik ve Süfyan es-Sevrî gibi birçok muhaddisler ondan rivayet etmişlerdir. O, Halife Ömer b. Abdilaziz'e uğramış ve ondan büyük ikram görmüştür, İlk Abbasi halifesi Abdullah Seffah'a uğramış, ondan da tazim görmüştür. Halifeliğinin ilk günlerinde Ebu Cafer el-Mansur da ona saygı göstermişti. Fakat, Abdullah b. Hasan'ın oğulları, Ebu Cafer aleyhine harekete geçince onu hapsettirmiş, ölümüne kadar da hapishaneden çıkarmamıştır ki öldüğü zaman O, 75 yaşındaydı.
Zeyd, Abdullah b. Hasan'dan da İlim tahsil etmekle Ehl-i Beyte mensup diğer seçkin bilginlerin İlimlerini de öğrenmiş oldu. Ayrıca O, Peygamber'in mescidinde İlim meclisleri akdeden tabiilerden de İlim öğrenmiş, onların rivayetlerini, çıkardıkları hükümleri ve verdikleri fetvaları tesbit etmiştir. Böylece O, Peygamber evinde tahsilini tamamlamış, ilmin beşiği olan Medine'de kendisini tanıtmıştır. Nihayet kendisini güçlü bulduğu zaman Medine'den dışarı çıkmış, böylece babasının ve ağabeyinin usûlünden ayrılmıştır. Çünkü onlar, Medine'den dışarı ancak hac maksadıyla çıkarlardı. Yani, Hz. Hüseyin'in çok feci bir şekilde öldürülmesinden sonra Ehl-i Beyt men-subları,

Medine'den dışarı çıkmıyorlardi; ancak hac maksadıyla çıkabiliyorlardı. İnsanları ve siyaseti terketmişler, kendilerini sadece ilme vermişlerdi. Kendilerine İlim için gelenlere ilgi gösteriyorlar, fıkıh ve dahîsi yayıyorlardı. Bu yüzden Hâşimî ailesinin diğer ileri gelenlerini onlar fikir, fıkıh ve din bakımından geçmiş bulunuyorlardı.
Zeyd, İlim uğruna Medine'den çıktıktan sonra çeşitli memleketlere giderek ilmi her bulduğu yerde almıştır. Basra'da Vâsıl b. Ata' ile karşılaşmış; onunla mu'tezilî görüşleri incelemiştir. Bu sebeple, ilerde de anlatacağımız gibi, onun görüşleri ile mu'tezili görüşler arasında bir yakınlık meydana gelmiştir. Onu, bilhassa Hâşimî ailesinde tahsil ettiği İlim yükseltmiştir. Zira, onun mensup olduğu bu aile içinde akâid, fıkıh ve hadis âlimleri bulunuyordu. Meselâ, Hz. Ali'nin Fatıma'dan sonra aldığı hanımından doğan Muhammed b. Hanefiyye bunlardandır. Şehristâni, Muhammed b. Hanefiyye hakkında şöyle söyler: Muhammed b. Hanefiyye derin bir bilgi, keskin ve isabetli bir görüş sahibi idi. Ona babası Hz. Ali savaş vaziyetlerini anlatmış ve onu ilmin yüksek derecelerine vukuf , sahibi yapmıştır. O da uzleti seçmiş ve şöhrete karşı ilgisizliği tercih etmiştir.[143[6]]
Zeyd, muhtelif yerlerde İlim tahsil ettikten sonra Irak ve Hicaz ülkelerinde dolaşmış, âlimlerle müzakerelerde' bulunmuş, sonra ömrünün çoğunu Medine'de geçirmiştir. Ona her taraftan bir çok talebe gelmiş ve İlim öğrenmiştir. O, Medine'de bulunduğu zamanlar kendisini Kur'an okumaya ve ibadete vermiş olup kıraat hususunda da insanların en bilgini idi. İlimde zirveye ulaşmıştı. îmam Â'zam Ebu Hanife onun hakkında şöyle söylemiştir: «Zeyd b. Ali'yi gördüm; çağında ondan bilgin, ondan daha çabuk cevap veren, ondan daha açık söz söyliyen birini görmedim. O, eşsiz bir insandı.»
Abdullah b. Hasan da Zeyd'in oğlu Hüseyin'e şöyle söylemiştir . Atalarının sana en yakını Zeyd b. Ali'dir. Ben aramızda ve bizden başkaları arasında onun benzerini görmedim.»[144[7]]

İmam Zeyd Mücadele Alanlarında

Ehl-i Beyt, hem söz ile hem de fiilen siyasetten uzaklaşmıştı. Hattâ onlar, hükümdarlara, baskılarından kurtulmak için, «Emîr'ul-Mu'-minîn» diye hitabediyorlardı. Onların çoğu, Medine'de ancak siyasî çevrelerle temas etmemek için kalıyorlardı. Onlardan Irak ve Şam ülkelerinde en çok dolaşan İmam Zeyd'dir.
Fakat, Haşimî ailesinin halktan ayrı olarak yaşamasına rağmen, memleketin her tarafında şiîlik propagandası alabildiğine yayılıyordu. Ehl-i Beyt'in şiilerden uzak yaşayışı, bu şiîlerin çoğunun gerçek İslâm yolundan sapmasına sebeb oldu. Bunlarla karşılaşan Ehl-i Beyt mensubları, onları dâima sert bir şekilde azarlamışiardır. îmam Zeyd, seyahatları sırasında bu şiîler arasında hakikati yaymaya ve onları sapıklıktan uzaklaştırmaya çalışmıştır.
Emevl Devletinin başına, Hicrî 105-125 yıllarında hüküm süren Hişam b. Abdilmelik geçmiştir. Bu Emevi Halifesi, Zeyd'i ve onun hareketlerini, adamları vasıtasıyla daima takib ediyordu. Çünkü Abbasîlerin propagandası, şiî bir kılığa bürünmüş, Horasan ve Mâverâunnehr ülkelerinde gizli gizli yayılıyordu. Zeyd üzerinde şüpheler artmış ve bütün hareketlerinden dolayı ittiham edilmeye başlanmıştı. Fakat, suçlu olduğunu

---

[143[6]] el-Milel ve'n-Nihal, c. I. s. 119.
[144[7]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/131-133.

gösterecek bir delil bulunamamıştı. Zeyd, devlete karşı ayaklanmak için her hangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Ancak, İlim ve irşat vazifesiyle uğraşmıştır. Zeyd'i ittiham etmek için elde bir delil bulunmadığı halde, Hişam şüpheden kurtulamamıştır; çünkü o, Ehl-i Beytin halk nazarmdaki mevkiini biliyordu. Ayrıca Beytü'l-Haram'da Ali Zeynelâbidin’e gösterilen saygıyı gözleriyle görmüştü.
Hişam, İmam Zeyd'in durumunu gözetlemekle yetinmedi, tersine, Ehl-i Beyt'in mevkiini sarsmaya teşebbüs etti. Bu maksatla O, Medine Valisini Ehl-i Beyt mensupları arasında fitne çıkarmaya şevketti. Esasen Zeyd ile amcası Hz. Hasan'm evlâtları arasında Hz. Ali'nin bir vakfı üzerinde münakaşa mevcuttu, Onlar bu vakfın mütevelliği meselesinde anlaşamıyorlardı. Vali, bu dâvanın kendi huzurunda halledilmesinde ve husûmetin uzamasında İsrar ediyordu. Bu maksatla, Vali, bütün Medine'lileri, bu muhakemenin cereyanma şahit kılmak için, bir araya topladı ve Hz, Hüseyin evlâtları arasındaki uygunsuz tartışmayı halka duyurmak istedi. Valinin kötü maksadım kavrayan Zeyd, Medine'de bu dâva ile ilgili dedikodulara son vermek için kendi hakkından vazgeçti.
Bu dâvanın duruşmasıyla ilgili bazı hususları İbnu'I-Esir'den dinliyelim: «Medine bulgur kazanı gibi kaynıyordu. Herkes birbirine Zeyd böyle dedi, Abdullah şöyle dedi gibi lâflar söylüyordu. Ertesi gün olunca Vali Halid, Mescid'de yerine oturdu. Halk da toplanmıştı. Bazısı mahcup, bazısı da üzüntülü idi. Halkı, buraya, Ehl-i Beyte mensup insanların biribirine kötü sözler sarf etmesinden hoşlanan Halid bilhassa çağırmıştı. Abdullah konuşmaya başladı. Bunun üzerine Zeyd söze karışıp: «Acele etme, ey Ebu Muhammed. Eğer Zeyd, seninle Halid'in huzurunda muhakeme olacaksa, sahip olduğu bütün köleleri ebediyen azat edecektir,» dedi. Sonra Vali Halid'e dönerek: «Allah'ın Elçisinin zürriyetini böyle bir mesele için mi topladm? Halbuki Ebu Bekr ve Ömer onları böyle bir iş için asla topIamamıştı»[145[8]] demiştir.
îşte İmam Zeyd'in bu davranışıyla tartışma sona ermiştir. Fakat Vali, duruşmada hazır bulunan bazı serserileri kışkırtarak Zeyd'e küfrettirmiştir. îmam Zeyd ise, bunlardan yüz çevirerek, «Biz, sizin gibilere cevap vermeyiz» demekle yetinmiştir.
Medine'den her çıkışında îmam Zeyd'e gösterilen güçlükler şîd-detlenirdi. O, bir kere Irak'a gitmişti. Buranın valisi Halid b. Abdil-lâh el-Kasrî de ona çok ikramda bulunmuştu. Fakat bu vali yerinden azledilmiş, ondan sonraki vali hem Zeyd'i ittiham etmiş, hem de Halid b. Abdillah el-Kasri'yi, Ehl-i Beyt'e malî yardımda bulunmakla suçlamıştı. Medine'ye gitmiş olan îmam Zeyd, bu hususta sorguya çekilmek üzere Irak'a çağrılmıştır.
îşte bu türlü güçlük, ihanet ve eziyetler, hem Medine Valisi hem de başkaları tarafından durmadan Zeyd'e yöneltiliyordu. Nihayet o, Hişam'a gidip Medine Valisini şikâyet etmek zorunda kaldı. Fakat Hişam'a gidince, Halîfe, onu küçük düşürmek istemiş ve huzuruna kabul etmemiştir. Huzuruna çıkmak için İmam Zeyd'in gönderdiği kâğıdın altına Hişam şunu yazmıştır: «Medine'deki evine dön!» Zeyd'in İsrarı üzerine Hişam sonunda onu kabul etmiş; fakat içeri girince ona oturacak yer göstermemiştir. Zeyd de boş bulduğu bir yere oturmuş ve şöyle demiştir: «Ey Emîr'ül-Mü'minîn, hiç bir kimse Allah'a tavkâ hususunda büyüklük taslıyamaz. Keza, hiçbir kimse Allah'a takvadan başka bir hususta kendisini küçültemez.» Hi-şam şöyle cevap vermiştir: «Sus, anasız olası. Sen hilâfet iddiasında bulunuyorsun. Halbuki sen bir cariyenin oğlusun.» Zeyd, buna şu sözleriyle son derecede metanetli bir cevap vermiştir: «Allah

[145[8]] el-Kâmil, c. V. s. 5.

katında hiçbir kimsenin derecesi Peygamber'den daha yüksek ve kadri ondan daha yüce değildir. İsmail Aleyhisselâm da bir cariyenin oğlu ve kardeşi de Surayha'ın oğludur. Bütün insanların hayırlısı Hz. Peygamber, İsmail soyundan gelmiştir. Birisinin dedesi Allah'm Elçisi ve babası Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali olursa, kimsenin ona diyeceği birşey yoktur.» Bunun üzerine Hişam, «Dişan çıkınız- dedi. Zeyd de, «Çıkıyorum; fakat bundan sonra, senin istemediğin yer ne re ise orada bulunacağım» cevabını verdi.[146[9]]

Hîşam B. Abdîlmelîk'e Karşı İsyanı

İmam Zeyd Medine ve Irak'ta türlü işkencelere uğradı.' Durumunu Hişama şikâyet etmek istediği zaman yine eziyet gördü. Hz. Ali'nin torunu olduğu halde huzurundan kovuldu. O biliyordu ki şerefli insan, zulme karşı koyar ve ağzını doldurarak «Hayır!» der. Bunun için bu, Hâşinıî genci de ağzını doldurarak «Hayır!» dedi. Zillete mukabil ölüme razı oldu. îsyan bayrağını açmak üzere iken onun şu mısraları söylediği rivayet edilir: «Erken kalktım ölüm beni korkutuyor, sanki Ben hayat sahnesinden ayrılmışım. Ona cevap verdim s Ey ölüm sen bir pınarsın, Elbet ben de senden bir bardak içeceğim.»
Yiğit delikanlı, her türlü korkudan uzak, ya hak, ya ölüm diyerek meydana atılmıştı. Bunlardan hangisine kavuşursa kavuşsun, içinde bulunduğu durumdan daha iyi olacaktı. Savaş hazırlığını yaptıktan sonra gizlice Kûfe'ye gitmişti. Fakat bu bilinen bir gizlilikti. Çünkü onun işi kimseye meçhul değildi. Irak'lı şiîler hemen etrafını sarıp bîata başlamışlardı. Onun biat ve davetinin şekli îb-nü'1-Esir'in el-Kâmü'inde şöyle anlatılır:
«Biz, sizi Allah'ın Kitabına ve O'nun Elçisinin Sünnetine, zâlimlerle savaşa, zayıfları müdafaaya, yoksullara yardıma çağırıyoruz ve bu mücadelenin kazandıracağı ganimet, bunu hak edenler arasında eşit olarak paylaştırılacaktır. Zulüm defedilecek, hak sahibine yardım edilecektir. Buna göre bana biat ediyor musunuz ? Onlardan «evet» cevabını alınca, elini tek tek onların ellerinin üzerine koydu ve şöyle dedi: Allah'ın ahdi ve mîsakı, O'nun ve Elçisinin zimmeti üzerinize olsun. Bana yaptığınız bîata vefa göstereceksiniz, düşmanlarımla savaşacaksınız, benim için gizli ve açık her yerde nasihat edeceksiniz, değil mi? Biat edenlerin «evet» demesi üzerine onların ellerinin üstünü ayrı ayrı mesnetti ve, Allah'ım sen şahit ol, dedi.»[147[10]]
İmam Zeyd'e Kûfe'lüerden bu şekilde 15 bin kişi biat etmiştir.Vâsıt gibi civar şehirlerden katılan şiîlerle bunların sayısı 40 bine çıkmıştır. Ehli Beyt'in ileri gelenlerinden bir çoğu Zeyd'i uyarmış ve Küfe'lilere güvenilemiyeceğmi söylemiştir. Fakat Hz. Ali'nin torunu kararından vazgeçmemiş, ya şeref ya ölüm, diye yoluna devam etmiştir. Artık geri dönmesi imkânsız hale gelmiş, savaş alanına O, her gün biraz daha yaklaşmıştır. Kuvvetlerini toplamış ve liderlerle 122 H. yılı Safer ayının başında hücuma geçmeyi kararlaştırmıştır.
Zeyd'in ve ona biat edenlerin haberi Irak Valisine ve Hişam b. Abdilmelik'e ulaşmış, bunun üzerine Hişam, Valiye gönderdiği mektupta şöyle söylemiştir: «Sen uyuyorsun, Zeyd b. Ali'nin Kûfe'deki suçu çok artmıştır. Ona bîat ediliyormuş. Onu İsrarla yanına çağır ve kendisine «eman» ver; kabul etmezse öldür.»

[146[9]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/134-136.
[147[10]] el-Kamil, c. V. b. 68.

İmam Zeyd'in Savaşa Girişi Ve Şehîd Oluşu

Durum iyice fenaîaşmıştı. Irak Valisi, İmam Zeyd'i yanma çağırmak cihetine gitmiş, İmam ise vaziyetini açıkça belirtmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunun için kendisine bîat eden Iraklıları çağırmış, fakat onlar bu kesin karar verme ânını görünce birbiriyle münakaşa ve mücadeleye başlamışlar ve çeşitli fikirler ileri sürerek ortalığı karıştırmışlardır. Onlar biliyorlardı ki, Ehl-i Beyt, kendileri gibi düşünmüyordu. Bunlar arasında cereyan eden münakaşayı tarih kitaplarından olduğu gibi naklediyoruz:
— Ebu Bekr ve Ömer hakkında ne.düşünüyorsunuz ? Diye Zeyd'e
sordular. O da:
__ Allah onlara mağfiret etsin. Ehl-i Beytimde hiçbir kimsenin onlardan teberri ettiğini işitmedim. Onlar «in hayırdan bir şey söyleyemem.
Dedi.
__ O halde Ehl-i Beyfin haktan niçin istiyorsun? Dediler.
— Biraz önce isimlerini andığınız kimseler hakkında söyliyeceğim en ağır söz, bizim hilâfete daha lâyık oluşumuzdur. Fakat millet, onları bize tercih etmiş ve bizi işbaşına getirmemiştir. Onlar da, üzerlerine aldıkları hilâfeti adaletle yürütmüşler, Kitab ve Sünnetle amel etmişlerdir. Dolayısiyle, küfre girecek bir şey yapmamışlardır.
Diye cevap verdi.
— O halde niçin savaşıyorsun? Dediler.
— Çünkü bunlar, onlar gibi değildirler. Bunlar, yani Emeviler, hem halka hem de kendilerine zulmetmektedirler. Ben, sizi Allah'ın Kitabına ve O'nun Resulünün sünnetine, sünnetleri ihya etmeye, bid'-atları yoketmeye çağırıyorum. Beni dinlerseniz sizin için de benim için de iyi olur. Dinlemezseniz ben sizden sorumlu değİlim.
Dedi.
Bunun üzerine onlar, İmam Zeyd'i yapayalnız bırakıp dağılarak, bîatlannda durmadılar ve İmanım Cafer-i Sadık olduğunu ilân ettiler.[148[11]]
Bu tartışmalar yapılırken Emevî ordusu hazırlıklarını tamamlamış, İmam Zeyd ve ona bağlı olanların üzerine hücuma geçmişti. Bunun üzerine îmam Zeyd, savaşa, karar verdiği zamandan bir ay önce girmek zorunda kalıyordu. Adamlarını parolası olan «Ya Mansur, Ya Mansur» sözü ile çağırmaya başladı. Kendisine ancak 400'e yakın insan cevap verdi. Halbuki yalnız Kûfe'de ona biat edenlerin sayısı 15 bin kişi idi. Bunlara katılanlar ise bu sayıdan kat kat fazla idi. Hepsi de sözlerinden dönmüşlerdi. îmam Zeyd, onlara şöyle haykırıyordu: «Çıkınız, zilletten izzete; çıkınız, din ve dünyaya; çünkü siz ne dinde, ne de dünyadasınız.» Fakat, Hz. Ali'nin torunu İmam Zeyd, yenilginin belirtilerini gördüğü halde, sarsılmıyor ve şöyle bağırıyordu: «Korkuyorum, siz Hz. Hüseyin'e yaptığınızı bana da yapacaksınız. Allah'a and olsun ki ölünceye kadar, tek başıma da olsam, savaşacağım.»
Peygamber (S.A.V.)'in torunu, Bedir savaşma katılan mücahidler kadar askeriyle karşısındaki koskoca ve her an takviye gören bir orduya karşı ilerliyordu. Sayıca az, fakat îman bakımından çok güçlü olan ordusuyla savaşa girdi. Emevî ordusunun bir kanadını yenilgiye uğrattı. Onlardan 70 kadarını öldürdü, Çokluğuna rağmen Emevî ordusu, bu bir avuç yiğit mücahidlerle kılıç kılıca çarpışmaktan âciz kalmış ve

[148[11]] İbni Kesir, c. IX, s. 330.

oklardan medet ummaya başlamıştı. İmanı Zeyd'in adamlarını ok yağmuruna tutmuşlar, bu arada İmam da alnından aldığı bir ok darbesiyle yere yuvarlanmıştı. Bu okun alnından çıkarılışı, onun ölümü ile sonuçlanmıştı. Böylece onlar, .Zeyd'i, dedesi Hü-seyn'e karşı uyguladıkları metodla yolundan alıkoymuş oluyorlardı. Çünkü Hz. Ali'nin evlâtları, savaş meydanında mertçe karşılarına çıkan herkesi yere sermekte güçlük [149[12]]çekmiyordu.[150[13]]

Savaştan Sonra

Hişam ve kumandanı, bu genç İmamın şehid oluşundan sonra ona, Yezid ve İbni Ziyad'm Hz. Hüseyn'e ölümünden sonra yaptığının aynısını yaptılar. Zeyd'in kabrini açtırıp temiz cesedini çıkarttılar. Onun cesedini, Kûfe'nin bir meydanında Hişam b. Abdilmelik b. Mervan'm emri ile astılar. Emevî taraftarı bir şair, bu durumu anlatan bir şiir yazmış ve şu çirkin sözleri burada sarf etmiştir:
Sizin Zeyd'i bir hurma kütüğüne astık.. Hiç gördünüz mü? Hak yolunda olanın hurma kütüğüne asıldığını.
Onun temiz cesedi, bir müddet asılı kaldıktan sonra yine Hişam'm emri ile yakılmış ve külleri yele verilmiştir. Fakat, îmam Zeyd'in bu şekilde öldürülüşü, Abbasî davetini daha çok yaymış ve halkın bu davet etrafında toplanmasını sağlamıştır. Nasıl ki Hz. Hüseyin'in öldürülüşü, Şüfyanî-Emevî devletini devirmiş ve Süfyan oğulları yerine Mervan oğullarını getirmişse, Zeyd'in öldürülüşü de Emevî devletini kökünden yıkmıştır. Çünkü, o nur yüzlü genç İmamın şehit edilişinden tam on sene sonra Emevî devletinin yerinde yeller esmiştir. Allah'ın hikmetinden sorulmaz. Emevî hükümdarla-rının kabirleri de açılıp cesetlerinin kalıntıları çıkarılmış, Zeyd'in cesedi gibi yakılarak külleri yele verilmiştir. Mes'udî, bu durumu şöyle anlatır:
«El-Heysemî b. Adiy et-Taî, Ömer b. Hâni'den şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Ali ile Eb'ul-Abbas es-Seffah zamanında Emevî hükümdarlarının kabirlerini açmak için çıktık. Sıra Hişam'm kabrine gelmişti. Onun cesedini kabrinden tam olarak çıkarttık, sadece burnunun bir kısmı çürümüştü. Abdullah b. Ali, ona 80 sopa vurdu, sonra yaktırdı. Süleyman'ın kabri Dâbık'ta idi. Gidip onu da çıkardık. Fakat, bel kemikleri ile bazı kaburga kemikleri ve başından başka bir şeyi kalmamıştı. Bunları toplayıp yaktık. Aynı muameleyi öteki Emevî hükümdarlarına da yaptık.» Mes'udî, bu olayları uzun uzun anlattıktan sonra şöyle söylemektedir: «Biz, bu haberleri burada Hişam'm, Zeyd b. Ali'yi öldürttükten sonra, ona, cesedini yaktırmak suretiyle reva gördüğü akıbetin aynen kendisinin de başına gelişini bir ibret olsun diye yazdık.»[151[14]]
Biz de burada belirtmeliyiz ki, bu naklettiğimiz sözlerle Abbasilerin, Emevîlerin kabir ve cesetlerine reva gördükleri davranışların iyi bir hareket olduğunu söylemek istemiyoruz. Buna İslâm dini asla müsaade etmez. Ancak, Allah'ın hikmetini, ibret alınsın dîye beyan etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü Allah, zâlimleri birbirine musallat etmektedir. Emevî zâlimleri hakkı tanımamışlar, azgınlaşmışlar ve Peygamberin Ehl-i Beyt'ine olmadık şeyleri yapmışlardır. İktidarı ele geçiren öteki zâlimler de, onlara aynı şeyleri tatbik etmişlerdir. Böylece Allah'ın, «İşte biz, zâlimlerin bir kısmını kazandıkları şey sebebiyle diğer bir kısmına böyle musallat ederiz.»[152[15]] âyeti bir kere

---

[149[12]] İmam Zeyd'in oğlu Yahya, babasıyla birlikte savaşa katılmış ve pederinin şehid olması üzerine Horasan'a kaçmıştır. Çeviren
[150[13]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/137-139.
[151[14]] Murûc u'z-Zeheb, c. III, s. 183.
[152[15]] En'am Sûresi, 129.

daha gerçekleşmiştir.
idrâk sahiplerine bunlar birer ibret olmalıdır ![153][16]

İmam Zeyd'in Şahsiyet Ve Karakteri

İmam Zeyd'in gençliğini, mücâdelesini ve hayatının sona erişini anlattık. Burada, onun şahsiyet ve karakterini de genel hatlarıyla ortaya koymak istiyoruz. O, Ehl-i Beyt'e mensup olan diğer şahsiyetler gibi yüksek meziyet ve vasıflara sahip idi. Onun en üstün meziyetlerinden biri, hak ve hakikat uğrunda mücadele ederken sahip olduğu ihlâstır. Kişi, hak ve hakikati ararken ihlâs sahibi olursa, kalbinde hikmet nuru parlar ve onun yolunu aydınlatır. Hiçbir şey, aklı ihlâs kadar aydınlığa kavuşturmaz. Keza, hiçbir şey, fikir nurunu, nefsi arzu kadar söndürmez.
Zeyd, İlim uğrunda koşarken büyük bir ihlâs sahibi idi. Birçok İlimleri bu sayede öğrendi. Medine'de fıkıh İlimlerini, Ehl-i Beytin ilmini, Usûl'ud Dîn ilmini tahsil etti. İslâmî fırkaların beşiği olan Basra'ya gidip çağının bütün İlimlerini öğrendi. Bu İlimlerin hepsinde o, gerçekten İmamlık derecesine yükseldi. Ihlasın en büyük meyvesi takvadır. Takva nuru, Zeyd'in yüzünde, lisanında ve hareketlerinde parlamakta idi. Bir çağdaşı onun hakkında şöyle söylemişti : «Zeyd b. Ali'yi her gördüğüm zaman daima yüzünde nur parıltıları bulunurdu,» O, daima ya Kur'an okur, ya da ilmî müzakerelerde bulunurdu. Onunla görüşmek istiyen biri şöyle söylemiştir: «Medine'ye geldim ve Zeyd b. Ali'yi ziyaret için her soruşumda bana onun Kur'an okuduğunu söylediler.» O, kendisini şu sözüyle tanıtır: «Zeyd b. Ali sağ ve solunu tanıdıktan sonra Allah'ın haram kıldığı hiçbir şeye yaklaşmamıştır.»
Bu takva sahibi İmam, basiret gözüyle görüyordu ki Allah'dan korkan kimseyi halk sever ve sayar. O, şöyle söylerdi: «Kim Allah'a itaat ederse Allah da insanları ona itaat ettirir.» Onun ihlâsı, Mu-hammed ümmeti arasında birinci mertebede yer alır. Bunun içindir ki o, müslümanlan birleştirmek ve aralarındaki dargınlığı gidermek için uğraşmıştır. Bir kere, o, bir arkadaşına şöyle söylemiştir: «Bu Ülker yıldızını görüyor musun, bir kimse ona ulaşabilir mi?» Arkadaşı, hayır, dedi. O da şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim ki ellerimle bu ülkere asılıp oradan yere düşerek parça parça olsam, ben yine de Allah'ın Muhammed ümmetini birleştirmesini isterim.»[154][17]
Zeyd, tefrikanın açtığı gediği kapatmak için mücadele etmiş, müslümanları birleştirmek için Kitab ve Sünnet'ten başktı yol olmadığını görmüştür. Çalışmalarını bu yolda ilerletmiş ve temiz ruhunu da bu uğurda feda etmiştir. İhlâsmın diğer bir meyvesi de, müsamaha ve affedici oluşu idi. Onun bu duygusu, bütün hakkını amcasının oğlu Abdullah b. Hasan'a terketmesine sebep oldu. Müsamaha duygusu onun ahlâkını gülleri açılmış bir bahçeye çevirdi. İhlâsı ona daima hakkı söyletiyordu. Allah ona yiğitlik ve medenî cesaret bakımından büyük bir nasip vermişti. Savaştaki ve başkasına yardım hususundaki cesareti de aynı nisbette idi. Medeni cesareti sayesinde o, hiçbirşeyden korkmadan hakikati söylüyor, en güç durumlarda bile susmuyordu. Savaşa gireceği sırada etrafmdakilerin bir kısmı, »nun Ebu Bekr ve Ömer'e dil uzatmasını istediler. Fakat O, buna asla razı olmadı. Çünkü hakikat uğruna mücadele eden insan, bâtıl bir şeyi kendisine vasıta yapamaz. Medenî cesareti, onu, Şiîliğin «Takıyye = Gizlilik» prensibini tanımamaya şevketti. O, bütün görüşlerini apaçık ilân

[153][16] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/139-140.
[154][17] Etral-Ferec etfsfabânî, Makâtilu't-Tâlibin, Kahire, 1949, S. 129.

ediyor ve eziyetten korkarak onları gizlemiyordu. Bu tutumu, onun kendi görüşleri yüzünden işkence ve hakarete, maruz kalmasına, bazı insanların kendisini terk etmesine ve baz.ı yakınlarının muhalefetine sebep olmakta idi.
Onun savaş cesareti, kendisini 15 bin kişiden fazla büyük bir ordu ile savaşmaya şevketti. Halbuki yanında Bedir gazilerinden fazla bir askeri yoktu. Buna rağmen ilk hamlede o, zaferi elde etmek üzere idi. Fakat, uğradığı ok yağmuru durumu aleyhine çevirdi.
Yiğitlik ve zulme karşı durma, birbirinden ayrılmaz iki vasıftır İmanı Zeyd'in zulme karşı durma duygusu, onda zâlimlere karşı çok şiddetli bir hassasiyet doğurdu. O, yalnız Ehl-i Beyt'e reva görülen zulümlere karşı durmamış, başkalarına yapılan zulümler için de aynı tepkiyi göstermiştir. Zaman zaman kendilerine gösterilen iyilik ve saygı, onun zulme karşı direnme azmini hafifletmemiştir. O, herhangi bir kimseye yapılan bir zulmü kendisine yapılmış gibi hissederdi, içinden zulme karşı duyduğu isyan, nihayet onu bu zulmü fiilen kaldırmaya şevketti. Bir yakınından şöyle rivayet edilmiştir: «Hacca gitmek istedim ve Medine'ye uğradım. Zeyd b. Ali'yi ziyaret etmek için yanma varıp selâm verdim. O, şairin şu (anlamdaki) mısralarını terennüm ediyordu: «Kimler oklarla perdelenmiş bir ululuk isterse, Fayda verdiği müddetçe yaşar onlar.
Ne zaman ateşli bir kalp, keskin bir kılıç ve
Şerefli bir başı birleştirsen uzaklaşır zulüm senden.
Benimle savaş edenlerle savaş edersem ben,
Ey Âli Hemdân, bu durumda zâlim mi olurum ben?
Bu rivayet, onun »ruhunda zulme karşı duyduğu isyanı göstermektedir. O, ancak kendisine hamle ruhu veren şiirleri okurdu. Zamanı gelince ileri atıldı, canını esirgemedi, Tanrı'sını hoşnut etti ve zâlimlerin azgınlığını ortaya çıkardı.
Yiğitlik ve atılganlıkla beraber Zeyd, sabırlı ve son derecede metanetli idi. Sabır mücahidlerin silâhı ve yiğitliğin kardeşidir. Sabırsız yiğitlik, öfkeden ileri geçemez. Aslında yiğitlik başka, öfke başkadır.
Hakîkatta sabır nefse hâkim olmak, nefsî arzuları yenmek, lüzumsuz şeylere atılmamak ve güçlüklere göğüs germektir. Bu meziyetlerin hepsi İmam Zeyd'de en has mânasiyle tecelli etmiştir. O, öfkelenmezdi. Meseleleri sükûnetle çözmeye çalışırdı. Neticede ileri atılmak gerektiği anlaşılırsa gözünü daldan budaktan esirgemeden atılırdı. Sabrı kendine şiar edinmişti. Hattâ, «Sabret, mükâfatını görürsün.» ve «Sakın ki başkası da senden sakınsın» sözleri onun dilinden düşmezdi.
Yukarıda anlattığımız bir muhakeme dolayısiyle onun nefsine nasıl hâkim olduğunu, hattâ bu uğurda hakkından dahi nasıl feragat ettiğini, kendisine küfreden kimselere karşılık olarak söylediği en ağır sözün, «Biz, sizin gibilere cevap veremeyiz», demekten ibaret olduğunu gördük.
Onun bu ahlâkî faziletlerinin üstünde eşsiz bir fikir ve zekâ sahibi olduğu muhakkaktır. Ona Sind'li annesinden keskin bir zekâ, derin bir tefekkür, Hind'lilere mahsus bir düşünme gücü miras kalmıştır. Mensup olduğu Ehl-i Beyt'ten de yine keskin bir zekâ, düşünen ve ilham alabilen bir akıl, fikirden hareket alanına atılan bir ruh ve derin bir tefekkür miras kalmıştır. Keskin zekâsı onu ilme sevketmiş, kuvvetli hafızası okuduğu ve işittiği her şeyi muhafaza etmiştir. O, Ehl-i Beytin Hz. Ali'den rivayet ettiği hadisleri öğrenmiş ve bütün tslânıi İlimleri tam bir ihata ile tahsil etmiştir, ihtiyaç duyduğu zaman bu İlim hazînesi daima kendisine yardımcı olmuş,'ko-

nuşmalarında sorulan suallere derhal ve isabetli cevaplar vermek onda bir meleke haline gelmiştir..
Onun fikrî dehâsı, bilhassa meselelerin sebeplçrini araştırırken ve olaylar arasındaki bağlan incelerken meydana çıkar. İlimle uğraşan aklın en büyük meziyeti işte budur.
Diğer Hâşimî âlimleri gibi o da tesirli konuşma ve belagat bakımından büyük bir güce sahipti. O, lisanın ve güzel ifadenin merkezinde, Hz. Peygamber (S.A.V)'in Ehl-i Beyti içerisinde, Hz. Ali'nin evlâtları arasında doğup büyümüştür. Büyük dedesi Hz. Muhammed (S.A.V.), keskin bir ifade ve eşsiz bir hitabet gücüne sahipti. Keza, büyük babası Hz. Ali Peygamber (S.A.VJ 'den sonra gelen en büyük hatipti. Hz. Ali'nin hutbelerini, Ehl-i Beyt âlimleri birbirinden miras olarak alırlar ve ezber ederlerdi. Bunların bir kısmını Şerif Radî, «Nehe'ul-Belâga» admı verdiği kitapta toplamıştır.
Bu açıklamalara göre fesahat ve güzel ifade, Ehl-i Beyt, özellikle bunlardan Medine'de oturanlar tarafından tabiî olarak muhafaza ediliyor, Emevî devrindeki dil bozuklukları bunlara sirayet etmiyordu. Dolayısiyle İmam Zeyd, en güzel konuşan insanlardan biri olup güzel konuşmayı susmaya tercih ederdi. Kendisine bir gün susmak mı, yoksa güzel bir şekilde konuşmak mı daha iyidir? diye sordular. O şöyle cevap verdi: «Allah miskinliği kahretsin. Zira, miskinlik güzel konuşmayı bozdu. Tutukluk ve kekemel.ik getirdi.» Bundan anlaşılıyor ki Zeyd aklını İlimle, dilini de güzel konuşmalarla geliştiriyor ve ifade yeteneğini öldürecek kadar susmaktan kaçınıyordu.
Husrî'nin «Zehru'1-Âdâb» adlı eserinde şöyle bir fıkra vardır: «Cafer b. Hasan b. Ali ile Zeyd arasında vasiyet konusuyla ilgili bir tartışma cereyan etmiştir. Halk, bunların tartışmakta olduğunu öğrenince konuşmalarını dinlemek için yanlarına koşmuştur. Bazıları Cafer'in sözlerini, bazıları da Zeyd'in sözlerini ezberlemişler; tartışmacılar ayrıldıktan sonra halk da dağılmıştır. Onların sözlerini ezberliyenler bir araya gelmişler; biri Cafer bu konuda şunları söyledi, diğeri de Zeyd şunları söyledi diye naklederek her ikisinin sözlerini de yazmışlardır. Onların sözlerini halk dikkatle öğreniyor, sölyedikleri şiir ve atasözlerini ezberliyordu. Bu ikisi, çağının çok enteresan insanları idi.»[155[18]]
Bu fıkradan anlaşılıyor ki îmam Zeyd, büyük bir fesahat ve belagat sahibi olup fikri tartışmalarda daima ifade bakımından üstün bir yer işgal ediyordu.
Hişam b. Abdilmelik, en çok Zeyd'in kuvvetli ifadesiyle tesirli hitabetinden korkuyordu. Zeyd'in Irak'a geldiğini öğrenince oranın valisine şöyle yazmıştır: «Küfe halkının, Zeyd'in meclisine gelmesine engel ol. Çünkü onun kılıçtan daha keskin, oktan daha sivri, büyü ve sihirden daha tesirli bir dili vardır.»[156[19]]
Fikrî, siyasî ve içtimaî sahalarda liderlik yapmak istiyen kimselerin, olayları tam olarak kavnyacak kuvvetli bir anlayış ve firaset sahibi olması gerekir. Mukadderat, bazan onların ölçülerine aykırı bir şekilde tecellî edebilir. Fakat, bu, gerçek liderlerin idrak bakımından kuvvetli ve uyanık oluşlarına bir halel getirmez. Tarihin bize naklettiği haberlere göre İmam Zeyd, gerçekten kuvvetli bir fi-raset sahibi idi. Bu sayede, o, aklî yönden de hissî yönden de İmam olmaya lâyıktı. O, derin bir tefekküre sahip olduğu gibi, çok kuvvetli bir duyguya da sahipti. Savaş alanında bile firasetini kaybetmemiş, Kûfe'lilerin Hz. Hüseyn'e karşı yaptıkları hareketi kendisine karşı da yapacaklarını sezmiş. Hişam'm ordusuyla çarpıştığı gün bu sezginin yanlış olmadığını görmüştü. O, kendisini öldürenlerin de yapayalnız bırakanların da alçak kimseler

[155[18]] Zehrul-Adâb, c I, s. 72.
[156[19]] Adı geçen eser.

olduklarını biliyordu.
Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Kuvvetli firaset sahibi kimse, bazı Ehl-i Beyt tarafından ikaz edildiği ve tarihî olayları bildiği halde, Irak'lılara güvenerek, nasıl olur da harekete geçer? Buna şöyle cevap verebiliriz: îmam Zeyd, firasetiyle bu durumu sezmiş; onların kendisine hıyanet etmemeleri için tedbir almış ve onlarla mescid'de bîatlaşmıştır. Bununla beraber, o biliyordu ki onların bîatları dahi iş ciddiye binince kendisini terketmelerine engel olmayacaktı. Fakat; yine biliyordu ki zilletle yaşamak, savaş alanında şerefle ölmekten daha kötüdür. Bütün bunlara rağmen savaş, İmam Zeyd'in lehine neticeleniyordu. Çünkü Şamlılar, çok olmalarına rağmen, zaferden emin değillerdi. Nitekim ilk karşılaşma bu kanaati desteklemşitir. Fakat, beklenmiyen okçu taarruzu ile Allah'ın takdiri yerini buldu.
İmam Zeyd'in şahsiyeti heybetli idi. Allah, ona İlimde, akılda, yerine göre davranışta ve haya duygusunda verdiği üstünlük nisbetinde bedenî üstünlük de vermişti. Onun heybetini gösteren en büyük delil, Hişam b. Abdilmelik'in çnunla görüşmekten kaçınışıdır. Hişam, basit insanların ağzı ile onun annesini,küçümsemek istediği zaman, ondan taş gibi bir cevap almış ve işi zâlim sultanların metodu ile halletmeye yeltenmiştir. Fakat bu davranışı onu, kuvvetli ve heybetli bir şahsiyetin karşısında duracak bir güç sahibi yapmamıştır. Zira, İmam Zeyd'in heybeti bir ordunun yapacağı işi görüyordu. O, meydana atıldığı zaman büyük dedesi Hz. Ali'yi andırıyordu. Şam ordusu, Hz. Ali'nin önünde nasıl kaçtıysa, onun önünde de aynı şekilde kaçıyordu. Ancak ona, uzaktan okla mukavemet edebiliyordu.
Özetlemek gerekirse bu genç İmam; her bakımdan üstün, âlicenap ve en güzel huylarla vasıflandırmaya lâyıktır.[157[20]]

İmam Zeyd'in Görüşleri

İmam Zeyd, Hz. Hüseyn'in şehid edilişinden sonra Ehl-i Beyt'in, halkı kendi görüşüne davet eden ve kendisi için özel bir davet metodu olan ilk İmamıdır. Babası, halk ile temas kurmuş, zayıflara daima iyilik etmiş olup aynı zamanda bir din bilginidir. Büyük kardeşi İmam Muhammed Bakır, evine çekilip ilmi tetkiklerle uğraşmıştır. Zeyd ise, Medine'den çıkıp İslâm ülkelerinde kendi İlim ve görüşlerini yaymıştır. Onun siyaset hakkında, Usûlu'd-Din hakkında kendine özgü görüşleri vardır. Ayrıca, fıkhı görüşleri ve Ehl-i Beyt'in rivayetlerini içine alan bir fıkhı rivayetler mecmuası vardır.[158[21]]

1- Siyasete Dair Görüşleri

Hz. Ali şehid edildikten sonra ona bağlı olanlar üzerinde fikri bir baskı meydana gelmiş ve bu, Hz. Hüseyn'in şehid edilmesinden sonra da iyice artmıştır. Bu davranış, bazı yeraltı faaliyetlerinin neticesinde bir takım fikirler doğurmuş, fakat bu türlü fikirler tartışma ve inceleme sahasına çıkamamıştır. Bunların çoğu hilâfet etrafındaydı. Meselâ; hilâfetin seçimle değil, veraset yoluyla olması, Hz. Ali'nin sıfat itibariyle değil, şahsen Peygamber (S.A.V.)'in vasisi oluşu, Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in, onun hakkı olan hilâfeti gasp etmiş olmaları, dolayısiyle bunların küfür ve laneti hak etmiş bulunmaları, Hz. Ali ve Fatıma vasıtasıyla onun zürriyetinden gelen İmamların

---

[157[20]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/141-145.
[158[21]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/146.

günahtan masum oluşları, âhir zamanda hakkı yerine getirecek, bâtılı ezecek beklenilen bir mehdinin bulunduğu, bu dünyada iyiliği gerçekleştirecek İmamlarla şer liderlerinin tekrar döneceği (ric'at) gibi görüşler bunlar arasındadır.
İmam Zeyd, Medine'deki Ehl-i Beyt'in köşesinden çıkmış, bu fikirleri düzeltmeye çalışmış ve onları Ehl-i Beyt'in temiz insanlarının inandığı hakîkata döndürmek için faaliyete girişmiştir. Hz. Ebu Bekr ve Ömer hakkındaki görüşleri düzeltmiş, hilâfetin ancak veraset yoluyla Hz. Ali soyuna mahsus olmasını ileri süren görüşü kabul etmemiştir. Ancak o, halifenin Hz. Ali soyundan olmasının daha iyi olacağını, Hz. Ali'nin şahsen halife olmak için vasî tâyin edilmediğini, sıfatları itibariyle halifeliğe lâyık olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Hz. Ali, sahabîlerin en üstünlerinden biridir. Onun böyle oluşu, başkalarının halife olmasına engel teşkil etmez. Müslümanların menfaati gerektirirse, âdil ve hakka bağlı olmak şartıyla, bir başkası da halife olabilir. Bu itibarla Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in halife oluşları, Zeyd'e göre yerindedir. Çünkü bunlar, hak ve adaletten ayrılmamışlardır.. Maslahat da, onların halife olmalarını gerektirmiştir. Gerçi Hz. Ali, Zeyd'e göre halifeliğe daha lâyık idi. Bu hususta sözü «el-Milel ve'n-Nihal» adlı eserinde Şehristanîye bırakalım :
«Hz. Ali, sahabilerin en üstünlerinden biridir. Ancak hilâfet, görülen maslahat'a ve riayet edilmesi gereken dinî bir kaideye uyularak, çıkmak üzere olan fitneyi yatıştırmak ve halkı gönül huzuruna kavuşturmak için Hz. Ebu Bekr ve Ömer'e bırakılmıştır. Çünkü, Hz. Peygamber devrinde cereyan etmiş olan savaşlar henüz unutulmamıştı. Emiru'l-Müminihin kılıcındaki Kureyş müşriklerinin kanı daha kurumamıştı. Halkın kalbinde öç alma ihtirası olduğu gibi duruyordu. Kalbler tamamiyle İslama yönelmemiş ve başlar tam olarak halifeye eğilmemişti. Maslahat, halifelik vazifesinin; yumuşaklık, sevgi, yaşça ilerlemiş olmak, İslama ilk önce girmiş bulunmak ve Peygamber (S.A.V.)'e yakınlık gibi sıfatlarla meşhur olan bir kimseye tevdi edilmesini gerektiriyordu.
«Görülüyor ki, Hz. Ebu Bekr ölüm döşeğinde iken Hz. Ömer'i işin başına geçirmek istediği zaman, halk yüksek bir sesle kendisine:«Başımıza, son derecede sert bir kimseyi mi tâyin ettin?» diye itirazda bulunmuştu. Böylece halk, dinî şiddet ve salabeti ve düşmanlara karşı çok sert oluşu sebebiyle Hz. Ömer'in halife olmasına razı olmuyordu. Hz. Ebu Bekr ise, onları: Size en hayırlımızı tavsiye ediyorum» diyerek yatıştırmıştı.»
Bu söz gösteriyor ki, halifelik verasetle olmadığı gibi, sadece üstünlükle de değildir. Ancak, müslümanların maslahatı ve halifenin adaletli oluşu gözönünde tutulacaktır ki buna, «en üstün olmayanın halifeliğe getirilmesi» denir. Çünkü, yetenek ve adalet sahibi ise, umumî menfaat da onun seçilmesini gerektiriyorsa, halifelik makamı böyle birine verilir. Burada hakikî maslahat gözetilmiştir. Halifeliğin Hz. Ali ve onun evlâtlarına inhisar etmesini istiyen ve onlardan başkasının halife olamıyacağmı söyleyenler, burada farazi bir maslahatı ileri sürmektedirler, İmam Zeyd ise, adalet ve takva ile birlikte gerçek maslahatı gözönüne almakta ve farazi bir maslahata önem vermemektedir.
İmam Zeyd'den Ehl-i Beyt İmamlarının hatâdan masum olduklarına dair hiç bir rivayet yoktur. Esasen Zeyd'in bunun aksine kail olduğu bilinmektedir. Çünkü hatâdan masum olmayı (İsmet) fikrini kabul etmek, o İmamların bir vahiy ile Peygamber tarafından tâyin edilmiş olmalarını, ayrıca onların vereceği hükümlerin vahiy veya ilham mahsulü olmasını gerektirir. İmam Zeyd'e göre Peygamber, Hz. Ali'yi şahsı itibariyle vasi tâyin

etmemiş, ancak onu sıfatlan itibariyle tavsiye etmiştir. Çünkü Peygamber (S.A.V.), kendisi bile içtihadında hatâdan masum değildir. Nitekim Bedir esirlerine yapılacak muamele meselesinde Allah, onun yanılmış olduğunu bildirmiştir.
Şüphesiz İmam Zeyd'in görüşü, İmamların hatâdan masum olmadıkları yönündedir. Fakat, îmam Zeyd'den sonra Zeydiye mez-hezine bağlı olanlar, şu dört kimsenin hatâdan masum olduğunu kabul etmişlerdir:
1 — Hz. Ali, 2 — Hz. Fatıma, 3 — Hz. Hasan, 4 — Hz. Hüseyin. Çünkü Hz. Peygamber, şu âyeti kerimeler nazil olduğu zaman hı-ristiyanlarla karşılıklı beddua (mübâhele) meselesinde bunları anmıştır: «Muhakkak ki İsa'nın hali de Allah indînde Âdem'in hali gibidir. Allah, onu topraktan yarattı, sonra «ol» dedi. O da oluverdi. Hak Rabbindendir. Öyle ise şüphecilerden olma; artık sana İlim geldikten sonra, kim seninle onun hakkında çekişirse de ki: gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra birlikte dua ederek, Allah'ın lanetinin yalancıların üstüne olmasını istiyelim.»[159[22]]
Hz. Peygamber, bu duasında onları andığına göre bunlar masumdurlar. Ehl-i Beytin diğerlerine nisbetle bunların üstünlükleri meydandadır. Çünkü bunları Peygamber (S.A.V.), kendisinin yerine koymuştu. Hz. Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in İmametini tanımıyan ve Zeydiyye mezhebine mensup olan bazı şiîlere göre bir beklenilen mehdi vardır. Onlar, bu görüşlerine, Ehl-i Beyt'in hususi bir meziyeti olduğunu, hilâfetin veraset yoluyla olacağını ve gizli bir İmamın bulunacağını da ilâve ederler. Bu fikirlerini Hz. Ali'den rivayet edilen «Mutlaka Allah'ın açık veya gizli hüccetle kaim bir İmamı vardır» sözü ile desteklemeye çalışmaktadırlar. Gizli İmam, Allah'ın dilediği sürece yaşar ve nihayet O'nun izniyle ortaya çıkıp hakkı ilân eder ki, işte ona «muntazar (beklenilen) mehdi» denilir.
İmam Zeyd, gizli İmam görüşüne cevaz vermezdi. Ona göre İmamın kendisi için bir davetçisi bulunacak ve İmam gizli olmayacaktır. Dolayısiyle muntazar mehdî tasavvuru yersizdir. İmam Zeyd'e göre geri dönme (ric'at) da yoktur. Ancak ölüleri, Allah kıyamet günü tekrar diriltecek, hesaba çekecek, onların ceza veya mükâfaatlarını verecektir.
İşte İmam Zeyd'in görüşleri bunlardan ibarettir. Fakat Cârûdiye mezhebine mensup olanlar, İmam Muhammed b. Hasan ki buna, «En-Nefsüz-Zekeriyye» adı verilir ve Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından öldürülmüştür; Zeydiyye Mezhebine göre İmam Zeyd'ln halifelerinden biridir—mehdî olarak geri dönecek, zulüm ve haksızlıkla dolu olan yer yüzünü İslah edip adaletle dolduracaktır, demişlerdir.
Cârûdiyyo mezhebi mensupları, İmam Zeyd'e sadece' mehdîlik ve ric'at görüşünde muhalefet etmemişler, aynı zamanda Hz. Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in halifeliğini desteklemesine de muhalefet ederek, onların İmametini tamirüamamışlardır. Bunlara rağmen kendilerini Zeyd'iyye mezhebine bağlı göstermişler ve. bu mezhebin bir kolunu teşkil ettiklerini ileri sürmüşlerdir.
Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre îmanı Zeyd, bir İmamın kendisi için İmametinin doğruluğunu tasdik eden bir davetçisi olmasını şart koşmuştur. Bu görüş, şu iki düşünceden doğmaktadır:
1 — İmamın, — isterse Hz. Ali'nin Fatıma'dan gelen evlâtlarından olması daha efdal olsun — söz sahibi müslümanlar tarafından seçilmesi şarttır. Yalnız onlar, bu hususta maslahatı gözetmelidirler. Bu seçim işi, ancak halifeliği istiyen kimsenin kendisinin

[159[22]] Al-i İmran, 59-61.

halife olduğnu ilân etmesiyle tamamlanır.
2 — Hilâfet, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sırf verasetle olmaz. Az önce söylediğimiz gibi, halifenin, efdal olma bakımından Hz. Ali'nin Fatıma'dan gelen evlâtlarından olması şartıyla birlikte, bir davetçisi bulunmalıdır. Ona göre hilâfet, veraset veya vasiyet yoluyla olsaydı, istemese dahi kırallık gibi veraset veya vasiyet yoluyla İmam'ın kendisine intikal edecekti. İmam Zeyd, İslâm Hilâfetinin veraset yoluyla olacağı görüşünü reddetmiş, Fatıma zürriyetinden gelen İmamlığa lâyık kimsenin kendisini ortaya atmasını şart koşmuştur. Ta ki halk, onun halife olmasındaki maslahatın derecesini bilsin ve onunla kendisini halifeliğe namzet kılacak olan diğer bir kimse arasında, hangisinin bu işe daha elverişli olduğunu tâyin etmek için bir karşılaştırma yapabilsin.
İmam Zeyd'e göre hilâfetin, Hz. Fatıma evlâtlarından halifeliği açıkça istiyenlere verilmesi daha üstündür. Bunların Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin neslinden olmasında bir fark yoktur, işte Zeyd'iyye mezhebi bu noktada İmamiyye mezhebinden ayrılmaktadır. Zira, İmaraiyye mezhebine bağlı olanlar, İmametin Hz. Hüseyin'in nes-linden birine ait olduğunu şart koşmaktadırlar.[160[23]]

2- Usûlu'd-Dln (Akaîd)'e Dalr Görüşleri

İmam Zeyd, çağdaşı olan Vâsıl b. Atâ' gibi şahıslarla görüşmüş-. tür. O devirde Mu'tezilenin reisi olan Vâsıb b. Atâ' ile Basra'da karşılaşmıştır. Şehristanî, Zeyd'in Vâsıl'dan ders aldığını iddia etmekte ise de, biz, kendisinin yaşıtı olan Vâsıl ile itikadı meseleler, cebr ve ihtiyar konulan, o devirde bir çok tartışmalara sebep olan büyük günâh (kebire) işliyen kimselerin durumu hakkında müzakerelerde bulunduğu kanısındayız. Dolayısiyle, İmam Zeyd'in itikadı görüşlerinin bir kısmı Mu'tezile görüşlerine yaklaşır. Hattâ bazı görüşleri, tamamen onların görüşleriyle birleşir.
O çağda bir çok tartışmalara yol açan ilk mesele, büyük günâh işliyen kimsenin kâfir mi, fâsık mı, münafık mı, yoksa îmanı bütün bir mü'min mi olduğu meselesidir. Bu meseleyi, Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden hakem tâyini sebebiyle Haricîler ortaya atmış, hakemi kabul edenlerin kâfir olduğunu, çünkü hükmün ancak Allah'a ait bulunduğunu, büyük günâh işliyenlerin küfre gittiğini bağırarak ilân etmişlerdir.
îşte bilginler, bu görüşü tetkik etmişlerdir. Hasan el-Basri, büyük günah işliyenin münafık olduğunu, zira içi dışına uymadığını söylemiştir. Bilginlerin büyük çoğunluğu onun fâsık olduğunu ve işinin Allah'a kaldığım ileri sürmüştür. Mürcîe mezhebindekiler, îman olduktan sonra günâhın hiç bir zarar vermiyeceğini, nitekim küfürle ibadetin de hiç bir fayda sağlamıyacağını ortaya artmışlardır, Mu'tezile ise, büyük günâh işliyenin «menziletu'n beyne'1-menzileteyn» (iki menzil arasında bir yer) de, tevbe etmediği takdirde de ebedî olarak cehennemde kalacağını söylemiştir, işte İmam Zeyd, büyük günâh işliyenin iki menzil arasında bir yerde kalacağı görüşüne katılmış, fakat onun ebedi olarak cehennemde kâlmıyacağmı, belki günâhı kadar Allah'ın ona azab vereceğini kabul etmiştir.
Görüyoruz ki bu konuda İmam Zeyd'in mezhebi orta yolu teşkil etmektedir. O, Haricîlerin ifratına, Mürcienin tefritine düşmemiş ve Hasan el-Basri'nin görüşüne yaklaşmıştır. Zeyd'in esas mezhebi, İmanın sabit bir gerçek oluşudur, İman bulunduğu takdirde zarurî olarak amel de bulunacaktır. Amelin bulunmayışı İmanın yokluğunu

[160[23]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/146-149.

gösterir. Fakat, amelsiz bir kimse müslüman olabilir. Ebedî azab, ancak açıkça kâfir olanlar içindir.
İmanın ameli gerektirmesi görüşü, bazı şarklı filozofların şu görüşleriyle birleşmektedir: Bu filozoflara göre, hakikati araştırmaktaki ihlas, kişiyi doğru bilgiye ulaştırır. Doğru bilgi de gerçek İmanı meydana getirir. Gerçek İman ise zarurî olarak iyi ameli ve güzel ahlâkı gerektirir. Bunların hepsi doğru bir çizgi üzerindeki noktalardır; ihlas ile başlar, iyi amel ile sona erer.
İmam Zeyd devrinde kader, cebr ve İhtiyar (irade) meseleleri üzerinde tartışmalar oluyordu. Bu konularda birbiriyle çarpışan fırkalar doğmuştu. Cehmiyye fırkasına göre insanın hiç bir irade ve hürriyeti yoktur. Aksine insan, fiillerinde rüzgâr karşısındaki tüy gibidir. Fiillerin insana nisbeti hakiki olmayıp onunla birlikte bulunması itibariyledir. Meselâ, falan öldü, ekin'bitti, su aktı, ağaç sallandı, meyve olgunlaştı vs. diyoruz. Bu gibi şeylerin kendilerine nisbet edilen fiillerde hiç bir seçme iradesi yoktur. Buna göre kadere kayıtsız şartsız teslim olmak gerekmektedir.
Bunların yanı başında kaderi büsbütün inkâr eden Kaderiyeciler bulunmaktadır. Onlara göre insan her istediğini yapacak bir hürriyete sahiptir. Allah'ın mülkünde istemediği şeyler olabilir. Allah ezelde hiç bir şeyi takdir etmemiştir. Aksine O, şeyleri, meydana geleceği zaman takdir eder.
İmam Zeyd, bu görüşleri incelemiş, birincisinin teklifin iskatına sebep olduğunu, çünkü teklifin ancak irade ve ihtiyar üe olacağını, ikincisinin de Allah'ın ezeli İlim ve takdirini kaldırarak, «Allah her[161[24]]şeyi hakkıyle bilir, Herşey O'nun yânında bir ölçü iledir. O, görüneni de görünmeyeni de bilen, büyük ve yüce olandır»[162[25]] âyetleri gibi Kur'an'm kesin nass'lanna muhalefet etmekte olduğunu görmüştür.
O, bunları inceledikten sonra hem teklifi ortadan kaldırmıyan, hem de Allah'ın yüce sıfatlarını mânasızlaştırmıyan bir görüşe varmış ve kaza ile kader'e İmanın vacip olduğunu kabul etmiştir. İnsanın taat ve isyanda hür ve irade sahibi olduğunu, isyanın Allah'ın iradesine aykırı olarak yapılmadığım, ancak Allah'ın onu sevmediğini ve rızâ göstermediği halde murad ettiğini ileri sürerek, irade ile sevme ve rızâ göstermeyi birbirinden ayırmıştır. Ona göre, ma'siyet (günâh)'i insanlar, Allah'ın irade ve kudretinin sınırlan içinde işlemektedir. Fakat Allah, kullarının bu fiillerini sevmemekte ve onlara razı olmamaktadır. Çünkü «Allah kulları için küfre razı olmaz»[163[26]]
İnsan, fiillerini, Allah'ın iradesi ile ona verdiği bir kuvvet sayesinde yapmaktadır. Kul, taat olsun isyan olsun, yaptığı şeyi kendi isteği ile yapmaktadır; fakat Allah, onun isyanına razı değildir.
İşte bu görüş, Ehl'i Beyt İmamlarına ait bir görüş olup Mu'tezile görüşünden esaslı bir şekilde ayrılır. Mu'tezile mensupları, Allah'ın iradesiyle emrini birbirinden ayırmazlar. Ona göre AHah bir şeyi emrettiği halde, kul onun aksini yaparsa bu iş Allah'ın iradesine aykırı yapılmış olur; dolayısiyle âsi insanların fiilleri Allah'ın iradesi olmaksızın yapılmaktadır.
Zeyd ve diğer Ehl-i Beyt İmamlarına göre ise Allah'ın iradesi emrinden ayrıdır. Kullar, Allah'ın emrine O'nun iradesiyle âsî olmaktadırlar. Fakat, sevme ve nzâ gösterme emirden ayrılmaz. Dolayısiyle âsîler, emre aykırı hareket ettiği zaman, sadece Allah'ın sevmediği ve razı olmadığı bir şeyi yapmış olurlar. Emir, rızâ ve sevmenin delilidir, iradenin delili değildir.

[161[24]] Bakara, 231.
[162[25]] Ra'd, 8, 9.
[163[26]] Zümer, 7.

îmam Zeyd'in çağında «Bedâ» konusunda da münakaşalar yapılmıştır. Şöyle ki: Muhtar es-Sakafî, kâhinlerin yaptığı gibi, kafiyeli sözler dizer, gelecek olayları bildiğini iddia eder, olaylar onun söylediği tarzda meydana gelmediği zaman Rabbmız'a bedâ oldu derdi. Burada O'nun bedâ'dan maksadı, Allah'ın ilminin değişmesidir. Bu görüş, Allah'ın ezelî ilmini inkâr edenlerin görüşüne yakındır. Zira onlar, Allah'ın ilmini kabul etseler de, onun değişebileceğini söylemişlerdir ki bu, Allah'ın ilmini inkâra yaklaşmaktadır.
İmam Zeyd, bütün bunlara muhalefet etmiş, Allah'ın ilminin ezeli olduğunu beyan ederek herşeyin O'nun takdiriyle meydana geldiğini, Allah'ın ilminin değişmesinin O'nun için bir eksiklik olacağını açıklamıştır. Allahu Teâlâ, kulların yapacağı ve onların başına gelecek herşeyi Levh-i mahfuz'unda yazmıştır. Onun ezelî ilmi ile ezelî ve ebedî iradesi, kulun irade ve hürriyet sahibi olmasına aykırı1 düşmez.
Ona göre duâ takdiri değiştirmez. Fakat onu.açığa çıkarır. Çünkü AHah, ezelî ilminde duâ ve ona icabeti takdir buyurmuştur. «Allah dilediğini mahveder, dilediğini durdurur»[164[27]] âyeti, O'nun hür irade ve ihtiyarının her şeyi ezeceğini, hiç bir şeyin bunların üzerinde olamıyacağûi; dolayısiyle Allah'ın ifadesinin üstünde hiç bir irade-nin bulunmadığım ve O'nun ilminin her şeyi kuşattığını gösterir.
İşte bu görüş İmamiyye mezhebine bağlı olan birçoklarının görüşüne uygundur. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu da bu kanaattadar.
Allah, her şeyi kuşatıcıdır.[165[28]]

İmam Zeyd'in Fıkhı

İmam Zeyd hem fakih, hem muhaddis, hem de Kur'an'ın kıraat ilmine vâkıftı. Yani, 9nun hem bilginler, hem de kıraat ehli arasında bir yeri vardır. Hattâ tarihçilerin, onunla. Hişam'm askerleri arasında meydana gelen savaşı, «muhaddislerin,fakîhlerin ve kıraat bilginlerinin savaşı» diye vasıflandırdıklarını görmekteyiz.
Onun fıkıh ve hadîsini talebeleri nakletmişlerdir. Fakih ve mu-haddisler içerisinde en çok talebesi olan odur. Medine'de fıkıh ve hadis öğrenmek isteyenler ona başvururlardı. Nitekim kendisinden önce babası ve kardeşi de aynı durumda idiler. Zeyd Irak, Basra, Küfe ve Vâsıt gibi şehirlerde dolaşmış, buralarda bulunan talebe, bil-gin ve kırat ehli ile müzakerelerde bulunmuştur.[166[29]]

El-Mecmu' Adli Eserî

Talebelerinden biri, ondan rivayet ettiği şeyleri iki kitap halinde toplamıştır:
1 — Mecmu'ul-Hadîs
2 — Mecmu'ul-Fıkıh
Bu iki kolleksiyona ortaklaşa «el-Mecmu'ul-Kebîr» adı verilmiştir. Bunları kitap halinde toplayan talebesi, Ebu Hâlid Amr. b. Hâlid el-Vâsıti'dir. Hâşimilerden birinin azatlısı olan bu zat, Hicri II. asrın II. yarısında ölmüştür. Ebu Hâlid, bütün seyahatlarında îmam Zeyd'in yanından ayrılmadığı gibi Medine'de kaldığı müddetçe de onun yanından uzun zaman ayrılmamıştır. Böylece o, Zeyd'in diğer talebelerine nisbetle kendisinin yanında en çok bulunan bir talebesi olmuştur.

[164[27]] Ra'd Sûresi, 39.
[165[28]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/150-152.
[166[29]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/153.

Zeydiyye mezhebine mensup olan bir çok bilginler, el-Mecmu'ul-Kebîr'i îmam Zeyd'in bir eseri olarak kabul etmişlerdir. Fakat, onların bazıları ve özellikle Zeydiyye mezhebinden olmayanların çoğu bu kitabı tenkit etmişlerdir. Onların tenkidleri şu noktalara dayanmaktadır :

1 __ Ebu Hâlid, bazı büyük hadis bilginleri tarafından uydurmacılıkla itham edilmiştir. Muselâ, Nesâi, onun hakkında; «Güvenilmez, onun hadisi kabul edilmez» demiş. Ehl-i Beyt'i övmekte aşırı gitmekle itham etmiş ve rivayet ettiği bazı şeylerin zayıf olarak tesbit edildiğini ileri sürmüştür.

2 — el-Mecmû'u, Ebu Halid yalnız başına rivayet etmiştir. Eğer el-Mecmu', îmam Zeyd'e ait olsaydı bu herkesçe bilinirdi ve îmam Mâlik'in Müvatta'ı gibi onun da bir çok râvileri olurdu.

3 — Zehebi, el-Mecmu'da Hz. Ali'den rivayet edilen bazı hadislerin ona nisbet bakımından sahih olmadığının tesbit edildiğini, bu suretle Ebu Hâlid'i tenkit edenlerin haklı olduğunu söylemiş ve onun bütün rivayetlerinden şüphe edilebileceğini iddia etmiştir. el-Mecmu'a yönetilen en şiddetli tenkidler, kısaca, bunlardır.

el-Mecmu'a itimat gösterenler bu tenkidleri reddetmişlerdir; Ebu Hâlid'in, Zeydîlerin büyük çoğunluğu tarafından güvenilen bir şahıs olduğunu, bazı hadis bilginlerinin ondan rivayetler yaptığını, ona yöneltilen tenkidlerin umumî bir ifade taşıdığını, böyle umumî bir ifade taşıyan ve belirli bir sebebe dayanmayan tenkidlerin bütün bilginlerce hiç bir değeri olmayağını söylemişlerdir. Zira bir kimseyi, birisi fâsıklıkla itham etse ve bunu bir sebebe dayandıramasa ithamı kendisine döner; gerçekte itham ettiği kimse değil, kendisi fâsık olur. Bir tenkit için ileri sürülen sebeplerin bulunmadığı vesikalarla isbat edilirse, o tenkit hükümsüz kalır. Meselâ, birisi bir kimseyi namazı terketmekle itham etse, bir başkası da onun namazı terketmediğini söylese, ikincisinin sözüne itibar edilir. Bu esasa göre, Ebu Hâlid'e yöneltilen tenkidler muteber değildir.

Ebu Halid'i, Ehl-i Beyt'i övmede aşın gitmekle itham etmek de yersizdir. Çünkü, bu itham mezheb taassubuna dayanmaktadır. Mez-heb taassubuyla bir râvi tenkit edilemez. Bundan başka Zeydiler, onun Ehl-i Beyti övmede aşın gitmesini tenkid değil, tezkiye olarak kabul ederler. Ebu, Hâlid, kendisinin bu noktadan itham edildiğini duysa, «bunu, töhmet değil, iddia etmediğim bir şeref sayarım» derdi.

Şafiî, Kaderiyye mezhebine göre »kader» konusunda söz söyleyen bazılarından rivayetler yapmıştır. «Bunu bid'at saydığın halde bir kaderiyyeciden nasıl rivayette bulunuyorsun?» diye kendisine sorulduğunda Şafiî şu cevabı vermiştir': «Kaderiyyeci olan İbrahim'i, sözünü tesbit etmek suretiyle, bundan sonra yalan söylemekten alı-koymak benim için daha iyidir.»

Ebu Hâlid'in, el-Mecmu'u yalnız başına rivayet etmesini ele alarak ileri sürülen tenkit de reddedilmiştir. Çünkü, onu yalnız başına toplayıp kitap haline getirmesi, bu kitapta olanları başkalarının bilmemesini gerektirmediği gibi, İmam Zeyd'in talebeleri de onun ölümünden sonra memleketin her tarafına dağılmışlardı. Dolayısıyla onlardan birinin bu işi yalnız başına yapması tuhaf bir şey değildir. İmam Zeyd'in talebeleri, bilhassa oğulları bu eseri görüp okudukları zaman kabul etmişlerdir. Böylece bu eserin bir kişi tarafından meydana getirilmesi iddiası kendiliğinden değerini kaybetmiştir. Esasen öteki mezheblerin fıkhını tedvin edenler de bu işi tek başlarına yapmışlardır. Meselâ, İmanı Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, Irak fıkhını «Zâhir-i Rivaye» adı yerilen altı kitabında yalnız başına toplamıştır. Bu altı kitap şunlardır:

1 — el-Asl

2 — eş-Şerh'us-Sagîr
3 — eş-Şerh'ul-Kebir
4 — Es-Siyer'us-Sagîr
5 — es-Siyer'ul-Kebîr
6 — ez-Ziyâdât.
Halbuki İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin yanında dört seneden fazla kalmamıştır. Öte yandan Ebu Hanife'nin yanında daha fazla kalan ve yaşça İmam Muhammed'den daha olgun olan birçok talebeleri de vardı.
el-Müdevvene'yi de İmam Malik'ten Abdusselam Sahnun (160-240 H.) rivayet etmiştir. Sahnun, bunu, İmam Mâlik'i hiç görmediği halde onun talebesi Abdurrahman b. el-Kâsım'dan rivayet etmiştir. Şafiî'nin eski kitaplarını Bağdat'ta yalnız başına Za'ferânî rivayet etmiştir. Şafii'nin yeni kitaplarını da Fustat (Mısır) da Rabî' b, Süleyman el-Murâdî tek başına rivayet etmiştir.
Üstelik bilginler, el-Mecmu'u her devirde kabul etmişlerdir ki bu, bütün şüpheleri kaldırmaya kâfidir. Çünkü bilginlerin, kesin bir delil bulunmadan bir şeyi kabul ettiklerini ileri sürmek, eskilerin İlimlerini yeni nesillere ulaştıran ilmi silsileyi yıkmak demektir.
eî-Mecmu'u, Hz. Ali'den rivayet edilen ve ona nisbet bakımından sahih olmayan hadisleri ihtiva ediyor, diyerek tenkid etmek de sağlam bir temele dayanmamaktadır. Çünkü, sahih olmadığı ileri sürülen bu hadislerin, Hz. Ali'den veya başkalarından rivayet edildiği, hadis kitaplarında da sabittir. İddianın yerinde olmasını sağlamak için şöyle söylemelidir: el-Mecmu'da rivayet edilen hadislerin tamamının değil, pek azının sahih olmadığı sabit olmuştur. Bu da ondaki hadislerin tümünün tenkid edilmesini gerektirmez. Nasıl ki isnad bakımından hadis kitaplarının en sağlamı olan Sahîhu'l-Buhârî'de bile sıhhati tesbit edilemiyen bazı hadisler vardır; Fakat bu, Sahihu'l-Buhârî'nin tümünü sıhhat bakımından tenkid etmeyi gerektirmemektedir.[167[30]]

El-Mecmu' Nasıl Yazıldı ?

Kanaatımıza göre el-Mecmu', şu üç şekilden birine göre tedvin edilmiştir:
1 — Onu, İmam Zeyd kendi kalemiyle yazmış, Ebu Halid dö nakletmiştir.
2 — İmam Zeyd, onu Ebu Halid'e yazdırmıştır. İmam Şafii'nin el-Umin adlı kitabının bazı bölümlerini talebelerine yazdırması gibi.
3 — Ebu Hâlid, İmam Zeyd'den rivayet ettiği hadis ve fıkıh mecmualarını sonradan bir tertibe sokarak kitap haline getirmiştir.
Biz, birinci şekli makul bulmuyoruz. Çünkü, o çağda böyle tedvin usûlü mevcut olmadığı gibi, Ebu Hâlid de böyle bir iddiada bulunmamış olup el-Mecmu'un durumu da bu şekilde yazıldığını göstermemektedir. İkinci şekli de kabul edemeyiz. Çünkü, el-Mecmu'un metinleri buna muhalif görünüyor. Ayrıca bu metinler, Ebu Hâlid'in onları imlâ (yazdırma) yoluyla değil, rivayet yoluyla tedvin ettiğini göstermektedir. Bunun içindir ki biz, üçüncü şeklin akla uygun olduğunu kabul ediyoruz. Nitekim el-Mecmu'un ifadeleri de bunu desteklemektedir. Meselâ, el-Mecmu'da rivayet edilen hadislerin başında «Zeyd b. Ali bana anlattı...», fıkıh meselelerinde de, «Zeyd b. Ali'ye sordum» denilmektedir.
Zeydiyye İmamlarının ifadeleri, Ebu Hâlid'in, el-Mecmu'u toplayarak tedvin ettiğini

---

[167[30]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/153-155.

göstermektedir. îmam Ebu Tâlib en-Nâtık Bilhak, «el-Mecmu'u, Ebu Hâlid'in topladığı ve Zeyd b. Ali'den rivayet ettiği herkesçe bilinmektedir» derken bu konuda gerçeği söylemiştir. Onun bu ifadesi, el-Mecmu'un İmam Zeyd tarafından ne imlâ edildiğini, ne de tedvin edildiğini göstermektedir. Ancak, Ebu Hâlid tarafından toplanarak kitap haline konulduğunu açıkça anlatmaktadır.
Mısır'da basılmış olan el-Mecmu' bir hadis ve fıkıh mecmuasından ibaret olup tertibi fıkıh kitaplarının tertibine uymakta, «taharet» bahisleriyle başlayıp «ibâdet» ve «büyü» (yani:alım-satım) bahisleri gibi fıkıh kitaplarının bölümlerini içine almaktadır. Hadisler, her bölümde, îmam Zeyd'den rivayet edilen fıkıh bahisleriyle mezcedilmiştir.
Burada okuyucunun hatırına şöyle bir soru gelebilir: el-Mecmu'daki bu tertibi Ebu Hâlid mi, yoksa ondan sonrakiler mi yapmıştır? veya Ebu Hâlid'den sonra gelenler bu kitabın metnini değiştir-meksizin sadece yeniden mi tertip etmişlerdir? Nitekim İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin kitaplarını bazı râvîleri yeni bir tertibe sokmuşlardır. Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Ebu Hâlid'in talebesi Nasr b. Muzâhim, el-Mecmu'u bölümlere ayrılmış olarak almıştır. Bilginlere göre onu bölümlere ayıran Ebu Hâlid'dir. Elimizde bu görüşü bozacak kesin bir delil olmadığına göre aynen kabul etmek mecburiyetindeyiz.
Fakat tarihçilerin anlattığına bakılırsa, önceleri biri hadis, diğeri fıkıh olmak üzere el-Mecmu' müstakil iki kitap halinde idi. Bugün basılmış olan el-Mecmu'da bu iki kitap birbirine mezcedilmiştir. Bu, kitabın Ebu Hâlid devrinde bölümlere ayrılmadığını göstermez- mi? Böyle bir şüpheyi gidermek için Ebu Hâlid'in önce ayrı ayrı tedvin ettiği bu iki kitabı, sonradan kendisinin birbirine mezcettiğini, veya onu, mevcut tertibe göre ayn ayrı tedvin ettiği halde, sonrakilerin birleştirdiğini söylemek mümkündür. Biz, birinci şıkkı daha doğru buluyoruz; çünkü hadisler fıkıhla mezcedümiş olup her bölümde önce hadis, sonra fıkıh zikredilmiş değil; aksine aynı konuda hadis ve fıkıh, karışık olarak, yer almıştır.[168[31]]

İmam Zeyd'in Fıkıh Ve Hadîsinin Genel Görünüşü

El-Mecmu' kitabındaki rivayetlere bakılacak olursa, bunların hepsinin EhH Beyt yoluyla yapıldığı anlaşılır. Bu kitapta «Zeyd b. Ali babasından, o da dedesi Hz. Ali vasıtasıyla Peygamber (S.A.)'den rivayet etti» veya «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu» denilmektedir. Bu ifade, el-Mecmu'daki bütün hadislerin Ehl-i Beyt yoluyla geldiğini anlatmakla beraber, Zeyd'in sadece Ehl-i Beyt'ten hadis rivayet ettiği mânâsına gelmez. Çünkü, onun ve kendisinden önce babasının Tabiîlerden hadis ve İlim öğrendikleri, Tabiilere karışarak onlarla ilmi alış-verişte bulundukları bir gerçektir. Şüphesiz Zeyd, Ehli Beyt'ten başka yollarla yapılan rivayetleri de biliyordu. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: Niçin Zeyd, sadece Ehl-i Beyt'in rivayetlerini nakletmiştir? Bunun cevabı şu olabilir: O, kaybolup unutulmasından korktuğu için, Ehl-i Beyt'in hadislerini neşretmede daha çok titizlik göstermiştir.
el-Mecmu'da îmam Zeyd yoluyla rivayet edilen hadislerle, Sünnet'te sabit olan hadisler arasında ince bir karşılaştırma yapılırsa, sahih hadis kitaplarında rivayet edilen şaz hadisleri el-Mecmu'da görmek mümkün olmaz. el-Mecnlu' ul-Kebîr üzerine *Ravd'un-Naldîr»[169[32]] adlı şerhin yazarı böyle bir karşılaştırma yapmış, el-Mecmu'da geçen her

[168[31]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/155-157.
[169[32]] Bu eser, Şerafuddin Hüseyn el-Haymi (Öl 1806 M.) tarafından yazılmıştır. Çeviren.

hadis için bütün müslümanlarca bilinen hadis kitaplarından en az bir kaç tane delil bulmuştur.
Bu sebeple Zeydîler, bütün hadis kitaplarındaki sahih hadisleri kabul edip delil olarak alırlar. Kendileriyle Ehl-i Sünnet âlimleri arasında bir fark gözetmezler. Dolayısıyla onlar, nasıl kendi mezheble-rinden adaletli olanların rivayetlerini kabul ediyorlarsa, aynı şekilde adaletli oldukları sabit olan muhaliflerinin rivayetlerini de kabul ederler. Buna mukabil îmamiyye mezhebine bağlı olanlar, kendi râvüeri ile başka mezheblerin râvilerini ayrı tutup muhaliflerinin, adaletli dahi olsalar, rivayetlerini kabul etmezler. Hal böyle iken bazan onların, kendi mezheblerinden olan fasık kimselerin rivayetlerini dahi kabul ettikleri görülmüştür.
Zeydiyye fıkhı diğer dört mezhebin fıkhına çok yakındır. Biz, el-Mecmu'dan bazı örnekler alıp dört mezhebin görüşleriyle bir karşılaştırma yaptıktan sonra, Zeydiyye mezhebi ile dört mezheb arasındaki yakınlık ve benzerliği, sadece meseleleri halletmekte değil, meselelerin dayandığı esaslarda da tesbit ettik. Bunun sebebi, şüp-hesiz hepsinin görüşlerinin ortak kaynağı Allah'ın Kitabı ve Peygamberi (S.A.) nin Sünneti oluşudur. Ayrıca bu durum, İmam Zeyd'in ve onun yolundan gidenlerin, Tabiiler asrı ile onları takip eden asırdaki ekseri İslâm âlimlerinin yolundan uzaklaşmamış olduklarını göstermektedir.
Kısaca, İmam Zeyd'den nakledilen haberler, umumi olarak diğer fakihlerin görüşlerine uygundur. Bu haberler, bazı İmamların görüşlerine aykırı düşse bile, bütün İmamların görüşlerine aykırı düşmemektedir.
İmam Zeyd'in hüküm çıkarma metodu da Ebu Hanife, Abdurrahman b. Ebi Leylâ Osman el-Bettî, İbni Şubrume, Zührî gibi Medine vç Irak'ta bulunan çağdaşı fıkıh ve hadis İmamlarının metoduna yakındır. Zeyd, Kitap ve Sünnete dayanırdı. Bunlarda bir nass bulamadığı zaman re'yi ile ictihad yapardı. Hz. Ali'nin kendi re'yine dayanmayan sözlerini Sünnete dahil ederdi. Fakat, bazan Hz. Ali'den rivayet edilen şeylere muhalefet ettiği de olurdu. Meselâ, yetimlerin mallarından zekât verilmesi hakkında Hz. Ali'den riva; et edilen görüşü kabul etmemiş, yetimlerin mallarından zekât almmıya-cağmı ileri sürmüştür. Aslında o, Hz. Ali'nin, yetimlerin mallarından zekât alınacağına dair verdiği fetvanın ona nisbetini kabul etmemiştir.
Bununla beraber Zeyd'in fıkhı hükümler çıkarırken kendisine göre ayrı bir metod takip ettiği bilinmemektedir. Esasen, onun metodunu açıkça ortaya koymaması, o devir için normaldir. Çünkü o çağda fıkıh, ortaya çıkan meseleler için fetva vermekten ibaretti. Hiç bir İmam, hüküm çıkarmadaki metodunu açıkça ifade etmemişti. Ebu Hanife, Mâlik, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, el-Evzâî ve diğerleri de hüküm çıkarırken bağlı oldukları metodlari açıklamamışlardır. Bunların metodlari, daha sonra kendilerinden rivayet edilen meselelerden istinbat edilmiştir.
İmam Zeyd'den sonra gelen ve onun mezhebine bağlı olan müctehidler de, ondan rivayet edilen meselelere dayanarak bazı esaslar tesbit etmişler ve bunlara «Zeydiyye Fıkhının Usûlü» adını vermişlerdir.
Zeydiyye İmamları, ekseri fakihlerin kabul ettiği metodlari benimsemişlerdir. Onlar da önce Kitab, sonra Sünnetle hüküm vermişler. Kitab ve Sünneti derecelere ayırmışlardır. Meselâ, Peygamber (S.A.)'in fiil ve takrirlerini derece bakımından sona bırakmışlardır. Çünkü, açık ifadelerin şer'î hükümleri göstermesi, diğerlerinden daha kuvetli ve daha kesindir.
Onlar, Kitab ve Sünnet'te nass bulamadıkları takdirde Kıyasa baş vurmaktadırlar.

İstihsan ve Masâlih-i Mürseleyi de Kıyasa dahil etmişlerdir170[33]. Bunlardan sonra akıl gelir. Aklın iyi gördüğü şeyleri yapmak ve kötü gördüğü şeylerden de sakınmak, dinin istediği hususlardır. Önceki delillerden biri bulunmadığı zaman bu yola başvurulur.171[34]

İmam Zeyd'e Göre Aklın Görevi

Burada, Zeydiyye mezhebindeki aklın rolüne işaret edeceğiz. Bu mezheb akaid ve 'şer'i hükümlerde akla en büyük yetkiyi tanıyan Mu'tezile mezhebine yaklaşmaktadır. Mu'tezilîler, iyi ve kötü şeyleri bilmede aklın tam bir yetkiye sahip olduğunu, onun iyi gördüğü şeylerin yapılması gerektiğini, terkedildiği takdirde cezayı icap ettiğini, kötülüğüne hükmettiği şeylerden kaçınılmasını, bunlar yapıldığı takdirde cezayı mucip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre her iki haldeki ceza da âhirete aittir. Akıl, nass bulunmayan yerde kayıtsız şartsız hüküm vermeye selâhiyetlidir. Böylece onlar, kıyası, istihsanı ve hakkında nass bulunmayan meselelerle ilgili olan diğer istinbat vâsıtalarını hiçe saymakta ve sadece akla dayanmaktadırlar.

Zeydîler de bu mezhebe sarılmışlar ve şeylerin iyi veya kötülüğüne hükmetmede akim yetkili olduğunu; dolayısıyla emir, nehiy, sevap ve cezanın buna bağlı bulunduğunu kabul etmişlerdir. Fakat, nass'lardan sonra doğrudan doğruya akla başvurmamışlar; onu ic-ma1, kıyas, istihsan ve masâlih-i mürselden sonraya bırakmışlardır. «el-Kâşif fi'I-Usûl» yazarı, bu konuda şöyle demektedir» :

«Kitab, Sünnet, İcma', Kıyas ve benzeri şer'î bir delil bulunmadığı zaman delİlimiz akıl olur. Dolayısıyla, başka delil bulunmazsa akılla amel etmek gerekir. Yani,bir;şeyin iyi veya kötü olduğunu akıl tâyin eder. Yalnız, akılla amel etmenin şartı, şer'i delilin bulunmamasıdır»172[35].

Zeydiyye mezhebine göre, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, masâlih-i mürsele de kıyasın bir çeşidi olup şer'î delillere dahildir. Bu itibarla, mücerret aklî delil için bir saha bırakılmamış oluyor. Çünkü bütün meseleler; nasşları, icma' konusu olan hususları, bütün çeşitleriyle, kıyası, maslahatı celbetme ve mazarratı defetme gibi şeriatın genel amaçlarını içine alan bir şer'î delilin hükmüne bağlanmış oluyor.173[36]

İmam Zeyd'den Sonra Zeydiye Fıkıhının Durumu

Çeşitli sebepler birleşerek Zeydiyye mezhebini oldukça geliştirmiş ve genişletmiştir. Bu sebepleri şu üç noktada özetliyebiliriz:

1 — Bu mezhebin İmamlarının ekserisi Ehl-i Beyte mensup kimselerdir. Bu İmamlar, birçok ictihadlarda bulunmuşlar, çoğu zaman meseleleri halletmek hususunda İmam Zeyd'e uymuşlar, bir kısım meselelerde de ondan ayrılmışlardır. Bunların görüşleri mezhebe ilâve edilmiş ve onu genişletmiye sebep olmuştur.

170[33] Kıyas; hakkında nass bulunmayan bir meseleye, aralarındaki müşte-l rek illete dayanarak, hakkında nass bulunan benzeri bir meselenin hükmünü vermektir. Meselâ, şeker kamışının suyundan yapılan ve sarhoşluk veren içkinin haram oluşu böyledir. Böyle bir içkinin haram oluşu hakkında, şarabın haram oluşu hakkında mevcut olduğu gibi bir nass yoktur. Fakat, her ikisinin haram oluşundaki illet aynı olup da bu sarhoşluk vermesidir.

istihsan; biri açık fakat tesiri zayıf, öteki gizli fakat tesiri kuvvetli olan iki kıyasın birbiriyle çatışması halinde ikinci kıyasın alınması demektr. Buna gizli (hafî) kıyas da denir.

Masâlih-i Mürsele, şeriatın amaçlarına uygun olan ve hakkında müsbet veya menfî bir hüküm ifade eden özel bir nass bulunmayan masla-hatlardır.

171[34] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/157-159.

172[35] el-Kâşif fil-Usûl, yazma, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, varak: 39.

173[36] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/159-160.

2 — Mezheb, birbirine uzak çeşitli ülkelerde yayılmıştır.Her bölgenin kendisine göre ve diğerinden ayrı bir çevresi vardır. Dolayısıyla her memleketin, hakkında nass bulunmayan konularda örf, âdet ve gelenekleri mezhebin gelişmesinde rol oynamıştır.
3 — Zeydiyye mezhebinde ictihad kapısı daima açıktır. Hattâ büyük dört mezheb gibi başka mezheblerin ictihadlarmdan beğendiklerini almak da Zeydîlere göre bir ictihad olarak kabul edilmiştir. Bu görüş sayesinde Zeydiyye mezhebi çeşitli fıkıh görüşlerinin birleşip kaynaştığı, çok renkli ve değişik tatlarda meyveler yetiştiren bir bahçeyi andırmaktadır. Bunlara ayrı ayrı dokunmak istiyoruz.
İmam Zeyd şehid edildikten sonra oğulları onun zengin fıkıh mirasına sahip olmuşlardır. Bu temiz soya mensup olanlardan Ahmed b. İsâ b. Zeyd, Irak'ta oturmuş, Ebu Hanife'nin talebeleriyle düşüp kalkarak, Iraklılardan farazi (takdirî) fıkıh —bu, vuku bulmayan meselelerin hükmünü açıklamak olup Ebu Hanife'nin metodu idi— öğrenmiştir. Ahmed b. îsâ, fıkıh kitapları yazmaya girişmiştir. Zaten yaşadığı çağ, birçok meselenin Kitab, Sünnet ve Kıyas gibi delillere dayanılarak açıklandığı bir devirdir. O, üzerinde durduğu fıkhı konulan, “el-Emâlî» adını verdiği kitabında toplamıştır.
Zeydiyye mezhebinde ictihad, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere inhisar etmemiş, Hz. Hasan'm soyundan gelen İmamlar da bu işe karışmışlardır. Çünkü Zeyd, hilâfeti Hz. Hüseyn nesline mahsus olarak tanımamış; onu, Hz. Ali'nin Fatıma'dan doğan bütün evlâtlarına lâyık görmüştür. Hattâ o, bu vazifenin hakkını verecek olan her müslümanm halife seçileceğini kabul etmiştir.
Hz. Hasan'ın soyundan gelen el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî el-Hasenî, “Kâsimiyye» denilen büyük bir fırkanın İmamıdır. Onun kıymetli görüşleri, Hanefî mezhebine vukufu ve bu mezhebden aldığı birçok meseleler vardır. el-Kâsmı, Hicrî 170 yılında doğmuş, Medine yakınındaki «er-Ress» denilen yerde 242 H. yılında ölmüştür. el'Kâsım'uı mezhebi ve çıkardığı hükümler, Zeydîlerin furü1 kitaplarında toplanmış olup bu mezhebin Yemen'de yayılmasında büyük bir rol' oynamıştır.
el-Kâsını'dan sonra 245 H. yılında Medine'de doğan torunu el-Hâdî îlelhak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım, Yemen'de İmam olarak ortaya çıkmıştır. Bu sırada Yemen'deki aklı eren insanlar, Yemenlileri bir araya toplayacak, bu ülkede yayılmış olan bid'atlarla, bilhassa, Karmatîlerle savaşacak bir İmamın bulunmasını zaruri görerek, el-Hâdî'ye İmam olarak bağlanmışlardır.
el-Hâdî, hem cihad hem de ictihad yapan bir insandır. Onun cihadı şu iki hususta olmuştur;
1 — Yemen ve çevresindeki ülkeleri birleştirmek. O, bu dâvasını kısmen gerçekleştirmiştir.
2 — Çağında bid'at ve anarşinin doğmasına sebep olan Karmatîlerle mücadele etmek. Bu uğurda kendisi ve daha sonra evlâtları çok başarılı imtihanlar vermişlerdir. O, Karmatîlerle savaşırken aldığı bir yara neticesinde seve seve ölümü tadarak,298 H. yılında Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Kendisinden sonra evlâtları, babalarının başladığı işi sonuna kadar götürmüşler ve kesin zafere ulaşmışlardır.
İçtihadına gelince; bu, üç noktada özetlenebilir:
1 — Tatbikatı ihmal edilmiş olan hadd cezalarını uygulamak.
2 — Vatandaşlar arasında adaleti tam olarak sağlamak, Öyle id, «Verirken sizi kendimden ileriye geçiriyorum, düşmanlarımızla karşılaşınca da kendimi sizden ileriye atıyorum» demek onun şiarı idi.

3 — Umumi olarak fıkıhla uğraşmak. Bu konuda el-Hâdî'nin değerli görüşleri vardır. O, Zeydiyye mezhebinin esaslarını tesbit etmiş ve Hanefî mezhebinden bir çok iktibaslarda bulunmuştur.
el-Hâdî'nin fıkhî görüşlerini toplayan İmam en-Nâtık Bilhak (öl.424 H.) da, bir mesele hakkında el-Hâdî'den rivayet edilen bir fetva veya bir hüküm' bulunmadığı zaman, Ebu Hanîfe mezhebine uyar ve bu türlü meseleleri onun mezhebine göre hallederdi.
El-Hâdî'nin görüşlerine bağlı olan ve onları tedvin eden eil-Nâ-tık Bilhakkın, Hanefi mezhebinin hâkim olduğu Taberistan'da bulunduğunu gözönüne alırsak, meseleleri bu memleket için en uygun olan şekilde halletmiye çalışmış olduğunu söyleyebiliriz.
el-Hâdî'ye bağlı olan fırkaya «Hâdeviyye» adı verilir.
el-Hâdi, İmam Zeyd'in mezhebinin bir kolu olan kendi mezhebini Yemen ve ona komşu bulunan yerlerde, Hicaz ve dolaylarında kökleştirirken, Deylem ve Gîlan ülkelerinde de Hz. Hüseyin soyundan gelen Ebu Muhammed el-Hasen b. Ali aduıda ve «en-Nâsıru'1-Kebîr" lâkabiyle anılan, bir hastalık sonunda sağır olduğu için «el-Utrûş (sağır)» diye bilinen başka bir İmam bulunmaktadır. Bu zat, halkı müşrik olan adı geçen memleketlere hicret etmiş ve buraların halkını İslâm'a çağırmıştır. Davetini kabul ederek islâm'a girenlere Zeydiyye mezhebinin esaslarını anlatmış ve oralarda bu mezhebin fıkhını yaymıştır. Bu fıkıhta müctehid olan en-Nâsıru'1-Kebîr, bir biri ardınca süregelen baskı ve bir çok Ehl-i Beyt mensuplarının şehid edilmesinden sonra sönmek üzere olan Zeydiyye mezhebini buralarda yeniden canlandırmıştır. En-Nâsır, 230 Hicrî yılında doğmuş.ve 304 H. yılında ölmüştür. Görülüyor ki o, el-Hâdî'den daha önce ortaya çıkmış ve ondaıı çok sonra 74 yaşında ölmüştür. El-Hâdî ise öldüğü zaman 53 yaşında idi.
Bunların her ikisi büyük himmet, yapıcı bir siyaset ve kudret sahibi olan birer fakîh ve bilgin kimselerdi. Onların çağında yaşı-yan ve kendileriyle görüşen yaşlı bir zat şöyle demiştir: «El-Hâdi'yi gördüm: o, büyük, iki yanı geniş ve uzun bir vadi gibi idi. En-Nâsır'ı gördüm: o da, derin ve kükremiş bir deniz gibi idi.»
Anlaşılıyor ki, en-Nâsır, İlim bakımından çok ihatalı, el-Hâdî de fıkıh bakımından daha bilgili idi. Bu sebeple Ali b. el-Abbas; «el-Hâlidî Ehl-i Beyt'in fakihi, en-Nâsır da âlimi idi» demiştir.
Bu tarihî açıklamalardan anlaşıldığına göre Zeydiyye mezhebi hem Doğuya doğru, hem de Batıya doğru, yani Hicaz, Irak, Yemen ve bunların çevrelerinde yayılmıştır. Bu itibarla o, yayıldığı memleketlerin renk, örf ve geleneklerine göre şekillenmiş; fakat yine de, birbirinden uzak kollara ayrılarak inkişaf etmesine rağmen, İmamları arasındaki temas kesilmemiştir. En-Nâsır ile eİ-Hâdî arasında, bunlardan sonra da bu mezhebe bağlı olan bilginler arasında ilişki devam etmiş, fikrî temas ve yazışmalar sürüp gitmiştir.
Daha sonra gelen ve Zeydiyye fıkhını toplayanlar, bütün İmamlarının görüşlerini birbirine iyice meczetmişlerdir.
Önce de söylediğimiz gibi Zeydiyye mezhebinde ictihad kapısı her zaman açıktır. Fakat ictihad, fer'i meselelerde yapılmakta, usûlde içtihada lüzum görülmemektedir. Dolayısıyla, bu ictihad mutlak değil, ancak mezhebe göre bir ictihad'dır. Öyle anlar da olmuştur ki, ictihad sadece mezheb içerisinde yapılmıştır[174][37]. Sonrakiler, İmamların görüşlerine aykırı hareket etmemişler; fakat mezhebe göre ictihad yapan müctehidlerin

[174][37] Mezhebe göre ictihad yapanlar müntesib müctehidlerdir. Bunlar, usulde mezhep İmamına bağlı kalırlar, fakat furû'da ona muhalefet ederler. Mezheb içerisinde ictihad yapanlar ise, mezhebde müctehitlerdir. Bunlar, hem usulde hem de furû'da mezheb İmamına muhalefet etmezler, ancak mezheb İmamının görüşlerine dayanarak bir kısım fer'i meseleleri açıklarlar.

görüşleri dışına çıkarak, duruma göre başka mezheblerin ictihadlarmdan faydalanmışlardır.
Onlar, hem Ehl-i Beyt İmamlarının, hem de Ehl-i Sünnetin rivayet ettiği hadislerden faydalanmak için daima açık bir kapı bırakmışlardır. Nitekim onlar, bütün mezheblerden istifade etmişlerdir. Dolayısıyla Zeydiyye mezhebi, sadece îmam Zeyd'in ictihadlarına dayanmayan birleştirici (elektik) bir mezhebdir.
Bu mezhebin muamelât'da Hanefi mezhebiyle birleştiği hususlar çoktur. Bunun sebebi, Ebu Hânife ile İmam Zeyd'in bir arada bulunmaları, birlikte ilmî müzakereler yapmaları ve Ebu Hanife'nin, Zeyd'in ilminden faydalanmış olmasıdır. Her iki mezhep, Mâverâ-unnehr'de birbiriyle karışmış ve karşılıklı bir hayli alış verişte bulunmuştur. Daha önce de söylediğimiz gibi, Zeydiyye fakihlerînin bir kısmı, kendi mezheblerinde bir sarahat bulamadıkları zaman Hanefi mezhebinden [175[38]]yararlanmışlardır.[176[39]]

İMAM CAFER VE MEZHEBİ[177[1]]

İmam Caferi Sâdık (80 -148 H.)

Hicri I. asrın sonunda ve II. asrın ilk yarısında Medineli Münevvere'de nurlu bir irfan kaynağı ve Hz. Ali'nin soyuna mensup bir aile vardı. Şehidoğlu şehid Hz. Hüseyin'in ölümü faciasından beri Ehl-i Beyt mensupları sadece İlimle uğraşıyorlar, atalarının zekâ ve hidayet nurunu aksettiriyorlardı. Onları sahip oldukları şeref, basit işlerle uğraşmaktan ahkoyardı. Bu sayede onlar, daima acısını tattıkları ve hiç faydasını görmedikleri siyasetten uzaklaşarak, ilmî çalışmalara yönelmişler, atadan oğula miras kalan ictihad mevkilerini korumuşlardı.
Ali Zeynelâbidin, İlim ve asalet bakımından Medine'nin önderi idi. Oğlu Muhammed Bakır da ondan İlim ve irşat önderliğini miras olarak almıştı. İslâm âleminin her tarafından birçok bilginler ona başvurur, Medine'ye gelen herkes, kendisini ziyaret etmeden gitmezdi. Kendisini ziyaret eden ve Ehl-i Beyt taraftarı gözüken sapıklarla, bürünmüş oldukları gizlilik kisvesi altında din dışı fikirlere sahip olanları azarlar ve hayal kırıklığına uğratarak, yüzüstü geri çevirirdi.
İslam fıkhının büyük İmamlarından Süfyan-i Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Irak fakihîerinin başı Ebu Hanife onu ziyaret eder ve irşatlarından faydalanırdı. Irak'ın re'y ile meşhur olan büyük fakihi Ebu Hanife, Muhammed Bakırla Medine'de ilk karşılaştığı zaman aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:
Muhammed Bakır:

[175[38]] Zeydiyye mezhebi mensuplarının büyük çoğunluğu bu gün Yemendedir. 1911 M. yılında Yemen'de Osmanlı İdaresine karşı ayaklanan bir İmam, resmen ve siyasî bir varlık olarak kendisini kabul ettirmiştir. Bu ülkede 1970 yılında Cumhuriyet ilan edilmeden Önceki Kral (İmanı) da bu hanedana mensuptur.
İran'da da bu mezhebe bağlı olanların sayısı yüzbinin üstündedir.Çeviren.
[176[39]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/161-164.
[177[1]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/165.

— Dedemin yolunu ve hadislerim kıyasla değiştiren sen misin ? dedi.
Ebu Hanife:
trr Sen, sana lâyık olan bir şekilde yerine otur.. Ta ki ben de, bana lâyık olan bir şekilde yerime oturayım: Dedeniz Muhammed?(S. A.)'e hayatında sahabîleri nasıl saygı duyuyorlarsa, aynı şekilde ben de size saygı besliyorum,'dedi.:
Bunun üzerine her ikisi de oturdu ve. Ebu Hanife söze şöyle başladı:
— Size üç sorum var, lütfen cevap veriniz:
1 — Kadın mı yoksa erkek mi daha zayıftır? Muhammed Bakır:
— Kadın, dedi. Ebu Hanife:
— Kadının mirasta hissesi erkeğe nisbetle kaçtır? diye sordu. O, buna:
— Erkeğin hissesi iki, kadının hissesi birdir, diye cevap verdi.
— Ebu Hanife:
— Dedenizin sözü işte budur. Eğer ben onun dinini değiştirmiş olsaydım, kıyasa dayanarak, erkeğe bir, ,kadma iki hisse verilmesini söylerdim. Çünkü kadın erkeğe nazaran daha zayıftır, dedi.
2 — Namaz mı, yoksa oruç mu daha efdaldır?
İmam Muhammed Bakır, Ebu Hanife'nin bu sorusuna:
— Namaz daha efdaldır, cevabını verdi. Ebu Hanife:
— Bu da dedenizin sözüdür. Eğer ben onu değiş tirşeydim, kıyas gereğince kadının ayhâlinden temizlendikten sonra namazı kaza etmesini, orucu da kaza etmemesini emrederdim, dedi.
3 — İdrar mı, yoksa meni mi daha pistir?
Ebu Hanife'nin bu sorusuna da Muhammed Bakır:
— İdrar daha pistir, diye cevap verdi. Ebu Hanife:
—Dedenizin dinini kıyasla değiştirseydim, idrar yapıldıktan sonra gusledilmesini, meni çıktıktan sonra da abdest alınmasını söylerdim. Fakat, kıyasla dedenizin dinini değiştirmekten Allah'a sığınırını, dedi.
Bunun üzerine Muhammed Bakır kalkıp Ebu Hanife'yi kucakladı, yüzünden öptü ve ikramda bulundu.
Bu olaydan anlaşılıyor ki, Muhammed Bâkır'ın İmamlığını bütün bilginler kabul ediyor, kendi görüşleri hakkında ona bir nevi hesap veriyor ve onun başkanlığını kendi istekleriyle teslim ediyorlardı; tâ ki o, kendilerine doğru yolu göstersin.
Muhammed Bakır, bütün sahabilere saygı gösterir, özellikle Ebu Bekr ve Ömer'i (R.A.) hepsinden üstün tutarak, şöyle söylerdi: «Ebu Bekr ve Ömer'in üstünlüğünü tanımayan Sünneti tanımamaktadır. Muhammed Bakır, bir gün dostlarından Câbir el-Cufî'ye şöyle söylemiştir: «Ey Câbir, Irak'ta bizi sevdiğini söyleyen, Ebu Bekr ve Ömer'e dil uzatan ve kendilerine benim böyle emrettiğimi iddia eden bir topluluk türemiş. Onlara, benim kendilerinden beri olduğumu söyle. Allah'a and olsun ki eğer ben halîfe olsam, onların hepsini Allah için öldürürüm. Eğer Ebu Bekr ve Ömer'e Allah'tan rahmet ve mağfiret dilemesem, Hz. Peygamber'in şefaatından mahrum kalırım. Allah'ın düşmanları onları hakkıyla tanıyamazlar.»
Muhammed Bakır, Kur'an ve îslâm fıkhını, açıklayan, şeriatın hikmetlerini kavrayan ve onun amaçlarını tam olarak anlayan bir zat İdi. O, hem Ehl-i Beytin hadislerini, hem de hiç bir fark gözetmeksizin bütün sahabîlerin hadislerini rivayet ederdi.
Ruhi olgunluğu, kalbinin nuru, idrakinin büyüklüğü sayesinde o, ahlâkî ve içtimaî konularda pek çok kıymetli sözler söylemiştir ki bunların her biri, insanı yüceltmeye

kâfi gelir. Burada misal olarak onun şu sözlerini naklediyoruz: «Bir insanın gönlüne bir miktar kibir girerse aklından o kadar eksilir*. Oğlu Ca'fer'e yaptığı nasihattan:, Yavrucuğum, tenbellik ve bezginlikten sakın. Çünkü bunlar, her türlü fenalığın anahtarıdır. Eğer tenbellik edersen hakkı yerine getiremezsin. Bezginlik gösterirsen hakka karşı sabredemezsin,» Hikmetli başka bir sözü: «Zenginleri seven bir bilgin görürseniz bilin ki o, dünya ehlidir. Bir zaruret olmaksızın hükümdarın yanından ayrılmayan bir bilgin görürseniz bilin ki, o da hırsızdır.»
Ona göre, farzları yerine getirerek İlim tahsil etmek, zahitük-ten hayırlıdır. O, İlim adamı hakkında şöyle söylemiştir. «Allah'a and olsun ki bir âlimin ölümü, şeytan için yetmiş ibadet ehlinin ölümünden daha sevindiricidir.»
Muhammed Bakır, 114 H. yılında ölmüştür. Ebu'1-Fidâ, Tarih'inde onun 115 H. yılının başında öldüğünü söylemektedir.
îşte İmam Muhammed Baku-, bu vasıfta bir insan olup ilmi ve ilmin gayelerini hakkıyla kavramıştır, bayatını anlatmak istediğimiz îmam Ca'fer'in babası işte budur. Muhammed Bâkır'ın durumundan, onun hangi sülâleye mensup olduğunu bilmek kolayca mümkündü. Çünkü güzel ahlâk, insanlık ve hakîkata yönelme gibi meziyetlerinin üstünde o, daima gençlere her yönden güzel örnek
olurdu.
İmam Ca'fer'in babası olan bu büyük insan —Muhammed Bakır—, kendisine eş olarak şerefli Arap kızlarından el-Kâsım b. Muhammed b. Ebi Bekr'in kızı, yani Hz. Ebu Bekr'in torunu Ümmü-Ferve'yi seçmiştir. Böylece îmam Ca'fer'de hem Hz. Ali'nin yiğitliği, hem de Hz. Ebu Bekr'in vefakârlığı birleşmiştir. Ayrıca onun kanında Hz. Ali'nin İlim dehâsı ile Hz. Ebu Bekr'in sabır ve ağırbaşlılığı kaynaşmıştır. el-Milel Ve'n-Nihal yazarı Şehristânî onun şeceresini şöyle özetler: «Ca'fer, baba tarafından; Hz. Peygamber'e, ana rafından da Hz. Ebu Bekr'e dayanmaktadır.»[178[2]]

Doğumu Ve Gençlîğî

Ebu Abdillah Ca'fer-i Sadık işte böyle şerefli bir baba ve dededen doğmuştur. Ehl-i Beyt ilminin saf ve berrak kaynağı içerisinde yetişip büyümüş ve böylesine şerefli bir ailenin gölgesinde yaşamıştır. O devrin âdeti üzerine diğer Ehl-i Beyt mensupları gibi o da çocuk denilecek bir yaşta kendisini ilme vermiştir. Bütün HÎcaz'lıların gönüllerinde yaşayan, fazilet, şeref ve güzel ahlâk sahibi olduğu herkesçe kabul edilen dedesi Ali Zeynelâbidin'i görmüştür. İmam Ca'fer-i Sadık'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hicrî 80 veya 83 yılında doğduğu söylenmektedir. Bazıları, onun, bu tarihlerden daha önce doğduğunu ileri sürmektedir. Genellikle Hicrî 80 yalında doğduğu kabul edilmektedir ki amcası İmam Zeyd de aynı yılda doğmuştur. Bu tarih, aynı zamanda Irak'ın büyük fakîhi îmam Ebu Hanifenin de doğum tarihidir. Buna göre, dedesi Ali Zeynelâbidin öldüğü zaman o, 14 yaşında olup fikrî erginlik çağına ulaşmıştı. Gençliğinde, dedesi Ali Zeynelâbidin ve babası Muhammed Bakır gibi parmakla gösterilen önemli iki kaynaktan feyz almıştır.
O, Medine'nin İlim muhitinde büyük şahabı ve tabiîlerin İlim ve hadisle uğraştığı bir çevrede yetişmiştir. Şüphesiz o, dedesinin yanından ayrılmamakla beraber, hadis ile uğraşan tabiilerin meclislerine Öalar ve onlardan büyük dedesi Hz. Muhammed'in ilmini almakta hiç bir tereddüt göstermezdi. Çünkü, Hz. Peygamber'in İlim ve

[178[2]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/167-170.

hadisleri bütün sahabîlerin arasında yayılmıştı; Bazı hadisleri, bir lasjm sahabîler işitmemiş olsalar da, sahabîlerin hepsinin onları işitmemiş olması düşünülemez. Dolayısıyla, sahabîlerin bütününün vâkıf olmadığı bir hadis yoktur. Çünkü bir kısmının duymadığı bir hadîsi, diğer bir kısmı işitip öğrenmiştir. Hz. Peygamber'in ilmini almak isteyenler, bu ilme sahip olanlar arasında fark gözetmez. İşte Hz. Ali'nin teiniz soyundan gelen bu yüksek şahsiyetler de, kendilerini tamamen ilme vermişler ve bu ilmi kimde bulmuşlarsa ondan faydalanmışlardır. İlim bir adam şekline girecek olsa, şüphesiz onu mütevazı bir adam olarak görürdük. Bunun içindir ki bu İmamların, İlim ehline karşı kibirli davranmaları ve sahabîler arasında şu veya bu şekilde bir fark görmek suretiyle ilmi asıl kaynaklarından almamaları düşünülemez.
İmam Ca'fer, tahsil çağında hayatta bulunan Ibni Şihab ez-Zührî gibi Medine'de Hz. Ömer'den ve talebesi olan bazı sahabîlerden İlim öğrenmiş bulunan bilgin tabiilerden ders almıştır. Bu tabiîlerin bir kısmı, Ehl-i Beyt'e karşı özel bir ilgi gösteriyordu. Meselâ, Jbni Şihab ez-Zührî ile îmam Ca'fer'in yaşıtı olan îmam Zeyd arasında hususî bir ilgi vardı. Dolayısıyla Ehl-i Beyt ile tabiîlerin ilmî alış-verişl'eri çok sıkı idi. Çünkü hepsi Hz. Peygamber'e dayanmaktaydı.
Burada işaret etmek istediğimiz bir husus da şudur: İmam Ca'fer'in ailesi ile Ebu Bekr Sıddık ailesi arasında önemli bir bağ vardır. Çünkü Ca'fer'in annesi Hz. Ebu Bekr'in torunu el-Kâsım b. Muhammed'in kızıdır. el-Kâsım b. Muhammed, halası Hz. Âîşe'nin yanında yetişmiş ve ondan bir çok hadis rivayet etmiştir. el-Kâsım b. Muhammed, aynı zamanda Medine'Ii yedi fakihten biridir, îlmini bu fakihlerden almış olan İmam Mâlik, el-Muvatta' adlı eserinde en çok bunların İlimlerini toplamıştır. Kısaca, Medine'deki ilmi çalışmalar, İmam Ca'fer'in ailesini de içine almaktadır.
Her tabii, kendisine ulaşan hadisleri topluyor ve onları rivayet etmek isteyenlere aktarıyordu. îmam Ca'fer, annesinin babasına-yetişmiş, ondan İlim tahsil etmiştir. Yani,anne - babası olan el-Kâsım b. Muhammed 108 H. yılında öldüğü zaman Ca'fer talebelik- devresini geçirmiş ve olgun bir yaşa ulaşmıştı. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi el-Kâsım b. Muhammed, hem Hz. Âişe'den, hem de Abdullah b. Abbas'dan İlim almış olup Hz. Ali onun babası Muhammed b. Ebi Bekr'i öz oğlu gibi severdi. Çünkü Hz. Ali, Ebu Bekr Siddîk'dan dul kalan el-Kasım'm baba-annesi ile evlendikten sonra, el-Kâsım'ın babası Muhammedi kendi evine almıştı.
el-Kâsım; halası Hz. Âişe'den ve Hz. Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Abbas gibi Hâşimî büyüklerinden hadis rivayet etmiştir. Aynı zamanda o, bir fakîh olupL hadisin metnini, Kur'an ve meşhur ha-' dişlere kıyas ederek, eleştirirdi. Buna göre o, hem fakih hem de muhaddis idi. Talebesi Ebuz-Zinâd Abdullah b. Zekvan, onun hakkında “el-Kâsım'dan daha bilgin bir fakih, Sünneti ondan daha iyi bilen bir kimse görmedim.'» demiştir. O, çok dindar, derin bir fıkıh ve dikkatli bir rivayet metoduna malik olmakla beraber, hâdiseler karşısında himmet, azim ye keskin .bir görüşe sahipti. İmam Mâlik, Ömer b. Abdilazîz'den «Eğer elimde olsaydı, el-Kâsım'ı yerime halife olarak gösterirdim.» dediğini rivayet etmiştir.
İşte İmam Ca'fer'in ilmî çalışmalarını ilerlettiği, bir devirde bu dedesi el-Kâsım yaşamakta idi.
İmam, Ca'fer-i Sâdık, İlimle uğraşırken ve bu yolda ilerlerken babası ölmüştür. O zaman kendisi 34 veya 35 yaşında idi. Olgunluk çağı olan 40 yaşına ulaştığı zaman hem hadis, hem de fıkıh ilmini elde etmiş ve bütün fakihlerin görüşlerini ehemmiyetle öğrenip en sağlam olan görüşleri bulmaya çalışmıştır.

îmam Ebu Hanîfe'den şöyle rivayet edilir:
«Halife el-Mansur buna; «Ey Ebu Hanife, halk Ca'fer b. Muhammed'e hayranlık duymaktadır. Ona sormak üzere en zor meseleleri tesbit et.» dedi. «Ben de, onun için 40 mesele hazırladım.» Bundan sonra iki İmam Hîre'de el-Mansur'un huzurunda karşılaşmışlardır. Ebu Hanife, bu karşılaşmayı da şöyle anlatır:
«el-Mansur'un huzuruna girdiğim zaman Ca'fer b. Muhammed sağında oturuyordu. Onu görünce içimde öyle bir korku belirdi ki bu, el-Mansur'un heybetinden değil, Ca'fer-i Sadık'in heybetinden geliyordu. Selâm verdim ve Halife bana oturmamı işaret ettikten sonra, ona dönüp beni göstererek, îşte Ebu Hanife'dir, dedi. Ca'fer i Sadık da «evet» dedikten sonra Halife bana dönüp, ey Ebu Hanîfe, meselelerini Ca'fer'e sor, dedi. Ben hazırladığım meseleleri ona tek tek sordum. O; sîz bu hususta şöyle diyorsunuz. Medîneliler şöyle diyor, biz de böyle diyoruz... Bâzan aramızda görüş birliği oluyor, bâzan da birbirimize muhalefet ediyoruz, dedi. Nihayet sorduğum 40 meselenin hepsini cevaplandırdı.»
Ebu Hanîfe, bunları anlattıktan sonra, «İnsanların en bilgini, onların ihtilâflarını en iyi bilendir.» demiştir.
İmam Ebu Hanife doğru söylüyordu. Çünkü fakihlerin ihtilaflarını, görüşlerini, işbat için ileri sürdükleri delilleri, en doğru olan görüşe ulaşmak için kullandıkları metodları bilmek şarttır.İşte Ca'fer-i Sâdık, böyle bir bilgiye sahip olduktan sonradır ki, görüşler arasında bir karşılaştırma ölçüsü bulabilmiştir. Onun fıkhı, ne Irak ne de Medine fıkhının aynıdır. O, kendine has bir fıkıh meydana getirmiştir. Gerçi Irak, Medine ve îmam Ca'fer'in fıkhı da Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in Sünnetinin gölgesinde doğup büyümüştür.[179[3]]

Kozomoloji (Kevniyyât = Evrenbilim) Hakkındaki Görüşü

İbni Hallikân, «Vefeyâtu'l-A'yân» adlı eserinde Ca'fer-i Sâdık'ı şöyle tanıtır: «îmamiyye mezhebinin oniki İmamından biridir. Ehl-i Beyt'in ulularından olup sözünde sadakatli olduğu için «Sâdık» lâkabını almıştır. Üstünlüğü herkesçe bilinmektedir. Sufî ve Tarsuslu Câbir b. Hayyan onun talebesi idi. Câbir b. Hayyan, Ca'fer-i Sâdık'ın beşyüz adedi bulan risalelerini bin varaklık bir kitapta toplamıştır. Ca'fer-i Sâdık, Medine'deki Bakî' mezarlığında yatmakta olan babası Muhammed Bakır, dedesi Ali Zeynelâbidin ve dedesinin amcası Hasan b. Ali'nin kabrine defnedilmiştir. Onun yattığı mezar işte böyle mübarek ve şerefli bir yerdir».[180[4]]
Bu ifadeden şu iki husus anlaşılmaktadır:
1 — Büyük bir kimya bilgini olan; tabiat, kimya ve akaide dair bir çok eserleri bulunan Câbir b. hayyan, Câfer-i Sâdık'ın talebesidir.
2 — Câbir b. Hayyan'm neşrettiği bu beşyüze yakın risale aslında Ca'fer-i Sâdık'a aittir. Fakat bu husus tetkike muhtaçtır. Çünkü Câbir'e nisbet edilen bu risaleler, Ca'fer-i Sâdık'a ait olsaydı, Câbir'in bunu, açıkça ona nisbet etmesi gerekirdi. Câbir, şiiliğe temayülü olan bir kimsedir. O halde, Hz. Ali soyundan olan çağındaki en büyük İmamın sözlerini ona nisbet etmeksizin nakletmesi akla yatmaz. Ancak, Câbir, bu risalelerin Ca'fer-i Sâdık'tan aldığı ilham ve işaretlerin eseri olduğunu söylemiştir.
Bu risalelerin İmam Ca'fer'e nisbet edilişi ne derecede doğrudur, bilemiyoruz. Ancak,

[179[3]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/170-172.
[180[4]] Vefeyâtul-AYân, c. I, s. 105.

İmam Ca'fer'in bu İlimlerle uğraştığı anlaşılmaktadır. Zira, onun zekâ ve manevi gücü, her çeşit ilmi öğrenmeye kendisini sevketmiştir. İmam Ca'fer'in Kozmoloji (Evren bİlim = Kevniyyât) ile uğraştığına dair elimizde birçok delil vardır. O, bu ilmi Allah'ı bilmek, Otoun vahdâniyyetini isbat etmek hususunda bir vâsıta olarak kullanırdı. O, bu konuda, Kur'an'm kâinat hakkında insanları düşünmeye davet ettiği metoda uyardı. Mufaddal b. Amr'e imlâ ettirdiği «Risale tu't-Tevhîd» adlı eserinde güneş, gece ve'gündüz, karanlık ve ışık hakkında şöyle söylemektedir:

«Gündüz ve gece devletini ayakta tutmak içîn güneşin doğuş ve batışını düşününüz. Eğer güneş doğmasaydı dünyamız saçma bir şey olurdu. İnsanlar maişetleri için çalışamazlar, kapkaranlık bir dünyada işlerini yürütemezlerdi. Onlar, ışığın tadını kaybettikten sonra hayatta hiç bir saadet duyamazlardı. Güneşin doğusundaki faydalar açıktır, onları uzun uzun anlatmaya ihtiyaç yoktur... Güneşin batışını düşününüz. O batmasaydı insanlar için huzur ve sükûn olmazdı. Halbuki onlar, bedenlerini dinlendirmek, duygularını toparlamak, yediklerini sindirmek, besinleri organlarına yararlı olacak bir şekilde hazmedecek sindirim cihazlarını harekete geçirmek için huzur ve istirahata nekadar muhtaçtırlar. İnsanları yeniden ve sürekli olarak çalışmaya sevkeden şevk, böyle bir istirahattan sonra ortaya çıkmaktadır. İnsanların çoğu, gecenin karanlığı basmasaydı kazanmak, biriktirmek ve mal sahibi olmak için hiç istirahat etmezdi. Ayrıca yer yüzü, güneşin sürekli ışın ve sıcaklığı altında durmadan ısınırdı. Allah, hikmet ve tedbiri ile güneşin belirli vakitlerde doğuş ve batışını takdir etmiştir. Tıpkı bir evin lâmbası gibi, ev halkı ihtiyaçlarını gidersin diye bir müddet çevresini aydınlatmakta, sonra onların istirahat ve huzurlarını sağlamak için sönmektedir. Böylece, karanlık ve ışık, birbirine karşıt olmakla beraber, dünyanın nizamını sağlamak için biri diğerini desteklemektedir.

«Bundan sonra güneşin yükselişini, yılın dört mevsimini meydana getirmek için alçalışını, bunlardaki tedbir ve maslahatı düşününüz! Kışın ağaç ve bitkiler üzerindeki ısı azalıyor, bunlar meyve ve ürün verme hazırlığı yapıyor, hava yoğunlaşıyor, dolayısıyle bulut ve yağmurlar meydana geliyor, hayvanların vücutları kuvvet ve sağlamlık kazanıyor. Bahar olunca, canlılara bir hareket geliyor, doğrucu unsurlar ortaya çıkıyor, bitkiler filizleniyor, bir süre sonra da çiçekleniyor. Hayvanlar çiftleşerek yavrulamaya hazırlanıyor. Yazın hava ısınıyor, meyveler olgunlaşıyor, vücutlardaki fazlalıklar atılıyor, yeryüzü kuruyarak iş ve bina yapmaya elverişli bir hale geliyor. Güzün hava berraklaşıyor, hastalıklar gidiyor, vücutlar sağlamlaşı-yor ve geceler uzuyor!.. Hava bu mevsimde gayet güzelleşiyor ve türlü faydalar meydana geliyor... Yılın devretmesini sağlamak için güneşin oniki burcu dolaşmasını ve bundaki tedbiri düşününüz t Dört mevsim işte bu devir sayesinde meydana gelmektedir.»[181[5]]

Bu ifadelerin Ca'fer-i Sâdık'a nisbeti doğru ise onun kozmoloji, burçlar ve yıldızlar hakkındaki İlimlerle uğraştığı bir gerçektir.

Adı geçen risalenin, Ca'fer-i Sâdık'a nisbetini reddedecek bir delile sahip değiliz. İmamiyye (Ca'feriyye) mezhebi mensupları, bu risalenin İmam Cafer'e ait olduğunu kabul etmektedirler. Kesin bir delil olmadıkça bir çok bilginlerin kabullendiği bir görüşü reddetmek doğru değildir. Çünkü bir delile dayanmaksızın herhangi bir fikri ortaya atıp kabul ettirmek, ilmi de İlim geleneğini de temelinden yıkar. Düşünebilenler, böyle bir yola baş vurarak, delilsiz bir dâvayı ortaya atmazlar.

Tarihçiler, Ca'fer-i Sâdıkla Câbir b. Hayyan arasındaki ilgiyi kabul etmektedirler.

[181[5]] Risaletu't-Tevbid, s, 48, 49.

Câbir, itikad ve İman esasları konusunda îmam Ca'fer'den ders almış ve onun görüşlerini benimsemiştir, İmam Ca'fer'in, eşyanın mahiyetleri, madenlerin özellikleri ve eşyanın birbiriyle karışımından çıkan neticeler üzerinde durduğunu yine tarihçiler anlatırlar. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, adı geçen risalenin ihtiva ettiği bilgilerin, hiç olmazsa, büyük bir kısmı İmam Ca'fer'e aittir.
İmam Ca'fer, İslâm âleminde felsefî İlimlerin Arapçaya girmeye, felsefe ekollerinin kurulmaya ye araştırmaların düzenli bîr şekil almaya başladığı bir çağda yaşamıştır. Çünkü Emevîlerin sonuna doğru ve Abbasîlerin ilk devirlerinde, Süryanîler ve başkaları vasıtasıyla İslâm düşüncesine Hint ve Yunan düşüncesi girmeye başlamıştır.[182[6]]

Cefr İlmi[183[7]]

İmam Ca'fer'in propagandasını yapanlar, onun İlim ve incelemeleriyle yetinmezler; ona, çalışıp okumakla öğrenilmeyen, fakat Peygamber (S.A.V.)'in Hz. Ali'ye verdiği ve onun da, Peygamber'-den aldığı vasiyet üzere, kendisinden sonra gelen oniki İmama devrettiği bir İlim nisbet ederler, işte onlar oniki İmamdan altıncısını teşkil eden İmam Ca'fer'e nisbet olunan bu ilme «Cefr ilmi» adını vermişlerdir.
Cefr kelimesi, aslında, kemikleri irileşmiş ve sertleşmiş kuzuya denir. Bu kelime, daha sonra deri mânasına kullanılmıştır, İmam Ca'fer'in Cefr ilmine sahib olduğunu iddia edenlere göre bu İlim, tahsille elde edilmeyen ve Allah katından verilen bir ilmin adıdır. Günümüzdeki bazı şiî yazarları bu konuda şöyle derler: «Cefr ilmi, dünyanın sonuna kadar meydana gelecek hâdiselerin bilinmesini sağlayan harflerin ilmidir. İmam Ca'fer'in Cefr ilmine sahip olduğu kendisinden nakledilmiştir. O, bu ilmi şöyle anlatmıştır: Cefr, deriden bir kap olup geçmiş İsrailoğulları bilginlerinin ilmi onun içindedir. O bilginlerden Cefr'e dair birçok şey bize kadar gelmiştir. Bu ilmi ve onunla ne kasdedildiğini bilmesek de, Cefr ilminden bahseden bazı hadisleri biliyoruz. Bu İlim, îsrailoğulları bilginlerinin faydalandığı kaynaklardandır. Allah, bu şerefli ilmi onlara ihsan etmiştir»[184[8]].
Muhammed b. Yakub el-Kuleynî (el-Kulînî, Öl. 328 H.) «el-Kâfi» adlı eserinde — bu eser, İsnâ-Aşeriyye mezhebine göre kaynak vazifesi gören dört hadis kitabından biridir— şöyle demektedir: «Cefr1-de Musa'nın Tevratı, isa'nın İncili ve bütün Peygamber ve vasilerin, geçmiş îsrailoğulları bilginlerinin İlimleri, helâl, haram, olmuş ve olacak şeylerin ilmi mevcuttur. Cefr iki kısma ayrılır: Birinci kısmı keçi derisi üzerine yazılmış kitaplar, diğeri de koç derisi üzerine yazılmış kitaplardır.»
el-Kuleyni, el-Kâfi'sinde aynen şunları da söylerler: «İmam Ca'fer-i Sâdık şöyle demiştir: Bu gün sabahleyin, Allah'ın Hz. Mu-hammed'e ve O'ndan sonra gelecek olan İmamlara özel olarak vermiş olduğu Cefr kitabına baktım. Orada bizim gaib İmam (bu onikinci İmanıdır)'m doğuşunu, Sâmmarra'da kayboluşunu, geri dönüşündeki gecikişini, ömrünün uzunluğunu, o zaman mü'minlerin karşılaşacağı belâları, kalblerinde şüphelerin doğuuşnu, çoğunun dinlerinden dönüşünü ve Kur'anda Allah'ın, «Her insanın amelini kendi boynuna doladık»[185[9]] âyetiyle işaret buyurduğu İslâm bağını, yani velayeti omuzlarından atışını düşündüm.»

182[6] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/173-175.
183[7] Halk arasında Turkçemizde genel olarak bu Üİm, «C3fr İlmi» diye bilinir. Çeviren.
184[8] Seyyid Muhammed Hüseyin el-Muzaffer, Kitab es-Sâdıt, c. I, s, 109.
185[9] İsra Sûresi, 13.

«Ey Peygamber'in torunu, bildiğin bu İlimle bizi birazcık şereflendirmez misin?dedik. O da bize şöyle cevap verdi: Allah, bizden gelecek kaim'e peygamberlerinin sünnetlerinden bazı şeyler ihsan etmiştir. Meselâ, Nuh'un sünnetinden uzun ömürlülüğü, İbrahim'in sünnetinden gizlice doğmayı ve insanlardan uzak yaşamayı, Musa'nın sünnetinden başkalarını korkutma ve gözden gaip olmayı, İsa'nın sünnetinden kendisi üzerinde insanların ihtilâfa düşmesini, Eyyub'un sünnetinden sıkıntıya uğradıktan sonra ferahlığa kavuşmayı, Muhammed'in sünnetinden de kılıçla ortaya çıkmayı vermiştir. Kaim, işte O'nun hidayetine uyar ve O'nun yolundan gider.»[186[10]]
Bundan sonra el-Kâfî'de, Cefr'in İmam Ca'fer'e verilen bir kitap olduğu ve onun zaman zaman bu kitaba başvurarak olmuş ve olacak şeylere ait gayb ilmini gerek harfler, gerek remzler, gerekse haberler vasıtasıyla bildiği anlatılmaktadır. Bir kısım Ca'ferüerin iddiasına göre Cefr, her İmamın kendisinden sonra gelen İmama bıraktığı bir kitap veya İlimdir. Daha sonra el-Kuleynî, el-Kâfî'sinde aynen şöyle demektedir:
«Allah Tealâ, Peygamberine bir kitap indirdi. Bu kitabı getiren Cebrail, ey Muhammed, bu senin asil (necib)'lere vasiyyetindir, dedi. Muhammed de, ey Cebrail, asiller kimlerdir? diye sordu. O da: Ali ve evlâtlarıdır, dedi. Bu kitap üzerinde altın mühürler vardı. Hz. Muhammed, aldığı bu kitabı Ali (R.A.)'ye verdi. Ona mühürlerden birini açıp onunla amel etmesini söyledi. Sonra Hz. Ali, bunu oğlu Hasan'a verdi. O da bunun bir mührünü açıp onunla amel etti. Sonra Hasan, onu kardeşi Hüseyn'e verdi. Hüseyn de onun bir mührünü açınca kendisine; ailenle birlikte şehid olmaya çık; onlara şehid-lik, ancak seninle nasip olacaktır. Canını Allah'a sat ...denildiğini gördü.»
«Daha sonra o, bu kitabı oğlu Ali Zeynelâbidin'e verdi. O da, bunun bir mührünü açınca kendisine; başını eğerek sus, evine çekil, ölünceye kadar Rabbma ibadet et, diye emredildiğini gördü. Sonra o, bunu oğlu Muhammed Bakır'a verdi. Muhammed Bakır da, bunun bir mührünü açınca; insanlara anlat, onlara fetva ver, Ehl-i Bey t'in İlimlerini yay, salih atalarını doğrula, Allah'tan başka kimselerden korkma, sana kimse dokunamaz... sözleriyle karşılaştı. Sonra onu Ca'fer-i Sâdık'a verdi. O da, bunda;*insanlara anlat, onlara fetva ver, yalnız Allah'tan kork, Ehl-i Beyt'in İlimlerini yay, atalarını doğrula. Çünkü sen eman ve muhafaza altındasın... sözlerini gördü.»[187[11]]
İslâm bilginleri, İsnâ-aşeriyyeden Cefr ilmi hakkında bir çok şeyler nakletmişlerdîr. Kimisi bu mezhebe bağlı olanların görüşlerini açıklamak, kimisi de onlarla alay etmek için Cefr'den bahsetmiştir. İbni Kuteybe, «Uyûn'l-Ahbâr» adlı eserinde şöyle anlatır: Talha b. Musarrif der ki: Ben abdestli olmasaydım şiüerin Cefr'e dair sözlerini size anlatırdım. Zeydîlerin reisi olan Harun b. Sa'd el-İclî de bir manzumesinde şöyle demiştir:
«Görmez inisin Rafizîleri, bölük bölük oldular! Hepsi de kötü sözler söyler Ca'fer hakkında Onlardan bir bölük, ilâh dedi ona.[188[12]] Diğer bir bölük de tertemiz peygamber dedi. Eğer onların sözünden razı olursa Ca'fer, Allah için ben Cafer'i bırakırım. Cefr derisine şaşarım onların. Cefr'le uğraşanlardan Allah'a sığınırım.» Bu şiirde yer alan şu beyt dikkati çekmektedir: «Onlar fil sırtlandır, zinci kızıldır Deselerdi daha doğru söylemiş olurlardı».[189[13]] Ebu'1-Alâ el-Maarrî de, Cefr hakkında

186[10] Mûsâ CaruIlah, el-Veşîa fî Nakdi Akaid'iş-Şia, s. 99, Hancı baskısı, Mısır.
187[11] el-Kıdeynî, el-Kâfî, c I, s. 132
188[12] İmam Ca'fer'e ilâh diyenler, Hattâbiyye fırkasına Bağlı olanlardır.
189[13] Uyûnu'l-Ahar, c. II, s. 145, Dâru'l-Kütüb baskısı, Mısır.

şöyle söylemiştir: «Hayret ettiler Ehli Beyte, İlimleri Cefr derisinde gelince. Küçük olduğu halde müneccimin aynası, Çöl olsun, mamur olsun gösterir her yeri.»
Cefr hakkında söylenilenlerin bir kısmı bunlardır. Burada şu üç noktayı belirtmek bizim için bir vazifedir:
1 — Biz, Cefr ile ilgili sözlerin İmam Cafer-i Sâdık'a nisbetini kabıü etmiyoruz. Çünkü Cefr, gayb ilmi ile alâkalı bir şeydir. Gayb ilmini ise, Allah kendi zatına hasretmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e şöyle buyurulmuştur: «De ki: ben nefsim için ne bir hayra, ne de bir kötülüğe mâlikim. Ancak Allah'ın dilediği müstesnadır. Ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim. BaAa hiç bir kötülük de dokunmazdı.»[190[14]]
Allah, Peygamberine gaybe ait bir takım bilgiler vermiştir. Fakat, O'na bunları mu'cize olmak üzere vermiştir. Nitekim Kur'an'-daki şu âyetler böyledir: «Elif Lâm Mim, Rumlar (Bizanslılar) yenilgiye uğradı, yakında bir yerde. Halbuki onlar, bu yenilgilerinin ardından galip olacaklar, bir kaç yıl içinde, Önünde de sonunda da emir Allah'ındır. Ogün mü'mlnler de sevinecek, Allah'ın yardımıyla. O, kimi dilerse ona yardım eder. O, pek güçlüdür ve pek esirgeyicidir.»[191[15]]
Cefr'i kabul etmemek, îmam Ca'fer'in değerini azaltmaz. O, Allah'ın dininde bir İmam ve hüccet olup İmam Ebu Hanife ve Mâlik gibi büyük fakihler, Süfyan-ı Sevrî ve Süfyan b. Uyeyne gibi büyük muhaddisler ondan İlim almışlardır.
2 — İmam Cafer'e nisbet edilen Cefr ile ilgili rivayetlerin çoğu el-Kuleynî yoluyla gelmektedir. Bu el-Kuleynî, aynı zamanda İmam Ca'fer'in Kur'an'da eksiklik bulunduğunu söylediğini de rivayet etmiştir. El-Kuleynî'nin Kur'an'la ilgili bu rivayetinin yalan olduğunu, İmam el-Mardî ve öğrencisi et-Tusî gibi Isnâ-Aşeriyye'nin büyük İmamları ortaya koymuş ve İmam Ca'fer'den bu rivayetin tam aksini nakletmişlerdir. Asılsız bir şeyi böyle bir İmama nisbet ederek rivayet eden kimsenin bütün rivayetleri, hakikat araştırıcıları nazarında kabul edilmeye lâyık değildir.
3 — Ca'ferî Mezhebi bilginleri, şimdi de İmam Ca'fer için yaz-dızları haltercemelerinde Cefr ile ilgili rivayetleri ona nisbet ediyorlar. Fakat bunları teyid edecek herhangi bir şey ortaya koyamıyorlar, sadece onları nakille yetiniyorlar.
Bana göre Cefr fikrini, Îsnâ-Aşeriyye mezhebine sokanlar Hat-tâbîlerdir. Makrîzî'nin «el-Hıtat» adlı eserinde şöyle denilmektedir: «Hattâbilerin hepsi Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed'in kendilerine «Cefr» denilen bir deri bıraktığını, bu deride ihtiyaç duydukları bütün gayb İlimleri ile birlikte Kur'an tefsirinin bulunduğunu iddia etmişlerdir.»[192[16]]
Hattâblerin başı olan Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeyneb'in sözlerini İmam Ca'fer'in nasıl reddettiğini ileride göreceğiz.[193[17]]

İmam Cafer İlmî İle Çağdaşlarına Feyz Veriyor

İmam Ca'fer'e, kendisinin de reddettiği bir takım sıfatlar verenleri bir yana bırakalım ve onun gerçek sıfatlarıyla yüksek meziyetlerini anlatalım. İmam Ca'fer'in öyle yüksek meziyet ve sıfatları vardır ki, kendisinden sonrakilerin hiç birisi bunlara sahip olamamıştır. O, gençliğinde atalarından ve çağındaki büyük bilginlerden İlim tahsil

190[14] El-A'raf Sûresi, 188.
191[15] Rûm Sûresi, 1-5.
192[16] el-Hıtat, c. II, 3. 352, Bulak, Mısır.
193[17] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/175-179.

etmiştir. Babasından ayrıca güzel sohbeti, iyi insanlarla düşüp kalkmayı öğrenmiştir. Babası îmam Muhammed Bakır, kendisine şu öğütlerde bulunmuştur:
«Fâsıkla arkadaşlık etme. Çünkü böylesi, seni tamah ettiği bir lokmaya değişir. Cimri ile de arkadaşlık etme. Çünkü o da, en çok ihtiyaç içinde olduğun bir anda, malım elimden gider diye, seninle ilgisini keser. Yalancı ile de arkadaşlık etme. Çünkü o, serap hükmündedir; sana uzaktan yakın, yakından da uzak görünür. Ahmakla da arkadaşlık etme. Zira o, sana iyilikte bulunmak istediği halde kötülük eder. Akraba tanımıyanla da arkadaşlık etme. Çünkü ben, böylesini Allah'ın kitabında lanetlenmiş olarak gördüm.»194[18]
Rivayet edildiğine göre Irak'ın hadis bilgini ve Kûfe'nin vaizi Süfyan'ı Sevri, bir gün îmam Ca'fer'in meclisinde bulunuyordu. Ca'fer ise hiç konuşmuyordu. Süfyan-ı Sevri:
— Benimle konuşmadıkça buradan kalkıp gitmem, dedi. îmam Ca'fer de şöyle cevap verdi:
— Ben seninle konuşuyorum. Ey süfyan, sen, çok konuşmaktan ne iyilik bekliyorsun. Allah sana bir nimet verirse, sen de bunun devamını arzu edersen, Allah'a hamd ve şükrü artır. Çünkü Allah Kur'an'da:«And. olsun ki şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttırırım»195[19] buyurmuştur. Rızk'ın gecikirse istiğfarı arttır. Zira Allah; «Rabbımzdan mağfiret dileyin. Çünkü O, çok yarhgayıcıdır. O, gökten bol bol yağmur salıverir. Mallarınızı, oğullarınızı çoğaltır. Size bağlar, bostanlar verir ve sizin için ırmaklar akıtır.»196[20] buyurmuştur. Ey Süfyan, sultan veya başka birinin işi seni iyice üzerse «Lahavle velâ kuvvete illâ billâh = Her türlü güç ve kuvvet Allahmdir» sözünü çok söyle. Çünkü bu düa, kurtuluşun anahtarı ve cennet hazinelerinden biridir.
Bunun üzerine Süfyan-ı Sevri, elini sıktı ve «Nekadar önemli üç öğüt!» dedi.
İmam Mâlik, Ca'fer-i Sâdık'tan İlim almıştır. O, îmam Ca'fer'in meclisine sık sık gelir, fıkıh ve hadis öğrenirdi. İmam Ebu Hanife de, Ca'fer'den bir kısım rivayetlerde bulunmuştur. İmam Ebu Yusuf ve Muhanımed'in «el-Âsar» adlı eserlerini okuduğumuz zaman Ebu Hanife'nin Ca'fer-i Sâdık'tan yaptığı rivayetleri görürüz. İmam Ca'fer, güvenilir büyük bir insandı İmam Ebu Hanife kendisiyle yaşıt olan İmam Ca'fer'den istifade etmekten çekinmemiştir. Şii müelliflere göre Ebu Hanife, tam iki yıl Ca'fer-i Sâdık'm yanından ayrılmamıştır. Ebu Hanife'nin bu iki yılı işaret ederek «İki yıl olmasaydı Numan heiâk olurdu» dediği rivayet edilir.
Ebu Nuaym el-İsfehânî, «Hilyetu'l-Evliyâ» smda şöyle demektedir: «Ca'fer-i Sâdık'tan birçok tabiîler rivayet etmiştir. Yahya b. Sâid el-Ensarî, Eyyub es-Sahtiyânî, Ebân b. Taglib, Ebu Amr b. el-Alâl Yezid b. Abdillah b. el-Hâdî bunlar arasındadır. Mâlik b. Enes, Şu'be b, el-Kâsım, Süfyan b. Uyeyne, Süleyman b. Bilal ve İsmail b. fer gibi büyük İmamlar ondan hadis rivayet etmiştir».197[21]
Çok tuhaftır ki bu büyük şahsiyetler, Ca'fer-i Sâdık'tan rh ettikleri halde, hicrî üçüncü yılda gelen hadisçilerin çoğu, Ca Sâdık'tan rivayet edilen şeylere şüphe ile bakmışlardır. Elbettt jriezhep taassubundan ileri gelmektedir. Gerçi Şiilerin bir kısmı: Ca'fer'e, söylemediği bazı şeyleri nisbet etmişlerse de, bu, onu: refini eksiltmez. Keza, îmam Ca'fer vasıtasıyla Hz. Ali'ye nisbet len bir takım yalancıların sözleri, Hz. Ali'nin de şerefini düşül Nitekim ifratçılarm Meryem oğlu Hz. İsa'ya Tanrılık isnatları da,

194[18] Hılyetul-Evliyâ, c. III, s. 183.
195[19] İbrahim Sûresi, 7.
196[20] Nuh Sûresi, 10 -12.
197[21] Hılyetul-Evliyâ', c. III, s. 199.

çekte O'nun değerini aşağı düşürmemektedir.198[22]

İmam Cafer Ve Siyaset

Şehristânî, Ca'fer-i Sâdık hakkında şöyle söyler: «O, dinde de-. riii bir İlim, hikmet'de kâmil bir edep, dünya hususunda büyük bir züht sahibi ve şehevî arzulardan tamamen uzak idi. Medine'de uzun müddet oturmuş, kendi taraftarlarına çok faydalı olmuştur. O, kendisine bağlı olanlara ilmin sırlarım öğretmiştir. Sonra Irak'a gelmiş, orada bir müddet oturmuştur. Bu sırada hiç bir kimse ile hilâfet ve İmamet meselesini tartışma konusu yapmamıştır. Çünkü İlim denizine dalan, sahil aramaz. Hakikatin doruğuna çıkan, düşmekten korkmaz. Allah ile dost olan, insanlardan uzaklaşır. Allah'dân başkasıyla dostluk eden kimseyi de, şeytan arkasına takıp götürür.»
Bu sözler açıkça göstermektedir ki, îmam Ca'fer, hilâfet peşine düşmediği gibi onunla ilgili sözleri dahi dinlememiştir. Bu, ittifakla kabul edilen bir husustur. Fakat înıamiyye Mezhebine bağlı olanlar, Ca'fer-i Şâdık'ın, çağının İmamı olduğunu, «Takiyye» prensibini benimsediğini, hattâ: «Takiyye benim ve atalarımın dinidir» dediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre takiyye, mü'minin inandığı bazı şeyleri, baskı ve işkenceden korktuğu veya gayesine bu yolla ulaşma imkânını elde etme duygusuna sahip olduğu için gizlemesi ve açığa vurmamasıdır. Bu görüşün dayandığı temel, Kur'an'm, «Müminler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık ona Allah'tan hiç bir şey yoktur. Meğer ki onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı korkmuş olasınız. Allah, size kendisinden korkmanızı emrediyor»199[23] âyet-i kerimesidir.
İmamiyye mezhebine mensup olmayanlar da, Ca'fer-i Şâdık'ın hilâfet istemediğini İsrarla ileri sürmektedirler. Bu ihtilâfın iki sebebi vardır.
1 — İmamiyye mezhebine göre İmamete veraset veya Peygamber (S.A.V.)'in vasiyyeti ile erişilir. Ötekilere göre ise İmamet, biat ve bilfiil iş başına geçmekle olur.
2 — İmamiyye mezhebine göre İmam, fiilen iş başına geçmese ve kendisi için bir davetçi (dâî) çıkarmasa dahi İmameti muteber sayılır. İmam Zeyd bahsinde de söylediğimiz gibi, Zeydiler bu görüşe muhalefet etmişlerdir.
îmam Ca'fer, kendisinin İmam olduğunu iddia etmediği halde Irak'taki şiîler gizli toplantılarında onu İmam olarak anıyorlar ve mezhebine bağlanıyorlardı. Fakat, Ca'fer-i Sâdık'ın tamamen uzak olduğu bir takım fikirleri onun adına ortaya atmaktan çekinmiyorlardı. Şiîlik satan bu gibi insanlara karşı Ca'fer-i Sâdık'ın almış olduğu vaziyeti söz konusu etmeden önce, onun gözleri önünde Ehl-i Beyte yapılan mihnetleri anlatmak istiyoruz.
Ca'fer-i Sâdık; amcası Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'in, Emevi halifesi Hişam b. Abdilmelik devrinde hak talebiyle ortaya çıkışını, Ehl-i Beyt'den bilgili ve tecrübeli insanların uyarmasına ve Hz. Hüseyin'i ailesiyle birlikte iş ciddileşince Ibni Ziyad'm pençesine bırakıp kaçan Irak'lılara güvenmemesini hatırlatmasına rağmen, meydana atıldığında feci şekilde öldürülüşünü, daha sonra kabri, eşilerek temiz cesedinin bir hurma kütüğüne asılısını gözleriyle görmüştür. Yine o, İmam Zeyd'in zürriyetinin, oğlu Yahya dâhil olmak üzere, daha sonra ard arda nasıl öldürüldüğünü müşahede etmiştir.

198[22] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/179-181.
199[23] Al-i İmran, 28.

Ru acıklı olaylar sona ermiş; fakat, Ca'fer-i Sâdık'm ruhunda çok ağır etkiler bırakmıştır. O, çağındaki şiîlerin kendilerini nasıl aldattığını, gerekince onlara yardım etmediğini, bol bol konuşup hiçbir iş yapmadığını, teşvik edip iş sıkıya binince kaçtığını iyice öğrenmiştir. Fakat aslında, Hz. Ali'nin de daha önce dediği gibi, onların tuzağına düşen gerçekten aldanmıştır.
Abbasî devleti kurulunca bu devletin başına geçenlerden, amcaları Hz. Ali'nin evlâtlarına karşı daha yumuşak ve daha lûtufkâr davranmaları bekleniyordu. Ebu'l-Abbas es-Seffah devrinde bunun belirtileri de görülmeye başlamıştı. Fakat el-Mansur tahta çıkınca Medine'de Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. Abdillah b. el-Hasen, Irak'ta da kardeşi İbrahim ayaklandılar. Bundan sonra Hz. Ali evlâtlarına karşı yine baskılar şiddetlendi ve hepsi göz hapsine alındı. Daha sonra iş, kanlı bir facia ile nihayete erdi. Bu arada, Muhammed en-Nefs-üz-Zekiyye (Muhammed b. Abdillah b. el-Hasen) Medine'de, kardeşi İbrahim de Irak'ta öldürüldü. Ebu Hanife'nin ho-caşi ye Ehl-i Beyt'in en yaşlısı, adı geçen Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ile İbrahim'in babası olan Abdullah b. el-Hasen, türlü işkencelere uğradı ve Halife el-Mansur tarafından atıldığı hapishanede tazyik altında 145 H. yılında hayata gözlerini yumdu.
îmam Ca'fer-i Sâdık, bütün bunları gözleriyle gördüğü için siyasetin dolambaçlı yollarından uzaklaşarak kendisini ilme verdi. İlimde teselli, nur, şeref ve dünya arzularına karşı ululuk buldu. Zira İlim ve marifette yükselenlerin gözünden dünya arzuları silinip gider; hele bu arzular çeşitli hilelerle karışmış olursa.. Başkalarının başına gelenlerden ibret alan îmam Ca'fer, «Devlet reisi olmak isteyen helak olur» demiştir.
Fakat siyasetten uzaklaşmış, idari işlere karışmamış, hilâfet iddiasında bulunmamış ve bu yolda bir gayret göstermemiş olmasına rağmen, îmam Ca'fer'in siyasî hiç bir görüşü yoktur diyebilir miyiz? İmam Ca'fer'in hayatını incelediğimiz zaman kesin olarak görürüz ki o, hilâfet iddiasında bulunmamış ve bu maksatla ne açık, ne de gizli hiç bir faaliyet göstermemiştir. Fakat, samîmi talebe ve dostları arasında onun kendine özgü siyasî bir görüşü yaymak İstemediğini iddia edemeyiz. Çünkü, propaganda şeklinde yayılmayan ve fiili bir durum almayan inanç ve kanaatlara zincir vurulamaz. İmamiyye mezhebine bağlı olanlara göre Ca'fer-i Sâdık'ın bu davranışı, takiyye (korku ve gizlilik = Sır tutma) prensibine uymasından ileri gelmiştir. Bize göre ise bu, onun fiili olarak siyasetten uzaklaşmış olmasına bağlıdır.
Bununla beraber İmanı Ca'fer, kendisine bağlı olduğunu iddia eden bir kısım dâîlerin yüzünden çeşitli imtihanlar geçirmiştir. Irak'ta ve İslâm ülkelerinin doğu bölgelerinde bulunan bir takım Ehl-i Beyt dâî'leri (propagandacıları) arasında çeşitli sapık ve çürük fikirler doğmuştur. Bu fikirlerin en ehveni sahabüeri kâfir saymak, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'e lanet etmek; en kötüsü de Ehl-i Beyt mensuplarının Tanrı olduklarını ortaya atmaktır. Nitekim bu dâiler, Muhammed Bakır ve Ca'fer-i Sâdık için bu türlü iddialarda bulunmuşlardır.
îmam Ca'fer zamanında Irak'ta sapık bir dâî vardı. İmamları takdis eden, haramları mubah sayan bu dâî Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Ecda' el-Esedîdir. Bu dâî, îran asıllı olup 143 H. yılında öldürülmüştür. Makrizinin «el-Hıtat» ında yazdığına göre Cefr'i ortaya atan bu sapık dâî'yi îsa b. Mûsâ öldürmüştür. El-Eş'a-rî, «Makalâtu'l-îslâmiyyîn» adlı kitabında bu dâîye nisbet edilen “Hattâbiyye» fırkasının iddialarını şöyle anlatır:
«Hattâbîler beş fırkadır. Hepsi de İmamların peygamber ve hüccet olduklarını ileri

sürer. Onlara göre iki peygamber vardır. Birisi nâtık (konuşan), diğeri de sâmıt (susan) 'dır. Nâtık peygamber Hz.. Muhammed, sâmıt peygamber de Ali b. Ebî Tâlib'tir. Onlar bugün yeryüzundedirler. Olmuş ve olacak herşeyi bilirler. Bütün insanların onlara itaat etmesi farzdır. Hattâbîlere göre Ebu'l-Hattab da peygamberdir. Yukarıda işaret edilen peygamberler, Ebu'l-Hattaba da itaat edilmesini farz kılmışlardır. Aynı şeyi kendileri için de söylemişlerdir. Onlara göre Hz. Hüseyn'in çocukları Allah'ın dostları ve evlâtlarıdır. Daha sonra aynı şeyi kendileri hakkında da ileri sürmüşlerdir. Hattâ îmam Ca'fer'in kendilerinin Tanrısı olduğunu iddia etmişlerdir.»

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Hattâbiler, İmamların peygamberliğini, sonra daha ileri giderek onların tanrılığını ve çağlarındaki Tanrının îmam Ca'fer olduğunu iddia etmişlerdir. Fâtimîlerin kadılarından el-Kâdi en-Numan et-Temîmi (öl. 363 H.) «Deâlmu'l-İslam» adlı kitabında Ebu'l-Hattab hakkında şöyle söyler:

«Ca'fer-i Sâdık asrındaki dâîlerden en aşırı giden Ebu'l-Hattab idi. Küfre düşen, hattâ peygamberlik dâvasına kalkışan bu adam, Ca'fer-i Sâdık'ın Tanrı olduğunu da iddia etmiştir. Haramların hepsini helâl kılmış ve işlenmesine müsaade etmiştir. Kendisine bağlı olanlar, farzların ağırlığından şikâyet ederek «Yükümüzü, hafiflet, ey Ebu'l-Hattab» demişler, o da, bütün farzları terketmelerini emretmiş, her türlü yasakları ve birbiri için yalancı şahidlik etmelerini mubah kılmıştır. O, İmamı tanıyan kimse için haram olan her şey helâl olur, demiştir. (!) Ebu'l-Hattâb'm bu hali Ca'fer-i Sâdık'a söylendiği zaman o, buna lanet etmiş, ondan tamamen uzak olduğunu bütün talebe ve arkadaşlarına bildirmiş, îslâm ülkelerine mektuplar yazarak bu durumu her tarafa duyurmuştur.»

Bu sapık dâinin sözleri etrafa yayılmış, o çağda mevcut olan ibahiHğin tesirinde kalan ve kalplerinde putperestlik kalıntısı bulunan bazı kimseler tarafından benimsenmiştir. O devirde Ebu'1-Hat-fcab'ın yaydığı görüşlere benziyen daha başka sapık fikirler de oldukça çoğalmıştır. Belki bunların hepsi, aynı kaynaktan besleniyordu. İmam Ca'fer'i siyasetten uzaklaştıran şey, kendi adına ortaya atılan bu görüşleri reddetmek ve düzeltmek mecburiyetinde olduğunu hissedişidir. Burada sözü, el-Kâdi en-Numan'a bırakalım. O, bu konuyu «Deâimu'l-îslâm» da şöyle anlatmaktadır.

«Bize gelen rivayetlere göre Ebu Abdilİah Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed, kendisine daha önce dâî olduklarını, ileri sürenlerin duramlarını, Allah'ın tâyin etmiş olduğu sınırları aştıklarını, haram-' lan helâl kıldıklarını, şerîatin zahirini kabul etmediklerini bildiren bir dostuna şöyle yazmıştır: Sen, onların namazı, zekâtı, Ramazan orucunu, haccı, umreyi, Mescid-i Haram'ı, Şehr-i haramı ve mukaddes yerleri, cünüplükten gusletmeyi, Allah'ın kullarına farzettiği her şeyi birer adam diye iddia ettiklerini söylüyorsun. Yine, onlara göre, bu adamları tanıyan kimsenin bütün amellerden muaf tutulacağını; namazı kılmış, zekâtı vermiş, orucu tutmuş, hac ve umreyi yapmış, cünüplükten temizlenmiş, Allah'ın haramlarına, Şehr-i harama ve Mescid-i harama saygı göstermiş olacağını; keza, o adamları kalben tanıyanlar için başı boşluğun ve nefislerini yormamalarının caiz olduğunu söylüyorsun. Yine, o adamları tanıyan kimsenin kendisi bilmese de, Allah'ın emirlerini vaktinde yapmış kabul edileceğini ileri sürdüklerini yazıyorsun. Keza onlar, senin öğrendiğine göre içki, kumar, zina, faiz, murdar hayvan (meyte), kan, domuz eti gibi Allah'ın yasakladığı kötü şeylerin de birer adam olduğunu iddia ediyorlarmış. Onlar; anaları, kızları, kız kardeşleri, hala ve teyzeleriyle evlenmeyi Allah'ın haram kılmadığını, ancak mü'minlere Peygamberin hanımlanyla evlenmeyi yasakladığını,ötekilerle evlenmenin mubah olduğunu

söylüyorlarmış. Onların bir kadına sıra ile peş peşe temas ettiklerini, birbiri için yalancı şahitlik yaptıklarını, dinin bir iç yüzü bir de dış yüzü olduuğnu, iç yüzünü kendilerinin tanıdığını ve asıl istenilen şeyin bu iç yüz (bâtın) olduğunu iddia ettiklerini öğrenmişsin. Bu türlü şeylere inananlar, bana göre, apaçık müşriktir, kâfirdir ve bunda hiçbir kimsenin şüphesi olmamalıdır.»

Bu yüce dîni bozmak isteyen azgın ve sapıklara karşı tmam Ca'fer'in aldığı vaziyet işte budur. O, gücünün yettiği kadar bütün yanlış görüşleri düzeltmeye çalışmıştır. Fakat, İslâmın esaslarını kökünden yıkmak isteyen ve onun mübarek adını sömüren bu türlü sapıkların niyeti elbette islâh değil, kötülük etmekti. İslâmı akîde ve esaslarıyla birlikte yok eden ve nefsî arzuların meydana getirdiği böyle bir ortamda kuvvet kazanan buna benzer sapık propagandalar, İslâm düşüncesine son derecede baskıda bulunuyor ve onu çığırından çıkarmak için zorluyordu. Îbnu'1-Esîr, «el-Kâmil» adlı tarih kitabında bu konuyu şöyle anlatır:

«İslâm düşmanları zor kullanarak îslâmı kökünden yok etmekten ümitlerini kesince; muhaddisler tarafından tesbit edilmiş olduğu gibi, uydurma hadisler ortaya atmaya, bazı meseleleri ileri sürerek, zayıf akıllıları dinleri hakkında şüpheye düşürmeye, tevil ve tenkit'etmek suretiyle doğruyu yanlış göstermeye başlamışlardır.

Bu işi ilk defa Beni Esed kabilesinin azatlısı olan Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebî Zeyneb yapmıştır.»200[24]

Şüphesiz, İmam Ca'fer-i Sâdık’in bu sapıklarla yaptığı mücadele çok verimli olmuş ise de, onların nüfuzunu tamamen kıramamıştır. Fakat samimî insanların, bu türlü sapıkların tesirinde kalmasını önlemiştir. Ne var ki îslâmı esasları yıkmak isteyen kötü niyetliler, yine de ifsatlarına devam etmişlerdir.

îşte kendisine veya Ehl-i Beyt'e karşı bağlı olduklarını iddia eden sapıklara karşı Ca'fer-i Sâdık'ın fikri budur. O, her türlü sapık fikirlerle mücadele etmek ve gerçeği ortaya koymak için çok zahmet çekmiştir.

Buna rağmen Halife el-Mansur ondan şüpheleniyordu. Çünkü, bir anne yavrusunu korumak için nasıl hırs ve gayret gösterirse, hükümdar da tahtını korumak için öyle hırs ve gayret gösterir. Tahtını korumak için her şeyini, hattâ kendi varlığını bile feda etmekten çekinmez. Halife el-Mansur da, işte bu endişe ile îmam Ca'fer'in bütün hareketlerini şiddetle kontrol etmeye başlamıştır. Fakat o, tutumunu bu büyük İmama hissettirmek de istememiştir.

El-Mansur, her hacca gidişinde görüşmek için tmam Ca'fer'i yanına çağırıyordu. Bazan onu hürmetle dinliyor, bazan da şüpheli gözlerle onun durum ve tutumunu tetkik ediyordu. Her.iki halde de İmam Ca'fer'den ayrılırken içindeki şüpheleri dağılıyor ve onun herhangi bir fitneye sebebiyet vermiyeceğinden emin oluyordu. Fakat, İmamdan ayrılır ayrılmaz içine yine de bir şüphe düşüyor, ve onun aleyhindeki söylentilerin tesirinden kurtulamıyordu.

îmam Ca'fer taraftarlarının kendisi adına zekât topladıklarını ve bu zekâtla onun Abdullah b. el-Hasen'in oğulları İbrahim ve Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye ayaklandıkları zaman yardım ettiğini öğrenen halife el-Mansur, onu bir kere Bağdad'a çağırdı, İmam Ca'fer huzura çıkınca, Halife söze şöyle başladı:

— Ey Ca'fer b. Muhammed, Muallâ b. Hüneys'in201[25] senin adına topladığı bu mallar nedir?

200[24] İbnul-Esîr, el-Kâmil, c. VIII, s. 9.

201[25] Bu şahıs, tmam Ca'fer'in asatbsi olup yanından hiç ayrılmazdı. Davud b. Ali, Medinede vali iken ona Öldürmüş, tmam Cafer'e de bazı sıkıntıda bulunmuştur.

Ca'fer-i Sâdık ona şu cevabı verdi:
— Ey Emiru'l-Mü'minin, Allah'a sığınırım, benim böyle bir şeyle ilgim yoktur. Bunun üzerine Halife:
— Suçsuz olduğunuzu isbat için karınızı boşayacağınıza ve kölelerinizi âzâd edeceğinize yemin eder misiniz ?dedi. İmam Ca'fer de:
— Allah'a yemin ederim ki böyle bir şey yoktur, dedi. Bunun üzerine Halife:
— Hayır! Karınızı boşayacağınıza ve kölelerinizi âzâd edeceğinize yemin edeceksiniz, dedi. Ca'fer-i Sadık da:
— Âlemlerin Tanrısı olan Allah'a ettiğim yemine razı değil misiniz? dedi. Bunun üzerine Halife:
— Bana fıkıh mı öğretiyorsunuz, dedi. İmam Ca'fer de:
— Ey Emirü'l-Mü'minîn, fıkıh benden ayrılır mı? dedi. Halife:
— Bırak bunu, ben şimdi seni şikâyet eden adamı karşına dikeceğim, dedi.
Biraz sonra şikâyet eden adam'ı getirdiler ve İmam Ca'fer'in huturunda sorguya çektiler. Adam:
— Evet, doğrudur, bu zat da şikâyet ettiğim Ca'fer b. Muhammed'dir, söylediklerim de gerçektir, dedi.
İmam Ca'fer:
—Ey adam, bu söylediklerinin doğruluğuna yemin eder misin? , dedi ve ilâve etti:
— Ey adam, ben Allah'ın güç ve kuvvetinden kendisine sığınarak doğru olduğumu söylüyorum, de.
Adam:
— Ben kendi güç ve kuvvetimden Allah'a sığınırım ki söylediklerim doğrudur, dedi.
Halife el-Mansur adama yönelerek:
— Ca'fer b. Muhammed'in verdiği yemini aynı şekilde tekrar et, dedi.
Adam da aynı şekilde yemin etti.
Bu olayı anlatan râvî, sözlerine şunları ilâve etmektedir: Adam, yemin eder etmez kapkara kesilmiş ve ölü olarak yere devrilmiştir. Bu manzara karşısında ürpererek titremeye başlıyan Halife:
— Ey îmam, yarından itibaren dedenin mübarek memleketine dönebilirsin. İstersen burada da kalabilirsin. Bizden size iyilik ve ikramdan başka bir şey dokunmaz. Allah'a and olsun ki bundan sonra aleyhinizde hiç bir kimsenin sözünü kabul etmiyeceğim, demiştir.[202[26]]
Ca'fer-i Sâdık, Halife el-Mansur ile karşılaştığı zaman gerçeği bazan açıkça, bazan da imâ yoluyla söylerdi. Rivayet edildiğine göre; el-Mansur'un yüzüne bir sinek musallat olmuş ve onu sıkıntıya düşürmüş. Bu sırada İmam Ca'fer de huzurda bulunuyormuş. Halife:
— Ey Abdullah'ın babası, Allah, sineği niçin yaratmıştır? diye sormuş. İmam Ca'fer buna :
— Ululuk satanları küçültmek için yaratmıştır, cevabını vermiştir.
Bir defasında el-Mansur, ona şöyle yazmıştır: «Niçin diğer insanlar gibi siz de bizim etrafımızı sarmıyorsunuz?» Buna Ca'fer şu cevabı vermiştir: «Bizim sizden bir korkumuz yoktur ki onun için yanınıza gelelim. Sizin de bir âhiret meseleniz yoktur ki onu size anlatalım. Sizi bir nimet içinde görmüyoruz ki tebrike gelelim. İçinde bulunduuğnuz nimeti felâket de saymıyoruz ki taziyede bulunalım.»

[202[26]] Seyyid Mühammed Hüseyin el-Muzaffer, Kitab es-Sâdık, c. I, s. 118.

Bunun üzerine Halife ona; «Bize öğüt vermek için yanımızdan ayrılmayınız» diye yazmış, İmam Ca'fer de şu karşılığı vermiştir: «Dünyayı isteyen sana öğüt vermez, âhiret isteyen de seninle arkadaşlık etmez.»203[27]
Yazışma işte burada sona ermiştir. İmam Ca'fer'in son mektubu üzerine Halife şöyle söylemiştir: «Allah'a and olsun ki o yanımdakilerden kimin dünyayı, kimin âhireti istediğini ve kimin âhireti dünyaya tercih ettiğini ortaya koydu.»
İşte Halfe el-Mansur, İmam Ca'fer-i Sâdık'ı, kimi zaman şüpheli gözlerle, kimi zaman da böyle saygı ile karşılardı, îmam Ca'fer'i itham etmek, insanların ona daha çok saygı ve bağlılığım sağlıyordu. Fakat İmamın âhirete yönelişi, dünya işlerini ehline bırakışı, çıkacak fitneleri önlüyordu. Esasen sonunda Hahfe, İmamı daima takdir ve saygı ile karşılamaya başlamıştır. Belki de o, tahtına iyice yerleşerek iktidarını kökleştirip hiç bir rakibi kalmayınca içindeki vesveselerden de kurtulmuştur.
İmam Ca'fer," 148 H. yılında Medine'de Ölmüştür. Rivayete göre Halife, onun ölüm haberini duyduğu zaman sakalı ıslanıricaya kadar ağlamıştır. el-Yakûbî, bu hususu, «Tarihlinde şöyle anlatır: «İsmail b. Ali der ki: Bir gün Halife el-Mansur'un yanına girdim. O ağlamış ve göz yaşlarıyla sakalı ıslanmıştı. Bana: Ehl-i Beytinizin başına geleni bilmiyor musun? dedi. Nedir, ey Emiru'l-Mü'mi-nîn? dedim. Şöyle cevap verdi: Ehl-i Beytin ulusu, bilgini ve onların en hayırlısının sonuncusu vefat etti. O kimdir, ey Emiru'l-Müminin? diye sordum. O da: Ca'fer b. Mühammed'dir, dedi. Ben de: Allah Emiru'l-Mü'minîn'in ömrünü uzun ve ecrini çok etsin, dedim. Halife de bana: İmam Ca'fer, Allah'ın «Sonra biz, o kitabı kuüarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık»204[28] buyurduğu âyetindeki kimselerdendir. Evet o, Allah'ın seçkin ve iyilikte yarışı kazanan kullarından idi.»205[29]
Gerçekten İman, takva, ululuk, tslâmuı birliğini bozacak felâketleri doğuran fitnelerden uzak oluş... İmam Ca'fer gibi bir şahsiyete çok yaraşmaktadır. Onu, sevenler de, sevmeyenler de saygı ile anarlar. Herkes onun makamını kıskanır ve hiç bir kimse îslâm. ümmetinin yararlarını bozacağından korkmazdı. O, iyilikte başı almış bir kişidir. Allah, ondan da onun tertemiz atalarından da razı olsun.206[30]

İmam Cafer'in Şahsiyet Ve Karakteri

Yukarıdan beri anlattığımız tarihi olaylar, îmam Ca'fer-i Sâ-dık'm hem baba tarafından dedesi Hz. Ali'ye, hem de ana tarafından dedesi Hz. Ebu Bekr'e yakışır bir şahsiyete sahip olduğunu göstermiştir. Burada kısaca, onun daha çok ilmi şahsiyet ve karakterini anlatacağız. Bu anlatacaklarımız, bir bakıma yukarıda anlattıklarımızın neticeleri mahiyetinde olacaktır.
Okuyucunun ilk öğrenmek istediği şey, îmam Ca'fer'in fizyono-nıisidir, sanırım. Haltercemesini yazanlar onu şöyle anlatırlar:
«îmam Ca'fer orta boylu, iri gövdeli, ak ve parlak benizli idi. Yüzünde nur parıltıları vardı. Saçı siyah ve kıvırcıktı. Burnu narin ve büyük, alnı açık idi. Yüzünde bir ben vardı..»
İşte İmam Ca'fer'in fizyonomisi kısaca bundan ibarettir. Karakter ve ruhi yapısı ise, son derecede yüksekti. Halifelerin dahi gıpta ettiği îmam Ca'fer'in yüksek sıfatları

203[27] Bahâuddin el-Amilî, el-Keşkül, c. I, s. 129, Balak, Mısır.
204[28] Fâtır Sûresi, 32.
205[29] Tarihu İbni Vâdih c. III, s. 117, Necef, Irak.
206[30] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/182-190.

şunlardır:[207[31]]

1- İhlası

İmam Ca'fer samîmi, iyi niyetli, yüksek gaye sahibi ve hakikat âşıkı idi. Dünya işlerine düşkün olmadığı gibi, şehvetine düşkün veya ne idüğü belirsiz kimselerden uzak dururdu. O, fedakâr ve açık kalbli kimseleri arardı. Şüpheli bir şeyle karşılaştığı zaöıan ihlası, kendisini hakîkata ulaştırırdı. Onun basireti şüpheleri giderir ve gerçeğe nüfuz etmesini sağlardı. Aklının erginliği sayesinde o, şehvet gölgelerini dağıtır ve kendisini korurdu. O, ilhamını Peygamber (SA.)'in şu hadisinden alırdı. «Şüpheli şeylerle karşılaştığı zaman basiret gösterenleri, şehevî arzularla karşılaştığı zaman akıllı davrananları Allah sever.»
Onun ihlas sahibi oluşunun birçok âmilleri vardır. Bunların başında mensup olduğu temiz aile gelir. Zira ihlas, bu ailenin göze çarpan en büyük özelliğidir. Esasen ihlas, Peygamber Evine mensup olan ve Hz. Ali'nin torunu bulunan insanlarda olmazsa kimlerde olabilir? Onlar, ihlası babadan 'oğula miras olarak almışlardır. Onlar, bir şeyi severlerse, ancak Allah için severler ve bunu İmanın esaslarından sayarlardı. Nitekim Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur. «Sizden biriniz bir şeyi Allah için sevmedikçe gerçekten İman etmiş olmaz.»
îmam Ca'fer'in ihlasını kuvvetlendiren öteki unsurlar şunlardır :
a) Kendisini ibadete, ilme verişi ve dünya arzularından yüz çevirişi: Bu hususu İmam Mâlik'ten dinleyelim : «Ca'fer b. Muhammed'e gelir İlim alırdım. O çok gülümserdi. Peygamber'in adı anılınca yüzü sararırdı. Ona uzun zaman devam ettim. Her görüşümde onu şu üç şeyden biri ile meşgul bulurdum: Ya namaz kılar, ya oruç tutar veya Kur'an okurdu. Abdestli olmadan Peygamber (S.A.)den dahis rivayet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. Ö, Allah'dan korkan zâhid ve âbid âlimlerden idi. Yanına geldiğim zaman dayandığı yastığı mutlaka alır bana ikram ederdi...»[208[32]]. İmam Mâlik, onun ve diğer büyüklerin faziletlerini uzun uzun anlatır.
b) Takva sahibi oluşu: îmam Ca'fer, haramdan son derecede sakınır, helâl şeyleri israfa düşmeksizin sarfederdi. Peygamber (S.A.)'in «İsrafa ve gurura kapılmaksızın yeyiniz, içiniz ve giyiniz» hadis-i şerifine tam olarak uyardı.
İnsanların karşısına güzel bir kılıkla çıkar, nefsini gösteriştan arıtmak için zühd sahibi olduğunu gizlerdi. Bir lokma ve bir hırka ile yaşadığını gösteren niceleri vardır ki, riyakârlıkları yüzünden çetin bir hesaba çekileceklerdir. Bir kere Süfyan-ı Sevri, îmam Ca'fer'in yanma gelmiş ve onu çok güzel bir kıyafet içerisinde görmüştü. O, bu durumu şöyle anlatır: «İmam Ca'fer'e hayran hayran bakmaya başladım. Bana, niçin bize böyle bakıyorsun ey Sevri? Her halde gördüklerine hayret ediyorsun, dedi. Ben de, ey Peygamber (S.A.)'in torunu, bu elbiseler ne senindir ne de atalarından kalmadır, dedim. O da bana, ey Sevrî, onların çağı kıtlık ve darlık zamanı idi. Onlar da bu kıtlık ve darlığa göre hareket.ediyorlardı. Bizim çağımız ise her türlü ikbal ile geldi, dedi. Sonra cübbesinin yenini kaldırdı; bir de gördüm ki, altında kısa etekli ve kısa yenli beyaz yünden bir cübbe daha var. Bunun üzerine şöyle dedi: Ey Sevri, bunu Allah için giyindik, şu üstündekini de sizin için giyindik. Allah için olanı gizledik, sizin için olanı ™da açığa çıkardık.»[209[33]]

[207[31]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/191.
[208[32]] el-Medârik, yazma, Dârul-Kütüb el-Mısriyye, varak: 210.
[209[33]] Hüyetul-Evliyâ', c. III, s. 193.

c) Allah'dan başka hiç, bir kimseyi düşünmeyişi.O, yalnız Allah'dan korkar ve Allah yolunda hiç bir kimseden korkmazdı. Emî-rin emirliğinden, halkın da çokluğundan çekinmezdi. Onu övgü aldatamaz, yergi de bükemezdi. O, İslâmın esaslarını bozmak için uğraşanlardan beri olduğunu ilân etmiş, Halife el-Mânsur'a 'da yardakçılık etmemiştir. O, gerçekten takvası ve hidayet üzere oluşu ile ulu bir er idi.[210[34]]

2- Basiret Ve Îlmi

İhlaslı olunca hikmet nuru kişinin ruhunu aydınlatır; söz, düşünce ve işi dosdoğru olur. Dolayısıyla o, açık bir basiret, gerçeği doğrudan doğruya kavrayan keskin bir zekâ, geniş bir anlayış ve derin bir İlim sahibi olur. Ca'fer de Ehl-i Beytin asalet ve zekâsına vâris olmuş, ruhunu marifetle cilalayarak hakikati kaynaklarından öğrenmiştir. O, şeriatın mânalarını, maksat ve gayelerini aydın gönlü, düşünen aklı ve geniş araştırmaları sayesinde hakkıyla kavramıştır. Ona bir kere, faizi Allah niçin haram kılmıştır? diye sorulduğunda, «İnsanların birbirine karşı cimrilik etmemesi için* diye cevap vermiştir. Onun bu sözü gerçektir. Çünkü insanlar, ancak bir fayda karşılığında birbirine borç verirlerse yardımlaşma ortadan kalkar. Yardımlaşmadan kaçmıldığı zaman cimrilik baş gösterir. Cimrilik artınca da ruhlar kararır. Cimrilik veya sıkılık, ister tüketim isterse üretim için olsun, zarara katılmaksızın borç olarak verilen bir şey üzerinden kazanç sağlamak gibi bir sonuca varır. Halbuki zarara katılmakta yardımlaşma vardır; cimrilik veya sıkılık yoktur.
İmam Ca'fer, hazırcevaptı, sürat-i intikal sahibi, keskin görüşlü büyük bir bilgin idi. Irak'ın büyük fakihi İmam Ebu Hanife'nin sorduğu kırk meseleyi tereddütsüz bir şekilde nasıl cevaplandırdığını, bu meselelerdeki bütün fakihlerin görüşleriyle birlikte kendi görüşlerini nasıl açıkladığını düşünürsek, onun İlim ve zekâsının büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz.[211[35]]

3- Cömertliği

Hz. Ali'nin torunlarındaki cömertlik şaşılacak bir şey değildir. Çünkü; «Allah sevgisiyle yoksulu, yetimi ve esiri doyururlar»[212[36]] ve «Malı Allah sevgisiyle akrabaya, yoksullara, yoldakabmşlara, dilenenlere, köle ve esirlere verenler...»[213[37]] âyetlerinin Hz. Ali ile eşi Hz. Fâtima hakkında nazil olduğu rivayet edilir. İşte böyle bir soydan olan îmam Ca'fer, israfa sapmaksnzn, iyilik edilmeye lâyık olanlara bol bol ihsanda bulunmuştur. O, yakınlarına, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar mala dayanıyorsa kendi malından verilmek suretiyle bu anlaşmazlıkların kaldırılmasını emrederdi. Rahmetli şöyle söylerdi: «İyilik ancak şu üç şeyle tamamlanır:
a) İyilikte acele etmekle,
b) iyiliği gözde büyütmemekle,
c) İyiliği gizli tutmakla.»
O, çoğu zaman iyiliği gizli olarak yapardı. Dedesi1 Ali Zeynel-âbidin gibi gecenin karanlığında ekmek, et ve para dolu bir dağarcığı omuzuna alır, Medine'deki fakirlere dağıtırdı. Fakirler kendilerine ihsanda bulunan kişinin kim olduğunu ölünceye kadar

---

210[34] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/191-193.
211[35] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/193.
212[36] Dehr Sûresi, 8.
213[37] Bakara Sûresi, 177.

bilemezlerdi. Hilyetu'l-Evliyâ'da şöyle anlatılır: «Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed, yoksullara o. derecede yardım ederdi ki, elinde kendi ailesine harcıyacak bir şeyciği kalmazdı.»214[38]

4- Hilim Ve Müsamahası

İmam Ca'fer, âlicenap ve hİlim sahibi bir insandı. Kötülüğe iyilikle mukabele ederdi. «Ne iyilik ne de kötülük bir olmaz. Sen en güzel olanla mukabele et. O zaman görürsün ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse ile sanki yakın bir dost olmuştur»215[39] âyetinde belirtilen sıfatlara lâyıktı. O, şöyle söylerdi:
«Bir kardeşinin seni kötülediğini işitirsen üzülme. Çünkü, onun söylediği doğru ise bu senin başına çabucak gelen bir cezadır. Eğer dediği doğru değilse bu da, senin için işlemediğin bir iyiliktir.»
İmam Ca'fer, kendisiyle münasebeti olan akraba ve hizmetçilerine karşı çok şefkatli davranırdı. Söylendiğine göre o bir defa bir iş için uşağını göndermiş; uşağın gecikmesi üzerine onu aramaya çıkmış ve bir yerde uyur vaziyette bulmuştur. Onun başucuna oturarak uyanincaya kadar rahatını sağlamıştır. Uyanmca ona, «Sana ne oluyor ki gece gündüz uyuyorsun? Geceyi kendine, gündüzü de bize ayıracaksın» demiştir.
Müsamaha ve yumuşak muamele onu, kendisine kötülük edenlere Alîah'dan mağfiret dileyecek kadar büyük bir dereceye yükseltmiştir. Rivayet edildiğine göre gıyabında kendisine kötü bir şey söylendiğini işitince kalkar, abdest ahr, namaz kılar ve Allah'dan kendisine dil uzatanı affetmesini dilerdi. Çünkü kendisinin haklı olduğunu bildiği halde, kendisine haksızca davranan kişinin bağışlanmasını büyüklük sayardı. Güçlü olduğu zaman düşmandan intikam almak ona göre küçüklüktür. Bağışlamakta bir küçüklük yoktur. Fakat, güçlü bir insan için zayıf bir kimseden intikam almak büyük bir zillettir. Bu doğrudur. Çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmaktadır. «Affetmek, şerefi, sadaka da malı azaltmaz.»216[40]

5- Sabır Ve Şükrü

Ebu Abdillah Ca'fer-i Sâdık, şükredici bir er idi. Sabır ve şükür mü'minin ruhunda birleşen manevî iki haslettir. Nimete şükreden^ felaket karşısında da sabreder. Hattâ nimete şükür bile sabra muhtaçtır. Felâket karşısında sabır da ancak şükürle gerçekleşir. Rızâ ile sabır, en güzel sabırdır.
îmam Ca'fer sabırlı, huşu sahibi ve ibadete düşkün idi. O felâketler karşısında sabırlı, dostlarından ayrılırken sabırlı, yavrusunu kaybettiği zaman da sabırlı idi ...Küçük yaşta ölen bir çocuğu için üzülerek ağlamış ve «Allahım, alan da sensin veren de sensin, hastalık da sağlık da sendendir!» demiş, sonra ölü oğlunu kadınların yanına götürmüştür. Kadınlar onu görünce feryada başlamışlar, îmanı Ca'fer de, onlara ağlamamaları için yemin vermiş ve çocuğu defnetmek üzere götürürken, «Yavrularımızın ruhunu alan Allah'ı tenzih ederim. Bu, bizim ancak Allah'a karşı olan sevgimizi arttırmaktadır.» demiştir. Çocuğun üzerini toprakla örterken de şöyle söylemiştir: «Biz, o insanlarız ki Allah'dan sevdiğimiz kimselere hoşumuza giden şeyleri

214[38] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/193-194.
215[39] Fussıet Sûresi, 34.
216[40] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/194-195.

isteriz, O da verir. Sevdiğimiz, kimseler hakkında Allah hoşumuza gitmeyen bir şey murad ederse ona da rızâ gösteririz»[217[41]]
O, Allah'ın dilediği her şeye rızâ gösterirdi. Felâketlere şükretmek işte budur. İnleyip sızlanarak yapılan sabır, aslında sabır değil şikâyettir. Zira, sabır ile sızlanmak birbirine zıt şeylerdir. Kısaca diyebiliriz ki, şükürle sabır hallerini kendisinde birleştiren en büyük insan, îmam Ca'fer'dir.[218[42]]

6- Yîğîtlîğî

Hz. Ali'nin torunları gerçekten yiğit kişilerdir. Onlar ölümden korkmazlar. Hele Ebu Abdillah Ca'fer'i Sâdık gibi kalbi İman ile dolu plan, kendisini nefsî ve şehevî arzulardan uzaklaştıran, ruhunu yalnız Allah korkusu sarmış, gönlü yalnız Allah'a İman ile mamur bulunan bir kişi, güç ve azameti ne olursa olsun, hiçbir kuldan korkmaz. O, kendisine taraftar olduklarını iddia ettikleri halde îslâm dînini bozmaya çalışanlara yiğitçe karşı koymuştur. Halife el-Man-sur, bütün şiddet ve heybetiyle, «Allah, sineği niçin yaratmıştır?» diye sorduğunda o, korkmadan, «ululuk satanları küçültmek için yaratmıştır.» cevabını vermiştir. Daha önce de geçtiği gibi ImanvCa'-fer, bazı iftira ve dedikodular sebebiyle Halifenin huzuruna çıkarılmıştı. Halife ile karşılaştığı zaman gösterdiği metanet ve açık bir dil ile verdiği cevaplar, onun yiğitliğini isbat eden en büyük tanıktır. Bakınız o, kendisini itham eden Halifenin yüzüne karşı nasıl nasihat etmektedir:
«Senin, yumuşak ve hİlim sahibi olman gerekir. Çünkü hİlim, ilmin esasıdır. Kudretli olduğun zamanlar nefsine hâkim ol. Çünkü sen, gücünün yettiği bir şeyi yaptığında saldırganlıkla anılmayı seven birine benzemiş olursun. Bil ki sen, müstahak olan birini cezalandırırsan, ancak adaleti yerine getirmiş bulunursun. Şükrü icap ettiren hal, sabrı icap ettiren halden daha üstündür.»
Söylendiğine göre valilerden biri hutbesinde Hz. Ali'ye dil uzatınca, Ca'fer-i Sâdık, ayağa kalkarak, onun sözünü reddetmiş ve konuşmasını şu cümlelerle bitirmiştir: «Dikkatli olunuz, size söylüyorum, kıyamet günü mizanı en çok boş olan ve en çok ziyana uğrayan kimse, âhiretini başkasının dünyası için satandır, işte böylesi fâşıktır.»
İmam Ca'fer'in kendisi için hilâfet dâvasından kaçınması yiğitliğine bir zarar getirmez. Çünkü yiğit, yapacağı davranışın sonucunu düşünmeden ortaya atılmaz. Yiğit kişi, olayları değerlendirir ve sonuçlarını görür. Eğer o ileri atılmakla faydalı bir netice elde edeceğini görürse, kendisini kuşatan kılıçları ve çevresini saran ölüm vâsıtalarını hiçe sayarak ileri atılır.[219[43]]

7- Firasetî

İmam Ca'fer kuvvetli bir, firaset sahibi idi. O, keskin firaseti ve ileri görüşlülüğü sebebiyle siyasî olay ve propagandalara kendisini kaptırmamıştır. Çünkü, bol bol konuşan ve iş ciddileşince yan çizen Iraklı şiîlerin durumunu iyi biliyordu. Hz. Hüseyn'e, Zeyd ve evlâtlarına, onların yaptıklarından ibret almıştı. Bu yüzden o, isyana teşvik edenlere uymamış, hattâ kendi zamanında devlete karşı ayaklanmak isteyenleri de bu işten vazgeçirmeye, çalışmıştır. Amcası Zeyd, amca oğullan

[217[41]] Kîtab es-Sâdık, c I, s. 264.
[218[42]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/195.
[219[43]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/195-196.

Muhammed en-Nefsüz Zekiyye ve İbrahim'i isyandan vazgeçirmek için hayli uğramıştır.
İmam Cafer'in firasetiyle ilgili olaylar pek çok olup bunlardan birisi şudur: Abbasî Devletini doğuran şü faaliyetinin başına geçmek üzere çağrıldığı zaman o, keskin görüşü sayesinde, «Bu bizim işimiz değildir.» cevabını -vererek kendisini kurtarmıştır. Zira, karşılaştığı olaylar, herkesten çok, onu uyanık ve firaset sahibi yapmıştır. O, firaseti mü'minlerin sıfatı olarak kabul eder ve «Elbette bunda firaseti olanlar için ibret vardır»220[44] âyetindeki «firaseti olanlar — mütevessimler» sözünü, olayları ve olanların ötesini sağlam bir görüş ve keskin'bir sezgi ile kavrayanlar, diye açıklardı.221[45]

8* Heybeti

Allah, îmam Ca'fer-i Sâdık'a kendi celâlından bir heybet ve kendi nurundan bir nur vermiştir. Çünkü İmam Ca'fer, Allah'a, çok ibadet eden, mânâsız lâflardan sakınan, halkın düşkünlük gösterdiği şeylerden yüz çeviren, olaylar karşısında sabırlı ve dayanıklı olan bir kimse idi. İşte bunlar, İmam Ca'fer'in heybetini artırmıştır. Ayrıca çok şerefli ailesinin tarihi, Allah'ın kendisine verdiği ahlâk, yakışıklı çehre, küçük şeylerden uzak oluş ve yüksek işlere yöneliş gibi meziyetlere sahipti.
îmam Ca'fer'in heybetini anlatmak için yukarıda söylediğimiz bir hâdiseye tekrar işaret etmek kâfidir, sanırız: Halife el-Mansur'un yanında oturmakta olan İmam Ca'fer'i gören Imam Ebu Ha-nife, o haşmetli Halifenin heybetinden ziyade, îmam Ca'fer-i Sâdık'-ın heybetinden korkmuştur.
Onun heybeti, sapık ve şaşkınları doğru yola getirirdi. Sapık fırkalardan birinin başı ve güçlü bir anlatışa sahip olan bir şahıs, İmam Ca'fer'in huzurunda konuşurken kekelemiye başlamış ve ona, «Ey Peygamber torunu, ben sana oderece saygı gösteriyor, senden o derece utanıyorum ki huzurunda dİlim dönmüyor,» demek zorun-da kalmıştır.
İrak'ın zındık propagandacılarından Îbnu'1-Avcâ', İmam Ca'fer'le karşılaştığı zaman konuşamaz olmuştur. İmam, kendisine «niçin susuyorsun?» diye sormuş, o da «size duyduğum saygı ve heybetinizden dİlim tutuldu. Ben bilginlerle karşılaştım, kelamcılarla tartıştım, hiç birinden bu derecede korkmamıştım.» diye karşılık ver-miştir.
Karşısındakileri şaşkınlığa düşüren bu heybetiyle beraber o, talebelerine ve yanma gelenlere karşı son derecede tevazu sahibi idi. Kendisinden İlim almaya gelen İmam Mâlik'e kendi yastığını ikram ederdi. îşte büyüklerin heybeti, başkalarının kendilerine böyle itaat etmelerini sağlar. Fakat onlar, halkın kendilerine yaklaşması için daima mütevazı davranırlar.222[46]

İmam Ca'ferin Görüşleri

Ca'fer-i Sâdık'ın hem fıkıh, hem de hadis'de büyük bir mevkii . vardır. O, büyük bir fakih olduğu kadar akaid hakkında da özel görüşlere sahib olup çağındakilere bu konularda kendi görüşleriyle daima ışık tutmakta idi. İmam Ca'fer, aynı zamanda bir

220[44] Hicr Sûresi, 75.
221[45] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/196-197.
222[46] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/197.

hadis râvîsidir. Hüküm çıkarma (istinbat) şekillerini de çok iyi bilmektedir. O, gerçekten ayrılanların itikadlarını düzeltmiş; kader, insan iradesi, tevhîd ve esasları üzerinde açıklamalar yapmış, fıkhı hüküm çıkarma metodlarmı da anlatmıştır.
Biz burada, kitabımızın hacmini daha fazla genişletmemek için İmam Ca'fer'in belli başlı görüşlerini anlatmakla iktifa edeceğiz.[223[47]]

Tevhld Görüşü

İmam Ca'fer-i Sâdık, Allah'ın birliği (Vahdâniyyeti) üzerinde çeşitli yanlış görüşlerin ileri sürüldüğü bir çağda yaşamıştır. Bu devirde bir takım insanlar, Allah'ın eli, yüzü ve insan gibi sureti olduğu vehmine kapılmışlardır. Bunlar, kıyıda köşede bulunan put-perestlerin kalıntılarıdır, İmam Ca'fer, bunlara hakikati anlatmaya ve doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Mu'tezile mezhebine mensup olanlar, Ca'fer-i Sâdık'ı kendi İmamlarından sayarlar ve Ehl-i Beyt mensuplarının kendileri gibi düşündüğünü kabul ederlerdi. Gerçekte Ehl-i Beyt mensupları, Allah'ı tenzih etme hususunda, genel olarak, mu'tezililerin görüşlerine yakın idiler. Onlar Allah'ı şöyle sıfatlandırırlar: Allah birdir, tektir,' eşi ortağı yoktur, samed'dir, yaratıklardan hiç birine benzemez. Hiç bir şey O'nun benzeri değildir. O işitir, görür, doğmamıştır, doğurulmamıştır, kim olursa olsun hiç bir insanın bedenine hulul etmez. O'nun bizim gibi eli ve dili yoktur. İnsanda bulunan hiç bir şey O'nda mevcut değildir. El .ve yüz gibi Kur'an-ı Kerim'de bulunan Allah'a ait sıfatlar mecazî manâda olup te'vile de ihtiyaç yoktur, ilk müslümanlar bunlar üzerinde tartışmamışlardır. Onlardan hiç birisi, «Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmekledirler. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir...»[224[48]], âyetinden Allah'ın maddî bir şekilde eli bulunduğunu anlamamış, aksine bundan hepsi de, Allah'ın kudret sahibi olduğunu ve va'dlerini yerine getireceğini anlamıştır. Keza, ilk müslümanlar, «Allah'a biat etmek» sözünün, Allah'a söz vermek yerinde kullanıldığını kavramışlardır,
Şiîler tevhide dair İmam Ca'fer'in bir risalesi olduğunu ileri sürerler. Aslında bu risaleyi yazan onun Öğrencisi Mufaddal b. Amr'dir. O, bunu, kendisinden dinlemiş olduğu dört derste (meclis)'de tuttuğu notlardan meydana getirmiştir. Bu risalede İmam Ca'fer canlı ve cansız, gece ve gündüz, ay, güneş ve yıldızlar gibi varlıklardan deliller çıkararak, Allah'ın varlık ve birliğini isbat etmeye çalışmıştır. O, bu derslerin her birinde önce Allah'ın sıfatlarını anlatır. Burada misal olmak üzere dördüncü dersin başlangıç kısmını aynen naklediyoruz:
«Bizim hamd, sena ve teşbihimiz o. mukaddes isme, yüce nura, herşeyi bilen, celâl ve ikram sahibi olan, insanları yaratan, âlemleri ve çağları yok eden, gizli ve örtülü şeylerin, ilişilmez gaybın, gizli ismin ve saklı ilmin sahibi olan Allah'a mahsustur. Allah'ın salat-ü selâm ve bereketleri; müjdeci, korkutucu, Allah'a O'nun izniyle davet edici ve aydınlatıcı bir kandil olarak, ilâhî vahyi tebliğ eden Peygamberine olsun! Allah onu, helak olan da beyyine üzerine helak olsun, yaşayan da beyyine üzerine yaşasın diye göndermiştir.»
Bu risalede Ca'fer-i Sâdık; ilâhî iradeyi, âlemin Allah'ın kahredici kudretiyle yaratıldığını, ezeli ilmi, kâinatın sağlam nizamını, Allah'ın kullarını imtihan ettiği bu dünya felâke'tlerindeki ibret verici hikmetleri isbatlamaktadır:[225[49]]

[223[47]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/198.
[224[48]] Feth Sûresi, 10.
[225[49]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/198-199.

Kader Görüşü

Şiî olan ve şiî olmayan «Mile! ve Nihal» (Dinler ve Mezhebler Târihi) yazarlarının ittifakla rivayet ettiklerine göre İmam Ca'fer, hayır ve şerri ile kadere inanırdı. Burada ona göre cebr yoktur. Ancak seçme (ihtiyar) ye Allah'ın yardımıyla muvaffak olma vardır. Allah'ın mülkünde O'nun istemediği bir şey olmaz. Cebren masıyet (günâh) da yoktur. Allah dilemezse itaat da,mümkün olmaz. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmaktadır. O'nun ezelî ilmi değişmez. Şeh-ristânî, el-Müel ve'n-Nihal'inde aynen şunları söyler:
«Seyyid İmam Ca'fer-i Sâdık, itizal ve kaderi inkârdan beridir. İrade hakkında o şöyle der: Allah bize bir şey murad etmekte ve bizden bir şey istemektedir. Bize murad ettiği şeyi bizden gizlemiş, bizden istediği şeyi de bize açıklamıştır. Öyleyse niçin O'nun bize murad ettiği şey ile meşgul olarak bizden istediğini yerine getirmiyoruz? İmam Ca'fer, kader hakkında da açıkça şöyle söyler: Ne cebr vardır, ne de tefviz vardır. Yani insan ne iradesizdir, ne de onun iradesi tamamen müstakildir. Ca'fer-i Sâdık şöyle dua ederdi: Allah'ım, itaat edersem hamd sanadır, isyan edersem hüccet senindir! lyilik'de ne benim ne de başkasının bir tesiri vardır. Kötülük'de de ne benim ne de başkası için bir hüccet vardır»[226[50]].
Bu sözlerden açıkça şu iki husus anlaşılmaktadır:
1 — İmam Ca'fer'e göre cebr yoktur. Biz günâhlarımızdan sorumluyuz. Allah'ın iradesine karşı direnerek O'na karşı koymak da yoktur,
2 — Yine İmam Ca'fer'e göre, Allah'ın' bize murad ettiği şeylerden Levh-i Mahfuz'da yazılı olanlar bizden gizlenmiştir. Onların değişebileceğini iddia etmemiz, bizim onları bilmemizi gerektirir. Halbuki biz onları bilemiyoruz. Öyleyse onların değişeceğini nasıl bileceğiz? Biraz önce geçtiği üzere Allah'ın ilmi ezelîdir. Buna göre îmanı Ca'fer'in bedâ' —bu, Allah'ın ilmi değiştiği için iradesinin de değişmesidir— fikrine inandığını iddia edenlerin bu iddiaları tetkike muhtaçtır. Bize göre bu, esasen bâtıl bir iddiadır. İmam Ca'fer'in, oğlu îsmail hakkında şöyle söylediği iddia edilmektedir: «İsmail'in iki defa öldürüleceği yazılmıştır. Bu öldürülmeyi ismail'den uzaklaştırmasını Allah'dan diledim. O da bunu ordan uzaklaştırdı.»
Bu ifade iki hususu gösterir ki bunların her ikisinin de Ca'fer-i Sâdık'a nisbeti imkânsızdır:
a) Ca'fer-i Sâdık'a gayb ilmi verilmiştir. Bu sayede o, oğlu için takdir edileni bilmiş ve Allah'dan bunu değiştirmesini dilemiş, O da iki defa değiştirmiştir. Bu, Şehristânînin, «Allah bize birşey murad ederse onu bizden gizler» diye İmam Ca'fer'den naklettiği söze .aykırı düşmektedir. Öte yandan, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed, İmam Ca'fer'den kıyas edilmeyecek kadar büyük ve aynı zamanda İmam Ca'fer'in şeref ve asaletinin kaynağı olduğu halde, oğlu ibrahim için takdir edileni bilememiştir.
Dua takdiri değiştirmektedir. Gerçekte ise düa bir ibadet olup takdire bağlıdır. Yani Allah, ezelî ilminde kulun düa edeceğini ve kendisinin de onun bu duasını kabul eyleyeceğini takdir etmiştir.
Kısaca, demek istiyoruz ki, bize göre İmam Ca'fer-i Sâdık'ın bedâ fikrine inanması veya bu fikri benimsemesi imkânsızdır. Ehl-i Sünnet bilginleri, tmam Ca'fer'in her hangi bir İmamın geri döneceğini (ric'at) fikrini ileri sürdüğünü de reddetmişlerdir. Yine Ehl-i Sünnet bilginlerine göre, İmam Ca'fer'in, mu'tezilîler gibi, fâsıklanın ne

[226[50]] el-Milel ve'n-Nihal, c. II, s. 2; İbni Hazm'in el-Fasl'ının kenarında.

mü'min ne de kâfir olduğunu söylemiş olması da imkânsızdır.227[51]

Kur'an Hakkındaki Görüşleri

El-Kuleyni'nin anlattığına göre Ebu Bekr Sıddîk'ın torunu olan Ca'fer-i Sâdık, Kur'an-ı Kerim'de bazı eksiklikler bulunduğunu söy-lermiş. Kur'an'daki bütün «Âl-i Muhammed» kelimeleri kaldırılmış; meselâ, «Ey Peygamber, Rabbından sana indirilenleri tebliğ et; eğer yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun.»228[52] âyetindeki «Rabbından» kelimesinden sonra gelen «Ali» kelimesi kaldırılmış. «O zulmedenler, yakında hangi inkılâp ile sarsılacaklarını bilecekler»229[53] âyetindeki «zulmedenler» kelimesinden sonra ve «hangi» kelimesinden önce yer alan «Âl-i Muhammed» sözü kaldırılmış. Keza, «Gerçekten kâfir olan ve zulmedenleri Allah asla yarhğamıyacaktır»230[54] âyetindeki «zulmedenler» kelimesinden sonra gelen «Âl-i Muhammed» sözü kaldırılmış.
Ca'fer-i Sâdık'a isnad edilen bu sözler, Allah'a, Allah'ın Elçisine ve. Resûlullah'm torunlarına apaçık bir iftiradır. Bu türlü iftiraları uyduranları Allah kahretsin!
Tarihte, îmamiye mezhebinin ileri gelenlerinden bu tozlan silkip atan ve Ca'fer-i Sâdık'm Kur'an hakkında gerçekten ne düşündüğünü bize nakleden büyük bilginlerin mevcudiyetini görmekteyiz. Meselâ, Şerif Murtaza, büyük takva sahibi İmam Ca'fer'in Kur'an-ı Kerim hakkındaki gerçek fikrini bize nakletmekte ve şöyle söylemektedir:
«Kur'an, Peygamber (S.A.) zamanında bugünkü gibi bir arada tam olarak mevcut idi, yani o zaman Kur'an tam olarak okunuyor ve ezberleniyordu. Hattâ sahabîlerden bir topluluk, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek için yazifelendirilmişti. Kur'an Hz. Peygamber'e arz olunarak huzurunda okunuyordu. Sahablierden Abdullah b. Mes'ud ve Übey b. Ka'bm da içinde bulunduğu bir cemaat, Kur'an-ı Kerim'i defalarca Peygamber'in huzurunda hatmetmiştir.»
Birazcık düşünürsek bu ifade gösterir ki, Kur'an-ı Kerim, Peygambor zamanında şüphesiz tam olarak ve eksiksiz bir şekilde mevcut idi. Dolayısiyle, bunun aksini ileri süren ve İmamiyye mezhebine mensup olduğunu iddia eden kısada bucakta kalmış bir kaç kişinin muhalefeti hiç bir değer* taşımaz. Aziz okuyucum, o büyük İmama isnad edilen bu türlü sözleri okurken, benim tüylerim diken diken oldu. Fakat tarihte, Hz. Muhammed'in teiniz soyundan gelen Kur'an ve Ca'fer-i Sâdık'a kondurulmak istenen bu gibi tozlan gideren, şüphe ateşini söndüren ve gerçeği açığa çıkaran İmamların varlığına şahid olmaktayız. Bugün de, îsnâaşeriyye mezhebine mensup olan birçok kardeşlerimiz, aynı vazifeleri yapmaya devam etmektedirler.231[55]

İmam Ca'fer'in Fıkhı

Biz, İmam Ca'fer'in fıkhını burada derinlemesine anlatamıyaca-ğız. Zira İmam Mâlik'in, İmam Ebû Hanîfe'nin, Süfyan-ı Sevrî ve Süfyan b. Üyeyne'nin hocası olan Ca'fer-i Sâdık'm fıkhı bu kitabın hacmine sığmaz. O'nun fıkhının kaynakları, dayandığı delil ve me-todlar incelenecek olursa söz çok uzar ve onu tam olarak anlatınca-ya

227[51] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/199-201.
228[52] Mâide Sûresi, 67.
229[53] Şuarâ Sûresi, 227.
230[54] Nisa Sûresi, 168.
231[55] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/201-202.

kadar kalemimiz büsbütün yorulur. Dolayısıyla burada şunları söylemekle yetineceğiz: îmam Ca'fer-i Sâdık Allah'ın kitabına tam olarak sarılırdı. O, Kur'an-ı Kerim'i anlama, Kur'an'm âyet ve nass'Ianndari fıkıh hazinelerini ortaya çıkarma hususunda keskin bir görüşe sahipti. İmam Ca'fer, Sünnete de aynı şekilde sarılırdı. İmamiyye mezhebine bağlı olan kardeşlerimiz, îmam Ca'fer'in ancak Ehl-i Beyt'ten rivayet edilen hadiseleri kabul ettiğini ileri sürüyorlar, «İmam Zeyd» adlı kitabımızda tarihi delillere dayanarak, yukarıda da kısaca söylediğimiz gibi, Ehl-i Beyt mensuplarının diğer sahabe ve tabiîlerle ilişkilerini büsbütün kesmediklerini isbat ettik. îmam Ali Zeynelâ-bidin, çağındaki sahabe ve tabiîlerin toplantılarından ayrılmazdı. Onun, bütün müslümanlar arasında ve özellikle Ehl-i Beyt içerisinde yüksek ve saygı gösterilen bir yeri vardı.
îmam Ca'fer, Kur'an ve Sünnet'te bir nass bulamazsa kıyas'a başvuruyor muydu? O, şüphesiz re'y ile hüküm veriyordu. Fakat, onun re'yi nass bulunmayan hususlarda maslahata mı, yoksa kıyasa mı dayanıyordu? Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Öyle görünüyor ki o kıyas metoduna başvurmuyordu; ancak nass bulamadığı zaman maslahat veya akla göre hareket ediyordu. Rivayete göre İmam Ebu Hanife ile Medine'de ilk karşılaştığı zaman aralarında şu konuşma cereyan etmiştir:
«Ey Numan, bana babam, dedemden şöyle rivayet etti: Din hususunda re'yi ite kıyasa ilk başvuran İblistir. Allah ona: Âdem'e secdev et, dedi. O da; ben Âdem'den hayırlıyım, çünkü beni ateşten, onu da topraktan yarattın, dedi. Kim dinde re'yi ile kıyas yaparsa Allah onu kıyamet günü İblise arkadaş eyler. Çünkü o, kıyas yapmak suretiyle şeytana uymuştur»[232[56]].
Medine fıkhında re'y, nâss bulunmadığı zaman maslahata dayanırdı veya maslahat rey'e galebe çalardı. Hattâ re'y ile meşhur olan Rabîa'da bile re'y, maslahat demekti. Bunun içindir ki, îmam Ca'fer'in kıyası terk edip nass bulunmadığı zaman maslahata önem veren fıkhı kabul ettiğini söylüyoruz. Zira maslahat, aklın hükmüyle birleşmektedir. Meselâ, aklın hükmüne göre zararlı şeyler terkedilir, faydalı şeyler alınır. Bu da ittifakla kabul edilen bir: husustur.
«Kısaca şöyle söyliyebiliriz: îmam Ca'fer'in fıkhı ve mezhebi esas itibariyle diğer dört mezhebden uzak ve pek farklı değildir. Yani o da, Ehl-i Sünnetten esaslar da .ayrılmamıştır. Ancak îmam Ca'-fer'e, ölümünden sonra bir takım iftiracılar bir çok şeyler isnad etmişler ve bunları halk arasında yaymışlardır., O, sağ olsaydı elbette bu iftiraların hepsini reddederdi.»
«îmam Ca'fer'den sonra yüz yıllar boyunca yapılan ictihadlarla hayli genişleyen Imamiyye (Ca'feriyye) fıkhı bu gün İran'da, kısmen Irak, Hindistan ve Pakistan'ın bazı bölgelerinde ve bir kısım Arap ülkelerindeki küçük cemaatlar halinde bulunan şıîler arasında tatbik edilmektedir.»
«Müslümanların, her hangi bir İslâm ülkesinde tatbik edilen şeriatın nasıl olduğunu bilmesinde fayda [233[57]]vardır.[234[58]]

232[56] Ebu Hanîfe ona şöyle cevap vermiştir : «Ne münasebet; Şeytan, Allah'ın emrine isyan için kıyas yaptı. Biz ise, Allah'ın emirlerine itaat yollarım bulmak için kıyas yapmaktayız» (Bak, Osman Kesfcîoğlu, İmam A'zam, s. 69).
İmam Ca'fer'in babası Muhammed Bâtar'a, İmam Ebu Hanife'nin kıyas hususunda verdiği cevaplar, bu bölümün baş tarafında geçmiştir. Çeviren.

233[57] Son üç paragraf, müellifin (Muhâdarât fil-Mîras Indel-Caferiyye» adlı eserinin 37 ve 38. sahifelerinden alınmıştır. Çeviren.

234[58] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/203-204.

İMAM EBÛ HANÎFE ve MEZHEBİ[235[1]]

İmam Ebû Hanîfe (80 - 150 H.)

İslâm dini, Horasan ve İran'da yayıldı. Bütün Irak ve çevresini istilâ etti. Birçok büyük mevki' ve asalet sahibi insanlar, bu istilâ sırasında müslumanlar tarafından esir edildi. îşte bu esirler arasında zengin, asalet sahibi ve Iran asıllı birisi vardı ki adı Zûtâ idi. îlk mücahit müslumanlar, büyüklükleri icabı, ellerine esir düşen insanları köle olarak tutmuyorlar, onları serbest bırakıyorlardı. Gerçi bunları bazan köle olarak aldıkları da oluyordu. Fakat, dinin emirlerine ve Hz. Peygamber'in sünnetlerine uyarak, kısa bir yoldan onları âzâd cihetine gidiyorlar, ağalık ve ululuk satma yerine, dostluğu ve sevgiyi tercih ediyorlardı.
Bunun için Zûtâ da kısa bir zaman sonra esirlikten veya kölelikten kurtuldu. O da tam olarak âzâd edilip hür insanlar arasına katıldı. Bundan sonra Benî Teym b. Sa'lebe kabilesinin azatlısı oldu. Bu kabîle, Kureyş^den gelen Teymîlerden başka bir Arap kabîlesidir. Allah, Zûtâ'ya hürriyeti nasip ettikten sonra, bundan daha büyük ve daha değerli olan islâm nimetini de ihsan eyledi. Bu asil insan, lâyıkıyla müslüman olmuş, ana vatanı olan Kabil'den islâm medeniyetinin ilk merkezlerinden biri ve İran'a en yakın bulunan Küfe Şehrine göç etmiştir.
Zûtâ, Kûfe'de İmam Ali b, Ebî Tâlib (R.A.) ile karşılaşmış ve onu son derecede sevmiştir. Nevruz bayramı münasebetiyle Hz. Ali'ye pâluze (pelte) ikram etmişitr. Bu, onun büyük İmamla olan ilgisinin kuvvetli oluşunu, kendisinin zenginliğini ve Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine karşı duyduğu sevgiyi gösterir.
Onun, müslüman olduktan sonra bir oğlu dünyaya geldi. O, bu oğluna Sabit adını verdi, işte bu Sabit, Hz. Ali'ye karşı babası gibi son derecede ilgi duyuyordu. Bir çok rivayetlere göre Hz. Ali, Sâbit'e Allah'tan hayırlı bir evlât vermesini dilemiştir.
Allah, İmam Ali (R.A.)'nin bu duasını kabul buyurmuş ve Sâ-bit'e Irak'ın fakîhi — istersen îslâmın fakihi diyebilirsin— Numan'ı ihsan etmiştir. îmam Şafiî, bu büyük fakih hakkında: «insanlar fıkıhta Ebu Hanife'nin iyalidir» demiştir. Tarihin «Ebu Hanife» ismini verdiği Numan b. Sabit, bu künye ile tanınmış ve nesilden nesile ismi, İlim ve düşüncenin sembolü olmuştur.[236[2]]

Doğumu Ve Gençliğî

Ebu Hanife, Kûfe'de doğup büyüdü ve ömrünün çoğunu orada geçirdi. Çok küçük 'yaşta iken o çağdaki dindar insanların çocukları gibi o da Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti. Hıfzını bitirdikten sonra unutmamak için Kur'an-ı Kerim'i en çok okuyan' insanlardan biri olmuştur. Ramazanda bir kaç defa Kur'an-ı Kerim'i hatmettiği rivayet edilir. Birçok rivayetlere göre o, kıraat ilmini Yedi Kurrâ'dan biri olan İmam Âsım'dan öğrenmiştir. Kur'an'm hıfz ve kıraatim tamamladıktan sonra genç yaşında hadis tahsil

235[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/205.
236[2] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/207-208.

etti ve dinî bilgisini artırdı.
Ebu Hanîfe'nin içinde doğup büyüdüğü aile, Kûfe'de ticaretle uğraşan ailelerden biridir. Ailesi, ipekli kumaş ticaretiyle meşgul olduğu için onu da ticarete teşvik ediyordu. Kendisi de, ailesi gibi ticarete karşı büyük bir kabiliyete sahip olmakla beraber, ayrıca İlim ve aklî araştırmalara yönelen bir zekâ ve kafaya sahipti. Dedesi ve babası, Hz. Aliye olan bağlılıkları sebebiyle dört yanı nuru ile aydınlatan yeni dini, yani İslâmı anlamak için daima bir şevk duyardı. Ayrıca, Ebu Hanife, Kûfe'de doğmuş, orada büyümüş ve yaşamıştır ki, bu şehir Irak'ın büyük şehirlerinden biri, hattâ ikinci büyük şehri idi.
Irak, eski medeniyetlerin beşiği olduğu için hem îslâmdan önce, hem de îslâmdan sonra din ve mezheblerin de beşiği olmuştur. Süryanîler, oraya dağılmışlar ve îslâmdan önce orada Yunan ve îran felsefesinin okunduğu ekolleri meydana getirmişlerdir. Irak, Îslâmdan sonra çeşitli ırkların birleştiği, siyasî ve itikadı fikirlerin çarpıştığı bir yer olmuştur. Orada Şiîler, Hâriciler ve Mu'teziliy yanya-na idiler. Ebu Hanife'nin çağında birçok tabiîler vardj. O, bunlarla görüştü. Tabiîlerden önce Kûfe'de Hz. Ömer'in, fıkıh öğretmek ve halkı irşad etmek için gönderdiği Abdullah b. Mes'ud'dan başka îmam Ali (R.A.) gibi bir çok büyük sahabîler vardı.
Ebu Hanife, ailesinden gelen ticarî" temayülüne rağmen dikkatini Irak'ın ilmine, oradaki sahâbilerin eserlerine çevirmiş, aklî ve ilmî çalışmalara yönelmiş ve bu sayede düşünce pınarları fışkırmaya başlamıştır. Birçok cedelcilerle karşılaşmış ve sağduyusunun verdiği ilhamla bazı sapık görüşe sahip kimselerle tartışmalarda bulunmuştur. Bunlar, onun gençliğinin baharında veya çocukluğunun sonlarına doğru olmuştur. Bunların yanında o, genel olarak ailesinin mesleği ve geçim yolu olan ticarete yönelmişti. Öyle anlaşılıyor ki, boş vakitlerinde İlim meclislerine pek az gelip gidebiliyordu. Hayatı, babası gibi ticaretle geçiyordu. Malm çekici yönleri olmakla beraber, ilmin de nuru ve cezbesi vardır. İşte bu yüzden, ticarî hayatının verdiği imkân nisbetinde Ebu Hanife'nin aklî ve zihnî susuzluğunu ancak İlim giderebiliyordu.[237[3]]

İlme Doğru

Ebu Hanife'nin bu durumu, zekâ bakımından bilginlerin dikkatini çekinceye kadar sürüp gitti. Bilginler, onu, kendisini büsbütün ticarete vermekten kurtarıp okumaya ve ilme teşvik ettiler. Kendisinden şöyle rivayet edilir:
«Bir gün Şa'bîye rasladım, oturuyordu. Beni çağırdı ve nereye gidiyorsun, diye sordu. Çarşıya gidiyorum, dedim. Şa'bî de; çarşıya gitmeni değil, âlimlerin yanma gitmeni isterini dedi. Ben de âlimlerin yanma çok az uğruyorum diye cevap verdim. Bunun üzerine o, bana; öyle yapma, senin İlimle uğraşman ve bilginlerin yanından ayrılmaman gerekir; çünkü ben, sende dinamik bir zekâ ve uyanıklık görüyorum, dedi. Ebu Hanife, sözünü şöyle bitirmektedir: Şa'-binin bu sözleri kalbimde son derecede büyük bir yer etti. Çarşı vg pazara gitmeyi bıraktım, İlim tahsiline koyuldum. Allah, Şa'bînin bu sözleriyle beni çok faydalandırdı.
Ebu Hanife, bundan sonra vaktinin çoğunu İlim yolunda sarfet-miş, çarşı ve pazara çok gidip gelmeyi bırakmıştır. Çarşıda pazarda olup bitenlerden bile habersiz kalmış ve ticaretle ilgili bir kısım bilgilerini de unutmuştur. Buna karşılık, İlim ve onun derinliklerine inişi elde etmiştir. Gerçekten İlim denizi çok derindir. Böylece o,

[237[3]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/208-209.

vakitlerinin çoğunu ilme hasretmiş ve çarşıya pek az gider olmuştur. Ebu Hanife'nin kendisini ilme verişi, onun büsbütün ticaretten uzaklaşması demek değildir. Bize kadar gelen haberlere göre o, ticarî işlerini vekili vasıtasıyla yönetiyor, kendisi de sadece bu işlere nezaret etmekle yetiniyordu. İlerde işaret edeceğimiz gibi Ebu Hanife, ancak ticarethanesinin durumunu bilecek kadar çarşıya gelip gidiyordu.
îlme yöneldikten sonra küçük yaşta kazanmış olduğu cedelci ve münazaracı mizacını ancak Kelâm ilmi tatmin ediyordu. O, bu konuda mu'tezilîİerle birçok tartışmalarda bulunuyordu. Ebu Hanife, akaid meselelerinde bilginlerle müzakerelere dalıyor, Basra'ya çeşitli sehayatlar yaparak, buradaki mu'tezilîlerin görüşlerini öğreniyor ve onlarla münazara yapıyordu. Hâricilerle de tartışmalara girişiyor ve bunların da düşüncelerini yakından tanıma imkânına kavuşuyordu. İşte Ebu Hanife, böyle fırkaların görüş, ve anlayışlarını öğrenmeye devam ediyor; fakat, onun İlim nurlarıyla aydınlanmış olan kalbi, çoğu zaman feveran ediyordu. Çünkü o, seleflerininkinden ayrı bir yoldan gidiyor ve kendisini, cedelleşmeye sebep olan ve pek fayda sağlamayan şeylerle uğraştırıyordu. Çevresine iyice göz gezdirince fıkıh halkaları Ebu Hanife'nin dikkatini çekmiştir. O çağda bu fıkıh halkalarını, halka dini hususlarda faydalı, özellikle amelî bakımdan yararlı olan meseleleri öğreten ve nazarî cedelden uzak bulunan âlimler teşkil etmekte idiler.[238[4]]

Fıkha Doğru

Ebu Hanîfe, kendisini ilme vermiş ve sonunda fıkıh'da karar kılmıştır. Bu hususta sözü kendisine bırakıyoruz; o şöyle der:
«Kendi kendimi yokladım, düşündüm ve şu kanaata vardım.Geçmiş olan Sahâbî ve Tabiîler, bizim anladığımız şeylerin hiç birisini gözden kaçırmamışlardır. Onlar, bu şeyleri anlamada daha muktedir ve daha iyi kavrayış sahibi idiler. Meselelerin inceliklerini onlar daha iyi arılıyorlardı." Sonra onlar, bu hususlarda birbirleriyle sert bir şekilde münakaşa ve mücadelede bulunmuyorlar, faydasız mücadelelere dalmıyorlardı. Aksine, bunlardan uzak kalıyorlar ve halkı da menediyorlardı, Keza, gördüm ki onlar, şeriata ve fıkıh konularına dalmışlar, bu hususlarda birçok şeyler söylemişlerdir. Onlar, fıkıh meclisleri teşkil ederek, birbirlerini fıkha teşvik etmişler-dir. Halka fıkıh öğretmişler, müslümanları fıkıh öğrenmek için çağırmışlar ve teşvik etmişlerdir. Birbirlerine fetva vermişler ve fetva sormuşlardır. İşte İslâmın ilk asri böyle geçmiştir. Sonrakiler de onlara, yani ilk asır müslümanlarına böylece uymuşlardır. Kısaca tasvir etmeye çalıştığını onların bu tutumunu görünce ben de münakaşa, mücadele ve kelâm bahislerine dalmayı bıraktım. Fıkıh ilmi ile yetindim ve seleflerimizin yaptığı işlere döndüm. Marifet sahibi olanlarla düşüp kalktım. Ve gördüm ki, kelâmla uğraşan ve kelâm meseleleri üzerinde tartışmalarda bulunan kimselerin simaları eskilerin sımalarına, nıetodlan da salihlerin metodlaruıa uymamaktadır. Yine gördüm ki cedelcilerin kalbleri katı, ruhları kabadır. Onlar Kitab, Sünnet ve selef-i sâlih'e muhalefetten çekinmiyorlar, vera' ve takvadan da uzaktırlar.»
Ebu Hanife, fıkha yöneldiğinde kelâm ilmini iyice okumuştu. O, akaid meselelerini açıklamakta, tevhîd'in hakikatlarım akli delillerle isbat etmekte idi. Bir kısım hadis-i şerifleri hıfzetmiş, nahiv ve edebiyatı öğrenmişti. Bütün bunlar sayesinde o, geniş bir kültür sahibi olmuştu ki işte bu kültür onun fikirlerim beslemiştir. Kalbi, aklı ve her

[238[4]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/209-210.

şeyi ile Fıkıh ve Hadis'e yöneldiği zaman tam bir vukuf sahibi ve hakikatlan kavramakta idi. O, İlim hayatının başlangıcında kelâma olduğu halde, oğlu Hammad'ı[239[5]] ve talebelerini kelâm münakaşalarına girmekten men ederdi. Oğlu, filozof babasına bir defa şöyle demiştir: «Siz kelâm münakaşalarına giriyordunuz. Bizi ise ondan men ediyorsunuz.» Bunun üzerine Ebu Hanîfe şöyle söylemiştir : «Evet, biz kelâm münakaşalarına giriyorduk. Arkadaşımızın yanılması korkusuyla sanki aklımız başımızdan gidiyordu. Siz ise kelâm münakaşalarına giriyor ve arkadaşınızın yanılmasını istiyorsunuz. Arkadaşının yanılmasını isteyen kişi, onun küfre gitmesini istiyor demektir. Arkadaşının küfre gitmesini isteyen ise, ondan önce kendisi küfre [240[6]]gider.[241[7]]

İlm Ve Fıkıh Alanında

Ebu Hanîfe, ilmî çalışmalarının sonunda fıkha dönmüştür. O,-Kitab ve Sünnet'ten hükümler çıkarmaya, meseleleri bunlar üzerine bina etmeye, selef-i sâlihin rivayet ettiği hadisleri araştırmaya, öncekilerin ittifak ettikleri veya ihtilâfa düştükleri konuları öğrenmeye koyulmuştur. O, sahabîlerin ihtilâfa düştükleri meselelerde onların görüşlerinin dışına çıkmaz, fakat bunlardan her hangi birisini benimserdi.
Ebu Hanîfe, fıkıh tahsilini kimden yapmıştır? Bu soru, bizzat Ebu Hanîfeye sorulmuş, kendisi de onu şöyle cevaplandırmıştır: «Ben, İlim ve fıkhın merkezinde idim. İlim ve 'fıkıh ehli ile düşüp kalktım. Bu İlim ve fıkıh merkezindeki fakihlerden birinin yanından hiç ayrılmadım.» İmam Ebu Hanife'nin işaret ettiği İlim merkezi Küfe şehridir. Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ud (R.A.) gibi büyük sahabîlerin ilmi bu şehirde toplanmıştır. Tabiîlerden Alkame, İbrahim Nahaî, bu sahabîlerin yolundan gitmişlerdir. Kıyas ve tahrice dayanan fıkıh burada mevcuttu.
Büyük İmamın yukarıdaki sözü, bir öğrencinin ilminin, ancak şu esasa dayandığı takdirde sağlam olacağını göstermektedir:
l — Bir İlim muhitinde yaşamak ve bu muhitin güzel havasını teneffüs etmek,
2 — Bilginlerle düşüp kalkmak ve çağındaki her türlü fikir hareketleriyle temas etmek,
3 — Kendisine, önemli meseleleri açıklayan ve kapalı şeylere karşı onu uyaran bir üstadın yanından ayrılmamak. Ta ki o, her hususta basiretli hareket etsin, sapmasın ve perişan olmasın. Eskiden âlimler şöyle söylerlerdi: Kim yetiştirici bir üstaddan İlim tahsil etmezse olgun bir düşünce ve sağlam bir görüş sahibi olamaz. İbni Haldun, îbni Hazm el-Endelüsî'nin fıkıh çalışmalarındaki metodunu kınar ve onu yetiştirici bir üstaddan İlim tahsil etmemekle itham ederdi.
Allah, Ebu Hanîfe'ye bunların hepsini vermişti. O, felsefe ve akaid İlimlerinin beşiği olan Kûfe'de bulunuyordu.
Bu şehir, fıkıh çalışmaları bakımından Medine ile yarışıyordu. Gerçi hadis ilmi bakımından Medine'ye ulaşamıyorsa da, meseleleri nass'lara dayandırma ve hakkında nass bulunmayan meseleleri, hakkında nass bulunan meselelere kıyas etmek bakımından büyük bir mesafe katetmişti. İbrahim Nahaî ve kendisinden sonra talebeleri, Kur'an ve Sünnet hükümlerinin dayandığı illet (sebeb)'leri ortaya koymuşlardır. Onlar, hükmün illetini kavradıkları zaman o hükmü bu illeti taşıyan her meseleye tatbik etmişlerdir. Onlar, birbirinin kıyaslarını tetkik ediyorlar ve karşılıklı

[239[5]]Ebu Hanîfe, oğluna, hocası Hammad'ın ismini vermiştir. Çeviren.
[240[6]] İbnul-Bezzazi, Menakıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 111.
[241[7]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/210-211.

münazalarda bulunuyorlardı. İşte Ebu Hanîfe, böyle bir fıkıh atmosferi içinde yaşamış ve fıkıh tahsİlim böyle bir muhitte yapmış, sonra da fıkıhta en yüksek mevkii ihraz etmiştir. Böylece o, Kûfe'nin üstadı ve Irak'ın fakîhi olmuştur.
Ebû Hanife, fıkıh tahsil ederken çeşitli mezheb ve fırkaların üs-tadlarıyla temas etmiştir. Bunların hepsi Ehl-i Sünnet fukahâsı olmadığı gibi aralarında dinde ve fıkıhta kıyas ve re'y'e müsaade etmeyenler de vardı. Aynı zamanda Ebû Hanîfe, mevcut hadislere bağlı kalan ve bunların dışma çıkmıyan bir kısmı tabiîlerden de İlim tahsil etmiştir. Ayrıca o, Abdullah b. Abbas'm talebelerinden Kur'anTı Kerim ilmi tahsil etmiştir. Çünkü Abdullah b. Abbas, Kur'an ilmi bakımından çağdaşı sahabîlerin en bilgini idi. Hattâ ona «Kur'an'ın tercümanı» denilirdi. Bu büyük bilginin talebeleri Mekke'de oturmakta idiler. Ebu Hanîfe de, Kûfe'de karşılaştığı baskılardan kaçarak buraya gelmiş ve altı yıl kadar burada kalmıştır. Fakat, Kûfe'de kıyasa dayanan fıkhı okuyup incelemiş olan Ebu Hanîfe için bu seyahat, Hadis ve Kur'an fıkhını tetkik bakımından büyük bir fırsat olmuştur.
Ebu Hanîfe, Ca'fer-i Sâdık'm «Ali b. Ebî Tâlib'in şehri» dediği rivayet edilen Kûfe'de oturduğu sırada çeşitli şiî fırkalarla temas etmekte idi. O, Zeydiyye ve Imamiyye mensupları ile temas halinde idi. Bununla beraber Ebu Hanife'nin, bu mezheblerin mensupları gibi düşündüğü bilinmemektedir. Ancak o, Hz. Peygamberin âline ve temiz soyuna karşı büyük, bir muhabbet duymaktaydı. Onun Iraklılardan, Mekkelilerden ve diğerlerinden İlim tahsil edip değişik gö-" rüşleri birleştirişi, çeşitli unsurlarla beslenip bu unsurların hepsini özümseyerek (temessül ederek) hayatının kıvamını sağlayan insanı andırır. İşte bu şekilde Ebu Hanife bu unsurların hepsinden faydalanmış, sonra bunlardan kendine has yeni bir fikir ve sağlam bir görüş ortaya koymuştur.
Ebu Hanife, İlim tahsil ederken şu dört çeşit fıkhı öğrenmeye gayret ediyordu:
1 — Maslahata dayanan Hz. Ömer'in fıkhını.
2 — Şer'î hakîkatları araştırıp ortaya koymak için yapılan -is-tinbata dayanan fıkhı.
3 — Tahrice dayanan Abdullah b. Mes'ud'un fıkhını.
4 — Kur'an ilmi olan Abdullah b. Abbas!m fıkhını.
Fakîhlerin yanında büyük bir mevki' ihraz eden Halife Ebu Ca'-fer el-Mansur, İmam Ebu Hânifeye:
— Ey Numan, ilmi kimlerden tahsil ettin? diye sordu. Ebu Hanife de şu cevabı verdi:
— Talebeleri vasıtasıyla Hz. Ömer'den, yine telebeleri vasıtasıyla Hz. Ali'den ve yetiştirdikleri vasıtasıyla Abdullah b. Mes'ud'-dan tahsil ettim. Abdullah b. Abbas da yeryüzünde çağının en büyük bilgini idi;»
Bunun üzerine Halife Ebu Ca'fer el-Mansur:
— Sen çok sağlam bir yol tutmuşsun, dedi.[242[8]]

Büyük Bir Bilgine Bağlanışı

Ebu Hanife, çeşitli çevrelerde bir çok bilginlerle düşüp kalkmış, onların metodlarını öğrenmiş, içinde yaşadığı İlim atmosferinden hakkıyla faydalanmıştır. O, özellikle, çağının fıkıh reisi olan bir bilgine bağlanmış ve ondan hiç ayrılmamıştır. İşte bu bilgin Hammad b. Ebî Süleyman'dır. Bu da mevâlî'den olup nasıl Ebu Hanife'nin atası Teymüerin azatlısı ise, Hammad'm babası da Eş'arîlerin azatlısı idi. Hammad'm babası,

[242[8]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/211-213.

İbrahim b. Ebi Mûsâ el-Eş'ari'nin azatlısıdır. Hammad, İbrahim Nahai ile Şa'biden fıkıh tahsil etmiştir. Kadı Şureyh, Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda'm fıkhını da bunlardan
öğrenmiştir. Bunlar, Abdullah b. Mes'ud ve İmanı Ali b. Ebî Tâlib (R.A.) gibi iki büyük sahâbînin fıkhına sahip olan kimselerdir.
Hammad, bu iki büyük sahabîden fıkıh tahsil eden mezkûr tabiilerin fıkhını öğrenmekle beraber, İbrahim Nahaî ve Alkame'nin fıkhına daha çok önem vermiştir, tşte Ebu Hanife, Hamjnad'dan bu tabiîlerin fıkhını almış ve İbrahim Nahaî'nin fıkhı ile tahrîce çok önem vermiştir.
Ebu Hanife, 28 yıl gibi uzun bir zaman Hamnıad'a talebelik yapmıştır. Yani, Ebu Hanife, 120 H. yılında ölen hocası Hammad'm yanından ölümünedek ayrılmamıştır. Hocasının ölümünden sonra Kû-fe'deki ders kürsüsüne o geçmiştir.
Burada belirtmemiz gerekir ki, Ebu Hanife'nin, hocasının derslerine devam edişi aralıksız olmamıştır. O, hacca çok giderdi. Bu hacc seyahatlerinde başka üstadlardan da fıkıh öğrenirdi. Yalnız bir mazeret veya her hangi bir engel bulunmadıkça hocası Hammad'dan ayrılmadığı anlaşılıyor. O, bu sırada müzâkere, mütalâa, rivayet, nakil, karşılaştırma ve tercihlerde bulunuyordu. Ebu Hanife, 130 H. yılında Kûfe'den Mekke'ye gittiğinde de ayrıca İlim tahsiliyle tetkiklerde bulunma imkânına kavuşmuştur. Mekke-i Mükerreme'-de beş-altı yıl Beytu'l-Haram'm mücaviri olarak kalmış, biraz önce yukarıda da söylediğimiz gibi, bu mücâvirliği sırasında Abdullah b. Abbas'm talebeleriyle karşılaşmış ve onlarla ilmî müzakerelerde bulunmuştur.[243[9]]

Üstad Ebu Hanife

Hammad, 120 H. yılında ölünce, bütün gözler onun en bilgin ve kendisine en yakın olan talebesi Ebu Hanife'ye çevrilmiştir. Ebu Hanife de bu isteklere olumlu cevap vermiş ve hocasının yerine geçerek, onun ders halkasını devam ettirmiştir. O, derslerinde zengin tecrübeleri, Allah'ın kendisine yerdiği üstün kabiliyetleri, kuvvetli cedelciliği ve hazır cevaplihğı sayesinde çok feyizli olmuştur. İmam Ebu Hanife geniş tecrübelere sahipti. Çünkü ticareti meslek edinmiş bir ailede doğup büyümüştü. Çarşıda pazarda dolaşır ve ilk zamanlar vakitlerinin çoğunu orada geçirirdi. Kendisini ilme verdikten sonra da çarşıyla ilişkisini kesmedi. Hattâ bir vekil veya ortak vasıtasıyla ticarî işlerine devam etti. Yani o, ekseri vakitlerini ilmî çalışmalarına ayırıyorsa da, kendisini İlimden ahkoyamyacak şekilde ortaklaşa ticaret yapıyordu. Buna rağmen Ebu Hanife, kendisini ilme o derecede vermişti ki, tarih onun ticaretle uğraştığını neredeyse unutacaktı. Şüphesiz onun ticaret hayatı, fıkhî düşüncelerine büyük. etkilerde bulunmuştur. O, arkadaşlarıyla tartışmalara girişirdi. Mesele örf, maslahat veya bizzat adalet konusuna gelince arkadaşları susmak ve onu dinlemek mecburiyetinde kalırlardı.
Talebesi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî'den şöyle rivayet edilmiştir: «Ebu Hanife, kıyaslar hakkında talebeleriyle tartışmalarda bulunurdu. Talebeleri bazan ona uyarlar, bazan da itiraz ederlerdi. Fakat, İmam Ebu Hanife «istihsana başvuruyorum» deyince, ona artık hiç kimse itiraz edemezdi. Çünkü o, istihsan konusunda pekçok mesele ileri sürer ve hepsi de onun görüşünü kabul edip kendisine hak verirdi.» İşte bu, ancak meselelerin inceliklerini kavramak, halkla sıkı bir şekilde temas etmek, halkur çeşitli

[243[9]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/213-214.

münasebet ve maksatlarını bilmekle mümkün olur. Ebu Hanife'nin istihsanmm temeli, şeriatın esasları ile kaynaklarını ve halkın durumlarıyla muamelelerini köklü bir şekilde incelemeye dayanır.
İmam Ebu Hanife, daha önce de söylediğimiz gibi, çok seyahat ederdi. Bu seyahatleri, ona pek çok tecrübeler kazandırmış ve çeşitli insan mizaçlarını tanıtmıştır. O, seyahatleri sırasında fikirlerini açıklar, kendisini tenkid edenleri ve görüşlerini samimiyetle inceleyenleri dinlerdi, tşte bu çeşitli seyahatleri ona, olay ve meseleleri kavramak için öyle bir zihin açıklığı vermiştir ki, bir yere kapanıp kalsaydı buna ulaşması elbette imkânsız olurdu.
İmam A'zam Ebu Hanife, sahip olduğu bu tecrübelerin yanında, keskin görüşlü, meselelerin bütün inceliklerini kavrayan bir insandı. İlminin meyvelerini tartışmalarında görürdü. O güçlü münazarası ile tanınırdı. Hasmını bütün düşüncesiyle çembere alırdı. Rivayet edildiğine göre âlemin yaratıcısı ve bîr yöneticisi bulunduğuna inanmayan dehrîlerden bir toplulukla münazara ve münakaşaya tutuştuğu bir' sırada hasımlarına şöyle bir soru sormuş ve onları kendi sözleriyle bağlamıştır:
«Bir adam size dese ki; ben yüklü bir gemi gördüm, tamamen yükünü almış ve denizdeki azgm dalgalara karışmış, onu sevk ve idare eden herhangi bir kimse veya gemici bulunmadığı halde muntazam bir şekilde yoluna devam etmektedir. Buna ne dersiniz? Akıl bunu kabul eder mi? Onlar; hayır, akıl değil, bunu hayal dahi kabul etmez, dediler. İmam Ebu Hanife de; Sübhânallah! Akıl, başı boş yoluna devam eden bir geminin varlığını kabul etmezse, şu koskoca dünyanın, değişik halleri ve çeşitli işleri bütün genişliği, dağlan, ovaları ve denizleriyle yaratıcısız ve ustasız meydana gelip ayakta durduğunu nasıl kabul eder?*
İmam Ebu Hanife, araştırmalarında hakîkatlann özüne yöne-lip hassların dayandığı sebep ve hükümleri kavrardı. Kur'an'ın her
hangi bir nassından hüküm çıkarmak istediği zaman bu nassın maksat, gaye ve illetlerini bilme cihetine giderdi. Bir hüküm ifade eden her hangi bir rivayeti ele alınca bu rivayetin illet ve gayesini tes-bit eder; bununla, Peygamber (S.A.)'den rivayet edilen başka bir konuya ait hadis veya Kur'an nassı ile sabit olan hüküm ve umumî kaideler arasında ince bir karşılaştırma yapardı. 'Hadîsin sahih veya zayıf olduğunu anlamak için kendisine has ölçülere sahip olduğundan îmam Ebu Hanife, gerçekten hadis sarrafı sayılmıştır. O, bunu «hadis fıkhı» sayardı ve bu hususta şöyle söylerdi:
«Hadis öğrenip onun fıkhını yapmayan kimse, çeşitli ilâçları toplayan ve tabib gelinceyedek. hangi ilâcın hangi hastalığa karşı kullanılacağını bilmeyen eczacıya benzer. îşte sadece hadis öğrenen kimse de, fakih gelene kadar öğrendiği hadislerin neye yaradığını [244[10]]bilemez.[245[11]]

Ebu Hanîfe'nin Usûlü

İmam Ebu Hanife'nin ders verme usûlü, Yunan filozofu Sok-rat'm metoduna benzemektedir. O, doğrudan doğruya dersi takrir etmezdi. Herhangi bir meseleyi ele alır ve ortaya kordu. Sonra bu meseleye ait hükümlerin dayandığı esasları açıklar ve talebeleriyle bunun üzerinde münakaşa ederdi. Herkes kendi görüşünü açıklardı. Onlar, bazan hocalarına uyar, bazan da onun içtihadına muhalefet ederdi. Kimi zaman

---

244[10] el-Mekkî, Menakibu Ebî Hanife, c. II, s. 91.
245[11] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/214-216.

da. yüksek seslerle ona itirazda bulunurlardı. Mesele bütün yönleriyle incelendikten sonra o, bu karşılıklı konuşmaların neticesinde meydana gelen görüşü ortaya kordu ki, onun ulaştığı bu görüş, meselenin kesin bir çözüm şekli olurdu. Artık bu görüşü, bütün talebeleri kabul eder ve beğenirdi. İmam Ebu Hanife'nin çağdaşı olan Mis'ar b. Kidâm, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır :
«Ebu Hanife'nin talebeleri sabah namazını müteakip ihtiyaçlarını görmek için dağılırlar, sonra onun dersinde bulunmak üzere toplanırlardı. îmam Ebu Hanife gelip yerine oturur ve sorusu olan veya bir mesele üzerinde münakaşa etmek isteyen var mı? derdi. Bunun üzerine her taraftan sesler yükselirdi. Allah, îslâmda şanı büyük olan böyle bir kimse sayesinde bütün bu sesleri sükunete kavuştururdu.»246[12]
Şüphesiz bu metodu, ancak büyük bir ruha, güçlü bir şahsiyyete sahip olanlar uygulayabilirler. Çünkü, bu metodu tatbik eden kim-

Ebu Hanife'nin Şahsiyet Ve Karakteri

îmam.A'zam Ebu Hanîfe'nîn ders metodu ve diğer hallerini kısmen anlattık. Şimdi onun şahsiyet ve karakteri üzerinde durmak istiyoruz. Yukarıda söylediklerimiz elbette o büyük insanın, ruhunda mevcut olan bir cevher sebebiyle meydana gelmiştir. O halde, ağacın aslı bilinmeden meyvesi tanınamıyacağı gibi, sebep bilinmeden netice de bilinemez. Ebu Hanîfe, kendisi İlim ve tarihi temsil eden kimseler arasında en üstün bir mevkie yücelten sıfatlara sahipti. O; ileri görüşlü, gerçeği kavrayan, meselelerin içyüzünü gören ve itimada lâyık olan bîr İlim adamının bütün sıfatlarını kendisinde toplamaktadır. Bu sayede o, nıes'eleleri son derecede iyi ihata ederdi. Bu, kendisinin sahip olduğu ruh sağlamlığı ve zekâ kudretinin eseridir.
İmam Ebu Hanîfe, — Allah ondan razı olsun — nefsine tam olarak hâkimdi. Lüzumsuz şeylerle asla uğraşmazdı. Bir defa o, Irak'ın vaizi ve çağının büyüklerinden biri olan Hasan el-Basri'nin bir yanlışını çıkarmıştı. Yanmda bulunanlardan birisi; "sen kim oluyorsun ki, Hasan el-Basrî'nın yanlışını çıkarıyorsun? demiştir. .Fakat Irak'ın o büyük fakihinin yüzünde hiç bir değişiklik olmamış, sanki kendisine itiraz edilmemiş gibi sözüne devamla, «Evet, Allah'a and olsun ki, gerçekten Hasan el-Basrî bu meselede yanılmış ve Abdullah b. Mes'ud (R.A.) isabetli söylemiştir», demiş, sonra da şunu ilâve etmiştir: «Ey Allahım! Bize karşı gönlü dar olanları, bizim geniş gönlümüz içine almaktadır.»
O, vakarlı ve nefsine hâkim olmakla beraber aynı zamanda duygulu bir kalbe ve hassas bir ruha sahipti. Bir defa kendisi ile münakaşa ederi birisi ona; ey zındık, ey bid'atçı, diye hitab etmişür. İmam A'zam, Allah'ın rızasından başka bir şey istemeyen bir İlim adamının vakar ve sükûneti içerisinde ona şu cevabı vermiştir: «Benim bu sıfatlara asla sahip olmadığımı bilen Allah, seni affeylesin. Ben, Allah'ı tanıyah O'na hiç bir surette şirk koşmadım. Sadece O'nun affını diler ve yalnız O'nun ikâbından korkarım.» Ebu Hanîfe, bu «ikâb» sözünden sonra ağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine
o adam; «Bana hakkım helâl et, ey İmam» demiş; o büyük îmam da, «câhillerden bize kötü söz söyleyenlerin hepsine hakkımız helâl olsun; ancak, bize dil uzatan İlim sahiplerinin durumu müşkildir, çünkü âlimlerin gıybet etmesi kendilerinden sonra bir şey bırakır», demiştir.
Ebu Hanîfe'nin vakar ve sükuneti, ruhunun yüceliğinden ve Allah'a bağlılığından ileri

246[12] Adı geçen eser, s. 26.

geliyordu. O'nun ruhuna dünya kirleri bulaşmamıştır; ruhu, sanki cilâlı bir levha idi; onda insanların eziyet verici sözleri iz yapmaz ve kaybolup giderdi.
O, heyecanına hâkim ve soğukkanlı bir yaratılışa sahipti. Rivayet edilir ki; bir gün ders halkasında iken kucağına tavandan bir yılan düşmüş ve etrafındakiler dağüıvermişti, O ise, hiç aldırmadan yılanı tutup bir tarafa atmış ve dersine devam etmiştir.[247[13]]
îmam Ebu Hanife, derin bir tefekkür sahibi idi. O, nass'lann zahir mânâlarıyla yetinmez, bunların içine aldığı uzak ve yakın maksatları kavrar, illet ve sebeplerini açıklardı. Kendisini gençliğinde kelâm ilmine yönelten, belki de onun bu felsefî aklı ve derin tefekkürüdür. O, aklı susuzluğunu ilm-i kelâmla gidermeye çalışmıştır. Onun derin tefekkürü, kendisini, hadislerin ihtiva ettiği hükümlerin gayelerini araştırmaya sevketmiştir. Bu araştırmalarında o, lafızların işaretlerinden, durum ve şartlarla ilgili hususlardan maslahatı celbetme ve mazarratı defetme gibi hüküm üzerine terttüb eden peylerden yardım görmüştür. Hükmün gerçek illetini tesbit edince kıyaslar yapar, faraziye ve tasavvurlar ileri sürerdi. O, bu hususlarda çok büyük mesafeler katetmiştir.
İmam Ebu Hanîfe, derin bir tefekküre sahip olmakla beraber, aynı zamanda hürdüşünceli idi. Hiç bir görüş veya fikri aklına vurmadan kabul etmezdi. Onun bu durumunu üstad Hammad b. Ebi Süleyman, kendisiyle her meselede münakaşa ettiği zaman sezmiş ve takdir etmiştir, Ebu Hanîfe'ye Kitab, Sünnet veya Sâhâbî'lerin fetvasından başka hiç bir şeye boyun eğdirmeyen, işte bu hür düşünceli oluşu idi. Tabiînin görüşlerine gelince; o bunları bazan doğru, bazan da yanlış bulurdu.
İmam Ebu Hanîfe, birbirine zıt görüşlerin bulunduğu bir ortamda yaşıyordu. Her görüş sahibinin görüşünü ele alıp tam bir hürriyet içerisinde incelerdi. O, Hz. Ali'nin soyundan gelen şiî İmamlarla karşılaşmış, onlara hürmet ve ikramda bulunmuş, görüşlerinden istifade etmiştir. Fakat, onları'çok sevdiği halde şiîleşmemiş (teşeyyu'etmemiş)tir.İmami Zeyd b. AlilZeynelâbidin'den Muhammed Bâkır'dan, bunun oğlu Ca'fer-i Sâdık'tan ve Hz. Hasan'ın torunu Abdullah'dan İlim tahsil etmiştir. Fakat, düşüncelerinde bunlardan birine bağlı kaldığı bilinmemektedir. Küfe şehri Şiîliğin merkezi olarak bilinmesine ve sâtiâbîlerin İmamlarına dil uzatılan bir yer olarak tanınmasına rağmen Ebu Hanîfe, bütün sâhâbîlere saygı beslerdi. Sa-id b. Ebî Urûbe şöyle der: «Kûfe'ye geldim ve Ebu Hanîfe'nin meclisinde hazır bulundum. O, bir gün Osman (R.A.)'ı andı ve ona Al-iah'dan rahmet diledi. Ben de, ona; Allah rahmetini senden de esirgemesin, bu memlekette Osman b. Affan için senden başka hiçbir kimsenin rahmet dilediğini işitmedim, dedim.»[248[14]]
İmam Ebu Hanife, hakikati tam bir ihlâsla araştırırdı. Onu yücelten ve gönlünü aydınlatan işte bn sıfatıdır. Olay ve mes'eleleri incelerken keyfî ve nefsî arzulardan uzak olan ihlaslı bir kalbi, Allah, marifet nuru ile doldurur ki bu sayede onun anlayışı artar ve düşüncesi dosdoğru olur. Buna mukabil, nefsi arzularına esir olan bir aklı da bu nefsî arzular sapıtır. Böyle bir akla sahib olan insan, şehevî arzularının uçurumuna mı yuvarlanmakta, yoksa aklının rehberliğinde mi yürümektedir, bilemez!.
Ebu Hanîfe, kendisini her türlü şehevî arzulardan kurtarmış ve Allah'dan sadece sağlam bir idrak sahibi olmayı istemiştir. O, fıkhın bir din ilmi olduğunu bilmiş veya dinde istenilen şeyin, insanoğlunun yalnız hakikatin peşinden gitmesinden ibaret bulunduğunu anlamıştır. Ona göre, tartışmada bir insan ister yensin isterse yenilsin önemli değildir. Bir insan, hakikati araştırıp ona ulaştığı müddetçe galiptir; isterse

[247[13]] el-Mekkî, Menakıbu Ebi Hanîfe, c. I, s. 268.
[248[14]] İbni Abdilberr, el-İntikâ', s. 130.

cedel ve tartışmada hakikati ona hasmı göstermiş olsun.
O, ihlası sebebiyle kendi görüşünün kayıtsız şartsız güpheden uzalc bir hakikat olduğunu ileri sürmez ve şöyle derdi: «Bizim bu sözümüz, bir görüş olup bize göre erişebildiğimiz en iyi neticedir. Birisi bizim bu görüşümüzden daha güzel olanını ileri sürerse, bize değil, ona uyulması daha evlâdır.»
Kendisine; «Ey Ebu Hanîfe, senin verdiğin bu fetva, şüphesiz bir gerçek midir?» denildiğinde, Büyük İmam; «Bilmiyorum, belki de şüphe götürmez bir bâtıldır.»[249[15]] diye cevap vermiştir. Talebesi Züfer der ki: «Biz, Ebu Hanîfe'den ders okurçluk, Ebu Yusuf da yanımızda idi, onun söylediklerini yazardık. Bir gün" Ebu Yusuf'a o şöyle dedi: Ey Yakub, vay haline! Benden her işittiğini yazma. Çünkü ben, bu güne göre böyle düşünüyorum, belki yarın Isu «görüşümden vazgeçe rim. Belki de yarın başka bir görüşe sahib olurum. Fakat, ertesi gür onu da bırakabilirim.»[250[16]].
îmanı Ebu Hanife,yeni bir görüşe sahip olursa, bazan önceki görüşünden (re'yinden) vazgeçerdi. Bazan da, kendisiyle münazara eden şahıs, sahih bir hadis ileri sürerse, kendi görüşünden tamamen dönerdi.. Çünkü, sahih bir hadis karşısında re'y beyan etmeye mahal yoktur.
İşte bu, Ebu Hanîfe'nin ihlasmm neticesidir. O, hiç bir zaman kendi görüşüne taassub derecesinde bağlananlardan olmamıştır.
Akli kudretine rağmen, zihnini, başkasının görüşüne de açık tutmak için ihlası, onu daima hakîkata yöneltmiştir. Taassub, ancak duygulan düşüncesine galebe çalan veya a'sâbi zayıf ve aklı kıt olan kimselerde bulunur. Ebu Hanîfe bu gibi şeylerden uzaktı. O; akıl bakımından kudretli, nefsine ve a'sâbma hâkim, hakikati ararken ihlash, samimi ve yalnız Rabbından korkardı. Bu sebepledir ki, görüşlerinde yanılma ihtimali bulunduğunu kabul ederdi.
İmam A'zam, hazır cevaplı olup ihtiyaç duyduğu zaman fikirlerini kolay bir şekilde anlatır ve tutukluk göstermezdi. Hakikat üzere olduğuna inandığı ve kendisini destekliyen delillere sahip olduğu müddetçe münakaşa ve münazaradan yılmazdı. O, çağındaki fakihler arasında işte bu meziyetleriyle tanınmıştır. Mısır'ın büyük fakih'i Leys b. Sa'd'den şöyle rivayet edilmiştir: «Ebu Hanîfe'yi görmeyi çok isterdim. Nihayet onu gördüm. İnsanlar, Üstadın etrafında kalabalık bir şekilde toplanmışlardı. Birisi, ey Ebu Hanîfe, deyip ona bir soru sordu. Allah'a and olsun ki onun hazırcevaplılığı kadar gerçeği söyleyişi de beni hayran bıraktı.»
Ebu Hanîfe münazaralarında büyük bir müdafaa gücüne sahipti. Şayet hasmı inatçılık eder ve işi zora çekerse, Ebu Hanîfe, onu en kolay bir yoldan yıldırmasını bilirdi. Bu konuda çok ilgi çekici ve hayret verici menkıbeleri vardır. Menkıbe, tarih ve haltercemesi kitapları bunlarla doludur. Biz, burada yalnız şu iki menkıbeyi anlatmakla yetineceğiz:
1 — Ebu Hanîfe'yi gıyaben vasi tâyin eden bir adam ölür ve olay zamanın kadısı bulunan İbni Şubrume'ye arzedilir. Ebu Hanife, falan adamın öldüğüne ve kendisini vasi tâyin ettiğine dair delilini ortaya kor. İbni Şubrume, ona; şâhidlerinin olayı gerçekten gördüklerine dair yemin eder misin ?diye sorar. Irak'ın fakihi Ebu Hanîfe de; bana yemin düşmez, çünkü olay yerinde bulunmuyordum, der. İbni Şubrume ise; senin kıyâsların burada yanıldı, der. Bunun üzerine Ebu Hanîfe, ona şöyle bir soru yöneltir. «İki gözü kör olan bir kimsenin başını yarsalar ve buna iki kişi şahitlik etse, gözleri hiç

[249[15]] Tarihu Bağdad, c. XII, s. 352.
[250[16]] Aynı eser, s. 402.

bir şeyi görmeyen böyle bir davacıya şahidlerinin olayı gerçekten görüp görmediğine dair yemin teklif edilebilir mi? ne dersiniz? Bu durum karşısında İbni Şubrume, büyük İmamın savunmasını kabul eder ve hükmülehine verir.
2 — Emevîler devrinde isyan eden Dahkâk b. Kays el-Hâricî, bir gün mescid'de Ebu Hanife'nin yanma gelir, —bu sırada haricîler, kendilerine muhalefet edenleri öldürmektedirler— Ebu Hanîfe'ye; tevbe et, der. O da; neden tevbe edeyim? diye sorar. Dahkak; hakem tâyinini caiz gördüğün için, der. Bunun üzerine Ebu Hanife; sen beni öldürecek misin, yoksa benimle münazara mı etmek istiyorsun? diye sorar. Adam; hayır münazara etmek istiyorum cevabını verir. Ebu Hanîfe; bir mesele üzerinde tartışırken ihtilâfa düşersek aramızda hangimizin haklı olduğunu kim söyleyecek? diye sorar. Dahkâk el-Haricî; kimi istiyorsan onu çağır, der. Ebu Hanîfe de, bunun üzerine Dahkâk'm adamlarından birine hitaben; ihtilâfa düştüğümüz zaman hangimizin haklı olduğuna sen hükmet, der. Sonra Dahkâk'e dönerek; bu adamın aramıza girmesine sen razı mısm? diye sorar. O, evet cevabını verince, münazarasıyla tanınan îmam Ebu Hanîfe; işte hakem tâyinini sen de caiz gördün, diye cevabı kondurur.
Ebu Hanîfe'nin bütün sıfatlarım, bilhassa şu sıfatları taçlandırıyordu. Belki de bu sıfatları, öteki sıfatlarının hepsinin kaynağı olup Allah'ın bazı kullarına bahşetmiş olduğu bir meziyetti. İşte onun bu sıfatları; şahsiytinin kuvvetli oluşu, keskin zekâsı, heybeti, muhabbet ve cazibe yönünden başkalarına tesir edişi ve ruh sağlamlığıdır. Onun bir çok talebeleri vardı ve o bunlara kendi görüşünü zorla kabul ettirmezdi. Aksine, onlarla müzakerede bulunur, büyüklerin görüşlerini bir arkadaş gibi tartışır ve yaş farkı gözetmezdi. Sonunda kendisi bir görüşe varırdı ki, bütün talebleri burada susar ve ona razı olurlardı. Bazı hallerde ise, talebelerinden bir kısmı kendi görüşlerinde ısrar ederlerdi; fakat, her iki halde de İmam Ebu Hanife'nin mevki ve şahsiyetine bir halel gelmezdi.
Ebu Hanîfe, heybetinin yanında keskin ve derin bir firaset sahibi idi. Bu sayede, o, insanların içlerinde gizledikleri şeylere nüfuz eder ve olayların sonuçlarını sezerdi. Onun bütünüyle hayatı, şahsiyyet ve firasetmin güçlülüğünü haber verir. Firaset, güçlü akü sa^ hiplerinde gelişir. Onun derin duygu ve sezgisi bilhassa talebelerini okuturken ve insanların durumlarını incelerken ortaya çıkar. Bunlardan başka, o, fikir önderliği yapacak ihlaslı kimselere Allah'ın lütfettiği bir nura sahip idi. Kısaca, Ebu Hanîfe, böyle bir şahsiyet olup bazı hadis kitaplarında rivayet edilen Peygamber (S.A.V.)'in; «Müminin firasetinden sakınınız; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar.» hadîs-i şerifinde işaret edilen mü'minlerdendi.
îşte bunlar, İmam Ebu Hanîfe'nin sıfatlarından bir kısmıdır. Bunların kimisi yaratılıştan, kimisi de sonradan kazanılmıştır. O, nefsini olgunlaştırmıştır; şahsiyetinin anahtarını da bu ruhî olgunluğu teşkil eder. Her türlü manevî gıdalarla ruhunu besleyen, onun çağı, hocaları ve tecrübelerinden bol bol istifade etmesini sağlayan işte budur. Hülâsa olarak diyebiliriz, ki o, bütün bu unsurlardan besleniyor, şahsiyeti1 ona, kendisinden sonraki nesillere tesir edecek yepyeni bir fikir ve görüş kazandırıyordu.
Ebu Hanîfe'nin işte bu sıfatları hayranlarını, kendisini son derecede övmeye sebeb olmuş, kıskananlarını da aynı şekilde kendisini yermeye sevketmiştir. Şihabüddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî (öl. 973 H.) «el-Hayrâtu'1-Hisân»[251][17] adlı eserinde;

[251][17] Bu eser, Manastırlı İsmail Hakkı tarafından «Mevâhibu'r-Rahmân» adı ile Türkçeye çevrilmiş ve 1310 H. yılında İstanbul'da basılmıştır. Çeviren.

«Geçmişlerden biri hakkında insanların zıt şeyler söylemesi, onun büyüklüğünü gösterir. Hz. Ali'yi görmez misiniz? Onun hakkında iki fırka helak olmuştur: Ona ifrat derecesinde sevgi gösterenler ve yine ifrat derecesinde buğuz edenler.» der.
İşte îmam A'zam Ebu Hanîfe de, yaşadığı devirde aynı duruma düşmüştür. İnsanların kimisi onu takdh; etmede ifrata düşmüş, kimisi de yermede haddini aşmıştır. Fakat, O Büyük îmam hem Allah katında, hem de insaf sahiplerine göre ulu bir şahsiyet olup Irak fakihlerinin üstadıdır. Bu nokta, söz ve münakaşa götürmez.252[18]

Yaşayışı Ve Siyasî Tutumu

Ebu Hanîfe'nin fıkhını ele almadan önce, onun yaşayışını ve çağının siyasetine karşı nasıl bir vaziyet almış olduğunu anlatmak istiyoruz.253[19]

1- Yaşayışı

Apaçık bir gerçektir ki Ebu Hanîfe, devlet adamlarının, ister halife olsun ister vali ve benzeri olsun, hiç birisinden hediye ve ihsan kabul etmezdi. Gerçi her dört mezheb İmamının da devlet adamlarından hediye alınabileceğine dair ruhsat verdiğini tarih bize göstermektedir, İmam Mâlik, İlim adamının Beytu'I-Mal'da hakkı olduğuna inanırdı. Ona göre, devlet adamları, bu hediyeleri bilginlere kendi mallarından vermiyorlar, ancak onların istihkaklarını vermiş oluyorlar. Çünkü, İlim adamı nefsini ilme, araştırmaya ve fetvaya hasretmekte, bu yüzden de maişetini kazanma imkânından mahrum olmaktadır. O halde Beytu'l-Maldan ihtiyacını giderecek, çoluk ve çocuğunun geçimini sağlayacak kadar para almak hakkıdır. İmam Mâlik, alınmasına cevaz verdiği bu hediye ve ihsanların bir kısmını kendisi İlim tahsil eden talebelerine harcardı. Dolayısıyla, birçok talebeler ona sığınırlardı, İmam Şafiî de bunlar arasında olup dokuz seneye yakın bir zaman îmam Mâlik'in himayesinde okumuş ve hiç bir geçim sıkıntısı çekmemiştir. Hocası îmam Mâlik öldükten sonradır ki. Şafiî, Yemen'de bir göreve (kadılık diyebileceğimiz bir vazifeye) tâyin edilmek mecburiyetinde kalmıştır.
İmam Şafii, kendisini tamamen ilme verdikten sonra Hz. Pey-gamber'in Abdulmuttalib oğullarına tâyin etmiş olduğu hisseden kendisine düşeni Beytu'l-Mal'dan alır, ayrıca hediye ve ihsan kabul etmezdi. Ancak bu hisseyi, Kur'an-ı Kerim'de Kureyş'den Hz. Peygamber'e akraba olanlara tâyin edilen bir hisse (hak) olduğu için alırdı.
İmam Ebu Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel, Beytu'l-Mal'dan bir şey almaktan kesin olarak kaçınırlardı. îmam Ahmed b. Hanbel, darlık içinde yaşamayı, helâl olarak toplanıp toplanmadığı belli olmayan bir malı almaya tercih ederdi.
İmm Ebu Hanife ise, zengin ve servet sahibi idi. Çünkü, ölünceye kadar ticaret işine devam etmişti. Yukarıda da söylediğimiz gibi, onun bir ortağı vardı. Öyle anlaşılıyor ki onun bu ortağı, iyi niyetli bir insan olup ihlası sayesinde çoğu zaman İlim, fıkıh ve hadisle uğraşmasını temin hususunda Ebu Hanîfe'ye yardımcı olmaktaydı. Mu'tezilîlerin başı, Ebu Hanîfe'nin çağdaşı ve onun gibi îran asıllı Vâsıl b. Ata da böyle idi.
Elbette Ebu Hanîfe bir tacirdi. Fakat ticarî işlerini vekili vasıtasıyla yürütüyor, kendisi

252[18] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/220-225.
253[19] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/226.

de, işinin daima helâl dairesi içinde yürümesi için onu kontrol ediyordu.
Ebu Hanife, bir tacir olarak aşağıdaki dört sıfata sahip idi ki, bunlar insanlara yapılacak muamelelerle ilgilidir. Onu, İlim adamları arasında olduğu gibi, tacirler arasında da en üstün bir mertebeye çıkaran bu sıfatlar şunlardır:
1 — Onun gözü tok ve gönlü zengindi. Gönül ve ruhları fakir kılan açgözlülük, onu asla istilâ edememiştir. Bunun sebebi, îmam A'zam'ın zengin bir aileden doğmuş olması ve hayatında ihtiyaç zilletini hiç tatmayışıdır.
2 — Son derecede emanete riayetli ve kendisiyle ilgili olan her hususta nefsine hakimdi.
3 — O, müsamahalı ve cömert olup kendisini Allah cimrilikten tamamen uzak kılmıştır.
4 — Son derecede dindar olup iyi muameleyi ibadet sayardı. Ayrıca o, çoğu zaman oruç tutar ve gecelerini ibadetle geçirirdi. Bu arada, iyi muamelenin de, büyük bir ibadet olduğunu söylerdi. Bu sıfatların tesiri, bilhassa Ebu Hanîfe'nin ticaret hayatında kendisini gösterir. O, tacirler arasında ilgi çekici ve eşsiz bir kimse idi. Birçokları, ticaret hayatında onu Ebu Bekr Sıddîk'a benzetirdi. Çünkü Ebu Hanîfe, onun yolundan gider, malın kötülerini üstüne çıkarır, iyilerini de gizlerdi.
İmam Ebu Hanîfe, alım ve satımında tam manasıyla emin bir tacirdi. Bir gün bir kadın, ipekli bir elbiselik getirmiş ve ona satmak istemiştir. Ebu Hanîfe; fiatı kaçtır, deyince; kadın, 100 dirhemdir, demiştir. Ebu Hanife de; o yüz dirhemden fazla eder, kaça satacaksın? diye sormuş; kadıncağız da, yüz yüz artırarak dörtyüz dirheme kadar çıkarmıştır. Yine Ebu Hanîfe; o daha fazla eder, deyince; kadın, benimle alay mı ediyorsun? demekten kendini alamamıştır. Bunun üzerine Ebu Hanîfe; bir adam çağır da malının değerini söylesin, demiş; kadın da bir adam çağırmış ve nihayet o, bu elbiseliği beşyüz dirheme satın almıştır.
Ebu Hanîfe, müşterisi yoksul veya bir dostu olursa malı kârsız satardı. Bir gün ona bir kadın gelmiş; ben fakirim, sırtımdaki elbise de emanettir, şu elbiseliği bana kârsız ver, demiştir. Ebu Hanîfe de; hadi onu dört dirheme al, deyince, kadın, benim gibi yaşlı biriyle alay mı ediyorsun? demiş, Ebu Hanîfe de; hayır, ben iki elbiselik satın aldım; birisini, bu iki elbiseliğe verdiğim paradan dört dirhem aşağısına sattım. Dolayısıyla bu, elimde dört dirheme kaldı. Onu da sen bu fiyata al, demiştir.
O, çok dindar olduğu için uzak bir ihtimalle dahi olsa haram karıştığından şüphe ettiği şeylere karşı pek titizlik gösterirdi. Rivayet edildiğine göre Ebu Hanîfe, ortağı Hafs b. Abdirrahman'ı bir defasında kumaş satmaya gönderirken, ona malda özür bulunduğunu bildirmiş ve bunu satış zamanında müşteriye anlatmasını emretmiştir. Hafs b. Abdirrahman kumaşı satmış, fakat müşteriye özürlü olduğunu söylemeyi unuttuğu gibi, satın alan kimseyi de tanıyamamıştır. Ebu Hanîfe, bu durumu öğrenince malın hepsini sadaka olarak vermiştir.[254[20]]
Bu büyük takvası sayesinde onun ticareti pek çok kazanç getirirdi. O da, bu kazancının bir kısmını İlim ve hadisle uğraşanlara harcardı. Tarihu Bağdad'da kaydedildiğine göre Ebu Hanîfe, yıllık gelirinin bir kısmını her sene biriktirir, onunla önce İlim ve hadisle uğraşanların ihtiyaçlarım, yiyecek, giyecek vs. hususlarını temin ederdi. Sonra bu kazancından artan paraları da yine onlara verir ve; bunları da ihtiyaçlarınıza siz kendiniz harcayınız, bunun için yalnız Allah'a hamdediniz; çünkü ben, size kendi

[254[20]] Tarihu Bağdad, c. XIII, s. 358.

malımdan bir şey vermiyorum, verdiğim şeyler ise Allah'ın malıdır, derdi.[255[21]]
Ebu Hanîfe —Allah ondan razı olsun— helâlinden ve tertemiz bir hayat yaşamak için çok gayret ederdi. O, giyimine önem verir, en güzel kumaşlardan elbiseler diktirirdi. Hattâ, sırtındaki elbisenin otuz dinar (altın) değerinde olduğu söylenir. O, temiz ve güzel kıyafetli' olup hoş kokular sürünürdü. Talebesi Ebu Yusuf, hocası hakkında; «O, ayakkabısına çok dikkat ederdi. Hattâ, ayakkabısının yırtık olduğu hiç görülmezdi»[256[22]] demiştir.
İmam Ebu Hanîfe, iş ve yaşayışında intizamlı bir insandı. Vakitlerinin çoğunu ilme, kalanını da çarşı ve evine ayırırdı. Talebesi Yusuf b. Hâlid es-Semtî'den rivayet edildiğine göre Ebu Haaife, haftanın günlerini şöyle taksim ederdi: Cuma günleri talebe ve 'arkadaşlarına evinde ziyafet verir ve onlara türlü türlü yemekler sunardı. Cumartesi günleri ihtiyaçlarını görür, ne ders meclisine ne de çarşıya uğrardı. O gün evini ve şahsî işlerini tanzim etmekle uğraşırdı. Diğer günler kuşluk vaktinden öğleyedek çarşıda bulunur ve kalan vakitlerini de ders vermekle [257[23]]geçiridi.[258[24]]

2- Siyâsî Tutumu

Bundan önce îmam Ebu Hanîfe'nin hayat ve yaşayışını anlattık. Kısaca, onun hayatı takva, refah, saadet ve intizam içinde geçmiştir. Buna karşılık, Allah, bu takva ve gerçek îman sahibi İlim adamını siyâsî alanda çok çetin imtihanlara tâbi tutmuştur. Allah, ,onu bu şiddetli imtihanlarla hayatının iki devresinde karşılaştırmış olup ikincisinde îmam Ebu Hanîfe şehid olarak ölmüştür.
Burada biz, îmam A'zam'm çağındaki olaylara kısaca dokunmak istiyoruz. Ebu Hanîfe ömrünün elli iki yılını Emevîler, kalan 18 yılını da Abbasîler devrinde geçirmşitir. Böylece o, Emevî devletinin güçlü devrini, gerileme ve yıkılış devirlerini gördükten sonra Abbasî devletinin ilk yıllarını da yaşamıştır. Abbasî hareketi, bilhassa îran içlerine doğru yayılan gizli bir propaganda şeklinde başlamış, yeraltı faaliyetleri ile gelişmiş ve nihayet Emevî devletini yıkıp iktidarı ele geçirmiştir.
İşte Ebu Hanîfe, bütün bunlara şahid olmuş ve bu olaylar, ruhunda derin etkiler bırakmıştır. Gerçi O, ne ayaklananlara ne de ihtilâlcilere katılmıştır. Fakat olayların akışı gösteriyor ki önce îmam Â'zam'm gönlü, Emevîlere karşı ayaklanan Hz. Ali evlâdlarıyla birdi. Onlar, Abbâsîlere karşı ayaklandıkları zaman îmam A'zam, fifren yine bunları desteklemekteydi.
Ebu Hanîfe, şiî olmamakla beraber, Emevîlerin hilâfet için hiçbir hakları olmadığına kani idi. Fakat, fiilen Emevîlerin aleyhine harekete geçmemiş ise de, onların aleyhine yapılan hareketleri be-nimsememiştir. Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Ali Zeynelâbidin, Kûfe'de Hişam b. Abdilmelik'e karşı isyan bayrağını açtığı zaman Ebu Hanîfe şöyle demiştir": «Zeyd'in bu çıkışı, Resûlüllah'ın Bedir günündeki çıkışma benziyor.» Kendisine, îmam Zeyd'le birlikte niçin savaşa katılmadığı sorulduğunda şu cevabı vermiştir: «Beni ondan alıkoyan, halkın yanımdaki emanetleridir. Bu emanetleri İbni Ebî Leylâya bırakmak istedim, kabul etmedi. Savaşta ölür ve bunca emanetin altında kalırım diye korktum.» Yine rivayet edildiğine göre Zeydle savaşa katılamadığına dair özür beyan ederken şöyle demiştir : «Eğer halkın, Zeydi, daha

---

255[21] Aynı eser, c. XIII, s. 360.
256[22] el-Hayrâtul-Hisân, s. 61.
257[23] el-Mekki, Menâkibu Ebî Hanîfe, c. II, s. 106.
258[24] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/226-229.

önce dedesi Hz. Hüseyn'i bırakıp kaçtığı gibi, bırakıp kaçmıyacağım bilseydim, ben de Zeyd'le birlikte savaşırdım. Çünkü o hakîkî İmamdır. Fakat, bu düşünce ile ona sadece malî yardımda bulundum.» îmam Ebu Hanîfe, İmam Zeyd'e on bin dirhem yardımda bulunmuş ve elçisine; «benim özrümü ona anlat», demiştir.259[25]
Bu gösteriyor ki İmam Ebu Hanife'ye göre Emevîler halifeliğe lâyık değillerdi. O, Zeyd b. Ali'yi İmam olarak tanıyordu. Fakat, sözünde durmayan Iraklıların tabiatını bildiği için iyi netice alınacağına inanmıyordu. Bununla beraber îmam Zeyd'i engellemek de istemedi. Hattâ ona malî yardımda bulundu.
İmam Zeyd'in hareketi, kendisinin 122 H. yılında fecî bir şekilde ölümüyle sonuçlandı. Daha sonra İmam Zeyd'in oğlu Yahya/Horasan'da Emevî idaresine karşı ayaklandı. O da, 125 yılında babası gibi öldürüldü. Bundan sonra Yahya'nın oğlu Abdullah da iktidarı ele geçirmek maksadıyla Yemen'de isyan etti. Fakat son Emevi halifesi Mervân b. Muhammed, Abdullah üzerine yolladığı adamları vasıtasıyla 130 H. yılında onu da öldürttü.260[26]
İşte bu olaylar, İmam Ebu Hanîfe üzerinde büyük etkilerde bulunmuştur. O, İmam Zeyd'in ayaklanışmı, Hz. Peygamber'in Bedir günündeki çıkışma benzetmiştir. Fakat İmam Zeyd, fecî şekilde öldürülmüş ve cesedi bir hurma kütüğüne asılmıştır. Kendisinden sonra bu acıklı âkibetîer oğlu ve torununun başına da gelmiştir. Bu durum karşısında, elbette Ebu Hanîfe, Emevîlere karşı nefret duyacak ve onların zulümlerini diğer bilginler gibi o da tenkid edecekti. Alimlerin tenkid dilleri, kılıçların yapamadığım yapar; onların darbeleri kılıçlardan daha kesici ve şiddetli olur.
Bunun içindir ki Emevîler, İmam Ebu Hanîfeyi takip etmeye başlamışlar, bilhassa Abbasî propagandasının gizli gizli yayılışını ve intizamlı isyan hareketlerini görünce bu takiblerini daha da artırmışlardır. Emevî" valisi îbni Hubeyre tehlikenin arttığım görünce fakih ve muhaddislerden korkmaya başlamış, özellikle fıkıh ve İlim
de büyük bir yeri olan îmam Zeyd'le teması bulunanlardan endişelenmiştir. Adı geçen vâîi; îbni Ebî Leylâ, Ibni Şubrume, Dâvûd b. Hind gibi Irak'ın fakihlerini toplamış ve her birine Emevî idaresinde birer vazife almalarını teklif ederek, onların Emevî devletine bağlı olup olmadıklarını Öğrenmek istemiştir. Bu arada Ebu Hanîfe'ye de vazife teklif etmiş, fakat o bunu şiddetle reddetmiştir.
İbni Hubeyre, mührün Ebu Hanife'nin elinde olmasını ve muamelelerini bununla imza etmesini, onun elinden çıkmayan hiç bir yazının infaz edilmemesini ve malî sarfiyatın da yalnız onun müsaadesiyle yapılmasını istemiştir. Ebu Hanife, onun bu tekliflerini yerine getirmekten şiddetle kaçınmıştır. Vali îbni Hubeyre ise, bu vazifeyi kabul etmediği takdirde Ebu Hanîfe'yi dövdüreceğine yemin etmiştir. Bunun üzerine âlimler, Ebu Hanîfe'ye bu vazifeyi kabul etmesi için ricada bulunmuşlar ve; «Biz kendini tehlikeye atmayasın diye sana Allah için öğüt veriyoruz. Sen, bizim kardeşimizsin. Hepimiz böyle bir vazifeyi istemiyoruz. Fakat başka bir çaremiz yoktur», demişlerdir. Güçlü, İmanlı ve takva sahibi Ebu Hanîfe de onlara şöyle cevap vermiştir: «Eğer o, Vâsıt Mescidinin kapılarını saymamı isteseydi benden, onu dahi kabul etmezdim. O halde nasıl olur da o, bir adamı idam etmek için benim hüküm vermemi ister ve bu hükümle onun boynunu vurur! Ben böyle bir hükmü ihtiva eden kararın altını nasıl mühürlerim! Vallahi ben, böyle bir işe ölünceye kadar giremem.»
Ebu Hanîfe vazife almamakta İsrar etti. Ve onun İsrarı karşısında bütün kuvvetler

259[25] İbnu'l-Bezzâzî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 55.
260[26] İbnul-Esir, el'Kâmil, c. V. 122, 125 ve 130 yıllarına ait olaylar kısmı.

perişan oldu. Emniyet müdürü (Sahibu's-Şurta), Ebu Hanife'yi üstüste birkaç gün hapsettirdikten sonra döv-dürmeye başlamıştır. Hattâ ona kırbaç vuran kimse usanmış ve dövülmeden dolayı ölür ve Emevî idaresine kıyamete kadar sövülmeye sebep olur diye korkmuştur.İbni Hubeyr'e bilginlere; «Ebu Hanîfe'ye söyleyin de bizi yeminimizden kurtarsın», demiş, onlar da Ebu Hanife'den bu teklifi kabul etmesini rica etmişler, fakat o tutumunda şiddetle İsrar etmiştir. Bunun üzerine îbni Hubeyre, bilginlerden, zindanda bulunan îmam Ebu Hanîfe'ye tavassut ederek, vazife teklifini reddetmektense ileride belki yapabileceğini söylemesini temin etmelerini istemiş; fakat Ebu Hanîfe bunu da kabul etmemiştir. Sonunda İbni Hubeyre, îmam A'zam'ı serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Ebu Hanîfe, hürriyetine kavuşur kavuşmaz yol hazırlığını yaparak, Beytullah'a sığınmak üzere Hicaz'a gitmiştir, îşte bu olaylar, 130 H. yılında cereyan etmiştir.[261[27]]
Ebu Hanîfe, Allah'ın evine mücavir olmuş ve Abbasîler iktidara gelinceye kadar orada kalmıştır. Abbasîler iktidarı ele alıp asayişi temin edince "îmam A'zam da Kûfe'ye dönmüş, diğer bilginlerle birlikte ilk Abbasi Halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah ile buluşmuş ve yeni halifeye bîat ettiğini açıklamak üzere bir hitabede bulunmuştur. Esasen diğer bilginler, Halifenin bîat talebine icabet etmek üze-pe/rîmanı A'zam'ı kendileri için temsilci seçmişlerdi. Ebu Hanîfe, bu hitabesinde şunları söylemiştir:
«Hakkı, Peygamberinin soyuna teslim eden, zâlimlerin zulmünü bizden kaldıran ve hakikati söyleyebilmemiz için dİlimizi hürriyete erdiren Allah'a hamd olsun. Ey Halîfe, Allah'ın emri üzere biz sana bîat ettik, kıyamete kadar sana verdiğimiz söze bağlı kalacağız. Allah, bu makamı Peygamberinin soyundan geri almasın!»
îmam A'zam'ın bu hitabesi gösteriyor ki o, adalet ve doğruluktan ayrılmamak şartıyla, devlet idaresini Ehl-i Beyt'in ele almasını çok arzu etmekteydi.
Hanîfe, Abbâsilere bağlı kalmaya devam etmiştir. Çünkü onların iktidara gelişi, Hz. Ali evlâdlarma reva görülen zulmün giderilmesi neticesinde olmuştur. Abbasi halifeleri de İmam A'zam'a yakınlık gösteriyorlardı. Ebu'l-Abbas, ondan sonra Ebu Ca'fer el-Mansur birçok ihsanlarda bulunmuş ise de Ebu Hanîfe bunları nezaketle reddetmiştir.
îmam Ebu Hanîfe'nin, ilk yıllarında Abbasî idaresi aleyhinde konuştuğu bilinmemektedir. Nihayet Abbasoğulları ile Hz. Ali ey-lâdları arasında çekişme başlamış ve Ebu Hanîfe'nin büyük bir sevgi beslediği Ali evlâdlarma karşı işkence artmıştır. Elbetde bu durum karşısında, Ebu Hanîfe'nin Abbâsîlere karşı nefret etmemesi düşünülemez. Hele el-Mansur'un iktidarına karşı Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye b. Abdillah ve kardeşi ibrahim isyan edince durum büsbütün değişmiştir. Bunların babası Abdullah, Ebu Hanîfe'nin hocası olup oğulları isyan bayrağını çektiği zaman el-Mansur tarafından hapsettirilmişti. O, her iki oğlunun ölümünden sonra el-Mansur'a karşı kin ve nefret duygularıyla dolu olarak hapishanede (145 H. yılı) ölmüştür.
".. Ebu Hanîfe için, Enıevîler gibi A.bbasîlerden de intikam almaktan başka bir çare yoktu. Fakat onun intikam alışı, âdeti üzere ders aralarında konuşmaktan ileri gitmiyordu. Öteki âlimler de böyle siyâsi olaylarla az meşgul oluyorlar ve meylettikleri hususlara sevgi göstermekle duygularını tatmin ediyorlar ve bununla yetiniyorlardı.
145 H. yılında adı geçen İbrahim Irak'da, kardeşi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye de

[261[27]] el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 23, 24.

Medine'de ayaklandı. Rivayete göre îmam Mâlik, Medine'de bu ayaklanmanın (huruc'un) meşruluğuna fetva vermiştir. Çünkü o, el-Mansur'a yapılan biatin zor (ikrah) ile olduğunu tesbit etmiştir. Öyle görünüyor ki îmam Mâlik, ayaklanmanın caiz olduğuna dair açıkça fetva vermemiştir. Fakat o, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin dâvasını isbat bakımından işi kolaylaştırmıştır. Çünkü Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ayaklanmasının meşruluğunu Ebu Ca'fer el-Mansur'a yapılan biatin ikrah ile oluşuna dayandırıyordu, îmam Mâlik ise, hadis derslerinde sık sık bîata îmâ ederek, «İkrah karşısında kalan kimsenin yemini muteber değildir» diyordu. Bu sözü tekrarlamaktan menedildiği halde, îmam Mâlik bundan vazgeçmemiştir. Çatışma, el-Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesiyle sonuçlandıktan sonra İmam Mâlik, birçok işkencelere uğramıştır.
Irak'da da Ebu Hanîfe, en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim'e yardım edilmesini açıkça söylüyordu. Hattâ iş, Ebu Hanîfe'nin, el-Mansur'un bazı komutanlarını onunla savaşmaktan alıkoymasına kadar varmıştı.
Rivayete göre el-Mansur'un kumandalarından Hasan b. Kah-taba, bir gün Ebu Hanîfe'nin yanma girmiş ve; «Vazifemi her halde biliyorsun, tevbe ediyor musun, etmiyor musun?» demiştir. Ebu Hanîfe de; «Allah bilir ya sen yaptığından pişman olacaksın. Eğer bir müslümanla kendi nefsini öldürmek arasında muhayyer kalırsan, müslümam değil, kendi nefsini öldürmeyi tercih et. Sen, bir daha böyle yapmayacağına Allah'a söz ver. Bu sözünde durursan o senin tevben olacaktır», demiştir. Hasan b. Kahtaba, Ebu Hanîfe'nin bu sözüne şu cevabı vermiştir: «Dediğini kabul ediyor ve Allah'a söz veriyorum ki bir daha bir müslümam öldürmeye yel terimiyeceğim.»
İbrahim b. Abdillah,b. Hasan huruç edince, el-Mansur, adı geçen kumandana, Ebu Hanîfe'ye gidip işini bitirmesini emretmiş, kumandan da İmam A'zam'ın yanına gelince, o, kumandana daha önce verdiği sözü hatırlatarak şöyle demiştir: «Tevbenln vakti geldi. Sözünde durursan tevbe etmiş olacaksın. Aksi takdirde hem önceldi, hem de sonraki niyet ve fiilinden hesaba çekileceksin.» Bunun üzerine kumandan, Ebu Hanîfe'yi öldürmek için hazırlanmış olduğu halde, tevbesinde durmuş, el-Mansur'un yanına vararak şöyle demiştir: «Ben böyle bir işi yapamam. Eğer senin emrinle yaptığım işler, Allah'a itaat sayılırsa benim için çok iyi bir şeydir. Eğer masiyet sayılırsa bu bana yeter.» Bunun üzerine Halife el-Mansur öf kelenmiştir. Kumandanın kardeşi Humeyd b. Kahtaba ileri atılarak *Biz bir yıldan beri onun akli muvazenesinden hoşlanmıyoruz, o saç mahyor. Bu işi ben yapabilirim", demiştir. Soğukkanlılığını koruyar Halife el-Mansur, bazı güvendiği kimselere; «Hasan b. Kahtaba'nır yanma fakihlerden kim gelip gidiyor?» diye sormuş, onlar da; «O Ebu Hanîfe'nin yanına gidip geliyor» demişlerdir.[262[28]]
Halife Ebu Ca'fer el-Mansur, İmam Ebu Hanîfe'yi takibe ve ver diği fetvâaları araştırmaya başlamış, bu arada Ebu Hanîfe'nin Mu sul halkına dair vermiş olduğu fetva üzerinde, bilhassa, durmuştur Şöyle ki:
Musul halkı, Halifeye verdiği sözü (biat'ı) defalarca bozmuş tu. Halîfe el-Mansur da, onlara sözlerini bir daha bozarlarsa kanla rıni dökeceğini şart koşmuş, onlar da bu şartı kabul ederek, sözü müzden dönersek kanımız helâl olsun, demişlerdi. Halife, Ebu Ha nîfe dahil olmak üzere, bütün fakihleri toplamış ve onlara şöyle demiştir: Peygamber (S.A.V.)'in «Mü'min şartlarına bağlıdır.»Hadîs-i Şerifi sahih değil midir? Musul halkı

[262[28]] İbnul-Bezzâzî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. II, s. 22.

bana karşı ayaklanmamaları için ileri sürdüğüm şartı kabul ettiği halde, benim valime karşı ayaklandı. Şimdi onların kanlarını akıtmak benim için helâl değil midir?* Orada bulunanlardan birisi: «Onlara istediğini yapabilirsin, onlar hakkında söylediklerin yerindedir. Affedersen, bu, senin büyüklüğünün eseridir. Cezalandırırsan onlar buna müstahak olmuşlardır», dedi. Ebu Hanîfe susmaktaydı. el-Mansur, ona döndü ve:
— Üstad, sen ne dersin, biz, Peygamberin hilâfet ve eman evinde değil miyiz? diye sordu.
Ebu Hanîfe gerçeği şöyle ifade etti:
«— Onlar, ellerinde olmayan şartları kabul etmişler. Sen de sâna ait bulunmayan şartları onlara kabul ettirmişsin. Çünkü, bir müslümanm kanı ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur:
«**1** — Adam öldürmekten,
«**2** — Mürted olmaktan,
«**3**— Evlenmiş ve hür (muhsan) olduğu halde zina etmekten.
«Bu durumda sen, onları cezalandırırsan haksızlık yapmış olursun. Allah'ın şartlarına bağlı kalmak daha iyidir.»
El-Mansur, fakihlerin gitmelerini emretmiş, sonra Ebu Hanife'yi yanına çağırarak şöyle demiştir:
«Ey Üstad, gerçek görüş senin söylediğindir. Memleketine dön, Halifenizi kötüleyecek şekilde halka fetva verme. Çünkü isyancı Haricîlerin cesareti artıyor.»[263[29]]
Şiî olmadığı halde Hz. Ali soyuna büyük bir sevgi besliyen Ebu Hanîfe'nin bu gibi cesaretli görüşleri, el-Mansur'un memnuniyetsizliğine sebep olmuş, hattâ onu takip ettirmek üzere peşine hafiyelerini takmıştır. Bunun, ayrıca iki sebebi daha vardır :
1 — İmam Ebu Hanîfe ile çağının kadısı İbni Ebî Leylâ arasında şiddetli bir anlaşmazlık vardı. Onun verdiği hükümleri Ebu Hanîfe sert bir şekilde tenkid ederdi. İbni Ebî Leylâ da onu el-Mansur'a daima şikâyette bulunurdu. Belki de en çok şikâyeti Ebu Hanife'dendi. Şüphesiz bu, halifenin içinde İmam Ebu Hanife'ye karşı bir kızgınlık ve intikam hissi meydana getirmiştir.
2 — el-Mansur'un maiyyetinde bulunanlardan Ebu Hanîfe'yi sevmeyen veya Halifeye sırf yaranmak için onu kötüleyenîer vardı. el-Mansur'un hâcibi olan er-Rabi' ve Ebu'l-Abbas et-Tûsî bunlardandır.
Bütün bu olaylar sebebiyle el-Mansur, Ebu Hanîfe'ye karşı iyice bozulmuş, iktidarını korumak için sert bir vaziyet almış ve onu cezalandırmayı zarurî görmüştür. Halife el-Mansur, Ebu Hanîfe'nin zamanın kadısını sürekli tenkidlerini göz önüne alarak, ona kadılık vazifesini teklif etmiştir. Esasen kurnaz bir halife olan el-Mansur, bilginlere doğrudan doğruya din ve dünyaya ait görüşlerinden ötürü baskıda bulunmazdı. Bu sebepten Ebu Hanîfe'nin tenkidlerini ona kadılık teklif etmek için istismar etmeye kalkıştı. Oysa Ebu Hanîfe'nin bu vazifeyi kabul etmiyeceğini biliyordu. Fakat onu, bu yüzden cezalanduırsa haklı görüneceğim umuyordu.
Ebu Hanîfe'ye nihayet kadılık vazifesini teklif etti. O da şu cevabı verdi: «Kadı olabilecek bir insan, gerekince hem senin, hem de çocuklarınla kumandanlarının aleyhine hüküm verecek bir ruha salıip olmalıdır. Ben ise, böyle bir ruha sahip değİlim.» Bunun üzerine Halife; «Benim gösterdiğim yakınlığı niçin kabul etmiyorsun?» dedi. Büyük takva sahibi îmam da; «Emiru'l-Mü'minin, bana kendi malı ile bir yakınlık göstermedi ki onu reddetmiş olayım. O, bana ancak müslümanlarm

---

263[29] Adı geçen eser, c. II, s. 17.

Beytu'l-Malından bir yakınlık gösterdi. Halbuki benim onların Beytu'l-Mahnda bir hakkım yoktur. Çünkü ben, mücâhid değİlim ki yaptığım cihad karşılığında bir şey alayım. Ben,onların hizmetçileri de değilim ki, hizmetçiler gibi bir şey alayım. Keza ben, onların fakirlerinden de değilim ki, fakirlerin aldığı şeyleri alayım», dedi.[264[30]]
Kadılık teklifi nekadar tekrarlandıysa, Ebu Hanîfe'nin bunu reddedişi de o kadar tekrarlandı. Sonunda sabrı tükenen el-Mansur, bu vazifeyi kabul etmesi için yemin aldı. Ebu Hanîfe de kabul etmiyeceğine dair yemin aldı. Ve şöyle dedi: «Eğer ben, bu vazifeyi kabul etmediğim takdirde Fırat nehrinde boğulmakla tehdid edilsem, boğulmayı tercih ederim. Senin etrafında'ikrama muhtaç olanların çoktur!»
Buna rağmen Halife el-Mansur, İmam A'zam'a kadılık teklifinden vazgeçmedi. Ondan, hiç olmazsa, doğru olanlarım yerine getirmesi, yanlış olanlarını da tatbik etmekten sakınması için kazâî hükümlerini inceleyip isabetli olup olmadığını kendisine bildirmesini istedi. Fakat o, bunu da reddetti. Bunun üzerine Halife, Ebu Hanîfe'yi hapsettirip ona her gün on kırbaç vurdurmak suretiyle işkence edilmesini buyurdu. Ebu Hanîfe'nin sıhhi durumu kötüleşince el-Mansur onu serbest bırakmış, fakat ders ve fetva vermekten menetmiştir. îmanr A'zam Ebu Hanîfe, bundan kısa bir zaman sonra hayata gözlerini yummuştur. O, ölmeden önce, gasbedilmiş veya Halifenin gasbettiği ileri sürülen bir yere defnedilmemesini vasiyet etmiştir. Bunun içindir ki Halife el-Mansur; «Ebu Hanîfe'nin nezdinde sağken de öldükten sonra da beni kim mazur gösterir?» demiştir.
İmam Ebu Hanîfe, 150 H. yılında sıddiklar ve şehidler gibi ölmüştür. Fakat ölüm; o büyük kalb, sapsağlam dînî vicdan, kudretli akıl ve her türlü işkenceye katlanan sabırlı ruh için bir rahatlık olmuştur. Ebu Hanîfe, görüşlerinden dolayı muarızlarından işkence gördü, türlü dedikodulara hedef oldu. Fakat, bunların* hepsine gönülhoşluğu ile katlandı. Sefihlerden eziyet gördü. Valilerden, daha sonra halifelerden işkence gördü. Fakat hiçbir zaman eğilmedi ve hakikati söylemekten çekinmedi. Eğer ruhların da bir cihadı ve,bu cihadın yapıldığı meydanlar varsa, şüphesiz Ebu Hanîfe bu türlü cihad alanlarının en büyük ve muzaffer kahramanıdır. O, cihadında son nefesine kadar metanet gösteren bir yiğit idi. Ölürken bile gasbedilmemiş temiz bir yere defnedilmesini ve halife tarafından gasbedilmiş olma ihtimali bulunan bir yere defnedilmemesini vasiyet etmiştir.
İlim, dîn ve ahlâkın heybet ve tesiri, sultan ve hükümdarların azametinden daha az değildir. Bunun içindeki bütün Bağdad halkı, Irak'ın büyük fakihi îmam A'zam'ın cenaze törenine katılmıştır. Onun cenaze namazını kılanların sayısının ellibin kadar olduğu teh-min edilmektedir. Hattâ; ona işkence eden Halife el-Mansur da def-nedildikten sonra gelmiş ve kabri üzerinde cenaze namazını kılmıştır Bilmiyoruz bu, Halifenin İlim, din, ahlâk ve takvanın azametini İtiraf edişinden mi, yoksa halkı memnun etmek isteyişinden midir? Belki o bu her iki hususu da birlikte gözetmiştir.
Ebu Hanîfe, gerçekten büyük bir insandı. Ona işkence edenler, sadece ettikleri zulüm, işledikleri fenalıklar ve akıttıkları insan kanlan sebebiyle anılmaktadır. O ise, dünyanın dört bucağında okutulup öğretilen görümleri ve nice insanların müzakate edip öğrenmekle şeref kazandığı ilmi ile anılmaktadır. Allah, ondan razı olsun, hem de onu razı etsin!..[265[31]]

264[30] el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 215.
265[31] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/229-237.

İmam Ebu Hanîfe'nin Fıkhı

îmam Şafiî; «İnsanlar fıkıhta Ebu Hanîfe'nin iyâlidir», demiştir. Abdullah b. Mübarek de, Ebu Hanîfe için: «O, ilmin beynidir», derdi. Bunlar gösteriyor ki Ebu Hanîfe, ilmin özüne ulaşıyor ve ondan sapmıyordu. İmam Mâlik, îmam A'zamla çeşitli ilmî meseleler üzerinde tartıştıktan sonra:«O, gerçekten fakihtir», demiştir.

Ebu Hanîfe, gerçekten ulu bir fakihtir. Çağını fıkhıyla doldurmuş olup insanlar onun hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Çünkü O, fıkhî düşünceye yepyeni bir metod getirmiştir. Yahut da Ebu Hanife'nin kullandığı bu temodu, hiç kimse onun kadar kullananıamış-tır. O, hürdüşünce ve isabetli görüş sahibi idi. Nass'ların zahirlerine sarılan ve mânâlarının derinliklerine dalamıyanlar, Ebu Hanîfe'ye kızmışlar ve onu hakîkattan uzaklaşmakla itham etmişlerdir. Öte yandan, sapık düşünceli kimseler de ona hücum etmişlerdir. Çünkü O, İslâm fıkhında istinbat (hüküm çıkarma) için sağlam esaslar koyuyor ve bunların sınırlarını tesbit ediyordu.[266[32]]

Metodu

İmam Ebu Hanîfe, istinbat için tafsilâtlı olmasa da bir metod getirmiştir. Onun bu metodu, içtihadın bütün türlerini içine almaktadır. Kendisi şöyle derdi: «Ben Allah'ın kitabıyla hüküm veriyorum. Kitab'ta bulamazsam Resûlullah'ın sünnetine sarılıyorum. Allah'ın Kitabında ve Resûlü'nün Sünnetinde bir hüküm bulamadığım zamanlarda da sahabilerin sözlerine bağlanıyorum. Yalnız, sa-habîlerden istediğim kimselerin sözünü alıyor, istediğim kimselerin sözünü almıyorum. Ancak, sabahîlerin sözlerinin dışına da çıkmıyorum. Fakat iş İbrahim (Nahaî), Şa'bî, îbni Sîrin, Ata ve Said b. el-Müseyyib'e gelince; onlar nasıl ictihad yapmışlarsa ben de öyle ictihad yapıyorum.»[267[33]]

Bu ifade, Ebu Hanîfe'nin önce Kitab, sonra Sünnet, daha sonra da sahabilerin sözüne dayanarak fetva verdiği, tabiîlerin söz ve görüşlerine bağlı kalmadığını gösterir. Bu, nass'lara dayanarak ictihad yapmak demektir. Hakkında nass bulunmayan meselelerin hükümlerini açıklamak için yaptığı ictihadlara gelince; bu hususta el-Mekri'nin «Menâkıbu Ebi Hanîfe» sinde, İmam A'zam'm bir çağdaşından aynen şöyle nakledilir:

«Ebu Hanîfe'nin görüşleri güvenilir (sika) kimselere dayanmak ve kötü (kubh) den kaçınmaktır. Onun ifadeleri; insanların muamelelerini, bu muamelelerin düzgün olmasını, onların işlerinin iyi gitmesini sağlayan esasları yakmdan incelemiş bulunmasının bir sonucudur. O, meseleleri kıyasla hallederdi. Kıyası tatbik etmek im-kânsız olursa istihsana baş vururdu. İstihsan da yürümezse müslümanların örf ve teamülüne göre fetva verirdi. îcmâ' ile kabul edilen hadislere sarılır ve bunlara göre kıyas yapardı. Sonra istihsana baş vururdu. Bunlardan hangisi daha uygun düşerse ona göre fetva verirdi. Sehl der ki: «İşte Ebu Hanîfe'nin ilmi budur. Bu ise âmmenin ilmidir.»[268[34]]

Buna göre Ebu Hanîfe'nin ortaya koymuş olduğu metod şu yedi esasa dayanır:

1— Kitab: Bu, şeriatın temel direği ve Allah'ın kıyamete kadar bakî olacak nurudur. O, şeriatın genel esaslarım içine alır, asıl hükümler ondan çıkarılır. Yani o, şeriatın anayasasını teşkil eder.

2 — Sünnet: Bu, Allah'ın Kitabım açıklayan, Kitab'daki mücmel hükümleri genişleten,

266[32] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/238.
267[33] Tarîhu Bağdad c. XIII, s. 368.
268[34] el-Mekkî, Menâkıbu Ebi Hanife, c. I, s. 82.

Hz. Peygamber'in Rabbından aldığı elçilik görevini tebliğinden ibarettir. Yani o, yakînen İman edenler için bir tebliğ olup onu kabul etmiyenler, Peygamber'in Rabbından aldığı elçilik görevini de tanımıyorlar demektir.

3 — Sahâbîlerin sözleri: Çünkü sahâbîler, Peygamber'in tebliğini bizzat işitmişler ve vahyin gelişini gözleriyle görmüşlerdir. Onlar, âyet ve hadisler arasındaki çeşitli münasebetleri bilen Peygamber (S.A.V.)'in ilmini kendilerinden sonraki nesillere aktaran kimselerdir.

Tabiilerin sözleri elbette aynı derecede değildir. Çünkü, sahâhbilerin sözlerinin doğrudan doğruya Peygamber'den alınmış olma ihtimali vardır ve sırf ictihad'dan ibaret değildir. Hz. Peygamber'den rivayet etmeseler de, onların birçok görüşleri Peygamber'in sözlerine dayanmaktadır. Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Ali gibi Hz. Peygamberle uzun zaman arkadaşlık yapmış olan sahâbîler sohbetleriyle mütenasip miktarda hadis rivayet etmemişlerdir. Fakat onlar, elbette Peygamber'in sözleriyle fetva, veriyorlardı. Ancak, Peygamberin sözünü değiştirmekten korktukları için bunları O'na nîsbet etmiyorlardı.

4 — Kıyas: Ebu Hanîfe Kitab (Kur'an), Sünnet ve Sahâbîlerin sözlerinde bir nass bulamadığı zaman kıyasa baş vururdu. Kıyas; hakkında nass bulunmayan meseleleri, aralarındaki ortak illet sebebiyle hakkında nass bulunan meselelere bağlamak ve hepsine aynı hükmü vermektir. Aslında bu; meseleyi, nassm ifade ettiği hükmün evsaf ve sebeplerini tesbit etmek suretiyle nassa dayandırmaktır. Zira hükmün illeti bilinince, aym illete sahip olan bütün meselelere tatbiki mümkün olur. Buna bazı âlimler, nassm tefsiri demişlerdir. Îmam/Ebu Hanîfe, kıyasla istinbat hususunda en yüksek mevkii işgal eder. O, fıkıhtaki mertebesine bu sayede ulaşmıştır. Ebu Hanîfe, bir hükmün illetini araştırır ve onu tesbit ettikten sonra kıyas yapmak suretiyle birçok meseleleri çözerdi. Hattâ, ortaya çıkmamış olan meseleleri varsayar ve aynı metodla onların hükümlerini açıklardı. İşte bu türlü meseleleri olmuş gibi takdir edip hükümlerini açıklayan bu çeşit fıkha «takdiri (farazi) fıkıh» adı verilir.

5 — İstihsan: Bu, açık (zahir) kıyasın hükmünü bırakıp buna muhalif olan başka bir hükmü kabul etmektir. Bu, ya zahir kıyasın bazı cüz'î meselelere elverişli- olmadığı ortaya çıktığı için, başka 'bir illetin araştırılmasıyla olur ve bu yeni illete göre hüküm vermeye «gizli (hafi) kıyas» denir, ya da zahir kıyas, bir nass'la çatışır ve bu nass sebebiyle terkedilir. Çünkü kıyasla amel etmek nass bulunmadığı zaman olur. Yahut da kıyas, icma' veya örfe aykırı düştüğü için bırakılır; icmâ, ve örf ile amel edilir.

6 — İcmâ': Bu, aslında bir hüccet olup her hangi bir asırdaki müctehidlerin bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmalarıdır. Bilginler, icmâ'm hüccet olduğunda birleştikleri halde, sahâbîlerden sonraki asırlarda mevcut olup olmadığında ihtilafa düşmüşlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, sahâbîlerden sonrald asırlarda icmâ'm mümkün olamıyacağmı, çünkü fakîhlerin bir hüküm üzerinde görüş birliğine varmalarının imkânsız! olduuğnu ileri sürmüştür.

7 — Örf: Bu; Kur'an, Sünnet ve Sahâbîlerin tatbikatı gibi hakkında her hangi bir nass bulunmayan mesele üzerinde müslümanların teamülü demektir. Bu da bir hüccet olup iki kısma ayrılır:

1 — Sahih örf,

2 — Fâsid örf.

Sahîh örf, nassa aykiri düşmeyen örftür. Fâsid örf de, nassa aykırı düşen örftür. Fâsid örfün bir değeri yoktur. Sahîh örf ise, nass bulunmayan yerlerde bir hüccet teşkil

eder.[269[35]]

Fıkhının Bariz Vasfı

Ebu Hanîfe, tecrübeli ve günün ticarî durumunu iyi değerlendiren bir tacirdi. Vakitlerini ticaret, fıkıh ve ibadet arasında paylaş-tırmıştı. Bu arada en çok zamanını fıkha ayırmıştı. O, hür fikirli ve başkalarının hürriyetine kendi hürriyeti gibi saygı gösteren bir İlim adamıdır. Bu sebeple onun fıkhının bariz iki vasfı vardır:
1 — Ticarî bir ruha sahip oluşu,
2 — Şahsî hürriyeti himaye edişi.
Şimdi bunları tek tek ele alalım:
I) Ebu Hanife'nin fıkhında ticarî ruh ve düşüncenin tesiri kendisini açıkça göstermektedir. O, İslâm'ın ticaretle ilgili akid esaslarını incelerken, ticarî işlerde sağlam bir melekesi olan ticaret Örf ve teamülünü iyi bilen, insanların ticarî muamelelerini yakından tanıyan, Kitab ve Sünnet gibi şeriatın nass'lanyla insanların benimsediği teamüller arasında ahenk kuran bir tacir gibi davranmıştır. Bu husus, Ebu Hanîfe'nin metodunda iki şekilde meydana çıkar:
a) Ebu Hanîfe, örfü, şer'î bir prensip olarak kabul etmiş ve yerine göre bunu kıyasa tercih etmiştir. Ticari örf, ticaretin esas prensibini teşkil eden ve tacirler arasında yaygın hale gelmiş olan bir teamüldür.
b) O, istihsam kabul etmiştir. İstihsanm esası da, fıkhı kıyasın tatbikinin kötü bir neticeye, yahut maslahat veya ticarî örfle çatışan bir muameleye sebebiyet verdiğini kabul edip kıyası bırakarak, şer'î bir nassa bağlı olan maslahata veya insanlar arasındaki örf ve teamüle göre hüküm vermektir.
îstihsan konusunda fakihlerin en kuvvetlisi İmam Ebu Hanîfe idi. İmam Muhammed'in anlattuğna göre, Ebu Hanîfe'nin talebeleri kendisiyle kıyas üzerinde tartışırlardı. Fakat o, istihsali yapıyorum deyince, hiç kimse ona yetişemezdi.
Ebu Hanîfe'nin selem, murabaha, tevliye, vadia[270[36]] ve şirket gibi ticarî akitlerdeki görüşleri, öteki fakihlerin görüşlerine nisbeten çok sağlam ve çok incedir. Bu türlü akitlerin hükümlerini ilk defa açıklayan odur.
İmam Ebu Hanîfe, bu ticarî akitlerde şu dört hususu şart koşardı :
1 — Malın bedelini tam olarak bilmek ve bu konuda münazaaya sebep olacak bilinmeyen hususların ortadan kalkması. Çünkü, şeriatta akitlerin esası, malı ve bedelini tam olarak bilmektir. Tâ ki burada bir aldatma veya aldanma bulunmasın ve her hangi bir husumet doğmasın. Akit zamanı bu hususların bilinmesi; ileride çıkacak, insanlar arasındaki sevgiyi ortadan kaldıracak ve onların aralarında verilmesi gereken hükmü zorlaştıracak birçok husumetlerin önüne geçmiş olur.
2 — Faizden, hattâ faiz ihtimali bulunan akitlerden son derecede sakınmak. Çünkü bütün çeşitleriyle faiz, İslâm nazarında en kötü ve haram olan bir şeydir. Peygarmber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Bir dirhemlik faiz yemek, otuzüç defa zina etmekten daha kötüdür. Haramla beslenen bir vücut ateşte yanmaya lâyıktır.»[271[37]]
içinde faiz bulunan her akit bâtıldır. Faiz bulunma ihtimali olan akitler de bâtıldır.

269[35] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/238-240.
270[36] Selem, para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan bir akittir. Meselâ, tarladaki pamuğun yetişmeden önce parası ödenerek satın alınması böyledir. Yalnız, burada faiz gayesinin giidülmemiş olması şarttır. Murabaha, malın yüzde beş veya yüzde on kârla; Tevliye, nialm abş fiatma; Vadia da, malın alış fiatından daha aşağı bir fiyatla satılmasıdır.
271[37] el-Mebsût, c. XII, s. 110.

Çünkü, bu suretle zarara sürükleyen yollar kapatılmış, başkalarına ait malların haksız yere yenmesi önlenmiş olmaktadır.
3 — Nass bulunmayan ticarî akitlerde örfe başvurmak. Bu gibi hallerde örfün kabul ettiği hususlara riayet edilir, örfçe tanınmayan hususlar da terkedilir.
4 — Ticarî akitlerde asıl olan emaneti korumaktır.[272][38] Esasen İslâmî akitlerin, hattâ amellerin hepsinde emanet asıldır. Murabaha, tevliye ve benzeri akitlerde fıkhı esas emanettir. Çünkü müşteri, yemin veya herhangi bir beyyine (belge, tanık) olmaksızın ilk fiatı bildirirken satıcıya emniyet etmektedir. O halde bu emanetin korunması ve kötüye kullanılmaması gerekir.
İşte bu esaslar, İmam Ebu Hanife'den intikal eden ticarî akitlerle ilgili bütün fer'i fıkıh meselelerinde değişmez prensiplerdir. Bunlar, Ebu Hanîfe'nin takva ve dini eğİlimi, ticarî bilgi ve tecrübeleri ve metoduna bağlı olan genel prensiplerle bağdaşmaktadır.
II) Ebu Hanîfe'nin fıkhının bariz vasıflarından ikincisi, şahsî hürriyeti himaye edişidir, demiştik. O, fıkhında âkil (akıllı) ve reşîd olduğu müddetçe insanın tasarruf iradesine son derecede saygı gösterir. Âkil bir insanın şahsi tasarruflarına hiç kimsenin karışmasına müsamaha göstermez. Dînin emrini ihlâl etmedikçe, ne toplum ne de her hangi bir idareci, şahsın kendisine ait işlerine karışamaz. Şahis, dinî bir emri ihlâl ederse o zaman buna müdahale etmek gerekir. Bu, şahsın özel hayatında istediği gibi yaşamasına veya malını istediği şekilde kullanmasına müdahale olmayıp, nizamı korumak için dinî bir vazifedir.
Medenî milletlerin eski ve yeni bütün nizamları, insanları ıslâh etmek için iki kısma ayrılır: Toplumculuğun hâkim olduğu yönelime bağlı nizam: Burada, şahsın bütün tasarrufları toplumla yakından ilgili veya devletin kontrolü altındadır. Bunu, günümüzdeki bazı nizamlarda olduğu gibi, tarihe karışmış bir takım nizamlarda da görmekteyiz.
b) Şahsın iradesini geliştirerek, onu olgunlaştırıp iyiliğe yöneltme ve sonra da ona tam olarak hürriyet verme cihetine giden nizam: Bu nizam içerisinde şahıs; kendisini kötülükten koruyacak, fesad'dan uzaklaştıracak ahlâkî ve dinî bağlarla mukayyettir:
İmanı Ebu Hanîfe, bu ikinci nizâm şekline meyletmiştir. Onun bu temayülü, âkile ve bâliğa bir kadının evlenme hususunda velâyetinin kendi elinde olduğunu ileri sürüşünde, ma'tûh (bunak), sefih ve borçlunun hacredilmesini reddedişinde açıkça görülmektedir. Vakfın lüzumunu (yani vâkıfın vakfından geri dönememesini) mülkiyet hürriyetine engel sayması ve mülk sahibinin mülkünde, hayatta olduğu müddetçe, istediği gibi tasarruf edebileceğini ileri sürüşü de bu temayülüne bağlıdır. Burada biz, bunlara kısaca dokunmak istiyoruz.[273][39]

Âkile bir kadın kendisini evlendirebilir: Fakihler, hür ve bali-ğâ bir kadını istemediği biriyle evlenmeye hiç
kimsenin zorlama hakkına sahib olmadığında ittifak etmişlerdir. Ancak îmam Şafiî'nin âkile ve bâliga olsa dahi, bakireyi velisinin evlenmeye icbar edebileceğine cevaz verdiği rivayet edilir. Fakat ..burada, Şafiî'ye diğer İmamlar katılmazlar.
Âkile ve bâliğa bir kadını istemediği biriyle evlenmeye hiç kimsenin zorlama hakkı olmadığında ittifak eden fakihler, Ebu Hanife ile şu noktada ihtilâfa düşmüşlerdir: Onlara göre böyle bir kadını velîsi zorla evlendiremez; fakat o, velîsi istemezse kendi

[272][38] Güveni sarsmamaktır.
[273][39] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/241-243.

kendisini de evlendiremez. Onun evlenme akdi yapma yetkisi yoktur. Velîsi, onun evleneceği şahsı seçmeye katılma hakkına sahip olduğu gibi, evlenme akdini de bizzat velisi yapacaktır. İşte fakihlerin büyük çoğunluğu (Cumhur-i Fukahâ') bu görüştedir. Kişilik hürriyetini ön plâna alan İmam Ebu Hanife ise, onlara muhalefet etmekte ve bu noktada kendi görüşünü yalnız başına savunmaktadır. Talebesi Ebu Yusuf'un bu hususta ona katıldığı rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre ise, onun da hocasını bu meselede yalnız bırakıp öteki fakihlere katıldığı, söylenir.
Ebu Hanife'nin bu görüşünde tek başına israr edişi, onun kişilik hürriyetine verdiği büyük değeri gösterir. Burada o, hür ve âkil bir insan üzerinde, onun bir maslahatı bulunmadıkça, velayet sabit olmayacağını kabul eder. Maslahat bulunmayınca velayete lüzum yoktur. Çünkü velayet, hürriyeti kayıt altına almakta ve zedelemektedir. Hürriyetin kayıt altına alınması, ancak daha büyük bir zararı önlemek için caiz olur.
Daha sonra Ebu Hanife şöyle söyler: Böyle bir kadının malı üzerinde kendisinin tam olarak velayet hakkı vardır. O halde kendi kendisini evlendirmede de velayeti tamamen kendisine aittir. Ebu Hanife'ye göre delikanlı erkek ve kız arasında evlenme hususunda eşitlik vardır. Erkek delikanlı nasıl evlenme konusunda tam bir velayet hakkına sahipse, delikanlı kız da bu konuda tam bir velayet hakkına sahiptir.
Fakat, Ebu Hanife bu konuda, kadının evleneceği erkeği seçmede yanılabüeceğini de düşünüyor. Eğer o, eşini seçerken yanıhrsa, sonunda meydana gelecek haysiyet kinci netice bütün ailesini rencide edecektir. Diğer fakihler, işte bu noktayı gözönüne almakta ve bu yüzden, kadının ancak velîsinin rızasıyla evlenebileceğini söylemektedirler. Burada Ebu Hanife, söz konusu olan haysiyet kırıcı durumun meydana gelmesini nasıl önlüyor? veya bunun önlenmesi için nasıl bir tedbir alıyor? Ebu Hanife, kadına kendisini evlendirme hürriyetini tanırken ailesinin şeref ve haysiyetini korumak için de şöyle br tedbir alıyor: Kadının ailesine denk (küfüv) bir kimse ile evlenmesi şarttır. Böyle bir kadın, kendisine ve ailesine denk olmayan birisiyle evlenmeyi tercih ederse ve velîsi de buna muvafakat etmezse, Ebu Hanife'den rivayet edilen en sahih kavle göre, bu türlü evlenme akdi fâsid'tir.
İmam Ebu Hanife ile diğer fakihler arasındaki bu konuyla ilgili ihtilâf şöyle özetlenebilir: Fakihlerin büyük çoğunluğu, kadın kötü bir eş seçer ve ailesinin şerefini aşağı düşürür korkusuyla ona kendi başına evlenme hürriyeti tanımamaktadırlar. Ebu Hanîfe'ye göre ise, insan hürriyetinin kayıt altına alınması, bizzat büyük bir za rardır. Meydana gelip gelmiyeceği ihtimalden ibaret olan bir zararı önlemek için, kişinin hürriyetini elinden almak gibi daha büyük bir zarara sebep olunamaz. Ona hürriyeti tam olarak verilir, ancak o fiilen kötü bir eş seçerse evlenme akdi fasid olur. Böylece Ebu Hanife hem kadının hürriyetini, hem de aile veya velîsinin şerefini korumuş olur.[274[40]]

Âkıl bir insan hacr edilemez: Ebu Hanife, sefihi de ma'tûhu da hacr etmez[275[41]]. Ona göre kişi bulûğa ermekle akıl sayılır. İsterse sefih olsun isterse olmasın. O, müstakil bir şahsiyete sahip insandır. Bir kimse sefihlik ederek malını israf etse veya ma'tûh olduğu için malını işletmesini bilmese de, onun hacr'i cihetine gidilemez. Çünkü ona

274[40] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/243-245.
275[41] Sefih, israfçı yani malım yerli yersiz saçıp savuran kimsedir. Mâtûh, bu. nak yani akıl ve şuuru tam olarak yerinde değilse de, deli de olmayan kimsedir. Hacr; delilik, çocukluk vb. sebeplerden Ötürü kişinin kavli ta» sorruftan yani akit, sözleşme gibi.tasarruf hakkından mahrum edilmesidir. Çeviren.

müdâhale etmek kimsenin, hakkı değildir. O, başkasına zarar vermedikçe istediği gibi hareket edebilir. Böyleşinin hacr edilerek malını istediği gibi kullanmasından alıkonulmasında bir maslahat da yoktur. Çünkü hacr, onun şerefini rencide etmek ve hattâ insanlığını yoketmektir. İnsanın mal ve mülkünde istediği gibi müstakil olarak tasarruf etmesi, güzel tasarruflarının neticesinde iyilik görmesi, kötü tasarruflarının neticesinde de zarara uğraması, onun sırf insan olduğu için sahip bulunduğu insanlık şeref ve haysiyetinin iktizâsıdır. Hürriyetin savunucusu olan İmam A'zam'a göre hacr, malın boşa sarfedilmesinden daha büyük bir zarardır. Zira hür bir insan için hacr edilmek, mallarının yok olmasından daha çok elem ve ıztırap vericidir.
Bir kimse, sefih ve matuh insanların hacr edilmesinde toplumun maslahatı da vardır diyemez. Çünkü toplumun maslahatı, malların üretici ellere intikalindedir. Onları, çalıştıramıyan kimselerin zimmetinde tutmakta ve başkalarını onlara bekçi yapmakta bir maslahat yoktur. O halde toplumun maslahatı, malların uyuşuk ellerden çıkıp çalışan ellere geçmesindedir. Mal, beceriksiz ve onu tutamıyan bir ele geçerse o zaman, onu işletecek ve muhafaza edecek başka ellere bırakmak gerekir. İmam Ebu Hanife «Ben, 25 yaşına ulaşmış bir insanı hacr etmekten haya, ederim», derdi. İşte bu, büyük İmamın insanlığa ve şahsî hürriyete gösterdiği saygının bir delili ve insan için tanıdığı yüksek şerefin bir nişanesidir.
Mısır mahkemelerindeki tecrübeler isbat etmiştir ki; sefih ve matuhun hacr'i için açılan dâvalarla mal sahibinin maslahatı korunmak istenmemekte, ancak bununla kişiye işkence etmek, onun iyilik yapmasını engellemek istenmektedir. Bu dâvaların asıl sebebi, bazı mirasçıların kendi menfaatlarını teminat altına almak endişesidir. Halbuki İslâm hukukçularına göre hacr, mirasçıların korunması için değildir. Çünkü, mal sahibi yaşadığı müddetçe onların ne mal üzerinde, nede mal sahibi üzerinde hiç bir hak ve selâhiyetleri yoktur.[276[42]]

Borçlu Hacr edilmez ve hiç kimse malındaki tasarruf hakkından alıkonamaz: İmam Ebu Hanife, nasıl sefih ve matuhu hacr etmiyorsa aynı şekilde borçlu (medîn) kimseyi de hacr etmez ve malındaki tasarruf yetkisini kısıtlamaz. İsterse borçları malının tamamını aşmış olsun. O, ancak borçluyu borcunu ödemek üzere takip, hapis ve bedenî olarak icbar etmek cihetine gider. Zira, borcunu ödemekten kaçınan kimse alacaklıya zulmetmektedir. Peygamberimiz; «İmkânı olduğu halde borcunu sallayan kimse cezayı haketmektedir» buyurmuştur. Fakat, borçlunun tasarruf iradesi, akit ve sözleşme hakkı elinden alınamaz. îslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, Ebu Hanife'nin ileri sürdüğü bedenî cezaları kabul etmekle beraber, borçlunun malı üzerindeki kavli tasarrufunu da velinden almaktadır. O, borcunu ödemedikçe mülkünde tasarruf edemez. Borcu malının tamamını aşmasa dahi, malı cebren satılarak borcu ödenir.
İmam Ebu Hanife ise, fıkhında, insanın iradesini elinden alıp onun malında başkasının kavlî tasarrufunun geçerli oluşunu kabul etmemektedir. Ona göre mülkiyetle hürriyet birbirinden ayrılmaz. Mülkiyetin bulunduğu yerde tasarruf hürriyeti de bulunur. Ve asla bunlar birbirinden ayrılmaz. İmam A'zanı, böylesine, daima hürriyetten yana olmuştur.
Ebu Hanife, insanın mülkündeki tasarruf hürriyetini o derecede korur ki, mahkemenin dahi bu hürriyete müdâhale etmesini ve onu kayıt altına almasını kabul etmez. İnsanın

[276[42]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/245-246.

kendi mülkündeki tasarrufu başkasına zarar verecek olursa, o zaman bu, şuurlu dinî bir vicdana havale edilir. Çünkü bu gibi şeylere mahkemece yapılan müdâhaleler daha çok husûmet ve çekişmelere, dinî duyguların zayıflamasına sebep olur. İnsanın dinî duygusu zayıfladıktan sonra bunu elde ettiği maddi şeyler telâfi edemez. Beri yandan,' dinî sağlam bir duygu, hertürlü tecavüz ve çekişmeyi tek başına önlemeye kâfidir. Bir insan kendi maslahatının, komşusunun maslahatıyla ortak oluşunun şuuruna sahip olursa, daima ona iyilik etmeyi düşünür. Bunların arasına mahkeme yoluyla bir müdâhale yapılırsa müşterek maslahat duygusu zayıflar. İsteyerek ve hürriyet içerisinde yardımlaşmanın yerini düşmanlık alır. Ebu Hanîfe, insanların muamelelerinde dîne bağlı müsamahakâr hürriyeti, müsamaha ruhundan yoksun ve zorlayıcı kazâî hükümlere daima tercih eder.

Rivayet edildiğine göre; bir kişi, Ebu Hanife'ye gelip komşusunun evinde kendisinin duvarına yakın bir yerde kuyu kazdığından şikâyetlenmiş ve bu, kuyunun devamlı kullanılması sebebiyle kendi duyarının zarar göreceğini söylemiştir, İmam A'zam da ona; git komşuna söyle, demiştir. Şikâyetçi şahıs da; ona söyledim dinlemedi, demiştir. Bunun üzerine Ebu Hanîfe ona; öyleyse git, sen de evinin dahilinde onun kuyusunun karşısına bir lâğım çukuru kaz, diye söylemiştir. Adam da, Ebu Hanîfe'nin dediğini yapmıştır. Tabıatiyle çukurun pis suyu komşusunun kuyusuna sızmaya başlayınca o, bunun üzerine kendi kuyusunu kapatmak zorunda kalmıştır. İşte Ebu Hanife'nin bu tavsiyesi, komşular arasında yardımlaşma duygusunun gelişmesini hedef tutmaktadır.

Ebu Hanîfe, insanın mülkündeki tasarruf hürriyetini korumak maksadıyladır ki vakfın lüzumu'na (yani vakfın, vâkıfın hayatında kesinlik ifade etmesine) cevaz vermemiştir. İmam A'zam'a göre vakfın lüzumu, mal sahibinin kendi mülkünde tasarruf hakkını engellemektedir. Ona göre tasarruf hakkı olmayan bir mal sahibi düşünülemez. Vakfın, vâkıfın mülkiyetinden çıkmış olduğunu da Ebu Hanîfe kabul etmez. Çünkü vâkıfın mülkiyetinden çıkan vakıf mal, sahipsiz kalmaktadır. İşte böyle bir şeyin mülkiyet vasfı ortadan kalkmaktadır. Vakfın, Allah'ın mülkü olduğunu söylemek de Ebu Hanîfe'yi tatmin etmez. Çünkü bu, kuru bir lâftan ibarettir. Zira aslında, her şey Allah'ın mülküdür. Dilimizdeki mülkiyet mefhumu, bir malın Allah'a nisbet edilmesiyle değil, insana nisbet edilmesiyle açıklanır. Ancak Ebu Hanîfe, böyle bir vakfın cami için yapıldığı takdirde kesinleşebileceğini düşünür. Zira cami Allah'a ibadet için ayrılmış bir yer olup mülkiyeti sadece Allah'a izafe edilir; başka birine izafe edilemez.[277][43]

Hanefi Mezhebinin Nakil Ve Tedvini

îmam Ebu Hanife, başlı başına bir kitap'telif etmemiştir. Ancak ona birtakım küçük risaleler nisbet edilmektedir. el-Fikhu'I-Ekber, el-ÂIim ve'1-Müteallim, 132 H. yılında ölen talebesi Osman el-Betti'ye yazdığı risale ile Kaderiyye görüşlerini reddetmek için kaleme aldığı risale bunlar arasındadır. Bu risalelerin hepsi kelâm ilmine, öğüt ve nasîhata dairdir. îmam A'zam, fıkha dair bir eser yazmamıştır. Onun fıkhı görüşlerini, ictihad ve fetvalarını nakleden ve bir araya toplayan talebeleridir.

Ebu Hanîfe'nin fıkhmı ve ilmî çalışmalarını unutulmaktan kurtaran kıymetli talebeleri arasında, bilhassa, iki isme Taslamaktayız. Bunlara, îslâmm fıkıh tarihinde, İmam A'zam'la Uzun zaman arkadaşlık ettikleri, ondan ayrılmadıkları ve hocalarının kurmuş olduğu fıkıh ekolünü yaşattıkları için «sâhibeyn» (iki arkadaş veya iki talebe) adı

[277][43] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/246-247.

verilmektedir.
İşte bunlardan birincisi Yakub b. îbrahim el Ensârî (öl. 182 H.) olup «Ebu Yusuf» diye bilinir ki, oğlu Yusuf ile künyelenmiştir. îmam Ebu Yusuf, İmam Ebu Hanîfe öldükten sonra 32 yıl daha yaşamıştır. Ebu Yusuf'un yazmış olduğu ve Ebu Hanîfe'nin görüş ve rivayetlerini de içine alan önemli eserleri şunlardır:
1 — Kitab'ul-Âsâr: Bu eseri, Ebu Yusuf un oğlu Yusuf babasından, o da Ebu Hanîfe'den rivayet etmiştir. Bu eserdeki senedler, Ebu Hanife'den sonra Uz. Peygamber'e, bir sahabîye veya Ebu Ha-nife'nin rivayetini benimsediği bir tabiîye dayanır. Aynı zamanda bu «serde o, Irak fakihlerinden bir çok tabiilerin fetvalarını toplamıştır. Bu eser, Ebu Hanîfe'nin istinbat metoduna bağlı olan bir fıkıh mecmuası duruumnda olup îmam Ebu Hanîfe'nin istinbat ve ic-tihad'daki mevkiini göstermektedir.
2 — İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbni Ebi Leylâ: Bu eserde Ebu Yusuf, 148 H. tarihinde ölen Kadı İbni Ebî Leylâ ile İmam Ebu Hanîfe arasındaki ihtilâfları toplamıştır. Burada, Ebu Hanîfe'nin görüşlerinin bir müdafaası yapılmaktadır. Ebu Yusuf'un bu eserini rivayet eden Muhammed b. el-Hasen eş-Seybâni'dir.
3 — er-Reddü Alâ Siyeri'l-Evzâî: Bu değerli eserde, savaş halinde müslüm anlarla gayri müslimler arasındaki alâka ve münasebetler ve cihadla ilgili hususlarda Evzaf ile diğerleri arasındaki ihtilâflar yeralmaktadır. Burada Ebu Yusuf, Iraklıların görüşünü desdeklemekte ve Evzaî'nin fikirlerini reddetmektedir.
4 — Kitab'ul-Harâc: Ebu Yusuf, bu ölmez eserinde islâm devletinin maliyesi için değişmez ve sağlam bir nizam ortaya koymaktadır. Burada o, hocası Ebu Hanîfe'ye muhalefet ettiği meseleleri de ele alıp hem kendi görüşünü hem de hocasının görüş ve içtihadını büyük bir samîmiyyet, ciddiyyet ve ilim adamından beklenilen bir dürüstlükle anlatır. Burada ihtilaflı olduklarını anlatmadığı hususlarda onun hocasıyla fikir birliğine sahip olduğu düşünülebilir.[278[44]]
İmam A'zam'ın mezheb ve görüşlerinin yayılmasını sağlayan ikinci talebesi, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânîdir. O, 132 H. yılında doğmuş ve 189 H. yılında ölmüştür. İmam Muhammed, Ebu Hanîfe'nin derslerine kısa bir müddet devam edebilmiştir. Fakat, Ebu Hanîfe ile başladığı tahsilini Ebu Yusuf'tan tamamlamış olup İrak fıkhının hafızı sayılır. Bütün bölümlerini içine almak üzere fıkhı tedvin eden ilk ilim adamı odur. Kendisine bu fıkhî çalışmalarında ikinci hocası Ebu Yusuf yardımcı olmuştur. İmam Muhammed'in fıkıh mecmuaları çoktur. Fakat, fıkıh'da gerçekten ilk kaynak vazifesi gören eserleri şu altı kitabıdır:
1 — el-Asl (el-Mebsût)
2 — ez-Ziyâdât
3 — el-Câmi'us-Sağîr
4 — el-Câmi'ul-Kebir
5 — es-Siyer'us-Sagir
6 — es-Siyer'ul-Kebir
İmam Muhammed bu kitaplarının bir kısmını hocası Ebu Yusuf'la müzakere etmiş, bir kısmını da ona arzetnıiştir. «Kebir» diye vasıflandırdığı kitapları tek başına rivayet ettiği, «Sagîr »diye vasıflandırdığı kitapları da Ebu Yusuf'a arzettiği söylenmektedir.
Bu altı kitaba, îmam Muhammed'den açıkça rivayet edildiği için «Zâhir-i Rivaye» adı verilir. Bunlar Hanefi Mezhebinde kaynak vazifesini görür. Özel bir tercih sebebi

[278[44]] Kitabul-Harac, sayın Dr. Ali özek tarafından dilimize çevrilmiş ve neşredilmiştir. Çeviren.

bulunmadıkça bu kitaplardaki görüşler terkedilmez. îmam Muhammed'in aynı derecede iki kitabı daha vardır:
1 — Kitab'ur-Redd Ala Ehl'il-Medine
2 — Kitab'ul-Âsâr
Bunlardan ikincisi, Ebu Yusuf'un «Kitab'ul-Âsâr» ından çok şey nakleder. İmam Muhammed'in «Kitab'ur-Redd Âlâ Ehl'il-Medine» sini İmam Şafiî rivayet etmiştir.
İmam Muhammed'e nisbet edilen başka eserler de vardır. Fakat bunlar güvenilir râvîlerce nakil ve rivayet edilmesi bakımından önceki kitaplarının derecesinde değildir. Bu kitaplar şunlardır:
1 — el-Keysâniyyât
2 — el-Hârûniyyât
3 — el-Cürcâniyyât
4 — er-Rakkıyyât
5 — Ziyâdet'Uz-Ziyâdât
Bu kitaplara «Gayri Zâhir-i Rivaye» denilir. Çünkü bunlar, İmam Muhammed'den açıkça rivayet edilmemiştir.[279[45]]

Hanefi Mezhebi'nîn Gelişmesi Ve Yayılışı

Hanefî mezhebi istinbat ve tahric sayesinde son derecede gelişmiştir. Bu mezhebin gelişerek yayılmasını sağlıyan âmiller şu üç noktada toplanabilir:
1 — İmam Ebu Hanife'nin talebeleri pek çoktu. Bunlar, onun görüşlerini yaymak, fıkhının dayandığı esasları açıklamak hususunda çok gayret göstermişlerdir. Pek az meselede hocalarına muhalefet etmişlerse de umumî olarak onun görüşlerine uymuşlardır. İster hocalarına uysunlar isterse muhalefet etsinler, onun dayandığı delilleri açıklamayı ihmal etmemişlerdir. Aynı zamanda Ebu Hanîfe'-nin görüşlerine dayanarak birçok fer'î meseleleri ele alıp incelemişler ve bu meselelerin dayandığı kıyasları açıklamışlardır.
2 — İmam Ebu Hanife'nin talebelerinden sonra gelen ve bu mezhebe bağlı olan fakihler, hükümlerin illetlerini ortaya kovmaya ve bunları gelecek asırlarda meydana çıkacak olan meselelere tatbik etmeye çok önem vermişlerdir. Bunlar, mezhebin fer'î meselelerde dayandığı hükümlerin illetlerini tesbit edip ortaya çıkardıktan sonra birbirine benzeyen bütün meseleleri genel kaideler altında toplamışlardır. Böylece, çeşitli furû' meselelerini içine alan külli kaide ve nazariyeler koyarak, mezhebi sistemleştirmişlerdir.
3 — Hanefî Mezhebi, çeşitli örfleri bulunan birçok ülkelere yayılmıştır. Bu ülkelerde yeni hükümler çıkarmayı gerektiren bir çok olaylar meydana gelmiş ve bu sırada Abbasi devletinin resmî mezhebi olmak sıfatıyla Hanefî Mezhebi, bu meseleleri halletmek mecburiyetinde kalmıştır, İşte Hanefî Mezhebi, Abbasi Devletinin resini mezhebi olarak beşyüz seneden fazla İslâm ülkelerinde tatbik edilmiştir. Harun er-Reşîd, Ebu Yusuf u Bağdad kadısı olarak tâyin et-; mistir. Aynı zamanda Ebu Yusuf, Başkadı (Kâdı'l-Kudât) lık makamında olup bütün vilâyetlerin kadıları onun emriyle tâyin ediliyordu. Ebu Yusuf, tabiî olarak ancak Hanefî Mezhebini benimseyen fakihleri kadı tâyin ediyordu. Bu suretle Hanefî mezhebi büyük bir yayılma imkânına kavuşmuştur.

[279[45]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/248-250.

Şüphesiz, çeşitli örfler istinbat işini geliştirmiştir. Bilhassa Hanefî mezhebine göre, hakkında nass bulunmayan meselelerde ve istinbatm kıyasa dayandığı yerlerde örf, istinbat esaslarından birini teşkil eder.[280[46]]

Hanefî Mezhebi'nîn Yayıldığı Ülkeler

Hanefi mezhebi, Abbasi Devletinin hâkim olduğu bütün ülkelerde yayılmıştır. Mezhebin otoritesi devletin otoritesiyle orantılı idi. Devletin otoritesi zayıfladığı zaman mezhebin otoritesi de zayıflıyordu. Ancak, bazı ülkelerde tamamen halka mal olurken, diğer bir kısım ülkelerde de sadece resmî mezheb olarak kalıyor ve ibadet hususunda halk üzerinde hâkimiyet kuramıyordu. Irak, Mâverâünnehr ve fethedilen doğu İslâm ülkelerinde hem resmî, hem de halkça benimsenen mezheb, Hanefi mezhebi idi. Türkistan ve Mâverâünnehr'-de Şafiî mezhebi ile Hanefî mezhebi arasında sert mücadeleler olmuş ve her iki mezheb bilginleri birbiriyle şiddetli tartışmalara girmişlerdir. Matem törenlerinde bile fıkhî tartışmalar yapılır ve bu tartışmalar taziye yerine geçerdi. Bu türlü sürekli fıkhî münazaraların sonunda çeşitli deliller ve bu delillerden de ilim doğmuş, müs-lümanlar arasında her hangi bir düşmanlık yaratılmamıştır.
Irak ve doğu İslâm ülkelerine bir gözatarsak görürüz ki, Hanefî mezhebi Şam'da hem halkın hem de hükümetin mezhebi olmuştur. Mısır'a doğru gelirsek, Mâlikî ve Şafiî mezhebinin Mısır halkı üzerinde hâkimiyyet kurma mücadelesi ettiğini görürüz. Çünkü Mısır'da bir yandan İmam Mâlik'in birçok talebeleri bulunuyordu-, öte yandan da İmam Şafii hayatının son kısmını Mısır'da geçirerek ölmüş ve oraya defnedilmişti. Dolayısıyla, Mısır'da her iki mezhebe mensup seçkin ilim adamları bulunuyordu.
Daha sonra Hanefi mezhebi, resmî bir mezheb olarak, Mısır'a gelmiş, fakat halk üzerinde bir otorite sağlayamamıştır. Mısır'ı Fatımî Devleti işgal edince, Hanefî mezhebinin buradaki resmi otoritesini kaldırmış ve yerine Şiî İmamî mezhebini hâkim kılmıştır. Fatımîlerin yerine geçen Eyyûbîler, Şafiî mezhebini desteklemişler, yalnız Nuruddin eş-Şehid (öl. 569 H.)[281[47]], Hanefî mezhebini halk arasında yaymaya çalışmış ve bu mezheb için medreseler yaptırmıştır. Kölemenler devrinde Mısır'da her dört mezhebe göre kazâî hükümler verilmiştir.
Kavalalı Mehmet Ali Paşa (öl. 1849 M.) Mısır'a hâkim olunca tek başına Hanefi mezhebini resmi mezheb olarak ilân etmiştir.
Hanefî Mezhebi Mısır'dan Batıya (Mağribe) geçememiştir. Ancak Esed-b, el-Furat b. Sinan (öl. 213 H)[282[48]] devrinde Mağrib'e geçen Hanefî mezhebinin ömrü, orada çok kısa olmuştur. Çünkü Ağlebiler Devletinin otoritesi çok güçlü idi ve bu hanedan mensupları Mâliki mezhebini tutuyorlardı. İşte bu yüzden Mağrib ve Endülüs'de tek başına Mâliki mezhebi yayılma imkânını [283[49]]bulmuştur.[284[50]]

280[46] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/250-251.
281[47] Bu sultan, Musul Atabeyi İmamüddin'in, Suriye ve civarında geniş bir hükümdarlık kuran oğlu ve el-Melik el-Adü unvanıyla anılan Nuruddin Mahmud'dur. Bilhassa bu, Hanefî mezhebini hâlam olduğu yerlerde yaymış ve bir çok medrese, hastane ve dârul-hadîs inşâ etmiştir. Salânaddin Eyyûbî ve amcası Şirkûh onun kumandanları olup, bunları, Mısır'a o göndermiştir. Çeviren.
282[48] Bu zat, 142 H. yılında Kayravan'da doğmuş, önce İmam Mâlik'ten, sonra da Bağdad'a gelip Ebu Hanîfe'nin talebelerinden ders okumuştur. 181 H. yılında Kasavan'a dönen ve bir müddet sonra meşhur bir faldh olarak dikkati çeken Esed b. el-Furat, Kayravan Kadılığına tâyin edilmiş ve Hanefî mezhebini Tunus ve Cezayir'de yaymaya çalışmıştır. 213 H. yılında Sicilya'ya karşı sevk ve idare ettiği askerî herakâtı sırasında vebaya yakalanarak ölmüştür. Çeviren.
283[49] Osmanlılar zamanında, İmparatorluğa dahil olan bütün ülkelerin resmî mezhebi, Hanefî mezhebi olup kazaî hüküm ve fetvalar tamamen bu mezhebe göre verilmiştir. Irak, Horasan, Sicisfan, Türkistan, Mâverâün-nehr, Kafkasya, Azerbaycan, Kıran, Kazan, Çin, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Suriye, Yemen, Habeşistan, Anadolu, Balkanlar ve Türkler vasıtasıyla fethedilip İslâmlaştınlan ülkelerdeki müslümanlann ekserisi Hanefî Mezhebine bağlıdır. Bazı ülkelerde Hanefî mezhebi için «Türklerin Mezhebi» denmek bir gelenek olmuştur.

İMAM MÂLİK ve MEZHEBİ[285[1]]

İmam Mâlik(93 —179 H.)

Irak'ta Küfe Mescidinde Ebu Hanife'nin ders halkaları vardı. Onun etrafını, metod ve istinbat ettiği fer'î fıkıh meselelerini gelecek nesillere nakleden talebeleri sarmakta idi. Fıkhî görüşleri talebeleri tarafından gelecek nesillere nakledilen en eski fakih, belki de odur. Buna muvazi olarak Medine'de de başka bir ders halkası vardı. Bu halkayı başka bir İmam teşkil ediyor, onun etrafını da fıkıh ve hadis öğrencileri sarıyordu. O, ders halkasını, Peygamber (S.A.) in Mescidinde teşkil etmeyi ve aynı zamanda Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattab'ın, müslümanlann dâvalarını halletmek ve devlet işlerini düzenlemek için oturduğu yerde oturmayı tercih etmişti. Hicrî II. yüzyılın II. yarısında Peygamber'in Mescidine girenler burada yaşlı, top sakallı, kumral yüzlü, Uzun boylu ve heybetli bir üstadla karşılaşırdı. Etrafını çevreleyenler, heybetinden dolayı onun yüzüne doğrudürüst bakamazlardı. İşte bu zat, Hicret Yurdu'nun îmam'ı Mâlik b. Enes idi. Allah ondan razı olsun![286[2]]

Soyu, Doğumu Ve Gençliği

En sağlam rivayetlere göre İmam Mâlik, 93 H. yılında Medine'de Yemen kabilesine mensup Arab asıllı bir ana - babadan doğmuştur. Babası Yemenli Zû Asbah kabilesine mensup olup adı Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahi'dir. Annesi de, yine Yemen'in Arab kabilelerinden el-Ezd kabilesine mensup olup adı Âliye Binti Şureyk el-Ezdiyye'dir.

İmam Mâlik'in dedesi Mâlik, Yemen'in bir valisinden gördüğü zulüm üzerine Msdîne'ye gelip yerleşmiş ve Kureyş'e mensup olan Benî Teym b. Murra kabilesiyle hısım olmuştur. Sonra bu kabile mensuplarıyla dostluk (velâ') akdetmiş ve gerekince kendisine yardım etmelerini sağlamıştır. Mâlik ailesi, Medine'ye yerleştikten sonra bu aileye mensup olanların çoğu kendisini ilim, hadîs, sahâbîlerin haber ve fetvalarını rivayete vermiştir. İmam Mâlik'in dedesi büyük tabiîlerdendi. Ondan, oğlu, yani İmam Mâlik'in babası Enes ve Ebu Süheyl diye anılan Nâfi' birçok rivayetler yapmıştır. Burada adı geçen Ebu Süheyl, rivayete en çok önem veren biri olup îbni Şihp,b ez-Zühri'nin hocaları arasındadır. Gerçi îbni Şihab yaşça ondan pek farklı değildi. İbni Hacer'in «Fethu'1-Bârî» sinde aynen şöyle denilmektedir: «Ebu Süheyl Nafi' b. Ebî Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir, İsmail b. Ca'fer'in hocasıdır. O, Zührî'nin de hocaları arasında olup Zühri'nin talebeleri de ona yetişmiştir. Yani Ebu Süheyl, Zührî'den sonra

---

Dünyadaki bütün müslümanlann yaklaşık olarak üçte ikisi Hanefî roez-heblndedir. Çeviren.

284[50] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/251-252.

285[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/253.

286[2] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/255.

vevat etmiştir.[287[3]]
O halde İmamamız, ilim ve hadis rivayetiyle meşgul olan bir ailede doğup büyümüştür. Gerçi babası, rivayet bakımından dedesi Mâlik ile amcası Ebu Süheyl'in seviyesinde değildi. Buna göre onun gençliğinde ilim ve rivayete yönelişi, başka bir sanata meyletmeyi-şi, hattâ kendisini tamamen ilme verişi normal birşeydir. İmam Mâ-lik'in «Nadr» isminde bir kardeşi vardı ki o da hadis tahsil etmiş, tâbiîn'in bilginlerinden ayrılmamış, onlardan ilim öğrenmiştir. İmam Mâlik, rivayete yöneldiği zaman kardeşinin şöhretine binaen Ahu'n-Nadr (Nadr'm kardeşi) diye biliniyordu. Daha sonra kendi şöhreti kardeşini bastırdı ve tersine Nadr, Ahû-Mâlik (Mâlik'in kardeşi) diye anılmaya başladı.
Onu, hem aile muhiti, hem de umumî çevresi ilme ve ilim tahsiline yöneltiyordu. Çünkü yaşadığı muhit, Uz. Peygamber'in hicret ettiği, şeriatın vatanı, nurun kaynağı, ilk İslâmî hükümlerin vaz'edil-diği, Uz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman devirlerinde İslâm'ın merkezi olan Peygamber Şehri Medine idi. Uz. Ömer devri, Kur'an ve Pey-gamber'in Sünnetinden istinbat edilen İslâmî hükümler üzerinde ittifak hâsıl olan bir devirdir ki, bu hükümler, aynı zamanda İslâmiyet'in gölgesinde gelişen medeniyetler için çok yararlı olmuştur.
Medine, Emevîler devrinde de şeriatın merkezi ve âlimlerin mercii olmaya devam etmiştir. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ile Abdulmelik b. Mervan'ın istişare ettiği bir sahâbî idi. Abdullah b. Ömer bunlara: «Eğer meşveret yapmayı istiyorsanız hicret ve sünnetin yurdundan ayrılmayınız», diye yazmıştır. Ömer b. Abdil-aziz, diğer ülkelerdeki müslümanlara sünnetleri öğretmek için, Me-dînelilere de yanlarında bulunan ve geçmişlerden kendilerine intikal eden şeyleri sorup öğrenmek içih yazılar yazmıştır.
İşte İmam Mâlik'in gençliğinde Medine bu durumda idi. Yâni hicret yurdunun İmamı, bu Peygamber Şehrinin ve kendisini ilme sevkeden aile muhitinin gölgesinde yetişmiştir.[288[4]]

İlim Tahsîlî

İmam Mâlik, önce Kur'an-ı Kerîm'i hıfzetmiş ve ailesine, amcası ve ağabeyi gibi, kendisinin de ilim meclislerine gidip okumasını teklif etmiştir. Ailesi de onun bu isteğini müsbet karşılamış ve bu hususta kendisine en çok annesi ilgi göstermiştir. Annesine, ilim tahsili için gitmek istediğini söylediği zaman O, kendsne en güzel elbi-seleri giydirmiş, sarığını sarmış ve: «Şimdi git, oku ve yaz...» demiştir. Annesi sadece Mâlik'in kıyafetine önem vermemiş, aym zamanda onun tahsil edeceği hocaları da seçmiştir. O, oğluna;'«Rabîa1"ya git, onun ilim ve edebini öğren», derdi. Bu Rabia, Medine'de re'y ile meşhur olan büyük bir fakihtir. Annesinin bu teşvikiyle İmam Mâlik, Rabiatu'r Re'y'in derslerine devam etmiş ve genç yaşında ondan re'y'e dayanan fıkhı öğrenmiştir. Hattâ bir çağdaşı; «Mâlik'i, Rabia'nın ders halkasında gördüm, kulağında askıküpe (şenf vardı), demiştir[289[5]].
Bundan sonra Mâlik, daldan dala konan ve her istediği ağacın, meyvesinden faydalanan bir kuş gibi, bütün âlimlerin meclislerine gidip gelmiştir. Fakat onun

---

287[3] Fethu'I-Bârî Şerhu'l-Buhârî, c. IV, s. 80.
288[4] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/255-256.
289[5] Şenf, erkek çocukların kulakları üzerinden takılan bir çeşit küpedir. Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercemesînde buna «askıküpe» demektedir. Çeviren.

yanından hiç ayrılmadığı, kendisine daima mürşidlik yapan bir hocası olması gerekirdi ki O, İbni Hürmüz'ü böyle bir üstad olarak kabul etmiş ve yanından ayrılmamıştır. Genç bir talebe olan Mâlik, hocasına karşı büyük bir hayranlık ve muhabbet duyar ve onun ilmini takdir ederdi. O, hocası hakkilicla şöyle der: «İbni Hürmüz'ün derslerine onüç sene devam ettim. Ondan öyle ilimler öğrendim ki, bunların bir kısmını halkdan hiç kimseye söylemiyorum. O, hava ehlini red bakımından ve insanların ihtilâf ettikleri şeyler hususunda onların en bilgini idi.» Mâlik, hocasının edebiyle edeplenmiş, onun ilim ve hikmetini ögrenniaştir. O, bu hususta der ki: «İbni Hürmüz'ün şöyle dediğini ismini: Bir âlim, talebesine «lâ edrî bilmiyorum» demeyi miras olarak bırakmalıdır. Tâ ki böyle söylemek, onların ellerinde sığınacakları bir vâsıta olsun. Onlara bilmedikleri bir şey sorulduğu zaman «lâ edri bilmiyorum» diyebilsinler.» Mâlik'in talebelerinden îbni Vehb; «İmam Mâlik, kendisine sorulan şeylerin çoğuna «bilmiyorum diye cevap verirdi», demiştir.
İşte İmam Mâlik'in böylesine tesirinde kaldığı îbni Hürmüz, Ab-durrahman b. Hürmüz olup el-A'rac " topal» lakabıyla meşhurdur. O, Haşımîlerin azatlısı idi. Muhaddis ve kıraat ehli tabiîlerdendir. Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudrî, Muaviye b. Ebî Süfyan gibi sahâbîlerden rivayet etmiştir. Kendisinden de ez-Zührî ve Ebu'z-Zinad gibi birçokları rivayet etmiştir. îbni Hürmüz, 117 H. yılında vefat etmiştir.[290[6]]

Îlim Tahsîlîndekî Gayreti

İmam Mâlik, ilim tahsili için her türlü gayreti göstermiştir. Çağındaki bütün bilginlerden faydalanmış ve ilim uğrunda hiçbir şeyini esirgememiştir. Bu uğurda her türlü meşakkate katlanmış ve bütün varını yoğunu harcamıştır. Hattâ tahsil uğruna evini dahi satmıştır. O, hocalarının hiddetine katlanır, şiddetli sıcak ve soğuklarda onların yanına gidip ilim öğrenirdi. Kendisi şöyle der: «Ben, öğle vakitlerinde Nâfi'a gelirdim. Güneşten korunmak için hiçbir ağaç bulamazdım. Dışarı çıkacağı zamanı gözetlerdim. Dışarı çıkınca onu bir an için terkeder ve görmemiş gibi davranırdım. Sonra önüne geçer, kendisine selâm verir ve yine onu terkederdim. Nihayet o içeri girince ben de arkasından girer ve kendisine; İbni Ömer şu meseleler hakkında nasıl düşünüyordu ?diye sorardım. O da, bu sorularımı cevaplandırırdı. Fakat, daima hiddetli idi.»[291[7]]
Adı geçen Nafi', Abdullah b. Ömer'in, azatlısı olup onun ilmini, Peygamber'den yapmış olduğu rivayetleri, sahâbîlerin amelini ve özellikle Emîru'l-Mü'minîn Ömer el-Faruk'un tatbikatını nakletmiştir.
Yukarıdaki ifadeden, İmam Mâlik'in güneşin sıcağına nasıl katlandığını, hocasının hiddetinden nasıl korktuğunu, ondan Abdullah b. Ömer'in ilmini öğreninceye kadar nasıl sabır gösterdiğini anlıyabiliriz. Hocasına yük olmamak ve onu, sorularına cevap vermek hususunda bıktırmamak için nasıl titizlik gösterdiğini görmekteyiz. O, Uzun zaman hocasını bekliyor, onunla karşılaşınca selâm veriyor, sonra susuyor ve daha sonra soruyordu.
İmam Mâlik, îbni Şihab ez-Zührf den de ders almak hususunda çok gayret gösterirdi. O, Said b. el-Müseyyib gibi birçok tabiîlerden de ilim tahsil etmiştir, Saîd b. el-Müseyyib ile görüşmek için de, Nâfi' ile görüşmek için gösterdiği gayreti göstermiştir.

[290[6]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/257-258.
[291[7]] ed-Dibâc el-Müzehheb, s. 117.

İbni Şihab ile görüşmek için de aynı şekilde davranırdı. îbni Şihab ile görüşmek için onun boş vakitlerini kollar ve sakin bir atmosfer içerisinde ondan istifade ederdi.
İmam Mâlik'den şöyle rivayet edilmiştir: «Bir bayram günüydü. Kendi kendime, bugün îbni Şihab boş olur dedim ve camiden çıkıp onun kapısında bekledim. O, cariyesine: Bak kapıdaki kimdir? dedi. Câriye kapıya baktı ve senin aşkar kölen Mâlik'dir, dedi. O da: Onu içeri al, dedi. Ben içeri girince: Sanırım ki daha evine gitmemişsin, dedi. Evet gitmedim, dedim. Yemek yedin mi? diye sordu. Hayır, dedim. Yemek ye, dedi. Yemeğe ihtiyacım yok, dedim. Öyle ise ne istiyorsun benden? dedi. Bana hadis anlaİmanızı istiyorum, dedim. Yazı yazacak sahîfelerini çıkar, dedi. Ben de çıkardım ve bana kırk tane hadis rivayet etti. Biraz daha rivayet etmesini söyledim. Bu kadar yeter. Bu hadisleri riavyet edersen sen de hafızalardan sayılırsın, dedi.»[292[8]]
İmam Mâlik, görüldüğü gibi işe rivayet ilmiyle başlamıştır ki bu, Peygamber (S.A.)'in hadislerinin ilmidir. Daha sonra sahâbîlerin fetvalarını öğrenmek ve tesbit etmekle uğraşmış ve fıkhî görüşlerini de bu temeller üzerine kurmuştur. Uz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerine çocukluğundan beri saygı duyardı. Hattâ o, ayakta hadîs rivayet etmekten sakmırdı. «el-Medârik»te anlatıldığına göre kendisine; bize Amr. b. Dinar'dan anlat, diye sorulduğunda şöyle demiştir : «Onu hadîs rivayet ederken gördüm. İnsanlar ayakta onun söylediklerini yazıyorlardı. Ben Peygamber (S.A.)'in hadîsini böyle ayakta yazmayı uygunsUz buldum.» O, bir gün hocası Ebu'z-Zinad'a hadis rivayet ederken raslasmış ve halkasma katılmamıştır. Daha sonra onunla karşılaşınca hocası; Bizim halkamıza niçin oturmadm? diye sormuş, Mâlik de şu cevabı vermiştir: «Yer dardı, Peygamber (S.A.)'in hadîsini ayakta dinlemek istemedim.[293[9]]

Tahsil Ettiği İlimler

İmam Mâlik, önce hadîs ve sahâbîlerin fetvalarını öğrendi. Fakat, bununla yetinmeyip hadîs ve rivayet ilminin yanında îslâmla ilgili bütün ilimleri tahsil etti.
Onun çağında akaid etrafında tartışmalar çoğalmıştı. Hâricilerin kendilerine göre bir din ve akide anlayışları vardı. Keysaniyye, İmamiyye ve Zeydiyye gibi şiî fırkaların da kendilerine göre ayrı ayrı görüşleri vardı. Mu'tezilîler de, akide ile ilgili nass'ları kendilerine has metodlarla açıklıyorlardı. Daha başka birçok fırkalar vardı ki bunların bir kısmı, kendilerine islâm adını verdikleri halde, îs-lâmiyetten büsbütün Uzaklaşmışlardı.
Fikrî bir önderlik yapmak isteyen herkesin, bütün bu görüş ve anlayışları bilmesi ve tesbit etmesi gerekiyordu, İşte İmam Mâlik, bütün bunları îbni Hürmüz'den öğrenmişti. Nitekim bunu kendisi anlatır. Gerçi o, öğrendiği şeylerin tamamını talebelerine intikal ettirmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik, ilmi iki kısma ayırıyordu :
a) Bütün insanlara anlatılan mevzûlarla ilgili olan bilgiler: Bu kısma giren bilgiler, hiç kimseye zarar vermez, her insan aklı bunları öğrenip faydalanabilir. Bunlar, Peygamber (S.A.)'in hadisleri, sahâbüerin fetvaları ve bunların halka açıklanması gibi hususlardır.
b) Herkese anlatılmayan ve seçkin kimselere mahsus olan bilgiler : Bu türlü bilgilerin bir kısım kimselere faydasından çok zararı dokunmaktadır. Bunlar, çeşitli fırkaların

---

[292[8]] Tertib u'I-Medârik, yazma, Dâr u'1-Kütüb el-Mısriyye, varak : 121. (Müellif Kadı İyaz'ın bu eserini umumiyetle «el-Medârik» diye zikretmektedir. Çeviren.
[293[9]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/258-259.

görüşleri ve bu görüşler arasında sapık olanların reddedilmesiyle ilgili hususlardır. Bu ihtilaflı meselelerle ilgili hususları herkes anlayamaz veya bir kısmı yanlış anlar. Hattâ bunları reddetmek için uğraşırken bir kısım insanlar, bu sapık görüşlere kendilerini kaptirabilirîer...

îlmin üçüncü bir kısmı daha vardır ki, bu Uzun bir tahsilden sonra açıklanabilir. O da, re'ye dayanan fıkıh olup çeşitli meseleler hakkında fetva verme melekesidir. İmam Mâlik, ancak vuku bulmuş bir mesele üzerinde fetva verirdi. Vuku bulma ihtimali olsa dahi, vuku bulmamış olan meselelere cevap vermezdi.

İmam Mâlik'in, biraz önce söylediğimiz gibi hadîs'e bağlı olarak tahsil ettiği ilim, sahâbîlerin ve kendisinin yetişemediği tabiîlerin fetvalarıdır. Uz. Ömer'in fetvalarını, Abdullah b. Ömer'in fetvalarını, Zeyd b. Sabit, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan ve Peygarmber (A.S.)'den öğrendikleri şeyleri açıklayarak fetvalar veren diğer sahâbîlerin fetvalarını öğrenmiştir. Elbette bu sahâbîler, vahyin gelişine şahit olmuş. Peygamber CS.A.)'i gözleri ile görmüş ve O'nun hidâyet nurundan bizzat faydalanmış kimselerdir. İmam Mâlik; Said b. el-Museyyib, el-Kasım b. Muhammeb, Süleyman b Yesâr gibi sahâbüerin fıkhını yakından bilen, anlayan ve tetkik eden büyük tabiîlerin fetvalarına da çok önem vermiştir.

İmam Mâlik, hadîs-i şeriflerin yanında sahâbî ve tabiîlerin fıkhını öğrenmekle yetinmemiş, aynı zamanda re'ye dayanan fıkha da yönelmiştir. Medine'de Yahya b. Said ve Rabîatu'r-Rey diye bilinen Rabîa b. (Ebî) Abdirrahman gibi re'y taraftarı fakîhlerden ders okumuştur. Öyle anlaşılıyor ki Medine'deki Eabîa ve diğer re'y taraftar fakîhlerden intikal eden re'y. Iraklı fakîhlerin re'yine benzememek tedir. Iraklı fakîhlere göre re'y, kıyasa dayanmaktadır. Onlara gö re kıyas da, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü aralarındaki ortak ve hükme esas teşkil eden illet sebebiyle, hakkın da nass bulunan bir meseleye mukayese ederek açıklamaktır. Rabîe ve diğer Medineli fakîhlere göre re'yin esası, nass'larla çeşitli maslahatları bağdaştırmaya dayanmaktadır. Bu itibarla el-Medârik'de aynen şöyle denilmektedir: «İmam Mâlike: Siz, Rabîa'nın meclisinde kıyas yapar ve bu konuda birbirinizden daha çok fikir beyan eder miydiniz?diye sorulduğunda, O, Vallahi hayır, demiştir.[294[10]]

Bundan anlaşılıyor ki İmam Mâlik, kıyas ve fer'î meselelerin yer aldığı re'y ile fazla uğraşmamıştır. Hatta O, olmamış meseleleri olmuş gibi ele alıp hükümlerini açıklamaktan ibaret olan «takdirî fıkıh»'dan hoşlanmazdı. Bu türlü fıkıh, Irak'da daha çok olup kıyastan, meselelerin hükmüne esas teşkil eden illetlerin araştırılmasından ve bu illetlerin bulunduğu meseleleri aynı hükme bağlamaktan ileri geliyordu.

İşte îmam Mâlik, ilim tahsiline koyulduğu zaman en çok Peygamber (S.A.)'in hadîsleriyle ilgili olan rivayet ilmiyle meşgul olmuş ve bu1 ilmi güvenilir kaynaklardan tahsil etmiştir. O, Peygamber ve sahâbîlerden rivayet edenleri (râvîleri) araştırır, bunlardan fakih olan güvenilir Csika) kimseleri tesbit ederdi. îmam Mâlik, râvîleri tanımak, onların aklî güçlerini ve fıkhî derecelerini kavramak hususunda güçlü bir firaset sahibi idi. Onun —Allah kendisinden razı olsun— şöyle dediği rivayet edilir: «Bu ilim, din ilmidir. Bunu aldığınız kimselere dikkat ediniz. —Peygamber'in mescidinin direklerini işaret ederek— şu sütunların yanında «Peygamber (S.A) şöyle buyurdu...» diyenlerden yetmiş kişiye ulaştım. Bunların hiçbirinden bir .şey almadım. Bunlardan, ancak kendisine Beytu'1-Mal emanet edilebilecek kişi emîn bir kimse

---

[294[10]] İbni Abdilberr, el-Intikâ; Suyutî, Tezyîmıl-Memâlik; Kadı tyaz, Tertîbul-Medârık.

olabilir. Fakat, onların hiçbirisi buna ehil [295[11]]değildi.[296[12]]

Hocaları

Güvenilir râviler, Peygamberimizin şöyle buyurduğunu söylemişlerdir: «İnsanlar, ilim tahsilinde devenin karaciğerine benzerler. Onlar Medîneli bir âlimden daha bilgin — diğer bir rivayete göre daha fakîh— bir âlimi bulamazlar.» Mâliki Mezhebinde olanlar bu hadîs-i şerifin, İmam Mâlik hakkında vârid olduğunu ileri sürerler. Buradaki «Medîneli bir âlim» sözü ile İmam Mâlik'in kasdedildiğini söylerler. Biz ise, bu hadîs-i şerifi daha geniş mânâda kabul ediyor ve bununla Medine'deki ilmin üstünlüğünü, buradaki âlimlerin derinliğini ve çokluk bakımından imtiyazlı olduklarını açıklamak, İmam Mâlik'i de içine alan fikrî bir çevreye sahip oluşu itibariyle Medine'nin şerefini göstermek istiyorUz. Emevîler devri ile Abbasîle-rin ilk devirlerinde Medine'nin ilim bakımından üstünlüğü tarihî bir gerçektir. Hulefâ-i Râşidîn devrinde Medine, sahâbilerin, özellikle onlardan ilk İslâm'a girmiş olanların karargâhı idi. Çünkü Uz. Ömer, ihlâslarmın üstünlüğü, ilimlerinin derinliği sebebiyle onları Medine'de alıkoymuştur. Peygamber (S.A)'in mübarek ilminin hâmili olan bu sâhâ-bîîerin savaşlarda ölüp gitmelerine gönlü razı olmayan Hz. Ömer, onları yanında alıkoymuş ve görüşlerinden faydalanmıştır... İşte bu yüzden onların ilmi, Hz. Osman ve Hz. Ali devrinde bâzıları çeşitli İslâm ülkelerine dağılıncaya kadar Medine'de kalmıştır.

Emevîler devri gelince; âlimler, diğer şehirlerdeki fitnelerin çokluğu ve vahyin merkezi olması, Peygamber (S.A)'in mübarek cismini sinesinde bulundurması hasebiyle Medine'ye sığınmışlardır. Ayrıca sahâbîlerden hayatta kalanlarla, bunlardan ölmüş olan bilginlerin ilim ve rivayetleri burada idi. Tabiîlerin de çoğu Medine'de oturuyordu. Irak, Şam ve diğer memleketlerde bulunan tabiîler, sayıca Medine'dekilerden çok daha az idiler. Emevîler devrinin sonuna doğru âlimler çeşitli fitnelerden ve tahtları sallantıya düşen hükümdarların baskılarından kaçıp Hicaz'a geliyorlardı. Daha önce de gördüğümüz gibi Irak fukahasımn başı olan İmam Ebu Hanîfe, canını kurtarmak için Mekke'ye sığınmış ve altı yıl Beytullah'ın mücaviri olarak kalmıştır.

İmam Mâlik, zekî ve kavrayışlı bir genç olarak böyle bir muhitte yetişmiş, işare't ettiğimiz yüz kadar büyük bilginden ilim tahsil etmiştir. O, buradaki bütün düşünce metodlarını öğrenmiştir. Hattâ İmam Ca'fer-i Sâdık'm meclislerini de kaçırmazdı. el-Medârik'de kendisinden aynen şöyle nakledilmektedir:

«Ca'fer b. Muhammed'e gelirdim. O çok şakacı ve güleç yüzlü idi. Yanında Uz. Peygamberin adı anılınca yüzü sararırdı. Ona Uzun zaman devam ettim. Her görüşümde onu ancak üç şeyden biri ile meşgul bulurdum: Ya namaz kılar, ya oruç tutar veya Kur'ân okurdu. Abdestli olmadan Uz. Peygamber'den hadis rivayet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. O, Allah'dan korkan zâhid ve âbid âlimlerden idi. Yanma geldiğim zaman yastığını alır, mutlaka bana ikram ederdi...»[297[13]]. İmam Mâlik, onun ve diğer hocalarının faziletlerini burada Uzun Uzun.anlatır.

İmam Mâlik, Medine'deki bütün sahâbîlerin rivayet ve fetvaları ile Uz. Peygamberin sözlerini toplamak için büyük bir gayret göstermiştir. O, Uzun zaman îbni Hürmüz'den ayrılmadığı halde Medine'nin öteki bilginlerinden de ilgisini kesmemiştir. Kendisi Me-

---

[295[11]] İbni AbdÜberr, el-tntDtâ'.
[296[12]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/259-261.
[297[13]] el-Medârik, varak: 210.

dine'de ilim tahsil ettiği bilginlerin silsilesini şöyle anlatır:
«îbni Şihab ez-Zührî'nin şöyle dediğini işittim: Biz bu ilmi Ravza-i Mutahhafa'daki insanlardan aldık. Onlar: Said b. el-Mûseyyib, Ebu Seleme, Urve, el-Kasım, Salim, Hârice, Süleyman ve Nafi'dir... Sonra onlardan îbni Hürmüz, Ebu'z-Zinad, Rabîa, el-Ensâri ve bir ilim denizi olan îbni Şihab rivayet etmiştir. Bunların hepsi yukarıda adı geçenlerden okumuşlardır.»298[14].
Bu gösteriyor ki îmam Mâlik, îbni Hürmüz, Ebu'z-Zinad, Rabîa, Yahya b. Said el-Ensârî ve İbni Şihab ez-Zührı'den tahsil görmüştür.
Daha önce de söylediğimiz gibi İmam Mâlik, Abdullah b. Ömer'in fetvalarıyla onun, babası Uz. Ömer'den naklettiği şeyleri ve azatlısı Nâfi'in rivayetlerini biliyordu. O, bu yolla Uz. Ömer, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve benzeri sahâbîlerin fıkhına dayanmaktadır.
İmam Mâlik'in yukarıda adlarını andığı bilginler, sahabe ve tabiilerin fıkhını rivayete önem vermekle beraber, onların rivayet veya re'y'e dayanan fıkha karşı gösterdikleri ilgi değişiktir. Meselâ, Abdullah b. Ömer'in azatlısı Nâfi', Ebu'z-Zinad ve îbni Şihab ez-Zührî'nin fıkhı daha çok rivayete, buna mukabil Rabia ve Yahya b. Said gibi fakihlerin fıkhı da daha çok re'y'e dayanmaktaydı. Îbni Hürmüz'e gelince, onun hakkında îmam Mâlik'in rivayetleri arasında fazla bir şey bulamıyorUz. Lâkin İbni Hürmüz'ün, İmam Mâlik üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğu muhakkaktır. Öyle görünüyor ki O, İbni Hürmüz'den îslâm kültürü, akaid ve fırkalara dair konularda çok faydalanmıştır. Buna yukarıda da dokunmuştuk. Fakat ibni Hürmüz, kendisinden rivayet edilmesini istemezdi. Bu yüzden o, İmam Mâlik'i, rivayet senedinde kendisini anmaktan menetmiş, Uz. Peygamber'den bir şey rivayet edilirken yanılmış olması korkusuyla kendi isminin şöhret bulmamasını istemiştir.
Bu açıklamalara dayanarak, îmam Mâlik'in hocalarını iki kısma ayırabiliriz:
1 — Fıkıh ve re'y üstadları,
2 — Hadîs ve rivayet üstadlan.
îmam Mâlik bu üstadlann hepsinden ders almış, fakat her öğrendiği şeyi olduğu gibi kabul etmeyip tetkik ve tenkit süzgecinden geçirerek, bâzısını kabul etmiş, bâzısını da reddetmiştir. îbni Hürmüz'ü çok takdir, ettiği halde, sözlerini tetkik süzgecinden geçirir ve kendisi ile münakaşa ederdi. Bu sebepten îbni Hürmüz, onunla ilmî mübâhaselere girer ve bu mübâhaselerde ona arkadaşı Abdülaziz b. Ebî Seleme'yi de katardı. îbni Hürmüz'e; Biz sana bir şey soruyorUz cevap vermiyorsun. Mâlik ve Abdülaziz bir şey sorunca cevaplandırıyorsun', denildiğinde O şöyle demiştir:
«Vücuduma bir zaaf geldi, aklıma da böyle bir şeyin arız olup olmadığından emin değilim, siz bana bir şey sorduğunUz zaman ce-vaplandırsartı aynen kabul edeceksiniz. Halbuki Mâlik ile Abdülaziz verdiğim cevabı inceleyip doğru ise kabul, değilse 299[15]terkediyorlar.300[16]

Medine'de Re'y Fıkhı

Irak re'y fıkhının, Hicaz da —bilhassa Medine— hadîs fıkhının merkezi olarak tanınmıştır. Bu görüş büyük bir revaç bulmuş, hattâ îslâm fıkıh tarihinde herkesçe kabul edilen bir dereceye ulaşmıştır. Biz de, re'y taraftarı fakîhlerin Irak'da sayı

298[14] Adı geçen eser, varak: 187.
299[15] Adı geçen eser, varak : 141.
300[16] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/261-264.

bakımından Hicazdakilerden daha çok olduğunda şüphe etmiyorUz. Fakat, Irak fıkhının tamamen re'ye, Hicaz fıkhının da tamamen hadîs'e dayandığını söyleyemeyiz. Çünkü, hadîs Irak'ta, re'y de Medine'de kabul edilmekte idi. Çağının büyük tabiîlerinden biri ve îbni Şihab ez-Zühri gibi bilginlerin hocası olan Said b. el-Müseyyib, fetva vermekten çekinmez ve «Cesaretli Said» lâkabı ile anılırdı. Fetva hususunda cüretle hareket eden bir kimse elbette" fetvası için birçok hallerde re'y'e başvurmak zorundadır. Bâzı tabiîler de rivayetleri çok ciddî bir şekilde inceliyor, herhangi bir hadîsi Allah'ın Kitabı, Peygam-ber'in Sünneti ve ittifakla kabul edilen îslâmî esaslarla karşılaştırmadan kabul etmiyorlardı. Rabîa, Medînelilerin amelini, âhâd olan ve meşhur olmayan hadîslere tercih ediyordu. Rabîa: «Bin kişinin bin kişiden .yaptığı rivayet, tek kişinin tek kişiden yaptığı rivayetten daha üstündür», derdi. îşte ilerde açıklayacağımız gibi, îmam Mâlik de- bu metodu kabul etmiştir.
Medine'de fıkhı çalışmalar çok ve bu arada istinbat büyük bir yer işgal etmekte idi. Öyleyse fıkıh çalışmalarının yapıldığı bir yerde elbette re'y ye tahric de bulunacaktır. Gerçekten Iraklıların re'y metodu, Medînelüerin re'y metodundan ayrılıyordu.- Iraklılara göre re'y metodu kıyas idi. Çünkü onlar, Abdullah b. Mes"ud, Ali b. Ebî Talib ve bunladdan nakillerde bulunan Alkame, İbrahim Nahaî ve diğer tabiîlere uyuyorlardı.
Iraklılarda hadis, Hicazlılara nisbetle miktar ve üstad bakımından farklı idi. Her memlekette fikir önderliği yapan ve önderliğini yaptığı fikri rivayetle besleyen âlimler bulunuyordu. Nihayet bu türlü fıkhı çalışmalarda yapılan önderlik etrafında ayrı ayrı metod ve mezhebler teşekkül etmeye başladı.
Bu konuda Veliyyullah Dehlevî şöyle söyler: «Her bilgin kendi memleketinin ve hocalarının mezhebini seçmiştir. Çünkü o, hocalarının mezhebini seçmiştir. Çünkü o, hocalarının sözlerinin doğruluğunu daha iyi biliyor, onların kabul ettiği esaslara daha çok riayet ediyor ve gönlü onların üstünlüklerine daha çok meylediyordu. Meselâ; Uz. Ömer, Osman, İbni Ömer, İbni Abbas ve Zeyd b. Sabit'-in mezhebi ile bunların talebelerinden Said b. el-Museyyib —bu Uz. Ömer'in verdiği hükümlerle, Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadîsleri en iyi bilen bir kimsedir—, Urve, Salim, Atâ b. Yesar, el-Kasım, ez-Zühri, Yahya b. Said ve Zeyd b. Eşlem gibi bilginler, Medînelilerin nazarında uyulmaya ötekilerden daha lâyık idiler. Çünkü Peygamber (S.A.) Medine'nin faziletlerini, bu şehrin fakîhlerin merkezi ve her devirde âlimlerin toplanma yeri olacağını beyan etmiştir. Bunun içindir ki îmam Mâlik, onların yolundan gitmiştir. Öte yandan Kûfelilere göre Abdullah b. Mes'ud ve talebelerinin mezhebi, Şureyh ve Şa'bî'nin hükümleri ile ibrahim'in fetvaları kabul edilmeye daha lâyıktı.»[301[17]].
Re'y Iraklılarda olduğu gibi, Medînelilerce de kabul ediliyordu. Fakat, her iki memleket fakîhleri arasında elbette bir ayrılık vardı. Bunun esasını her ekole bağlı olan tabiîler arasındaki ihtilâf teşkil ediyordu. Tabiatıyla rivayet ve re'y bakımından da bu iki memleket fakîhleri arasında bir fark vardı. Şüphesiz rivayet, Medine'de daha çoktu. Çünkü orası, bir kere sahâbîlerin en çok bulunduğu yer"di. Öte yandan birçok tabiîlerin de merkezi idi. Ayrıca Medînelilerle Iraklılar arasında şu bakımdan da ihtilâf mevcuttu: Büyük tabiîlerin sözleri, îmam Mâlik ve kendinden önceki hocaları gibi Medine fa-kihlerince büyük bir değer taşıyordu. Buna karşılık, büyük bile olsalar, tabiîlerin görüşlerine Irak fakîhleri doğrudan doğruya bağlanmıyorlardı. Meselâ, Ebu

301[17] Huccetullah el-Baliga, c. I, s, 144.

Hanîfe, şöyle diyordu: -îş İbrahim ve Hasan'a gelince onlar da insan, biz de insanız.» Medînelilere göre re'y hadîslerden çıkarılmakta, Uz. Ömer ve ondan sonrakilerin maslahata uyarak hareket etme metoduna dayanmaktadır. Bu türlü re'y, bir nevi hadîs ve rivayetlere benzemekte olup mânâ bakımından bu hadîs ve rivayetlerin dışına çıkmamaktadır.
Bu incelemeden şu sonucu çıkarabiliriz: Bâzı fıkıh tarihi yazanların zannettiği gibi Medine'de re'y çok az değildir. Gerçi Irak'taki re'y'e nisbetle az olup metodu da Iraklılarınkine uymamaktadır.
İmam Mâlik, Medine'de hem re'ye, hem de rivayete önem vermiştir. Çünkü o hem fakîh, hem de muhaddis idi. Veliyullah Dehlevî bu konuda şöyle der: «Mâlik, Peygamber (S.A.)'in hadîslerini fcesbit bakımından Medînelilerin en yetkilisi, isnad bakımından on-iann en güvenilir olanı idi. Uz. Ömer'in hükümlerini, Abdullah b. Ömer, Uz. Âişe ve bunların taleblerinin sözlerini, içlerinde en iyi bilen odur. îmam Mâlik ve emsali fakîhler sayesinde rivayet ve fet-vâ ilmi ayakta kaldı. Ona bir mesele geldiği zaman, bu meseleye ait hadisleri zikrederek fetva verir ve onu en güzel şekilde [302[18]]cevaplandırıldı.[303[19]]

Îmam Mâlikin Ders Vermeye Başlayışı

îmam Mâlik, ders ve hadîs rivayetine, Medine'nin ilmini tam olarak öğrenip kendi nefsine güven hâsıl olduktan sonra başlamıştır. Öğrenimini bitirdikten sonra O, Öğrendiklerini başkalarına öğretmek, Peygamber (S.A.)'in hadîslerini güvenilir râvîlerden aldığı gibi insanlara nakletmek, fetva vermek, tahriçte bulunmak ve fetva soranlara yol göstermek vazifesini hissetmiştir. Anlaşıldığına göre derse ve fetva vermeye başlamadan önce O, iyi ve erdemli kişilerle istişarede bulunmuştur. Bu konuda kendisi şöyle der: «Her isteyen hadis ve fetva vermek için mescidde oturamaz. îyi, erdemli (faziletli) ve mescidde itibarı olan kişilerle istişare etmesi gerekir. Eğer, onlar, kendisini buna ehil görürlerse oturup ders ve fetva verebilir. Ben, ilim sahiplerinden yetmiş kişi benim buna ehil olduğuma şahitlik etmedikçe, mescidde oturup ders ve fetva vermedim.»
Ehliyetine dâir yapılan bu sağlam şahadetten sonradır ki îmam Mâlik, ders ve fetva vermeye başlamıştır. Fakat, bu sırada onun kaç yaşında olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak, hayatıyla ilgili rivayetlerin heyeti mecmuasından bu sırada onun olgunluk çağına ulaştığı ve bu çağa gelmeden derse başlamadığı anlaşılmaktadır.
Râviler der ki: îmam Mâlik kendisinin ehliyetine dair 70 âlimin şahadetine rağmen derse başlamamıştır. Ancak Rabia ile ihtilâfa düştükten sonra ders vermeye karar vermiştir. Bu ihtilâf, Leys b. Sa'd'in îmam Mâlik'e yazdığı risalede anlatılmaktadır. Bu risalede aynen şöyle denilmektedir: «Bildiğim, hazır bulunduğum, senin ve Medînelilerden Yahya b. Said, Ubeydullah b. Abdülah b. Ömer, Kesir b. Ferkad ve bu Kesir'den daha yaşlı olan re'y sahibi Medînelilerin görüşlerini işittiğim hususlarda Rabia ile aranızda ihtilâf çıkmış; hattâ o, seni meclisini terk etmek gibi hoşlanmadığın bir şeye mecbur etmişti. Ben, Rabîa'yı kınadığım bâzı şeyler hakkında sen ve Abdülaziz b. Abdilah ile müzakere etmiştim. Siz ikiniz, benim kabul etmediğim şeyde bana muvafakat ediyor ve benim hoşlanmadığım şeyden siz de hoşlanmıyordunuz.

[302[18]] Adı geçen eser, c. I, s. 145.
[303[19]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/264-266.

Bununla beraber Allah'a hamd olsun, Rabîa çok hayır, sağlam bir akıl, apaçık bir üstünlük, îslâmî güzel bir yaşayış, genel olarak bütün arkadaşlarına ve özellikle bize karşı sâdık bir muhabbete sahiptir. Allah ona rahmet ve mağfiret etsin. Onu, amelinden daha güzeli ile mükâfaatlandırsın.»
Şayet Rabîa'nın 136 H. yılında öldüğü doğru ise, bu tarihte İmam Mâlik 43 yaşında idi. Buna göre îmam Mâlik'in Rabîa ile ihtilâfa düştüğü zaman olgunluk çağma ulaşmış olduğu düşünülebilir ki, mâkul olanı da budur.304[20]

Ders Verme Usûlü

İmam Mâlik, ilk önce Peygamber (S.A.)'in mescidinde ders vermeye başlamış ve yukarıda da işaret ettiğimiz gibi,' Ömer b. Hattab'ın oturduğu yerde oturmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda Medine'de Abdullah b. Mes'ud'un oturduğu evde oturmayı tercih etmiştir. Çünkü, hem ders verdiği yerde, hem de ikamet ettiği evde sahâbîlerin eserleri kendisini çevrelemekte idi. Nitekim O, düşünce ve re'yi bakımından da sahâbîlerin yaşadığı atmosfer içerisinde yaşamakta idi.
îmam Mâlik, İmam Ebu Hanîfe gibi hayatı boyunca derslerine, mescidde devam etmemiş ve idrarını tutamama (selis-i bevl = prostat) hastalığına yakalandığı zaman derslerine evinde devam etmiştir. Hastalığı şiddetlenince insanların yanına çıkamaz olmuş, fakat derslerini kesmemiştir. îbni Ferhun'un “ed-Dibac el-Müzehheb»'inde şöyle denilmektedir:
«el-Vakîdî der ki: Mâlik mescide gelir, beş vakit namazla cenaze namazlarında hazır bulunurdu. Hastaları ziyaret eder, gerekli işlerini görür, sonra mescide gelip otururdu. Bu sırada talebeleri etrafına toplanırdı. Daha sonra mescide gelip oturmayı terketmiştir. Sadece namazını kılar ve ders verdiği yere dönerdi. Sonra cenazelerde hazır bulunmaktan da vazgeçmiştir. Cenaze sahiblerine gelir, onları teselli ederdi. Daha sonra O, bunların hepsini terketmiştir. Camiye ne beş vakit namaz için ne de Cum'a için gelemez olmuştur. Bu sırada hiçbir kimseyi taziye için de gelemiyordu. İnsanlar, ölünceye dek ona bakmışlardır. Bâzan kendisine durumu sorulduğu zaman şöyle derdi: Her insan özrünü söyleyemez.»
İmam Mâlik'in iki türlü ders meclisi vardı:
1 — Hadîs dersleri,
2 — Vultû bulmuş mes'elelerle ilgili dersleri, yâni fetva işleri. O, derslerine evinde devam ettiği zamanlarda da bu iki türlü
ders meclislerini yürütüyordu. Bir talebesi,bu konuda şöyle anlatır: «İmam Mâlik, derslerini evinde vermeye başladıktan sonra, insanlar evine ders için geldiğinde cariyesi çıkar ve onlara: Hoca, sizin hadîs için mi, yoksa meseleler için mi geldiğinizi soruyor, derdi. Onlar: Mes'eleler için geldik derlerse, İmam Mâlik çıkar, onların fetva-larını verirdi. Hadîs için geldik derlerse, oturunUz, der ve gusülha-nesine girip gusleder, güzel kokular sürünür, yeni elbiseleriyle tay-lasanını giyer ve sarığım sarardı. Kendisine bir de kürsü hazırlanırdı. Bundan sonra o, güzel bir kıyafetle, hoş kokular sürünmüş olarak ve huşu içerisinde derse gelenlerin yanma çıkardı. Öd ağacı yakılır ve hadîs-i şerif dersini bitirinceye kadar bu öd ağacı buhurlanırdı.»305[21]
Kısaca İmam Mâlik, günlerinin bir kısmını hadîs-i şerife, bir kısmını da mes'ele ve

304[20] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/266-267.
305[21] el-Medârik, varak : 171, ed-Dibâc, s. 23.

fetvalara ayırmıştır. Kendisine sorulan mes'eleleri inceler ve cevaplarını yazılı olarak verirdi. Hem Medine valisine, hem de başkalarına karşı aynı şekilde yazılı olarak cevap verirdi.
İmam Mâlik, ister hadîs ister fetva ile ilgili olsun, derslerinde vakar ve ciddiyet sahibi olup lüzumsUz lâflardan tamamen Uzak kalırdı. Bunları, ilim tahsil edenler için şart koşardı. O, şöyle derdi: «İlim tahsil etmek isteyenlere vakarlı, ciddiyetli, haşyetli olmak ve geçmişlerin yolundan gitmek gerekir. İlim sahiplerinin bilhassa ilmî müzakereler sırasında nefislerini mizahtan Uzak tutmaları gerekir..» Yine O, şöyle derdi: «Gülmemek ve sadece tebessüm etmek, âlimin uyması gereken âdabdandır.» İmam Mâlik, kendisini bu hususta çok sıkı bir şekilde kontrola tâbi tutmuştur. Hatta onun elli senelik hocalık hayatında, ders verirken bir defa bile güldüğü bilinmemektedir.
Onun bu tutumu, yaradılışmdaki katılığın neticesi değildir. Sadece din ilminin edebine bağlanışından ileri gelmiştir. O, dini ilim meclislerinin dışında sade bir hayat yaşar, serbest ve mütevazı davranırdı. Bir talebesi onun hakkında şöyle der: «İmam Mâlik, bizimle oturduğu zaman sanki bizden biri gibi davranırdı. Konuşmalarımıza çok. sade bir şekilde katılırdı. O, bizden daha mütevazı idi. Hadîs-i şerif anlatmaya başlayınca onun sözleri bize heybet verirdi; sanki o bizi, bizde onu tanımıyorduk.»
Yıl içinde İmam Mâlik'in derslerine Medînelilerden isteyen herkes gelirdi. Dersi ister evinde ister mescidde vermiş olsun. Fakat derslerini tamamen evinde vermeye başlayınca, hac mevsiminde dersini dinlemek isteyen hacıların hepsini evi almazdı. Bu bakımdan o, önce Medînelileri kabul eder, bunlara hadîs rivayetiyle fetva verme işini bitirdikten sonra diğerlerinin içeri girmesine izin verirdi. Kimi zaman da evinin önü çok kalabalıklaşmca, memleketlerine göre onları sıra ile içeri alırdı. el-Medarik'te şöyle denilmektedir:
«el-Hasen b. Rabî' der ki: İmam Mâlik'in kapısında idim, onun münâdisi, önce Hicazlılar içeri girsinler, diye çağırdı ve yalnız Hicazhlar içeri girdiler. Sonra Şamlılar girsin, diye çağırdı. Daha sonra da Iraklılar girsin, diye çağırdı. Bu yüzden, onun yanına en son giren ben oldum. Ebu Hanîfe'nin oğlu Hammad da aramızda idi.»
İmam Mâlik, ancak vuku bulmuş mes'eleler hakkında fetva verirdi. Vuku bulmamış mes'eleye, vuku bulması mümkün bile olsa, İmam Ebu Hanîfe'nin verdiği gibi fetva vermezdi. Birisi ona vuku bulmamış bir mes'ele sordu. İmam Mâlik de ona: «Olanı sor, olmayanı bırak.» dedi. Talebesi Îbnu'l-Kâsım derki: «İmam Mâlik, olmamış bir mes'eleye hemen hemen hiç cevap vermezdi. Talebeleri, öğrenmek istedikleri bir mes'eleyi, bir adamın ona gelip bunu olmuş bir mes'ele gibi sorması ve onu hocalarının cevaplandırması için hileye başvururlardı.»
İmam Mâlik, farazi mes'elelerden kaçınmak suretiyle, bilmeksizin ve bir kısım mes'eleleri farzederek, hadîs-i şeriflere aykırı bir şey yapmaktan kendisini korumuştur. Ona göre fetva vermek, âlim için bir imtihandır. Bir âlim, fetva vermeye, ancak, insanları amelî hayatlarında irşad etmek ve onların İslâmiyet dairesinden dışarı çıkmamalarını sağlamak için teşebbüs eder.
O, mes'eleler hakkında fetva verirken yanılmamak için çok titizlik gösterirdi. Bilmediği şeye cevap vermezdi. Hattâ kesin olarak bilmediği bir mes'ele üzerinde, «Bilmiyorum lâ edrî» demek âdeti idi, bu söz onun hatâdan korunmak için sığındığı bir kale idi. Rivayet edildiğine göre bir şahıs ona bir şey sormuş ve kendisinin Mağrib (Kuzey Afrika)'den altı aylık bir yoldan geldiğini söylemiştir. İmam Mâlik bu şahsa:

«Seni, benim bilmediğim bir mes'ele için buraya kadar kim gönderdi?» demiştir. O şahıs; «Bu mes'eleyi bilen kimdir?» dediğinde, İmam Mâlik; «Allah kime bildirdiyse odur." demiştir.[306[22]]

Yine Mağribli birisi ona bir mes'ele sormuş, o da: «Bilmiyorum, böyle bir mes'ele bizim memleketimizde vuku bulmamıştır. Hocalarımızdan hiçbirisinden de bu konuda bir şey işitmedik. Fakat, yarın bize tekrar uğra.» demiştir. Ertesi gün adam gelince îmam Mâlik ona; «Sorduğun mes'eleyi bilemiyorum.» demiştir. O şahıs da; «Ey Abdullah'ın babası, beni sana gönderen kimse, yeryüzünde senden daha bilgin birinin bulunmadığını söyledi.» demiştir. Bunun üzerine İmam Mâlik çekinmeden: «Ben, iyi yapamıyorum.» diye cevap [307[23]]vermiştir.[308[24]]

İmam Mâlikin Şahsiyet Ve Karakteri

Bu ilim, o hak ve hakikat yolundan gidiş, kişinin önce şahsiyet ve karakterinden sonra hocalarının irşadı ve içinde yaşadığı çağın kendisini besleyen fikir atmosferinden, daha sonra da şahsî gayretlerinden doğar. İmam Mâlik'in bu sıfatlarının bir kısmını işaret ettik. Fakat kitabımızın hacmi ile İmamımızın şahsiyetine uygun bir şekilde biraz daha geniş bilgi vermemiz gerekiyor. Burada durmak istediğimiz konu, İmam Mâlik'in şahsiyet ve karakteridir. Çünkü bunlar ağacın kökü durumunda olup, diğerleri bu kökten beslenen dallar mesabesindedir. Toprağın içerisinde kök olmazsa, elbette ağacın dalları gelişip serpilme imkânına erişemez.[309[25]]

1- Hafıza Ve Zekâsı

Allah, İmam Mâlik'e sağlam bir hafıza, öğrendiklerini unuİmamak için kuvvetli bir arzu vermiştir. O, İbni Şibab ez-Zührî'den 31 hadîs-i şerif dinlemiş, yazmadığı bu hadîslerin hepsini sonra hocasına anlatmış ve bunlardan sadece bir tanesini unutmuştur. îmam Mâlik'in çağında hafıza ve ezber işine son derecede önem ve itimat gösteriliyordu. İlim, kitaplar vâsıtasiyle değil, bilginlerin ağzından öğreniliyordu. Peygamber (S.A.V)'in hadîs-i şerifleri de kitap halinde yazılmamıştı. Hadîs-i şerifler ancak kalblerde ve bilhassa üstadların hafızalarında bulunuyordu. Dolayısıyla hadîs-i şerifleri öğrenciler, ellerinde kitap halinde bulunduramıyorlardi; sadece onları üstadlarm ağızlarından işiterek öğreniyorlardı.

Şüphesiz kuvvetli hafıza, her ilmî alanda yükselmenin esasını teşkil eder. Çünkü hafıza, âlimin aklını besler ve onun düşüncesine esaslı bir şekilde yardımcı olur. İşte İmam Mâlik, güçlü hafızası sayesinde çağının ilk muhaddisi olmuştur. İmam Şafiî, onun hakkında; «Hadîs gelince İmam Mâlik, sanki ışık saçan büyük bir yıldız olurdu», demiştir. Hocası İbni Şihab da ona : «İlim Dağarcığı» derdi.

İmam Mâlik, hıfzettiği hadîsler üzerinde böyle kuvvetli olduğu halde bir maslahat görmedikçe insanlara hadis-i şerif anlatmazdı. Kendisine, îbni Uyeyne, senden daha çok hadîs biliyor, denildiğinde şu cevabı vermiştir: «O halde bütün işittiğim hadîsleri anlatayım mı? O zaman ben bir ahmak olurum ve insanları sapıtmak istiyor gibi bir duruma düşerim. Benden bâzı hadîsler rivayet edilmiştir. Ben, and olsun ki, bu

[306[22]] el-Medârik, varak: 159.
[307[23]] Adı geçen eser.
[308[24]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/267-270.
[309[25]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/271.

hadîslerden her biri için bir kırbaç yemek isterdim de o hadîsleri rivayet etmek [310[26]]istemezdim.[311[27]]

2- Sabır Ve Tahammülü

İmam Mâlik, bu güçlü aklı ve sağlam hafızası ile birlikte büyük bir sabır ve metanet sahibi idi. O, ilim tahsili yolunda karşısına çıkan her engeli yenmiştir: İlim tahsil ederken karşılaştığı geçim zorluğuna ve hocaların hiddetine aldırmamış, yazın kavurucu sıcağına, kışın şiddetli soğuğuna katlanmış, sıcak ve soğuk demeden hoca-dan hocaya koşmuştur. O, talebelerini de ilim uğrunda sabra teşvik ederdi. Ve; «İlim sahibi olanlar, bunu sabırla elde ettiler», derdi. Bir dersinde talebelerine şöyle demiştir: «İlim öğrenmek isteyen herkes, fakirliği yenmek ve ilmi her îıale tercih etmek zorundadır.»
Bu sıfatı, İmam Mâlik'e güçlü bir irade ve sarsılmaz bir azim vermiştir. O, bu sayede hayatın her türlü müşkillerini yenmiş, nefsi ve şehevi arzularına hâkim olmuştur. Onu hiçbir kuvvet ezememiş ve kendisi de hiçbir otorite karşısında zaaf göstermemiştir. İşte bu sayede İmam Mâlik, her yönüyle ilim tahsilini başarmıştır.[312[28]]

3- Îhlâsı

İmam Mâlik'in kalbini hikmet nuruyla aydınlatan sıfatı, İhlasıdır. O, ilim tahsil ederken ihlâs ile çalışmış ve ilmi sırf Allah rızası için tahsil etmiştir. Nefsini, her türlü garaz ve kötü arzulardan temizlemiştir. Hakikati araştırırken de ihlâstan ayrılmamış ve hiçbir şekilde sağa sola sapmadan hakîkata yönelmiştir. Ihlâs, fikre ışık tutar ve bu sayede fikir doğru çizgiden ayrılmaz. Hakikata ulaştıran en kısa yol doğru olan yoldur. Nitekim iki nokta arasındaki en yakın yol da doğru çizgidir. Nefsi arzular kadar hiçbir şey fikri bulandırmaz. Zira nefsî- arzular, bulut gibi hakikatleri örter; aklın onları görmesine engel olur.
İhlâs, ona İlim nurunun, ancak takva ile ciola olan gönülde bulamayacağını kabul ettirmiştir. O, şöyle der: «İlim bir nurdur, ancak takva ve huşu sahibi gönülde yerleşebilir.» İlim tansüindeki fhlftst, kendisini şâz olan fetvalardan Uzaklaştırmtştır. O, apaçık dtelülere dayanan fetvalar verirdi ve şöyle derdi: «En hayırlı şey, açık ve seçik olan şeydir. Eğer iki şey arasında şüpheye düşersen bunlardan en sağlam olanmı al.»
İmam Mâlik, fetva hususunda teenni ile hareket eder" ve çabucak cevap vermezdi. îbni Abdilhakem bu konuda şöyle der: «İmam Mâlik, kendisine bir mes'ele sorulduğu zaman soran kimseye: Sen git, ben bu mes'eleyî inceleyim, derdi. Kendisi de gider bu mes'ele üzerinde dururdu. Kendisine bu hususta, niçin böyle yapıyorsun, diye sorduk. Ağladı ve : Ben bu mes'elelerden dolayı çok çetin bir günle karşılaşacağımdan korkuyorum, dedi.»
O, fetva hususunda kolay ve zor diye bir şey tanımazdı. Ona göre her mes'ele, haram ve helâli açıklamaya dayandığı için zor bir işti. Kendisine birisi bir şey sormuş ve bu mes'ele kolaydır, demişti. Bunun üzerine İmam Mâlik kızmış ve şöyle demiştir: «Kolay mes'ele, öyle mi? İlimde kolay birşey yoktur. Sen Allah'ın «Doğrusu biz, sana,

---

[310[26]] el-Medârik, varak : 164.
[311[27]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/271-272.
[312[28]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/272.

taşınması ağır bîr söz vahyedeceğiz.»313[29] âyetini işitmedin mi? İlmin hepsi zordur; bilhassa kıyamet günü mes'ul olunan ilim!»
O, ihlâsı sayesinde apaçık bir nass bulamazsa, bir şeye haram veya helâldir, de.mezdi Fakat, herhangi bir re'ye göre istinbat gerekirse yine haram veya helâl demezdi. Ancak, hoş görmüyorum veya iyi buluyorum, derdi. Çoğu zaman sözüne şu âyet-i kerîmeyi ilâve ederdi: «Biz ancak zanda bulunuyorUz ve yakinen bilemiyorUz.»314[30]
îhlâsı onu, Allah'ın dininde münakaşa etmekten uzaklaştırmıştır. O, hiç kimsenin Allah'ın dîninde mücadele etmesini istemezdi. Çünkü mücadele bir nevi savaştır. Allah'ın .çUni ise müslümanlar arasında savaş alanı olmaktan münezzehtir. Mücadele, çoğu zaman mücadele edenlerin şuursUzca kendi fikirlerine taassup göstermelerini doğurur. Taassup ise, mutaassıp insanın görüşünü bir tek yöne mahkûm eder; o da, bu yüzden ancak tek taraflı düşünür. İmam Mâlik'e göre mücadele alimlerin şeref ve haysiyetine yakışmaz. Çünkü, dinleyiciler, onlara, birbirini yenmek için söz yansı yaparken döğüşmekte olan iki horoz nazarıyla bakarlar. Bu hakikati, Halife Harun er-Heşid'in yüzüne karşı, İmam Ebu Yûsuf da söylemiştir. Hânın er-Reşid ona: Hadi münazara ve mücadele et, dediği zaman Ebu Yusuf: «İlim, horoz ve vahşî hayvanlar gibi boğuşma vâsıtası değildir», demiştir.
İmam Mâlik, mücadeleden nefret ettiği için insanları da bundan çok nehyeder ve şöyle derdi: «Mücadele, kalbi katılaştırır ve kin tohumlarını eker.» Yine O; «Dinde münakaşa ve mücadele, kulun kalbinden ilim nurunu götürür», derdi. Kendisine, sünneti bilen bir insanın sünneti savunmak için münakaşa etmesi doğru mudur? diye sorulduğunda; «Hayır, ancak sünneti tebliğ eder, muhatabı bunu kabul ederse ne a'lâ, etmezse susar», demiştir. İmam Mâlik mücadelenin, mücadele edenleri dînin hakîkatmdan Uzaklaştıracağına kaani idi. O, bu konuda şöyle derdi: «Bir mücadeleciden daha mücadeleci olan birinin her gelişinde Cebrail'in getirdiği (Kur'ân) bizi terketmektedir.» îmam Mâlik mücadeleyi menettiği halde, dayandığı delili açıklamak için ihlâs sahibi bâzı bilginlerle tartışmalarda bulunurdu.
İmam Mâlik'i, dîne karşı olan ihlâsı, Peygamber (S.A.)'den çok hadîs rivayet etmekten alıkordu. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi o, çok fetva vermekten de sakımrdı. Ancak, insanlar arasında vuku bulan mes'eleler hakkında fetva verirdi.315[31]

İmam Mâlik Ve Kadılar:

İhlâs ve temiz kalbliliği, İmam Mâlik'i kadı ve kadıların verdiği hükümlerle ilgili mes'eleler hakkında fetva vermeye sevketmiş-tir. Talebesi îbni Vehb der ki: «İmam Mâlik'e kadıların işi sorulduğunda onun, bu sultanların metaldir, dediğini işittim!» O, kadıların hükümlerini tenkit etmezdi. İşte o, bu tutumu ile Ebu Hanîfe'-den ayrılmaktadır. Her ikisi de mesleğinde ihlâs sahibi olduğu halde, Ebu Hanîfe'yi fıkıh ve dine karşı olan ihlâsı, Kadı Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın verdiği hükümleri derslerinde tenkit etmeye sevket-miştir. Hattâ İbni Ebî Leylâ, İmam Ebu Hanîfe'yi vali ve hükümdarlara şikâyet etmek zorunda kalmış ve derin bir fıkıh bilgini olan Ebu Hanîfe'nin bir müddet insanlara fetva verme hürriyetini kısıtlayan bir emir bile çıkarılmıştır.
İmam Mâlik'i de ihlâsı, alenen kadıların verdiği hükümleri tenkit etmemeye

313[29] Müzzemmil, 5.
314[30] Câsiye, 32.
315[31] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/272-274.

sevketmiştir. Çünkü bu hükümleri alenen talebe ve arkadaşları arasında tenkit etmesi, halkın kadılara karşı isyanına sebep olacak, bu yüzden de kadıların heybet ve itibarları sarsılacak, dolayısıyla münazaa konusu olan mes'elelerin önüne geçilemiyecektir.
İşte ihlâsa dayanan ayrı ayrı ve birbirine zıt iki tutum... îhlâs birincisini ilim ve hakîkata, ikincisini de nizam ve insanlar arasındaki ihtilâfları halletme cihetine sevketmiştir.
Eğer biz, bu iki tutumdan birini tercih etmek zorunda kalırsak, elbette hicret yurdunun İmamı olan Mâlik'in tutumunu tercih ederiz. Bilhassa onun kadılara devamlı öğüt verme, onları daima apaçık hakîkatlara ulaştırmak için irşad metodu çok önemlidir. Böylece o, verilen hükümleri küçümsemeksizin kadılara, doğru yolu gösteriyordu.[316[32]]

4- Firaseti

İmam Mâlik, mes'elelerin içyüzüne ve insanların ruhlarına nüfUz etmesini sağlayan güçlü bir firasete sahipti. O, bu sayede insanların davranışları sırasında ruhlarında gizledikleri şeyleri ve sözlerindeki eğrilikleri bilirdi.
Firaset, öyle bir sıfattır ki şahısta kuvvetli bir duygu, aklî ve ruhî bir uyanıklık, keskin bir basîret, organlarla yapılan hareketleri sıkı bir şekilde tetkik ve sağlam bir akla dayanan zengin tecrübeler sayesinde meydana gelir. İşte bütün bunları, herşeyi bilen Allah, İmam Mâlik'e lütfetmiştir. O da, bunları gördüğü eğitim ile kuvvetlendirip geliştirmiştir. İmam Şafiî, îmam Mâlik'in firaseti hakkında şöyle der: «Medine'ye geldim, İmam Mâlik'le görüştüm, beni dinledi ve bir müddet iyice bana baktı; onun kuvvetli bir firaseti vardı. Sonra bana: Adın ne? dedi, ben de; Muhammed'dir, dedim. Ey Muhammed, dedi, Allah'dan kork, günahlardan sakın, çünkü senin ileride yüksek bir şanın olacaktır.»
Şahısların ruhlarına nüfz eden ve onların işlerinin içyüzünü açığa çıkaran firaset, insanları irşad ve terbiye etmek için ileri atılan kişileri yücelten sıfatlardandır. Çünkü bu kişiler, o sayede insanların hastalıklarının gizli taraflarını kavrar ve onlara şifâ verici ilâcı ve hazmedebilecekleri yararlı gıdaları verirler. Bu suretle ruhun şifâ, selâmet ve kuvveti tamamlanmış olur.[317[33]]

5- Heybeti

Bütün rivayetler, îmam Mâlik'in heybetli bir şahsiyet sahibi olduğunda birleşir. Hattâ onun meclisine gelen bir şahıs, orada bulunanlara selâm verdiği zaman hiç kimse yüksek sesle onun selâmını alamaz ve herkes, gelen bu şahsa sessizce oturmasını işaret ederdi.
Geten şahıs, bu durumu tuhaf bulurdu. Fakat gözü İmam Mâlik'e ilişip onun keskin bakışlarının etkisi altına girince, öbürleri gibi o da yerini alır ve sessizce otururdu. Sanki ötekiler gibi onun da bağında bir kuş bulunurdu (yani, kıpırdamadan dururdu.)
Medine valisi, önün heybetinden korkar ve sadece onun hUzurunda küçülürdü. Halîfelerin çocukları da îmam Mâlik'ten korkarlardı. Hattâ rivayet edildiğine göre, İmam Mâlik, Halîfe Ebu Ca'fer el-Mansur'un meclisinde bulunuyordu. Bu sırada bir

316[32] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/274-275.
317[33] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/275.

çocuk içeriye girip çıkıyordu. el-Mansur, İmam Mâlik'e: Bu kimdir biliyor musun? dedi. O da: Hayır, diye cevap verdi. el-Mansur: Bu benim oğlumdur, senin heybetinden korkuyor, dedi. Hattâ halîfeler kendileri bile onun heybetinden korkuyorlardı. Yine rivayet edildiğine göre Halîfe el-Mehdî onu davet etmişti. Meclis çok kalabalık ve oturacak yer yoktu. Nihayet îmam Mâlik gelince cemaat bir tarafa çekilip ona yer verdiler. O da Halîfenin yanına kadar ilerledi. Halîfe de oturduğu yerden bir tarafa çekilip ayaklarını toplayarak îmam Mâlik'e yer açtı. îşte Medine fakîhlerînin başı olan îmam Mâlik böyle heybetli idi. Onun nüfUzu valilerden 'daha fazla idi. Kendisi bir sultan olmadığı halde onun meclisi, sultanların meclisinden, tesir bakımından, daha kuvvetli idi. Çağdaşı bir şair onun hakkında şöyle der:

«Ona cevap verilmez, heybetinden soru sorulmazdı.
Hep eğik olurdu soru soranların başları.
O, vakarın edebi, takva sultanının şerefidir.
Boyun eğilmiş ona, saltanat sahibi olmadığı halde.»

Bu heybetin sun nedir? Bir şahıs, her ne kadar aklî ve bedeni sıfatlara sahip olursa olsun bunlar, bizim ona heybet sıfatını ispat etmemize yetmez, insanlardan öyleleri vardır ki, bütün bu sıfatlara sahip oldukları halde heybet sıfatından yoksundurlar. Bunun için diyebiliriz ki, bu heybetin sebebi ruhî bir kuvvettir. Allah, bâzı insanlara başkaları üzerinde öyle ruhî bir tesir vermiştir ki bu tesir,, onları ruhlar üzerine, hâkim İçilmiştir. Onların sözleri gönüllerde yer eder. Onlar konuşurken sözleri, sanki ruhlara nakşolunur. Allah İmam Mâlik'e İşte buvrûhî kuvveti ihsan etmiştir.

îmam Mâlik'in bütün hayatı onun bu ruhî kuvvetini artırmakta, geliştirmekte ve ortaya çıkarmakta idi. Akla uygun bir yaşayış, geniş ufuk, ileri görüş, derin ilim, nefse hâkimiyet, keskin basiret, güzel ahlâk ve az söz, İmam Mâlik'in sıfatları arasındadır. Çünkü çok konuşmak, inşam hataya düşürür ve hatâya düşmek de heybetin yansım götürür. Bunlara ilâveten îmam Mâlik, yardakçılık, riyakarlık gibi huylardan tamamen Uzak olup takva sahibi ve doğru sözlü idi, O, giyim ve kuşamına çok önem verir ve ev eşyasına da , dikkat ederdi. En güzel elbiseleri giyer, temizliğe son derecede itinâ gösterirdi. Ona, Allah,. bedenî bir üstünlük vermiştir. Bedenî yapısı da çok yakışıklı idi. Bir talebesi onu şöyle tanıtır: «îmam Mâlik, Uzun boylu, iriyarı, büyük kafalı, gayet ak saçlı ve ak sakallı, iri gözlü, yakışıklı, güzel" ve iri burunlu, geniş ve Uzun sakalı göğsüne kadar inmişti. O, bıyığını üstten kısaltır ve tamamen kesmezdi. Çünkü bıyığın tıraş edilmesini sevmezdi. Bıyığının iki yana doğru uçlarını Uzunca bırakırdı. Bir şeye önem verdiği zaman bıyığını burar ve bu hususta Uz. Ömer'in bıyığını kıvırmasını delil olarak ileri sürerdi.»[318[34]]

îmam Mâlik'in bedenî yapısı ve karakteri İşte böyle idi. Ahlâkı ve yaşayışı da heybetini artırmış ve onu sultanlardan daha yüksek bir heybet sahibi yapmıştır... Endülüslü bir şahıs yanma gelip onu görünce şöyle demiştir: «Abdurrahman b. Muaviye[319[35]]'den korktuğum gibi hiç kimseden korkmamıştım. Fakat, İmam Mâlik'in yanma gelince ondan öyle korktum ki, onun heybetine nisbetle Abdurrahman b. Muaviye'nin heybeti gözümde çok küçüldü.»[320[36]]

318[34] İbni Ferinin, ed-Dibac el-Müzehheb, s. 18.

319[35] Bu, Abdurrahman ed- Dahil diye de anılan I. Abdurrahman olup Abba» silerin iktidara geçip Emevilere karşı baskılarını artırmaları özerine, 750 M. yılında Endülüs'e kaçmış ve 756 M. yılında Kurtuba'da Endülüs Emevî Devletini kurmuştur. Meşhur Kurtuba Camiini yaptıran bu zattır. O, bir ara Abbasî Halîifesi el-Mansur'u sıkıştırmış olup Fransa Kralı Şarlmanla da savaşmıştır.

320[36] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/275-277.

İmam Mâlikin Yaşayışı Ve Geçim Kaynağı

Menkıbe ve haltercemesi kitapları, îmam Mâlik'in talebelik çağında geçimini nereden sağladığım ve ailesinin gelir kaynaklarını tam olarak ve açıkça biîdirmemektedir. Fakat, bize gelen dağınık haberlerin toplamından faydalanarak tatmin edici olmasa bile, onun gelir kaynaklarını açıklamak mümkündür.
Âlimler, îmam Mâlik'in babasının ok imalâtçısı olduğunu zikrederler. Fakat oğlu bu sanatta çalışmamış, amcaları ve kardeşi gibi o da kendisini hadîs rivayetine vermiştir. Söylendiğine göre kardeşi hem hadis tahsil ve rivayetiyle, hem de ipek ticaretiyle uğraşmıştır, îmam Mâlik de ona ticarî işlerinde yardım etmekteydi. Bu, onun ilimle uğraşmasına engel teşkil etmez. Bilginlerin tercih ettiği görüş, îmam Mâlik'in de ticaretle meşgul olduğu yönündedir. Talebesi Îbnu'l-Kâsım; «İmam Mâlik'in 400 dinar altını vardı. Bununla ticaret ederdi. Maişetini de buradan sağlardı», der.[321[37]]
Bu haberler ne olursa olsun, gerçek olan şudur ki, îmam Mâlik tahsil çağında maddî bakımdan biraz sıkıntı çekiyordu. Nihayet ilim sahibi olduktan sonra durumu, halife ve valilerce duyulup şöhreti artınca ona bir maişet genişliği vermiştir. O, yalnız halîfelerin ihsanlarını kabul eder ve ondan aşağı mevkide olanlardan bir şey almazdı. Kendisine, hükümdarların yaptığı malî yardımı kabul etmek hususunda sorulan soruya şöyle cevap vermiştir: «Halîfelerden hediye ve ihsan almakta bir mauzur yoktur. Onlardan aşağı olanlardan almak iyi değildir.»
Bazıları, îmam Mâlik'in çok hediye kabul ettiğini söylerler. Hat-tâ rivayete göre Harun er-Reşîd ona üçbin dinar ihsanda bulunmuştur İmam Mâlik'e; «Ey Abdullah'ın babası, Emîru'l-Mü'minînden üçbin dinar alıyormuşsun?» denildiğinde şöyle cevap vermiştir: «Eğer âdil bir" hükümdar olup insaflı ve mürüvvet sahibi ise onun ihsanını kabul etmekte beis görmüyorum,'» Bu ifade gösteriyor ki İmam Mâlik ancak insaflı ve ikramda bulunduğu kimselerin izzeti nefsini rencide etmeyen mürüvvet ehlinden hediye kabul ederdi. O, aldığı bu hediye ve ihsanlarla muhtaçların ihtiyaçlarını giderir ve ilim tahsil etmek için kendisine sığman talebelerin nafakalarını temin ederdi, îmam Mâlik'in talebelerinden bir kısmı ona sığınmışlar ve onun gölgesinde tahsillerine devam etmişlerdir. İmam Şafiî bunlardan biri olup dokUz yıl îmam Mâlik'in himayesinde okumuştur. Daha önce bâzı sahâbîler, halîfelerin hediyelerini kabul ederlerdi. Bâzıları bu sahâbîlere, halîfelerin hediyeleri hakkında soru sorduklarında onlar şöyle cevap vermişlerdir: «Yemesi bize, günahı da onlara aittir..»
Gerçekte âlimlerin Beytu'l-Malda hakları vardır. Çünkü onlar, kendilerini ilim ve insanları irşâd hizmetine vakfetmektedirler. O halde bu ilim adamlarıyla ailelerinin yetecek kadar rızıklarmı Beytu'1-Maldan temin etmek gerekir. Bununla beraber îmam Mâlik, halîfelerin hediyelerini kendisi aldığı halde başkalarını bundan men-ederdi. Çünkü kendisi başkalarında bulunmayan bir niyete sahipti. Ayrıca o, bu hediyeleri, İslâm ve müslümanlara yapmış olduğu bir hizmet karşılığı olarak, kabul ediyordu. Başkaları ise hiçbir iş karşılığı olmaksızın hediye alıyorlardı. Fakat o, bu mesele üzerinde fazla bir şey söylemezdi. Çünkü, münakaşayı pek sevmezdi. Kendisine hediye hususunda soru soran birisine; «Alma!» diye cevap vermiştir. O da; «Sen alıyorsun ya!» deyince, îmam Mâlik şöyle cevap vermiştir: «Sen, benim, hem kendi günahımı, hem de senin günahını yüklenmemi mi istiyorsun?».
İmam Mâlik'e Allah güzel ve refahlı bir hayat nasip etmiştir. Bu ni'metin eserleri onun

[321[37]] Adı geçen eser, s. 19.

giyiminde, mesken ve yaşayışında daima göze çarpardı. O, «Allah'ın ni'met verdiği kimsenin, bilhassa ilim sahibinin üzerinde bu ni'metin eserlerini görmemek, benim hiç hoşuma gitmiyor», derdi.
İmam Mâlik, yiyeceği şeylere dikkat ederdi. Kaba saba şeyleri yemezdi. Gıdasız da kalmazdı. Haddini aşmamak şartıyla güzel gıdalarla beslenirdi. Her gün iki dirhem değerinde et yemeye önem verirdi. O çağda etin ucUzluğu gözönüne alınırsa, iki dirhem değerindeki et az değildir. O, yemek hususunda zevk sahibi idi. Her çeşit güzel yiyecekleri çok iyi seçerdi. Bilhassa muz, çok hoşuna giderdi ve mUz hakkında şöyle derdi: «Cennet meyvelerine, hiçbir meyve muz kadar benzemez. Kış yaz demeden bulunca onu yiyiniz. Kur'an-ı Kerîm'de cennet meyveleri hakkında-, «Yemişleri ve gölgeleri daimdir.»[322[38]] buyurulur.»
İmanı Mâlik, giyimine de önem verirdi. Güzel ve beyaz elbiseleri tercih ederdi. el-Medârik'te bu konuda şöyle denilmektedir: «îmam Mâlik Aden, Horasan ve Mısır işi pahalı kumoşlardan elbiseler diktirirdi.»[323[39]] O, aynı zamanda elbiselerinin temiz olmasına çok dikkat ederdi.
Mesken işine de önem verirdi. Evindeki döşemeler iyi cinsten olup her türlü rahatlık imkânları mevcuttu. Evinin içerisinde sağlı sollu minder yastıklar vardı. Kureyş, Ensâr ve eşraftan gelenler bunların üzerine oturseverdi.
îmam Mâlik, her zaman güzel bir kıyafetle dolaşırdı. Güzel kokular sürünür ve kendisine lâyık bir şekilde süslenirdi. el-Medârik'te anlatıldığına göre O, hiçbir zaman pe)mürde elbise ile halkın huzuruna çıkmazdı. Yine el-Medârik'te şöyle denilmektedir: «İmam Mâlik, sabahleyin erkenden elbise ve sarığını giyinirdi. Ne ailesinden, ne de arkadaşlarından hiç kimse onu sarıksız görmezdi. Yine hiç kimse, onun halkın göreceği yerlerde yiyip içtiğini görmemiştir.»[324[40]]
Birisi şöyle düşünebilir: Eefah içerisindeki bu hayat, din adamlarının dünyadan yüz çevirme ve zühd sahibi olma gibi halleriyle bağdaşmamaktadır. Yine bu hayat, din adamlarının kılık ve kıyafetine değil, hak ve hakikate önem vermesi gerekir, düşüncesiyle de bağdaşmamaktadır. Bu hayat, daha çok sultan ve hükümdarların yaşayışına benzemekte, maddeyi değil mânayı, cismi değil ruhu gaye edinen bilgin ve din adamlarının yaşayışına uymamaktadır. îlk görünüşte bunlar doğrudur. Fakat, İmam Mâlik'in hayatı ve içinde bulunduğu şartlar yakından incelenirse anlaşılır ki o, bu yaşayişıyla ziyneti! bir hayat geçirmeyi veya kibir ve gurur satmayı gaye edinmemiştir. Ancak o, bununla ruhi yüksekliği, küçük düşürücü şeylerden uzaklaşmayı, fikir ve irşad hayatında böyle bir yaşayışın kendisine yardımcı olmasını ümid etmiştir.
Çünkü, haddini aşmaksızm gıda maddelerinden tam olarak istifade etmeyen kişinin âsâb*ı normal olamaz; aksine o, ruhî ve fikrî sarsıntılar geçirir. Çoğu zaman yanlış düşünme, kötü beslenmeden ileri gelir. Aynı zamanda Allah, bize helâl kıldığı şeyleri nefsimize haram kılmamayı emretmektedir. Ziynet de, kibirlilik vâsıtası olmazsa, aslında güzel bir şeydir. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: «De ki, Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş nzıkları kim haram kılmıştır?»[325[41]]
Zâhidlerin zahidi Uz. Muhammed (S.A.) güzel yemekleri tercih eder, açgözlülük ve boğazına düşkünlük göstermezdi.

322[38] Ra'd Sûresi, 35.
323[39] el-Medârik, varak : 106,
324[40] el-Medârik, varak : 112.
325[41] A'râf Sûresi, 32.

Burada şunları da hesaba katmalıyız: îmam Mâlik, böyle müreffeh bir hayat sürmekle beraber, eline geçen şeyleri veya kazanç sahibi olduğu günlerdeki gelirlerini, yahut da halîfelerin gönderdiği ihsanları tamamen ihtiyacı olanlara dağıtırdı. Hattâ oturduğu ev kendisinin mülkü olmayıp kiralıktı. Gerçi hayatının ilk devresinde kendisine miras olarak intikal eden bir evi vardı. Sonra bunu satmıştır.[326[42]]

Hükümdarlarla Îlişkisî

İmam Mâlik, Emevî Devletinin parlak devrinde, bu devletin çöküş günlerinde ve Abbasî Devletinin güçlü olduğu çağda yaşamıştır. Bu devletin her ikisi de hilâfet adı ile hükümet ediyordu. Fakat aslında, bunların hükümetleri babadan oğula intikal eden birer saltanat idi. Hilâfetle saltanat arasında büyük fark vardır. Hilâfetin esası sûra (meşveret) dır, babadan oğula kalan istibdat saltanatında şûranın yeri yoktur. Fakat îmam Mâlik, ancak bu saltanata benzeyen hilâfet devrine yetişmiştir. O, ortaya çıkan birçok fitnelere şahit olmuştur. Haricî fitnelerini, Hişam b. Abdilmelik devrindeki fitneleri, bundan sonra meydana gelen olayları ve nihayet iktidarın Abbasîlere geçişini görmüştür. O, hayatında şu iki hususun kendisine bir görüş kazandırdığını mülâhaza etmektedir:
1 — Fitneler sebebiyle sayısız zulüm ve haksızlıklar meydana gelmektedir. Zira fitne)ler anarşiyi umumileştirmektedir. Bir saatlik anarşi içerisinde, senelerce süren istibdat içerisinde işlenmeyen zulüm ve haksızlık işlenmiş olur.
2 — Adaletli hükümdarlar —şûra ve seçimle işbaşına gelmese bile— maslahata uygun olabilir. Meselâ; Ömer b. Abdilaziz böyledir. Müstebit hükümdarların istibdatları arasında onun merhameti, sabâ yeli gibi dalgalanmaktadır. Bu halîfe, zulümleri yok etmiş, bütün insanlara kendi ailesinin fertleri gibi adaletle hükmetmiştir. Bunun içindir ki îmam Mâlik, onu âdil idarenin numunesi sayardı, İmam Mâlik'e ilk Abbasî devrindeki isyan hareketlerinden sorularak halîfeyle mi, isyancılarla mı savaşmak gerekir? denildiğinde şu cevabı vermiştir: «Eğer isyancılar Ömer b. Abdilaziz gibi bir halîfeye karşı ayaklanmışlarsa onlarla savaşmak gerekir. Aksi takdirde onları Allah'a bırakınız. Allah önce bir zalimden başka bir zalim vasıtasıyla intikam alır. Sonra da her ikisinden intikam alır.»
Bu yüzden İmanı Mâlik, fiilî olarak siyasetten uzak kalmış, ne isyancılarla ne de hükümdarlarla birlik olmuştur. Fitneye asla sebebiyet vermediği gibi zalimi de desteklememiştir. îmam Mâlik, hükümdarın istibdat ve azgınlık ettiğini görürse bunu halkın durumuyla ilgili bulurdu. Çünkü halk, âdil olup haklarını bildiği, vazifelerini yerine getirdiği, hükümdarlarını kontrol ettiği ve iyiliği emredip kötülüğü yasakladığı halde, başına müstebit ve zalim bir hükümdar geçmez. Onun bu görüşü umumî ve üstün bir görüştür. Peygamber (S.A.) de; «Nasıl olursanız öyle idare edilirsiniz.» buyurmuştur. Nitekim Kur'an'da da: «Bir kavim, nefislerindekini değiştirmedikçe şüphesiz kî Allah da onun durumunu değiştirmez.»[327[43]] buyurulmuştur.
îmam Mâlik başta olmak üzere, fakihlerin çoğuna göre, zalim hükümdarlara karşı fitne yaratacak şekilde ayaklanmak doğru değildir. Fakat, böyle bir hükümdarı değiştirmek için çalışmak gerekir. Fitne ve anarşi çıkarmaksızm zalim hükümdarı değiştirmek için çalışmayan ümmet, toptan günahkâr olur. Fitnelerin gürültü ve patırtısı içerisinde ise

[326[42]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/278-281.
[327[43]] Ra'd Sûresi, 11.

gerçeğin sesi işitilmez, nefsi ve şehevî arzulara uyulur, tedavi edilecek yerlere kılıç darbeleri indirilir. Bu durumda mü'min için kılıcını alıp taşa çarpmak daha iyi olur.
Bu itibarla, zulmün hâkim olduğu devirlerde âlimler halkı irşad etmek, ona gerçek dini öğretmek, onun vicdanını geliştirmek, onu şeref ve izzeti nefis sahibi yapmak cihetine gitmişlerdir. Ayrıca imkân dâhilinde hükümdarlara doğru yolu göstermek, hakkın sesi duyulmaz olunca da menfî bir vaziyet almak yönünü tercih etmişler? dir. Bütün mü'minler zalimlere karşı menfî bir vaziyet alırsa, onlar zulümlerine devam ve azgınlıklarında ısrar edemezler. Fakat çoğu zaman —hattâ her zaman— zalimler, kendilerini her yönden destekleyen, zulümlerini adalet, fesatlıklarını ıslah, halka yaptıkları baskıyı saygı ve i'zaz diye adlandıran kimseleri bulmakta zorluk çekmezler.[328[44]]

Mihneti

İmam Mâlik, fitnelerden uzak durmasına ve onları desteklemekten kaçınmasına rağmen Abbasîlerin İkinci Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur devrinde şiddetli bir mihnete (işkenceye) uğramıştır. Bütün tarihçiler o büyük âlimin böyle bir mihnete uğradığını kabul ederler. Râvîlerin ekserisine göre onun başına gelen bu mihnet, 146 H. -yılında olmuştur. Tarihçiler bu mihnetin sebebi üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimisine göre bu mihnetin sebebi şudur: İmam Mâlik müt'a nikâhının haram olduğuna dair fetva verirdi. Mut'a nikâhı, kişinin bir kadınla, belirli bir müddet içinde ona muayen bir ücret vermek suretiyle birlikte yaşamak üzere, yaptığı muvakkat bir akittir. Eğer kadın bu müddet içerisinde kocasına itaat etmezse, vazifesini yapmayan herhangi bir işçi gibi kocası onun ücretinden keser. îmam Mâlik, müt'a nikâhının haram olduğuna dair fetva verince, her türlü fetvadan menedildi. Çünkü, el-Mansur'un dipdedesi olan Abdullah b. Abbas'm mut'a nikâhını helâl saydığı rivayet ediliyordu, îleri sürülen bu sebep, bizce yerinde değildir. Çünkü el-Mansur'un mut'a nikâhını mubah saydığına dair hiçbir şey bilinmemektedir. Ayrıca râvîlerin çoğuna göre Abdullah b. Abbas da bu husustaki görüşünden, amcası oğlu Uz. Ali'nin kendisini kınaması üzerine vazgeçmiştir.
Kimisine göre de îmam Mâlik'in mihnetinin sebebi, Uz. Osman' Uz. Ali'den üstün tutuşu ve alevîlerin onun bu tutumunu halîfeye gizlice bildirmeleridir. Bizce bu sebep de yerinde değildir. Çünkü îmam Mâlik işkenceye uğradığı zaman, Medine'de Muhammed en Nefsü'z-Zekiyye'nin, Bağdat'ta da kardeşi İbrahim'in 145 H. yılındaki ayaklanmaları üzerine çıkan olaylar yüzünden alevîler, el-Man-sur'a karşı dargın ve kızgın idiler.
Bizim mâkul olarak kabul ettiğimiz sebep şudur: îmam Mâlik, «İkrah karşısında kalan kimsenin yemini muteber değildir.» hadîs-i şerifini sık sık tekrarlıyordu. Alevîler ve Muhammed en-Nefsü-z-Zekiyye ile ayaklananlar, el-Mansur'a yapılan bîat'ın ikrah ile olduğunu söylüyorlar ve bu hadîs-i şerifi bîat'ı iptal etmek için delil olarak kullanıyorlardı. Medîne Valisi, el-Mansur adına îmam Mâlik'i bu hadîsi rivayet etmekten menetmiş, sonra da hile yaparak biri vâsıtasiyle bu hadisi ona sordurmuş, İmam Mâlik de, herkesin içerisinde mezkûr hadîsi tekrar etmiştir. Hicret yurdunun İmamı Mâlik için böyle hîle düşünenler, bu suretle onun el-Mansur ve devletinin aleyhinde olduğunu yayma imkânı bulmuşlardır. îmam Mâlik'in bu hadîsi rivayet edişi, iki şekilde yorumlanmıştır:

328[44] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/281-282.

1 — Siyasiler ve her zaman siyasîlerin etrafını çeviren münafıkların gözü ile: Onlar, îmam Mâlik'in bu hadîsi aleyhlerine bir propaganda olarak rivayet ettiğini, isyancıların ayaklandığı bir sırada onu kasten sık sık tekrar ettiğini zannetmişlerdir.
2 — İmam Mâlik'in gözüyle : O, kendisine isorulduğu için bu hadîsi rivayet etmektedir. Çünkü, onu rivayet "etmekle Peygamberin sözünü herkese duyurmakta, böylece ilmi açıklamakta ve onu gizlemekten kaçınmaktadır. îmam Mâlik, bu konuda hiçbir şeye aldırmazdı. Çünkü herhangi bir hadisi rivayet etmekten kaçınırsa, Peygamber (S.A.)'in sözünü gizlediği için kendisini günahkâr sayardı ki, bu takdirde Allah ona lanet ederdi. Zira Allah, ilmi gizleyeni lânetlemiştir.
İmam Mâlik'e kırbaç vurmakla işkence yapılıyordu. Hattâ bir kolu da çekilmek suretiyle omUzundan çıkarılmıştır. Medînelilerle kendisine ilim tahsili için gelmiş olan talebelerinin ruhunda bu işkenceler, çok kötü bir tesir bırakmıştır. Onlar görüyorlardı ki hicret yurdunun büyük fakih ve İmamı, sebepsiz yere bu işkencelere uğruyordu. Halbuki o, hiçbir fitneyi tahcik etmemiş, haksız bir şey söylememiş ve fetvasında haddini aşmamıştır. Mâlik, onların aldıkları bu mânevi yaraları işkenceden sonra da hak bildiği yolda yürümekle tedavi etmiştir. Yani o, yarası şifâ bulur bulmaz yine ders vermeye başlamıştır. Yine o, hiç kimseyi fitne çıkarmak için kışkırİmamış ve fesat çıkmasına sebep olmamıştır. Bu suretle Medînelilerle İmam Mâlik'in talebeleri, idarecilere kin beslemişler ve onlara buğuz etmişlerdir. Gönülleri de o zâlimlere karşı esef ve elemle dolmuştur.
Bir müddet sonra idareciler, yaptıklarının acı ve ıstırabını duymuşlar veya en azından açtıkları yaraları tedavi etmek istemişlerdir. Bilhassa kurnaz bir halife olan el-Mansur, fırsat bulunca suçunu örtmeye çalışmıştır. Görünüşte İmam Mâlik'e kırbaç vurduran o değildir. Kırbaç vurulması için emrettiği veya rıza gösterdiği de tesbit edilmiş değildir. Bu itibarla, hac maksadıyla Hicaz'a gelince, İmam Mâlik'e haber gönderip özür beyan etmek için onu yanma çağırmıştır. İmam Mâlik'in ilmi, heybeti ve diğer meziyetlerindeki azameti, gibi, nıüsamahasmdaki azametini de görmek için bu durumu kendi ağzından dinleyelim:
«Ebu Ca'fer el-Mansur'un yanma girdim. Beni o, hac mevsiminde yanma çağırmıştı. Bana şöyle dedi: Kendisinden başka hiçbir Tanrı bulunmayan Allah'a and olsun ki olup bitenleri ben emretmedim, bilmiyorum da. Sen aralarında bulundukça Harameyn ehli (Mekke ve Medîneliler) hayır içindedirler. Ben onların azaptan korunmaları için seni eman olarak görüyorum. Allah büyük bir felâketi senin sayende onlardan Uzaklaştırmıştır. Çünkü onlar, insanların fitneye en süratli olanlarıdır. Sana yapılan işkenceden sonra, vallahi valinin derhal yerinden alınmasını ve zindana atılıp cezalandırılmasını emrettim. Mutlaka ben, onu, sana yaptığından kat kat fazla cezaya çarptıracağım. Bunun üzerine ben de şöyle dedim: Allah Emîr'ul-Mü'minîni affeylesin ve işini rasgetirsin. Resûlullâh'ın akrabası olduğu için ben onu bağışladım. Halife de: Allah seni de affeylesin ve rızasına erdirsin, dedi.»
İşte böylece îmam Mâlik, mihnetten, şerefli bir şekilde kurtulmuştur. Bu mihnet, onun halîfe ve halk nazanndaki ftibarını daha da yükseltmiştir. Halîfe, ona, bu şekilde tarziyede bulunmakla beraber, îmam Mâlik'ten hem nefsiyle ilgili, hem de halkın yararına olan hususları kendisine yazmasını istemiş ve böylece halka karşı reva görülen herhangi bir zulmü ortadan kaldıracağını bildirmiştir. Ayrıca halîfe, İmam Mâlik'e büyük bir vazife havale etmiştir. O da, Peygamber (S.A.)'in hadislerini, sahâbîlerin hüküm, fetva ve eserlerini, halka kanun olarak tatbik etmek üzere,

toplaması işidir.
Halk nazarında ise İmam Mâlik'in mevkii eskisinden daha fazla yükselmiştir. Hattâ ona vurulan kırbaçlar, Allah katında şeref ve i'tibarınm yüksekliğinin şehâdeti olmuştur. Böylece İmam Mâlik, daima yükselmiş ve asla alçalmamıştır.329[45]

Vefatı

O büyük İmam şeref, vakar ve heybetle yaşamıştır. Peygamber (S.A.)in mescidine gelen herkes, îmam Mâlik'in hUzuruna varır, onu dinler, ondan Peygamber'in hadîslerini nakleder ve karşılaştığı olaylar hakkında fetva sorardı. îmam Mâlik'in otoritesi ders hududunu geçmiş, hattâ o, vatandaşlar arasında adaletin bekçisi olmuştur... Halîfe el-Mansur, uğradığı işkenceden sonra ona şöyle demiştir: «Medine, Mekke veya Hicaz'daki herhangi bir validen şahsın veya başkaları hakkında şüpheye düşersen, yahut vatandaşlara bir kötülük yapıldığım sezersen bana yaz, ben onlara müstahak oldukları cezayı veririm.» Bu sebepten İmam Mâlik, valilere öğüt verir, haksız yere biri için tavassutta bulunmaksızın ve işlerine müdahale etmeksizin, onlara doğru yolu gösterirdi.
îmam Mâlik'in öğütleri valilere münhasır kalmaz, hattâ halifelere kadar varır. Onun, bunlara vermiş olduğu güzel ve değerli nasîhatlarını tarihler yazmaktadır.
Bu büyük insan, hayatının birçok kısmını hastalıkla geçirmiştir. Fakat, onun hastalığını kimse bilmezdi; ancak, bu hususta bâzı kimseler çeşitli zanlarda bulunurdu. Fakat o, hastalığını söylemezdi, îmam Mâlik, önce mescidde ders verirdi. Sonra hastalığının şiddetlenmesi yüzünden dersini evinde vermeye başladı. O, sadece Cum'a ve Bayram namazlarını kılmak için dışarı çıkar, hastalan ziyaret eder ve cenazelerde hazır bulunurdu. Sonra hastalık ve mazereti arttığı için evine çekildi, cemaata çıkamaz oldu. Daha sonra cenaze namazlarına da gelemez oldu. Sadece taziye ile yetiniyordu. Bir müddet sonra da bütün bunlardan mahrum kaldı. O,'hastalığını hâlâ söylemiyordu. Kendisine hastalığı sorulduğunda; «Her insan özü-rünü söylemez.» derdi. Ölüm döşeğine düşünceye kadar hastalığını söylemedi ve ancak öleceği anlarda onu açıklarken şöyle dedi: «Eğer hayatımın son günleri olmasaydı, size bildirmeyecektim. Benim hastalığım idrarımı tutamamamdır. Peygamber'in mescidine tam abdestli olmaksızın gelmek istemedim. Rabbim'e şikâyet olmasın, diye de hastalığımı kimseye söylemedim.»
îşte O büyük ve fazilet sahibi İmam, kılık ve kıyafeti güzel olduğu halde, hastalıklı bir hayat yaşıyordu. Fakat inleyip sızlamadan ve halka durumnu bildirmeden en iyi şekilde sabrediyordu. Allah, hem ondan razı olsun, hem de onu razı 330[46]kılsın.331[47]

Görüşleri

îmam Mâlik büyük bir hadîs bilgini olduğu gibi, aynı zamanda büyük bir fakîh idi. Yani O, hem hadîs hem de fıkıhda İmamlık mertebesine ulaşmıştı. Fakat O, fikrî tartışmalarla çalkalanan bir çağda yaşıyordu. Bu çağda hem siyaset hakkında, hem de akide konusunda birçok sapık fikirler mevcuttu. Meselâ, bâzıları, insan, fiillerini

329[45] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/282-285.
330[46] İmam Mâlik, 179 H. yılında Medine'de vefat ettiği zaman 85 yaşını geçmiştir. Baki' mezarlığına defnedildi Cenaze namazım cebrin valisi Abdullah b, Zeyneb kildırmıştır. Çeviren.
331[47] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/285-286.

cebren yapmakta ve hiç bir ihtiyar tirade) sahibi değildir, diyorlardı. Bir kısımları da, büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu söylüyordu. Bu arada kimisi de daha ileri gidiyor ve; nasıl küfürle tâat fayda vermiyorsa, İman bulunduktan sonra mâsiyet de zarar vermez, diyordu. Ayrıca çeşitli fırkalardan siyasî konularla uğraşan bir gurup: hilâfet, Hz. Ali ve onun Fâtıma'dan doğan oğullarına mahsustur, diyordu. Başka bir grup da; İmamet (hilâfet) in Hz. Hüseyin evlâtlarına münhasır olduğunu söylüyordu. Üçüncü bir gurup ise, hilâfetin ne herhangi bir Arap kabilesine, ne herhangi bir Arap soyuna, ne de herhangi bir hanedana mahsus olduğunu ileri sürüyordu... Şüphesiz bu durumda hicret yurdunun İmamı Mâlik, halkı irşad ederek onları bu keşmekeş ve sapık düşüncelerden kurtaracak ve onlara Allah'ın dosdoğru yolunu gösterecekti. Bu yol hakkında Allah Kur'an-ı Kerîm'inde, «Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdûr. O halde ona uyun, başka yollara tâbi olup gitmeyin. Sonra bu sizi O'nun yolundan ayırır.»[332[48]] buyurmaktadır.
îmam Mâlik bu meselelerde de fıkıh ve hadîsde uyguladığı metoddan hareket etmiştir. O, sünnete ve selef-i sâlihin yoluna uymanın zarurî olduğuna inanır ve daima şairin şu beytini terennüm ederdi:
«İşlerin en hayırlısı sünnet olandır,
En kötüsü de uydurma ve bid'at olandır.»
îmam Mâlik, Ömer b. Abdilaziz'in şu sözlerinden çok hoşlanırdı: «Peygamber (S.A.) ve O'ndan sonra işbaşına gelen ulü'1-emr, bir kısım sünnetler koymuşlardır. Bu sünnetlere bağlanmak, Allah'ın kitabına uymak, Allah'a taatı tamamlamak ve O'nun dîninde kuvvetli olmaktır. Hiç kimse bu sünnetleri değiştiremez. Bunlara aykırı olan şeyleri .yapamaz. Bu sünnetlere sarılanlar hidâyete erer, bunlardan yardım isteyen kazanır, kim bunları terkederse Allah'ın şu âyetine muhatap olur: «Kim mü'minlerin yolundan başkasına oyup giderse onu döndüğü yolda bırakırız, onu cehenneme koyarız. Orası ne kötü bir yerdir.»[333[49]].
tşte İmam Mâlik, böylece hem akîde, hem de fıkıh üzerine yaptığı çalışmalarda sünnetten ayrılmamıştır. O, insanların akideyi, Allah'ın Kitabı ve O'nun Elçisi'nin Sünnetinden almalarını, şeriatın ne usûlünde, ne de fürûunda akla aykırı bir şey bulunmamakla beraber, akideyi, mücerret akim hükümlerinden çıkarmamalarını söylerdi.[334[50]]

İman Meselesi

İmam Mâlik, îmanın söz, inanç.ve amel olduğunu söyler ve bu görüşünü Kur'an ve Hadîslerin nass'larmdan çıkarırdı. O, inancın arttığını kabul eder ve eksildiğine dair bir şey söylemezdi. Çünkü Kur'an-ı Kerîm, îmanın artacağını bildirmekte, azalacağına dair herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. İşte o, akîde konusunda böyle nakle dayanır ve kişiyi sapıtan aklî faraziye ve düşüncelerin peşine düşmezdi.[335[51]]

Kader Meselesi

İmam Mâlik, hayır ve şerri ile kadere inanır, insanın hürriyet ve ihtiyar sahibi

[332[48]] En'âm Sûresi, 15.
[333[49]] Nisa Sûresi, 115.
[334[50]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/287-288.
[335[51]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/288.

olduğunu, hayır veya şer olsun, yaptığı her şeyden sorguya çekileceğini kabul ederdi. O, bu kadarla yetinir ve insan fullerinin Alââh'ın ona verdiği bir kudretle veya takdir neticesinde meydana geldiğini söylemezdi. Bu konuda o şöyle demiştir: «Kade-riyecilerden kimi gördümse o bayağı, şaşkın ve düşük kimsedir.» îmam Mâlik bu görüşüne, Ömer b.. Abdilaziz'in şu sözünü delil olarak gösterirdi: «Allah isyan edilmesini istemeseydi. İblis'i yaratmazdı. Çünkü o, bütün fenalıkların başıdır.» İmam Mâlik, buna ilâveten, "Kaderiyecilerin hallerini şu âyetti kerime ne güzel açıklıyor, derdi: «Eğer biz dileseydik herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fakat benden (sâdır olan): Cehennemi mutlaka bütün cinlerle ve insanlardan (niçeleriyle) dolduracağım, sözü 336[52]gerçekleşecektir.337[53]

Kebîre Meselesi

İmam Mâlik'in büyük günah (Kebîre) işleyenler hakkındaki görüşü şöyle idi: Büyük günah işleyenler günahları kadar azap görecekler. Ancak Allah dilerse bunları affeder. Çünkü Kur'an-ı Ke-rîm'de: «Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını yarlığamaz. Ondan başkasını, dilediği kimseler için yarlığar.»338[54] buyurulmuştur. İşte bu, Ebu Hanîfe'nin görüşüdür. Ebu Hanîfe'nin oğlu Hammad, babasının bu görüşünü açıkladığı zaman, îmam Mâlik ona katılmıştır, İmam Mâlik bu konuda şöyle der: «Kul, Allah'a şirk koşmaksızın, bütün büyük günahları işlese, sonra bu kötü hallerden vazgeçse umarım ki o, Cennetin yüksek derecelerine erebilir. Büyük günah, kul ile Rabbi arasında bir şey olup kul bunun afvını dileyebilir. Afvı istenilmeyen her sapıklık ise, sahibini cehennem ateşine 339[55]sürükler.340[56]

Kur'ân-I Kerîmin Yaratılmış Olup Olmaması Meselesi

îmam Mâlik zamanında Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmış (mahlûk) olup olmaması meselesi ortaya atılmıştı. Bu meseleyi ortaya atan Ca'd b. Dirhem idi. O, bu meseleyi Yahudi asıllı olan ve İslâm akidesini bozmak isteyen bir kimseden almıştır. Müslümanlardan bir kısmi; Kur'ân yaratılmıştır; diğer bir kısmı da, yaratılmamıştır, diye ısrar etmişlerdir. Hatâya düşmekten sakınan müslünıanlar, bu meselenin bir fitne doğuracağını anlamışlar ve bu konuya dalmaktan kendilerini alıkoymuşlardır. İmam Mâlik de bunlar arasında idi. İmam Mâlik'e göre, müslümanları dinlerinde fitneye düşürmek için kendilerini vakfetmiş olan kimselerin ortaya attıkları meselelerin arkasına düşüp cedelleşmek doğru değildir.341[57]

Kıyamet Günü Allah'ın Görülüp Görülmemesi Meselesi

Mu'tezilîler de, kıyamet günü Allah'ı görmenin mümkün olup olmayacağı meselesini ortaya atmışlar, bu meseleyi aklî esaslara göre inceleyip Allah'ın görülemiyeceğini ileri sürmüşlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'deki «Yüzler vardır o gün ter-ü tazedir, Rablanm

336[52] Secde Sûresi, 13.
337[53] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/288-289.
338[54] Nisa Sûresi, 48.
339[55] el-Medârik, varak : 207.
340[56] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/289.
341[57] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/289.

görecektir.»342[58] âyeti gibi nass'lan da te'vil etmişlerdir. Fakat İmam Mâlik, Allah'ı görmenin mümkün olduğunu, nass'lann zahirlerine sarılarak ve bunları te'vil etmeksizin kabul etmiştir. Lâkin Allah'ı görme olayının keyfiyetini ve bizim dünyadaki görme fiilimize, benzeyip benzemediğini izah etmemiştir. Allah'ı görme işinin, O'nun yarattıklarından hiçbirine benzemeyen Yüce Zât'ma lâyık olacak bir şekilde gerçekleşeceğini, Kur'ân'da, «Onun benzeri yoktur. O hakkıyla işiten, kemâlile görendir.»343[59] buyurulduğunu söylemiştir.
îşte İmam Mâlik, akâid hususunda sünnet ve sünnetin metodundan hareket etmiş, îslâm akîdes.ai bozmak isteyenlerin veya akâid meselelerinde müslümanlar arasında tefrika doğurmaya çalışanların yolundan gitmemiştir. Zira, bu yolun ötesinde fikrî ve ruhî bir çöküntü vardır.344[60]

Siyaset Ve Hilâfet Meselesi

İmam Mâlik, siyaset konusunda Hulefâ-i Râşidîn'in tatbikatını kabul ederdi. Ona göre adaletin yerine getirilmediği ve Peygamber (A.S.)in sahâbîlerine sövülen bir memlekette oturulmaz. O, bu konuda; «Peygamber'in sahâbîlerine söven bir kimsenin dünyada yeri yoktur.» ve «Haksız iş yapılan ve geçmişlere sövülen bir memlekette oturmak caiz değildir.» derdi.
İmam Mâlik, hilâfetin sadece Hâşimi ailesine veya Hz. Ali evlâtlarına mahsus olduğunu -kabul etmezdi. Çünkü Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman gibi ilk büyük halîfeler, ne Haşimî ne de Hz. Ali evlâtlarmdandır. O, Hz. Ebu Bekr'in halîfe seçildiği gün sözkonusu olan ve hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu açıklayan hadis-i şerifi rivayet etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki kendisi de bu meseleyi böyle kabul ediyordu.
îmanı Mâlik'e göre, sahâbilerin Hulefâ-i Râşidîn'i seçtikleri usûl, en sağlam yoldur. Bu itibarla O, hürriyet içerisinde ve herhangi bir zorlama olmaksızın bî'at edilmek şartıyla halîfenin yerine geçmek üzere birini tavsiye etmesini meşru görmüştür. Nitekim Ebu Bekr (R.A), Uz. Ömer'i yerine halîfe olarak tavsiye etmiştir. İmam Mâlik, önceki halîfe tarafından tâyin edilen belli miktarda şahısların teşkil edeceği şûrayı da kabul etmiştir. Yâni İmam Mâlik, Hz. Ebu Bekr ve Hz. Âli'nin halifelik makamına getirilmelerinde sahâbîlerin yaptığı gibi önceden tâyin edilen şûrayı yerinde bulurdu.
îmam Mâlik'e göre Mekke ve Medine'deki müslümanların biati kâfidir. Mekke ve Medîneliler dâhil olmazsa diğer ülkelerdeki müslümanların biati yeterli olmaz. Onun bu şekildeki anlayışı, tamamen sahâbîlerin usûlüne uygundur.
İmam Mâlik, kendi gücüyle halifelik mevkiine gelen ve daha sonra halkın kendi rızasıyla bîat ettiği adaletli kimseyi meşru bir halîfe sayardı. Çünkü, halkın rızasıyla bîat etmesi, onun halifeliğini meşrûlaştırmış olup bunda müslümanların menfaati vardır.
îmam Mâlik, siyasî görüşlerinde dâima maslahat ve adaleti esas alırdı. Fesat ve zarara sebep olan şeyleri caiz görmezdi. Adalet ve maslahata götüren şeyleri caiz görürdü. İstemedikleri şeyleri yaptırmak için insanları zorlamak (ikrah)'da maslahat ve adalet yoktur. Halife el-Mansur'a karşı ayaklananlardan biri —belki bu,Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'dir —Ona; «Bana Mekke ve Medîneliler bîat ettiler, sen Ebu Ca'fer el-Mansur'un zulmünü görüyorsun İşte I» demiştir. İmam Mâlik de; «Sen, Ömer b

342[58] Kiyâme Sûresi, 22, 23.
343[59] Şûra Sûresi, 11.
344[60] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/289-290.

Abdilaziz'i, kendinden sonra iyi bir kimseyi velîahd olarak tâyin etmekten alıkoyan şey nedir biliyor musun?» diye sordu. O da; «Hayır» dedi. İmam Mâlik, bunun üzerine şöyle söyledi: «Yezid b. Abdilmelik'e bîat yapılmıştı. Ömer b. Abdilaziz, başkasına bîat edildiği takdirde adı geçen Yezid'in karışıklık çıkarıp insanları öldüreceğinden ve maslahata aykırı işlere başvuracağından korkmuştur.»345[61]
İşte burada görüyorUz ki İmam Mâlik, halife seçimindeki örnek şekillere değil, gerçeklere ve müslümanların içinde bulunduğu duruma göre düşünmektedir. îmam Mâlik'e göre mevcut maslahatların dâima gözönünde tutulması, insanları tâat veya muhalefet etmeye teşvik edenlerin hu maslahatları değerlendirmesi gerekir. O hu prensipten hareket ederek, sükûn ve hUzurun, isyan ve anarşi den; fitnelerden uzak durmanın, fitneye sebep olacak davranışlar dan üstün olduğu neticesine varır. Ayaklanmaksızm hükümdar-doğru yola sevkedecek şekilde irşâd etmek, maslahat îcabı olup, fesat ve zarara meydan vermez.
Hükümdar zalim olursa sabırlı olmak ve onu irşâd etmek gerekir. Buradaki sabır, zulme boyun eğen zavallı insanın sabrı değil halkın maslahatını gözönüne alan kimsenin sabrıdır. Fesat, dâims isyan hareketleriyle birlikte çıkmaktadır. Zalim hükümdarı güzel öğütlerle ve ona dînin emirlerini hatırlatmak suretiyle adaletli olmaya sevketmek lâzımdır. Bu vazifeyi olgun bir yol gösterici (mürşid) yerine getirir. Eğer o, zalim hükümdarın hışmına uğrar ve güzel öğüt verme yolunda öîdürülürse şehid olur; çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: «Şehidlerin en hayırlısı Abdülmuttalib'in oğlu Hamza ile zalim sultana karşı hakikati söylediği için öldürülen kimsedir.» Eğer müslümanlar, îmam Mâlik'in bu görüşüne uysa, müslüman âlimleri öğüt ve irşâd vazifesini yerine getirse ve ikiyüzlü dalkavuklar bulunmasa, hiçbir istibdat ve hiçbir zalimin azgınlığı sürüp gitmez.346[62]

İmam Mâlikin Fıkıh Ve Hadîsi

Yukarıda da söylediğimiz gibi İmam Mâlik hem muhaddis, hem de fakih idi. O, hadîs rivayet ettiği râvîleri iyice süzgeçten geçirirdi. Belki de O, rivayeti'esaslı şekilde bir disipline bağlayan ilk muhaddistir. Kendisinden sonra gelen talebesi îmanı Şafiî, bu işe son derecede önem vermiştir. îmam Mâlik'in Peygamber (S.A.)'den yaptığı rivayet, rivayetlerin en sağlamı ve altın halkaları sayılır. Buhârî; «En sağlam rivayet İmam Mâlik'in Nâfi' vasıtasıyla Abdullah b! Ömer'den yaptığı rivayetlerdir.» demiştir.
îmam Mâlik'in hadîsteki yerini, ilk hadîs mecmuası sayılan «el-Muvatta'» adlı kitabından söz ederken anlatalım. Şimdi burada onun fıkhını ele alalım...
Bütün âlimler, İmam Mâlik'in büyük bir fakîh olduğunu kabul ederler. Ayrıca îbni Kuteybe, onun ayiıı zamanda ve'ye dayanan fakîhlerden olduğunu söyler. Bâzı âlimler, Yahya b. Said'de.n sonra re'ye dayanan fakîh kimdir? diye sormuşlar ve; İmam Mâlik'tir, cevabını almışlardır. İmam Mâlik'in fıkhı istinbat sahasında kendine has bir metodu vardı. Fakat, rivayet konusundaki bâzı metodlannı yazdığı halde, istinbat metodunu yazmamıştır. . Bununla beraber, onun bir kısım ifadelerinden bu metodunun anahatlan belli olmaktadır. Yani kendisinden intikal eden fer'î fıkıh meselelerinden, onun istinbat metodunu çıkarmak mümkündür. Nitekim Mâliki Mezhebinin fakîhleri, bu işi yapmışlar ve İmam Mâlik'in, fıkhını bina ettiği metod ve prensiplerini kitap

345[61] el-Medârik, varak : 149.
346[62] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/290-292.

halinde toplamışlardır.
Kıd Iyaz: «el-Medârik» te İmam Mâlik'in istinbat konusundaki metod ve dayandığı esasları anlatır. Ayrıca Mâliki fahîklerinden Râşid b. Ebî Râşid de, «el-Behce» de bunları anlatmıştır.
Bu iki bilgin ile diğerlerinin anlattıklarını özetliyecek olursak şöyle diyebiliriz: Hicret Yurdu'nun îmamı olan Mâlik, önce Allah'ın kitabına sarılırdı. Kitapta bir nass bulamazsa sünnete yönelirdi. Ona göre Peygamber'in hadîsleri, sahâbilerin fetva ve hükümleri ile Me-dinelilerin ameli sünnete dâhildir. Sünnetten sonra bütün çeşitleriyle Kıyas gelir. Kıyas, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ve aralarında müşterek olan bir illet sebebiyle hakkında nass bulunan bir meseleye bağlamaktır. Kıyasla birlikte maslahat, seddü'z-zerayi', örf ve âdetler yer alır.
Bu esasları ayrı ayrı kısaca görelim:[347[63]]

Kitab

İmam Mâlik, Kitab (Kur'ân)'ı bütün delillerin üstüne kor. Çünkü Kitab, bu şeriatın aslı ve anayasasıdır. Kitabın içine aldığı hükümler kıyamete kadar bâki'dir. İmam Mâlik, Kitab'ı Sünnet ve diğer delillerin başına kor... Dolayısıyla İmam Mâlik, Kitab'ın te'vil kabul etmeyen sarih nassına sarılır. Eğer bizzat şeriat'ta nassın te'vil edilmesini gerektiren bir delil bulunmuyorsa, nassın te'vil kabul eden zahirini de olduğu gibi alır.
O, mefhum-ı muvâfakat'a göre de hareket eder. Mefhum-ı muvafakat ise, sözün ihtiva ettiği ma'nâya uygun düşen hükümdür ki, buna fahvây-i kelâm denir. Şöyle ki: Her-hangi bir hüküm üzerinde Kur'an'm bir nassı bulunur ve aklî bir gayret göstermeksizin doğrudan doğruya bu nass'ın ifade ettiği hükümden daha ağır bir hüküm çıkarılabilir. Meselâ yetim mallan ve bu malları yiyenler hakkında Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: «Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir.»[348[64]]
Bu nass'dan, yetim mallarının boş yere saçılıp savrulmasının ve bu malları korumada kusur edilmesinin yasaklanmış olması hükmünü kolayca çıkarabiliriz.
İmam Mâlik, mefhum-i muhâlefet'i de alır. Bu da, nass'ın bir vasıf veya benzeri bir şeyle mukayyet olarak hüküm ifade etmesidir. Nass'daki vasıf veya kayıt bulunmadığı takdirde hükmün aksi anlaşılır. Meselâ; «Sâime'de zekât vardır.» hadîs-i şerifi böyledir. Çünkü bu nass'dan anlaşıldığına göre-safine olan devenin —ki bu, umumî otlaklarda yayılan hayvandır— zekâtı verilecektir. Bunun mefhum-i muhalefetine göre içeride yemlenen deve için zekât verilmez. Gerçi İmam Mâlik, içeride yemlenen deve (ma'lûfe) ye zekât düştüğünü başka delillerle isbatlamıştır.
O, hükmün illetine yapılan «tenhih» ile de amel ederdi. Meselâ; Kur'ân'ı Kerîm'de: «De ki: Bana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceği içinde haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Yalnız ölü, veya dökülen kan veya domUz eti —ki bu şüphesiz bir murdardır— veya Allah'dan başkasının adına boğazlanmış olan hayvan müstes-nadır.»[349[65]] buyurulmaktadır. Bu âyetten anlaşıldığına göre buradaki
şeylerin haram edilmesinin sebebi, pis ve kötü bir yiyecek oluşudur. Bu vasıfları taşıyan benzeri şeyler de haramdır.

347[63] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/293-294.
348[64] Nisa' Sûresi, 10.
349[65] En'am Sûresi, 145.

İmam Mâlik, sarih bir nass olsun, işaret olsun, tenbih olsun, mefhum olsun Kitap'tan anlaşılan şeylerin hepsini 1 delil olarak alır. O, Kitab'ı, Hadîs ve diğer delillerin başına kor, bâzı hadîsi senediyle rivayet eder, sonra da Allah'ın Kitabı'na muhalif ise reddederdi. Meselâ; «Köpek, birinin kabına batarsa o bunu, biri temiz toprakla olmak şartıyla, yedi kere yıkasın.» hadîsini rivayet etmiş, sonra bu hadîs'e göre amel etmemiştir. Çünkü onu sahih ve sabit saymamıştır. Zira Kur'an-ı Kerîm şu âyetiyle köpeğin avladığı hayvanın yenilmesini mubah kılmıştır: «Kendilerine hangi şeylerin helâl edildiğini sana sorarlar. De ki: Bütün iyi ve temiz rızıklar size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı köpeklerin size tutuverdiklerinden de yeyin ve üzerine besmele çekin.»[350[66]].
îmam Mâlik, köpek necis ise avı nasıl mubah oluyor? diye itirazda bulunmuştur. O, çocuğun vekâlet almaksızın babası veya annesi adına haccetmesini caiz kılan haberi de kabul etmemiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır; «Gerçekten insan için kendi çalıştığından başka bir şey yoktur. Hakîkaten çalıştığı ileride görülecek, sonra ona, tam bir mükâfat [351[67]]verilecektir.[352[68]]

Sünnet

Sünnet, Kitap'tan sonra gelir ve ikinci mertebede yer alır. İmam Mâlik, mütevâtir olan sünneti delil olarak kabul eder. Mütetâtir sünnet ise, yalan üzerinde birleşmesi imkânsız olan bir topluluğun ittifakla rivayet ettiği ve bu rivayet-senedini Peygamber (S.A.)'e kadar ulaştırdığı hadîstir. İmam Mâlik, meşhur sünneti de kabul eder. Meşhur sünnet de; Peygamber'den bir, iki veya daha çok sahâbînin rivayet ettiği ve tevatür derecesine ulaşmayan hadîstir. Bu hadîsi, daha sonra, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan birçok sahâbî rivayet etmiştir. Yahut da, bir veya daha çok tâbiî'nin rivayet ettiği ve daha sonra yalan üzerinde ittifak etmiyeceklerinden emin olunan birçok tabiîn'in rivayet ettiği hadislere «meşhur hadîsler» denir. Bu hadîslerin, tabiîler veya teba-i tabiin devrinde meşhur olması şarttır. Daha sonraki devirlerde meşhur olmak bir şey ifade etmez. Meşhur hadîsler, istidlal bakımından mütevâtir hadîslere yakındır.
îmam Mâlik, âhâd haberleri de kabul eder. Âhâd hadîsler, tabiîler ve teba-i tabiîn devirlerinde mütevâtir veya meşhur olmayan hadislerdir. O, Medînelilerin amelini bu âhâd haberlere tercih eder. Kendi mezhebine mensup olan bâzı fakihlerm istinbatma göre İmam Mâlik, kıyası da bu haberlere tercih ederdi. Bu hususu ileride açıklayacağız. Kadı İyaz ve «el-Mukaddemâtu'l-Mümehhedât»da Büyük İbni Rüşd[353[69]], İmam Mâlik'in kıyası âhad haberlere tercihi konusunda iki türlü rivayet zikrederler: O, bir rivayete göre, âhad haberi kıyasa, başka bir rivayete göre de, kıyası âhad habere tercih ederdi.
îmam Mâlik'den birtakım meseleler rivayet edilmiştir ki o, bu meselelerde rivayet ettiği âhad haberleri re'y ile terketmiştir. Meselâ; Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği alım-satımdaki meclis muhayyerliğini ifade eden hadîsi reddetmiştir. Bu hadîs şudur: «Alıcı ve satıcı, birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler.» Yani alici ve satıcı

[350[66]] Mâide Sûresi, 4.
[351[67]] Necm Sûresi, 39-41.
[352[68]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/294-295.
[353[69]] Bu zat, Ebu'l-Velid İbni Rüşd el-Kebir (450-520 H./1058-1126 M.) olup ünlü İslâm filozofu İbni Rüşd el-Hafîd (1126-1198) M.)'in dedesidir.Çeviren.

birbirinden ayrılmadıkça yaptıkları akdi feshetme hakları vardır. İmam Mâlik bu hadîsi; «Elimizde bu hususta belli bir smır ve tarif yoktur.» diyerek reddetmiş ve akidden sonra feshetme hakkım iptal etmiştir. Çünkü meclisin (akit yapma oturumunun) müddeti belli değildir.
İmam Mâlik, taksim edilmeden önce ganimet olarak alman deve veya koyun eti pişirilmiş olan tencereleri Uz. Peygamber'in ters çevirdiği haberini de reddetmiştir. Rivayete göre Peygamber (S.A.), taksimden önce ganimet hayvanlarının eti pişirilen tencereleri ters çevirmiş ve eti toprakta yuvarlamıştır. İmam Mâlik, bu haberin Peygamber'e nisbetini inkâr etmiştir. Çünkü tencereleri ters çevirip içindeki eti toprakta yuvarlamak, lüzumsUz yere maslahata aykırı ve zararlı bir davranıştır. Zira Peygamber'in vazifesi menetmektir. Bundan fazlasını yapmak onu ilgilendirmez.
İmam Mâlik, Peygamber (S.A.)'den vârid olan ve Ramazan Bayramının ikinci gününden itibaren başlayan altı günlük Şevval orucu hakkındaki haberi de kabul etmemiştir. Çünkü bu haber, Ramazan orucunu artırmaya sebep olmaktadır.
Böyle birçok fürû' meselelerinde İmam Mâlik, maslahat veya kıyası tercih ederek, âhâd haberleri reddetmektedir. Yâni İmam Mâlik, istinbat. ile elde edilmiş de olsa, herkesçe bilinen bir nass (asi)'a aykırı düşen âhâd haberleri bırakır ve bunların Hz. Peygamber'e nisbetini reddederdi. Ancak böyle haberleri, kesin olan başka bir nass (asi) desteklerse kabul ederdi.
Bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere İmam Mâlik, yalnız hadis taraftan bir fakîh değil, aynı zamanda re'ye de değer veren bir fakîhtir. Gerçi O, talebesi Şafiî'nin deyişi ile hadîste «Işık saçan büyük bir yıldız» idi. Allah, ikisinden de razı olsun.[354[70]]

Medînelîlerin Amelî

Ancak Peygamber'den nakledildiği düşünülebilen Medînelilerin amelini, îmam Mâlik hüccet sayardı. Hocası Rabîa b. (Ebî) Abdirrahman gibi o da; «Bin kişinin bin kişiden rivayeti, tek kişinin tek kişiden rivayetinden daha üstündür.» derdi. Bu itibarla O, re'ye dayanan Medînelilerin amelini âhâd haberlere tercih eder, Medînelilerin amelini delil olarak tanımayan ve onlara muhalefet eden her fa-kihi kınardı. îmam Mâlik, Leys b. Sa'd'e yazdıığ risalesinde bu hususu şöyle anlatır:
«Bana gelen haberlere göre sen, bizim bulunduğumUz bu memleketteki cemaatın bağlı olduuğ şeylere aykırı olarak halka çeşitli fetvalar veriyormuşsun. Sen emanet ve fazilet ehli oluşuna, senden öncekilerin sana olan ihtiyacına ve senin söylediklerine itimat, etmelerine rağmen— nefsini tehlikeye atmaktan korkmalısın. Ve uyduğun takdirde seni kurtuluşa götürecek olan şeylere bağlı kalmalısın. Çünkü Kur'an'da Allah şöyle buyurmuştur: «...O halde sözü dinleyip en güzeline uyan kullarımı mü)dele!»[355[71]]. Zîra insanlar, Kur'an'ın nazil olduğu Medine ahâlisine tabidirler.»
Medînelilerin ameli, îmam Mâlik'den önce de revaçta idi. Hattâ kadılar, Medînelilerin amelini Peygamber (S.A.V.)'den nakledilmiş olarak kabul ederlerdi. Rivayete göre, Kadı Muhammed b. Ebî Bekr'e verdiği bir hüküm dolayısıyla şöyle denilmiştir: «Bu hususta şöyle bir hadîs yok mudur?» O; «Evet, vardır.» demiştir. Kendisine; «O halde niçin buna göre hükmetmiyorsun?» denildiğinde; «İnsanlar, bu hadîs karşısında nasıl davranmışlardır?» diye cevap vermiştir. Yani Medine'deki sâlih kimseler, bu hadîs

354[70] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/295-297.
355[71] Zumer Sûresi, 17, 18.

üzerinde ittifak etmemişlerdir. Dolayısiyle O, Medînelilerin amelini, Uz. Peygamber'den nakledilmiş olması itibariyle daha kuvvetli görmüş ve nisbeten zayıf olan bir haberi ondan kuvvetli olan bir amel ile reddetmiştir.356[72]

Sahâbî'nin Fetvası

İmam Mâlik, sahâbinin fetvasını, amel edilmesi vacip olan bir hadis olarak kabul ederdi. Bunun içindir ki O, haccm bir kısım vecîbelerini yerine getirirken, bâzı sahâbîlerin fetvalarına göre amel edip Peygamber (S.A.V)'den bu hususta rivayet edilen bir ameli terketmiştir. Çünkü bu sahâbîlerin, hac sırasında Peygamber'in emri olmaksızın herhangi bir fiili yapması imkânsızdır. Zira hac ile ilgili ibâdetler nakle dayanır ve başka türlü bilinemez. İşte îmam Şafiî, bu gibi konularda hocası İmam Mâlik'i tenkit etmiş ve hocasının asl'ı fer'i mevkiine, fer'i.de asi mevkiine koyduğunu söylemiştir... Çünkü, Peygamber (S.A.V.)'in sözü asl'dir, sahâbinin sözü ise, ona dayanan feri'dir. Öyleyse feri' nasıl olur da asi üzerine tercih edilir?
Lâkin îmam Mâlik, sahâbinin sözünü, ancak nakil ile bilinebilecek olan bir meselede delil olarak alırdı. Buradaki çatışma iki asi arasındadır, asi ile feri' arasında değildir. O halde, îmam Mâlik, iki asl'dan hangisi kuvvetli ise onu tercih ederek, İslâm'ın umumî hükümlerine uygunluk bakımından en kuvvetli olanı alıp ikincisini reddetmiş ve onun Peygamber (S.A.V.)'e nisbetini sabit saymamıştır.
Rivayet edildiğine göre İmam Mâlik, büyük tabiîlerin fetvalarını da delil olarak alırdı. Fakat bunları, sahâbîlerin sözlerinin derecesinde görmezdi. Tabiatıyla, tabiîlerin fetvalarını da Peygamber'e nisbet edilen hadîslerin derecesinde görmezdi. Ancak, tabiîlerin fetvası üzerinde Medînelilerin icma'ı hâsıl olmuşsa, İmam Mâlik bu fetvayı delil sayardı.357[73]

Kıyas, Îstihsan Ve Masâlîh-Î Mürsele

îmam Mâlik, kıyas'ı kabul ederdi. Ona göre kıyas sözü, kıyasın ıstılahî mânasına şâmildir. O da, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ve aralarındaki ortak bir illet sebebiyle, hakkında nass bulunan meselenin hükmüne bağlamaktır.
İstihsan: Cüz'î maslahatın hükmünü, kıyasın hükmüne tercih etmektir. Kıyasa göre hakkında nass bulunmayan meselenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüne bağlamak gerektiği halde, cüz'î maslahat bunun aksini icap ettirmektedir. İşte İmam Mâlik, bu maslahata göre hükmetmekte ve buna «îstihsan» adını vermektedir. Bu, istihsanm ıstılahî mânâsıdır. Fakat İmam Mâlik, istihsanı bütün maslahatları içine alacak şekilde tamim etmiştir.Ona göre istihsan, nass bulunmayan yerde maslahatın hükmüne uymaktır. İsterse bu konuda kıyas bulunsun, isterse bulunmasın. Öyle anlaşılıyor ki îmam Mâlik'in istihsan tâbiri, hem ıstılahi mânada istihsanı, hem de masâlih-i mürseleyi içerisine almaktadır.
Masâlih-i mürsele358[74]: Hakkında müsbet veya menfî özel bir delil bulunmayan

356[72] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/297-298.
357[73] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/298.
358[74] Buna göre istidlale «Istıslah» denir ve bilhassa Mâliki Mezhebi İle Hanbelî Mezhebinde mühim bir yer işgal eder. Hanefi Mezhebi ile Şafiî Mezhebinde de bu prensibin bir yeri varsa da, talî derecede kalır. Buna mukabil Hanelilerde istihsan, Şâfiilerde de kıyas, MâÜkîlerdeki istıslalım yerini tutar. Çeviren.

maslahatlardır. Dolayısıyla herhangi bir nass bulunmazsa bu maslahatlara göre hareket edilir. Ancak burada güçlüğün kldırılması, nazarı dikkte alman maslahatların îslâmiyetin muteber saydığı maslahatlardan olması şarttır.
îmam Mâlik, maslahatlara göre hareket etmeyi, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, istihsan sayardı. Ve: «İstihsan ilmin onda dokuzudur» derdi. Nass bulunmazsa kıyasa göre hareket etmek, bazan sıkışık bir durum meydana getirir. Bunun içindir ki İbni Vehb; «Kıyasa fazla dalan hemen hemen sünnetten ayrılmış olur.» demiştir.
Hulâsa, İmam Mâlik, herhangi bir Kur'an veya Hadis nassı bulunmazsa maslahatın hükmüne uyardı. Çünkü şeriat, saddce insanların maslahatlarını temin için gelmiştir. Şer'î her nass, şüphesiz bir maslahatı ihtiva eder. Nass bulunmazsa Allah'ın şeriatının amaçlarına uygun olan hakiki maslahata göre hareket edilir. Şâtıbî, bu hususta şöyle der:
«îmam Mâlik, masâlih-i mürseleye göre hüküm verirken şeriatın amaçlarına riayet ederek, maslahatın mânâsını derinlemesine kavrayan bir kimse olarak hareket etmiş, şeriatın amaçlarının dışına çıkmadığı gibi, onun herhangi bir esasına da aykırı davranmamıştır... Fakat, çoğu zaman âlimler, onun masâlih-i mürsele anla-yaşını tenkit etmiş ve onun daha ileri giderek teşri' (yasama) kapısını açtığını sanmışlardır... Heyhat!. Rahmetli, bundan ne kadar Uzaktır. Hattâ fıkıhta öncekilere uymaya razı olan odur. O derecede ki, bâzıları, onun kendisinden öncekileri taklit ettiğini sanmıştır. Lâ-kin O, Allah'ın dîninde basiret sahibi [359[75]]idi.[360[76]]

Seddü'z-Zerâyi'

Seddü'z-zerâyi', İmam Mâlik'e göre aslî bir delil teşkil eder. Ondan rivayet edilen birçok fürû' meselelerinde bunun esas teşkil ettiği görülür. Bu prensibe göre, harama götüren şey haramdır, helâ-la götüren şey helâldir. Maslahata götüren şey de matluptur. Mef-sedet (zarar) 'e götüren şey ise haramdır. Mefsedet'e sebep olan şeyler dörde ayrılır.
1 — Kesin olarak mefsedet'e götüren şey; meselâ, içeri giren kimsenin düşmesine sebep olacak şekilde kapının arkasına kuyu kazmak böyledir.
2 — Ekseriya mefsedet'e götüren ve bu hususta galip zan hâsıl olan[361[77]] şey; üzümü, şarap yapan kimseye satmak gibi.
3 — Nâdir olarak mefsedet'e sürükleyen şey; kimseye zararı olmayan bir yerde kuyu kazmak gibi.
Birinci ve ikinci kısma giren şeyler, İmam Mâlik'e göre kesin olarak haramdır. Üçüncü kısma girenler ise, haram değildir. Çünkü, nâdir şeyler üzerine hükümler bina edilmez.
4 — Ekseriya mefsedet'e sebep olan, fakat bu hususta galip zan hâsıl olmayan şey; veresiye satış böyledir. Çünkü bu türlü satışlar, bazan faize sebep olmakta ve bâzı kimseler de bu yola başvurmaktadırlar. Burada iki husus birbiriyle çatışmaktadır. Biri esas olan izin hususu ki, buna göre veresiye satış helâldir. Diğeri de faize sebep olan husus ki, buna göre de veresiye satış haramdır. Bu itibarla Mâlîkîler, veresiye satışın sahih olduğunu kabul ederler. Yani faiz maksadının bulunup bulunmadığını satıcının niyetine bırakırlar. Eğer satıcı faiz kastediyorsa gönahkâr olur ve cezası Allah'a aittir. Faiz kasdetmiyorsa günah işlemiş olmaz.

359[75] Şatıbî, el-İ'tisâm, c. II, s. 311.
360[76] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/298-299.
361[77] Büyük bir ihtimalle, zarara veya kötülüğe sebep olduğu tahmin edilen. Çeviren.

îşte îmam Mâlik, îslâmî hükümler için geniş bir kapı açmış ve buna göre birçok meseleleri çözmüştür. Bu yüzden onun mezhebi çok verimli olmuş ve fıkhı, şeriatın esaslarıyla insanların maslahatlarını birbirine bağlayan maslahatı koruyucu bir renk [362[78]]kazanmıştır.[363[79]]

Eserleri

Bize İmam Mâlik'in çeşitli risaleleri intikal etmiştir. Talebeleri, onun her türlü fikirlerini rivayet etmişler ve bunları kitap haline getirmişlerdir. Abdullah b. Vehb (öl. 197 H.3) hocası İmam Mâlik'in derslerinde dinlemiş olduğu takrirlerini toplamış ve «el-Mücâselât» adı ile bir kitap meydana getirmiştir. Bu kitap, büyük bir cilt teşkil etmek? olup İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadis, eser, terbiye ve âdâb-ı muaşeretle ilgili meseleleri içine almaktadır. Fakat, bunu kitap haline getiren îbni Vehb'dir. İmam Mâlik'in kader hakkında da bir risalesi vardır. Bunu, talebesi îbni Vehb'e göndermiştir. Onu da rivayet eden İbni Vehb'dir. Bâzı kadılar için yazdığı kazâî hükümlere dair bir risalesi daha vardır. Bunu da, kendisinden bâzı talebeleri rivayet etmiştir. Fetva hakkındaki risalesi de böyledir.
Bu kitapların İmam Mâlik'e nisbeti tartışma konusu edilmiştir. Fakat ona nisbetini kabul eden görüş tercihe lâyıktır. îmam Mâlik'e nisbetinde şüphe edilmeyen kitap «el-Muvatta» adlı [364[80]]esridir.[365[81]]

El-Muvatta' Adlı Eseri

İmam Mâlik tarafından yazılan bu kitap, konusunda tedvin edilmiş ilk eserdir. Bu eserde hadîs rivayetleri toplanmıştır. Bundan önce müslümanlar, zihin ve hafızalarına güveniyorlardı. Öte yandan birçok râvîler, yazı yazmayı ve eser telifini bilmiyorlardı. İmam Mâlik devrinde tedvin ve telif başlamıştı. Daha önce Ömer b. Abdilaziz, hadîslerin toplanmasını düşünmüş; fakat, onun bu isteği gerçekleşememişti. Daha sonra Ebu Ca'fer el-Mansur, bütün halkı bir kanun üzerinde toplamak fikrini ortaya atmıştır. Onun istediği bu kanun Medine'deki fıkıh ve oradaki râvüerin rivayet ettiği hadisleri ihtiva edecekti. Bu hususta el-Mansur'a çeşitli teklifler yapılmıştı? Bu arada Abdullah b. el-Mukaffa', sahâbüer hakkında yazdığı risalede bu konuya halîfenin dikkatini çekmiş ve bütün kazâî hükümlerin tek esasa bağlanmasını ve bu konuda hiçbir memleketin diğerinden farklı olmamasını el-Mansur'a arzetraişti.
Elbette, el-Muvatta'm tedvinini gerektiren çeşitli sebepler vardır. İmam Mâlik, bu eseri Ebu Ga'fer el-Mansur devrinde (onun teklifi üzerine) yazmaya başlamış, fakat el-Mansur'un sağlığında bunu tamamlayamamıştır. Ancak el-Mehdî devrinde

---

[362[78]] İmam Mâlikin istinbat konusunda dayandığı başka deliller de vardır. Bunlardan biri «İstishab»dır. Bu da; bir şeyin değiştirilmesini icabetti-ren müsbet veya menfî bir delil yoksa o şeyin eski hali üzere devam etmesidir.
İşte İmam Mâlik'in, îmam Ebu Hanîfe'ye muhalefet ettiği noktalardan biri de budur. Gerçi Hanefîlere göre de «Berâet-i asliyye» esastır. Fakat istisbab her hususta bir hüccet değildir. Çeviren.
[363[79]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/300.
[364[80]] İmam Mâlik'ten rivayet edilen fetvaları içine alan «el-Müdevvene» adlı bir eser vardır. Bunu, talebesi Abdurrahman b. el-Kâsım (Öl. 191 H.)'dan Esed b. el-Furat vasıtasıyla Abdusselâm Sahmm rivayet etmiştir. Bu eser, Mâliki Mezhebinin ana kitabını teşkil eder. (Bak Muhammed Ebu Zehra, el-İmam Mâlik, Kahire 1952, s. 246.)
Süyûtî, «Tezyin el-Memâlik»'inde Kadı Iyaz'ın «Tertîb el-Medarik» adlı eserinden naklen imara Mâlik'in birçok risalelerini zikreder; bu arada yıldızlar (Nücûm)'a dair bir kitabı ile Harun er-Resid'e yazdığı bir risalesi üzerinde durur. Harun er-Reşîd'e yazdığı bu risale, Mısır'da basılmış olup öğüt ve âdâb-ı muaşeret konularım ihtiva etmekte ve vaizlerin elinden düşmemektedir. (Bak, M. E. Zehra, el-İmam Mâlik, Kahire 1952, s. 201.) Çeviren.
[365[81]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/301.

tamamlayabilmiştir. Fakat onun bu eseri, bütün memlekete şâmil bir kanun olmamıştır. Çünkü İmam Mülik, buna müsaade etmemiştir. Harun er-Reşîd, bu eseri kanun olarak kabul etmek ve bir nüshasını bütün halka öğretmek için Ka'be'ye asmak teşebbüsünde bulunmuştur. Lâkin îmam Mâlik, buna da razı olmamış, insanlara kazâî hükümlerinde kolaylık sağlamak için bundan sarfınazar etmiştir.

el-Muvatta', bir hadîs ve fıkıh kitabıdır. Hadisler, îmam Mâlik'in içtihad ettiği fıkhı mevzuların içerisinde zikredilir. Sonra Medî-nelilerin icmâ' üzere olan amelleri, bundan sonra da İmam Mâlik'in karşılaştığı tabiîlerin re'yleri ve kendisinin yetişemediği sahâbilerle Said b. el-Müseyyib gibi tabiîlerin re'yleri anlatılır. Medine'deki meşhur re'yler ve îmam Mâlik'in hadîs, sahâbilerin fetva ve hükümleri ve bâzı tabiîlerin re'y ve fetvalarına dayanarak ileri sürdüğü ictihadlar bu kitapta yer almaktadır. Bunun içindir ki İmam Mâlik'in fıkhî re'yi, tahric edilmiş ve öncekilere uyan bir re'ydir. Yeni ve icat edilmiş bir şey değildir. îmam Mâlik der ki: «Kitaptakilerin çoğu re'ydir. Andolsun ki aslında onlar re'y değildir. Ancak, bir çok ilim ve fazilet sahiplerinden ve kendilerinden ilim tahsil ettiğim büyük İmamlardan işitilmiştir. Bu İmamlar, Allah'dan korkan kimseler idi. Bunları, o İmamlara nisbet etmekten çekindiğim için «re'ydir» dedim. Onların re'yleri, yetiştikleri sahâbîlerin re'yleri gibidir. Ben de onları bu re'ylere bağlı buldum. İşte bu, asırdan aşıra zamanımıza kadar intikal eden bir mirastır. Yani bu, öngeki İmamların teşkil ettiği bir topluluğun re'yidir.»

İşte el-Muvatta', hem sünneti, hem de İmam Mâlik'in sünnet üzere bina ettiği şeyleri ihtiva etmektedir.

el-Muvatta'daki hadîslerin miktarı râvîlerine göre değişmektedir. Çünkü el Muvatta'ı rivayet eden râvîler değişik olduğu için zaman zaman yapılan rivayetler de daima değişik şekilde tesbit edilmiştir. el-Muvatta'm en meşhur iki rivayeti vardır:

1 — Biri Yahya b. el-Leysi el-Endelüsî (öl. 234 H.)nin rivayeti,

2 — Öteki de îmam Ebu Hanife'nin talebesi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (öl. 189 H.)nin [366[82]]rivayetidir.[367[83]]

Mâliki Mezhebi'nin Gelişmesi Ve Yayılışı

Usûlündeki zenginlik ve kaynaklarının çeşitliliği sayesinde Mâliki Mezhebi'nin fürû'u çok gelişmiş ve tefekkür ufku oldukça genişlemiştir. İmam Mâlik'ten sonra bu mezhebi temsil edenler, kendileri için geniş bir düşünce sahası ve çok çeşitli içtihatlarda bulunacak bir fikir atmosferine sahip olmuşlardır. Bütün bu gelişme imkânlarının yanında, Mâliki Mezhebi'nin metod ve prensipleri çeşitli ve zengin olduğu gibi, İmam Mâlik'in talebeleri de kendisinden sonra hocalarının prensiplerini tatbik hususunda düşünce sahasını genişletmişlerdir. Mâliki Mezhebi bir çok memleketlerde yayılmıştır. Bu mezhebin fakîhleri arasında derin bir fıkıh ile felsefe ve hikmeti birleştiren şahsiyetler vardır. Avrupalılara Aristo felsefesini tanıtan ve filozoflara hücum ettiği için Gazzâli'nin eser ve görüşlerini sert bir dille reddeden filozof İbni Rüşd el-Hafid (öl. 1198 M.), büyük bir Mâlîkî fakîhi idi. İbni Rüşd'ün karşılaştırmalı fıkıh üzerinde «Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasıd» adlı değerli bir eseri vardır.

[366[82]] el-Muvatta', iki cilt halinde Mısır'da 1348 yılında ve müteakip yıllarda müteaddit defalar basılmıştır. Çeviren.

[367[83]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/301-302.

Mâliki mezhebinin birbirinden Uzak çok çeşitli ülkelerde yayılışı ve ictihad sebeblerinin bolluğu, metod ve prensiplerinin zenginliği bu mezhebdeki görüşlerin artmasına sebep olmuştur. Mâliki fıkhını araştıran kimse, bu çok zengin görüşler sayesinde çeşitli fikir ürünlerini, muhtelif çevrelere ve bu çevrelerin örf ve geleneklerine uygun ve elverişli fıkhî anlayışları bulur. Bilhassa örf ve âdetin, Mâliki fıkhında istinbat bakımından, büyük bir yeri vardır. Bu sayede müftî, eğer kendisini, mezhebin kesin prensiplerine bağlanarak ictihad yapacak bir mevki'de görmezse, mevcut olan değişik fikirler arasında kolayca tercihlerde bulunabilir.
Bu hususta el-Hattâb şöyle der: «Bu zamanda fetva veren kimse, en azından mezhebin görüşlerini nakil hususunda mezhebin bütün rivayetlerini ve mezheb üstadlannın tefsirlerini, aralarındaki ihtilâfları nasıl izah ettiklerini, meseleleri birbirine nasıl teşbih ve mukayese yaptıklarını, akla yakın veya uzak olan meseleleri birbirinden nasıl ayırdıklarını tam olarak bilmelidir. Ayrıca o, Karavîlerden368[84] müteahhirin (sonraki âlimler)'in kitaplarındaki meseleleri, îmam Mâlik'in bunlardan önce yaşıyan talebelerinin eser ve rivayetlerini de bilmek 369[85]mecburiyetindedir.370[86]

Mâlikî Mezhebinin Yayıldığı Yerler

Mâliki Mezhebi birçok ülkelere yayılmıştır. Mantıkî olarak düşünürsek, bu mezhebin doğduğu ve geliştiği Hicaz ülkesinde daha çok yayılmış olması gerekirdi. Çünkü o, Hicaz çevresinden beslenerek meydana gelen bir eserdir. Fakat öyle zaman olmuştur ki bu mezhebin durumu Hicaz'da çok değişmiştir. Bâzan ülkeye hâkim olmuş, bâzan da burada tamamen sönmüştür. Hattâ Medine'de bu mezhebin uzun zaman adının dahi unutulduğu ve 793 H. yılında buraya kadı tâyin edilen İbni Ferhun sayesinde yeniden canlandırıl-dığı anlatılır.
Mâliki Mezhebi, Mısır'a İmam Mâlik'in sağlığında girmiştir. Bu mezhebi Mısır'a ilk olarak sokan, İmam Mâlik'in talebelerinden Abdurrahman b. el-Kâsım, Osman b. el-Hakem, Abdurrahman b. Hâlid, Eşheb ve Mısır'a yerleşen onun diğer talebeleridir. Mâliki mezhebi, Mısır'ın hâkim mezhebi idi. Nihayet Şafiî mezhebi bu ülkeye gelince, her iki mezheb arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bugün bile Mısır'da, bilhasa ibâdet bakımından hâkim olan bu iki mezhebdir371[87].
Tunus ve civarında da Mâliki mezhebi hâkim bir duruma gelmiştir. Ancak Esed b. el-Furat'ın nüfUzlu olduğu devirde Hanefi mezhebi, Mâliki mezhebini yenilgiye uğratmıştır. Adı geçen Esed b. el-Furat, aslında Mâliki idi. Sonra Irak'a gelip İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den Hanefi fıkhını okumuş ve Hanefî mezhebini kabul etmiştir. Daha sonra el-Muizz b. Badis, Tunus ve çevresini tekrar Mâliki mezhebine sokmuştur. Hâlâ bu ülkelerde ibâdetler, Mâliki mezhebine göre .edâ edilmektedir.
Endülüs'te de Mâliki mezhebi büyük bir otoriteye sahip idi. Söylendiğine göre, Endülüslüler bir müddet Şam'ın fakihi olan İmam Evzâî'nin mezhebine

368[84] Fas (Mağrib)'da 172-363 H. yıllarında hükümran olan îdrisiler zamanında (248 H.) inşasına başlanılan Gâmiu'I-Karaviyyin, daha sonraları bir üniversite haline gelmiş ve birçok bilgin yetiştirmiştir. İşte metindeki «Karavîler»den maksat, burada yetişmiş olan Mâlik! bilginleridir. Çeviren.
369[85] Şerhul-Hattâb alâ Muhtasaril-HalÜ, c. I, s. 33. el-Hattab bu pasajı, el-Mâzerî'nin Şerhu't-Telkin'inden almıştır. Ayrıca Bak. Şeyh Ulleyş, Fetâyâ, c. I, s, 59.
370[86] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/303-304.
371[87] Mısır ve KUzey Afrika Fâtımîlerln eline geçince Maliki Mezhebi büyük bir ihmale uğramış; fakat, Fâtımîler ortadan kalktıktan sonra, bilhassa Eyyûbîler ve Kölemenler zamanında yeniden canlanarak eski yerim almıştır. Çeviren.

bağlanmışlardır. Nihayet Mâliki mezhebi gelip .buraları istilâ etmiştir. Endülüs Emîri (Hakem b. Hişam)'nin katında büyük bir mevkii olan Yahya b. Yahya, kadılık mevkiine getirilince, Mâliki mezhebi devletin otoritesinden çok faydalanmıştır. Abbasî Devletinin başkadılığma tâyin edilen Ebu Yusuf, nasıl kadılık makamlarına sadece Hanefî mezhebi mensuplarını tâyin etmişse, Yahya b. Yahya da, aynı şekilde kendi mezhebine bağlı olanları işbaşına getirmiştir. Bu konuda İbni Hazm el-Endelüsî şöyle demiştir: «İki-mezheb devletin otoritesine dayanarak bidayette yayılma imkânına kavuşmuştur: Doğuda Hanefî mezhebi, Endülüs'te de Mâliki mezhebi.»
Mağrib'de de Mâliki mezhebi aynı şekilde yayılmıştır372[88]. İşte Mâliki mezhebi İslâm ülkelerinin batı kısımlarında bu şekilde yayıldığı halde, doğu kısımlarında, Irak ve daha ilerilerde pek az yayılma imkânı bulmuştur. Bunun sebebi şudur: İmam Mâlik'in talebelerinin çoğu Mısır ve Tunus'a yerleşmiş olup Mâliki mezhebi bu iki üike vasıtasıyla daha çok o çevrelere 373[89]yayılmıştır.374[90]

İMAM ŞAFİÎ ve MEZHEBİ375[1]

İmam Şafiî (150 —204h.)

Hicri II. asrın son yıllarında Beytullah'ı ziyarete gidenler, tavaf sırasında etrafa göz atınca, esmer benizli ve boyu Uzuna yakın bir delikanlı ile karşılaşır, genç ve yaşlı talebeleri onun etrafında hal-kalanmış görürdü. Bu delikanlı onlara, fakîh ve muhaddislerden dinlemeye alışık olmadıkları bir üslûpla şer'î hakîkatları anlatıyordu. Irak gibi re'y fıkhının hâkim olduğu ülkelerden gelenler de, Medine gibi muhaddislerin fıkhının hâkim olduğu yerlerden gelenler de aynı durumla karşılaşıyorlardı.
Hac ibâdeti için ve bu arada hadîs bilgisini artırmak maksadıyla buraya gelen İmam Ahmed b. Hanbel, îmam .Şafiî'yi görmüş ve arkadaşı îshak b. Râhûye (Râhveyh)'ye: «Birinin dersini dinledim, ondan daha akıllı hiçbir kimse görmedim.» demiş ve onu alıp götürmüştür. Arkadaşı kendisine; İbni Uyeyne ve emsalinin hadîsini bırakıp bu delikanlıyı mı dinleyelim? diye sorunca Ahmed b. Hanbel şöyle cevap vermiştir: «Bu delikanlının aklından faydalanmazsan onun yerini tutacak başka birini bulamazsın. Âli hadîsi kaçırır-san, nazil hadîsi de kaçirmazsm ya!»376[2].
îşte bu delikanlı îmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî el:Kuraşî'dir. Usûl-i Fıkıh ilmini

372[88] Bir ara Endülüs ve Mağrib'de Mâliki Mezhebi müşkü bir duruma düşmüştür. Şöyle İd : Muvahhidî Emirî Yakub b. Yusuf b. Abdilmü'min, Zahirî Mezhebini benimsemiş ve Mâlikî Mezhebine karşı baskıda bulunmuştur. Hattâ bir ara îmam Mâlik'in el-Muvatta'ı hariç, Mâlikî Mezhebine göre yazılan bütün kitapların yakılmasını emretmiştir. Fakat adı geçen emîr Ölünce Mâliki Mezhebi yine eski haline dönmüştür. Çeviren.
373[89] Mâlikî, Mezhebi, bugün genel olarak Afrika müslümanlannca takip edilen bir mezhebdir. Metinde zikredilmeyen Sudan ve diğer Müslüman Afrika'da yaygın olan mezheb budur.
Bilhassa Hicaz'a haccetmek için gelenler vasıtasıyla Hicaz ve çevrelerinde, Bağdat, Basra, Horasan, Nisabur ve Kazvin gibi Doğu İslâm memleketlerinde de yayılmış olan Mâlikî Mezhebi, buralarda fazla tutunamamıştır. Çeviren,
374[90] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/304-305.
375[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/307.
376[2] Hadîsin senedini teşkil eden râvîler az ise, yani hadis sened bakımından Peygamber (S.A.)'e yakın ise buna «Alî Hadîs» denir. Hadîs, râvîler silsilesi fazlalaşmak suretiyle Peygamber (S.A,)'e yalan değilse buna da «Nazil Hadîs» denir. Çeviren.

kurup ilk önce tedvin etmek ve esaslarını açıklamak şerefine ulaşan odur. Kendinden sonraki nesiller, ilmi, ondan miras olarak almışlardır.[377[3]]

Doğumu Ve Nesebi

Bütün rivayetler, İmam Şâfii'nin 150 H. yılında Gazze şehrinde doğmuş olduğunda birleşir. O, kıyas İmamı ve Irak fakîhlerinin başı olan İmam Ebu Hanîfe'nin vefat ettiği sene dünyaya gelmiştir. Bâzı yazarlar hayâle kapılarak, Şafiî'nin, Ebu Hanîfe'nin öldüğü gece doğduğu ve böylece yeryüzünün fıkıh İmamlarından hiçbir zaman hâli kalmadığı düşüncesini uyandırmak istemişlerdir. Böyle bir iddia, herhangi bir temele dayanmadığı gibi bir fayda da sağlamaz.

İttifakla rivayet edildiğine göre Şafiî'nin babası Kureyş kabilesine mensup olup Peygamber (S.A.V.)'in dedesi olan Hâşim'in kardeşi Muttalib oğullarına dayanır. Onun şeceresini tarihçilerin çoğu şöyle anlatır.- Muhammed b. îdrîs b. Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Sâ-ib b. Ubeyd b. Abdiyezid b. Hâşim b. Muttalib b. Abdimenaf. Bu silsilede alman Muttalib, Abdumenaf m dört. oğlundan biridir. Abdumenaf'uı oğulları şunlardı: 1 — Muttalib, 2 — Hâşim, 3 — Abduşems —Bu Emevîlerin dip dedesidir—, 4 — Nevfel —Bu da Cübeyr b. Mut'im'iri dedesidir—.

Peygamber (S.A.V.) Efendimiz'in dedesi^Abdulmuttalib'i yetiştiren, adı geçen Muttalib'dir. Muttalib oğulları hem câhiliye, hem de islâm çağmda Hâşim oğullarının yardımcısı idiler. Hattâ Kureyşli-ler, Mekke'de insanları Allah yoluna çağıran Peygamber'e yardım ettikleri ve Peygamber'e karşı kendilerini desteklemedikleri için Ha-şimîlerle bütün münasebetlerini kestikleri zaman, Muttalib oğulları Hâşimîlerle birlik olmuşlar, Şi'b[378[4]] de yaşamışlar ve Hâşimîlere uygulanan zulüm ve işkenceye onlar ila aynı şekilde katlanmışlardır. Yalnız Uz. Peygamber'in amcası olan Ebu Leheb, bu boykot sırasında Kureyşlilere katılmıştır.

Bu sebeple Peygamber (S.A.V.), Muttalib oğullarına da Hâşim oğulları gibi ganimetten hisse ayırmıştır. Rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz, Hâşim oğullan gibi Muttalib oğullarına da ganimetten hisse verdiği zaman Umeyye ve Nevfel oğulları da aynı şekilde hisse talep etmişlerdir. Cübeyr b. Mut'im bu konuda şöyle bir rivayette bulunmuştur:

Peygamber (S.A.V.), Hayber'de elde edilen ganimetlerden Hâşim oğullan ile Muttalib oğullarına «Akrabalığı olanlarda ayrılan hisseleri verince ben ve Osman b. Affâri gidip; Yâ Resûlullah, dedik, onlar Hâşim oğulları olarak senin kardeşlerindir. Üstünlükleri inkâr, edilemez. Çünkü, Allahu Teâlâ, seni onların içinden seçmiştir. Ancak sen, Muttalib oğullanna da hisse verdiğin halde bizi bıraktın. Biz ve Muttaliboğulları akrabalık yönünden aynı derecedeyiz. Bunun üzerine Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurdu: «Çünkü onlar hem câhiliye, hem de islâmiyet devrinde bizden ayrılmadılar» ve iki elinin parmaklarını birbirine geçirerek, «Hâşim oğulları ile Muttalib oğulları bu bakımdan aynıdırlar» diye ilâve etti.

Şafiî'nin anası Yemenli olup Ezd kabîlesindendir. Kureyş kabilesine mensup değildir. Oğlunun yetişip olgunlaşmasında onun büyük bir payı vardır.[379[5]]

[377[3]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/309.
[378[4]] Şi'b: Mekke'de Ebû Talibin oturduğu semtin adıdır. Çeviren.
[379[5]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/310-311.

Gençliği Ve Yetişmesi

Şafiî, Rureyşli bir babadan doğmuş, fakat beşikte iken onu kaybetmiş ve bu yüzden fakir olarak büyümüştür. Annesi, oğlunun ne-seb ve kendisini belki ihtiyaçtan kurtaracak olan hukukunun Ku-reyşlilerce tanınmayacak şekilde zayi olacağından korkmuştur. Bu sebeple oğlunu MekkeTdeki makamına sahip kılmak için gayret sar-fetmiştir. Hatîb Bağdadi, «Tarihu Bağdad» adlı eserinde Şafiî'ye dayanan bir senedle şöyle rivayet eder:
«Ben Yemen'de doğdum[380[6]]. Anam, hukukumun zayi olmasından korktu ve bana; ailenin yanına gidip onlar gibi olman daha iyidir; çünkü ben nesebini kaybedersin diye korkuyorum, dedi ve yol hazırlığımı yaptı. Ben de Mekke'ye geldim. O zaman yaklaşık olarak on yaşımda idim. Bir akrabamın yanına indim ve ilim tahsiline başladım.»
Buna göre diyebiliriz ki: İmam Şâfii çocukluğunda, yüksek bir soya mensup olduğu halde fakir ve yetim çocuklar gibi yaşamıştır.. Yüksek soya mensup olan fakir çocuklar, gençlik çağlarında genel olarak bir eğitim bozukluğu olmazsa, soylarının tesiriyle yüksek işlere yönelirler. Şafiî'nin eğitiminde herhangi bir bozukluk veya gayri tabiîlik olmadığı için kendi özünden gelen bir insiyakla yüksek hedeflere yönelmiştir. Fakirliğine rağmen yüksek bir soya mensup oluşu, kendisini insanlara yaklaştırmış, cemiyete karışmasını sağlamış ve böylece içinde yaşadığı ortamın duygularına o da katılmıştır.
Şüphesiz bütün bunlar Şafiî'nin ruhunu içtimaî bir terbiye ile geliştirmiştir. Bu terbiye sayesinde O, insanlarla kaynaşmış, cemiyeti ve halkın duygularını yakından tanıyabilmiş tir. Çünkü cemiyeti yakından tanımak; toplumu ilgilendiren, toplumla ilgili muameleleri, toplumu'tanzim ve ferdler arasındaki ilişkileri sağlam esaslara göre tesis etmekle uğraşan kişiler için zarurîdir. Keza, şeriatı tefsir ve şeriatın hükümlerini çıkarıp ölçülerini ortaya koyma işi, cemiyeti yakından tanımayı gerektirir.
Şafiî'nin ruhunda yüksek işler yapma istidadı mevcuttu. Anası da oğlunu Gazze'den Mekke'ye gönderirken onu bu yola teşvik etmiş ve gerekli sebepleri hazırlamış, Şafiî de, ileride hedefine ulaşmıştır.
Şafiî, önce Gazze'de iken ilim tahsiline başlamış ve Kur'an-ı Ke-rîm'i hıfzetmiştir. Mekek'ye gelince de büyük hadis üstadlanndan Peygamberin hadislerini tahsile koyulmuştur. O, hadis-i şerifleri hem yazmak, hem de ezberlemek için büyük gayretler' gösteriyordu. Hadîsleri elde ettiği şeylere yazıyordu. Bazan onları saksı üzerine, bazan da deri üzerine yazıyordu. O, hükümet konağına gidip öteki yüzüne yazı yazmak için kullanılmış kâğıt isterdi.
Henüz çocuk yaşta, iken tahsilini ilerletince, Arapçada derinleşmek cihetine gitti; böylece şehir ve kasabalardaki yabancılarla meydana gelen karışma yüzünden Arap dilini tahrip eden yabancı kelimelerin tesirinden kurtulmaya çalıştı. Bu maksatla Şafii, çöle gitti ve HUzeyl kabilesinin içinde yaşadı. O, bu konuda şöyle der: «Ben Mekke'den çıktım, çölde Hüzeyl kabilesinin yanma gittim. Bu kabilenin yaşayışını ve dilini öğrendim. Bu kabile, Arapların dil bakımından en fasihi idi. Onlarla birlikte gezdim, dolaştım. MeMçe'ye döndüğüm zaman birçok rivayet ve edebiyat bilgilerine

---

[380[6]] Biraz önce «Şafii'nin doğumu ve Nesebi» başlıklı yerde Şafiî'nin Gaz-ze'de doğduğu söylenmiştir. Esasen Şafiî'nin doğum yeri ile ilgili bizzat Şâfiîye dayanan üç rivayet vardır: 1 — Gazze. Ekseri tarihçiler bunu kabul etmişlerdir. 2 — Askalân. Burası Gazze'ye üç fersah uzaklıkta bir kasabadır. 3 — Yemen. Bazısı da, bu üç rivayeti birleştirmek: ama-ciyle Şafiî'nin Yemen'de doğup Askalân ve Gazze'de büyüdüğünü' söylemiştir. (Bak: M. E. Zehra el-İmam eş-Şâfiî, Mısır 1948, s. 14.)Çeviren

sahip oh ustum.»
İmam Şafiî çöldeki haber, rivayet ve şiirleri ezberlemiş, Hüzeyl kabilesinin şiirinde ihtisas sahibi olmuştur. Hattâ câhiliye ve ilk îs-lâm asrının sanat ve edebiyatını rivayet eden el-Asma'î der ki: «Huzeyl kabilesinin şiirlerini Muhammed b. İdris isimli bir Kureyş genci sayesinde düzelttim.».
Şafiî, çölde bulunan iyi şeylerin hepsini öğrenmiştir. O, Arapçayı öğrenip incelerken aynı zamanda ok atmayı da öğrenmiş; hattâ bu konuda en yüksek mevkii ihraz etmiştir. Öyle ki on defa ok atsa hepsim hedefe isabet ettirirdi. Onun, bâzı talebelerine şöyle söylediği rivayet edilir: «Benim için iki mühim şey vardı: Biri ilim, diğeri de ok atmak. Ok atmak hususunda onda - on isabet kaydedecek bir dereceye geldim.» İlim konusunda bir şey söylememiş, fakat hazır bulunanlardan birisi; «Vallahi, sen, qk atma maharetinden daha çok ilme sahipsin.» demiştir. Bundan anlaşılıyor ki İmam Şafii, çağının en üstün eğitimi ile yetişmiştir. Bundan sonra kendisini bütünü ile ilme verip Mekke'deki fakih ve muhaddislerden fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Nihayet Mekkeîi gençler arasında parmakla gösterilmeye lâyık olmuştur. Süfyan b. Uyeyne, Müslim b. Hâlid ez-Zen-cî gibi bilgin ve hadîsçiler, onu özel olarak koruyup gözetmiş ve takdir etmiştir.[381[7]]

İmam Mâlikin Himayesinde

Delikanlı, yirmi yaşına değdiği zaman fetva verecek' ve hadis rivayet edecek bir mertebeye ulaşmıştı. Fakat onun ilim tahsilindeki gayreti, Mekke'nin surlarını aşmış ve bu şehrin ötelerine doğru Uzanmaya başlamıştı. Çünkü, ilmin hudut ve ülkeleri yoktur. Bu arada Medine'nin İmamı Mâlik b. Ene's'in adı Şafii'ye ulaşmıştı. Zîra, bu büyük İmamın adı o derecede etrafa yayılmıştı ki, gelip gidenler hep onu anıyorlardı. Bu durumda Şafiî'nin gayreti ondan ilim tahsiline yönelmiş ve bu yüzden o, Medine'ye gitmek mecburiyetinde kalmıştır.
Fakat Şafiî, İmam Mâlik'in yanına eliboş gitmek istememiştir. Yani dağarcığına îmam Mâlik'in ilminden de bir miktar koymuştu. , Şöyle ki; İmam Mâlik'in meşhur bir kitabı vardı. İsmi hertarafa yayılan bu eser “el-Muvatta'» idi. Şâfü, bu eseri Mekke'de birisinden emanet olarak alıp okumuştu. Medine'ye gitme arzusu üzerine bu kitabı defalarca okuyup îmam Mâlik'in fıkhına ünsiyet kazanmış ve onun rivayetteki yüksek derecesini öğrenmİşte
Şafiî, yola çıkmaya karar verince İmam Mâlik'le karşılaştığında kendisine kolaylık göstermesi için Mekke Valisinden Medine Valisine bir mektup almıştır.
Mu'cemu'l-Üdebâ, adlı kitabında Yakut el-Hamevî bu mektup ve Şafiî'nin înıairi Mâlik'le karşılaşma hikâyesini bizzat İmam Şafiî'den naklen şöyle anlatır:
«Mekke Valisinin hUzuruna girdim ve ondan Medine Valisine bir mektup aldım. Medine'ye gelip bu mektubu valiye sundum. Vali, onu okuduktan sonra şöyle dedi: Benim için Medine'den Mekke'ye kadar yaya ve yalınayak gitmek, Mâlik b. Enes'in kapısına gitmekten daha kolaydır. Ben, onun kapısında dikilmek kadar hiçbir zillet görmedim. Bunun üzerine ben de; Allah valinin işini rasgetir-sin, çünkü Vali dilerse onu hUzuruna çağırabilir, dedim. Vali de; heyhat! Nola ben ve maiyetim, binitlerimize binsek ve üzerimize kırmızı toprak bulaşsa da bâzı arzularımızı elde etsek! dedi. Vallahi onun dediği gibi oldu. Üzerimize kıpkırmızı toprak bulaştı. [Bir müddet gidip

[381[7]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/311-313.

Malik'in evine vardıktan sonra) bîr adam ilerledi ve kapıyı çaldı. Bunun üzerine dışarıya siyah bir câriye çıktı. Vali, ona; Efendine benim kapıda olduğumu söyle, dedi. Câriye içeri girdi ve biraz gecikti. Sonra dışarı çıkıp şöyle söyledi: Efendim size selâm ediyor ve diyor ki: Valinin bir meselesi varsa bir şeye yazıp versin, cevap verelim. Hadîs için geldiyse, hadîs meclisinin gününü biliyor, gitsin. Bunun üzerine Vali, cariyeye; Ona söyle, yanımda Mekke Valisinden kendisine yazılmış mühim bir mesele ile ilgili bir mektup vardır, dedi. Câriye içeri girdi. Sonra elinde bir kürsü (sandalye) ile dışarı çıktı ve onu bir yere koydu. Az sonra îmam Mâlik, heybet ve vakarla içeriden çıktı: Uzun boylu ve değirmi sakallı idi. Sonra yerine oturdu... Vali mektubu ona takdim etti. Onu okudu ve: «Bu şahsa durumuna göre muamele et, ona hadîs öğret ve iyilikte bulun.» sözlerine gelince mektubu elinden bıraktı ve: «Sübhânallâh, Allah'ın Resûlü'nün ilmi vâsıtalarla mı öğretilir oldu?» dedi. Valiye baktım, onunla konuşmaktan çekiniyordu. Ona doğru yaklaştım ve: Allah işinizi rasgetirsin. Ben şöyle bir kimseyim; maksadım, durum ve hikâyem şudur... dedim. Sözümü dinledikten sonra bana iyice baktı... Onun kuvvetli bir firâseti vardı. Adın nedir? diye sordu, Muhammed'dir, dedim. Ey Muhammed, dedi, Allah'dan kork, günahlardan sakın. Çünkü senin ileride büyük bir şânm olacaktır. Allah senin kalbine bir nûr vermiştir. Onu mâsiyetle söndürme. Sen yarın buraya gelirsin, seni okutacak olan da gelir.»
Bu çağlarda hadîs rivayetinde gelenek şöyle idi: Hadîs tahsil eden kimse, hadîs rivayet ettiği veya hadîs okuduğu üstaddan. bir hadîs kitabı alır, onu yazar ve rivayet.ederdi. Bunun için Şafiî,"ertesi gün gelmiş ve yanında da İmam Malik'in hUzurunda okumak üzere onun el-Muvatta' adlı kitabını getirmişti. Şafiî bu kitabı okumaya başlayınca, onun güzel okuyuşu İmam Malik'in çok hoşuna gitmiştir. Şafiî, kitabı fazla okumaktan çekinirse, îmam Mâlik, oha; Devam et, ey delikanlı, derdi. Bu sebeple Şafiî, el-Muvatta' kitabını İmam Malik'in huzurunda birkaç gün içerisinde okuyup bitirmiştir.
Şafiî, Hicaz fakîhlerinin başı olan İmam Malik'in yanından ayrılmamış ve onun himayesinde yaşamıştır. Bununla beraber arasıra çöle gidip Arap kabilelerini tetkik eder ve bir müddet onlarla düşüp kalkardı. NitekînTânnesini ziyaret etmek ve onun öğütlerini dinlemek için arasıra da Mekke'ye giderdi. Annesi de asalet, güzel anlayış ve olayları takdir kabiliyetine sahipti. Buna göre Şafiî'nin, arasıra hocasının yanında kalmadığını söyleyebiliriz.[382[8]]

Vazifeye Tâyin Edilişi

Şafiî fakir bir hayat geçiriyordu. Ancak ömrünün sonuna doğru ona Beytu'l-Maldan, Muttalip oğullarına ayrılan fasıldan bir tahsisat bağlanmıştır. İmam Mâlik ölünce Şafiî geçimini temin için bir iş aramış ve îmam Malik'in yanında dokuz yıl kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüştür. Bu sırada Yemen Valisi Hicaz'a gelmişti. Bâzı Kureyşliler vali ile konuşmuş, o da Şafii'yi yanma alıp götürmüştü. Şafiî bu hususta şöyle der: «Annemin yanında yol harçlığımı verecek bir şey yoktu. Evimizi rehin olarak verip onunla yol masrafımı kaşıladım. Yemen'e gelince aldığım bu parayı ödemek için çalıştım.»
İmam Şafiî'nin dirayeti, bilhassa Yemen Valisinin maiyetinde aldığı ve kadılık mahiyetinde olan bu görevinde dikkati çekmiştir. Vazifesi Yemen'e bağlı olan Necrari'da idi. Şafiî, burada adaleti hakkıyla gerçekleştirmiştir. Her zaman ve her

[382[8]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/313-315.

yerde olduğu gibi Nec-ran'daki halk da vali ve kadılara karşı dalkavukluk ederek, kendi çıkarlarını temine çalışıyorlardı. Fakat onlar, Şafii'nin şahsiyetinde adaletle karşılaştılar ve dalkavukluk yapmak suretiyle onun ruhunu istilâya imkân bulamadılar. Şafiî bu durumu tasvir ederken şöyle der: «Necran'da çalışmak üzere vazifelendim. el-Hâris b. Abdilmedân ve Sâkîf kabilesinin azatlıları orada idiler. Vali buraya gelince ona dalkavukluk ettiler, aynı şeyi bana yapmak istedilerse de benden yüz bulamadılar.»

îmam Şafiî, böylece, ruhuna hiçbir kimsenin işlememesi için dalkavukluk kapısını kapamış oldu. Çünkü ifsatçılar, valilerin ruhlarına bu kapıdan nüfuz ediyorlardı. Şafiî bu kapıcı kapatmakla nefsini fesat, şer ve zulümden korumuş oldu. Dolayısıyla adaleti tam olarak gerçekleştirdi. Fakat adaleti yerine getirmek güç bir iş olup onu ancak azimkar valiler gerçekleştirebilirler. Onlar da zamanın merhametsizliği ve fesatçıların hileleri ile karşılaşırlar.[383][9]

Mihneti

Bu itibarla İmam Şafii'nin şiddetli bir mihnetle karşılaşması tabü görülmelidir. Bu sırada Necran'a zâlim bir vali gelmişti. Şafiî, onun idaresi altındakilere zulüm etmesini önlemişti. İhtimal ki İmam Şafiî diğer bilginlerin sahip olduğu tenkit kılıcına mâlik olup bunu gayet güzel kullanıyordu. Belki de Şafiî, valiyi hem zulümden alıkoyuyor, hem de emrinde.olduğu halde dili veya tenkidi ile onu hırpalıyordu. Bunun üzerine vâîi, bir yolunu bulup Şafiî'ye karşı tezvir ve hileye başvurdu. Zîra herkes südünün icabını yerine getirecektir.

Abbasîler, Ali evlâtlarına karşı daima saltanatlarını kıskanıyorlardı. Çünkü onlar da, Abbasîler gibi Uz. Peygamberin soyuna dayanıyorlardı. Hattâ onlar, Uz. Peygamber'e Abbasilerden daha yar kın idiler. Ayrıca yapılan isyanların hepsi de Ali evlâtları tarafından oluyordu. Bu sebeple Abbasîler, daima onlardan çekmiyorlardı. Dolayısiyle herhangi bir alevî hareketi gördükleri zaman onu hızla bastırıyorlardı. Herhangi bir valinin Ali evlâtlarına karşı güzel davrandığını tesbit ederlerse derhal onu ya azlediyorlar, ya muhakemeye çekiyorlar, ya da öldürüyorlardı. Hattâ bunu, şüphelendikleri şahıslara da tatbik ediyorlardı. Zîra, onlara göre, memleket düzeninin iyi gitmesi için suçsUz bir adamı öldürmek, bu düzenin bozulmasına sebep olabilecek itham altındaki kimsenin serbest bırakılmasından daha iyidir.

Adı geçen zâlim vali, Abbâsîlerin ruhlarındaki bu zaaf noktasından faydalanarak, Şafiî'ye karşı bir tUzak hazırlamak istedi ve onu alevîlerle birlik olmakla itham etti. Bu maksatla o zamanki hilâfet makamını işgal eden Hânın er-Reşîd'e bir mektup gönderdi. O, bu mektubunda şöyle diyordu: «Alevîlerden dokUz kişi harekete geçti. Ben, bunların ayaklanmasından korkuyorum. Onlardan birisi Muttalib oğullarından Şafiî denilen bir adamdır. Benim ona ne emrim, ne de yasaklarım tesir ediyor. O, diliyle, savaşçıların kılıçlarıyla yapamadıklarını yapıyor.»

İşte Şafiî böyle bir töhmet altında kaldı. Aslında bu töhmetin sebebi psikolo)ik idi. Fiilî bir şeye dayanmıyordu. Çünkü, Şafiî'nin Uz. Ali evlâtlarına karşı sevgi beslediği herkesçe biliniyordu. Fakat, onun bu sevgisi kendisini şiîlik propagandasına ve onların iktidara gelmesi için fiili bir harekete sevkedecek durumda değildi. Fakat o, bu yüzden râfizîlikle itham edildi. Gûyâ o, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in hilâfetini reddediyordu.

[383][9] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/315.

Şüphesiz Şafiî bundan beri' idi. O, bu hususta bir beytinde şöyle der:
«Eğer Âli Muhammedi sevmem, râfizîHkse, îki cihan tanık olsun ben rafizîyim.»
Nihayet Şafiî, eli kelepçeli Bağdat'a gönderildi. Bu, Şafii'nin Bağdad'a ilk gelişidir. Bu olay 184 H. yılında cereyan etmiş olup Şafiî o tarihte takriben 34 yaşında idi. İmam Şafiî, Halîfe Harun er-Reşîd'in hUzuruna çıkarıldığı zaman güzel konuşması ve İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin hüsnü şahadeti sayesinde canını kurtarmıştır. İhtimal ki İmam Şafiî, İmam Muhammed ile îmanı Mâlik'in derslerinde tanışmıştı. Zîra Şafiî, İmam Mâlik'in hayatının sonuna kadar dokUz yıl onun yanından ayrılmamıştı. İmam Muhammed de bu sırada tam üç yıl İmam Mâlik'in derslerine devam etmişti. Şafiî'nin güzel konuşması ve ifade gücü, Harun er-Reşîd'e, kendisini sorguya çektiği zaman verdiği şu cevaptan anlaşılmaktadır:
«Ey Emir'u'1-Mü'minin, iki kişi farzedelim, birisi beni kardeş olarak görendir, dedi. Şâfü de şöyle cevap verdi: İşte sen böylesin, ey Emîru'l-Mü'nıinîn. Çünkü siz Abbas oğullarısınız, onlar ise Ali oğullarıdır. Biz Muttalib oğullarıyız. Siz Abbas oğullan bizi kardeş görüyorsunUz, onlar ise köle görüyorlar.» Şafiî, bu ifade ile alevî-lik iddia eden bâzı şiîlerin sözünü imâ etmiştir. Aslında gerçek alevîler kendi soylarına karşı böyle bir şey düşünmezler[384[10]].
İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin tanıklığına gelince; o bu sırada Bağdat Kadısı idi. Şafiî, Harun er-Reşîd'in meclisinde itham edilerek sorguya çekilirken, İmam Muhammed'i görmüş ve ona yakınlık duymuştur. Çünkü, ilim sahipleri arasında manevî bir akrabalık vardır. Bunun için Şafiî, kendisini müdafaa sırasında şöyle demiştir: «Ben ilim adamıyım, bunu kadınız Muhammed b. el-Hasen bilir.» Bunun üzerine Hânın er-Reşîd, îmam Muhammed'e bu durumu sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: «Evet, bunun ilimden büyük bir nasibi vardır, iddia edilen şeyle onun bir ilgisi olamaz.»
Pek kan dökmek heveslisi olmayan Harun er-Reşîd, bu işi incelemek için bir yol bulmuş ve acele etmemiştir. Büyük bir itimat duyduğu Muhammed b. el-Hasen'e, bunu yanma al ve durumunu incele, demiştir. Bu inceleme işi, Şafiî'ye yöneltilen töhmete iltifat edilmemekle neticelenmiştir.[385[11]]

Şafiî'nin İlme Tekrar Dönüşü

Irak'ın büyük fakihi Muhammed b. el-Hasen, yalnız Şafiî'nin hayatım kurtarmamış, aynı zamanda onu kadılık memuriyetinin karanlığından çıkarıp tekrar ilmin nuruna kavuşturmuştur. İşte İmam Şafiî, bu tarihten, yani 184 H. yılından itibaren ölünceye kadar yirmi yıl ilimle uğraşmıştır. Memuriyet hayatı İmam-Şafiî'nin kısa ve kıymetli ömrünün beş yıl kadarını işgal etmiştir. Çünkü O, 54 yaşında vefat etmiştir.
Denilebilir ki, onun uğradığı mihnet, kendisi için çok hayırlı olmuştur. Eğer o, bu mihnetle karşılamadaydı memurluğu devam edecek ve belki de ilme hiç dönemiyecekti. Dolayısıyla, gelecek nesiller onun ölmez ilmî mirasından yoksun kalacaktı.
İmam Şafiî, Muhammed b. el-Hasen'in evinde konakladı. Daha önce îmanı Mâlik'e sığındığı gibi bu kez de İmam Muhammed'e sığınmış oldu. İlk önce Iraklıların fıkhına göre îmanı Muhammed'in telif ettiği kitapları okumaya başladı. Bu kitapları bizzat

384[10] Bir kısım şiilerle mezheb taassubunda boğulup kalanlar İmam Şafii'nin ataları arasında yer alan Şafii b.Saib'in Kureyşlilerden Ebu Leheb'in azatlı kölesi olduğunu ve böylece İmam Şafii'nin soy bakımından Kureyş'e mensup olmadığını iddia etmişlerdir. Çeviren.
385[11] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/316-317.

İmam Mu-hammed'den okudu. Nitekim bundan önce el-Muvatta'i da İmam Mâlik'ten okumuştu. Allah cümlesinden razı olsun!
Böylece İmam Şafiî, hem Irak'ın hem de Hicaz'ın fıkhını birleştirmiş ve çağının en büyük fakîhlerinden ders almıştır. Bu konuda îbni Hacer el-Askalânî «Tevali et-Te'sis fî Maâlî İbni İdrîs» adlı kitabında şöyle der: «Medine'de fıkhı Mâlik b. Eries temsil ediyordu. Şafiî onun yanma gidip derslerine devam etmiştir. Irak'ta da fıkhı İmam Ebu Hanife temsil ediyordu. Şafiî, Ebu Hanîfe'nin talebesi Muhammed b. el-Hasen'den bizzat ders aldı. Böylece o, hem re'y taraftarlarının, hem de hadîs taraftarlarının ilmini kendisinde birleştirdi. Bu ilmin kaide ve prensiplerini tesbit edecek kadar yüksek bir mevki ihraz etti. Bu konuda muvafık ve muhalif herkes onun bu mevkiini tanıdı. Böylece onun ünü her tarafa yayıldı, itibarı yükseldi ve nihayet o, hakkıyla İmamlık mertebesine erişti.»
Şafiî, Muhammed b. el-Hasen'den ilim tahsil etti. Ondan nakil ve rivayetlerde bulundu. Yaptığı bu nakil ve rivayetleri yazdı. Kendisi bu konuda şöyle der: «Muhammed b. el-Hasen'den bizzat kendisinden işitmek suretiyle bîr deve yükü ilim öğrendim.» Şafiî, Muhammed b. el-Hasen'i daima hürmet ve -tazimle anardı. Onun hakkında şöyle der: «Ancak Muhammed b, el-Hasen hariç, kendisine münakaşalı bir mesele sorulan herkesin yüzünde bir nâhoşluk görürdüm.»
Burada belirtmeliyiz ki, Şâfü, îmam Muhammed'den yalnız re'y ve kıyas fıkhını tahsil etmemiş, aynı zamanda ondan Iraklılarca meşhur olan ve fakat Hicazlılarca meşhur olmayan rivayetleri de öğrenmiştir. Şafiî'nin îmam Muhammed'den yaptığı rivayetlere şunu misâl olarak söyleyebiliriz: «Muhammed b. el-Hasen, Yakub b. İbrahim (Ebu Yusuf) 'den, o da Abdullah b. Dinar'dan, o da Abdullah b. Ömer'den, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu bana haber verdi; «Velâ' (birinin azatlısı olma) soy bakımından akrabalık gibidir. (Azatlı) ne satılır, ne de hîbe edilir.» Şafiî, Bağdad'ta oturduğu sıralarda Iraklılarla fıkhî münakaaşlar yapar ve kendisini îmam Mâlik'in talebesi sayardı. Muayyen bir metod ortaya koymazdı. Fakat îmam Muhammed hariç, yaşça ona denk olanlarla tartışırdı, îmam Muhammed'le tartışmayı kendisine yakıştırmazdı. Çünkü, onu kendisinin hocası olarak görüyordu. Fakat, nasıl Ebu Hanîfe talebeleriyle münakaşa ediyor idiyse, Şafiî'nin hocası İmam Muhammed de onun kendisiyle münakaşa etmesini isterdi. Fakat, Şafiî, hocasıyla tartışırken utanırdı. Çünkü ilk hocası îmam Mâlik, talebelerine münakaşa kapısını açmaz ve onları cedelleşmeden menederdi.[386[12]]

Beytü'l-Harâm'â Gelîşî

Tarihçiler, İmam Şafiî'nin Bağdat'ta İmam Muhammed'in yanında hoca ve talebelerle tartışarak, ne kadar kaldığını bildirmemektedirler. Büyük bir ihtimale göre o, burada iki sene kalmıştır. Bu müddet, ister Uzun ister kısa olsun, gerçek olan onun çok verimli oluşudur. Zîra, İmam Mâlik'in talebesi Şafiî, hocasından başka üstadlatın da görüş ve fıkıh metodlarım öğrenme imkânını bulmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak, Şafiî'nin, bu değişik görüş ve metodlar arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapması zaruri idi. Keza, onun, bu karşılaştırmalı incelemelerinden sonra bu her iki görüş ve nıetodlardan birine yakın veya her ikisinden de Uzak bâzı görüşler ortaya atması gerekirdi.

[386[12]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/318-319.

Bu karşılaştırma, elbette görüş ve metodları süzgeçten geçirerek ve bunlardan hangisinin daha doğru ve gerçeğe daha yakın olduğunu ortaya koyacak esaslı ölçülere dayanmak mecburiyetinde idi. İmam Şafiî, böyle bir karşılaştırma yapmak üzere Beytü'l-Harâm'a çekilmiş; kendisini, keskin bir basiret ve anlayışlı bir teemmül içe-risinde bu işe vermiştir. Şafiî, burada yaptığı karşılaştırmalarından şöyle iki netice elde etmiştir:

1 — Şafiî, kendisine has bir mezheble ortaya çıkmıştır. O,daha önce îmam Mâlik'in talebesi olup onun görüşlerini yaymaya çakışıyordu. Şimdi ise îmam Mâlik'in görüşlerini müstakil olarak ele alıp inceliyen ve yerine göre tenkit eden, bazen ona muvafakat, ba-zan da muhalefet eden bir ilim adamı olarak davranıyordu. O, bu konuda «Hilafu Mâlik» adında bir kitap yazmıştır. Keza, Şafiî, îmam Muhammed ve onun hocası Ebu Hanîfe ile Ebu Yûsuf'un görûşlerl-in incelemiş, tenkid etmiş; bâzan bunlara muhalefet, bâzan da muvafakat etmiştir. Bu konuda yazdığı kitaba da «Hilâfu'I-Irâkiyyîn» adını vermiştir, İşte böylece İmam Şafii, fakîhlerden herhangi bir guruba bağlı kalmaktan kurtulmuş, Allah'ın Kitabı ve Resûlullah'ın Sünnetinin gölgesinde hür ve müstakil olarak, ictihad mertebesine yükselmiştir.

2 — İstinbat (hüküm çıkarma) prensiplerini tesbit etmiştir ki, daha sonra bu usûl-i fıkıh adını almıştır. Şafiî, içtihadlarmda yalnız ortaya koyduğu bu prensiplere göre hareket ederdi. Ondan önceki-âlimler de, içtihatlarında birtakım metodlara bağlanırlar ve bu metodları kısaca işaret ederlerdi. Şafiî ise, bu metodlan işaret etmekle yetinmemiş, müctehidin ictihad ve istinbat sırasında hatâya düşmemesi ve içtihadının verdiği imkân nisbetinde hakîkata ulaşması için bağlı kalması gereken prensip ve kanunları tesbit ederek açıklamıştır.[387[13]]

Bağdad'a Tekrar Gelişi

İmam Şafiî, Mekke-i Mükerreme'de inceleme ve araştırmalarıyla öğrencilerine daha önce alışık olmadıkları bir ilmi öğretmeye devam etmiştir. O, fıkıh derslerinde Kur'an ve Sünnetin gölgesinden dışarı çıkmazdı. Bu sırada bilhassa hac mevsiminde bütün Uzak islâm ülkelerinden gelen ilim adamları ondan feyz alırlardı. Meselâ, Iraklılar ve diğerleri gelip ondan faydalanırlardı. Mekke'de bu seferki ikameti dokUz yıl sürmüştür.

Şüphesiz Şafiî, ulaşmış olduğu neticeleri ve özellikle fıkh! istinbat için koymuş olduğu metodlan bütün islâm ülkelerine yayacaktı. O çağda islâm âleminde ilim nurunun yayıldığı yer islâm Dev-leti'nin merkezi olan Bağdad şehri idi. Şafiî bu şehre, bu şehir de ona ısınmıştı. Şafiî burayı, bura da kendisini tanımıştı. Bunun içindir ki Şafiî, 195 H. yılında tekrar Bagdad'a dönmüştür. Bu tarihte o, yaklaşık olarak 45 yaşında idi.

Bağdad'ta ona bütün âlimler önem vermiş ve talebeler etrafını' sarmıştır. Bağdad âlimleri, ondan ders almak konusunda büyüklük saİmamıştır. Meselâ, daha önce Mekke'de Şafiî ile görüşen Ah-med b. Hanbel ona talebe olmuş, onun akıl ve fikrine hayran kalmıştır. Aşağı yukarı kendisinin yaşıtı olan İshak b, Rahûye de ondan tahsil görmüştür. Bunlar ve benzerleri, îmam Şafiî'den ilim tahsil eden asıl talebelerden ayrıdırlar.

Herkes onun dersine koşuyor ve verdiği cevaplara hayran kalıyordu. Çünkü O, Iraklıların alışık olmadıkları bir metoda dayanan yeni bir ilim getirmişti. Ayrıca o,

[387[13]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/319-320.

kendisinden öncekilerde bulunmayan bir kısım sıfatlara sahipti. Şafiî'nin metodu, tafsilatıyla açıkladığı istinbat metodu olan usûl-i fıkıh ilmi idi. O, bu sayede açık lâfızlara dayanarak, kapalı olan mânaları ortaya koyuyordu. Bunun içindir ki İshak b. Rahûye: «Şafiî'den önce biz, nâsih ve mensûhu bilmiyorduk.» demiştir. Sahip olduğu sıfatlar ise, güzel ve açık konuşma, münazara ve münakaşa kudretidir. Onun ifadesi gayet açık, güzel ve tesir bakımından çok güçlü idi. Bunun için bir çağdaşı «O, âlimlerin hatibidir.» demiştir.

Şafiî, bu gelişinde Bağdad kitapları (el-Kütübu'1-Bağdadiyye) adını verdiği eserlerini yazdırmış (imlâ etmiş) tır. el-Umm veya el-Mebsût diye isimlendirilen eseri bunlar arasındadır. Bu eser, birkaç kitaptan meydana gelmiş olup çoğu fürû'a dairdir. Bunu kendisinden rivayet eden, talebesi ez-Zaferânî'dir. Keza, burada Şafiî, usûl-i fıkha ait olan kitabını imlâ etmiştir. Bu eser er-Risâle adını almış olup bunu rivayet eden de ez-Zaferânî'dir.

Böylece Şafiî'nin ilmi Irak'ın sınırlarını aşmış ve bütün Doğu İslâm ülkelerinde yayılmıştır. Onun ilmini yaymada talebelerinin tesiri çok olmuştur. Talebelerine tesir eden iki husus vardı:

Birisi ondan istifade arzusu, diğeri de Şafiî'nin eşsiz şahsiyetine karşı duydukları hayranlık idi.

Bu gelişinde Şafiî, iki seneden fazla Çalmış, sonra tekrar Mekke'ye dönmüştür. Belki Şafiî, tekrar Mekke'ye eşya ve işlerini toparlamak, Beytu'î-Harâm'ı ve Süfyayn b. Uyeyne gibi hocalarını ziyaret etmek için gelmiştir. Dolayısiyle burada fazla kalmamış, 198 H. yılında yeniden Bagdad'a dönmüştür.388[14]

Bağdad'tâ Kısa Bîr Îkâmeti

Şafiî, Bagdad'a bu gelişinde kısa bir süre ikâmet ettikten sonra Mısır'a gitmek üzere yola çıkmış ve oraya 199 H. yılında varmıştır.

Şafiî, bu sefer Bağdad'ta niçin kısa bir süre kalmıştır? Halbuki umumî vaziyet onun bu şehirde Uzun müddet kalmasını gerektiriyordu. Çünkü burası, âlimlerin merkezi ve İslâm Devleti'nin başkenti idi. Öte yandan burada, Şafiî'nin birçok talebeleri vardı. Bu şehirden İslâm âleminin dört bucağına ilim nuru yayılıyordu. Öyle ise, İmam Şafiî burayı terkedip niçin Mısır'a gitmiştir? Halbuki Mısır, bu sırada ilim merkezi değildi. Gerçi yavaş yavaş bir ilim merkezi olmaya başlamıştı. İçimizi rahatsız eden bu soru bizden cevap beklemektedir.

Bu sorunun cevabı bizce şudur: 198 H. yılında hilâfet, Harun er-Reşîd'in oğlu Abdullah el-Me'mun'a geçmiştir. Arap.ve İranlılar arasında cereyan eden birçok savaş ve fitnelerden sonra el-Emin öldürülmüş (198 HÜ ve el-Me'mun .(öl. 218 H.) halifelik makamına oturmuştur. el-Me'mun devrinde hâkim bir durumda olan iki husus, Şafiî'nin Mısır'a gitmesinde etkili olmuştur ki, bu kanaati Şafiî'nin hayat ve ilmî metodu teyit etmektedir.

1 — el-Me'mun devrinde duruma İranlılar hâkim olmuşlardı. Çünkü el-Emin'le el-Me'mun arasındaki taht kavgası, gerçekte Araplarla İranlılar arasında cereyan etmiştir. Neticede de el-Me'mun mUzaffer olmuş, dolayısıyla İranlılar, Araplara galip gelmişler ve nüfuz onların eline geçmiştir. Bu durumda Kureyşli Şafiî, İranlıların nüfUz ve otoritesine boyun eğmek istememiştir.

388[14] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/320-321.

2 — el-Me'mun, kelâmcı filozoflardan idi. Mu'tezilîleri. yanma almış, kendisini onlardan saymış, kâtip, hâcip ve nedimlerini onlardan seçmiş, ilimde ve âlimler arasında onları üstün tutmuştur. Şafii ise, mu'tezilîlerden ve onların metodlanndan nefret ederdi. Mu'-tezilîler gibi münakaşalara giren ve onların metoduyla akâid konularını anlatan kimselerin cezalandırılmasını isterdi. Şafiî gibi bir şahsiyet, elbette bunlarla beraber yaşıyamaz ve onlara yüzveren Halîfe el-Me'mun'un yanında kalamazdı. Öyle ki Hlîfe el-Me'mun, daha sonra mu'tezilîlerin tahrikiyle fakîh ve muhaddislere işkencelerde bulunmuştur. Bu işkencelerin başlıca sebebi, Kur'an-ı Kerîm'in yaratılmış olup olmaması meselesi idi. Bu yüzden îmanı Ah-med b. Hanbel de, türlü işkencelere uğramıştır.
Şafiî mezhebine bağlı olanlardan bâzısının rivayetine göre, Halîfe el-Me'mun, İmam Şafiî'ye kadılık teklifinde bulunmuş, o da bu konuda özür beyan etmiştir. Şüphesiz bu rivayet, İmam Mâlik'in talebesi olan Şafiî'nin hem düşüncesi, hem mantığı, hem de yaşayışla bağdaşmaktadır.389[15]

Şafiî Mısır'da

Son gelişinde Bağdad'ta oturmak, Şafiî için hoş olmuyordu. Onun, ilim bakımından buraya yakın bir değer taşıyan başka bir memlekete gitmesi gerekiyordu. Gideceği bu memlekette O, Bağdad'taki gibi İranlıların AVaplara tahakkümü ile karşüaşmamalıydı. Şafiî aradığını Mısır'da buldu. Çünkü İmam Mâlik'in talebeleri ve Leys b. Sa'd Mısır'da idiler. Ayrıca Mısır, ilim bakımından Bağ-dad'a benzememekte ise de, ona yakındı. Buraya Araplar hâkimdi. Buranın valisi Kureyş'e mensup olup Abbas oğullarından idi. Yakut el-Hamevî «Mu'cemu'l-Üdebâ» smda bu konuda şöyle der: «Şafiî'nin Mısır'a gelişinin sebebi, bura valisinin Abbas b. Abdillah b. Abbas b. Musa b. Abdillah b. Abbas oluşudur.»
Şafiî, Mısır yolculuğuna karar verince şu mısraları söylemiştir:
«Durmadan Mısır'ı özlüyor ruhum?
Ondan gayri çöl ve ova kalmadı.
Kurtuluş ve zenginliğe mi? Vallahi bilmiyorum,
Yoksa kabre mi götürülüyorum?»
Kader, Şafii'nin bu arzusunu yerine getirdi ve onu burada zenginliğe ulaştırdı. Çünkü Mısır'ın Arap valisi, Peygamber'e akraba olanlara tahsis edilen ganimetlerden Şafiî için de bir hisse ayırmış ve böylece Şafii, nesebinin şerefiyle mütenasip bir duruma gelmiştir. Şafii, öte yandan ilmini, fıkhını ve görüşlerini burada yaymaya muvaffak olmuştur. Daha1 sonra ölümü tadarak Mısır'daki kabrine defnedilmiştir. Şafiî, Mısır'da 204 H. yılı Recep ayının son gecesi öldüğü zaman 54 yaşında idi. Halbuki İmam Ebu Hanîfe takriben 70 ve Şafiî'nin hocası İmam Mâlik 86 yaşma değinceye kadar hayatta kalmıştır. İmam Şafiî'nin hayatı mücadele içinde geçmiş olup hasta iken yatağında ölmüştür390[16].
Zayıf bir rivayete göre Şâfü, Mâliki mezhebine mensup Fityan isimli budala ve yobaz bir kimsenin adamları tarafından dövülmüş ve bunun üzerine ölmüştür. Bu rivayeti

389[15] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/321-322.
390[16] İmam Şafii Fustat (Kahire)'da vefat etmiş olup el-Mukattam dağının eteğindeki Benû Abdilhakem türbesine defnedilmiştir. Türbesi üzerindeki bugünkü muhteşem kubbe, Eyyûbî sultanlarından el-Melik el-Kâmil tarafından 608 H. yılında yaptırılmıştır. Burası önemli bir ziyaret yeridir. Salâhuddîn Eyyûbî tarafından Şafii'nin türbesi yanma büyük ve geniş bir medrese yaptırılmıştır. Burada bugün, bir de Ulucâmi vardır.Çeviren.

Yakut el-Hamevi «Mulcemu'l-Udebâ» smda anlatırken aynen şöyle der:
«Mısır'da Fityan denilen ve Mâliki mezhebine bağlı olan hiddetli ve zâlim bir kimse sardı. Bu, çoğu zaman Şafiî ile münakaşa eder, halk da bunların etrafına toplanırdı. Bir gün hür bir insanın satılması meselesi üzerine tartışıyorlardı. Meselenin aslı şu idi: Rehin olarak verilmiş olan bir köleyi, onu rehin olarak veren sahibi âzâd etse ve borcunu verecek başka malı bulunmasa durum ne olacaktır? Şafiî, bir kavline göre bu âzâd edilmiş kölenin satılabileceğini söyledi. Görüşünü isbat için birçok delil serdetti. Bunun üzerine öfkelenen Fityan Şafiî'ye ağır şekilde küfretti. Şafiî, ona hiç cevap vermedi ve meseleyi açıklamaya devam etti. Bir şahıs bu durumu Mısır Valisine haber verdi, Vali de, Şafiî'yi çağırıp durumu sordu. Şafiî olanları anlattı ve bâzı kimseler de Fityan'm aleyhinde şahitlik ettiler. Bunun üzerine Vali, Şafiî gibi bir kişi daha Fityan aleyhinde şahitlik etseydi Fityan'ın boynunu vurdururdunı, dedi. Valinin emriyle Fityan kırbaçla dövüldü ve bir deve üzerine bindirilip sokaklarda dolaştırıldı. Önünden giden bir tellâl: İşte Peygamber'in soyuna küfredenlerin cezası budur, diye bağırdı. Daha sonra bayağı kimselerden meydana gelen bir topluluk, Fityan lehine harekete geçip. Şafii'yi takibe başladılar. Şafiî, talebelerinden ayrılıp yalnız kalınca üzerine saldırdılar ve dövdüler. Bundan sonra evine gelen Şafiî ölünceye kadar iyileşemedi.»
Bu rivayete göre, Şafiî'nin ölüm sebebi bu dövülme olayıdır. Biz, bu rivayeti yerinde bulmuyorUz. Çünkü Şâfiîye küfreden kimseyi, nerede ise ölüm cezası ile cezalandıracak olan Mısır Valisi onu dövenlere karşı susmaz, durumu Şafiî'den mutlaka sorup suçluları en ağır şekilde cezalandırırdı. Bu dövme olayı, ister doğru olsun ister doğru olmasın, gerçek olan şudur ki, Şafiî'nin ölümünün sebebi, basur hastalığına yakalanmış olmasıdır. Şafiî bu yüzden şiddetli bir kanama geçirmiş ve neticede Rabbma kavuşmuştur. Allah ondan razı olsun!
İmam Şafiî, kendisinden sonrakiler için zengin bir miras ve fıkıh için hâlâ tükenme bilmeyen bir hazine bırakmıştır. Bu sayede onun adı, her yerde hürmetle anılmaktadır.391[17]

Şafiî'nin İlmi

İmam Şafiî, insanların dikkatini aklı, ilmi ve belagatı ile kendi üzerine çekmiştir. Bağdad'ta iken, buranın fakîhleri ile yaptığı münazaralarda onların dikkatini üzerine çekmiştir. Bu sırada O, İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den ilim tahsil eden bir delikanlı idi. Beytu'l-Harâm'ı hac maksadıyla ziyarete gelen ve Uz. Peygamber'in hadîslerini hayatta bulunan tabiîlerden öğrenmek isteyen bilginlerin dikkatini çeken yine Şafiî idi. O, ikinci olarak Bağ-dad'ı, ulaşmış olduğu ilmin semereleriyle doldurmuştur. Şafiî, Beytu'1-Harâm'da iken İslâm hukukunun esaslarım, usûl-i fıkıh kaidelerini tesbit ediyor ve âlimlerin re'ylerini görülmemiş bir şekilde karşılaştırarak inceliyordu. O, daha sonra Mısır'a gelmiş ve buradaki insanları, geniş ilmi ile kendisine çekmiştir. Gerçi Mısır*daki-lerin de kendilerine göre bir .üstünlükleri mevcuttu.
Şafiî'yi ilim tahsil ettiği hocaları övmüş, kendisiyle münakaşa eden arkadaşları ona hoca muamelesinde bulunmuş ve öğrencileri onun çok zengin ilim mirasını gelecek nesillere aktarmışlardır.
Hocası İmam Mâlik, Süfyan b. Uyeyne ve Müslim b. Halid ez-Zencî, onun akli

391[17] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/322-324.

gücünü övmektedir. Abdurrahman b. Mehdi, Şafii'nin «Usûl» hakkındaki «er-RisâIe»sini okuduktan sonra: «İşte bu, gerçekten anlayışlı bir delikanlıdır.» demiştir. Şafiî'nin talebelerinden Muhammed b. Abdülah b. el-Hakem de şöyle demektedir. «Şafiî olmasaydı beri, bir kimseyi nasıl reddedeceğimi öğrenemezdim. Bildiklerimi hep onun sayesinde öğrendim. Bana kıyası öğreten o rahmetlidir. O, sünnete bağlı, her türlü fazilete, keskin ve açık bir dile, sağlam bir kafa ile üstün bir akla sahipti.»
Talebesi Ahmed b. Hanbel de şöyle der: «Peygamber (S.A.)'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: «Allahu Teâlâ, bu ümmetin dî nini doğru olarak uygulamak için her yüz yılda bir şahıs gönderir.» Birinci yüzyılın başında bu şahıs Ömer b. Abdilaziz olmuştur. İkin ci yüzyılın başında da bu şahsın Şafiî olacağını umuyorum.»
İşte bu ilim adamlarının şahadetleri, İmam Şafiî'nin ilim, fazilet ve üstün bir kavrayışa sahib olduğunu açıkça göstermektedir. Gerçekten Şafiî, kendisini böyle yüksek bir mevkie getiren ilim vasıtalarının hepsine sahipti. O, Kur'an ilmini, Kur'an'm mâna, gaye ve sırlarını hakkıyla öğrenmişti. Bir talebesi şöyle der: «Şafiî tefsire başlayınca, Kur'an'ın inişine şahid olmuş gibi davranırdı. Şafiî, Hadîs ilmini de hakkıyle elde etmişti. O, Mekke'de bulunan tabiîlerin hayatta olanlarından birçok hadîs rivayet etmiş ve ilk hadîs kitabı olan el-Muvatta'ı da bizzat İmam Mâlik'ten okumuştur. îmam Muhammed'den tahsil gördüğü sırada, Iraklıların ilmine sahip olmuş ve bu ilmin de râvîleri arasına katılmıştır.
Bununla birlikte Şafiî, re'y'e dayanan fıkhı da tehsil etmiş; fıkıh, kıyas ve nesh'in kaide ve prensiplerini vaz'etmiştir.
O, —Allah kendinden razı olsun— her çeşit ilmin öğrenilmesini ister ve şöyle derdi: «Kur'an ilmini öğrenenin kıymeti yükselir. Hadîs ilmini öğrenip yazanın delil getirme gücü artar, fıkıh öğrenen kimsenin şerefi yükselir, dil üzerinde çalışanın duyguları incelir, matematik tahsil edenin görüşü artar ve nefsini koruyamıyanın ilmi kendisine hiçbir fayda vermez.»392[18]

Îlme Yönelişi Ve Çağı

Şafii, akranı arasında en yüksek seviyeye ulaşmak için genç yaşta ilme yönelmiş ve ilmin her türlü imkânları içerisinde yetişmiştir. Çünkü O, Mekke'de oturuyordu. Bu sırada, tabiîlerden hayatta olanlar vardı. Beytü'l-Harâm'm civarında oturmayı tercih eden Abdullah b. Abbas'ın medresesi burada idi. Biraz büyüyüp delikanlılık çağına ulaşınca Peygamber şehrinin İmamı olan Mâlik'in yanına gelmiş ve dokuz yıl ondan ayrılmamıştır. Bu zaman, honı hocası için, hem de talebesi için en verimli yıllar olmuştur. Şafiî, ömrünü ilimden başka bir yerde harcamamıştır. Ancak kısa bir zaman vazife almış ise de, şevkle ve bütün şerefin ilme ait olduğunu kavrayarak, tekrar ilme dönmüştür. Kur'an ve Sünnet ilmini ve fakîh-lerin ihtilâflarını incelemeye başlamış ve bunlar için hakikati bildirecek ölçüler koymuştur. Önce dersine Beytu'l-Harâm'da başlamış, nihayet ilim dağarcığı dolunca Bağdad'a gitmiştir. Bağdad'ta da dersi için başka bir kürsüye sahip olmuştur. Bağdad kendisini sıkmaya ve bazı çevreler hoşuna gitmeyen bir takım ilmi görüşlere tkassup göstermeye başlayınca Şafiî, Mısır ülkesine gitmeye karar vermiştir, îşte bundan sonradır ki İslâm âleminin çeşitli felâketlerle karşılaştığı anlarda güzel Mısır'ımız, Doğu ve Batı âlimlerinin sığmağı haline gelmiştir. O çağlarda âlimler, emniyet ve hUzura kavuşmak için memleketlerinden

392[18] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/324-325.

ayrılmak zorunda kalmışlar, aradıkları emniyet ve hUzuru da ancak Mısır'da bulabilmişlerdir.
Şafii'nin bütün hayati; dehâ derecesinde bir akıl, sağlam bir kalem, belâgatli ve tasvir gücüne sahip bir dil ile ilim uğrunda geçmiştir.
Şafii'nin içinde yaşadığı çağ, ilimlerin geliştiği, tedvin ve telifin başladığı, her ilmin esaslarının konduğu bir çağdır. Bu çağ da Arap dili tedvin ediliyor ve esasları konuyordu. Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin ardından gelenler, nahiv ilminin esaslarını koymaya başlamışlardı. el-Aşma'î ve diğerleri, şiir rivayetlerini tesbit ve naklediyorlardı: Halil b. Ahmed, Arap şiirinin nağme ölçülerini ifade eden «ArUz» ilmini koymuştu. Câhız, dikkatleri edebî tenkit usûllerine çevirmişti. İşte bütün ilimler böyle gelişiyordu.
Âlimler, hadîslerin çeşitli kaynaklarından toplanmasına yönelmişti. Hadîs'in rivayet bakımından doğru olup olmadığını, râvîler (rical) ve metni itibariyle Peygamber (S,A.)'e nisbet bakımından elverişli bulunup bulunmadığını tesbit için esas ve ölçüler konmaya başlanmıştı.
Fıkıh konusunda da çeşitli ekol (medrese)'ler kurulmuştu. Mekke ekolü, Abdullah b. Abbas'ın görüşlerini; Medine ekolü, Ömer b. el-Hatlâb, Zeyd b. Sabit, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib ve Peygamber (S.A.V.)'in ilmini kendilerinden sonrakilere olduğu gibi aktaran diğer bilgin sahâbîlerin fıkhını naklediyordu. Fıkıh, tedvin edilmeye başlanmıştı. Meselâ, İmam Mâlik, kendi fıkhını ve rivayet ettiği hadisleri, talebeleri vasıtasıyla nakledilen sahâbîlerin fetvalarını içine alan «el-Muvatta» adlı eserini tedvin etmişti. İmam Muhammed b. el-Hasen, Irak fıkhım tedvin etmiş ve bu fıkhın fürû'unu inceden inceye yazmıştı. İşte Şafiî, bütün bunlardan faydalanmıştır.
Burada söylenmesi gereken bir husus daha vardır ki o da çeşitli îslâm fırkalarıdır. Her fırka, kendi görüşlerini savunup yaymaya başlamıştı. Mu'tezilîler kendi görüşleri uğrunda mücâdele ediyorlar ve İslâmiyeti kendi açılarından savunuyorlardı. Şiîlerden îma-miyye, Zeydiyye ve sair siyasî fırkalar da böyle idiler. Kısaca bu çağ, mücadele ve münazara çağı idi.
Şâfü, bu fırkaların çoğundan memnun değildi. O, ne Mu'tezili-lerin, ne Şiilerin ve ne de Hâricilerin yolundan gitmiştir. Şüphesiz O, içinde yaşadığı çağın metod bakımından etkisinde kalmıştır. Onun çağı mücadele ve münazara çağı idi. Bu itibarla Şafiî de, büyük bir mücadele ve münazara gücüne sahipti. O, mücadele ve münakaşalarında bâtılı nasıl yıkacağını ve hakikati nasıl ortaya çıkaracağını biliyordu.
Şafiî, hadisi savunmak için Mu'tezilîlerle bilfiil mücadele etmiştir. Yâni, Basra'da bulunan bir gurup, mütevâtir olmayan hadîsleri delil olarak kabul etmiyordu. Şafiî, bunlara karşı mücadeleye girişmiş ve Resülüllah'ın Sünnetini savunmuştur. Bu konudaki mücadelelerini «el-Umm» adlı kitabında anlatan Şafiî, gerçekten «Sünnetin koruyucusu» unvanına hak kazanmıştır.
Şafiî'nin çağında Yunan, Fars ve Hint dillerinden çeşitli ilimler Arapçaya terceme edilmiştir.. Bu tercemelerle o çağda birçok ilimler yayılmıştır. Şafiî'nin bu ilimlerden Uzak kaldığını sanmıyorUz.. Belki O, bu ilimlerden cedel ve münazara ile ilgisi nisbetinde faydalanmıştır. Ne olursa olsun, Şafiî'nin fıkhî görüşlerinde bu ilimlerin herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü, Şafiî'nin fıkhî görüşleri tamamen İslâmî kaynaklardan gelmektedir. Hattâ.O, nass'lara bağlılıkta son haddine varmaktadır. Çünkü O, nass'lara dayanmayan her içtihadı iptal etmektedir. Bu hususu, ileride,

inşaallah, kısaca açıklayacğız.[393[19]]

Şafiî'nin Şahsiyet Ve Karakteri

Allh, İmam Şafiî'ye çağdaşları arasında ilim, ahlâk, din ve içtimaî mevki' bakımından onu yücelten birçok sıfatlar ihsan etmiştir.[394[20]]

1- İdrâk Ve Hafıza Gücü

Şafiî, ilmî idrâk yönünden çok kuvvetli idi. Öyle sağlam bir hafızaya sahipti ki, îmam Mâlik'in «el-Muvatta'» ını okuyup hıfzetmişti. Onu, İmam Mâlik'in rivayet ettiği şekilde ezberden okurdu. Hattâ Şafiî, el-Muvatta'ı İmam Mâlik'le karşılaşmadan önce hıfzetmişti. Bu sağlam hafızasının yanında Şafii, hazircevaplı bir şahsiyetti, ihtiyaç duyduğu zaman bildiklerini rahatlıkla anlatırdı. O, fikri hiçbir tutukluk göstermezdi. Olayların altında kalmaz, aksine incelediği mes'eleleri düşüncesiyle aydınlatırdı. Onun önünde hakîkat-lar kendiliğinden açığa çıkar ve bunların mantik'ı doğru olarak belirirdi. O da, i bu mantık sayesinde gerçeklere nüfuz ederdi.
Şafiî derin bir düşünceye sahip olup mes'elelerin dış yüzünü incelemekle yetinmez, aksine onların derinliklerine inerdi. O, son derecede anlayışlı ölüp hakîkata tam olarak ulaşıncaya kadar hiçbir noktada duraklamazdı. Hadisler ve bunlarla ilgili hükümleri tetkik ederken, onları belli prensiplere bağlamaya çalışırdı. Onun araştırmaları külîî neticelere ulaşmak.içindi. O cüz'iyyatla yetinmezdi. İşte böyle külli neticelere yönelişinin sonunda, Şafiî, usûl-i fıkıh ilmini kurmuştur:[395[21]]

2- İfade Gücü

Şafiî, konuşurken güçlü ve açık bir. ifadeye sahipti. O, dilinin fesahati, ifadesinin belagatı ve kalbinin kuvvetli oluşu yanında, derin tesirli bir sese sahipti. O, ifadeleriyle bir şeyi güzelce açıkladığı gibi, sesinin ihtizazı ile de maksadını anlatırdı. Şafiî, İmam Mâlikle görüştüğünde İmam Mâlik, ondan, el-Muvatta'ı arkadaşlarına okumasını istemiş ve ona; bir sahife oku, demiştir. Şafiî sahîfeyi bitirince, İmam Mâlik, onu daha çok dinlemek istemiş ve sonuna kadar ona el-Muvatta'ı okumuştur. İşte bu, onun sesindeki derin tesirin bir neticesidir.
Bir talebesinden şöyle rivayet edilmiştir: «Ben, Şafiî'den başka yazıları konuşmasından daha üstün (fasîh) olan birini görmedim. Bununla beraber Şafiî'nin dili, yazısından da üstün (fasih) idi.» Şafiî'nin yazdıkları, ifade ve düşünceleri tasvir bakımından son derecede güzel olursa, onun konuşması nasıl olur? Elbette onun konuş- ' ması, ifade bakımından daha kuvvetli, işaret bakımından daha mükemmel, ibare ve üslûp bakımından daha üstündü. O, sağlam ifadede öyle bir dereceye ulaşmıştı ki, İshak b. Rahûye, onun hakkında; «Şafiî, âlimlerin hatibidir.» demiştir.[396[22]]

3- Basiret Ve Fîraseti

393[19] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/326-327.
394[20] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/328.
395[21] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/328.
396[22] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/328-329.

Şafii, hocası İmâm Mâlik gibi keskin bir basiret ve kuvvetli bir firaset sahibi idi. Bu sıfat, münazara ile uğraşan uyanık kişilerden ayrılmayan bir haslettir. Aynı zamanda bu sıfat, büyük üstadlann sıfatıdır. Çünkü Şafiî, talebelerine ders anlatırken onların marifet bakımından kavrıyabilecekleri kadar anlatırdı. O, bunu ancak fira-seti sayesinde bilir, dolayısiyle onların anlama ve açıklama bakımından tâkatlanna göre ders takrir ederdi. Bu basiret ve firaseti sayesindedir ki, sayı bakımından en çok talebe onun etrafında toplanmıştır. O, insanların ruhî durumlarını iyi bildiği için dinleyicilerine ancak tâkatlari nisbetinde ders verirdi. Bu konuda Yakut'un «Mü'-cemü'l-Üdebâ» sında anlattığına göre, Şafiî, bâzı dinleyicilerine Hu-zeyl kabilesinin şiirlerini okurdu. O, bu şiirlerden pek çok ezberlemiş ve bunları yanında okuduğu bir talebesine şöyle demiştir: «Bunu, hadîs ehlinden hiçbir kimseye belli etme; çünkü onlar, bunu hazmedemezler.»[397[23]]

4- Îhlâsı

Şafiî hakikatlan araştırmada büyük bir ihlâs ve ulaşmak istediği gerçeğe yönelmede de sağlam bir görüş sahibi idi. îşrak felsefesine göre hakîkatlan aramada ihlâs, kalbi marifet nuru ile doldurur ve ruhta öyle bir safiyet meydana gelir ki bu sayede hâkîkatlar kendiliğniden açığa çıkar, akıl onları kavrar, düşünce dosdoğru olur, ifadeler gerçek mânaları sadakatle tasvir eder, dolayısiyle görüş doğru ve ifade sağlam olur.

Şafiî'nin hakikatları aramadaki ihlâsı, hayatının bütün devrelerinde kendisinden ayrılmamıştır. Hattâ O, nerede olursa olsun, hakikati bulmaya çalışmıştır. İhlâsı sayesinde Şafiî, insanların alışık bulunduğu görüşlerle çatışsa dahi kendi görüşlerini cesaretle açıklamıştır. Keza, hakîkatlar uğrundaki ihlâsı, hocalarına karşı duyduğu bağlılıkla çatıştığında da Şafiî, hakikatları tercih etmiştir. Onun İmamı Mâlik'e karşı beslediği bağlılık ve ihlâsı, kendisini,'hocasına muhalefet etmekten alıkoymamıştır. Gerçi Şafiî, hocasına karşı muhalefette biraz tereddüt göstermiştir. Fakat, Endülüs halkının, İmam Mâlik'in külahı iîe yağmur duasına çıktığını duyunca, İmam Mâlik'i tenkit maksadıyla yazmış olduğu kitabı halka açıklamıştır. Böylece Şafiî, İmam Mâlik'in beşer olduğunu, bâzan doğru düşündüğünü, bâ'zan ua yanıldığını göstermiştir. Kendisini kurtaran ve himayesine alan İmam Muhammed b. el-Hasen'e karşı beslediği ihlâsı da, onunla münazara ve şiddetli bir şekilde mücâdele etmesine ve Medînelilerin de haklı olduğunu kabul ettirmek için onun talebelerini yenilgiye uğratmasına mâni olmamıştır.

İşte İmam Şafiî, ilim hayatının bütün devrelerinde böyle davranmıştır. Bu sebeple O, kendisiyle münazara yapanları, hakikat uğrunda gösterdiği ihlâsla karşılar ve onları yenilgiye uğratırdı. Çünkü O, hakîkattan başka bir şey düşünmezdi.

Şafiî, İslâm şeriatı esasının Allah'ın Kitabı ve O'nun Elçisi'nin Sünneti olduğuna inanırdı. Kendisinin ilmi ile Resûlüllah'm Sünnetini ihata ettiğine inanmazdı. Dolayısiyle, talebelerini dâima hadîs araştırmaya teşvik ederdi. Kendi görüşüne muhalif olan sahîh bir hadîs bulursa, onu bırakıp hadîs ile amel etmelerini söylerdi. Yakut'un «Mu'cemu'l-Udebâ» sırida Rabi' b. Süleyman'dan şöyle rivayet edilmektedir: «Bir şahsın bir me's'ele sorması üzerine Şafiî'nin şöyle dediğini işittim: Peygamber (S.A.V.) den şöyle şöyle... buyurduğu rivayet edilmektedir. O adam Şafiî'ye, ey

[397[23]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/329.

Abdullah'ın babası, buna göre mi fetva veriyorsun? dedi. Bunun üzerine Şafiî'nin tüyleri diken diken oldu, yüzü sarardı, durumu değişti ve şöyle dedi: Eğer Peygamber'den bir hadîs rivayet ettiğim halde onunla amel etmezsem, hangi yer beni taşır, harigi gök beni gölgelendirir? Peygamber'in hadîsinin başım gözüm üstünde yeri vardır.» Ayrıca Rabi' b. Süleyman, Şafiî'nin; «Herkes, Peygamber'in herhangi bir sünnetini bilmeyebilir. Ben, Peygamber'in sünnetine muhalif olarak herhangi bir fikir ileri sürer veya bir esas ortaya korsanı, uyulması gereken Peygamber'in sözüdür. İşte benim mezhebim budur.» dediğini ve bu sözü sık sık tekrarladığını söylemiştir.
Allah'ın, insanlara örnek olan seçkin kullarına ihsan ettiği başka bir ihlâs nev'i daha vardır. O da söyleyen kim olursa olsun, hakikata boyun eğmek için mü'minin sahip olduğu ve başkalarına vermeye çalıştığı düşünce içerisinde kendisinin eriyip gitmesi, yok olmasıdır. Çünkü kaybolan inci, onu çıkaran dalgıç'm önemsiz oluşu sebebiyle ihmal edilemez. Dost olsun düşman olsun, hakkın yanında olduğu müddetçe ona itaat etmek gerekir. Bu şekliyle ihlâs, çıkılması zor bir merdiven ve ulaşılması güç bir ameldir. Çünkü dilleriyle saldıran ve deliller getirerek mücâdele eden niceleri vardır ki, onların arasında bu türlü yüce ve hak âşıkı olan pek azdır. Şafiî İşte bu nâdir insanlardan biridir. Bunun içindir ki Şafiî, mücâdele sırasında öfkelenmez ve hiddetle başkalarına dil Uzatmazdı. Çünkü O, hakkı arıyor ve mevki sahibi olmak istemiyordu. O, zühd ve takvası sayesinde ilim mevkiine yükselmiştir. Dahası var: Şafiî, hakkı aramadaki ihlâsı ve hakikat içerisinde yok olma, eriyip gitme (fena) mertebesine ulaşması neticesinde kendi ilminden insanların, ona nisbet etmeksizin faydalanmalarını istemiştir. İbni Kesir'in Tarîh'inde Şafii'nin şöyle dediği rivayet edilir: «İsterim ki insanlar, bu ilmi öğrensin ve bana hiçbir şeyi nisbet etmesin. Ben, onun ecrini yeter ki Allah'dan göreyim de onlar beni övmesinler.»
İhlâs, Şafiî'ye kalb zekâsı, ruh kuvveti, bayağı şeylerden Uzaklaşma ve olgun insana yakışmayan şeylerden beri' olma gibi sıfatlar kazandırmıştır. Yahya b. Maîn, Şafii'nin ahlâkı hakkında, «Yalan mubah olsaydı Şafiî'nin mürüvveti kendisini yine de yalan söylemekten alıkordu. demiştir. İşte sâdık ve ihlâslı insanın ulaşabileceği en yüksek mertebe budur. Böylesi, vazifesini, vicdan ve kalbinin emrini yerine getirmek için yapar, sırf emir veya yasak edildiği için değil.[398[24]]

Şafiî'nin Görüşleri

Şafiî çağında çeşitli fikirler ve birbirine zıt mezhepler boğmuştu. Bu arada «îlm-i Kelâm»» adı verilen ve temelleri Mu'tezilîler tarafından atılan ilim de doğmuştu. Mu'tezilîler, Allah'ın Kelâm sıfatı ve Kur'ân'in yaratılmış olup olmadığı üzerinde konuşup tartışıyorlardı. Keza, onlar, Allah'ın sıfatları mânâlardan ibaret ve zâtından ayrı mıdır, yoksa Allahu Teâlâ ancak sıfatlarıyla bilindiğine göre, zâtı ile sıfatları aynı mıdır? Konusu üzerinde tartışıp duruyorlardı. Bir yandan Mu'tezilîler, öte yandan da Cebriyeciler kader ve Allah'ın takdiri yanında insan iradesinin sınırı üzerinde sert tartışmalara giriyorlardı. Bu arada Şiîler, Hâriciler ve Abbâsiiere dayanan çeşitli siyasî fırkalar da doğmuştu. Bu durum karşısında Şafiî'nin düşünce sisteminde müsbet veya menfî, kabul veya red bakımından bir vaziyet alması zarurî idi. Rivayete göre O, ilm-i kelâm ve bununla ilgili mes'elelere karşı menfî bir vaziyet almış ve bu ilimle iştigali nehyetmiştir. Kendisinden şöyle rivayet edilmektedir: «îlm-i kelâmla uğraşmaktan

[398[24]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/329-331.

sakının; çünkü, bir kimseye fıkhı bir mes'ele sorulsa ve o, bunda hatâ etse, olsa olsa en çok gülünç bir duruma düşmüş olur. Meselâ, birine, bir kimseyi öldüren şahsın diyeti nedir? diye sorulduğu zaman onun, buna; bir tavuk yumurtasıdır, diye cevap vermesi böyledir. Eğer birine kelâm hakkında bir mes'ele sorulsa ve o, buna yanlış cevap verse, bit'at'a sapmakla suçlanır.»

Şafiî, kelâmla uğraşmayı menettiği halde kendisi kelâm hakkında çok şey bilirdi. Şafiî gibi bir şahsiyetin, bilmediği bir şeyi menr tiği düşünülemez. Bir defasında O, talebelerinin yanma girmiş ve onları kelâm konusunda münakaşa halinde bulmuştu. Onlara: «Benim kelâm bilmediğimi mi sanıyorsunUz? Ben bu konuyla uğraştım, hattâ bunda büyük bir mertebeye ulaştım. Ancak kelâmın sonu yoktur. Öyle bir şey üzerinde münakaşa ediniz ki, yanılırsamz yanıldı desinler, küfre düştü demesinler.»

Şafii'nin talebelerini kelâm münakaşalarından men etmesi, onun kelâmcılarm dâima tartışma konusu yaptıkları mes'eleler hakkında bir görüş sahibi olmadığı mânâsına da gelmez. Şafiî'nin kıyamet günü Allah'ı görmek, kader ve Allah'ın sıfatları gibi mes'eleler üzerindeki görüşleri, kendisinin fıkıh metoduna uygundur. O, bu konularda da Kur'ân ve Sünnetin hükümlerine sarılır,, mütekellimler (kelâmcılar)in ileri sürdüğü delillere fazla dalmazdı. Ancak, bu delillerin nass'ları destekliyecek kadarım alırdı. Meselâ, Kur'ân ve Hadîs nass'larının zahirlerine bakarak îmanın artıp eksileceğine inanırdı.[399[25]]

Hilâfet Hakkındaki Görüşü

Kelâmcılarla siyasi fırkaların ortaya attığı mes'elelerden biri de hilâfet mes'elesi ve hilâfetin şartlarıdır. Bu mes'elenin, yakın veya Uzaktan fıkıhla bir alâkası vardır. Şafiî'nin bu konuda üç türlü görüş sahibi olduğu rivayet edilmiştir:

1 — Şafiî, hilâfet (İmamet) in yerine getirilmesi gereken dînî bir emir olduğuna inanırdı. Dolayısiyle gölgesinde, hem müslümânların iş yapacağı, hem de kâfirlerin faydalanacağı.bir halîfenin bulunması şarttır. Tâ ki Uz. Ali'nin deyişiyle, «İyi insanlar huzura kavuşsun, kötü insanların da şerrinden korunulmuş olsun.»

2 — Şafiî, hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu kabul ederdi. O, bu konuda Ömer b. Abdilaziz ve İbni Şihab ez-Zühri'den Peygamber'e ulaşan bir senedle; «Kim Kureyş'e ihanet ederse Allah da ona ihanet eder.» hadîsini rivayet ederdi. Yine O, Uz. Peygamber'in Kureyş'e hitaben şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: «Siz haktan ayrılmadıkça bu işe daha lâyıksınız. Ancak, adaletten ayrılırsamz hurma yaprağı gibi soyulursunuz.» Bu nass'dan anlaşıldığına göre halîfenin adaletli olması şarttır. Zâlim.bir kimse halîfe (İmam) olarak kabul edilemez.

3 — Şafiî, hilâfetin sahih olması için bîat'ın önceden yapılmış olmasını şart koşmazdı. Şüphesiz bîat'ın önceden yapılmış olması daha iyidir. Fakat, Şafiî'ye göre Kureyş'ten bir kimse zorla: iktidarı ele geçirse, sonra adaletle hareket etse ve halk onun halifeliği üzerinde fikir birliğine varsa bu kimse meşru bir halife sayılır.. Talebesi Harmele, Şafii'nin-. «Kılıçla hilâfeti ele geçiren ve daha sonra . halkın kabulüne mazhar olan Kureyş'li bir kimse halîfedir.» dediğini rivayet eder. Şafiî, hilâfet için ortaya atılan kimsenin Kureyş'li olmasını, iktidarı ele almadan önce veya sonra halkın onun etrafında birleşmiş olmasını şart koşardı. Daha önce belirttiğimiz gibi adaleti de şart koşardı. İmam Şafiî'ye göre insanların hilâfete en lâyık olanı Hz. Ebu Bekr Sıddîk,

[399[25]] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/332-333.

sonra Ömer el-Fârûk, sonra Osman Zinnû-reyn, daha sonra da hidâyet yolunun İmamı Ali b. Ebî Tâlib'dir. Allah cümlesinden razı olsun!
Rivayete göre Şafiî, Hulefâ-i Râşidin'i beş olarak kabul ederdi. Yâni, dört halîfeye beşinci olarak Ömer b. Abdilaziz'i de eklerdi. Şafiî, Hulefâ-i Râşidin'in üstünlüğünü, halîfe oluşlarmdaki sıraya göre kabul ederdi. Fakat, kendisi de Kureyşli olan Şafii, üstünlük bakımından Ebu Bekr'den sonra geldiğini kabul ettiği Hz. Âli'yi, özel olarak, severdi. Şafiî'nin Hz. Ali (R.A.)'ye hayranlığını gösteren şöyle bir rivayet vardır: Hz Ali hakkında konuşan bir kişinin; «İnsanlar, ancak, hiçbir -kimseye kıymet vermediği için Hz. Ali'den nefret etmiştir.» demesi üzerine Şafiî, şöyle söylemiştir: «Uz. Ali'nin dört meziyeti vardı. Bu meziyetlerden birine sahip olmak bir insanın başkalarına kıymet vermemesini haklı gösterir:
a) Hz. Ali zâhid idi. Zâhid, dünyaya ve dünya ehline önem vermez.
b) Hz. Ali âlim idi. Âlim, hiç kimseye kıymet vermez.
c) Hz. Ali yiğit idi. Yiğit de, kimseye önem vermez.
d) Hz. Ali şerefli idi. Şerefli insan da, kimseye kıymet vermez.» Öte yandan Hz. Ali'yi, Peygamber (S.A.), Kur'ân ilmi ile başkalarından ayırmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, onu çağırmış ve insanlar arasında hüküm vermesini emretmiştir. Onun verdiği hükümler, hz. Peygamber'e arzedilir, O da bunları imza ederdi.
İmam Şafii, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâf konusunda Ali'yi haklı ve Muâviye'yi de haksız bulurdu. Hattâ Muâviye'yi, bâğî. (âsî) sayardı. Keza, Hâricileri de bâğî sayardı. Bunun içindir ki Şafiî, bâğîlerle ilgili hükümlerde Uz. Ali'nin Hârici'lere karşı yapmış olduğu muameleyi esas olarak almıştır. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Ahmed b. Hanbel'e, Yahya b. Maîn'in Şafiî'yi şiî saydığı söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn'e bunu nasıl teşhis ettin, diye sorduğunda Yahya, şu cevabı vermiştir: Şafiî'nin bâğî'lerie savaşmak konusunda yazdığı eseri inceledim. Gördüm ki, o başından sonuna kadar delillerini Uz. Ali'den almaktadır. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel: Aşk olsun sana! Şafiî bâğîlerle savaşmak konusunda delillerini kimden alacaktı? Çünkü, bu ümmet içerisinde bâğîlerle ilk olarak savaşma imtihanı ile karşılaşan Ali b. Ebi Tâlib'dir, demiştir.400[26]

Şafiî'nin Fıkhı

Şafiî, Bağdad'tan Mekke'ye döndükten sonra hocası İmam Mâlik ve Irak fıkhını temsil eden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybâni'ye bağlı kalmamış ve kendine özgü fıkhî bir çığır açmıştır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi Şafii, fürû' mes'elelerinin yanında külli kaideleri tesbite yönelmiştir. Bunun içindir ki, İmam Ahmed b. Hanbel onun hakkında şöyle demiştir. «Fıkıh kapısı, ehli üzerine kilitli idi. Nihayet onu Allah Şafii ile açtı. İnsanlar, bu ilim nev'ini, fıkhî çalışmalarda açılan yeni bir kapı olarak kabul ettiler. Bu ilmi, Şafii'den önce kimse ortaya koymamıştır. Hattâ 195 H. yılında Şafii bunu ilân ettiği zaman âlimlerin hayranlığını mucip olmuştur. Ebu Ali el-Kerabîsî401[27] der ki: «Biz ne Kitabı, ne Sünneti, ne de İcma'ı biliyorduk. Nihayet Kitap, Sünnet ve İcma'ı Şafiî'den öğrendik.» Ebu Sevr el-Kelbî (öl. 240 H.) de şöyle demiştir: «Şafiî, memleketimize relince yanına vardık. O, Aİlâhu Teâlâ, bazan ânımı (genel bir hükmü) zikreder ve bununla hâssı (özel bir şeyi) muradeder; bâzan dalâssı zikreder, bununla da

400[26] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/333-334.
401[27] Asıl adı, Ebu Ali el-Hüseyin b. Ali'dir (öl. 256 H.) Çeviren.

âmmı murad eder, diyordu. Halbuki biz tamları bilmiyorduk. Şafiî'ye sorduk, şöyle cevap verdi: Bakınız lur'ân'da «...İnsanlar sizlere karşı bir ordu topladılar...»402[28] buyurmaktadır. Buradaki «İnsanlar» dan murat Ebu Süfyan'dır ki, İşte bu hâss'dır. Yine Kur'ân'da: «Ey Peygamber, kadınları boşuyacağınız vakit...»403[29] buyurmaktadır. Burada da hâss zikredilmiş olduğu halde murat edilen âmm'dır, yâni insanlardır.
İşte görülüyor ki, Şafiî Bağdad'a .geldiği zaman çantası, Bağdadlılarm bilmediği böyle bir ilimle dolu idi. Bu ilmi, kuran, yani usûl-i fokh'ı açıklayan ve esaslarını tesbit eden Şafiî idi. Gerçi O, bu ilmi tamamen yoktan varetmemişti.
Şafiî'nin fıkhını incelerken iki hususu, burada kısaca, belirtmemiz gerekir:
1 — Şafii'nin, fıkhını üzerine bina etliği deliller veya fıkhının kaynakları,
2 — Şafiî'nin usûl-i fıkıh ilmine dair çalışmaları.404[30]

Şafiî Fıkhının Kaynakları405[31]

1, 2- Kîtab Ve Sünnet:

îmam Şafiî, fıkhını, beş kaynaktan beslemiştir. Kendisi bunları «el-Unun» adlı kitabında şöyle tesbit etmiştir: «îlim çeşitli tabakalara ayrılır: Birincisi, Kitab ve sabit olan Sünnettir. İkincisi, hakkında Kitab ve Sünnette bir hüküm bulunamayan mes'eleler üzerindeki icmâ'dır. Üçüncüsü Peygamber'in sahâbîlerinden bir kısmının söylemiş olduğu sözdür. Burada diğer sahâbilerden onlara muhalif olanlarm bulunduğunu bilmememiz şarttır. Dördüncüsü, üzerinde Peygamber (S.A.V)'in sahâbîlerinin ihtilâfa düşmüş oldukları sözdür. Beşincisi Kıyastır. Bu da, Kitab ve Sünnette mevcut olandan başka bir şeye dayanmaz. İlim, ancak bu eh üst tabakadan el-de edilir.»406[32]
Buna göre Şafiî, istinbat mertebelerinin başına nass'ları koymaktadır. Bunlar da, Kitab ve Sünnettir. Şafiî, Kitab ve Sünneti İslâm hukukunun asıl kaynağı olarak kabul etmekte ve diğer kaynakları bunlara dayandırmaktadır. Sahâbîler, görüşlerinde ister ittifak etsinler, ister ihtilâfa düşsünler, Kitab ve Sünnete aykırı hareket edemezler. Hattâ onların görüşleri, ya bir nass sebebiyle Kitab ve Sünnete dayanmakta veya bunlara hamledilmektedir. Keza, icmâ'-da Kitab ve Sünnete dayanmakta ve bunların dışına çıkmamaktadır. O halde ilim, daima üst kaynaktan alınmaktadır ki bu da Kitab ve Sünnettir.
İmam Şafii'den sonra gelen fakîhlerin Kitabı önce, Sünneti de ikinci olarak zikrettiklerini görüyorUz. Keza, Şafiî'den önce Ebu Hanîfe'nin de delil olarak önce Kitabı kabul ettiğini, Kitabda bir nass bulamadığı zaman Sünnete başvurduğunu görüyorUz. Muaz b. Ce-bel'den rivayet edilen hadis-i şerîfde de Kitab önce gelmektedir. Yani Peygamber (S.A), Muaz b. Cebel'e: Ne ile hükmedeceksin? diye sorduğunda Muaz.- Allah'ın Kitabıyla hükmedeceğini, Kitabda bir nass bulamazsa Resûlüllah'm Sünnetiyle hükmedeceğini, her ikisinde de bir nass bulamazsa re'y'i ile ictihad yapacağını söylemiştir;
Öyle ise Şafiî, Sünneti Kur'an ile niçin birleştirmiştir? Halbuki gerçekte bunun ikisi

402[28] Ali İmrân Sûresi, 173.
403[29] Talâk Sûresi, 1.
404[30] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/335-336.
405[31] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/336.
406[32] el-Umm, c. VII, s. 246.

aynı mertebede değildir. Sünnetin hüccet oluşu Kitab sayesindedir. Şüphesiz ki Şafiî, Sünneti her yönden Kur'an mertebesinde görmüyordu. En azından Kur'an, tevatürle nakledilmekte olup ibâdet maksadıyla okunan Allah'ın Kelâmıdır. Sünnetin çoğu tevatüre dayanmadıığ gibi, ibâdet kasdıyla da okunmaz, Allah kelâmı değildir. Peygamber'in kelâmıdır.

Şafiî, fıkhı incelemiş ve Kur'an'm külli kaideler ile birçok cüz'î nies'eleleri ihtiva ettiğini ve Sünnetin de Kur'an'm beyanını tamamladığını, kısa (mücmel) ifadelerini genişlettiğini, bâzı kimselerin kavrayamıyacağı incelikleri açıkladığını görmüştür. O halde Sünnet, Kitabın ihtiva ettiği bütün küllî nies'eleleri açıklamakta ve onun mücmel hükümlerini genişletmektedir. Buna göre Sünnetin açıklayıcı bir durumda olabilmesi için ilim bakımından açıkladığı şeyin mertebesinde olması gerekir. Birçok sahâbîler de Hadîs'e (Sünnet'e) bu gözle bakıyorlardı.

Şafii'nin maksadını başka bir yöne sapıİmamak veya onun sö-zünii yanlış anlamamak içiny bâzı kimselerce kavranması güç olan şu üç mes'eleye işaret etmemiz gerekir:

1 — Şafiî, fer'î mes'elelerin hükümlerini çıkarırken, Sünnetle elde edilen ilmi, Kur'an'la elde edilen ilim mertebesine koymakla Kur'an'm bu dinin aslı, esası ve Uz. Peygamber'in en büyük mu'cizesi oluşunu inkâr etmemektedir. Çünkü aslolan Kur'an'dır, Sünnet onun dalı mesabesindedir. Bu itibarla kuvvetini Kur'an'dan almaktadır. Ancak Sünnet, hüküm çıkarırken derece bakımından Kur'an mertebesindedir. Çünkü açıklamak hususunda ona yardımcı olmakta, insanlara dünya ve âhiret sa'âdetlerini temin etmeleri için getirmiş olduğu hükümleri beyan etmek babında onu desteklemektedir.

2 — Şafiî, fer'î mes'eleleri açıklarken umumî olarak Sünnete dayanan ilmi, Kur'an'a dayanan ilim mertebesine koymuştur. Tâ ki istinbat doğru ve sağlam olsun. Şafiî, rivayet tarzı ne olursa olsun, Peygamber'e nisbet edilen her şeyi mütevâtir olan Kur'an mertebesinde görmemektedir. Çünkü âhâd hadîsler, Kur'an âyetleri şöyle dursun, mütevâtir hadîsler mertebesinde bile değildir. Bizzat Şafii yukarıda kendisinden biraz önce naklettiğimiz ifadesinde, fer'i kümleri çıkarmada Sünneti Kur'an mertebesinde zikrederken, «Sabit olan Sünnet» demek suretiyle bu noktaya dikkati çekmiş ve : «Birincisi Kitab ve sabit olan Sünnettir.» demiştir.

3 — Şafiî, akâid esaslarını tesbit konusunda Sünnetin Kur'an derecesinde olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Şafii'den sonra gelen birçok fakîhler onun bu görüşünü desteklemişlerdır. Şâtıbî, el-Muvafakat'ında şöyle der. «Kur'an'dan hü-)teüai istiabfti ederken sadece Kur'an'a dayanmak ve onun açıklaması mahiyetinde olan Sünneti gözönüne almamak caiz olmaz. Çünkü Kur'an'ın ifade ve hükümleri küllidir. Meselâ; namaz, zekât, hac, bruç vb. konularda Kur'an'in hükümleri böyledir. Bunların açıklanması zaruridir.»

Şafiî, Sünnetten sonra selef-i sâlihîn Kur'an tefsirini nazarı dikkate alır. Çünkü onlar, Kur'an'ı başkalarından daha iyi bilmektedirler. Selef-i sâlihîn tefsiri bulunmayan konularda, Şafiî'ye göre Arapçayı iyi bilmek Kur'an'ı anlamaya yeter. Şafiî delil getirme bakımından Kur'an ve Sünneti aynı derecede gördüğü halde, Kur'an'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'an'ı nesh etmediğini söyler. Lâkin bununla birlikte Şafiî, eğer Kur'an Sünneti nesh etmişse böyle bir nesh olayını açıklayan bir Sünnetin bulunmasını şart koşar. O, bu noktada çok şiddetli davranır ve bunu şu iki esas üzerine bina eder:

1 — İstikrâ' (Endüksiyon) ile sabit olmuştur ki, Kur'an'ın nesh ettiği her hüküm Sünnet ile belirtilmiştir. Meselâ, kıblenin Beytu'l-Makdis'ten Kâ'be'ye çevrilmesi böyledir.

Peygamber (S.A.V.), Küba'da namaz kılanlara elçi göndermiş ve böylece onların Kâ'be'ye dönmelerini temin etmiştir. Burada, Kur'an-ı Kerîm'in bildirdiği nesih olayını Sünnet açıklamaktadır. Nesih olayı, amelî hükümlerin değişmesini gerektirir. Amelî hükümlerin değişmesi de. Peygamber (S.A.V.)'in nesih olayını adece açıklamasıyla değil, fiilî olarak tatbik etmesiyle belli olur.
2 — Sünnet, Kur'an'ı beyân etmektedir. Nesih ise, herhangi bir hükme göre amel etmenin sona erdiğini bildirmektedir. Sünnet, Kur'an'ı açıkladığına göre neshi ifade eden nassı açıklayan bîr Sünnetin bulunması gerekir.
Şafiî, şüphesiz ki, Sünnet Kur'an ile nesh edilemez, derken fu-kahânın ekserisine muhalefet etmiştir. Bunun sebebi, Şafiî'nin Sünneti ihmal etmemek hususunda ve onun, Kur'an'ın bir açıklaması olduğunda çok sıkı davranışıdır. Çünkü O, şöyle düşünüyordu: Nşsh'i açıklayan bir Sünnet olmaksızın, Sünnetin Kur'an'la nesh edilmesi caiz olursa, Kur'an nass'lannın zahirine muhalif görünen birçok sünnetlerin nesh edilmiş olduuğ iddia edilebilir. Şafiî, —Allah ondan razı olsun— bu kapıyı kapatmış ve Sünnetin ancak Sünnetle nesh edileceğini söylemiştir. Şafii ys göre Sünnet, Kur'an'a aykırı düşerse şüphesiz Kur'an tercih edilir. Kur'an'a muvafık olan ve-ya nesh'i beyan eden sünnetler vardır. Sünnetle Kur'an arasındaki muhalefet, her ikisini birden almaya müsaade etmez. Bu durumda nesh'e delâlet eden bir Sünnet bulunmazsa, Kur'an'a aykırı düşen Sünnet zaîf sayılır, Uz. Peygamber'e nisbeti sabit görülmez.[407[33]]

Şafiî'nin Sünneti Müdâfaası:

İşaret ettiğimiz gibi Şafiî'nin çağında çeşitli mezhebler vücut bulmuştu. Bâzı zümreler, bu çağda Sünnete hücum etmeye başlamıştı. Şafii «Cimâu'l-İlm» adlı kitabında bunları üç sınıfa ayırır:
1 — Sünneti toptan inkâr eden ve yalnız Kur'an'm hüccet olduğunu ileri sürenler,
2 — Ancak, aynı mânâda Kur'an âyeti bulunan Sünneti kabul edenler,
3 __ Mütevâtir olan Sünneti kabul eden ve mütevâtir olmayan Sünneti tanımayan kimseler. Mütevâtir diye, umûmun rivayet ettiği hadis veya habere denir. Mütevâtir olmayan diye de, özel şahısların rivayet ettiği hadîs veya habere denir.
Birinci ve ikinci sınıfa dâhil olanlar Sünneti tamamen yıkmakta ve onu kendi başına bir delil olarak tanımamaktadırlar. Şafiî, birinci sınıfa dâhil olanların sözüne göre hareket etmenin, çok tehlikeli bir şey olduuğnu, çünkü bu durumda bizim namazı, zekâtı, haccı, Kur'ari'da kısaca zikredilen ve Sünnet tarafından açıklanan diğer farzları anlayamıyacağıraızı, bunların ancak basit olarak lügat mânasına göre değerlendirebileceğimizi söyler. Buna göre namaz veya zekât adı verilebilecek pek az bir şey farz kılınmış olur. Meselâ, birisi günde iki rek'at namaz kılıp, Allah'ın Kitabında olmayan bir şey bana farz kılınmamıştır, dese ne lâzım gelir? Böyle bir anlayış, namazları, zekâtları ve haccı ortadan kaldırmak demektir.
Şafiî, —Allah ondan razı olsun— birinci sınıfa dâhil olanlar için söylenilenlerin, ikinci sınıfa dâhil olanlar için de söylenebileceğini beyan etmiştir. __
Üçüncü sınıfa gelince, bunlar: Âhâd haber (hadîs)'le istidlali inkâr etmektedirler. Şafiî bunların görüşünü de köklü ve sağlam delillere dayanarak reddetmiştir. O, Peygamber (Ş.A.V.)'in îslâma davet için tebliğleri tevatür derecesine ulaşmayacak miktarda elçiler

---
407[33] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/336-339.

gönderdiğini beyan etmiştir. Eğer tevatür zarurî olsaydı Peygamber (S.A.V.) bunlarla iktifa etmezdi. Çünkü îslâm'a davet için kendilerine elçi gönderilenler bu elçileri tevatür ifade etmediği iddiasıyla reddedebilirlerdi. Şafiî, ayrıca mal, can ve kanla ilgili dâvalarda iM kişinin şahitliği tevatür derecesine ulaşmayan bir haber olduğu halde şeriat-bu habere göre karar vermektedir. Üçüncü olarak, Şafiî, Peygamber (S.A.V.)'in kendisinden hadis işitenlere bir kişi bile olsa duyduğu şeyi nakletmeleri için izin verişini delil olarak beyan etmiştir. Çünkü Peygamber (Aleyhisselâm) şöyle buyurmuştur: «Allah, benim sözümü işitip ezberleyen ve onu başkalarına tebliğ eden kulunu nurlandırsın. Bâzı fıkıh ehli vardır ki, aslında fakîh değildir. Bâzı fıkıh ehli de vardır ki, öğrendiği fıkhı kendisinden daha iyi anlıyacak olan birine nakleder. Üç şey vardır ki, müsiüin anın kalbi bu sayede paslanmaz. Bunlar: Allah'a amelde ihlâs, müslünıanlara nasihat ve müslümanların cemaatından ayrılmamaktır.»
Şafiî, görüşünü isbat için, dördüncü olarak, saîıâbîlerin, Peygamber (S.A.V.)'in hadîslerini münferit olarak birbirinden naklettiklerini ve birçok kimse tarafından rivayeti şart koşmadıklarını ileri sürer. İşte pu şekilde Şafiî, âhâd haberlerin kabul edileceğine dair birçok deliller getirir.
Burada hemen belirtelim ki, Şafiî'nin zikrettiği her üç sınıf da tarihin dalgaları içinde kaybolup gitmiş, onlardan İslâm tarihinde anılmaya değer bir kimse kalmamıştır. Gerçek odur ki, bu her üç sınıfa dâhil olan kimseler; hadîsi yıkmak ve onu kabul etmemek cihetine gitmişlerdir. Aslında bunlar, îslâmı yıkmak, Kur'an'ı bozmak veya Km'an'm mânaları ile oynamak isteyen, fakat buna imkân bulamayınca, hiç olmazsa, Kur'an'm bir açıklaması olan Sünneti ondan ayırmak ümidine kapılan kimselerdir. Onlar, Kur'an-ı açıklayan Sünneti Kur'an'dan ayırmakla Kur'an'm mânâlarını tahrif ve hükümleriyle oynamak imkânına kavuşmak ve bu suretle de kolayca İslâm'ı temelden yıkmak istemişlerdir.
İçinde yaşadığımız ve İslâm'ı yıkmak için bir sürü unsurların bulunduğu bu çağda da, geçmİşteki sapık ve İslâm'ı çürütmek isteyen kimselerin yolundan gidenler mevcuttur. Bunların bir kısmı, tersine, sadece Sünnete itimad edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu İslâm düşmanları ikiye ayrılmış olup her ikisinin tuttuğu yol da yanlıştır:
Bunlardan birincisi, açıkça Sünnetin hüccet olmadığını, ancak tek başına Kur'an'm hüccet olduğunu söylemektedirler. Bunlardan bâzıları ile, Pakistan'ın Lahor şehrinde akdedilen Büyük İslâm Kongresinde karşılaştık[408[34]]. Bu topluluk, kendisine «Kur'an Cemaatı» adını vermektedir. Aslında bunlar, Kur'an'm en büyük düşmanıdırlar. Bunlar, bir kelime Arapça bilmedikleri halde, yanlış yamalak tefsirlere dayanarak ve bu tefsirlerdeki sözleri, Peygamber (S.A.V)in Sünnetine hiçbir ihtiyaç duymaksızın hüccet saymaktadırlar. Eğer onların metodu hâkim olursa, Kur'an-ı Kerîm, önceki ilâhî kitapların uğradığı felâkete uğrar. Çünkü o kitaplar, tercüme sebebiyle ve aslı zayi olduğu için tahrif ve tağyire uğramıştır. Bu topluluğa benzer bir zümre de Mısır'da mevcut idi. Bunlar, görüşlerini anlatan birçok kitaplar telif etmişler ve başları da bir «Bakan» idi. Fakat Allah, bu bakanı helak etmiş ve böylece cemaatı da dağılmıştır.
İkincisine gelince; onlar da, râvîleri yermek (ta'n etmek) ve ayıklayacağız, diye sahih hadîsleri tekzip etmek suretiyle Sünneti temelinden yıkmak istemektedirler. Bunların maksadı da, birincilerin maksadının aynıdır. Her iki fırka da, îslâm için kendilerinden iyilik beklenmiyen kimselerden yardım görmektedirler. îslâm düşmanları, onları

[408[34]] Bu kongre, 29 Aralık 1957 -13 Ocak 1958 tarihleri arasında yapılmıştır.Çeviren

mallarıyla, ilanlarıyla ve karşılarına çıkanları ezmek suretiyle desteklemektedirler. Bugün bir Şafiî'miz bulunsaydı, ne iyi olurdu. Fakat, bunların sesi de kısılacaktır. Allah, diğerleri gibi, şüphesiz, onları da İslâm tarihinin dalgaları içerisinde boğacak ve yok edecektir.[409[35]]

3- İcmâ'

Şafiî, icmâ'ın dîni bir hüccet olduğunu kabul etmiş ve onu şöyle tanımlamıştır: îcmâ', herhangi bir çağdaki îslâm âlimlerinin bir delile dayanarak şer'i ve amelî bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmasıdır. Şafiî bu konuda şöyle der: «Ben ve ilim sahiplerinden bir kimse bunun üzerinde icmâ' vardır demiş isek, mutlaka karşılaşacağınız her âlim onu söylemiş ve kendisinden öncekilerden aynı şeyi nakletmiştir. Meselâ, öğle namazı farzının dört rek'at oluşu, şarap ve benzerinin haram edilişi böyledir.»

Şafiî'nin kabul ettiği ilk icmâ, sahâbîlerin icmâ'ıdır. Şafiî'nin ifadelerinde, sahâbîîerden başkalarının icmâ'ı hüccet olmaz, diye bir sarahat yoktur. Burada şu üç noktayı belirtmemiz gerekir:

1 — Şafiî, delil olma bakımından icma'ı, Kitab ve Sünnet'ten sonraya bırakır. Üzerinde icmâ' edilen bir şey, Kitab ve Sünnet'e aykırı ise delil olamaz. Gerçekten Kitab ve Sünnet'e aykırı bir mes'ele üzerinde icmâ' mümkün değildir. Böyle bir şey düşünülmiyeceği gibi İslâm tarihinde bunun aksini teyid edecek veya bu hususta misâl olacak bir şey vâki' de olmamıştır.

Şafiî'den sonra fakîhlerden bâzısı icmâ'm Kitab ve Sünnet'ten önce geldiği vehmine kapılmıştır. Bu nokta üzerinde bir kısım Batılılar bâzı fikirler ileri sürmüşlerse de, tamamen yanılmışlardır. Bunlara göre, Kitab ve Sünnet'in nassma muhalif bile olsa, birşey üzerinde yapılan icma' onu meşru kıldığından îslâm şeriatı durnadan inkişaf etmektedir. Onlar, önce böyle bir kuruntuya kapılıp sonra da müslümanların bu yolla İslâm'ı niçin inkişaf ettirmediklerine hayret ederler (!).

Hakikatte icmâ' iki kısma ayrılır:

a) Nass'Iar üzerindeki icmâ': Bu icmâ', tevatür derecesinde olup İslâm'ın ana çerçevesini meydana getiren mes'eleler üzerindeki icmâ'dır. Bu mes'eleler hakkında âlimler, dînin zaruri olarak bilinen emirleridir, derler. Bunlar beş vakit namaz ve namazın rek'at-ieri, hac ile ilgili ibâdetler, bütün çeşitleriyle zekât ve benzeri hususlardır. Birçok nass ve mütevâtir hadîslere dayanılarak bunlar üzerinde icma' hâsıl olmuştur. Âlimlerin bu mes'eleler üzerindeki icmâ'i nass'lar, sâdık haberler (hadîsler), bunların mânâ ve hükümlerinin anlaşılması ve yakinen bilinmesi üzerinde yapılmış olan bir icmâ'dır. Şüphesiz bu türlü icmâ'iar bunlara muhalif olduğu sanılan cüz'î nass'lardan önce gelir. Bu türlü icmâ'Iara aykırı düşen bir nass'a iltifat edilmez. Çünkü böyle bir nass, mânalarında icmâ' hâsıl olan nass'lara aykırı düşmektedir.

b) Âlimler arasında münakaşa konusu olan bâzı hükümler üzerindeki icmâ'lar: Sahâbîlerin bir mes'elede Uz. Ömer'in re'y'i üzerindeki icmâ'ı böyledir. Şöyle ki: Uz. Ömer, fethedilen arazînin mücâhitler arasında ganimet olarak dağıtılmasını emretmiş, sahâbî-ler de onun bu görüşü üzerinde icmâ' etmişlerdir. Bu icmâ' da nassa dayanmaktadır. Fakat bunu tanımayanlar, beş vakit namazı ve namazın rek'atlerini inkâr edenler gibi kâfir olmazlar. Şüphesiz bu türlü icmâ'lar, delil olma bakımından

[409[35]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/339-341.

Kitab ve Sünnet'ten sonra gelir.
2 — Şafiî Medînelilerin icmâ'mın kabul etmezdi. îşte O, bu noktada hocası İmam Mâlik'e muhalefet etmiştir. Şafiî bu meseleyi ilmî yönden şöyle açıklamıştır: Medîneliler ancak, öğle namazının dört rek'at, akşam namazının üç rek'at ve sabah namazının iki ret'at oluşu gibi konular üzerinde icmâ' etmişlerdir. Diğer bütün İslâm memleketlerinde de bu gibi konularda icmâ' edilmiştir[410[36]]. Fakat Şâfü, müslümanlar arasında ihtilaf konusu olan meselelerde Medî-nelilerin ameline göre hareket edileceğini söylemiştir. İşte Şafiî, bu konuda hocasına nazarî olarak muhalefet ettiği halde, amelî bakımdan onunla birleşmektedir.
3 — Bir kimse, kendisiyle münazara yaparken kendi görüşünü destekleyen bir icmâ' bulunduğunu ileri sürerse, Şafiî bu konuda ic-ma'ın mevcudiyetini inkâr ederdi. Hattâ bu yüzden Şafii'nin icmâ'ı hiç tanımadığı iddia edilmiştir.
Hakîkaten bir kısım konularda icmâ' bulunduğu iddiası, müc-tehid İmamlar devrinde çok rastlanılan bir şeydir. Öyle ki hakkında icmâ' bulunmayan birçok meseleler üzerinde de icmâ' olduğu ileri sürülmüştür. Meselâ, Ebu Hanîfe'nin talebesi Ebu Yûsuf, îmam Ev-zâî'nin görüşlerini reddederken kendisini destekleyen birçok icmâ'-larm bulunduğunu ileri sürmüştür. Fakat Ebu Yûsuf, Evzâî'yi reddederken çoğu zaman ağır bir dil kullanmıştır.
Hulâsa; Şafiî, icmâ'ı hüccet olarak kabul ederdi. Fakat, bir mesele üzerinde icmâ' iddia edildiği zaman, meseleyi incelemek için bu icmâ' iddiasına karşı çıkardı.[411[37]]

4- Sâhâbîlerîn Sözleri

Şafii mezhebine bağlı olan usûl yazarlarının bâzısı, İmamlarının eski mezhebine göre sahâbîlerin sözlerini delil olarak aldığını, yeni mezhebine göre ise bundan vazgeçtiğim iddia etmiştir. Şafiî'nin eski mezhebi, Irak'ta yazmış olduğu ve Zaferâni'nin rivayet ettiği kitaplarındaki görüşleridir. Yeni mezhebi ise, Mısır'da yazmış olduğu ve Rabf b. Süleyman el-Muradî el-Müezzin'in rivayet ettiği kitaplarındaki görüşleridir.
Fakat biz, Rabî' b. Süleyman'ın rivayet ettiği «el-Risale» adlı eserinde Şafiî'nin, sahâbîlerin sözlerini delil olarak aldığını görüyorUz. Bundan Şafiî'nin, yeni mezhebinde de sahâbîlerin sözünü delil olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Eski mezhebinde sahâbînin sözünü delil olarak kabul edişi üzerinde de ittifak vardır. Biz de, doğru olarak bu görüşü kabul ediyoruz.
Sözün kısası, Şafiî, sahâbîlerin re'y'ini şöyle.üç kısma ayırır:
1 — Sahâbîlerin üzerinde icmâ ettikleri meseleler: Sahâbîlerin fethedilen arazînin sahiplerine bırakılmasına dair yapmış oldukları icmâ' böyledir. Bu türlü icmâ'lar hüccet olup icmâ'ın şümulüne da-. hildir ve hiç kimse bu konuda bir şey söyleyemez.
2 — Hakkında bir sahâbînin herhangi bir görüş beyan ettiği, buna muhalif veya muvafık başka bir görüş bulunmayan meseleler: Şâfü, sahâbîlerin bu türlü görüşlerini de delil olarak alır. «er-Risale» adlı eserinde Şafiî, birisiyle şöyle bir münazarada bulunduğunu anlatır: «Münazara eden: Sahâbîlerden birisi bir mesele üzerinde herhangi bir görüş beyan etse, buna muvafık veya muhalif başka bir sahâbînin

---

410[36] Şâfiîye göre bir memleketin icmâ'ı, icmâ' olamaz. Bir asırdaki bütün müslüman memleketlerinde mevcut olan bilginlerin icmâ'ı, ancak bir icmâ' olur. Medînelilerin icmâ' ettiği ileri sürülen meselelerin aksini söyleyenler, bizzat Medîneliler arasında mevcuttur. Metinde de zikredildiği gibi Medînelilerin icmâ' ettiği konular, sadece onlara ait değildir. Diğer fslâm ülkelerinde de aynı şeyler üzerinde icmâ' edîlmiştr. (Bak. M. Ebu Zehra, el-İmam eş-Şâfiî, Kahire 1948, s. 259.)Çeviren.
411[37] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/341-343.

herhangi bir görüş beyan ettiği bilinmese, sen bu konuda Kitab, Sünnet veya icmâ'da bu sahâbî sözünün uyulması gereken bir hüccet olduğunu gösteren bir delil bulabilir misin? dedi. Ben de: Bu konuda Kitab ve sabit olan Sünnet'te bir şey görmedik. Ancak ilim sahiplerinin, sahâbîîerden birine ait bir sözü bâzan kabul ettiklerini, bâzan da terk ettiklerini gördük... dedim. Bunun üzerine O: Sen bunlardan hangisini kabul ettin? dedi. Ben de: Kitab, Sünnet ve icmâ' ile sabit olan bir hüküm bulamadığım zaman, Sahâbîlerden birinin sözüne uymayı tercih ettim... dedim. Sahâbîlerden sadece birine ait olan bir söze, başka birinin muhalefet etmediği ise pek azdır.»412[38]

3 — Sahâbîlerin ihtilâf ettiği mes'eleler: Şâfü bu konuda Ebu Hanîfe gibi sahâbilerin sözleri arasında istediklerini tercih eder ve bütün sahâbîlerin görüşlerine aykırı bir şey söylemez. Onların sözleri arasında Kitab, Sünnet ve icmâ'a yakın veya kuvvetli bir kıyas ile desteklenmiş olanları tercih eder. Size burada Şafiî'nin, konu ile ilgili kendi görüşlerini sunuyorum :

«Kitab ve Sünnet'de bulunan şeyleri işitenler için özür söz konusu değildir, mutlaka onlara uymak gerekir. Kitab ve Sünnet'de bir şey yoksa sahâbîlerin veya onlardan birinin sözlerine başvururUz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan söze bir delâlet bulamazsak Ebu Bekr, Önier ve Osman (R.A.)m sözüne uymamız daha iyi olur. Eğer bir sözün Kitab ve Sünnet'e daha yakın oîduuğna dair herhangi bir delâlet bulunursa o söze uyarız.»413[39]

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, sahâbîlerin ihtilâfa düştükleri bir meselede Şafiî, önce Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan görüşü tetkik etme cihetine gidiyor. Sahâbîlerin görüşlerinden hiçbirisinin Kitab ve Sünnet'e delâlet bakımından daha yakın olduğunu tesbit etmemesi pek azdır. Bu sebeple Şâfü, ikinci cihete yani taklide yönelmemektedir. O, böyle bir durumda İmamın (halîfenin) benimsediği tarafı tercih etmektedir. Dolayısıyla bu gibi ihtilaflı bir konuda önce Ebu Bekr, sonra Ömer, daha sonra da Osman (R.A.)'ın benimsediği görüşü kabul etmektedir. Şafiî bu tutumunu, şöyle izah eder: «İmamın (halîfenin) sözü herkesçe bilineceği için halkın buna uyması gerekir. Halkın uyması lâzım gelen kimsenin görüşü, bir veya birkaç kişiye fetva veren kimsenin görüşünden elbette daha meşhurdur. Çünkü onlar, böyle bir kimsenin fetvasını ya kabul eder, ya reddeder. Ekseri müftîler evlerinde veya meclislerinde özel kişilere Fetva verirler. Halk bunların fetvalarına halîfenin fetvaları kadar önem vermez. Gördük ki, ilk halîfeler önce fetva vermek istedikleri bir konu üzerinde Kitab ve Sünnet'de bir şey bulunup bulunmadığını sormakla işe başlıyorlar ve görüşlerini açıklıyorlardı. Sonra onlara görüşlerine muhalif haberler bildiriliyor, onlar da takva ve faziletleri sayesinde kendi görüşlerinden vazgeçmekten çekinmiyorlar ve bu haberleri kabul ediyorlardı. O halde ilk halifelerden intikâl eden bir şey bulunmazsa, Peygamber (S.A.)'in diğer sahâbîleri de güvenümeye lâyık kimseler olduklarından onların sözlerini alırız. Sahâbilere uymak, onlardan sonrakilere uymaktan daha iyidir.»414[40]

Bu ifade de gösteriyor ki Şafii, sahâbîlerin sözlerini delil olarak almakta, onların ihtilâf ettikleri konularda da birinin.delilini diğerinin deliline tercih edecek bir şey bulunmazsa, Hulefâ-i Râşidîn'i taklîd etmektedir.415[41]

412[38] er-Rîsale, s. 597, el-Halebî baskısı ve merhum Ahmet Şakır neşri, Kahire 1940.
413[39] el-Ümm, c. VII. s. 246.
414[40] Aynı eser, c. VII, s. 246.
415[41] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/343-345.

5- Kıyas

Yukarıda anlatılan kaynaklar konusunda, Şafiî, sadece nâkildir, müçtehid değildir. Ancak O, nass'larm mânâlarını kavramak, sahâbîlerin görüşleri arasında yaptığı gibi, mevcut görüşlerin bâzısını diğer bâzılarına tercih etmek için gayret göstermiştir.
Kıyas'a gelince; Şâfü, bu konuda uyulması gereken bir görüşü ortaya koymak hususunda bir ictihadda bulunmuştur. Bunun içindir ki Şafiî, kıyasın bir ictihad olduğunu söyler. Şafii'nin misâl olarak ileri sürdüğü birçok meselelerden anlaşıldığına göre onun kıyas anlayışı, diğer usûl âlimlerinin kıyas hakkında yapmış olduğu tarife uyar. Buna göre Kıyas: Hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden. ortak bir illet sebebiyle hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktır.
Şâfii, kıyasın, İslâm'ın bir esası olduğunu isbat eder. Çünkü mesele hakkında bir nass bulunmazsa, Kitab ve Sünnet'in delâlet ettiği hüküm ancak kıyasla bilinir. Şafiî, kıyası şu iki mukaddime (öncül) üzerine dayandırır:
1 — Şerîatin bütün Hükümleri umûmî olup muayyen hâdise ve zamanla kayıtlı değildir. Durum böyle olunca insanın karşılaştığı her hadisenin şer'î hükmünü açıklamak gerekir. Bu ise ya sarih bir nass'la sabit olur, ya nass'a atıfla olur. Buda hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hakkında nass bulunan bir meseleye kıyasla mümkündür. Şafiî, bu konuda şöyle der: «Müslümanm karşılaştığı her mesele için ya apaçık bir hüküm veya hakîkata uygun şekilde bir delâlet mevcuttur. Eğer meseleyle ilgili doğrudan doğruya bir hüküm varsa, müslümanm ona .uyması gerekir. Eğer doğrudan doğruya bir hüküm yoksa, ictihad yapmak suretiyle hakîkata uygun olan delâleti araması icabeder. İctihad da, Kıyas demektir.»[416[42]]
Bu sözün mânâsına göre şeriat umumîdir. Açık bir nass bulunursa ona uyulur, bulunmazsa şerîatin umûmî hükümlerinin işaretine göre müctehid, meselenin hükmünü tâyin etmek için ictihad'a başvurur. Bu arada bâzı naşs'Iarm delâleti onu, bu nass'lar üzerine kıyas cihetine sevkeder.
2 — Şafiî, hükümlerle ilgili şeriat ilmini iki kısma ayırır:
a) Hükümlere kesin olarak delâlet eden (kat'î) nass'larla sabit olan kesin ilim.
b) Galip zan ile iktifa edilen zannî ilim.
İşte âhâd haberler ve kıyas bu kısma dâhildir. Şafiî, nass'lardan kat'î bir ilim elde edilmezse müctehidin galip zanla elde edilen ilimle yetineceğini söyler.
Şafiî'ye göre; kesinlik ifade eden ilim, zahir, ve bâtına ait ilimdir. Yâni bir müslüman onu inkâr edemez ve onun icabına uyarak amel etmek zorundadır. Galip zanla hâsıl olan ilim ise, zahire ait olup bâtmda onun icabına göre amel etmek ve ona boyun eğmek gerekmediği gibi, bunu inkâr eden kâfir de olmaz. İmam Şafiî, şeriatın birçok hükümlerinde zahire göre hareket edilmesi gerektiğini misallerle anlatır. Meselâ, kadı şahitlerin şahadetiyle sanığı öldürür. Burada, şahitlerin doğruluk ve adaletli davrandıklarına, görünüşte durumlarının iyi olduğuna, yalancı olmadıklarına veya bir tarafı tutmadıklarına delâlet edecek emarelerin bulunması şarttır[417[43]]. Şahitlerin yanılmış veya yalancı olmaları mümkündür. Fakat kadı, zahire göre amel eder, bâtını (işin içyüzünü) Allah'a bırakır. Bunda toplumun maslahatı vardır. Çünkü şahitlerin yalancı olmaları ihtimaliyle suçlular muhakeme edilmezse, nice mallar zayi ve kanlar

---

416[42] er-Risale, s. 477.
417[43] Başka bir misâl: Bir kimse görünüşte müslüman olsa, içinden de gayrimüslim olsa, biz zahirine bakarab, ona müslüman muamelesi yapmak mecburiyetindeyiz.Çeviren.

heder olur. Böylece halk anarşi içinde kalır ve Allah'ın: «Kısasda sizin için hayat vardır...»418[44] âyetindeki içtimaî yüksek mânâ gerçekleşemez.
O halde müctehidler, hükümleri delillere dayanarak ortaya koymakla vazifeli oldukları gibi, imkânların kendilerini ulaştırdığı neticeye göre amel etmekle de mükelleftirler. Onlar, gözlerinden kaçan şeylerden ötürü günahkâr da olmazlar. Meselâ, bir kimse helâl diye bir kadınla evlense, karı-koca olduktan sonra onunla süt kardeşi olduğu anlaşılsa, bû kimse Allah'a karşı günah işlemiş olmaz. Çünkü, durumu bilmiyordu, öğrenmek için yapmış olduğu araştırma da onu böyle bir bilgiye ulaştırmamıştı. Nihayet bilinmeyen nokta ortaya çıkınca evlenme akdi feshedilir. Bu durumda zahire göre bir hüküm, batma göre de ayrı bir hüküm terettüp eder: Zahire göre nesep sabit olur. İddet ve mehir gerekir. Bâtına göre de miras ve nafaka gerekmez,
Şafiî, kıyasın bir ictihad olduğunu isbat etmiş; fakat bunu müctehid tarafından ortaya konan bir hüküm saymamıştır. Aksine, Şafiî, bunu, müctehid'in ictihad'da bulunduğu meselenin şer'î hükmünün bir açıklaması olarak kabul etmiştir. Bu hususta Şafiî şöyle der: «Kitab ve Sünnet'in habe,ri, müctehidin isbat etmek için mânâsını araştıracağı bir madde (ayn) dir.»419[45]. Yani kıyas, müctehidin birtakım nass'larm mânâsını iyice kavraması, ictihad yaptığı mesele ile kıyasa esas teşkil eden mevcut nass'm delâlet ettiği mânâyı karşı-, laştırması bakımından Kitab ve Sünnete dayanır.
Şafiî, re'y'e dayanan içtihadın çeşitlerinden ancak kıyası kabul eder. Sarih nass'lardan i'cmâ' ve sahâbîlerin fetvalarından sonra sadece kıyasa başvurulacağını, söyler ve bu konuda da şöyle der:, «Peygamber, ictihad ile emretmiştir. İctihad ise, bir şeyi talep etmektir. Bu da, ancak delâletler vasıtasıyla olur. Delâletler de kıyastır. GörüyorUz ki, bir kimse başka birine bir köle satmak istese, bilen kimseler; alıcıya, eğer piyasayı, köle ve cariyenin o gün kaçtan satıldığını bilmiyorsa, bunun kıymetini takdir et, demezler. Zira onun doğru bir kıymet takdir etmesi ve sözünün muteber olabilmesi için bu köleyi diğeriyle.mukayese yapması ve her ikisinin değerini bilmesi gerekir. Aynı şey, piyasayı bilmiyorsa, 'mal sahibi için de böyledir. Kölenin kaçtan satıldığını bilmiyen bir fakîh'e de bu köle veya cariyenin kıymetini, yahut şu işçinin ücretini 'takdir et, denilemez. Çünkü o, emsal göstermeksizin buna bir kıymet takdir ederse haksızlık etmiş olur.»420[46].
Bu ifadeden çıkarılan neticeye göre ictihad, ancak elde kendisine kıyas edilecek bir misâl bulunursa mümkün olur. Meselâ, bir kimse bir malın kıymetini takdir etmek istese, onun, önce bu malın mahiyet ve faydasını, sonra da çarşıdaki emsalinin değerini gözönüne alması gerekir. îşte fakih de böyledir. O da çıkaracağı hükmü, üzerine bina edecek mevcut bir aslı gözönüne almalıdır. Tâ ki yaptığı iş, temelsiz ve gelişi güzel olmasın. Allah'ın emir ve nehiyleri yanında basit bir şey olan eşyanın kıymeti ancak emsali gözönüne alınmak suretiyle takdir edildiğine göre; müctehidin de, içtihadında en azından bir eşyanın kıymetini takdir ederken bağlı olduğu şeylerle mukayyet olması lâzım gelir. İşte bu da, onun içtihadını üzerine bina etmesi için mânâ yönünden benzeri bir nassın bulunmasıdır.
İctihad'da kıyasa başvuran ilk imara, Şafiî değildir; İmam Mâlik de kıyası kabul etmiştir. Ebu Hanîfe ise kıyas fakîhlerinin üstadı sayılır. İbrahim Nahaî'den beri Irak ekolünde ictihad, kıyasa dayanmakta idi. Fakat Şafiî, zaman bakımından Irak ekolünden sonra ise de ve kendisini, kıyasların illetlerini ortaya çıkarma bakımından

418[44] Bakara, 179.
419[45] er-Risâle, s. 504.
420[46] Aynı eser, s. 506.

Ebu Hanîfe derecesinde saymasa da, onun bu esas üzerindeki üstün hizmeti bir gerçektir. Çünkü kıyasın kaidelerini bir disipline bağlayan, fakîh veya müctehidin kıyasa göre hüküm çıkarırken uyduğu takdirde yanılmamasmı sağlayacak olan şartlan ortaya koyan İmam Şafiî'dir. Kıyasın derece ve kısımlarını açıklayan yine O'dur.
Buna göre, daha önce kıyası kullananlar varsa da, kıyasın kanunlarını istinbat eden ve onu bir nizama sokan Şafiî olmuştur. Yâni Şafiî, kıyas İmamlarının açıklamadan bahsettikleri ilmin kâşifi sayılır.
Şafiî, kıyasın cereyan edip etmeyeceği yerleri zikretmiş ve onu fer'î meselelere nisbetle illetlerin açıklığı ve tesir kuvvetine göre derecelere ayırmıştır.
1 — Fer'i mes'elede illet daha açık ve tesir bakımından daha kuvvetli olursa kıyas birinci dereceyi teşkil eder. Meselâ: bir şeyin azı haram ise, çoğunun evleviyetîe haram oluşu böyledir.
2 — Fer'î mesele, illet bakımından asıl meseleye müsavi olursa, kıyas ikinci dereceye dâhil olur. Meselâ; yarı ceza alma bakımından köleyi cariyeye kıyas etmek böyledir.
3 — Fer'i mesele, hükmün illetine nisbetle asıl meseleden daha az açık olursa, kıyas, üçüncü derecede bir kıyas olur.
Fakihlerin ekserisi birinci ve ikinci dereceye dâhil olanları kıyas saymazlar. Yani onlar, birinciyi «Delâletu'n-Nass» denilen mef-hum-ı muvafakat'a dâhil etmişlerdir. Şafiî de buna cevaz vermiş ve onun, kıyas babından çıkarılıp nass'lara dâhil edilmesine itirazda bulunmamıştır. Yine fakıhlçrin ekserisine göre, ikinci dereceye dâhil olanlar da kıyas sayılmazlar. Belki bunlar, teklif ifade eden hükümlerde erkekle kadın arasındaki müsavat kanununa tabidirler. İşte kıyası inkâr edenler, bu çeşit istinbatı kabul ederler.
Şafiî kıyasın derecelerini saymakla iktifa etmez. Ayrıca kıyas ile uğraşan fakihin uyması lâzım gelen ve kitabın baş tarafında açıkladığımız ictihad şartlarını da tafsilatıyla [421[47]]anlatır.[422[48]]

Şafiî'nin Îstihsân'ı Îbtali

İmam Mâlik: «İstihsan, ilmin onda dokUzudur.» demişti. İmam Şafii de; «Kim istihsan yaparsa o, şeriata yeni bir ilâvede bulunur.» demiştir. O halde büyük bir İmamın değer verdiği ve aynı İmamın büyük bir talebesinin tanımadığı istihsan nedir? Mâlikîler, İmam Mâlik'in dilindeki istihsânı, masâlih-i mürseleyi almakla tefsir ederler. Masâlih-i mürsele de, şeriatin hükümlerine uygun düşen ve hakkında müsbet veya menfi bir nass bulunmayan maslahatlardır. İsterse bu maslahatlar, kıyas konusu olsun isterse olmasın. Eğer kıyas konusu olursa, bâzı Mâlikîler buna özel olarak «istihsan» adım verirler.
Kısaca, İmam Mâlik'in dilindeki istihsânm tefsiri, nass bulunmayan yerde şeriatın hükümlerine uygun olan maslahatı almaktır. Şafiî bu istihsânı kesin olarak reddetmiş ve "bu konuda şu delilleri ileri sürmüştür:
1 — İstihsânı kabul etmek, bâzı meselelerin hükmünü şeriat beyan etmemiştir, demek olur. Halbuki Allah Kur'an'da: «İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?»[423[49]] buyurmaktadır. Buna göre apaçık bir nass veya ona hamledilen bir kıyas bulunmaksızın meselenin hükümsüz bırakılması, insanın başıboş bırakılması demektır. Bu ise bâtıldır.

[421[47]] Bak. s. 103-110.
[422[48]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/345-349.
[423[49]] Kiyâme Sûresi, 36.

2 — İtaat yalnız Allah'a ve O'nun Resulü'nedir. Hüküm de yalnız Allah'ın indirdiği iledir. Bu ise ya nass'm hükmü ile olur veya nass'a hamletmekle.
3 — Peygamber (S.A.), fıkhî hükümleri istihsâna dayanarak açıklamamıştır. Uz. Peygamber, kendisine bildirilmeyen meselelerde vahyin gelmesini beklerdi. Eğer bir kimsenin istihsân ile hüküm vermesi caiz olsaydı, kendiliğinden konuşmayan Peygamber (S.A.)'-in istihsân ile hükmetmesi gerekirdi.
4 — Peygamber (S.A.), sahâbîlerin istihsanları ile verdikleri hükümleri hoş karşılamamıştır. Meselâ, sahâbilerin bir ağaca sığınan kimseyi ağacı yakarak öldürmelerini kınadığı gibi, kılıç korkusu ile, Allah için müslüman oldum, diyen başka bir şahsı öldürmelerini de Peygamber (S.A.) hoş görmemiştir.
5 — İstihsânın belli bir ölçüsü ve kaidesi yoktur. Bu ise ihtilâfa ve başıboşluğa sebep olmaktadır. Böylece herkes kendi arzusuna göre hüküm vermektedir.Kıyas, böyle değildir. Çünkü kıyasın başvuracak bir kaide ve esası vardır. O da, kıyasa esas teşkil eden nass'dır.
6 — Maslahat hükmünde olan istihsân makbul olursa, şeriatı bilen de bilmeyen de onu kabul eder. Çünkü maslahatın bulunup bulunmadığım her ikisi de anlayabilir. Hattâ sanat erbabı, maslahatın bulunup bulunmadığını âlimlerden daha iyi bilirler.
Fakat bu noktaya şöyle bir cevap verilebilir: Maslahata dayanarak hüküm vermeyi kabul edenler, maslahatın şeriatça tanınmış olan maslahatlar cinsinden olmasını şart koşmuşlar ve hakkında nass bulunmayan konularda maslahata göre hüküm vermişlerdir. İşte bunların hepsini gözönüne alıp değerlendirecek olan kimsenin, ancak şeriatın kaynaklarını ve tanımış olduğu maslahat çeşitlerini bilen bir ilim adamı olması gerekir.
Hulâsa, İmam Şafiî, yukarıda anlattığımız delilleri el-Umm ve er-Risale adlı eserlerinde ileri sürerek, istihsânı reddetmiştir.[424[50]]

Şafiî'nin Usûl-İ Fıkıh Çalışmaları

Şafiî'nin çağı gerçekten İslâm'ın ilim çağıdır. Âlimler, bu çağda ilimleri tedvine ve ilimlerin esaslarını tesbite yönelmişlerdir. Bu çağda Basra ve Küfe ekolleri, nahiv kaidelerini koymuş; Halil b. Ah-med, arUz ilmini meydana getirmiş ve Câhız, edeb'î tenkit usûlünü tesbite çalışmıştır.
Bu durumda şüphesiz fıkhın da istinbat kaideleri tesbit edilmeli idi. İmam Şafiî, fer'î hükümleri ihtiva eclen, tedvin edilmemiş olmakla beraber, fakîhlerin istinbat esnasında tutmuş oldukları esasları gösteren fıkhî bir mirasa kavuşmuştur. O, çeşitli fıkıh ekolleri ile karşılaşmıştır. Meselâ, içinde yetiştiği Mekke ekolü, daha sonra gelmiş olduğu Medine ekolü ve kendisini sinesine çeken Irak ekolü burada anılmayı değer. Şafiî, bütün bu ekollerin içinde yaşamış ve bunlann hem ittifak, hem de ihtilâf ettikleri meseleleri incelemiştir.
Bu ekollerin ihtilâf ettikleri konular üzerinde bir hüküni verebilmek için bunların fıkıhda kullandıkları ölçüleri, görüşlerinin sakat ve sağlam yönlerini veya bunların en azından hakîkata yakın olanlarını bilmek gerekiyordu. İşte bu konuda sağlam metodu tâyin eden ölçüler, usûM fıkıh ilmini doğurmuştur.
Şafii'yi, bu yükü omUzlamaya sevkeden ve kendisini buna ehil gösteren âmiller vardır-.

[424[50]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/349-350.

a) Şafiî, Arap dilini tam olarak ve ihtisas derecesinde biliyordu. Hattâ çağdaşı olan Câhız, fakîhler arasında Şafiî gibi Arap dilini bilen bir kimse bulunmadığını söylemiştir. Öyle ki Şafiî, bu sayede Kur'ân'ı anlamak ve Kur'ân'daki lâfızların delâlet bakımından derecelerini bilmek için gereken kaideleri koyabilmiştir.
b) Şafiî Sünneti biliyordu, yâni Sünnetin rivayetlerini hıfzetmiş, sahihlerini kavramış; hem Irak, hem de Hicaz'da bilinen bütün hadîsleri öğrenmişti. İşte bu sayede O, hadîslerin çeşitlerini, hükümleri isbat bakımından kuvvet derecelerini açıklamış, istidlal mümkün olan veya caiz olmayan hadîsleri tâyin edecek ölçüleri keşfedebil-mistir.
c) Şafii, İmam Mâlik'in el-Muvatta'mı ezberlemiş, bu eseri çeşitli yönlerden incelemiş ve diğer bütün ekollerin fıkhını öğrenmişti. Bu arada sahâbîlerin görüşlerini, ittifak veya ihtilâf ettikleri fıkıh meselelerini biliyor ve ihtilâf ettikleri meseleler arasında ortaya koyduğu ölçülere dayanarak tercihlerde bulunuyordu.
d) Şafiî, küllilere yönelen.ve cüz'îler içinde dolaşıp durmayan ilmî aklı sayesindedir ki, hüküm istinbatı sırasında uyulması gereken mevcut görüşleri ölçüp tartarak, bunların sağlam ve sakat olanlarını tanımak için kıstas teşkil eden umumî kaideleri ortaya koy-ma bakımından çağındaki fakîhlerin en kudretlisi idi.
İşte Şafiî, kendisini ehliyetli kılan bu âmiller ve kendisinden önceki ekollerin meydana getirdiği fıkhî mirasın hazırladığı imkân sayesinde usûl-i fıkıh ilmini kurmuştur.
Şafiî kurduğu bu ilmi veya tesbit ettiği usûl-i fıkıh kaidelerini iki maksatla kullanmıştır:
1 — Bu kaideleri sağlam (sahih) görüşleri tanımak için bir ölçü olarak kullanmıştır. O, İmam Mâlik'in, Iraklıların ve îmam Evzâî'nin görüşlerini bu ölçülere göre değerlendirmiştir.
2 — Yeni hükümleri çıkarırken, bu kaideleri uyulması lâzım gelen külli bir kanun olarak kabul etmiş ve kendisi bundan ayrılmamıştır, îmam Şafiî, bu kaidelerle hem amelî, hem de nazarî bir yol tutmuştur. Yani O, tasavvur ve faraziyelerin içinde boğulup kalmıyor, birçok meseleleri bir disipline bağlıyor ve sımsıkı sarılmak gereken metodun bu olduğunu söylüyordu.
İmam Şafiî'nin kıyası sadece tarifle değil, aynı zamanda misallerle açıklamasını sağlayan şey, belki de, kaideleri tesbit ve tatbik bakımından tutmuş olduğu bu yoldur.
Şafii'nin tekbaşma kendisini istinbat kaidelerini tesbite sevkeden bu amelî yönden çalışması, fıkhı, usûl ve kaideler üzerine oturan bir ilim haline getirmiş ve onu yalnız fetva, hüküm, vâki olan veya vâki olması farzedilen cüz'î meselelerin çözümünü içine alan bir mecmua olmaktan çıkarmıştır.[425[51]]

Şafiî'nin Mezhebi

İmam Şafiî'nin mezhebi iki devreye ayrılır:
1 — Bağdad'ta yaymış olduğu mezheb: Bunu Za'ferânî[426[52]] rivayet etmiş olup Şafiî'nin Bağdad'ta yazmış olduğu kitapları içine alır. Bu kitaplar da-, er-Risâle —usûl hakkındadır—, el-Umm ve el-Mebsut'dur.[427[53]] Bunları Za'ferânî Şafiî'nin imlâsı

425[51] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/350-352.
426[52] Asıl adı, Ebu Ali el-Hasen es-Sabbah ez-Za'ferânîdir. Çeviren.
427[53] el-Mebsut veya el-Hucce adlı eserini Mısır'da yeniden kaleme almış ve el-Umm adım vermiştir. Bu eserinde O, fıkıh meselelerini enine boyuna ele almış ve ihtilaflı meselelere dair hem kendi görüşlerim hem de diğer fakîhlerin görüşlerini aynen anlatmıştır. er-Risale, el-Umm'ün mukaddimesi mahiyetini arzeder. er-Risale, Ahmed Muhammed Şakir tarafından tahkik edilerek, Kahire'de 1940 senesinde neşredilmiştir. el-Ümm de 7 cilt halinde Mısır'da 1321'de basılmıştır. Şafiî'nin hadîs'e dair el-Müsned adlı eseri de Mısırda 132Tde

(yazdırması) ile tedvin etmiş ve Bağdad'ta talebelerine okutmuştur. Za'ferânî bu kitapları, 260 Hicrî yılında ölünceye kadar - okutmaya devam etmiştir Halbuki İmam Şafii, Mısır'da görüşlerinin bir kısmını değiştirmiştir

2 — 199 Hicrî yılında Mısır'a geldikten sonra yazdığı mezheb Şafiî, Mısır'a gelince Irak'ta yazmış olduğu kitaplarını yeniden gözden geçirmiş ve bâzı kısımlarını değiştirmiştir. Bu kitaplarından bi risi er-Risâle, diğeri de el-Mebsut'dur. O, bundaki görüşlerini yeni den incelemiş, bâzı görüşlerinden vazgeçmiş ve bâzılarında da ısraı etmiştir. İfadesinde iki çeşit görüşe ihtimal veren kısımları kesin biı şekle kavuşturmuştur. Halbuki Şafiî, daha önce bâzı meselelerir iki türlü halledilebileceğini söylerdi. Yeni mezhebine göre O, bu iki şekilden birini tercih etmiş veya her ikisinden vazgeçmiş, yahut üçüncü bir çözüm şekli ortaya atmış, veyahut daha önce bilmediğ: bir hadîs'e vâkıf olduğu için önceki görüşünün her ikisinden de vaz geçmiş, ya da hatırına gelen yeni bir kıyasa dayanarak birini ötekine tercih etmiştir.

Şafiî'nin sonraki görüşlerine göre yazdığı yeni kitaplarını Rabi b. Süleyman el-Muradî el-Müezzin[428[54]] rivayet etmiştir. Şafiî'nin kitaplarını Mısır'da nakleden bu zattır. İslâm âleminin her tarafından Şafiî'nin kitaplarını okumak için onun yanına gelenler vardı. Rabf b. Süleyman, 270 H. yılında ölmüştür.

Şafiî, Mısır'da yazdığı kitaplarla Bağdad'ta yazdığı kitapları neshetmiştir. O, «Bağdad'ta yazdığım kitapları benden kimsenin rivayet etmesine cevaz vermiyorum.» demiştir.

Demek ki Şafiî, eski fikirlerini yeni fikirleriyle neshetmiştir. İsterseniz, Şafiî eski kitaplarını yeniden düzelterek kaleme almış ve bunlar yeni kitaplarını teşkil etmiştir, diyebilirsiniz ki, bu, daha doğru olur.

Şafiî'nin eski kitaplarında, yeni kitaplarında olduğu gibi, ba-zan bir konu üzerinde çeşitli görüşler yer alır. Bilhassa bunlar kıyas meselelerine aittir. O, kıyasa dayanan bir görüş (re'y) ü bâzan kesin olarak ifade eder, çoğu zaman bunu başka görüşlere tercih eder, bâzan da kıyas şekillerinden ikisi arasında tereddüde düştüğü için birini diğerine tercih etmez; hattâ üç kıyas şekli arasında tereddüt ettiği de vâkidir. İlim ve dînî hakikat uğrundaki ihlâsı, kendisini, böyle kıyasın üç şeklini birden, aralarında herhangi bir tercih yapmaksızın, kitabına koymaya sevketmiştir. Çünkü bunlar arasında tercihe medar olacak bir mesned bulamamıştır. Bu şekillerden her birini Şafiî'ye nisbet etmek doğru sayılır.

Bunlara şöyle bir misâl verebiliriz: Bir kimse zekâtını vermeden meyve veya tahılını satsa, sonra müşteri de bunların zekâtının verilmediğini anlasa, müşteri, malın tamamının mı, yoksa zekât olarak verilmesi gereken miktarının mı satış akdini feshetme hakkına sahiptir? Zekât olarak verilmesi gereken miktar da, arazîyi âletle

---

basılmıştır. İmam Şafii'nin Mekke'de iken eser telif ettiğini bilmiyorUz. Fakat Bağ-dad'a gelince kitap telifine başlamış ve burada Önce «er-Risale» sini neş-retmiştir. Daha sonra fıkıh ve füru'a dair görüşlerini büyük bir eser halinde toplamış ve ona «el-Hucce» adını vermiştir. İbni Nedim'e göre Za'ferânî'nin rivayet ettiği bu eser «el-Mebsut» adını almıştır. Şafiî Mısır'da yeniden gözden geçirerek ilâve ve çıkmalarda bulunduktan sonra bu eserine «el-Umm» adını vermiştir.

Menâkıbu Şafiî'de Beyhakî şöyle der: Şafiî'nin Bağdad'ta yazdığı el-Hucce'yi Zaferânî rivayet etmiştir. Hüseyin b. Ali el-Kerabîsî ile Ebu Abdirrahman b. Yahya eş-Şâfiî tarafından rivayet edilen kitapları da vardır. Ben, Ebu Abdirrahman'ın rivayet ettiği «es-Sîyer» kitabının bir nüshasını gördüm. Bunda başkalarında olmayan zryadelikler vardır. Ebul-Velid Musa b. Ebil-Cânıd'un da ondan rivayet ettiği bir muhtasarı vardır. Bunda da bâzı sdyadelikler mevcuttur. İmam Şafiî'nin Mısır'da yazdığı eserleri şunlardır:

1 — el-Umm,
2 — Kitabu's-Sünen,
3 — el-Emâlî el-Kübrâ,
4 — el-tmlâ' es-Sagîr.

Buvaytî (ÖL 231 H.) ile Müzeni (öl. 264 H.), Şafiî'den işittiklerini «el-Muhtasar» adh birer kitap halinde toplamışlardır. (Bak. M. Ebû Zehra, el-lmam eş-Şâfiî, Kahire 1948, s. 154. 155). Çeviren.

[428[54]] Bu zat, Mısır fâtihi Arar b. el-As tarafından inşâ edilen Fnstat'dakl Ulu-câmî'de müezzin idi. Çeviren.

sulamadıysa öşür (l/10) dur. Âletle suladıysa öşrün yansı (1/20) dır. Veya müşteri burada muhayyer midir? Yoksa zekât çıkarıldıktan sonra kalan kısmı paranın tamamı ile alır mı, yoksa satışı fesh mi eder? Şafiî bütün bu görüşlerin doğru olabileceğini zikreder.
Diğer bir misâl: Bir kimse, soyundan olmadığı birinin nesebinden olduğunu iddia etse ve bu iddia ettiği neseb esasına göre bir kadınla evlense, sonra da kendisinin hem iddia ettiği nesebden, hem de kadının nesebinden aşağı bir soydan olduğu anlaşılsa durum ne olacaktır? Şafiî bu meselede iki türlü görüş ileri sürmüştür: Birincisine göre kadının muhayyerlik hakkı vardır. İkincisine göre de nikâh bâtıldır.
Şafii mezhebinde görüşlerin çok oluşu bu mezhebin inkişafını sağlamıştır. Çünkü tercih kapısı daima açık bırakılmıştır. Şafiî, talebelerine furû'da ictihad îtapısmı açmış ve mezhebin gelişmesini kolaylaştırmıştır.
Şafiî fakîhleri için, İmam Şafii'nin eski ve yeni mezheblerini incelemek en büyük konuyu teşkil eder. Âlimlerden bir kısmı, bâzı meseleleri Şafiî'nin eski mezhebine göre ele almış ve fetva vermiştir. Şafiî'lerin ekserisi, İmam Şafiî'nin eski görüşünü destekleyen bir hadîs bulunursa ona uymayı ittifakla kabul etmişlerdir. Şafiî'nin yeni görüşü sadece kıyasa dayanıyorsa, eski görüşü ile amel edilir. Çünkü Şafiî, «Sahih bir hadîs bulunursa benim mezhebim odur.» derdi.
Herhangi bir hadîs desteklemediği halde Şafiî'nin eski bir görüşünü tercih etmek mümkün müdür? Âlimlerin bir kısmına göre mezheb d e müetehid olanlar, onun böyle bir- görüşünü tercih edebilirler. Çünkü, bu da İmama ait bir görüştür. Sonradan bunun aksini ileri sürmesi, önceki görüşünden dönmüş olduuğnu göstermez. Fakat, bundan, kendisinin iki görüşe sahip olduğu anlaşılır. Âlimlerin diğer bir kısmına göre ise, mezhebde müetehid olanlar, Şafiî'nin mezhebidir, diye eski görüşünü tercih edemezler. Çünkü yeni görüşüne nisbetle eski görüşü birbirine zıt ve bir arada mütalâa edilmesi imkânsız iki nass durumundadır. Ve sonraki görüşüne göre amel edilir. Bu anlayış, Şafiî'nin eski görüşünden vazgeçtiği yolundaki rivayetle bağdaşmaktadır.. Söylendiğine göre Şafii; «Ben, Bağ-dad'ta yazdığım kitaplarıma göre amel edenlerden beriyim.» diyerek, eski görüşleriyle amel edilmesini yasaklamıştır.
Bu ihtilâf meselesi ne olursa olsun, gerçek odur ki, muayyen mes'elelerde Şafiî fakîhleri, İmam Şafiî'nin eski görüşünü tercih etmişler, ona göre fetva vererek, yeni görüşünü terketmişlerdir. Bâzılarının tesbitine göre bu meselelerin sayısı ondörttür. Bâzılarına göre ise yirmiikidir. Gerçekte bunlar daha fazla olup bu mezhebin kitaplarında dağınık bir.şekilde mevcuttur.429[55]

Şâfii Mezhebinde Tahric

Şafiî mezhebinde tahric, büyük bir yer işgal eder. Tahricle halledilen meselelerin bir kısmı Şafiî'ye, bir kısmı da mezhebe izafe edilir. Bir kısmı ise, tamamen mezhebin dışında sayılır. Mezhebin dışında sayılan bu meseleleri tahric eden fakîhler, Şafiî'nin nass ve kaidelerine aykırı olarak hareket etmişlerdir. Çünkü, kendisinden nakledildiği sabit olan fetvalara aykırı düşen her hangi bir şeyi, İmam Şafiî'ye nisbet etmek mâkul olamaz. Bir kısım tahricler vardır ki bunlar, İmam Şafiî'ye atfen mezhebe izafe edilmiştir. Bir kısım tahricler de Şafiî'nin usûlüne dayanmakta, fakat bunlar hakkında Şafiî'nin herhangi bir görüşü nakledilmemektedir. Şüphesiz ki bu tahricler, mezhebin

429[55] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/353-356.

görüş şekillerinden (vecihlerinden) birini teşkil eder; bunları İmam Şafiî söylememiş olsa da, onun usûlüne dayanmaktadır.
Bâzı tahricler de vardır ki âlimler bunların Şafiî mezhebine nisbetinde tereddüt etmişlerdir. Bunlar şöyle sıralanabilir:
a) Hakkında İmam Şafiî'den bir şey nakledilmeyen ve onun usûlüne dayanmayan fürû'a dair tahricler: Tahriç yapan (muharric), Şafiî mezhebine mensup olduğu halde, mezhebin fürû'u ile bunlar arasında bir uygunluk yoksa, ekseriyete göre bunlar mezhebden sayılmaz. Eğer bunlarla mezhebin fürû'u arasında bir uygunluk varsa mezhebden sayılır.
Bu, tahriç yapan fakîhin mes'elede Şafiî'nin usûlüne bağlı kalmadığını açıkça söylemiş olmasına göre böyledir. Eğer tahric yapan fakîh, bunu açıkça söylemezse durum değişir: Şafiî fakîhlerinin ekserisine göre tahriç yapan kimse, Ebu Hâmid el-Gazzalî gibi Şafiî usûlüne bağlı olmakla tanınan biri ise, bu tahricler mezhebden sayılır, değilse sayılmaz.
b) Müctehid, İmam Şafiî'nin açık bir ifade ile vazgeçtiğini bildirdiği bir görüşünü tercih etmişse bu, ittifakla mezhebden sayılmaz.
c) Müctehid, bir mes'elede İmam Şafiî'nin re'y'ine muhalif olan bir görüşü tercih etmiş ve bu mes'elede bir hadîs'e dayannıışsa, Şafiî fakîhlerinin çoğuna göre bu, mezhebden sayılır. Çünkü Şâfii: «Sahih bir hadîs bulunursa benim mezhebim odur.» demiştir. Fakîhlerin diğer kısmı burada tereddüt etmiştir; fakat çoğunluk birinci görüşü benimsemiştir.[430[56]]

Şafii Mezhebinde Müctehîdler

İmam Şafiî'nin Irak'ta, Mekke'de ve Mısır'da talebeleri vardı. Şam'da, Yemen'de, daha sonra Nişâbur ve Horasan'da yerleşmiş olan Şâfiîler bulunuyordu. Yâni, böyle birbirinden Uzak ülkelerde birçok kimseler aynı mezhebe mensup bulunuyorlardı. Bunlar arasında Şafiî mezhebine göre müntesip müçtehidler, Şafiî'den rivayet edilen fürû' mes'elelerine, Şafii'nin açıkladığı kıyas ve esaslara (usûle) göre tahric yapan müçtehidler vardı.
Şüphesiz bunlar, tahriclerde bulunurlarken değişik olan çevre ve meşreblerinin, karşılaştıkları hâdiselerin, bu hâdiseleri halletmede kullandıkları metodların tesirlerinde kalmışlardır. Şüphesiz ki bu da,, onların ayrı ayrı görüşe sahip olmalarına yol açmıştır. Gerçi hepsi de, aynı kaynaktan ilham alıyor, aynı usûle bağlı kalıyorlardı.
Eğer biz Horasan, Nisâbur ve Irak'taki Şafii fakîhlerinin görüşlerini araştırırsak ve onları bu araştırmanın ışığı altında tahlil edecek olursak, onlarda değişik çevre ve temayüllerin tesirini görürüz. Bu fakîhlerden bir kısmı, Şafiî'den nakledilen furû'a şiddetle bağlanıyor, bir kısmı da bu konuda şiddet göstermiyordu. İmam Muhyiddin en-Nevevi şöyle der: «Bilmiş ol ki, Irak'lı arkadaşlarımızın Şafiî'nin nass'larını, mezhebinin kaidelerini ve seleflerimizin çeşitli görüşlerini nakilleri, Horasanlıların nakillerinden umumiyetle daha sağlam ve daha esaslıdır. Horasanlılar ise tertip, fer'i mes'eleleri ortaya koyma ve Şafiî mezhebinin nass ve kaideleri üzerinde tasarruf bakımından ekseriya daha iyidir.»
Şafiî mezhebine mensup tahric yapan müçtehidler, Horasan ve Nisâbur'da Şiî - İmamî mezheb'le, Yemen'de de Zeydî mezhebi ile temas etmişlerdir. Farklı mezhebler

430[56] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/356-357.

arasında kimi yönlerden temasın bulunuşu, bir kısım mes'elelerde çatışma doğursa bile, bu mezheplerden her birine mensup olanların birbirini anlamasını ve iyi bulduğu hususları kabul etmesini mümkün kılar. Çünkü fikrî ve maddî temaslar, görüşler arasında ister istemez mübadeleyi sağlar.
Şafii mezhebi, Arap ülkelerinden Uzak bu yerlerde Hanefî mezhebi ile de yüzyüze gelmiştir. Her iki mezheb arasında çok şiddetli bir çatışma başlamış ve bu son haddine varmıştır. Bu maksatla camilerde ve bütün toplantı yerlerinde münazaralar yapılıyordu. Her bilgin kendi mezhebini savunmak, mezheb ve görüşlerini destekle-yen, diğer mezheb ve onun görüşlerini zayıflatan delilleri serdetme-yi Allah'a ibâdet sayıyordu. Hattâ yas törenleri bile mahalle mescitlerinde tertiplenen fıkıh münazaraları ile ihya ediliyordu. Bunun üzerine şu iki husus ortaya çıkmıştır:
1 — Mezheb taassubu şiddetlenmiş ve bâzı yazarlar bu hususta çok ileri gitmişlerdir. Hattâ bâzıları, İmam Şafii'nin; «İnsanlar, fıkıhta Ebu Hanife'nin îyâlidir» diye övdüğü ve herkesçe münâkaşasız bir şekilde, Irak fakîhlerinin üstadı olduğu kabul edilen îmanı Ebu Hanife'ye dil uzatacak kadar ileri gitmiştir. Bunun, hem Şafii hem de Hanefî âlimleri üzerinde çok kötü ve üzücü tesirleri olmuştur. Öyle ki, bir kısım Şafiî âlimleri, İmam Ebu Hanîfe'nin menkıbelerini yazmaya teşebbüs etmek suretiyle o büyük îmam'a karşı yapılan yergi (ta'an) damgasını Şâfiîlerden silmeye çalışmıştır.
2 — Doğu İslâm memleketlerinde, bilhassa Hanefîler, Şâfiîler, Zahiriler ve Şiîler (İmamîler - Ca'ferîler) arasında çok şiddetli mezheb münakaşalarına girilmiş ve bunlar, zaman zaman büyük fitnelerin doğmasına sebep olmuştur. Hattâ bu yüzden birçok insanların kanlan bile boşa akıp [431[57]]gitmiştir.[432[58]]

Şafiî Mezhebinin Yayılışı

Şafiî mezhebi, özellikle Mısır'da yayılmıştır. Çünkü İmam Şafiî, hayatının son kısmını burada geçirmiştir. Bu mezheb, Irak'ta da yayılmıştır. Zira Şafiî, fikirlerini neşretmeye önce orada başlamıştır. Irak yoluyla Horasan ve Maveran'ün-Nehr'de de yayılma imkânı bulmuş ve bu ülkelerde fetva ile tedrisatı Hanefî mezhebi ile paylaşmıştır.
Bununla beraber, bu ülkelerde Hanefî mezhebi hâkim durumda idi. Çünkü o, Abbasî Devletinin resmî mezhebi idi. Şafiî mezhebi, halk üzerinde Hanefî mezhebi ile hâkimiyet mücadelesi yapmış, Mısır ve Suriye'ye Fatura Devleti hakim olduktan sonra bile Mısır'da halk üzerindeki otoritesini korumuştur.
Mısır'da iktidar Eyyûbîlerin eline geçince, Şafiî mezhebi daha da kuvvetlenmiş, hem halk, hem de devlet üzerinde en büyük otoriteye sahip olmuştur. Şafiî mezhebinin bu durumu Kölemenler devrinde Sultan Zahir Baybars'a kadar devam etmiştir. Bu sultan, kadıların \dört mezhebe göre tâyin edilmesi fikrini ortaya atmıştır. Bunun üzerine her mezhebin kendi görüşlerine göre hükmeden ve mezheb mensuplarının dâvalarına bakan ayrı bir kadı tâyin edilmiştir. Fakat adı geçen sultan da, Şafiî mezhebine diğer mezheblerden üstün bir yer tanımıştır. Şöyle ki: Taşra şehirlerine kadı (nâib) tâyin etme hakkı ile yetim ve vakıf mallarını kontrol hakkı yalnız Şafiî mezhebine ait idi. Şafiî mezhebinden sonra Mâliki mezhebi, bundan sonra da Hanbelî mezhebi geliyordu. Fakat Subh el-A'şâ'da zikredildiğine göre İbni Batûta, Melik Nâsır'dan beri Mısır'da mezheblerin derecelendirildiğini ve Hanefî mezhebinin Mâliki mezhebinden önce

---

[431[57]] Elimizdeki metinde (2) rakamı yazıldığı halde bu ikinci husus zikredilmemistir. Biz bu kısmı, yazarın el-Imam eş-Şâfiî (Kahire 1948) »dil eserinin 374-377. sayfalarından Özetliyerek tamamladık. Çeviren.
[432[58]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/357-358.

geldiğini söyler.
Osmanlılar, Mısır'ı zaptedince, Hanefî mezhebini birinci dereceye almışlardır. Mehmet Ali Paşa Mısır'a hâkim olunca, Hanefî mezhebinden başka diğer mezheblerle resmiyette amel edilmesini ilga etmiştir. Fakat Şafiî ve Mâliki mezhebleri halk üzerindeki mevkiini korumuştur.
Şamlılar, kazâî konularda, 302 H. yılında ölen Ebu Zur'a ed-Dimaşki eş-Şâfiî433[59] Şam Kadılığına tâyin edilinceye kadar, Evzâi mezhebine bağlı idiler. Lâkin Şafiî mezhebinin bundan önce de halk arasında yüksek bir mevkii vardı.
Bir kısım Iraklılar katında Şafiî mezhebinin büyük bir itibarı olduğu halde, bu mezheb, halk üzerinde tamamen bir kuvvet gösteremediği gibi, kaza (yargı) bakımından da Hanefî mezhebini yenememiştir. Nihayet Halîfe el-Kadir Billâh Bağdad'a Şafiî bir kadı tâyin etmiş; fakat halk, buna karşı ayaklanmıştır. Meydana gelen fitneler karşısında Halife, halkın çoğunluğunu memnun etmek zorunda kalmış ve Şafiî kadıyı vazifesinden ayırmıştır.
Şafiî mezhebi, İran'a da girmiştir. İbn u'-Subkî «Tabakâtu-Şâfiîyye» sinde; «İran'da Şafiî mezhebi ile Davud-i Zâhirî'nin mezhebinden başka bir mezheb yoktu» demiştir. Zannedirim ki, bu ifadede bir mübalâğa vardır.
Şafiî mezhebi, Hicrî üçüncü asrın sonunda Merv ve Horasan'a gelmiştir. Bu mezhebi buralara getiren âlimler, hem mezhebin kitaplarını münevverler arasında, hem de Şafiî fıkhını halk arasında yaymaya çalışıyorlardı. Bu Şafiî âlimleri, sadece bunlarla yetinmemişler, hâkim ve sultanları da ikna etmek için uğraşmışlar, onların yâli veya hâkim oldukları memleketlerde bu mezhebi uygulamalarını istemişlerdir.
Şafiî mezhebinin Endülüs ve Mağrib ülkelerinde bir yer işgal etmediği söylenebilir.
Bugün Şafii mezhebinin, mâzîde girmiş olduğu ülkelerde devam ettiği düşünülebilir.
Şafiî mezhebi, günümüzde (Yemen taraflarında) Zeydî mezhebi ile halk üzerinde hâkimiyet mücadelesi yapmakta, İran'da da Şiî mezhebi ile yanyana bulunmaktadır.434[60]
Allah, İmam Şafiî'ye rahmet etsin ve ondan razı olsun!435[61]

İMAM AHMED B. HANBEL VE MEZHEBİ436[1]

İmam Ahmed B. Hanbel (164 — 241 H.)

Hicri III. Asrın 18. yılında insanlar, hadîs dersinden, hadîsleri toplayıp müslümanlara neklederek sünnet fıkhım açıklamadan başka bir işi olmayan yaşlı bir zat görüyorlardı. Fakat O, hakaret ve horluğa mârUz kalıyor; Bağdat'tan, elleri kelepçeli olarak ders

433[59] Asıl adı, Muhammed b. Osman'dır. Çeviren.
434[60] Anadolu'muzun doğu kesimlerinde, Kafkasya, Azerbaycan, Hindistan, Filipin, Seylân ve Malaya müslümanlan arasında Şefiî mezhebine mensup olanlar nayli kabarıktır. Endonezya adalarında ise hâkim olan mez-heb, sadece Şafiî mezhebidir. Çeviren.
435[61] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/358-360.
436[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/361.

meclisinden Uzaklaştırılıyor; sırtında simsiyah izler bırakan kırbaçların altında, Halife Me'mun'un halifelik için ayaklandığı ve ömrünün sonunda ölmüş olduğu Tarsus şehrine götürülüyordu. Bu zat, hapsediliyor ve hapishanede ona durmadan dayak atılıyordu. Fakat, dayak atan ve attıranlar, ona söyletmek istediklerini ve onun, söylenmesine dince müsaade edilmediğine inandığı şeyi söyletmekten âciz kalmışlardı. Hem onlar, hem de o zat bu hal üzere, 18 ay devam etmişlerdi. Bu süre içerisindeki işkence ve baskılarına rağmen O, bunların arzularını yerine getirmemiştir. Sonunda onlar ümitsizliğe düşmüş, O ise boyun eğmemiştir. Nihayet onu yaralar içersinde serbest bırakmışlardır. O, bu yaralardan şifâ bulup ıstırapları dinince dersine tekrar dönmüştür. Fakat onlar, bundan sonra, bu zatı yine hapsederek, Allah'ın yardımı erişinceye kadar dersinden alıkoymuşlardır. İşte bu zat, Dâru's-Selâm (Bağdad)'ın İmamı, çağındaki fakîh ve muhaddislerin üstadı İmam Ahmed b. Hanbel'dir.[437[2]]

Doğumu Ve Gençliği

Ahmed b. Hanbel, 164 H. yılı Rabîulevvel ayında Bağdad'ta doğmuştur. Burası onun yaşadığı, ders verdiği ve şöhretinin yayıldığı yerdir. Annesi onu, babasının ikâmet ettiği Merv şehrinden hâmile olarak getirmiştir. O, hem ana hem de baba tarafından soyca Araptır. Çünkü, ana ve babası Şeyban kabîlesindendir. Bu kabile de, Adnan kabilesinin bir kolu olan Rabî'a kabilesinden ayrılma olup Nizar kabilesinde Peygamber (S.A.)'in soyuna karışır.

Hanbel, babasının adı değildir, dedesinin adıdır, Babası Muham med b. Hanbel b. Hilâl'dir. Bu aile, önceleri Horasan'da oturmakta idi. Ahmed b. Hanbel'in dedesi Horasan bölgesinde bulunan Serahs Vilâyetinin Valisi idi. Babası da, müslüman kumandanlarından veya kumandanlık rütbesine yakın bir rütbeye sahip bir askerdi.

Bu aile, Ahmed'in doğumuna yakın bir sırada Bağdad'a gelmiş olup Abbasî halîfeleriyle münasebetlerini devam ettirmiştir. Zira Ahmed'in amcası, aynı vazifeyi üzerine almıştır. Çünkü. Ahmed'in babası Muhammed, Bağdad'a gelişinden kısa bir zaman sonra ölmüştür.

Ahmed b. Hanbel'in ailesi himmet sahibi ve cömert idi. Dedesi Emevîlerin valisi idi. Daha sonra Abbasî hareketinin haklı olduğunu ve Emevî idaresinin çöktüğünü görünce vazifesinden ayrıldı. Abbas oğullarının dâvetçileriyle temas kurduğu için işkenceye uğradı. Babası da, cömert ve âlicenap bir insandı. Horasan'daki evi Arap misafirlere açıktı. Onun evine inerler, ikram ve hürmet görürlerdi.

Fakat küçük Ahmed, babasını kaybettiği için bu cömertliğin nurunu görmemişti. Esasen O, babasını bile görmediğini söyler. Çünkü babası öldüğü zaman kendisi, gördüğünü tanıyacak bir çağa ulaşmamıştı. Tarihçilerin anlattığına göre babası, 30 yaşında çok genç iken ölmüştü.

Ahmed'in terbiye ve yetişmesini annesi üzerine almış ve buna amcası da nezaret etmiştir. Çocuk sayılacak bir yaşta annesi, onu ilim tahsiline başlatmıştır. Durum ve çevre de buna müsait idi. Zira ailesi, devamlı olarak İslâm ilimlerinin merkezi olan Bağdad'ta oturuyordu. Bu sırada Bağdad'ta ilim ve sanat bütün çeşitleriyle ürünlerini vermeye başlamıştı. Burada muhaddisler, kıraat bilginleri, mutasavvıflar, dil âlimleri ve filozoflar bulunuyordu. Böylece Bağdad, İslâm âleminin medeniyet merkezi olmuştur.

[437[2]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/363.

Ahmed, çocukluğundan itibaren İslâm ilimlerini öğrenmeye başlamıştı. O, önce Kur'an'ı hıfzetmiş, daha sonra Arapça, Hadîs, Sahâbî ve Tabiîlerin rivayetlerini, Peygamber (S.A.)'in sîretini, onun seçkin sahâbîleriyle güzelce onların yolundan gidenlerin (tabiîlerin) hayatlarını öğrenmeye koyulmuştu.
Çocukluk ve gençlik çağından beri onda asalet ve takva emareleri gözüküyordu. Onu, âlimler arasında muttaki bir âlim, gençler arasında da müttakî bir genç olarak görüyorUz. Daha sonra onu, inancı uğruna en büyük imtihanlara katlanan, azim sahibi muttaki insnlardan başkasının dayanamıyacağı işkencelere fütursUzca göğüs geren ortayaşlı bir insan olarak görüyoruz.
Akranı olan çocuklar oyun oynarken Ahmed b. Hanbel, ciddî işlerle uğraşıyordu. Yetimlik ona ciddiyet, dayanıklılık ve çalışma aşkı vermiştir. Aslında bütün babalar, bunları arzu eder ve çocuklarının Ahmed gibi olmasını isterdi. Rivayet edildiğine göre bir çocuk babası şöyle demiştir: «Ben çocuklarım için bol bol masraf ediyorum. Onları, yetişsin diye hususi hocalara (müeddiblere) götürüyorum. Fakat umduğum şekilde yetişmiyorlar. Yetim bir çocuk olan Ahmed b. Hanbel'e bakınız! Onun edep ve güzel gidişatı herkesi hayran ediyor.»[438[3]]

Tahsilî

Ahmed b. Hanbel, büyük adam olma sırrına sahip bir yaradılışta idi. O, biraz büyüyünce ailesinin teşvikiyle ilim tahsiline yönelmiş ve kısa bir zaman sonra, kendisinin takva üzere yetişme tarzına uygun olan bir ilmi seçmiştir. Ne felsefeyi, ne de matematiği tercih etmiştir. O, sadece din ilmini" seçmiş ve bu arada kendisini, memleket memleket dolaşmayı gerektiren hadîs ilmine vermiştir. Hadis ilmi de onu fıkha götürmüş, böylece onda hem fıkıh, hem de hadîs ilmi birleşmiştir. Bâzı âlimler hadîs veya fıkıhtan birini tercih ettiği halde, Ahmed b. Hanbel, bunların her ikisini de aynı oranda kendisinde toplamıştır.
Ahmed b. Hanbel, emsali arasında takva, ciddiyet, sabır, metanet ve tahammülü ile meşhur olmuştur. Belki bu, onun çocukluğunda nöfsine fazla itimadından ve küçük yaştan beri ruhî istiklâlini hissedişinden ileri geliyordu. Ahmed b. Hanbel'in bu hali, çocukken temas ettiği âlimlerin"de dikkatini çekmiştir. Hattâ el-Haysem b. Cemil, onun hakkında şöyle söylemiştir: «Bu çocuk yaşarsa, zamanın-dakilerin hücceti olacaktır.»
Ahmed b. Hanbel, biraz önce söylediğimiz gibi hadîs rivayet ve tedvini ile uğraşan, hadîs ilmini kendisinden sonrakilere devreden bir muhaddis olmak istemiştir. Hadis ilmini tercih edişi rasgele de-ğldir. Önce O, rivayetle dirayeti birleştiren fıkıh tahsiline başlamış, Ebu Hanife'nin talebesi ve o çağın en büyük kadısı Ebu Yusuf'tan ders almıştır. Fakat, onun hadîs ilmine meyletmiş, fıkhına fazla ilgi duymamıştır. Bu itibarla O, «îlk hadîs yazdığım şahıs Ebu Yusuf'tur.» demiştir. Yani Ahmed b. Hanbel, Ebu Yusuf'tan hadîs tahsil ettiği gibi fıkıh zevkini de ondan tatmıştır.
Bu rivayeti, yani Ahmed b. Hanbel'in Ebu Yusuf'tan tahsil görüşünü anlatan rivayeti gözönüne alırsak, onun önce re'y'e dayanan fıkıhtan işe başladığı sonucuna varırız., Re'y'e dayanan fıkıh, o çağda Irak'ta hâkim olan ve Ebu Yusuf'un temsil ettiği fıkıhtır. Ahmed b. Hanbel, hadis çalışmalarını fıkıh çalışmalarıyla birleştirdikten sonra kıyasa bağlı olan fıkıh istinbatını hadîs'e dayandırmıştır. O, hükmü hadisten istinbat eder, bu

[438[3]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/363-365.

hükme göre yeni birtakım hükümler çıkarır, kıyaslarda bulunur ve fer'î fıkıh mes'elelerini • ortaya kordu.
Ahmed b. Hanbel, önce hadis tahsil edip fıkıh tahsilini sonraya bıraktı. Hadis bilginleri, bütün tslâm memleketlerine dağılmıştı. Bağdad'ta, Kûfe'de, Basra'da, Mısır'da, Hicaz'da ve Yemen'de muhaddisler vardı. İşte bütün İslâm ülkelerinde böyle muhaddisler bulunuyordu. Hadîs tahsil eden bir kimse, elbette bu ülkelere gidecek ve adım adım buraları dolaşacaktı.439[4]

Hadîs Tahsili İçin Yapmış Olduğu Seyahatler

Ahmed b. Hanbel, 179 H. yılında, yâni onbeş yaşında iken hadis tahsiline başladı. 186 H, yılına kadar, yâni yedi yıl Bağdad'ta hadîs tahsiline devam etti. İlk olarak 186 H. yılında Basra'ya gitmek suretiyle seyahatlerine başlamış oldu.440[5] Ertesi yıl Hicaz'a gitti. Daha sonra bunları Basra, Küfe, Hicaz ve Yemen seyahatleri takip etti.
Ahmed b. Hanbel'in seyahatleri, hayatta bulunan râvilerden şifahî olarak hadîs tahsîl etmek maksadını güdüyordu. O, hadis nakletmek için kitaplarla yetinmiyordu. Bizzat râvîlerle görüşmek suretiyle rivayet işini daha sağlam tutmak istiyordu.
Söylendiğine göre O, Basra ve Hicaz'a beşer defa seyahat etmiştir. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi Hicaz'a ilk defa 187 H. yılında gitmiş ve orada İmam Şafiî ile ilk olarak görüşmüştür. Şafiî ile Mekke'de Mescid-i Harâm'da karşılaşmıştır. Bundan sonra onunla tekrar karşılaşması, Bağdad'ta olmuştur. İbni Kesîr, Ahmed b. Hanbel'in hac seyahatlerini anlatırken şu tafsilâtı verir:
«Ahmed b. Hanbel'in ilk hac seferi, 187 H. yılında olmuştur. Bundan sonraki hac seferleri 191, 196 H. yıllarında olmuştur. Bu son seferinde 197 H. yılına kadar mücavir kalmış ve 198 H. yılı haccmı ifâ etmiş ve yine 199 H. yılma kadar mücavir kalmıştır. İmam Ahmed h. Hanbel şöyle der: Beş defa .hacca gittim, bunun üçünde yaya idim. Bu hac seferlerimin birinde otUz dirhem harcadım. Bir defasında yürürken yolumu kaybettim ve: Ey Allah'ın kulları, bana yolu gösteriniz', diye feryada başladım; sonunda yolu bulabildim.»441[6]
Bundan anlıyorUz ki Âhmed b. Hanbel, hacca çok gitmiştir. Fakat onun bu seyahatleri sadece hac için değildi. Diğer bir maksadı daha vardı ki, bu da Peygamber (S.A.V.) "in hadislerini rivayet etmekti.
Ahmed b. Hanbel, hadîs tahsili uğruna her türlü zorluğa katlanarak, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, hadîs râvüerinin yanlarına kadar giderdi. O, bu yolda meşakket çekmeyi, muradına kolayca ermeye tercih ederdi. Çünkü kolayca elde edilen şeyler çabucak unutulmakta, güçlükle elde edilen şeyler ise unutulmamaktadır. Ahmed b. Hanbel, hac farizasını yerine getirdikten ve Beytullah'a mü-câzir olarak (Mekke'de) kaldıktan sonra Yemen'in San'â şehrinde bulunan meşhur muhaddis Abdurrazzâk b. Hemmam (öl. 211 H.)'a gidip hadîs öğrenmek istiyordu. Bu işi, adı geçen muhaddisle hac mevsiminde görüştükten sonra gerçekleştirdi. Ondan hac mevsiminde hadîs öğrenmesi mümkündü. Fakat O, hac mevsiminde Mekke ve Medine muhaddislerinden hadîs tahsilini tercih etmiş, Abdurrazzâk b. Hemmam'dan bundan sonra faydalanmayı kararlaştırmıştır. Maksadı, San'â'ya kadar zahmet çekip gitmek suretiyle sevap kazan-

439[4] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/365-366.
440[5] İbnu'l-Cevzî, Menakıbul-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 185 (Bu eser, M. Emin el-Hancî tarafından 1349 H. yılında Mısır'da basılmıştır. Çeviren)
441[6] İbnî Kesîr, Tarih c. X, s. 329.

maktı.
O, bilfiil San'â'ya gitmek üzere yola çıktı. Bu uğurda açlık sıkıntısına düştü ve türlü güçlüklerle karşılaştı. Çünkü, yolda nafakası bitmişti. San'â'ya varıncaya kadar nakliyecilerin yanında ham-mallık yapmak zorunda kaldı. Yol arkadaşları ona yardım ellerini Uzatmaya teşebbüs etmişlerse de O, Allah'ın, kendisine bedenî olarak çalışmak suretiyle nafakasını kazanacak kuvveti ihsan etmiş ol-duuğnu ileri sürerek, bu yardımı kabul etmemiştir.
San'â'ya ulaşınca Abdurrazzâk'la görüştü. O da, kendisine yardım etmek teşebbüsünde bulundu ve: Ey Abdullah'ın babası, şunu al faydalan, çünkü bizim memleketimiz ticaret ve kazanç için elverişli değildir, dedi ve eline birkaç dinar Uzattı. Ahmed b. Hanbel de: Benim durumum iyidir, dedi. Bu meşakkatlere tam iki sene katlandı. Çünkü burada, "ez-Zührî ve Îbnu'l-Müseyyib yoluyla daha önce bilmediği birçok hadisleri işitip öğreniyordu.442[7]

Hokka Ve Kalem İle Mezara...

Ahmed b. Hanbel, birçok meşakkatlere aldırmadan tahsili için İslâm memleketlerinde dolaşıyor ve kitap çantalannı sırtında taşıyordu. Bir seferinde kendisini tanıyan biri onu görmüş ve hadis rivayetini, hadis hıfzını ve kitaplarını çok bulmuş, bu kadar hadîs yazıp hıfz ve rivayet etmesine itirazda bulunarak: «Bir Kûfe'ye, bir Basra'ya!.. Ne zamana kadar böyle devam edeceksin?» demiştir. Ahmed b. Hanbel de; «Hokka ve kalem ile mezara kadar...» diye cevap vermiştir.
İmam Ahmed, hafızasının kuvvetli oluşuna ilâveten, işitmiş olduğu Peygamber (A.S.)'in bütün hadîslerini yazmaya çok önem verirdi. Çünkü çağı, telif ve tedvin çağı idi. Bu çağda fıkıh ve dil ilimleri tedvin edilmişti. Hadîs ilimlerinin de tedvini gerekirdi. Gerçi îmam Mâlk «el-Muvatta'» ı, Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasen «el-Âsâr» adlı eserlerini, Şafiî de «el-Müsned»ini tedvin etmişti. Elbette Ahmed b. Hanbel de; işittiği hadîsleri hem hıfzedecek, hem de tedvin edecekti. O, kendisine bir hadîs sorulduğu zaman ezberden rivayet etmezdi. Büyük bir ilim adamı olduğu zaman dahi ancak yazdığı hadîsleri rivayet ederdi. Rivayete göre Mervli birisi kendisine bir hadîs sormuş; o da, oğlu Abdullah'a bu hadîsi bulmak için Kitabu'l-Fevâid'i getirmesini söylemiştir. Fakat oğlu, bu kitabı bulamamıştır. Bunun üzerine kendisi kalkmış ve kitabı bulup getirmiştir. Birkaç cilt olan bu kitapta sorulan hadîsi araştırmaya 443[8]başlamıştır.444[9]

Fıkha Doğru

Ahmed b. Hanbel'in topladığı Sünnet, Peygamber (S.A.)'in hadisleri, sahâbîler ile tabiîlerin fetva ve hükümleri idi. Bu rivayetler sünnet olmakla beraber, aynı zamanda, derin ve ince bir fıkıh idi. Bu itibarla, rivayetle uğraşırken Ahmed b. Hanbel'in, fıkıh, mes'ele ve fetvalardan Uzak kaldığını söyleyemeyiz. Aksine, O, fıkıhla sıkı sıkıya ilgili idi. Hayatının büyük bir kısmını rivayete ayırmışsa da, fıkha karşı ömrü boyunca ilgisiz kalmış değildir.
Onun ilk çalışmaları, Kadı Ebû Yusuf'tan fıkıh tahsiline yönelmişti. Olgunluk çağma

442[7] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/366-367.
443[8] İbnul-Cevzî, Menakjbul-İmam Ahmed b. Hanbel, a. 190, 191.
444[9] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/367-368.

ulaşınca sünnet fıkhına meyletmiştir. Belki de O'nu fıkha doğru çeken bu olmuştur. Bilhassa Mekke'de îmam Şafiî ile karşılaşınca Ahmed b. Hanbel, onun aklî kudretine ve fık-hî istinbat hususunda koymuş olduğu ölçülere hayran kalmıştır. Yakut el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-Udebâ'smda aynen şöyle denilmektedir:
«İshak b. Rahûye (Rahveyh)[445[10]] der ki: Süfyan b. Uyeyne'nin yanında idik. Amr b. Dinar'ın hadîslerini yasıyorduk. 'Ahmea b. Hanbel geldi ve bana: Ey Ebû Yakub, kalk sana benzerini şimdiye kadar görmediğin bir zatı göstereyim, dedi. Kalktun, beni zem-zem kuyusundan tarafa götürdü. Orada beyaz elbiseli,, esmer benizli, yakışıklı, gayet zekî bir zat vardı. Beni onun yanına oturttu. Sonra bu zâta hitaben: Ey Ebû Abdillah, İşte bu îshak b. aRhûye el-Hanzalî'dir, dedi. O da: Merhaba, diyerek beni selâmladı. Karşılıklı müzakerelerde bulunduk. Onda, beni şaşkına çeviren bir ilim gördüm. Meclisimiz Uzayınca Ahmed b. Hanbel'e: Kalk, o söylediğin zâta gidelim, dedim. Ahmed de; İşte: O zat budur, dedi. Ben de: Subhânellah! «ez-Zührî bize şöyle... rivayet etti» diye anlatan bir zatın yanından kalktım ve zannettim ki sen, beni, ez-Zûhrî gibi veya ona yakın bir zâtın yanma götüreceksin. Halbuki sen, beni bu delikanlının yanına getirdin, dedim. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, bana. Ey Yakub'un babası, bu delikanlıdan (yani Şafiî'den) feyz al. Çünkü ben, bunun benzerini asla görmedim, dedi.»
Burada belirtmeliyiz ki, Ahmed b. Hanbel tahsile başladığı zaman fıkıh ve istinbat ilmini rivayet ilmi ile birlikte tahsil ediyordu. Yukarıda söylediğimiz gibi, tahisle Ebu Yusuf'un yanında başlamıştı. Daha sonra Şafiî ve diğerlerinden tahsil gördü. Şafiî ile 1.98 H. yılında Bağdad'ta tekrar görüşmüştü. Şafiî, ondan, kendisinin ortaya koyduğu mes'elelere muhalif olarak tesbit ettiği her hadîsi kendisine hatırlatmasını rica etmiştir. Şafiî, Mısır'a gittiği zaman, Ahmed b. Hanbel de onun yanına gitmek niyetinde idi. Fakat bunu gerçekleştirememiştir.
îşte böylece Ahmed b. Hanbel'de hadîs, sünnet ve rivayet fıkıhla birleşmiş oldu. îster önce fıkıh tahsiline başlasın, isterse hadîs ve sünnetten sonra fıkha dönmüş olsun, gerçek odur ki, Ahmed b. Hanbel tam manasıyla fıkha yönelmiştir. Bu konuda bşnim görüşüm şudur: Ahmed b. Hanbel, hadîslerin ihtiva ettiği fıkhı incelerken bu derin tetkikleri sayesinde fıkha yönelmiştir. O, sahâbîlerin fıkhını öğrenmek istiyordu. «el-Müsned» adlı kitabında her sahâbî için müstakil bir sened tahsis etmiştir. Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sabit, Resûlüllah'ın Halîfesi Ebu Bekr, Müzminlerin Emîri Ömer b. el-Hattab —Radiyallâhu anhum— gibi fetva vermekle meşhur olan müctehid sahâbîler için ayrı ayrı tahsis ettiği senedlerle bu sahâbîlerin fıkhını incelemeye ve bunların fıkhının gaye ve maksatlarını anlamaya önem vermiştir. Bunlar ve Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi diğer sahâbilerin fıkhını tetkik etmek, şuurlu bir râvinin aklını keskinleş-tirir; zihnini açar ve ona derin fıkhî bir meleke kazandırır. îmam
Şafiî'nin istinbat ilmi için koymuş olduğu esasları Ahmed b. Hanbel'in öğrenmiş olduğu bunlara ilâve edilecek olursa, şüphesiz onun sünnet fıkhını tam olarak bilen bir fakîh olduğu ve görüşlerinde şeriatın doğru yolundan ayrılmasının imkânsızlığı kendiliğinden anlaşılır.
Bundan sonra Ahmed b. Hanbel, sahâbîlerin fıkhını incelemekle yetinmemiş, tabiîlerin fıkhını öğrenmiş ve fetvalarını toplamıştır. Tabiîler arasında re'y tarafı galip olanlar

---

[445[10]] İshak b. Rahveyh (161- 238 H.) Mervli büyük bir hadîs bilgini olup Buharî, Müslim, Tirtaim, Nesai ve diğerleri ondan hadîs rivayet etmişlerdir. Kendisi Nisabur'a yerleşmiş ve orada 238 H. yılında vefat etmiştir.Çeviren.

bulunduğu gibi, bir hadîs bulamayınca fikir beyan etmekten çekmen kimseler de vardı. Ahmed b. Hanbel, tabiîlerin fıkhında öyle fıkhı bir miras bulmuştur ki, kendisi de Kitab ve .Sünnet'te bir nass, yahut da sahâbî veya tabiînin herhangi bir fetvasını bulamadığı zaman bu mirasa uymuş, onların metoduna ve sahâbîlerden intikal eden metodlara göre hüküm çıkarmıştır.446[11]

Ahmed B. Hanbel Farsça Bîlir Miydi?

Ahmed b. Hanbel'in ailesi Merv'den gelirken annesi ona hâmile idi. Annesi onu Bağdad'ta dünyaya getirmiştir. Ailesinin Uzun zaman Horasan'da oturduğu anlaşılıyor. Amcasının işinin de Horasan'la ilgili oluşu, bu ailenin farsça bildiğini göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel'in de farsça bildiği ve bu dili konuştuğu anlaşılmaktadır. Bu hususu Zehebî, Târih'inde anlatmaktadır. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in teyzesinin oğlu Horasan'dan gelmiş ve onun yanma müsafir olmuştur. Ahmed b. Hanbel ona yemek getirmiş, Horasan ve oranın halkıyla ilgili şeyler sormuştur. Müsafiri, kendisinin dilini anlanıaymca, Ahmed b. Hanbel onunla farsça konuşmuştur.
Zehebi, bu olayı Ahmed b. Hanbel'in torunu Züheyr'den rivayet etmiş ve Züheyr'in bu olaya şahit olduğunu söylemiştir. Bu durumda bize düşen, bu haberi kabul etmektir. Çünkü, onu rivayet eden güvenilir bir kimse olup İmam Ahmed b. Hanbel'in ailesiyle yakınlığı bulunan bir şahıstır. Ayrıca bu haberi reddedecek elimizde herhangi bir delil de yoktur. Güvenilir bir kimsenin rivayet ettiği bir haber, ancak, rivayet bakımından daha kuvvetli veya daha sağlam bir delille reddedilir.447[12]

Ahmed B. Hanbel'in Hadîs Rîvayetîne Ve Fetva Vermeye Başlayışı

Ahmed b. Hanbel, hadîsi, bütün muhaddislerden tahsil etmiş; Bağdad, Basra, Küfe, Mekke ve Medine ile yetinmemiş, Yemen'e dahi gitmiştir. Hattâ üstadı Şafiî'nin ardından Mısır.a da gitmeye niyetlenmiştir. Hadis ilmine sahip olan kimi işitmişse, gidip ondan hadîs rivayet etmiştir.
O, yalnız rvayet ilmiyle iktifa etmemiştir. Rivayet ilmi, onu derin bir fıkha ulaştırmıştır. Esasen ilk tahsil çağında fıkha karşı bir Cinsiyet kazanmış, din ile ilgili olan çeşitli ilimleri öğrenmiş ve bunların bâzısında oldukça derinleşmiştir. Bilhassa Kitab ve Sünnetle ilgili rivayet ve fıkıh üzerinde ihtisas sahibi olmuştur.
Böyle bir ilim adamının artık aldıklarım verme, yazdıklarını başkalarına yazdırma ve öğretme zamanı gelmişti. Fakat O, hadîs rivayetine ve fetva vermeye ancak kırk yadına ulaştıktan sonra başlamıştır. Acaba O, bu durumda Uz. Peygamber'e mi uyuyordu? Çünkü Peygamber (S.A.V.), ancak kırk yaşından sonra Peygamber olarak vazifelendirilmişti. Gerçekten insan kırk yaşma ulaştığı zaman, tam olgunluk çağma gelmiş olur, nefsî arzular bu çağda azalır, akıl ve irade yükselir. Ebu Hanîfe de, fetva vermeye ancak kırk yaşında başlamıştır.
Ahmed b. Hanbel, bizi yukarıdaki soruya cevap aramaktan kurtarmıştır. Çünkü bu soru, kendisine de sorulmuş, o da; «Hocaları hayatta iken hadîs rivayet etmediğini» söylemiştir. Bir çağdaşı, kendisine, Abdurrazzâk'tan rivayet ettiği hadîsleri yazdırmasını söylediğini, Ahmed b. Hanbel'in de, Abdurrazzâk sağ olduğu için bundan

446[11] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/368-370.
447[12] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/370.

kaçındığını anlatır. Bu ifadelerde Ahmed b. Hanbel'in, niçin 204 H. yılından sonra hadîs rivayetine ve fetva vermeye başlamış olduğunu gösteren açık bir delil mevcuttur. Çünkü bu tarihte, İmam Şafiî Mısır'da ölmüştü. Böyle bir izahı, tarihî olaylar da desteklemektedir.
Burada söylemeliyiz ki Ahmed b. Hanbel, hadîs rivayetine ve fetvâ vermeye başladıktan sonra, hadîs ve fetva konusunda başvurulan bir kaynak olmuştur. Bu demek değildir ki, kendisine daha önce sünnetle ilgili bir soru sorulduğu zaman O cevap vermezdi. Zira, ilmi ketmetmek caiz değildir. Din; irşâd etmeyi, başkalarının bilmediklerini öğretmeyi ve Peygamber'in hadislerini yaymayı emreder. Ahmed b. Hanbel'in 198 H. yılında 34 yaşında iken Mescid-i Hayfda[448[13]] kendisine sorulan bir meseleye fetva verdiği rivayet edilmiştir.
Buna göre Ahmed b. Hanbel'in, kırk yaşına varmadan önce de, mecbur olduğu zaman fetva verdiğini söyleyebiliriz. Çünkü zaruret, onu bazan bu işe zorluyordu. Ancak kendisine ilim tahsili için gelen talebelerine ders vermeye kırk yaşına değdikten sonra başlamış ve Peygamber'in Sünnetine uyarak kırk yaşından sonra irşâd ve fetva verme işini üzerine almayı bir vazife bilerek, mevcut boşluğu doldurmaya karar vermiştir.
Ahmed b. Hanbel'in iffet, nezahet ve takvası, insanlar arasında yayılmıştı. Herkes ona fıkıh -ve hadîs rivayeti için başvuruyordu. O da, bunlara mescidde cevap vermek zorunda kaldı. Şöhreti de, bunun üzerine gittikçe artmaya başladı. Bundan sonra Ahmed b. Hanbel, ileride açıklayacağımız ve onun nefsini olgunlaştıran sabır ve metanetinin derecesini gösteren mihnetlere uğramıştır. Fakat, bu mihnetler onu daha çok yükseltmiş, Allah ve insanlar katında değerini daha çok artırmış ve halka onu daha iyi tanıtmış, halk da onun adını dört yana yaymıştır. O, Allah yolunda insanlara karşı tevazu' gösterdikçe yüceliyordu.
Adının ilim, zühd ve takva ile birlikte yayılışı, dersinde izdihama sebep oldu. Bâzılarının rivayetine göre, onun dersini dinleyen-' lerin sayısı beşbin civarında idi. Bunlardan beşyüz kadarı dinlediklerini yazıyorlardı. Biz, bu kadar talebenin onun dersinde hazır bulunduğunu teslim edemeyiz. Fakat, buna yakın bir miktarda olduğunu söyleyebiliriz. Yahut, talebelerinin sayısı çok kabarıktı, diyebiliriz. Çünkü «Bin» kelimesi şüphesiz «pekçok» mânâsına da kullanılır. Ahmed b. Hanbel'in derslerini dinleyenlerin sayısı zikredilen sayının yansına, hattâ beştebirine dahi indirilse, yine de azımsanamaz ve onun Bağdad'taki mevkiini ve İslâm ülkelerinden kendisine tahsil için gelenlerin çokluğunu gösterir.
Ahmed b. Hanbel'den ders alanların ve işittiklerini yazanların çokluğu, ondan hadîs ve sünnet rivayet edenlerle onun fıkhını nakledenlerin çokluğunu gösterir.
Burada söylememiz gerekir ki, Ahmed b. Hanbel, faziletli muttaki; zühd, sabır ve metanet sahibi idi. Yukarıda dediğimiz gibi, insanlar, O'nu, bu meziyetlerinden dolayı dinlemek istiyorlardı. Şüphesiz onu dinlemek için gelenlerin hepsi ilim tahsil eden talebe değildi. Bir kısmı, Ahmed b. Hanbel'in meclisine, onu sevdikleri ve saydıkları için geliyorlardı. Bir kısmı da, onun yaşayışına göre yaşamak, onu tanımak, ahlâk, edep ve irşadından faydalanmak için geliyorlardı. Îbnul-Cevzî'nin Menakıbu'1-İmam Ahmed b. Hanbel adlı eserinde onun bir çağdaşından şöyle rivayet edilir: «Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'e oniki.sene gelip gittim, o çocuklarına el-Müsned'i okuturdu. Ondan bir tek hadîs yazmadım, ancak ona ahlâk ve irşadı için gelirdim.»

[448[13]] Mescid-i Hayf, Mekke'nin şarkmdaki dağlarda Arafat'a piden yolda Müzdetife ile Mekke arasında bulunan Mina'dadır. Selâhuddin Eyyubî tarafından ihya edilen bu mescid, Kölemen Sultanlarından Kayıtbay'ın emriyle yeniden inşâ edilmiş olup balen ma'mnrdar. Çeviren.

Öyle anlaşılıyor ki, onun iki türlü meclisi (ders halkası) vardı:
1 — Çocuklarıyla özel talebelerine hadîs anlatmak için evindeki meclisi.
2 — Hem talebelerinin, hem de halktan istiyenlerin hazır bulunduğu mescid'deki meclisi. Ahmed b. Hanbel'den hadîs yazan talebelerinin sayısı, mescid'de dersini dinliyenlerin ondabiri kadardı.
Zehebî, Ahmed b. Hanbeî'in mescid'deki derslerinin ikindiden sonra olduğunu söyler. Ebu Hanîfe'nin Küfe mescidindeki dersi de böyle idi. Çünkü ikindiden sonraki vakit, insanın dinlenmiş olduğu, ruhun safa bulduğu ve hayat meşgalelerinden kurtulduğu bir vakittir. Hadîs ve fetva bu vakitte anlatılırken, ruhlar dinlenmiş ve öğrenmeye hazırlanmış bir vaziyettedir. Yorgun ve bıkkın değildir. însanlar ruhî bakımdan hazır bulundukları zaman, dersin tesiri daha büyük ve daha derin olur.
Ahmed b. Hanbel'in derslerinde, dinleyicilerin ruhunda güzel bir tesir bırakan şu üç husus dikkati çekiyordu:
1 — Onun meclisine vakar, ciddiyet, tevazu ve ruhî hUzur hâkim idi. Kendisi şaka ve alay eüneyi sevmezdi. Çünkü ciddî olmak gereken bir yerde şaka etmek, akıl kıtlığından ileri gelir. Böyle bir durumda alay etmek, saçmalıktır. Dersinde hazır bulunanlar bu durumu gözönünde tutarlar ve onun meclisinde, ders vermiyor olsa dahi, şakalaşmazlardı. Ebu Nuaym, Halef b. Sâlim'den şöyle rivayet etmiştir: «Biz, Yezid b. Harun'un meclisinde idik, Yezid şaka yaptığı için Ahmed b. Hanbel kalkıp gitti. Yezid bunun üzerine eliyle
alnına vurdu ve Ahmed'in burada olduğunu bana bildirseniz ya! Tâ ki şaka yapmıyayım, dedi.»[449[14]]
2 — Ahmed b. Hanbel, dersinde ancak hadîsleri rivayet etmesi istendiği zaman anlatırdı. Böylece hadîs rivayetine rağbet artıyordu. O, bir hadis rivayet edeceği zaman kendi yazdığı kitaplardan rivayet ederdi. Râvîlerden almış olduğu hadîsleri anlatırken yanhş olur korkusuyla hafızasına asla itimad etmezdi. Peygamber'in söylemediği şeyi rivayet etmemek için mecbur kalmadıkça ve hadîsin metninden emin olmadıkça ezberden hadîs rivayet etmezdi. Öyle ki talebeleri, kitab'a başvurmaksızın okuttuğu hadîsleri saymışlar ve bunların yüz adedi aşmadığını görmüşlerdir.
Zehebi'nin Tarih'inde, Ahmed b. Hanbel'in talebesi Mervezî'den şöyle rivayet edilir: «Herhangi bir mecliste hiçbir fakir görmedim ki o, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'in meclisindeki gibi kıymetli olsun. Ahmed b. Hanbel, tamamen fakirlerle ilgilenirdi- Dünya ehli ile ilgilenmezdi. Aceleci değildi. Çok mütevazı idi. Vakar ve ciddiyet sahibi idi. İkindiden sonra dersine oturur ve kendisine birşey sorulmadıkça konuşmazdı.»[450[15]]
3 — Ahmed b. .Hanbel, ancak hadîslerin yazılmasına müsaade ederdi. Hattâ hadîs rivayet ve nakli için îslâm memleketlerinde dolaşırken kendi nefsini mecbur ettiği gibi, hadîsleri yazmaya talebelerini de mecbur ederdi.
Verdiği fetvalara gelince, bunların yazılıp nakledilmesini menederdi. Ona göre yazılmayı icabeden din ilmi, ancak Kitab ve Sünnettir. Bundan başkası yazılmaz. İşte fetvalarının yazılmasını bu sebeple menederdi. Birisi kendisine, Irak fakîhlerinden re'y taraftarlarının kitapları yazılabilir mi? diye sordu. Ahmed b. Hanbel, hayzr, dedi. Soran kimse; İbnu'l-Mübârek onları yazmıştır, deyince, Ahmed b. HanbeŞ; «Îbnu'l-Mübârek gökten inmedi, biz ilmi yukardan almakla emrolunduk.» dedi. Hattâ O,

[449[14]] Hilyetul-Evliyâ, c. IX, s. 169.
[450[15]] Bak: Zehebi, Tercemetu Ahmed b. Hanbel. Bu faaltercemesî, Mektebetul-Marîf (Mısır) tarafından basılan Ahmed Şakir'in neşrettiği el-Mâsned'în baş tarafında yayımlanmıştır.

muhaddisleri Şafiî'nin kitaplarını yazmaktan bile menederdi. Halbuki O, îmam Şafiî'ye hocası nazarıyla bakar ve gönlünde ona büyük bir yer verirdi. Ahmed b. Han-bel'e göre Kitab ve Sünnetten başka din ilmi konusunda yazılarak gelecek nesillere nakledilmeye lâyık bir şey yoktur. Çünkü, ilim adamlarının sözleri zamanlarına ait olup çağlarına mahsus olan müşkillerin hallinden ibarettir. Bunların gelecek nesillere intikalinde bir faide yoktur. Yazılması da önemli değildir. İnsanlara İntikali gereken şey, Kur'ân ilmiyle Peygamber, Sahâbiler ve Tabiîlerin ilmidir. Yalnız bu ilimlerin saf bir şekilde intikali gerekir. Âlimleri ve kişileri isimlerine göre taklit etmek gerekmez.
Fakat, bu konuda çok ileri gitmiş olan Ahmed b. Hanbel'i Allah, istemediği bir şeye mâruz bırakmıştır. Yâni talebeleri, kendisinden kocaman ciltler halinde kitaplar rivayet etmişlerdir.
Ahmed b. Hanbel, kendisinden öncekilerin meşgul olmadığı bir şeyle uğraşmamıştır. Kendisinden öncekiler Kitab ve Sünnet ilmi ile, fetva ile, Kitab ve Sünnet'ten faydalanarak müslümanlara dinî meselelerini öğretmekle uğraşmışlardır. Akidenin de kaynağı sadece Kitab ve Sünnettir. Dolayısıyla Kitab ve Sünnet'tn bildirmiş olduğu şeyler, inanılması gereken akideyi teşkil eder. Akîde veya diğer İslâmî ilimlerin delil ve kaynağı, Allah'ın Kelâmı ile Resûlullâh'ın Sünnetidir. Sırf akıl yoluyla akideden bahsedilemez; elbette akîde nakil ile izah edilir ve bu konuda naklin dışına çıkılamaz.
Ahmed b. Hanbel devrinde akaid konusunda çok söz ediliyordu. Fakat, Kitab ve Sünnetin metoduna uyulmuyordu. Akîde ile ilgili cebr ve ihtiyar (irade) konusunda münakaşalara girişiliyordu. Allah'ın Kur'-ân'da zikredilen isimleri, Allah'ın sıfatları olup, zâtından ayrı mıdır, yoksa zâtının aynı mıdır? Allah'ın kelâm sıfatı var mıdır. Kur'ân kadîm mi, yoksa mahlûk mudur? İşte kelâmcı (mütekellim) denilen âlimler bu gibi meseleler üzerinde tartışıyorlardı.
Ahmed b. Hanbel, bunların yaptığını yapmadı; derslerinde asla bunların sözlerinden bahsetmedi. Esasen O, bunları sapıklardan sayardı. Bir kimse kendisine mektup yazarak, kelâmcüarla münazara hakkında sormuş, O da şu cevabı vermiştir:
«Allah, senin sonunu iyi eylesin. Bizim, işittiğimiz ve ulaştığımız kimselerden gördüğümüze göre onlar kelâm konusundan hoşlanmıyordu, sapıklarla düşüp kalkmıyorlardı. Mesele, önünde sonunda Allah'ın Kitabına teslim olmak ve bundan öte gitmemektir. İnsanlar, kitap yazmaktan ve bidatçılarla düşüp kalkmaktan hoş-lanmamaktadırlar. Böylece onlar, bid'atçüann din konusunda insanın içerisine soktuğu şüpheleri reddediyorlardı.»451[16]
İşte Ahmed b. Hanbel'in tuttuğu yol, böyle bir yol idi. Elbette onun bu tutumunu devrin Abbasî Hükümeti teşvik etmiyordu. Bu çağ da Abbasî Hükümetinin başında Abdullah el-Me'mun b. Harun el-Reşîd bulunuyordu. Bu Halîfe, kendisini mu'tezilî âlinılerden sayıyordu. O Mu'tezile mezhebini desteklemek için münazaralar düzenliyor ve Kur’an’ın mahluk olup olmadığına dair mühaddislerden bir kımına bu görüşü kabul ettirmek için zor kullanmaya başlamıştı.Dâru-s-Selam (Bağda)ın İmamı Ahmed b. Hanbel de, işte bu yüzden işkenceye uğramıştır.452[17]

Mihneti, Mihnetinin Sebep Ve Devreleri

Kur'ân-ı Kerîmin mahlûk (yaratılmış) olup olmadığı üzerinde birçok söz söylenmiştir.

451[16] Adı geçen eser.
452[17] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/371-376.

Bu meselenin ortaya atılışında Emevî hanedanının maiyetinde bulunan hristiyanlarm rolü büyük olmuştur. Bunların başında Yuhannâ ed-Dimaşkî gelir. Bu şahıs, İslâm alemindeki hıristiyan âlimleri arasında müslümanları dinlerinde şüpheye düşürecek münazara usûllerini yayıyordu. Müslümanlar arasında da Peygamberleri hakkında yalanlar uyduruyordu. Meselâ Peygamber (S.A.V.), Zeynep Binti Cahş'a âşık olmuş, diyordu. Keza, Kur'-ân'da bildirildiğine göre, îsâ, Allah'ın oğludur ve Meryem'e ilka' ettiği kelimesidir, diyordu. Yine O, Müslümanlar arasında Allah'ın kelimesinin kadîm olduğunu yayıyor ve onlara; Allah'ın kelimesi kadim midir, değil midir? diye soruyordu. Müslümanlar: Hayır, diye cevap verirlerse, O'nun kelâmı olan Kur1 ân da mahlûktur demiş oluyorlardı. Allah'ın kelimesi kadîmdir, derlerse, îsâ'nm .da kadim olduğunu iddia ediyordu.453[18] Bunun üzerine müslümanlardan; Kur'ân mahlûktur, diyerek onların hilesini reddetmek isteyenler olmuştur. Meselâ, Ca'd b. Dirhem454[19], Cehm b. Safvân ve Mu'tezililer; Kur'ân mahlûktur, demişler, Halife Me'mun da bu görüşü benimsemiştir.
212 H. yılında adı geçen Halîfe, Kur'ân'm mahlûk olduğu görüşünü hak nıezheb olarak ilân etmiştir. Bu maksatla münazara meclisleri tertiplemiş ve bu konuda kesin delil olarak kabul ettiği şeyleri ortaya atmıştır. Fakat, bu konuda münakaşayı serbest bırakmış ve insanların düşüncelerinde hür olduklarını söylemiştir.
Lâkin 218 H. yılında —kendisi bu yılda ölmüştür— bu fikri insanlara zorla kabul ettirmeye karar vermiştir. Gariptir ki, bu işe kendisi Bağdad'ın hâricinde iken başlamıştır. Bu uğurda mücahid olarak ortaya atılmış ve bulunduğu Rakka şehrinde bu maksatla bir kısım mektuplar yazmış ve bu mektupları Bağdad'taki vekili bulunan îshak b. İbrahim'e göndererek, halkı, Kur':n'm mahlûk olduğu görüşünü benimsemeye teşvik etmiştir. Bu. mektupları Mu'tezile üs-tadlarından ve fakîhlerle muhaddislerin amansız düşmanı olan Ah-med b. Ebî Düâd (öl. 240 H)'m yazdığı tahmin edilmektedir. Bu maksatla dînî baskı, önce devlet dairelerindeki vazifelerden hiçbirine, bu görüşü kabul etmiyenleri tâyin etmemekle başlamış ve hiçbir meselede bu görüşü benimsemiyenlerin şahitliği kabul edilmemiştir. Birinci mektupta şöyle denilmektedir:
«Onlara (kadılara) bildir ki, Emîru'l-Mü'minîn, işinde kimseden yardım istememektedir. Raiyyesinden vazifeye tâyin ettiği kimselerden dînî, îmanı ve tevhîd konusundaki ihlâsına güvenilmeyen kimselere, itamat etmemektedir. Eğer onlar, bu görüşü ikrar ederler, Emîru'l-Mâ'minîn'e uyarlar, hidâyet ve kurtuluş yolunda olurlarsa, onlara, insanlar için şahitlik edecek kimselerin Kur'ân hakkındaki düşüncelerini tesbit etmelerini; Kur'ân yaratılmıştır, sonradan meydana gelmiştir, diye ikrar edip bu görüşü kabul etmiyenlerin şahitliğini dinlememelerini emret.»455[20]
Bu mektuptan anlıyoruz ki, onun bu görüşünü kabul etmiyenlerin cezası menfî (olumsUz) bir cezadır, müsbet (olumlu) bir ceza değildir.
Fakat iş, böyle menfî bir vaziyet alışla kalmamış, tersine, bâzı insanları sıkı imtihanlar geçirmeye sebep olacak kadar ileri gitmiştir. Bu insanlara, Kur'ân hakkındaki görüşleri soruluyor, Hâlifenin ileri sürdüğü görüşü kabul etmezlerse, elleri kolları bağlanıp Emîru'l-Mü'minîn'in ordugâhına sevkediliyorlardi. Çünkü o mektupta456[21] fakih ve

453[18] Şüphesiz bu bir mugalatadır. Çünkü îsâ; Allah'ın kelimesidir demek, Allah onu, kendinden bir kelime (künol emri) ile yaratmıştır demektir. Nitekim Kur'ân'm diğer âyetlerinde bu ve İsa'nın bizzat kelime olmadığı açıkça belirtilmiştir (Bak: Al-i İmran: 59; Nisa: 171, 172; Maide: 72-75).
454[19] Ca'd b. Dirhem (öl. 124 H.), Emevîler devrinde Kur'ân'm nıulûûk olduğunu söyleyen ilk şahıstır. Bu fikri ileri sürdüğü için Küfe Valisi Hâlid b. AbdÎllah el-Kasrî tarafından öldürülmüştür. Çeviren.
455[20] Târihu't-Taberî.
456[21] Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Kahire 1947, s. 46. Çeviren.

muhaddislerin imtihan edilmesi de emrediliyordu. Onlardan bu görüşü kabul etmiyenler, prangaya vurularak Halîfenin yanma gönderilecek ve bu görüşü benimseyenler de, fetva vermeye ve hadîs rivayetine devam edeceklerdi.
Bağdad'ta Halîfenin vekili kendisine verilen emri yerine getirmek için derhal harekete geçti. Fakih ve muhaddisleri çağırttı. Aralarında Ahmed b, Hanbel de vardı. Onlara, istenileni yerine getirmezlerse işkence ve ceza göreceklerini ve hiçbir tereddüt gösteril-meksizin Me'mun'un arzusuna göre muhakeme edileceklerini söyle-yerek,'tehditler savurdu. Fakîh ve muhaddisler istenileni yerine getirdiler ve Kur'ân hakkında bu mezhebi benimsediklerini ilân ettiler. Ancak dört kişinin kalbini Allah bundan korudu. Onlar cesaret ve ısrarla inançlarından fedakârlık etmediler. Bunlar Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, el-Kavârîrî ve Seccâde'dir.457[22] Bunlar yaka-lanıp elleri kelepçelendi, ayaklarına zincir bağlandı. Ertesi gün olunca Seccade, Halîfenin vekili îshak'm emrini kabul etti ve bağları çözülerek serbest bırakıldı. Diğer üçü inançlarında direndiler. Öbürgün olunca aynı soru tekrar edildi ve cevap istendi. el-Kavâvîrî'nin tahammülü bitmişti. İstenilen cevabı verdi ve bağları çözülerek o da serbest bırakıldı. Geriye iki kişi kalmıştı. Allah onlarla beraberdi. Bunlar, zincirlerle bağlı olarak Tarsus'taki el-Me'mûn'unun hUzuruna gönderildi. Yolda Muhammed b. Nuh şehid oldu. Ahmed b. Hanbel, tek başına inancı uğruna işkence ve zulme göğüs geriyordu. Fakat halinden memnundu. Ahmed b. Hanbel yolda iken Me'mun'un ölüm haberi geldi. Fakat Halîfe, dünyadan ayrılırken kendisinden sonrakilere bir vasiyetname bırakmış ve bunda fakihlerle muhaddis-lere, Kur'ân'm mahlûk olduğunu söyleyinceye kadar işkenceye devam edilmesini vasiyet etmiştir. Bu vasiyetnamede şunlar yer almıştır.
«İşte bu, Emîru'l-Mü'minîn Abdullah (el-Me'mun) b. Harun er-Reşîd'in yanında bulunanların hepsini şahit kıldığı şeydir. O, kendisi ve yanmdakilerin hepsi şöyle şahadet etmişlerdir: Allâhu Teâlâ birdir, O'nun mülkünde ortağı da yoktur. İşlerini kendisinden başka bir tedbir eden de yoktur. O, Halik (Yaratıcı) dır, O'ndan başka her şey mahlûktur. Kur'ân da, her şey gibi mahlûktur. Hiçbir şey Allah'a benzemez.» Bu vasiyetnamede kendisinden sonra Halîfe olan kardeşi el-Mu'tasım'a şöyle hitabetmektedir: «Ey îshak'm babası, bana yakın ol, gördüklerinden ibret al, Kur'ân'm yaratılmış olması konusunda kardeşinin yolundan git.»
İşte bu yüzden Ahmed b. Hanbel ve inançlarından ayrılmayan diğer fakîh ve muhaddislerin uğradığı mihnet Uzayıp gitti. Bu mihnet Me'mun'un 218 H. yılında ölümüyle sona ermedi, daha da yaygın bir hal aldı ve ıstırap arttı, daha çetin ve daha şiddetli devrelere girdi. Me.mun'un vasiyetleri arasında, insanların şiddet ve baskıyla Kur'ân'ın mahlûk oluşunu kabule zorlanmaları ve Ahmed b. Ebi
Düâd'ın458[23] (öl. 240 H.) görevinde kalması yer alıyordu. İşte bu belânın başı o idi. İşkence etmek için Halîfeyi o kışkırtıyordu. Hattâ Halifenin mektuplarını o kaleme alıyordu. Ölüm hastalığında iken Me'mun'un iradesine hâkim olan o idi. Nihayet Halîfe onun tesiriyle bu emirleri vermiş ve bu vasiyetlerde bulunmuştur.
Âhmed b. Hanbel, zircirlerle bağlı olarak kendisine getirilirken Me'mun ölmüştü. Ölüm haberi ilân edilince Ahmed b. Hanbel Bağdad'a geri getirildi. Hakkında yeni bir emir çıkıncaya kadar zindanda kaldı. Sonra Halîfe Mu'tasım (öl. 227 H)'ın hUzuruna çıkarıldı. Ürkütülüp korkutulmak için her türlü yola başvuruldu. Fakat hiçbirisi fayda

457[22] el-Kavârîrî'nin adı Ubeydullah b. Ömer'dir. Seccâde'nin adı da el-Hasen b. Hammâd'dır. Çeviren.
458[23] Bu zat, Halîfe Mu'tasım devrinde daha çok itibar görmüş ve başkadı (kâdil-kudât) olmuştur. Çeviren.

vermedi. Ahmed b. Hanbel'in hiçbir şeye aldırmadan inancında sebat etmesi üzerine tehditler gerçekleştirildi. Onu nöbet nöbet kırbaçlamaya başladılar. Her defasında bayılmadıkça bırakmıyorlardı. Öyle ki kılıçla dürtüldüğü zaman bile bir şey hissetmiyordu. Bu ameliye, fasılalarla tekrarlanıyordu. 28 ay kadar zindanda bu işkence devam etti. Ümitleri kesilince onu serbest bırakarak evine iade ettiler. Fakat îmanı Ahmed b. Hanbel, zindanda Uzun bir zaman kalışı, çok şiddetli bir şekilde durmadan dövülüşü ve vücudundaki yaralar sebebiyle yürüyecek bir halde değildi. Lâkin O, yine de mUzafferdi.

Ahmed b. Hanbel, yaraları iyi olup mescide gelme imkânına kavuşuncaya kadar ders ve hadîs okutmaktan mahrum kaldı. İyileşince fetva ve hadîs derslerine başladı. Uğradığı mihnet, insanların onu daha çok takdirine sebep oldu. Onu dinlemek için daha çok rağbet ettiler ve onun derslerine koştular. Mu'tasım'dan sonra el-Vâsık (öl. 232 H.) Halîfe oldu. İşkence vasiyetnamesi yürürlükte idi. Bu sebepten Âhmed b. Hanbel'e tekrar mihnet çektirmeye başladılar. Fakat bu sefer, Ahmed b. Hanbel'in Mu'tasım devrinde olduğu gibi kırbaçla dövülmesi emredilmedi. Çünkü bu, halk nazarında onun mevkiini çok yükseltiyor ve Halîfenin fikrinin yayılmasına engel oluyordu. Fikirler, baskı ve zorla yayılmaz. Üstelik ona yapılan işkence, halkın nefretine sebep oluyor ve bu kötülüğün anası olan ı Ahmed b. Ebî Düâd gibi milletin başbelâsmdan intikam almak duygusunu şiddetlendiriyordu. Ahmed b. Hanbel'in karşılaştığı yeni mihnet, onu insanlarla düşüp kalkmaktan, hadîs rivayet etmekten ve fetva vermekten alıkoymaktı. el-Vâsık, ona şöyle demiştir:

«Senin yanma hiçbir kimse gelmeyecek ve sen benim bulunduğum hiçbir yerde oturmayacaksın!» Bunun üzerine İmam Ahmed b. Hanbel, el-Vâsık ölünceye kadar köşesine gizlenmiştir.[459[24]] el-Müte-vekkil (öl. 247 H.) Halîfe olunca bu mihneti kaldırmış, fakîh ve muhaddislere yakınlık göstermiş, Mu'tezilîleri de saraydan uzaklaştarak ellerindeki imkânları almıştır.

Tarihin hakkını yerine getirmek için söylemeliyiz ki, fitne (mihnet) umumî idi. Ahmed b. Hanbel'e mahsus değildi. Diğer fakîh ve muhaddislere de şâmildi. Bunlar arasında İmam Şafii'nin talebesi el-Buvaytî de vardı. O da bu uğurda zindana atılmıştı.[460[25]]

Rivayete göre ömrünün sonuna doğru el-Vâsık bu İşten usan-mıştır. Çünkü bu iş, onu bazan çok gülünç bir duruma düşürüyordu. Söylendiğine göre, kendisiyle alay etmek için komik birisi hUzuruna girmiş ve' Ey Emîru'l-Mü'minin, Kur' ân hususunda Allah senin ecrini artırsın (yâni başın sağolsun), demiş. el-Vâsık da: Vay haline! Kur'ân öldü mü? diye sormuş. O şahıs da: Ey Emiru'l-Mü'minîn, her mahlûk ölür. İnsanlar teravih namazım ne ile kılacaklar? diye cevap vermiş. Bunun üzerine Halîfe gülmüş ve: Allah seni kahretsin, sus, demiştir.

Demiri, Halîfe eKVâsik'm hayatının sonuna doğru işkenceden vazgeçtiğim teyid sadedinde şöyle rivayet eder: Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması meselesinden işkence gören bir bilgin, el-Vâsık'ın hUzuruna gelmiş ve Ahmed b. Ebi Düâd ile mücadeleye tutuşmuş ve bu mücadele sırasında şöyle demiştir:

«Öyle bir şey ki, ona, ne Allah'ın Elçisi, Ne Ebû Bekr, ne Ömer, ne Osman ve ne de Ali (R.A.) davet etmiştir. Sen, insanları ona davet ediyorsun. Onlar ya bunu biliyorlardı veya bilmiyorlardı diyebilirsin. Eğer onlar biliyorlardı, fakat söylemediler dersen, bu konuda sana da bana da susmak düşer. Fakat onlar bilmiyorlardı, ben

[459[24]] Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Kahire 1947, s. 66.Çeviren.

[460[25]] el-Buvaytî, zindanda prangaya vurulmuş olarak ölmüştür (öl. 231 H.) Bak: Muhammed Ebû Zehra, aynı eser, aynı sahife. Çeviren.

biliyorum, dersen (Ahmed b. Ebî Düâd'a hitaben), ey hayvan oğlu hayvan, Peygamber ve Hulefâ-i Raşidîn'in bilmediği şeyi sen mi biliyorsun?» demiştir. Bu sözü işitince el-Vâsık yerinden sıçramış ve aynı kelimeleri tekrarlamaya başlamıştır. Bunun üzerine o bilgini affetmiş ve bu işkenceden vazgeçmiştir.
İşte bunlar, bütün mihnet tarihini özetleyen kısa ifadelerdir. Bu tarih, muttaki İmam Ahmed b. Hanbel için çok sıkıcı geçmiştir. 14 sene kadar O, böyle üzücü bir hayat yaşamıştır. Bu 14 yılın en az yansı işkence ile geçmiştir.
Ahmed b. Hanbel, namaz kılmak için camiye dahi gidemiyordu. Bak : Muhammet! Ebû
Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir.- Bu büyük mü'min için, görünüşte onların re'yine muvafakat ederek ve doğru bildiği şeyi kendi içinde gizleyerek, hem nefsini işkenceden kurtarmak, hem de fetva ve hadis rivayetini aksaİmamak daha iyi olmaz mı idi? Çünkü kendi inancında açıkça direnmesi, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemesinden çok daha zararlı olmuştur. Halbuki Kur'âri yaratılmıştır, demek, insanı kâfir de etmez. Belki, Kur'ân yaratılmıştır dememek, istidlal ve tetkik bakımından ona göre daha sağlam bir yoldur.
Buna şöyle cevap verilebilir: İslâmî hükümlerin tatbik edildiği bir İslâm diyarında takiyye (inancını korktuğu için gizleme), emri bi'1-ma'ruf ve nehyi ani'I-münker esasına aykırı düşer. Ahmed b. Hanbel gibi hadîs ve fetvada büyük bir mevki işgal eden kimse için susmak caiz değildir, iyiliği emr ve kötülüğü nehyetmek, onuıı vazifesidir. İsterse bu uğurda O, en ağır işkenceye uğrasın, görüşünde ısrar etmesi gerekir. Müslümanların iktidâ ettiği İmamlar için takiyye caiz değildir. Çünkü bu, insanların sapıtmasına sebep olur. Öte yandan İmamlar, inançlarına muhalif olan şeyleri söylerse halk tabiatıyla onların kalblerinin içini bilmemektedir onlara uyar, söylediklerini hakikat sanır ve böylece fesat umumileşmiş olur. Kanaatimizce bu yüzden îmanı Ahmed b. Hanbel'in işkenceye sabretmesi daha iyi olmuştur. Gerçi işin başında biz, onun düşüncesine katılmamıştık.[461[26]]

Kur'ân'ın Yaratılmış Olup Olmamasıhakkında Ahmed B. Hanbel Ve Diğerlerinin Görüşleri

Bu mihnet hikâyesini burada bırakıp Ahmed b. Hanbel'in görüşüyle Mu'tezilîlerin görüşlerinin hakîki mahiyetini anlaİmamız daha iyi olacaktır.
Mu'tezilîler, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylüyorlardı; onlara göre, Kur'ân'ın yaratılmış olması, onun Allah kelâmı ve Peygam-ber'in mu'cizesi oluşuna engel teşkil etmez. Çünkü onu yaratan ve Peyganıber'e vahiy suretiyle gönderen Allah'dır. O, Kur'ân'ı Peygamber'ine parça parça 23 senede, beşer kudretinin üstünde bir kitap olarak göndermiştir. Bütün insanlık birleşerek bu kitabın bir benzerini yapmak isteseler, bunu gerçekleştiremezler. Mu'tezilîlerin Kur'ân'ın yaratılmış olduğuna dair ileri sürdükleri deliller şu üç esasa dayanır:
1 — Allah'dan başka her şey mahlûktur. Sonradan yaratılmıştır. Şüphesiz Kur'an da, Allah'dan başka bir şey olduğuna göre, o da ancak mahlûk olabilir.
2 — Kur'ân, insanlar tarafından okunan (telâffuz edilen) harf ve kelimelerden meydana gelmiştir. Bu harf ve kelimeler olmaksızın Kur'ân var olamaz. Bu da, onun ancak yaratılmış olduğunu gösterir. Çünkü hem okunurken, hem de yazılırken yaratılmış olan

[461[26]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/377-382.

harf ve kelimelere dayanmaktadır.
3 — Kur'ân'ın mahlûk olmadığı farzedilince kadim olması gerekir. Çünkü yaratılmamış bir şeyin başlangıcı yoktur. Başlangıcı olmayan bir şey de, ancak kadîm olabilir. Kur'ân'ın kadîm olduğu kabul edilirse kadîm olan varlıklar birkaç tane olur. Bu da hıristi-yanların Uz. Isâ hakkında ileri sürdükleri görüşe benzer.462[27]
Mu'tezilîlerin görüşlerini haklı göstermek için şöyle söylenebilir.Yuhannâ ed-Dimaşkî; İsâ, Allah'ın Meryem'e ilkâ ettiği bir kelimesi olup O'nun ruhundandır, diyerek müslümanlan sapıtmaya çalışıyordu. Allah'ın kelimesi mahlûktur, denilirse onun bu gayreti boşa gidecekti. Dolayısıyla, Allah'ın sözü olan Kur'ân da mahlûktur, demek suretiyle bu hıristiyan propagandaları önlenecek ve onların silâhları kendilerine çevrilmiş olacaktı. Evet, Hıristiyanların delilleri bâtıldı; çünkü Uz. îsâ hakkında Allah'ın kelimesi (sözü) demek, onu Allah, sırf «ol = kün» kelimesiyle yaratmıştır demektir. Yâni Allah, Uz. İsa'yı, diğer canlıların yaradılışına hâkim olan kanunlara göre yaraİmamıştır.-Isâ, Allah'ın rûhundandır demek de, Allah İsâ'-nın ruhunu doğrudan doğruya kendi emriyle yarattı ve diğer canlıların yaradılışmdaki sebepleri kullanmadı demektir. Çünkü sebepleri yaradan da Allah'dır ve O, şüpnesiz bütün sebeplerin üstündedir. «O, dilediğini yapar»463[28] Allah'ın kudreti yüksek ve iradesi sonsuzdur.
İşte bu konuda Mu'tezilîlerin görüşleri bundan ibaret olup ileri sürdükleri deliller açıktır. Öyleyse bu konuda Ahmed b. Hanbel'in görüşü nedir? Bu soruya cevap verirken önce şunu belirtmeliyiz: İmam Ahmed b. Hanbel, bu gibi meselelere dalmak istemiyordu. Nitekim selef-isâlih de böyle meselelere girmemiştir. Çünkü Ahmed b. Hanbel, ilim olarak selef-i sâlihin ilmini kabul ediyordu.Onların tartışma konusu yaptığı meseleleri o da tartışıma konusu yapıyordu. Onların dalmadığı konuları bid'at sayıyor ve bu gibi konulardan kesin olarak uzak duruyordu. Kur'ân'm yaratılmış olup olmaması da selef-i sâlihin üzerinde münakaşa etmediği bir meseledir. Dolayısıyla, Ahmed b. Hanbel de, bu mesele üzerinde hiçbir şey söylemiyordu. Ona göre bu mesele üzerinde konuşanlar bid'atçı kimselerdir. Kendisi de bunların ardından gitmek mecburiyetinde değildir.
Burada bâzı bilginler, bu meselede Ahmed b. Hanbel'in tevakkuf ettiğini, asla bir şey söylemediğini ileri sürerler ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen aşağıdaki sözlerle de, bu görüşlerini desteklemeye çalışırlar. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir:
«Kelepçe ve zincirlere dayanamadığını için oturdum. Biraz durduktan sonra yanımdakine: Konuşmama müsaade eder misiniz? dedim. Bunun üzerine o: Konuşabilirsiniz, dedi. Ben de: Allah'ın Resûlü insanları neye davet etmiştir? diye sordum. O da: Allah'dan başka Tanrı olmadığına ve Uz. Muhammed'in Allah'ın Elçisi olduğuna şehâdet etmeye, namazı kılmaya, zekâtı vermeye, Ramazan orucunu tutmaya ve ganimetin beşte birini vermeye davet etmiştir,
dedi.»464[29]
Ahmed b. Hanbel'in bu sözü, Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması meselesinde hiçbir şey söylemediğini gösterir.465[30] Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den şu söz de rivayet

462[27] Mu'tezililere göre Kur'ân'ın kadîm oldtrağnu ileri süren müslümanlar, bir nevi Allah'a şirk koşmada hıristiyanlann durumuna düşmektedirler.Çeviren.
463[28] Buruc sûresi, 16.
464[29] Hüyetu'l-Evliyâ, c IX, s. 198.
465[30] Yâni Uz. Peygamber, insanlara Kur'an'ın yaratılmış olduğunu bildirmemiş ve onları buna inanmaları için davet etmemiştir. Bu rivayete göm Ahmed b. Hanbel, bunu kendisine işkence edenlere de itiraf ettirmektedir. Çeviren.

edilmiştir: «Bir kimse, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia ederse o cehmîdir.[466[31]] Bit kimse, Kur'ân'ın mahlûk olmadığını iddia ederse o da bid'atçıcîır.»
Âlimlerden bir kısmı da şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'e göre Kur'ân harfleri, kelimeleri, ibare ve mânâları ile birlikte mahlûk değildir. Bu görüşlerine delil olarak onlar, Ahmed b. Hanbel'in, Halîfe Mütevekkil tarafından kendisine Kur'ân hakkındaki görüşü sorulduğu zaman cevap olarak yazdığı mektubu ileri sürmüşlerdir. Bu mektupta aynen şu sözler vardır:
[Allah Kur'ân'da: «Eğer müşriklerden birisi senden eman dilerse ona eman ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin.»[467[32]] ve «Bilesiniz ki yaratma (halk) da, emir de O'na mahsustur.»[468[33]] buyurmuş ve emrin de, yaraİmanın da kendisine ait bulunduğunu, emrin yaratmadan başka bir şey olduğunu haber vermiştir.!
İşte yukarıdaki mektupta yer alan bu ifadelere göre Ahmed b. Hanbel, yaratma ile emir arasında bir fark bulunduğunu, Kur'ân'ın Allah'ın emrinden, kelâm ve ilminden olduğunu, yaratmasından olmadığını göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel, Kur'ân'ı mahlûk saymamaktadır.
Yine söz konusu mektupta şöyle denilmektedir: «Geçmiş (selef) lerimizin birçoğundan rivayet edildiğine göre onlar; Kur'ân Allah kelâmıdır; mahlûk değildir, demişlerdir. Ben bu görüşe uyuyorum, kendimden bir şey söylemiyorum. Bu konuda konuşmayı lüzumsUz görüyorum. Ancak Allah'ın Kitabında, Peygamberin Hadîsinde, Sa-hâbî ve Tabiîlerden nakledilen haberlerde ne varsa ben onları anlatıyorum. Bunların dışındaki meseleler üzerinde konuşmak hoş kaçmaz.»
Ahmed b. Hanbel, bu mektubu mihnet'den kurtulup hüzura kavuştuktan sonra yazmıştır. Bu mektuptaki açık ifadeye göre Âhmed b. Hanbel, şüphesiz ki Kur'ân'ın yaratılmış olmadığını benimseyenlerin görüşlerinin doğru olduğunu söylemektedir.
Ahmed b. Hanbel'e ait.olduğu rivayet edilen bu iki görüşü birleştirmek için şu iki hakikati açıklamamız gerekir:
1 — Ahmed b. Hanbel, önceleri Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığını söylemekten çekinmişti. Çünkü bu hususta konuşmayı bid'-at sayıyordu. Fakat, mihnet'den kurtulduktan sonra eski çekimserliğinde devam edemezdi, iki görüşten birini benimseyip desteklemesi gerekirdi. Mütevekkil de ondan bunu istemişti. Bunun üzerine kendisi için daha doğru gelen görüşü tercih etmiştir. Bu da, Kur'ân'-m yaratılmamış oluşudur. Bunun mânası, Kur'ân'm kadîm olması demek değildir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'den Kur'ân'ın kadîm olduğuna dair hiçbir şey intikal etmemiştir. Ancak O, Allah kelâmı olan ve Allah'ın ilmine dâhil bulunan Kur'ân için mahlûktur demeyi kendisine yakıştıramamıştır. Zira Allah, Kur'ân'ı yaratması değil, kendi kelâmı ve emri olmak üzere zâtına nisbet etmiştir.
Eğer biz; bütün bu mihnetlere sebep teşkil eden ihtilâfın, sadece isim verme üzerinde olduğu sonucuna varırsak, aradaki fark basit bir şey olur.
2 — Ahmed b. Hanbel, hayatının sonuna doğru yukarıdaki görüşe sahip olmakla beraber bu mevzuda münakaşa yapılmasını menederdi. el-Me'mun'a gönderdiği bir mektubunun başında Peygamber (S.A)'den ve sahâbîlerden birçok rivayetleri zikrettikten sonra, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: «Kur'ân üzerinde münakaşalara girmeyiniz. Çünkü bu konuda münakaşa etmek küfürdür.»

466[31] Cehmî, Cehm b. Safvân (81. 128 H.)'a nisbet edilen kîmsedir. Çünkü Kur'an'ra mahlûk oldnuğnu ve Allah'ın kelâm sıfatını ji bulunmadığım söyleyenler arasında Cehm b. Safvân da vardır.
467[32] Tevbe Sûresi, 6.
468[33] A'râf Sûresi, 54.

Yine Ahmed b. Hanbel, bu mektubunda İbni Abbas'ın Kur'ân üzerinde münakaşa etmekten çekindiğini ve kendisine Emîru'1-Mü'minîn (Hz. Ömer) bunun sebebini sorduğunda şöyle cevap verdiğini rivayet eder[469[34]]: Ey Emîr'ul-Mü'minîn, insanlar ne zaman bu konuda münakaşaya girişirlerse herkes kendisinin haklı olduğunu iddia eder, herkes kendisinin haklı olduğunu iddia edince birbiriyle çekişmeye başlar, birbiriyle çekişmeye başlayınca ihtilâfa düşer, ihtilâfa düşünce de kavgaya tutuşurlar.» Halîfe Ömer (R.A.) de; «Babana rahmet, vallahi ben de bunu[470[35]] insanlardan gizliyordum, nihayet onu sen getirdin (söyledin).» dedi.
Böylece biz, Ahmed b. Hanbel'in Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünde karar kıldığı neticesine varmış oluyorUz. Ahmed b. Hanbel'in sözleri arasında Kur'ân'ın kadîm oluşuna dair de bir şey mevcut değildir. Fakat Kur'ân'ın kadîm olduğunu, ondan sonra söyleyenler mevcuttur. Ahmed b. Hanbel, bu konu üzerinde münakaşa edilmesini de caiz görmezdi. Kendisi de böyle bir münakaşaya girişmezdi. Ancak, el-Mütevekkilin isteği üzerine Kur'ân'm mahlûk olmadığı görüşünü açıklamıştır. Çünkü selef-i sâlihin, Kur'ân mahlûkitur, dediği varit değildir. Ayrıca Kur'ân, Allah'ın emri ile alâkalıdır. Allah'ın emri de yaratmasından başkadır.
Fakat, Kur'ân kadîm midir, değil midir? Bu soruya cevap verebilmek için Kur'ân'ın iki yönü üzerinde duracağız:
1 — Kur'ân'ın mânâları: Bunlar, Allah'ın ezelî ilmine taallûk etmektedir. Yani Allah'ı» ilmine dahildir. Allah'ın ilmi de kadimdir.
2 — Kur’an'in lâfız ve harfleri: Bunları Allah, Peygamber'ine Rûhu'1-Emîn olan Cebrail vasıtasıyla vahyetmiştir. Cebrail, bunları Uz. Peygamber'e okumuş, Hz. Peygamber de sahâbîlere okuyarak öğretmiştir. Sahâbîler de, aynı şekilde onu tabiîlere öğretmiştir. Boylere Kur'ân tevatür yoluyla okunup öğretilmiştir. îşte bize göre Kur'ân, bu yönüyle mahlûktur. Böyle bir anlayış. Kur'ân'ın Allah katından gönderilişine ve Peygamber (A.S.)'in bir mu'cizesi oluşuna aykırı düşmez. Kur'ân, Peygamber'in öyle bir mu'cizesidir ki, bütün müşriklere meydan okumuş; eğer Kur'ân, uydurma bir şeyse kendilerinin de onun bir mislini veya on sûresini, yahut da bir tek sûresini getirmelerini söylemiştir. Fakat müşrikler, bundan âciz kalmışlardır.[471[36]]

Ahmed B. Hanbel'in Yaşayışı

İmam Ahmed b. Hanbel'in hayatını ve çektiği mihnetleri anlattık. Fakat yaşayışı ve geçim kaynağını söylemedik. O, bolluk içinde mi, yoksa darlık içinde mi yaşamıştır? Acaba halîfe ve emirlerin ihsanlarını kabul eder miydi? Bütün bu soruların cevaplandırılması gerekir. Ahmed b. Hanbel, fakir bir hayat sürmüş ve bol bir servete sahip olmamıştır. O, fakirliği, nereden geldiği bilinmeyen bir mala sahip olmaya tercih ederdi. Aynı zamanda kendi üzerinde ihsan ve yardımda bulunan bir elin mevcudiyetinden nefret ederdi.
Çoğu zaman ihtiyaç, onu bedenî olarak bir İşte çalışmaya mecbur etmiştir. Meselâ, bir

---

469[34] Bu rivayetin baştarab şöyledir: «Bir kişi Uz. Ömer'e geldi. Ömer (R.A.), ona insanların durumnu sordu. O da: Yâ Emîrül-Mü'mmîn, insanlardan bâzısı Kur'an'ı şöyle şöyle okudu, dedi. Bunun üzerine ben (Abdullah b. Abbas) söze karışıp: Ben, bu günlerinde onların Kur'an üzerinde böyle münakaşa etmelerini sevmiyorum, dedim. Ömer de beni susturdu. Bunun üzerine ben üzgün bir şekilde evime gittim. Biraz sonra birisi geldi ve bana: Emîrül-Mü'mine'e cevap ver, dedi. Bir de baktun ki, Emîrul-Mü'minîn kapıda beni bekliyor. Elimden tuttu, beni bir, kenara çekti ve hoşlanmadığın şey nedir? dedi. Ben de şöyle cevap verdim:...» (Bak; Hılyetu'I-Evliyâ', Kahire 1938, c. IX, s. 216, 217) Çeviren.
470[35] Kur'ân üzerinde münakaşa etmenin doğru olmadığını söylemeyiÇeviren.
471[36] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/383-387.

yolculuk sırasında yiyip içeceği kalmadığı için ücretle çalışmıştır. O, bu türlü zahmetli işleri, hediye ve yardım kabul etmekten üstün tutardı. Çünkü bu durumda hediye ve yardım, karşılığını yapmaktan insanı âciz bırakır, izzeti nefis sahibi olan Ahmed b. Hanbel, buna tahammül edemezdi. Bu suretle O, cismini yorardı. Fakat, ruhunu hürriyete kavuştururdu. Ahmed b. Hanbel, bedenî yorgunlukla ruhî yorgunluk arasında kaldığı zaman daima böyle yapardı.

Ahmed b. Hanbel'in geçim kaynağına gelince: O, babasından kendisine miras olarak kalan bir akarın geliriyle yaşıyordu. İbnu'l-Cevzî'nin Menâkıbu'l İmam Ahmed b. Hanbel'inde şöyle denilmektedir :

«Ahmed b. Hanoel'e babası miras olarak bir dokuma atölyesi (turz) bırakmıştı. O, bu atölyenin gelirini yerdi. Bunun kirasıyla kimselere muhtaç olmazdı.[472[37]]

İhtimal ki başka kitaplarda «dükkânlar» diye ifade edilen şey bu atölye idi. Ebu Nuaym'ûı «Hılyetu'l-Evliyâ»smda şöyle denilmektedir : «Ahmed b. Hanbel'in kuyuya makası düştü. Kiracısı geldi ve bunu çıkardı. Buna karşılık olarak, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel), ona yarım dirhem veya daha az, yahut daha çok bir miktar para verdi. O da; makasın kendisi bir kırat değerindedir. Ben bir şey almam, dedi ve çıkıp gitti. Birkaç gün sonra Ahmed b. Hanbel, ona: Dükkânın kirasına ne veriyorsun? dedi. O da: Üç aylık kiraladım ve her ay için üç dirhem vereceğim, dedi. Bunu, Ahmed b. Hanbel onun hesabına saydı ve helâl olsun, dedi.»

GörüyorsunUz ki bu fıkra, Ahmed b. Hanbel'in sön derecede başkalarının hakkını gözettiğini anlatmaktadır. O, bu kiracısından böyle bir iyilik görmüş, daha sonra onun üç aylık kirayı -ödemekte güçlük çektiğini anlayınca ona kalan hakkını helâl etmiş ve onun iyiliğine karşılık kendisi de bir iyilikte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in geçimini temin ettiği bu gelirinin, îbn Kesir, 17 dirhem olduğunu söylemektedir. Tarih'inde O, şöyle anlatır «Ahmed b. Hanbel'in mülkünün aylık geliri 17 dirhem idi. Bunu ailesine harcar ve bu kadara kanaat ederdi. Allah, sabırlı ve kendisinin rızâsını uman bu kuluna rahmet eylesin!»

Şüphesiz ki onun bu geliri çok azdı. îbni Kesîr'in söylediği miktar ister doğru olsun ister doğru olmasın, birçok haberler gösteriyor ki onun geliri ihtiyacını karşılamıyacak kadar azdı. Fakat o, gayet kanaatli ve sabırlı idi.

Ahmed b. Hanbel, bu kadar az bir gelire kanaat ederek Allah'a hamd ediyor ve hiçbir kimsenin ihsanına razı olmuyor ve yardımını kabul etmiyordu.

O, bu az geliri ihtiyacını karşılamadığı zaman şu üç yoldan birine başvuruyordu:

1 — Borç almak mecburiyetinde kalıyordu. O, kira alma zamanı yaklaşınca, kendisine borç veren kimsenin verdiği şeyi borç olarak kabul edip yardım olarak kabul etmediğinden emin olursa ve yolcu olmazsa buna başvuruyordu. Borç aldığı kimsenin takva sahibi ve malının helâl olmasına, şüpheli olmamasına dikkat ediyordu. Rivayet edildiğine göre, bir defa bir şahıstan iki yüz dirhem borç almıştı, sonra bunu geri vermek üzere ona gitti. Borç veren kimse: Ey Abdullah'ın babası (Ahmed b. Hanbel), bunu sana geri almak niyetiyle vermedim, dedi. Ahmed b. Hanbel de: Ben bunu ancak sana geri vermek niyetiyle aldım, dedi.

2 — Bir iş arardı. İşin çeşidi ne olursa olsun, o İşte çalışmaktan çekinmezdi. Çünkü eli üste çıkaran ve alta düşürmeyen her işşe1 reflidir.[473[38]] Başkalarının artıklarını ve mallarının döküntülerini alinak gibi insanı aşağı bir duruma düşürmeyen ve dînin

---

[472[37]] Tura, tıraz'ın çoğulu olup kumaş dokunan yere denir. Biz buna günümüzde (Mısır'da) «Anbar» adını veriyorUz. Anlaşıldığına göre Ahmed b. Hanbel'e bu miras olarak kalmıştır. Kendisi bunu icara verir ve onunla geçimini temin ederdi.

[473[38]] Zira Peygamber Efendimiz üstteki (veren) d. alttaki (alan) elden hayırlıdır.» buyurmuştur.Çeviren.

müsaade ettiği hiçbir iş küçümsenemez.
Yukarıda gördük ki, yolda kalınca Ahmed b. Hanbel ücretle yük taşıyor, bazan da dokumacılık yapıyordu. Zehebî, Tarih'inde aynen şöyle der:
«Bizim bir komşumUz vardı, bir gün bir kitap getirdi ve bu yazıyı tamyormusunUz? dedi. TanıyorUz : Ahmed b. Hanbel'in yazısıdır, bunu senin için nasıl yazdı? dedik. O da şöyle söyledi: Mekke'de Süfyan b. Uyeyne'nin yanında kalıyorduk, Ahmed'i birkaç gün kaybettik. Sonra onu sormak için geldik, kapısı örtük idi. Ne haber? dedim. Elbiselerim çalındı, dedi. Ben de: Yanımda birkaç dinar var, istersen arkadaşlık hatırı için, istersen borç olarak vereyim, dedim. Kabul etmedi. Bunun üzerine bana ücretle yazı yazar mısın? diye sordum. Evet, dedi. Bir dinar çıkardım. Ahmed b. Hanbel: Bununla bana bir kumaş al ve ikiye ayır, yani biri peştemal biri de üstlük olsun, biraz da kâğıt getir, dedi. Ben de dediğini yaptım ve biraz da kâğıt getirdim. O da, bunu bana yazdı.»
Ahmed b. Hanbel, bazan bir kısım basit dokuma işleri de yapardı. Zehebî, îshak b. Rahuye'den şöyle rivayet eder:
«Ahmed b. Hanbel ile Yemen'de Abdurrazzak'ın yanında idik. Ben üstte, O da alttaki odada oturuyorduk. Ben, istesem bir câriye satınalabilecek durumda idim. Öğrendim ki Ahmed b. Hanbel'in nafakası bitmiştir. Ona bir şeyler vermek istedim, kabul etmedi. îs-tersen borç olsun, istersen yardım olsun, dedim; yine kabul etmedi. Sonra baktım ki O, uçkur bağı dokuyor ve bunu satıp nafakasını temin ediyordu.»[474[39]]
3 — Ahmed b. Hanbel, herkes için serbest olan ekin kalıntılarını toplardı. O büyük bilgin ve muhaddis ipini omUzuna alır, arazî üzerinde bırakılmış olan ekin kalıntılarını toplamak için giderdi. Ancak sahibinin müsaadesi olmadıkça hiçbir tarlaya girmemeye çalışırdı. Bu konuda ondan şöyle rivayet edilir: «Yaya olarak yazıya çıkmıştım, bir şeyler topladık. Bir kısım insanları gördüm ki halkın tarlalarını mahvediyorlardı. Sahibi müsaade etmedikçe hiçbir kimsenin herhangi bir tarlaya girmesi doğru [475[40]]olmaz.[476[41]]

Halîfelerin İhsanlarını Ve Vazife Almayı Reddedişi

Ünü sağlığında her tarafa yayılan, ölümünden sonra nesiller bo: yu adı anılan, dünyanın değersiz ve fâni şeylerini değil, büyük bir ilim mirası bırakan Ahmed b. Hanbel İşte budur. Çalışmak onun şerefini azalİmamış, aksine nesiller boyu yükseltmiştir. Çünkü insanların ruhuna madde hâkim ise de, ruhî ve aklî üstünlüğü takdir edenler de vardır, insanlar, bu değer ve meziyetleri kendileri elde etmemiş olsalar da, içlerinde insaf ve insanlığın mânâsından bir eser bulunanlar, onlara sahip olanlara hayranlık duyarlar. Ahmed b. Hanbel'in şu iki şeyden kaçındığını öğrendiğimiz zaman, onun büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz:
1 — Bir devlet memuru olmak,
2 — Vali veya halîfenin ihsanını kabul etmek.
Âhnıed b. Hanbel'in resmî vazifeye tâyin meselesi ile ilgili olarak şöyle rivayet edilir: İmam Şafiî, ilk defa 195 H. yılında Bağdad'a gelip kendi görüşlerini burada yaymaya başladığı zaman Ahmed b. Hanbel ondan ayrılmıyordu. Bağdad'ta olsun, sefere çıkmış olsun, hadis tahsili için onu takip ediyordu. îmam Şafiî, daha önce de söylediğimiz

---

474[39] Zehebî, Tereeinetu Ahmed b. Hanbel,Bu haltetrcemesi, merhum Ahmed Şâkir'in neşrettiği el-Müsned'in baş tarafında yayımlanmıştır.
475[40] Îbnul-Cevzî, Menakıbull-İmam Ahmed b. Hanbel.
476[41] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/388-390.

gibi, onun Yemen'e Âbdurrazzâk b. Heramam'dan hadîs rivayeti için gideceği ve bu uğurda çekeceği zahmeti gözönüne alarak, kendisine bir yardımda bulunmak istemiştir. Şafiî'nin durumu el-Emîn[477[42]]'in yanında çok iyi idi. el-Emîn, Şafiî'ye Yemen'e tâyin edilmek üzere bir kadı bulmasını teklif edince, Şafiî, de Ahmed b. Hanbel'i tavsiye etti. Böylece Ahmed b. Hanbel'in.adı geçen Âbdurrazzâk'dan hadîs dinlemesi kolayca mümkün olacaktı. Durumu Ah-med'e anlattı, o da bu teklifi reddetti. Şafiî aynı teklifi birkaç kere tekrarladı ise de, Ahmed b. Hanbel, dâima saygı duyduğu hocasına, kesin olarak şu cevabı verdi: «Ey Abdullah'ın babası (Şafiî), bunu senden ikinci defa işitirsem, beni bir daha yanında göremezsin.»[478[43]]
Görüyoruz ki, Ahmed b. Hanbel, hocasının bu teklifini reddetmiştir. Çünkü O, tam manasıyla adaletli olmayan sultanın emrinde çalışmayı uygun bulmuyordu. Bu noktada onun hocasıyla görüş birliğinde olmadığını görüyorUz. Hocası Şafiî, daha önce Yemen'de dört yıl kadar bir zaman vazife yaptığı için hükümdarların ne derecede adaletli olmaları gerektiğini bildiği halde, takva bakımından Ahmed b. Hanbel'den daha mı geri idi? Bu sorunun cevabı şudur: Şafiî, eğer adaleti yerine getirmek için çağınlmışsa, isterse onu çağıranın kendisi adaletsiz biri olsun, adaleti yerine getirmeyi bir vazife sayıyordu. Çünkü bu durumda O, kendisini bu vazifeye tâyin eden için değil, Allah için çalışacaktır. Onu tâyin edenin âdil olmayışı, kendisinin adaletli olmasına mâni değildir. Meselâ, Ömer b. Ab-dilaziz, Süleyman b. Abdilmelik'in veliahdı olmadan önce İman, takva ve adaletiyle bilinen bir kimse idi. Adı geçen Süleyman ise, diğer Emevî hükümdarlarından farksızdı. Eğer vazifeye tâyin edilmesi istenilen kimse, kendisinde adaleti gerçekleştirme yetkisini gö rüyorsa tâyin edilebilir.
İşte Şafiî'nin görüşü budur. Ahmed b. Hanbel ve ondan önceki Ebu Hanîfe gibi İmamların görüşüne gelince; bunlar, zâlim hükümdarlar tarafından vazifeye tâyin edilmeyi, onlara bir nevi yardım etmek ve onların haksız olarak topladıkları malı yemek gibi bir şey addediyorlardı. Bunun için onlar, vazife almayı reddederek takva-dan ayrılmıyorlar ve haksız gördükleri kimselere yardımcı olmaktan uzaklaşıyorlardı.
Âhmed b. Hanbel, kadılık vazifesine tâyini reddettiği gibi, halife veya vali tarafından gelen her türlü ihsanı da reddetmiştir. Esasen bu konuda fakihler üç kısma ayrılmaktadırlar:
1 — Sultan veya halîfenin malından bir şey almayı hoş görmeyen ve kendilerine bir şey verilince onu şiddetle reddeden fakihler. Ebû Hanife ve Süfyân-ı Svrî bunlar arasındadır. Meselâ, Ebu Hanîfe böyle bir şey almaktan şiddetle kaçınırdı. Halbuki O, bu suretle kendisini tehlikeye attığını biliyordu. Çünkü el-Mansur, onun kendisine bağlı olup olmadığını, ihsanlarını kabul edip etmemesiyle anlıyordu. Kısaca, bu kısma giren fa,kîhler, hem vazifeyi hem de ihsanı kabul etmiyorlardı.
2 — Halîfelerin ihsanlarını kabul eden fakihler. Bunlar, böylece herhangi bir ihtiyaç sahibine veya ianeye muhtaç olan ilim ehline yardım etme imkânına kavuşuyorlardı. Bu suretle ilim adamının, ilmin şerefine lâyık bir hayat geçirmesini temine ve müslüman-lann israfa düşmemelerine çalışıyorlardı. Bu fakîhlerin başında Ha7 san el-Basrî ve îmam. Mâlik gelir. Onlara göre halîfelerin verdiği ihsanlar, müslümanlarm malı olup ilim ve dînî tahsil yapan, müslü-manlara dînî meseleleri öğretmek için kendilerini vakfeden kimseler buna daha lâyıktır. Bu bakımdan onlar asker gibidirler. Askerler, memleketi düşmandan korumak için kendilerini vakfetmiş olup nasıl vatanı

[477[42]] Halîfe Harım er-Reşid'm oğludur (öl. 198 H.). Çeviren.
[478[43]] Adı geçen el-Menâkıb, s. 371.

savunuyorlarsa, aynı şekilde âlimler de sapıklığı önlemek, dinde bir gedik açılmaması ve ümmetin manevî bütünlüğünün bozulmaması için çalışıyorlar. Bu ikinci kısma giren fakîhler,halîfelerin ihsanlarını boyun eğmeksizin kabul ediyor ve valilerce verilenleri de alıyorlardı.
3 — Hem kadılık vazifesini, hem de ihsanı kabul edip bunu bir sadaka olarak ihtiyacı olanlara veren fakîhler. îşte îmam Şafiî bunlar arasındadır. O, aldığı hiçbir ihsanı (atâ'yı) kendisi yememiştir. Ancak Mısır'da Muttalib oğulları için ganimetin beştebirinden (1/5) kendisine ayrılan hisseyi yemiştir.
Şüphesiz ki Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe'nin yolunu benimsemiştir. Bununla beraber O, Abbasileri sever ve onlar aleyhinde hareket etmezdi. Mihnetten önce de sonra da, ne ihsan (armağan) ne de vazife kabul etmiştir. Fakat, bazan ihsan ve hediye kabul etmek mecburiyetinde kalırdı. Lâkin bunu evine sokmaz ve ihtiyacı olanlara dağıtırdı. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Halîfe Mütevek-kil'in Veziri, Ahmed b. Hanbel'e bir yazı göndermiş ve şöyle demiştir: «Emiru'l-Mü' minin, sana bir armağan tahsis etmiştir. Huzuruna çıkmanı emrediyor. Bu hususta ya Allah'a sığınırsın veya bu malı reddetmek suretiyle sana karşı öfkelenen (Halîfe)'nin cezasına lâyık olursun.»[479[44]]
Bu durumda Ahmed b. Hanbel, armağanı kabul etmek zorunda kaldı ve böylece kendisini tezvirci Vezirin zulmünden kurtardı. Fakat aldığı bu mala elini sürmedi ve oğlu Salih'e, bunu alıp muhtaç olduğu halde sabredenlere, muhacir ve anasar'ın çocuklarına dağıtmasını emretti. Çünkü onları bu mala daha lâyık görüyordu. Üstelik O, helâl olup olmadığı şüpheli bulunan veya hoşuna gitmeyen bir malın sadaka olarak verilmesini daha uygun bulurdu. Böylece Ahmed b. Hanbel, nefsini temizlemiş ve Peygamber (S.A.V)in «Sana şüpheli geleni bırak, şüpheli gelmeyene bak.» hadisine uyarak şüpheli şeyden Uzaklaşmıştır.
Bununla beraber tezvir işi durmamıştır. Fakat şu hikâyeden anlaşıldığına göre Mütevekkil, bu tezvir işine kesin olarak son vermiştir. Şöyle ki; şer vâsıtası olan bir kısım insanlar gelip Mütevekkil'e; Ahmed b. Hanbel senin yemeğini yemiyor, döşeğine oturmuyor, içtiğin şu şeyin haram olduğunu söylüyor.» demişler; O da, bu tezvirlere bütün tezvircüeri kesin olarak susturmaya yeten şu cevabı vermiştir-. «el-Mu'tasım kabrinden çıkıp gelse ve bana önün hakkında bir şey söylese onu da kabul etmem.»[480[45]]
Ahmed b. Hanbel, Halîfe Mütevekkil'in böylesine bir güvenini kazanınca tezvirciler susmak mecburiyetinde kalmışlardır. Mütevekkil de, onun kendisine , verilen armağanları alıp almamakta tamamen serbest olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla Ahnıed b. Hanbel, bundan sonra her türlü ihsanı reddetmiştir.Rivayet edildiğine göre, Mütevekkil, ihtiyacı olanlara dağıtması için Ahmed b. Hanbel'e bin dinar vermiş, O da: «Ben evden çıkmıyorum. Emîru'l-Mü'minîn beni sevmediğim şeylerden affetti. Bu da sevmediğim bir iştir.» demiştir, Ahmed b. Hanbel, Halîfenin verdiği bu malı almamış, o da bunu alması için kendisini rahatsız etmemiştir. Fakat, yine de bu büyük ilim adamının gönlü hUzura kavuşmamıştır. Çünkü akraba ve çocukları, Halîfenin-verdiği malı alıyorlardı. Belki de bu işi Ahmed b. Hanbel'in akrabalığı adına yapıyorlardı. Lâkin İmam Ahmeçl, onları bundan menettiği halde vazgeçmiyorlardı. İmam Ahmed onlara şöyle derdi: «Bunu niçin alıyorsunuz? Halbuki hudutlar, muattal ve boştur, ganimet'deîehline taksim edilmemektedir.»[481[46]]

[479[44]] Adı geçen el-Menakib.
[480[45]] Adı geçen el-Menakıb, s. 369.
[481[46]] Aynı el-Menakib, s. 384.

Sonra bunlarla ilişkisini kesmiş ve birlikte yemek yememiştir. Hattâ onların tandırında pişen ekmeği dahi yememiştir. Rivayete göre oklunun evindeki tandırda kendisi için ekmek pişirilmiş, fakat O, bu ekmekten yemeyi kabul etmemiştir. Çünkü oğlu, Halîfenin ihsanlarını kabul ediyordu. Bu durum Halîfeye söylendiği zaman öfkelenmeniştir. Çünkü Halîfe, onun îman ve ihlâsını biliyordu. Bunun üzerine Halîfe.«Ahmed, bizi oğluna iyilik yapmaktan menediyor.» demiş ve Ahmed b. Hanbel'in haberi olmadan akraba ve çocuklarına yardım yapılmasını emretmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Halîfenin verdiği malı almamak hususunda böylesine şiddetli davrandığı halde, halîfenin malının haram olduğunu açıkça söylemezdi. Sadece kendisinin bu malı şüpheli bulduğunu söylerdi. Anlatıldığına göre, hasta yatarken oğlu kendisini ziyaret için gelmiş ve babasına: Babacığım,, Mütevekkilin yardım olarak verdiği şeyden bir miktar kaldı, bununla hacca gidebilir miyim? demiş; Ahmed b. Hanbel de: Evet, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine oğlu: Sana göre bu böyle ise niçin kendin kabul etmedin? diye sormuş, babası da: Yavrum, bana göre o haram değildir, ancak ben, onu nezahet bakımından kabul etmedim, demiştir.482[47]

Bu hale göre Ahmed b. Hanbel, Halîfenin ihsanını haram olduğu için değil, şüpheli gördüğü için kabul etmiyordu. O şüpheli bulduğu her şeyden Uzak dururdu. Dahası var, Ahmed b. Hanbel, minnet altında kalmak korkusuyla arkadaşlarının hediyelerini bile kabul etmezdi. Kaldı ki halîfe ve emirlerin hediyelerini kabul etsin! İşte İmam Ahmed b. Hanbel'in böylesine zâhidâne, Uz. Peygamber'in Sünnetine ve sahâbîlerle tabiîlerin ilmine bağlı bir hayat yaşadığını görüyorUz. O, zâhid, mütevazı ve huşu sahibi idi. Peygamber'in Sünnetinden başkasına önem vermezdi. Hattâ sünneti yerine getirmek için bir cariyeyi teserrî etmiştir.483[48] Zira biliyordu ki Peygamber (A.S.), Mâriyye-i Kıptıyye'yi teserrî etmişti. Ahmed b. Hanbel, teserrîden kaçınmasının Sünnetten Uzaklaşma olacağından korkmuş ve karısından bu hususta müsaade istemiş, o da kendisine müsaade etmiştir.484[49]

O, Sünnete sımsıkı bağlı kalmak uğruna her türlü işkenceyi umursamamış ve Sünnetten ayrılmamıştır. Aksine bütün mihnetlere rağmen selef-i Salih'in yolunda devam etmiştir. O, selef-i sâlih'-den intikal eden şeylere sarıldığı için en şiddetli işkencelere mârUz kalmış, fakat onların söylediklerini söylemiş, söylemediklerini de söylememiş; kısaca onların anlayış ve yollarından kıl kadar ayrılmamıştır. Bu zühd ve takvası, böylesine selef-i Salih'in yoluna bağlı kalışı sayesinde durmadan yükselmiş ve nihayet hakkıyle Dâru's-Seîâm (Bağdad)'m İmamı olmuştur.

Hadis ve fıkıh öğrenmek için îslâm âleminin dört bucağından bilginler gelip ona başvuruyorlardı. O, —Allah kendisinden razı olsun— fakir bir hayatı tercih ettiği halde, bu yüksek ilim mevkiinde devamlı olarak kalmış; dolayısiyle, insanların yanında değer ve itibarı durmadan artmıştır.

Bu sebeple, Ahmed b. Hanbel, 241 H. yılında öldüğü zaman ilim ve takvasını takdir ederek, bu büyük İmamın şahsında temsil ve ihya ettiği, sımsıkı sarıldığı, yaymaya çalıştığı ve uğrunda her şeyden vazgeçtiği Peygamber (S.A.)'in Sünnetiyle selef-i Salih'in ilmini tebcil için cenazesinde bütün Bağdad halkı hazır bulunmuştur.485[50]

482[47] Aynı el-Menakıb.

483[48] Teserrî, bir cariyeyi odalık edinmek manasınadır. Çeviren.

484[49] Ahmed b. Hanbel, karısının müsaadesi üzerine az bir meblâğ karşılığında bir câriye satın almış ve adını (Reyhâne) koymuştur. Pak: înbul-Cevzî, Menâkıbul-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 177. Çeviren.

485[50] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/391-395.

Şahsiyet Ve Karakteri

Ahmed b. Hanbel'in hayatını anlatırken sıfatlarının da bir kısmını kısaca belirtmiş olduk. Fakat burada, onun sıfatlarını daha geniş bir şekilde ele alacağız ve kısaca işaret etmekle yetinmeyeceğiz.
Ahmed b. Hanbel'in sıfatlarının bir kısmı Allah vergisidir. Bir kısmını da O, ruhî eğitim ve öğretimi sayesinde kazanmıştır. Biz burada her iki kısma dâhil olan sıfatlarım anlatmaya çalışacağız.486[51]

1- Hafızası

Ahmed b. Hanbel'in sıfatlarının başında kuvvetli bir hafızaya sahip oluşu gelir. Bu, bütün muhaddislerde ve özel olarak İmamlık mertebesine ulaşanlarda mevcut olan bir sıfattır. Bu sıfat, aynı zamanda her türlü ilim için esas teşkil eder. îlim sahibinin mutlaka hafızaya dayanan bir kısım konularla uğraşması gerekir. O, bunları hafızasına yerleştirir ve başka şeyleri bunlar üzerine bina eder; yeni hüküm ve görüşlerini açıklarken bunlara dayanır. Yeni ve eski psikolo)i, zekâ ölçüsünün hafıza ve gerektiği zaman malûmatı açığa çıkaran hazırcevaplılık olduğunu kabul eder. Ahmed b. Hanbel'e, Allah, bu sıfatlardan bol bir nasip vermiştir. Bu konuda birbirini teyid eden birçok rivayet vardır.
Çağdaşları onun kuvvetli bir hafızaya sahip olduğuna şahitlik ederler ve onu aralarında en büyük hafıza sahibi bir kimse sayarlardı. Ebû Zur'a'ya; «Muhaddis ve üstadlar arasında hafızası en kuvvetli olan kimdir?» diye sorulmuş, O da; «Ahmed b. Hanbel'dir.» demiştir.
Ahmed b. Hanbel, Uz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerini, sahâ-bîlerle tabiîlerin söz ve fetvalarını hıfzetmiştir. Aynı zamanda O, bu hıfzettiği şeyleri tam manasıyla anlıyor ve bu anlayışına dayanarak hükümler istibat ediyordu. îşte O, çağındaki diğer muhaddislerden bu özelliği ile ayrılıyordu. Diğer muhaddisler sadece rivayetle iktifa ediyorlar; fıkıh, dirayet ve istinbatı fakîhlere bırakıyorlardı. Ahmed b. Hanbel ise, büyük bir râvî olduğu gibi, sünnet fıkhına da önem veriyordu. Çağdaşı ve bâzı seyahatlarında kendisinden ayrılmayan arkadaşı îshak b. Rahuye bu konuda şöyle der: «Irak'ta Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve diğer arkadaşlarımızla bir arada bulunur ve hadîs müzakere ederdik. Ben: Bundan murat nedir? Bunun tefsiri ve fıkhi yönü nedir? diye sorardım. Ancak, Ahmed b. Hanbel hariç, herkes susardı.» Yine bu konuda talebesi İbrahim el-Harbi487[52] şöyle der: Benzeri görülmemiş üç kişiye ulaştım: Ebû Ubuyd el-Kâsım b. Sellâm'ı gördüm, onu ancak canlı bir dağa penze-tebilirim. Bişr b. el-Hâris'i gördüm, onu da başından tırnağına kadar akıl ile yoğurulmuş bir kimseye benzetebilirim. Ahmed b. Hanbel'i gördüm; Allah sanki, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini onda toplamıştır. O dilediğini söyler, dilemediğini de söylemezdi.»488[53]

2- Sabır Ve Tahammülü

Ahmed b. Hanbel'in en büyük ve adını her tarafa yayan sıfatı, sabır ve tahammülüdür.

486[51] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/396.
487[52] Bu zat, İbrahim b. îshak el-Harbî'dir (51. 385 H.) Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunmuştur. Birçok eserleri arasmda «Garibul-Hadîs» adlı eseri meşhurdur. Çeviren.
488[53] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/396-397.

Bu sıfat, yüksek bir seciyenin mahsulüdür. Bu sıfatın esasını irade gücü, gerçek azim ve büyük bîr himmet sahibi olmak teşkil eder. Beden ne kadar yorulursa yorulsun, bu sıfata sahip olanlar yılmak bilmezler. Ahmed b. Hanbel, kendisinde ahlâkî bir mizaç haline gelen bu sıfatı ile fakirlikle cömertliği, iffetle izzeti, büyüklükle müsamahakârlığı ve işkenceye tahammül etmeyi birleştirmiştir. O, bu sıfatı sayesinde hadîs tahsili için seyahatlar yapmış ve bu seyahatleri sırasında karşılaştığı meşakkatlere göğüs germiştir. Yine bu sıfatı sayesinde O, hediye ve ihsanları almaya tahammül edememiş, hammalhk ve dokumacılık yapmaya razı olmuştur. Keza, onu, akarının geliri yetmediği zaman ekmeğini çıkarmak için bâzı sanatları öğrenmeye sevkeden bu sıfatıdır.

İşte 28 ay gibi bir zaman içerisinde mâruz kaldığı büyük felakete, şiddetli kırbaçlara ve cehennem gibi zindanlara tahammül etmesini sağlayan, yine bu sıfatıdır. Keza, Onu, hemen heme'n Halîfe el-Vâsık'ın iktidarı boyunca insanlardan ayrı kalmaya, hadis rivayetinden ve dinî mes'eleleri açıklamaktan mahrum bırakılmaya tahammül ettiren bu sıfatıdır.

Burada söylemeliyiz ki, Ahmed b. Hanbel'in sabrı, sabr-ı cemil (güzel sabır)[489[54]] nev'indendir. Bu da inlemeden, feryad etmeden ve şikâyette bulunmadan yapılan bir sabırdır. O, öyle sağlam bir kalbe sahipti ki hiçbir şey onu korkutamazdı. Rivayet edildiğine göre Ahmed b. Hanbel, mihnet günlerinde Halîfenin huzuruna getirilmiş ve sorguya çekiliyordu. İstedikleri gibi konuşup kendisini kurtarmu sı için tehdit ettiler ve gözlerinin önünde onu korkutmak için iki kişinin boynunu vurdular. Fakat O, bu korkunç manzara karşısında iken gözleri Şafiî'nin bir talebesine ilişmiş ve ona: «Mest üzerine meshetmek hususunda İmam Şafiî'den hatırında bir şey var mıdır?» diye sormuştur. Ahmed b. Hanbel'in bu soğukkanlılığı orada hazır bulunanları dehşete düşürmüş ve onları kendisinin böylesine sağlam bir kalbe sahip oluşuna hayran bırakmıştır. Hattâ onun en azılı düşmanı olan Ahmed b. Ebî Düâd; «Şu adama bakınız ki, boynu kesilmek üzereyken bile fıkıh mes'elelerini münakaşa ediyor!» demiştir.[490[55]]

Buradaki sır şudur: Ahmed b. Hanbel, yalnız Allah'ın yüceliğini tanımış ve yalnız O'na güvenmiştir. O'nun elinde olanlara bakmış, insanların elinde olanlara bakmamış ve Ö'ndan başkasının azametini duymamıştır. Böylece o, kendisine işkence edenlerin seviyesine inmemiş, şiddet ve baskıları küçümsemiş, hayatı ve dünya zevklerini hiçe saymış, az bir dünya malı ile kanaat etmiş, fakat Allah için çok amel ile dahi yetinmemiştir.

Ahmed b. Hanbel, halîfe ve avenelerinin seviyesinden çok yüksek bir seviyede olduğundan, onlara Allah'ın yanında hiçbir değer vermemiştir. Allah'ın yüceliğini tanıdığı için insanlara karşı nıüter vâzı davranmış ve onların kusurlarına bakmamıştır. Çünkü Allah'-dan başkasının yüceliğine inananlar kaba ve kibirli olurlar. Allah'ın yüceliğini tanıyanlar ise nâzik ve çok affedici olurlar. Ahmed b. Hanbel, Peygamber (S.A)'den rivayet ettiği şeyleri iyi kavrar ve onlarla amel ederdi. O, Uz. Peygamber'den şu hadîs-i şerifi rivayet etmiş ve bunu nefsinde uygulamıştır: «Sadaka malı azaltmaz, kul affetmekle ancak şerefini artırır, Allah için tevazu' göstereni Allah yükseltir.»[491[56]]

489[54] Kur'an-ı Kerîm'de, Uz. Yakub'un kaybolan oğlu Yusuf için ettiği sabır, sabr-ı cemîl diye vasıflandırılır. Çeviren.

490[55] Hüyetul-Evüyâ', c. IX. s. 186.

491[56] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/397-398.

3- Nezâheti

Kelimenin en geniş manasıyla Ahmed b. Hanbel, nezâhet sıfatına sahipti. O, ruh bakımından nezihti; ister az ister çok olsun, başkasının malını asla almazdı. İffetli idi, nefsine ve şehvetine boyun eğmezdi. îmanı yönünden de nezihdi; O, Allah'dan başka kimsenin hâkimiyetini tanımamıştır. Düşüncesinde de,nezihdi. Selef-i Salih'in tartışma konusu etmediği bir mes'eleyi O da tartışma konusu yapmamıştır. O, ifadesinde de nezih idi; inanmadığı şeyi söylemek istemezdi. Bu uğurda şiddet ve baskılara göğüs germiştir. Fıkhında da nezihti; bu yüzden kendisine, aralarında ihtilâf bulunan sahâbîlerin görüşlerini karşılaştırmak için müsaade etmemiştir. Sahâbîle-rin her birinin görüşünü müstakil bir görüş olarak kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel, tabiîlere karşı da aynı tutumu göstermiştir.

Bu nezaheti, Ahmed b. Hanbel'i, helâl olan bâzı şeyleri terket-meye kadar götürmüştür. Bu sebepten O, ne arkadaşının, ne de halifenin hediye ve ihsanını almıştır. Halbuki oğullarından birine, halîfenin verdiği mal ile hacca gitmenin caiz olduğunu, fakat kendisinin bunu ruhi bakımdan bir nezahet mes'elesi saydığı için kabul
etmediğini açıklamıştır.

Ahmed b. Hanbel'in zühd ve nezaheti, hayatın güzel nimetlerinden mahrum olmak değildir. Ancak helâl olan şeyleri araştırmak esasına dayanıyordu. O, güzel ve helâl olan nimetlerden istifade ederdi. Fakat, az dahi olsa, şüpheli şeylerden kaçınırdı. Ahmed b. Hanbel'e göre kalbleri yumuşatan ve nefsi olgunlaştıran zühd, seksiz ve şüphesiz helâl olan şeylerden kaçınmak değildir, ancak zühd, seksiz şüphesiz helâl olan şeyi taiebetmek hususunda titizlik göstermektir.

Bu konuda rivayet edildiğine göre Ebû Hafs Ömer b. Salih et-Tarsusî şöyle demiştir: «Ebû Abdülah CAhmed b. Hanbel)'a gittim ve ona: Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. Talebelerine baktı, sonra başını bir müddet eğdi ve şöyle dedi: Helâl yemekle yavrucuğum. Ebû Nasr Bişr b. el-Hâris'e uğradım ve ona: Ey Ebû Nasr, kalbler ne ile yumuşar? dedim: «Biliniz ki kalbler, ancak Allah'ın zikri ile hUzura kavuşur.»[492[57]] dedi. Ben de Ebu Abdillah'ın yanından geliyorum, dedim. Bunun üzerine: Ebu Âbdillah sana ne dedi? diye sordu. Helâl yemekle, dedi diye cevap verdim. Ebu Nasr da; O, işin esasım söylemiştir, dedi. Abdul-Vahhâb b. Ebil-Hasen'e geldim ve: Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. O da; «Biliniz ki kalbler, ancak Allah'ın" zikri ile hUzura kavuşur.»[493[58]] dedi. Ben de: Ebu Abdillah'm yanından geldim, deyince sevinçten yanakları kızardı ve: Ebu Abdil-lah (Ahmed b. Hanbel) ne dedi? diye sordu. Ben de: Helâl yemekle, dedi, diye cevap verdim. O da: Ebu Abdülah sana işin cevherini vermiştir, dedi ve: Asıl olan onun dediği gibidir, asıl olan onun dediği gibidir, diye ilâve etti.»

Rahmetli, her türlü şüpheden uzak olan helâl rızk ile iktifa etmeyi şeref mertebelerinin en üstünü sayardı. Bu mertebeye ancak azimli insanlar ulaşabilirler. Ahmed b. Hanbel'e göre insan için hakiki güç, beden gücü değil, nefse hâkim olmak, onu helâl ve temiz rızk ile iktifaya sevketmektir. Kendisine bir defasında: Yiğitlik nedir? diye sorulduğunda: «Yiğitlik, nefsinin arzu ettiği şeyi korktuğun şey için terketmendir.» dedi.

492[57] Ra'd, 28.
493[58] Aynı sure ve aynı ayet.

Temiz ve helâl rızkla iktifa etmek, Allah'ın: «Ey îman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın.»494[59] âyet-i kerîmesinde nehyetmiş olduğu mutlak mahrumiyetle, Allah'ın mubah kıldığı şeyleri tecâvüzü veya haram olan şeylere dalmaya sebebiyet veren ve yapılmasında ruhî meşakkat bulunan mutlak başıboşluk arasında bir mertebedir. Çünkü nefis, faydalanmak için dâimi bir arzu içindedir. Ya mahrum edilmek suretiyle onun bu arzusu kırılmış olur veya isteği yerine getirilmek suretiyle harama düşmüş olur. Sapmaksızm sağlamca bu iki noktanın ortasında durabilmek, ruh kuvvetine ve nefse hâkim olmaya muhtaçtır.495[60]

4- İhlâsı

Ahmed b. Hanbel'in en bariz sıfatlarından biri de ihlâsıdır. Bütün büyük İmamlar, bu sıfatla imtiyaz etmişlerdir. Allah u Teâlâ, Kitab ve Sünnet ilmini tahsilde îmam Ahmed b. Hanbel'e ihlâs bakımından büyük bir nasip vermiştir. Nefsi arzular, tahsil sırasında ona musallat olmamıştır. Tahsilinde selef-i Salih'in yoluna uymayan hiçbir şeyi ortaya, atmak istememiştir. Çünkü, bu ilim din ilmidir. Herhangi bir bid'atçılığa değil, bu ilme uymak zarurîdir. O, bu ilmi mevki' ve şöhret elde etmek için tahsil etmemiştir. Rahmetli şöyle derdi : «Bilinmemek için Mekke'ye gitmek ve kendimi oranın mahallelerinden birine atmak istiyorum.» Ahmed b. Hanbel, adı sam unutulmuş olan âlimlere imrenir ve: «Adını Allah'ın unutturduğu kimselere ne mutlu!» derdi. Ahmed b. Hanbel, müttakilikle öğünmenin takvayı eksilteceğine inanırdı. Yahya h. Maîn şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in emsaline raslamadım. Onunla beş yıl arkadaşlık ettim. O, salâh ve hayır ile bize asla öğünmedi.»496[61]

Ahmed b. Hanbel'in en çok nefret ettiği şey riyadır. O, ne amelde, ne ibâdette ve ne de ilim tahsilinde riyakârlık etmiştir. Dâima riyayı menederdi. Hattâ âlim veya talebenin ilim aletlerini yanında taşımasını riya sayar ve : hokka ve kalemi göstermek de riyadır, derdi. Bunun için kendisi onları göstermezdi.

O, —Allah kendisinden razı olsun— Allah'ın Kitabı, Resûlullâh'ın Sünneti ve selef-i sâlih'in yolundan ayrılmamak için uğradığı şeyleri azımsard.'Dînî vicdanının kuvveti sayesinde O, dînîni korumak uğruna karşılaştığı felâketleri de çok görmezdi. Çünkü nefs-i' levvâme, sahibini kusur işlemekle suçlar ve ibâdetle şımarmasını önler.497[62]

5- Heybeti

Ahmed b. Hanbel'in önemli sıfatlarından biri de heybetidir. Bu sıfat, onun söz ve rivayetinin ruhlar üzerindeki tesirini artırmıştır. Heybet sıfatının yanında ona mutlak bir surette itimat edilirdi. O, heybetli idi. Asla korkak değildi. Emniyet mensupları onun evinin yanından geçerlerken korkarlardı. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in kapısında gece beklemekle görevlendirilen bir polis (şurtî) onu çağırmak için gitmiş, fakat kapısını vurmaktan korktuğu için amcasının kapısını çalmayı tercih etmiş ve kendisini böyle heybetli bir şahısla karşılaşmaya alıştırdıktan sonra bu kapıdan Ahmed b. Hanbel'in yanma varabilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in, talebeleri üzerindeki heybeti, onlarla fazla ülfet etmesine rağmen

494[59] Mâide, 87.
495[60] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/399-400.
496[61] Hılyetu'I-Evliyâ', c. IX, s. 181.
497[62] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/400-401.

çok büyüktü. Bir talebesi bu konuda şöyle demiştir: Ahrned b. Hanbel'i bir şeyden dolayı reddetmekten veya herhangi bir şey üzerinde onunla tartışmaktan korkardık.» Başka bir talebesi de şöyle demiştir: «Ahmed b. Hanbel'den daha heybeyli birini görmedim. Bir şey söylemek için yanına gitmiştim, Onu görünce heybetinden beni bir titreme aldı.»
Ahmed b. Hanbel'in halleri onun bu heybetini artırmakta ve ruhlar üzerindeki tesirini kuvvetlendirmekte idi. O, her zaman ciddî idi. Alay ve şaka etmezdi. Hattâ O, ciddî olmak gereken bir yerde şaka etmenin, akıl kıtlığından veya dînî vicdanın uyuşukluğundan ileri geldiğini söylerdi. Ahmed b. Hanbel'in meclisinde ne boş lâf, ne de kötü söz bulunurdu. O, ya Kur'ân ve Sünnet ilminden bahsederdi, ya da susardı. Heybet ve vakarı; boş laf, lüzumsUz yere çok münakaşa etmek kadar hiçbir şey azaltmaz. Ahmed b. Hanbel, bunların hepsinden Uzak durmuş, kalb ve dilini bunlardan korumuştur.[498[63]]

6- İyî Muaşereti

Ahmed b. Hanbel, böylesine heybetli olmakla beraber aynı zamanda iyi muaşeret sahibi idi. Katı kalbli değildi. Geniş ruhlu, güleç yüzlü, yumuşak huylu ve büyük bir haya sahibi1 idi. Allah'dan hakkıyla haya eder, münafıklık ve riyakârlık bilmezdi. İnsanlardan da haya ettiği için onlara emir vermez ve büyüklük satmazdı. Bir çağdaşı şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in çağında gördüklerim arasında ondan daha dindar, daha müttakî, daha nefsine hâkim, daha fakîh, daha edepli, daha ahlâklı, daha sebatlı, daha iyi muaşeretli ve gösterİşten daha Uzak hiçbir kimse görmedim.»
İşte Ahmed b. Hanbel'in ahlâk ve sıfatları bunlardır. Onun şahsiyet ve karakteri Peygamber'in Sünnetinin gölgesinde teşekkül etmiştir. O, Resûlullâh'm Sünnetine tam olarak uymuş, O'nu kendisine örnek edinmiştir. Peygamber (S.A) 'in ahlâkını iyice öğrenmiş, hiçbir riyaya kapılmaksızm veya insanı silikleştiren şöhret peşine düşmeksizin nefsini bu yönden sımsıkı kontrol altına almıştır. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, hem sözünde, hem de işinde. mütevazı davranırdı, büyük bir haya sahibi idi. Yalnız Allah'a itaat ederdi. Hakka sarılırdı. Sadece yüce ve sonsUz Kudret sahibi olan Allah'a güvenirdi.[499[64]]

Ahmed B. Hanbel'in Görüşleri

Ahmed b. Hanbel, Sünnet adamı idi. Yani Sünneti tam olarak hıfzetmişti. Onun fıkhı Sünnete dayanmaktadır. Fakat kendisinden, . mücadelelere dalmaksızm, akaid me's'eleleri üzerinde bir kısım görüşler ileri sürdüğü rivayet edilmiştir. Yâni Ahmed b. Hanbel'in İman, kader, insanın fiilleri, büyük günah işleyen kimselerin durumu ve Kur'an'm yaratılmış olup olmaması hakkında kendine has görüşleri vardır. Kur'an hakkındaki görüşünü, mihnetinden bahsederken anlattık. Burada, diğer konular hakkındaki görüşlerini kısaca belirtmek istiyoruz.[500[65]]

İman Hakkındaki Görüşü

[498[63]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/401-402.
[499[64]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/402.
[500[65]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/403.

Ahmed b. Hanbel'in çağındaki ve kendisinden önceki âlimler, îmanın hakikati üzerinde münakaşa etmişlerdir. Bunlardan bâzısı: İman bir marifettir, demiş; bâzısı: îman tasdik ve iz'ândır, ne artar ne de eksilir, demiş; kimisi de: îman artar ve eksilir, demiştir. Elbette Ahmed b. Hanbel de, münakaşaya girmeksizin kendi ölçüsüne göre ve Sünnetin ışuğ altında görüşünü açıklamak mecburiyetinde idi. Ahmed b. Hanbel'e göre îman: Kesin olarak- inanmaktan, iz'ân ve amelden ibarettir. Bu konuda onun şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

«îman, hem söz hem de ameldir; artar ve eksilir. Yâni İman, iyi amellerle artar, kötü amellerle eksilir. însan, îmandan çıkar; fakat, islâm'dan çıkmaz. Tevbe edince yeniden îmana döner. İnsanı .ancak Allah'a şirk koşmak veya farzlardan birini inkâr ederek yapmamak îmandan dışarı çıkarır. însan herhangi bir farzı tembellik veya gevşeklik sebebiyle terkederse, onun durumu Allah'ın iradesine kalmıştır. Allah dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder.»

Bu sözlerden anlaşılıyor ki Ahmed b., Hanbel şu üç hakikati birbirinden ayırıyordu:

1 — îman: Kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve Uzuvlarla ameldir.

2 — İslâm: Tasdik ve ikrardan ibarettir. Kişi, Allah'a şirk koş-maksızın veya Kur'an ile Sünnetin bildirdiği herhangi bir emri inkâr etmeksizin amelden geri kalırsa, İslâm'dan çıkmış olmaz.

3 — Küfr: Bu da, Allah'a şirk koşmak veya dinin emir ve nehiylerinden birini inkâr etmektir.

Ahmed b. Hanbel, bu görüşlerinde sadece nass'lara dayanır ve aklî münakaşalara girişmezdi.[501[66]]

Büyük Günah İşleyenler Hakkındaki Görüşü

İmam Ali —Kerremallâhu vechehû— zamanından beri müslü-manlar, büyük günah (kebîre) işleyenlerin durumu üzerinde münakaşalara dalıyorlardı. Çünkü Hâriciler, büyük günah işleyenlerin müşrik olduklarına hükmediyorlar ve bu konuda çok şiddetli davranıyorlardı. Dolayısıyla âlimler, bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Hasan el-Basri: Büyük günah işleyen münafıktır, demiş; Mürcie'nin sapıkları: îman olduktan sonra günahın hiçbir zararı yoktur, nitekim küfür ile tâatın da hiçbir faydası yoktur; yâni İman olduktan sonra azap da yoktur, hesap da yoktur, demişlerdir.

Ebu Hanîfe ve fakîhlerin büyük çoğunluğuna göre kebîre işleyen kimse, tevbe-i nasuh ile tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul eder. Nitekim Allah, kulları için böyle va'detmiştir. Eğer tevbe etmezse durumu Rabbma havale edilir. Allah isterse ona azap eder, isterse onu affeder. Mu'tezilîler büyük günah işleyen kimseyi mü'-min saymazlar ve onun iki menzile arasında kalacağını söylerler.

Ahmed b. Hanbel'in görüşü de diğer fakîhlerin görüşü gibidir. O, mü'minin vasıflarını şöyle anlatır:

«Mü'min kendisine gizli olan işleri Allah'a havale eder, kendi işini de O'na bırakır. Günahlarla Allah'ın "mağfiret kapısını kapatmaz. Her şeyin, bütün hayır ve şerrin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu bilir. Muhammed ümmetinden ikilik edenler için Allah'dan ümidini kesmez. Kötülük edenlerin akıbetinden korkar. Ümmet-i Muhammed'den hiçbir kimse, yaptığı iyilik sebebiyle cennete ve kazandığı günah

---

[501[66]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/403-404.

sebebiyle cehenneme girmez. Ancak Allah kullarını dilediği yere gönderir.»502[67]
Bundan anlıyorUz ki, Ahmed b. Hanbel günahkârların işini Allah'a havale ediyor. Fakat, onların akıbetinden korkuyor. Mu'tezi-lîlerin, kebire işleyen rrıü'min değildir, sözünü de reddediyor ve şöyle söylüyor: «Eğer bir kimse, kebîre işleyenlerin mü'min olmadıklarına inanırsa, o, Hz. Âdem ve babalarına yalan söyledikleri için Uz. Yusuf'un kardeşlerinin de kâfir olduklarını iddia etmiş 503[68]olur.504[69]

Kader Ve İnsanın Fiilleri Hakkındakî Görüşü

Ahmed b. Hanbel'in dînî nıes'eleleri inceleme metodu selefin metodu idi. Nakli bırakıp sadece akla itimat etmezdi. Selefin söylediği şeyleri söyler, onların söylemekten kaçındığı şeylerden kaçınırdı. Kaza, kader ve insanın fiilleri hakkındaki tutumu da böyle idi. Bu konuda selefin kabul ettiği şeyleri söyler, onların münakaşa etmediği aklî mes'eleler üzerinde durmaz ve münakaşa etmezdi. Onun kader hakkındaki şu görüşüne bakınız. O, sadece bu husustaki selefin görüşünü naklediyor ve kendisi susmayı uygun buluyor:
«Tabiîlerden, müslumanların İmamlarından ve büyük şehirlerin fakîhlerinden yetmiş kişi Peygamber (S.A.)'in bıraktığı, şu sünnet üzerinde icmâ' etmiştir: Allah'ın kazasına rızâ, emrine teslimiyet, hükmüne - sabır, emrettiğini yapmak, nehyettiğinden Uzaklaşmak, hayır ve şerriyle kadere îman etmek, dinde mücadele ve husumeti bırakmaktır.»505[70]
İşte görüyorUz ki Ahmed b. Hanbel, hayır ve şerri ile kadere îman ve itaatin vacip olduuğnu beyan etmektedir. Kader, teklif ve tâat'da irade ve ihtiyara aykırı düşmez. Gerçi o, bunu açıkça söylemiyor. Fakat yukarıdaki ifadesi bu görüşü içerisine almaktadır.
Allâhu Teâlâ, kullarının yaptığı her şeyi bilir ve onu kendisi murad eder. Kâinatta O'nun nıurad etmediği hiçbir şey olmaz. Ahmed b. Hanbel, bâzı kaderiyecilerin görüşlerini beğenmez ve daima kendi görüşünü şöyle açıklar: «Ben söz sahibi değilim. Bu konuda herhangi bir söz söylemeyi düşünmüyorum. Ancak Kitab, Sünnet veya Peygamber'in Hadisinde ve sahâbîlerden rivayet edilenlerde ne varsa onu söylüyorum. Bunların dışında söz söylemek hoş bir şey değildir.»506[71]

Allah'ın Sıfatları Hakkındaki Görüşü

Allahu Teâlâ yüce zâtını bir kısım sıfatlarla vasiflandırmıştır. Meselâ, Allah'ın kudret, irade, ilim, hayat, semi' (işitme), basar (görme) ve kelâm sıfatlan vardır. Nitekim Kur'an'da; «Allah Musa'ya hitab ederek konuştu.»507[72] buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ yüce zâtını, bunlardan başka Esmâu'l-Husnâ'smda zikrettiği sıfatlarla tavsif etmiştir.
İşte Ahmed b. Hanbel, Kur'an ve hadislerde zikredilen Allah'ın bütün sıfatlarını aynen kabul etmiştir. Ona göre Allah işitici (semi), konuşucu (mütekellim), kudret sahibi (kadir), irade sahibi (mürid), her şeyi bilen (alîm), her şeyden haberdar (habir), latif ve

---

502[67] İbnul-Cevzî Menâkıbu'1-lmam Ahmed b. Hanbel, s. 165. Çeviren.
503[68] İbnul-Cevzî, Menakıbul-İmam Ahmed b, Hanbel, s. 168.
504[69] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/404-405.
505[70] Adı geçen eser, s. 176.
506[71] Adı geçen eser, s. 156.
507[72] Nisa, 164.

hakimdir. Kur'an'da da; «Onun benzeri dahi yoktur.»508[73] buyurulmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Allah'ın kendi zâtını vasıflandırdığı bütün sıfatlarını sayar ve bunları te'vile çalışmazdı. Yine O, bu hususta Uz. Peygamber'den rivayet edilen şeyleri de te'yil etmezdi. Oğlu Abdullah'-dan babasının, Allah'ın sıfatlarından bahseden hadisler hakkında; «Biz bu hadisleri olduğu gibi rivayet ediyoruz.», dediği nakledilmiştir.
Buna göre Ahmed b. Hanbel, Allah'ın sıfatlarının hakikat ve künhünden bahsetmediği gibi, bir nassa dayanmayan te'vili de Sünnet ve Kur'an'ın dışına çıkma sayardı. Çünkü müteşâbihlere uymak, fitne peşine düşmek ve İslâm'da bid'at çıkarmaktır. Bunun için O şöyle derdi:
«Mü'minin sıfatı, kendisine gizli olan işleri Allah'a havale etmektir. Peygamber'in hadîslerindeki şeyleri de olduğu gibi tasdik etmek ve bunları misallerle anlaİmamaktır.»509[74]
Görüyoruz 'ki, Ahmed b. Hanbel i'tikadî meselelerde nakle sarılmakta ve aklın ortaya koyduğu neticeleri kullanmamaktadır. Çünkü O, tam manasıyla Sünnet adamıdır. Felsefe adamı değildir. Felsefî kaziye (önerme) lere ve aklî prensiplere dayanmamaktadır. Zira akıl, duyulan (mahsûs) ve görülen âlemin ötesini kavrayamaz. Yunan filozoflarından tutunUz da günümüze kadar bütün insanlar, gayb âlemi veya onların tabiriyle tabiatötesi (metafizik), bizim deyişimizle, duyulanlar-ötesi âlem hakkında değişik görüşler ortaya atmışlardır. . .
Ahmed b. Hanbel, Allah veya Peygamber" tarafından bildirildiği kesin olarak anlaşılan nass'lara itimat etmekle saf lam bir kaleye sığınmış, aklın kuruntu ve saptantilanndan Uzak kalmıştır. O, faydasız şeyleri bırakarak ancak faydalı şeylerle, insanlara işlerinde, dünya ve âhiretterinde yararlı olan ilimlerle 510[75]uğraşmıştır.511[76]

Siyaset Hakkındaki Görüşleri

Ahmed b. Hanbel'in siyasetle ilgili mes'eleler hakkındaki metodu da selefin metoduna uygundur. O, hilâfet ve halîfe konusunda sahâbi ve tabiîlerin çoğunluğuna uyar. Dolayısıyla burada da se-lef-i sâlih'e uyulması görüşünü benimser. Selefin bu husustaki tutumuna göre, halife kendisinden sonra elverişli gördüğü birini hilafet için tavsiye edebilir. Burada son söz, mü'minlerin bî'atıdır. Nitekim Peygamber (S.A.),Hz. Ebû Bekr'in kendi yerine geçmesine işaret buyurmuş, fakat bunu açıkça söylememiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber Ebû Beki"i müslümanlara namaz kıldırmak için İmam olarak seçmiştir. îşte bu O'nun dünya işleri bakımından da İmamet'e (hilafet'e) tam olarak ehil olduğuna bir işarettir. Bu itibarla sahâ-bîlerin «Peygamber (S.A.) Ebû Bekr'i din işimiz için seçmiştir. O halde biz, onu dünyâ işimiz için nasıl seçmiyelim?» sözü, ona yapılan bî'at'ın yerinde olduğunu gösterir.
Ebû Bekr (R.A.), kendisinden sonra halîfe olmak üzere Hz. Ömer'i seçmiş ve müslümanlarm biat edip etmeme hususunda serbest olduklarını bildirmiştir. Müslümanlar da Hz. Ömer'e bîat etmişlerdir. Daha sonra Hz. Ömer, Peygamber'in hoşnutluğunu kazanan altı kişiyi seçmiş ve bu altı kişiye, aralarından birini halîfe seçip müslümanları buna bî'at'a davet etmelerini tavsiye etmiştir. Bunların dördü. Hz.

508[73] Şûra Sûresi, 11.
509[74] İbnu'l-Cevzî, Menakıbul-İmam Ahmed b. Hanbel
510[75] Kıyamet günü Allah'ı görme meselesinde de Ahmed b. Hanbel, âyet ve hadislerin zahirine göre hareket eder ve onları te'vil etmezdi Ona göre, Peygamber'in Mi'râc'da Rabbini gördüğüne ve-mü'minlerin de kıyamet günü O'mı göreceklerine dair sahih hadîsler vardır. Elbette İranlara inanmak gerekir. Bunlar üzerinde) münakaşa etmek bid'attir. (Bak: İbnul-Gevzî, adı geçen el-Menakıb, s. 172, 173.) Çeviren.
511[76] İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/405.

Osman'ı seçmiş ve müslümanlar da ona bîat etmişlerdir. Hz. Ali de ona bî'at edenler arasındadır.
Ahmed b. Hanbel, «Onların işleri, aralarında danışma (şûra) iledir.»512[77] âyetine uyarak, halîfenin şûra ile seçilmesini kabul ederdi. O, Sünnete uyarak, Peygamber (S.A.Ve halîfe olacak kimselerin Kureyş'den olmasını ileri sürerdi.
Ahmed b. Hanbel'in diğer fakîhlerle birleştiği siyasi görüşü de, hilâfeti zorla ele geçirip halkı memnun eden ve adaleti yerine getiren kimsenin hilâfetini meşru saymasıdır. Hattâ Ahmed b. Hanbel, daha ileri giderek, hilâfeti zorla ele geçiren kimseye, fâcir bile olsa, itaatin vacip olduğunu söyler. Çünkü bu suretle fitnelerin önüne geçilmiş olur. Bir risalesinde aynen şöyle der:
«İmamlara (halîfelere), yâni emiru'l-mü'minine, halifelik mevkiine gelen ve halk tarafından memnunlukla kabul edilen veya kılıçla halkın üzerinde, hâkimiyet kurduktan sonra emîru'l-mü'minîn unvanını alan devlet reisine, ister fâcir olsun isterse muttaki olsun, itaat gerekir. Emirlerle,513[78] ister fâcir ister mütakî olsun gaza işi, kıyamete kadar sürecektir. Ganimeti taksim ve cezalan infaz etmek de İmamlara aittir. Hiçbir kimsenin onları ta'n etmek (yermek) veya onlarla münazaada bulunmak hakkı yoktur. Sadakaları (vergileri) onlara vermek caizdir. Bir kimse, fâcir olsun müttâkî olsun, onlara bu sadakaları verirse borçtan kurtulur. Cum'a namazı bunların tâyin ettiği İmamların arkasında da kalınabilir. Bir kimse, bunların arkasında kıldığı namazı iade ederse bid'at işlemiş, hadisleri ter-ketmiş ve sünnete muhalefette bulunmuş olur. Bir kimse, müslümanların İmamlarından birine karşı ayaklansa, bu İmam etrafında , toplanmış olan halkda herhangi bir şekilde ister rızâ ile, ister tahakküm karşısında onun hilâfetini tamsa, ayaklanan kimse müslü-manların birliğini bozmuş ve Peygamber'in hadislerine aykırı davranmış sayılır. Eğer ayaklanan bu kimse, aynı hal üzere ölürse ca-hiliye ölümü ile ölmüş olur.»514[79]
Bu- görüşler tuhaf karşılanabilir. Çünkü, zulmü kabul etmekte, zâlime karşı isyanı itaatsizlik saymaktadır. Ahmed b. Hanbel, bunları nasıl söyler? Şüphesiz Ahmed b. Hanbel, zâlimin zulmünü kabul etmemektedir. O, zâlimin zulmü miktarınca Allah'ın hUzurunda hesaba çekileceğine inanmaktadır. Kendisi bu konuda birçok hadîs rivayet etmiştir. Fakat, bu meselede O, müslümanlann maslahatını gözetmektedir. Ona göre istikrarlı ve sabit bir nizam, mutlaka bulunmalıdır. Bu nizamın dışına çıkanlar ümmetin kuvvetini parçalamakta ve onu temelinden sarsmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Hâricilerin bir kısım haber ve fitnelerini gözönüne alarak her şeyden önce sabit bir nizamın bulunmasını lüzumlu görmüştür. Bu nizamı bozmak isteyenler, zâlim hükümdarların işledikleri suçtan daha fazla süç işlemiş olurlar.
Ayrıca Ahmed b. Hanbel, bu meseleyi selefe tâbi olmak yönünden ele almaktadır. Çünkü tabiîler, Emevîler devrinin üçte ikisinden çoğunu teşkil eden yıllarda yaşamışlardır. Birçok' zulüm ve fısk-u fücur ile karşılaşmışlardır. Bununla beraber isyanı nehyetmişler ve isyancılara katılmamışlardır. Onlar, halîfe ve valilerde dinleyecek kulak ve anlıyacak kalb buldukları zaman nasihat etmişlerdir. Durum ne olursa olsun onlar, isyan etmedikleri gibi isyancıları da desteklememişlerdir.
Ahmed b. Hanbel, hükümdarın vasfı ne olursa olsun, istikrar ve nizamın korunmasını isteyen böyle bir görüşe sahip olmakla beraber, halîfe ve valilerle hiçbir şekilde temas kurmamıştır. Asla onların hediye ve armağanlarını kabul etmemiştir. Gerçekten O, ça-

512[77] Şurâ Sûresi, 38.
513[78] Emirlerin başkanlığı altında.Çeviren.
514[79] Umul-Cevri, adı geçen el-Menakıb, s. 176.

ğında adaletin yerine getirildiğini görmüyordu. Devrin halîfelerinde insaf yoktu. Hattâ onlar, zulümde çok ileri gidiyorlardı. Fakat Ahmed b. Hanbel, yine de kimseyi isyana teşvik etmemiştir. Lâkin, nefsini tenzih için bizzat onlardan Uzaklaşmıştır. Allah Ona rahmet etsin ve Ondan razı olsun. O, hakka inanan, zulmü tanımayan, fesat ve karışıklığı istemeyen büyük bir kalbe sahipti.[515[80]]

Ahmed B. Hanbel'in Hadîs Ve Fıkhı

Bilginler, Ahmed b. Hanbel'in muhaddis olduğunu, ittifakla kabul ederler. Fakat bir kısmı, onun fakîh olduğunu" kabul etmez. Bizim, burada şöyle .söylememiz uygun olur: Şüphesiz Ahmed b. Han-bel hadîste İmamdır. İşte onun fıkıhtaki İmamlığı da buradan gelmektedir. Zira onun fıkhı; mantığı ve prensipleri, ölçüsü ve rengi itibariyle hadislere dayanmaktadır. Bunun içindir ki îbni Cerir et-Taberi, O'nun fakîh olduğunu kabul etmemiştir. îbni Kuteybe de O'nu mahaddislerden saymış ve fakîhler arasında zikretmemiştir. Bunlardan başka bilginlerin görüşleri de onlara yakındır. Fakat Ahmed b. Hanbel'den intikal eden görüş ve fetvalar dikkatle incelenirse, daha önce söylediğimiz gibi, onun hadis yönü üstün gelen bir fakîh olduğu anlaşılır.

Ahmed b. Hanbel'in fakîh olup olmadığına dair bilginlerin kanaati ne olursa olsun, gerçek odur ki, kendisine kadar ulaşan se-nedlere'dayanan çeşitli rivayetlerle Ona nisbet edilen elimizde bir yığın fıkhî miras vardır. Bu mirası insanlar kabul etmektedirler. İnsanların kabul ettiği bir şeyi, delilsiz reddetmek hakkımız değildir. .

Ahmed b. Hanbel'in fıkhı etrafında koparılan gürültü, gerçekte şunlardan ileri geliyor:

1 — Ahmed b. Hanbel, rivayeti fetvaya tercih ederdi. Onun hadîs ile meşhur oluşu ve hadîste İmamlık derecesine çıkışı, bir müddet kendi fıkhını perdelemiştir.

2 — O, fetvalarının yazılmasını menederdi. Çünkü, insanların istinbata dayanan fıkha önem verip bu fıkhın asıl kaynağına önem vermemeleri endişesiyle, Peygamber (S.A.V)'in hadîslerinden başka bir şeyin yazılmasını hoş görmezdi. Öyle anlaşılıyor ki, Onun fetvalarının yazılmasını menedişi, fıkıh hayatının başlarına raslamak-tadır. Bu sebeple daha sonraki rivayetler, Ahmed b. Hanbel'in bâzı fetvaları kendisinin yazmış olduğunu ve bunları naklettiğini göstermektedir. Belki de O, hadîslere yakın olan veya hükmü hadîslerle belirtilen fetvaları nakletmiştir.

3 — Ahmed b. Hanbel, ihtilâfa düşen sahâbîlerin görüşlerini ayrı ayrı kabul eder ve bunları meselenin çeşitli yönlerden izahı (vecihleri) sayardı. İhtilâfa düşen tabiilerin görüşlerini de meselenin vecihleri olarak kabul ederdi. Kendisine onların sözleri arasında tercih etme yetkisi tanımazdı. Öte yandan Ebû Hanîfe'nin tabiîler hakkında; «Onlar da insan, biz de insanız...» dediği, Şafiî'nin de sahâbilerin görüşleri arasında Allah'ın Kitabı ve Peygamber (S.Â.V.)'-in Sünnetine en yakın olanı tercih ettiği bilinmektedir.

4 — Bilginler, hadis hakkındaki «el-Müsned» in Ahmed b. Habel'e nisbetinin sıhhati üzerinde birleşmişlerdir. Fakat bilginlerin çoğu, bâzı fıkhî meselelerin Ona nisbetinde şüpheye düşmüşlerdir. Gerçi onların bu şüpheleri bir mesnede dayanmamaktadır.

Biz, önce muhaddis olan Ahmed b. Hanbel'i anlatalım. Sözü bu noktaya getirince, ilk kez el-Müsned'den bahsetmemiz gerekmektedir.[516[81]]

515[80] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/407-709.

516[81] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/410-411.

El-Müsned[517[82]]

el-Müsned, îmam Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadîslerin bir kolleksiyonunu teşkil eder. Bu hadîsler Onun güvenilir (Sika) râvılerden yapmış olduğu rivayetlerin bir hulasasıdır. Ahmed b. Hanbel, ilk önce el-Müsned'deki hadîsleri toplamaya hadîs rivayetine başladığı zaman teşebbüs etmiş ve hayatı boyunca bu işi bırakmamıştır. Fakat, gayretini hadîsleri tertip işine yöneltmemiş, sadece onları toplamak ve tedvin etmekle uğraşmıştır. O, hadîsleri ayrı ayrı kâğıtlara yazıyordu ve bu kâğıtlar, onun toplamış olduğu bütün hadîsleri içine alıyordu. Yaşı ilerleyince topladığı bu hadîslerimi zayi olmasından korkmuş ve bunları çocuklarıyla yakınlarına yazdırmaya başlamıştır. Bu hadîsleri onlara, tertiplenmiş bip. şekilde olmasa da, tam olarak okutmuştur.

Şemsüddin el-Cezerî şöyle der: «İmam Ahmed b. Hanbel, el-Müsned'i toplamaya başlamış, onları ayrı ayrı kâğıtlara yazmış, müsveddesinde olduğu gibi ayrı ayrı cüzlere bölmüştür. Daha sonra yaşlanınca, ölümünden evvel el-Müsned'i çocuklarıyla aile efradına okutmaya başlamıştır. Fakat onları iyice ayıklayıp tanzim etmeden önce ölmüş ve el-Müsned eski hâli üzere kalmıştır. Bundan sonra oğlu Abdullah, el-Müsned'e kendi işittiği benzeri hadis ve rivayetleri de ilâve etmiştir.»[518[83]]

Bu sözler şu iki hususu gösterir:

1 — el-Müsned'in toplanması ve tertibi Ahmed b. Hanbel'e ait değildir. Belki kendisinden sonra rivayet edene aittir. Onu rivayet eden de Ahmed. Hanbel'in oğlu Abdullah olduğuna göre, tertibi de ona aittir. Bu bir eksiklik değildir. Çünkü Abdullah, babasının rivayet ettiği bütün- hadisleri hıfzetmiş bir nıuhaddis olduğu gibi, babasından başkalarından da hadis tahsil etmiştir.

2 — Abdullah, el-Müsned'i bir kitap haline getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda kendi işittiği benzeri şeyleri de ona ilâve etmiştir. «Benzeri şeyler» den maksat, el-Müsned'de Abdullah'ın rivayet ettiği herhangi bir mesele hakkında sahâbilere ait olan hükümlerdir. Meselâ, Abdullah babasından veya başka birinden işitmiş olduğu benzeri şeyleri, babasının kendisine yazdırmış olduğu mecmuaya ilâve etmiştir. îhtimal ki bunlar çok fazla değildir. O, el-Müsned'e babasının dışmdaki râvîlerden pek az bir şey ilâve etmiştir. Çünkü bilginler, el-Müsned'in Ahmed b. Hanbel'e ait oluşunda ihtilâf etmemişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, hem babasının sağlığında, hem de babasının ölümünden sonra hadîsle uğraşan bir kimsedir. Ebu'l-Hüseyin b. el-Münadi'nin kitabında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih ve Abdullah'dan bahsedilir: «Salih babasından az bir şey yazmıştır. Abdulah'a gelince, dünyada babasından en çok hadîs rivayet eden şahıs odur.»[519[84]]

Âlimler, Abdullah'ı babasının faziletini devam ettirdiği, büyük himmet sahibi olduğu ve babasının bıraktığı zengin ilim mirası üzerinde çalıştığı için çok överler.

İşte el-Müsned'i tertip ve tedvin eden bu Abdullah olmuştur. Fakat, onun bu tertibi bambaşka olup hadîs kitaplarının tertibine benzememektedir. Çünkü diğer sahih hadîs kitapları, umumiyetle fıkıh bablanna göre tertip edilmiştir. Fıkıhla ilgili olmayan

---

517[82] Ahmed b. Hanbel'in bu eseri, otUz binden fazla hadis tfhtivâ eder. O, bunları ikiyüzelli bin hadîs arasından seçtiğini ve bu eserinin hadîs konusunda İmam olduğunu söyler. Bak: Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisul-Hasîs Şerhu thtisari Ulûmil Hadîs, Mısır 1951, s. 210.el-Müsneâ, birinci defa altı cilt halinde 1313 yılında Mısır'da basılmıştır, Ahmed Şâkir tarafından tahkik edilerek, ancak 15 cildi yeniden neşredilebilmiştir. Çeviren.

518[83] Ahmed Şâkir'in neşrettiği el-Müsned'in mukaddimesine bakınız.

519[84] İbni Ebî Ya'iâ, Tabakatul-Hanâbile el-Muhtasara, s. 133, Şam baskısı.

hadîsler de râvileri gözönüne alınmaksızın dâhil oldukları konulara göre düzenlenmiştir. Böylece edeple ilgili hadîsler, tefsirle ilgili hadîsler, ilimle ilgili hadîsler, vahiyle ilgili hadisler vb. bir araya toplanmıştır. Uz. Peygamber'den riayet edilen herhangi bir şeyi öğrenmek isteyenler ilgili bölüme (bab'a) kolayca başvurabilirler.
el-Müsned'in tertibine gelince, bu, sahâbîlerin sırasına göre yapılmıştır. Meselâ Ebü Bekr'in rivayet ettiği hadîs ve ondan intikal eden sünnetler bir kitapta toplanmış ve adına «Müsnedu Ebî Bekr» denmiştir. Keza, Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve bu minval üzere bütün sahâbîlerin rivayetleri birer kitap halinde toplanmıştır. Bu yüzden hadislerin ihtiva ettiği ilmî konulara göre bulunması güç olmaktadır. Bununla beraber el-Müsned'in bu tertibi, herhangi bir sahâbînin fıkıh ve rivayetini öğrenmek isteyen tarihçi için çok faydalı olmaktadır. Sözgelimi, Hz. Ömer'in fıkhını öğrenmek isteyen bir kimse, şüphesiz Müsnedu Ömer'de onun değerli fıkhını gösteren esaslı ve ilmî bir malzeme bulacaktır. Gerçekten bu çok faydalı bir şeydir. Fakat, Hadîs fıkhını ve Sünnet-i Se-niyyeyi Öğrenmek isteyenlerin maksadına elverişli değildir.
Zehebi, Ahmed b, Hanbel'in oğlu Abdullah'ın tedvin etmiş olduğu, el-Müsned'in tertibi hakkında şöyle der: «Eğer O, el-Müsned'in tertibini daha güzel ve daha düzgün yapsaydı en büyük hizmeti yapmış olurdu. Yine de bu kıymetli esere emeği geçen, onu bölümlere ayıran, râvîlerini anlatan ve ona bu şekil ve düzeni veren kimseyi Allah'ın mükâfatlandırmasını umarım. Çünkü el-Müsned, Hz. Peygamber'in hadislerinin çoğunu içine almakta ve ondan sâdır olan her hadîs, hemen hemen bunda bulunmaktadır.»[520[85]]

Ahmed B. Hanbel'în El-Müsned'î Rivayetteki Metodu

Ahmed b. Hanbel, çağındaki güvenilir kimselerden rivayet ederdi. Rivayet ettiği hadîsin sened bakımından Uz. Peyganıber'e ulaşmasına çok dikkat ederdi. Sened bakımından Peygamber (S.A.V)'e ittisal etmeyen hadîsleri zaîf sayardı. İsterse bu hadîslerin râvîsi güvenilir kimselerden olsun. Zehebî'nin deyişiyle, Ahmed b. Hanbel, bu metodla en büyük hadîs mecmuasını meydana getirmiştir. Fakat O, topladığı hadîsleri daima ayıklar, rivayet ettiği bâzı şeyleri sonradan silerdi. Bazan O, kendisinden hadis rivayet ettiği şahsın Hadîsi öğrenip hıfzetme (zapt) bakımından mükemmel olmadığını veya rivayet ettiği şeyde aldandığını anlarsa ondan yaptığı rivayeti çıkarırdı. O daima, ölüm döşeğinde bile yaptığı rivayetleri ayıklar, düzeltir ve zaif gördüklerini silerdi. Ekseriya meşhur ve sahih hadislere aykırı düşen şeyleri hazfederdi. Birbirine zıt.olan her iki rivayeti de önce yazar, sonra sahih hadîslere aykırı düştüğünü veya biriiîfn diğerinden kuvvetli olduğunu gördüğü için ayıklama sırasında bunlardan birini hazfederdi (silerdi).
Lâkin bu hazf ve ayıklama (ten'kîh) işinden sonra el-Müsned'in ihtiva ettiği bütün hadîslere itimat edilebilir mi? Bu soruya âlimler şöyle cevap vermişlerdir: İmam Ahmed b. Hanbel, hazf ve ayıklamaktan kendisini alamamış ise de, hazf işinde son derecede iktisatlı hareket etmiştir. Kendisinden hadis rivayet ettiği râvînin bir kusu-runu görmedikçe onun hadîsini hazfetmezdi. Bu konuda oğlu Abdullah'a şöyle söylediği bilinmektedir:

[520[85]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/411-413,

«el-Müsned'de meşhur hadîslere yöneldim. İnsanları Allah'a havale ettim. Eğer bana göre sahih olan hadîslere yönelmek isteseydim, bu el-Müsned'de ancak pek az bir şey rivayet etmiş olurdum. Fakat, ey oğulcuğum! Sen, benim hadîsteki metodumu biliyorsun; ben zaif hadîs'e, bu babda onu reddeden bir şey yoksa muhalefet etmedim.»521[86]

El-Müsned'de Zaîf Hadîs Var Mıdır?

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen yukarıdaki paragrafa göre el-Müsned'de bâzı zaîf hadîs vardır ve elbette böyle düşünmek gerekir.
el-Müsned'de zaîf hadîsin bulunması,'onda yalan veya uydurma olduğu sabit olan hadîslerin bulunması demek değildir. Zaîf hadîsle uydurma (mevzii' > hadîs arasında fark vardır. Zaif hadis diye, râvileri arasında sika (güvenilir kimse) derecesine ulaşmayan şahıs bulunan veya sened zincirinde kesiklik olan, Peygamber (S.A.)'e nisbetinin bâtıl olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan ve sika kimselerden ona muhalif bir şey sabit olmayan hadîs'e denir. Yalan veya mevzu' (uydurma) hadîs ise, Sünnetten sayılmasının bâtıl ol-duuğna dair delil bulunan, sika râvîlerce red ve Peyganıber'e nisbeti iptal edilen hadîstir.
Fakat, el-Müsned'de uydurma olduğu sabit olan hadisler var mıdır? Bâzı âlimlere göre el-Müsned'de zaîf sayılabilecek hadîsler vardır. Uydurma olduğu sabit olan hadîsler de vardır. Fakat, bunlar çok az, hattâ nâdirdir. el-İrakî522[87] bu görüştedir.
İbni Teymiyye de el-Müsned'de zaîf hadîslerin bulunduğunu, fakat hiçbir zaman uydurma hadîslerin mevcudiyetinin-sabit olmadığını söylemiştir.523[88] Ekseri âlimler, İbni Teymiyye'nin bu görüşüne katılmışlardır.
Taassuba saplanan bâzı âlimler de el-Müsned'de asla zaif hadîsin bulunmadığım iddia etmişlerdir. Biz, bu konuda sözü Îbnu'1-Cevzi'nin şu satırlarıyla bitirmek istiyoruz:
«Bâzı hadîsçiler, bana, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde sahih olmayan hadîs var mıdır? diye sordular. Ben de: Evet, dedim. Bu, Hanbelî mezhebinde olan bir topluluğa ağır geldi. Ben de,, onların bu durumlarını avamdan oluşlarına hamlettim ve önem vermedim. Bir de gördüm ki, onlar fetvalar yazmışlar, bu arada bir topluluk da bu sözü yermiş ve reddetmiştir. Onlar, bu sözü söyleyeni de bir hayli kötülemişlerdir. Bu durum karşısında şaşırdım kaldım ve kendi kendime şöyle dedim: Çok acaip bir şey! İlimle uğraşan kimseler de, avamdan ayırdedilmez oldu. Çünkü onlar, hadîsi işitiyorlar, fakat bu hadîsin sahih veya illetli olup olmadığını araştırmıyorlar. Benim söylediğim sözü söyleyenlerin Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği şeylere dil Uzattığını sanıyorlar. Hiç de böyle değildir. Çünkü İmam Ahmed b. Hanbel meşhur, hasen ve zaîf hadisleri rivayet etmiş, sonra bunların çoğunu atmış ve kendisi de kabul etmemiştir.»
İbnu'l-Cevzi sözünü şöyle bitiriyor:
«Beni üzen şey, bu devirde âlimlerin ilim bakımından yetersizlikleri ve avam durumuna düşmeleridir. Onlar, uydurma bir hadîsle karşılaştıkları zaman bile böyle bir rivayet vardır, diyorlar. Himmetlerin bu derecede azalışına ağlamak gerekir. Lahavle

521[86] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/413-414.
522[87] Bu zat, Ebul-Fadl Abdurrahim b. ei-Hüseyin b. Abdirrahman olup Zeynüddin el-İrakî diye bilinir (öl. 806 H.). Çeviren.
523[88] İbni Teymiyye, «Minhâcu's-Sünne» adlı eserinde bu konu üzerinde durur ve şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ine, Ebu Bekr el-Katiî (öl. 368 H.) birçok mevzu hadîs ilâve etmiştir. Câhiller de, bunları el-Müsned'de Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini sanmışlardır. Bu, çok çirkin bir yanlıştır.» Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-îmam Ahmed b. Hanbel, Mısır 1947, s. 166. Çeviren.

velâ kuvvete illâ billahi'
Sözün kısası, el-Müsned'in ihtiva ettiği hadislerin ekserisi salih olup bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Onda zaif hadîsler ve vârdir olarak mevzu' (uydurma) hadîsler de vardır. Fakat, bâzı âlimler onda mevzu' hadîsin bulunduğunu kabul [524[89]]etmezler.[525[90]]

Ahmed B. Hanbelin Fıkhı

Buraya kadar söylediklerimizden anlaşılmıştır ki, Ahmed b. Han bel'in fıkıh İmamlığı hadîs İmamlığından sonra gelmektedir. Bu nun için O'nun fıkhı hadıs'e daha yakındır. Hanbeli mezhebinin fa kinleri, Hanbelî fıkhının dayandığı usûlü (delilleri) tesbit ederek or taya koymuşlardır. Ahmed b. Hanbel'in fıkhı', kendisinin sünnet ve ya benzerinden faydalanarak vermiş olduğu fetvalarında mevcut tur. îbni Kayım el-Cevziyye, bu fetvaların dayandığı usûlü (delille ri)' özetlemiş ve bunların şu beş esastan ibaret olduğunu söylemiş tir:
1 — Nass'lar : Ahmed b. Hanbel, bir nass bulursa onunla fetva verir ve başka bir şeye iltifat etmez. Bu sebepten O, nassi sahâbile rin fetvalarına tercih eder. Îbni Kayyım el-Cevziyye, Onun nass karşısında sahâbîlerin fetvalarını terkettiğine dair birçok misaller verii ki, bunlardan bir - ikisini zikrediyorUz : Ahmed b. Hanbel, kocası ölmüş.hâmile kadının iddetinin doğumu iie sona ereceğini bildiren hadisi tercih etmiş ve böyle bir kadının iki iddetden en Uzun olanını beklemesi yolundaki fetvaya uymamıştır.[526[91]] Nitekim îbni Abbâs'ın fetvası da Ahmed b. Hanbel'in görüşüne uygundur. Keza, Ahmed b. Hanbel, müslim ile gayrimüslim arasında miras cereyan etmeyeceğini bildiren hadîsi tercih etmiş ve Muaz b. Cebel ile Muâviye b. Ebi Süfyan'm fetvalarını nazan itibara almamıştır.
2 — Sahâbilerin vermiş olduğu fetvalar: Ahmed b. Hanbel, sahabîlerden bâzısının vermiş olduğu fetvalara diğerlerinin muhalif olduğunu tesbit edemez ise bu fetvaları esas olarak alır ve başkasına ehemmiyet vermez. Buna icmâ da demez. Takvasından ötürü, «Bunu reddedecek bir şey bilmiyorum.» der. Kölenin şahitliğini kabul edişi de böyledir. O, bunu, Enes'ten rivayet etmiştir. Bu hususta Onun, «Kölenin şahitliğini hiçbir kimsenin reddettiğini bilmiyorum.» dediği, rivayet edilmiştir.
İbni Kayyım el-Cevziyye de şöyle der: «İmam Ahmed, sahâbilerden böyle bir şey bulursa ona herhangi bir ameli, re'yi ve kıyası tercih etmezdi.»[527[92]]
3 — Sahâbîlerin görüşleri: Ahmed b.. Hanbel, sahâbüer arasında ihtilâf olduğu zaman bunların görüşlerinden Kitab ve Sünnete muvafık olanları tercih eder ve sahâbîlerin görüşlerinin dışına çıkmaz. Ahmed b. Hanbel, eğer sahâbîlerin görüşlerinden herhangi

---

[524[89]] **Diğer eserleri: Ahmed b. Hanbel, kitap telifini caiz görmediğinden eserleri kendisinin Ölümünden sonra rivayet ve nakledilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Dolayisiyle onun el-Müsned'den başka birçok eserler bilinmektedir :**
1 — Kitabu's-Sünne, 2 — Kitabu'z-Zühd, 3 — Kitabu's-Salât (1223 H. yi lında Kahire'de basılmıştır), 4 — Kitabul-Verâ vel-tmân, 5 — Kitabu'r Reddi ala'I-Cehmiyye Ve'z-Zenâdika, 6 — Kitâbu'I-Eşribe, 7 — Kitabu'l Mesâil, 8 — Cüz' fi Usûli-Sünne, 9 — Fadâilu's-Sahâbe, 10 — er-Reddü alâ Men iddea't-Tenakuda fil-Kur'ân, 11 — et-Tefsîr, 12 — en-Nâsii vel-Mensûh, 13 — et-Tarîh, 14 — Hadîsu Şulte, 15 — el-Mukaddem veT Muahhar fil-Kur'ân, 16 — Vüeûbâtul-Kur'ân, 17 — Mcnâsiku'1-Kebî ve's-Sagîr, 18 — el-Ceirhu ve't-Ta'dil, 19 — Kitabul-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl. (Bak: llmu'I Cevzî el-Menakib, s. 191; Brockelmann, GI. 181, SI 309.)
«Kitabul'İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl» adlı eserin Ayasofya (İstanbul) Kütüphanesinde bulunan tek nüshası, İlahiyat Fakültesi Profesörlerinde) Dr. Talât Koçyiğit ve Dr. îsmail Cerrahoğlu tarafından iki cilt halind neşredilmekte olup I. cildi Ankara'da 1963 yılında İlahiyat Fakültesi yi ymlan arasında çıkmıştır. Sayın Prof. M. Tayyib Mariclin hem Arapçi hem de Türkçe bir önsözünü ihtiva eden bu eilt'de Talât Koçyiğit'in d Türkçe uzun bir mukaddimesi vardır. Çeviren .
[525[90]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/414-415.
[526[91]] Bu fetva, Uz. Ali'ye aittir. Yani böyle bir kadın hâmile olmasaydı dört ay on gün iddet bekliyecekti. Uz. Ali'ye göre kocasının Ölümünden hemen sonra doğum yapan kadımn îddetmi dört ay on süne tamamlar.Çeviren.
[527[92]] İlam el-Mavakkün, c. I, ş. 22.

birinin Kitab veya Sünnete uygun olduğunu anlıyamazsa, sahâbîlerin ihtilâflarını anlatır ve kesin olarak bir şey söylemez. îshak b. İbrahim b. Hâni' Mesâl'inde şöyle söyler: «Ahmed b. Hanbel'e: în-sana, kavmi içerisinde ihtilaflı bir şey sorulsa nasıl yapacaktır? denildi. Ahmed b. Hanbel de: bu görüşlerden O, Kitab ve Sünnete uygun olanı ile fetva verecek, Kitab ve Sünnete uygun olmayanı hakkında bir şey söylemeyecektir, demiştir.»[528[93]]

Burada Ahmed b. Hanbel'in Şafiî'den ayrıldığını görüyoruz. Çünkü Şafiî, kıyas ile de olsa, tercihlerde bulunur. Şafiî, kıyas bakımından daha kuvvetli olanı alır ve tercih eder, kıyas bakımından kuvvetli olmayanı biralar. Ahmed b. Hanbel ise, sahâbîlerin görüşleri arasından Kur'ân veya Hadîs nassı ile desteklenmiş olanı tercih eder ve kıyas'a başvurmaz. Çünkü O, kıyası sahâbînin görüşü ne tercih etmez-

4 — Mürsel hadis: Ahmed b. Hanbel, mürsel hadisi delil olarak kabul eder. Bir hadis'i rivayet eden sahâbi bilinmezse ona mürsel hadis denir. Zaîf hadis ise, uydurma olduğu sabit olmayan hadistir. Ahmed b. Hanbel, zaif hadîsi de, bu babda onu reddedecek bir şey yoksa, kıyasa tercih eder. İbni Kayyım el-Cevziyye, zaîf hadisi şöy-,1e açıklar: Zaîf hadîs bâtıl, münker ve kabulü mümkün olmayacak şekilde rivayet bakımından müttehem olan hadîs değildir. Zaîf hadîsten murat, "râvîleri sika derecesine ulaşmayan ve aynı zamanda ittiham derecesine de düşmeyen hadîstir.

GörüyorUz ki, burada İbni Kayyım el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel'in tabiîlerin görüşleri karşısındaki tutumunu anlaİmamaktadır. İbni Kayyım el-Cevziyye, tabiîlerin görüşlerinden bâzısını Ahmed b. Hanbel'in mücerret olarak ve kendisini onlara uydurmak mecburiyetinde görmeksizin tercih ettiğine dair mevcut olan rivayeti benim-semiş görünüyor. Buna göre, tabiînin sözü Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i için bir hüccet değildir. Eğer O, tabiîlerden birinin sözüne uymuşsa, bu, onun deliline güvendiği içindir, sahibinin hüccet oluşundan dolayı değildir. Diğer rivayete göre ise, Ahmed b. Hanbel, tabiînin sözüne uymanın vacip olduğunu söyler. Bu itibarla Kitab, Sünnet ve Sahâbîlerin fetvasını bulamadığı zaman Tabiînin sözünü delil olarak alır. Eğer tabiîler ihtilâf etmişlerse ve bunlardan herhangi birinin sözü bir sahâbî sözüne uygun 'düşmüyorsa, bunları kendi mezhebinde ayrı ayrı birer görüş olarak bırakır, değilse Sünnete uygun düşeni tercih eder. Çünkü Sünnet, tabiîlerin üstünde olup Peygamber (S.A.V.) veya sahâbilerin sözleridir.

Bu rivayet daha meşhurdur. İmam Ahmed'in bize intikal eden sözleri ve risaleleri de bunu teyit etmektedir. Bunların bir kısmını daha önce işaret ettik. O, selefin söz ve metodunu uyulmaya daha lâyık görür ve tabiîleri de seleften sayardı.

5 — Kıyas: Ahmed b. Hanbel, elinde Kitab ve Sünnetten bir nass, sahâbîlerle meşhur rivayete göre— tabiîlerin sözü, mürsel veya zaîf bir hadîs bulunmazsa kıyasa başvurur. el-Hallâl[529[94]] Ahmed b. Hanbel'den şöyle nakletmiş tir: «Şafiî'ye kıyası Sordum. O da: Kıyasa.ancak zaruret ânında başvurulur, diye cevap verdi.»[530[95]]

Görüyoruz ki, Ah'med b. Hanbel, kıyası hüccet olarak kabul etmekte ve ona ancak zaruret halinde başvurmaktadır. Eğer imkân bulursa kıyasa hiç yanaşmamâktadır. O, bu konuda Şafiî'den rivayet ettiği yukarıdaki görüşe yaklaşmaktadır. Fakat Şafiî, kıyası terkedip zaif hadîsi delil olarak almaz. Her iki İmamın kıyası kabul edişi değişiktir.

528[93] Aynı eser.

529[94] Bu zat, Ebû Bekr el-Hallâl diye bilinir, Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Harun'dur (Öl. 311 H.). Ahmed b. Hanbel'in fıkhım yayan ve gelecek " nesillere intikal ettiren Ebû Bekr el-HallâTdır. Bu zat, Ahmed b. Hanbel'in fıkhı görüşlerini, mes'ele ve fetvalarım yirmi cildi aşan «Câmiu'I-Kebir»'inde toplamak suretiyle Hanbelî fıkhına en büyük hizmeti yapmış ve bu mezhebin hakikî nâkili sayılmıştır. (Bak: İbni Kayyım el-Cevziyye, İlâm el-Muvaklaîn, c. I, s. 23.) Çeviren,

530[95] Aynı eser, s. 26.

Şafiî, kesin bir delil bulamadığı zaman kıyasa yönelir. Ahmed b. Hanbel ise, kıyası, reddetmek için bir delil yoksa, her türlü nass veya nass kabilinden olan şeylerden sonraya bırakır.
Görüyoruz ki, İbni Kayyım el-Cevziyye'nin anlattığı bu usûl (deliller) nass'lara dayanmaktadır. Mürsel ve zaîf hadîsler, sahâbilerin fetvaları, sonra —münakaşa kabul etaneKle beraber— tabiilerin sözleri, daha sonra da kıyas bunlara dâhildir.
Fakat îbni Kayyım el-Cevziyye îcmâ', masâlih, zerâyi', istihsan ve istishab'm Ahmed b. Hanbel'e göre birer asi (delil) olup olmadığım söylememektedir. Halbuki bunlar, Hanbelîlere göre. usûlden sayılmakta ve kitaplarında anlatılmaktadır.
Bunun içindir ki biz, bu esasları kısaca açıklamak mecburiyetinde kaldık. Eğer kıyas, nass'lar hariç, diğer istinbat vâsıtalarını içine alacak şekilde geniş mânada tefsir edilirse masâlih, istihsan, zerayi' ve istishab'm kıyasa dâhil olduğunu söyleyebiliriz.[531[96]]

İcmâ'

îcmâ', herhangi bir asırda ümmetin müctehidlerinin Kitab, Sünnet veya —bâzı fakihlere göre— kıyas delillerinden birine dayanarak şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir.
Daha önce de belirttiğimiz gibi icmâ' ikiye ayrılır:
1 — Farzların asılları üzerindeki icmâ': Meselâ, farz olan namazlar, bunların rek'atleri, oruç, hac, zekât. vs. üzerindeki icmâ' böyledir. Bu türlü, icmâ', her müslüman tarafından kabul edilmiştir. Onu inkâr eden, dînin kesin olarak bilinen emirlerinden birini inkâr ettiği için kâfir olur. Çünkü, bu gibi emirler üzerindeki icmâ', Kur'ân ve Sünnetle kesn olarak sabit olan meseleler hakkındadır. Bu meseleler, dînin asıl sınırlarını ve müstahkem surlarını teşkil eder. Bunların dışına çıkan kimse, dinin dışına çıkmış olur.
2 — Birinci kısımda zikredilen farzların asıllarına dâhil olmayan meseleler üzerindeki icmâ': Meselâ, fethedilen memleketlerdeki arazinin mülkiyeti devlete ait olmak üzere eski sahiplerinin elinde bırakılması ve mürted (dinden dönen) lerin öldürülmesi vs. üzerindeki sahâbilerin icmâ'ı hakkında Ahmed b. Hanbel'den değişik rivayetler yapılmıştır. Âlimlerden bir kısmı, Ahmed b. Hanbel'in: îcmâ'ın mevcudiyetini iddia eden yalancıdır.» dediğini nakletmiştir. İbni Kayyım el-Cevziyye; «Ahmed b. Hanbel icmâ' iddiasında bulunanları yalanlardı ve icmâ'm sabit olan bir hadis üzerine takdim edilmesine cevaz vermezdi.» demiştir. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah da şöyle rivayet etmiştir: «Babamın şöyle dediğini işittim: Bir şey üzerinde icmâ' olduğunu iddia eden kimse yalancıdır. Belki insanlar bir şey üzerinde ihtilâfa düşmüşler, fakat o şey üzerinde icmâ' olduğunu iddia.eden kimse buna vâkıf olamamıştır. Dolayısıyla, o kimse, icmâ olup olmadığını bilmiyoruz, desin.»
Bu açıklamalardan, Ahmed b. Hanbel'in icmâ'm aslını inkâr etmediği, fakat sahâbiler asrından sonra vuku'unun bilinmediğine kani olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla O, sahâbilerin bâzı meseleler üzerinde icmâ' ettiğini söylerdi. Çünkü onlar malûmdurlar, bilginleri de mahdut ve belli kişilerdir. Uz. Ömer, bunları Medine'de alıkoymuştur. O, müslümanları ilgilendiren her mühim meselede kendileriyle istişarede bulunmak için, müslümanlarla bilgin sahâbileri bir araya toplar ve onlar sayesinde kesin bir

[531[96]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/416-419.

görüşe ulaşırdı. Böylece kendisi, mesuliyeti tek başına üzerine almazdı.
Bundan sonraki devirlere ait olduğu ileri sürülen icmâ'lar hakkında Ahmed b. Hanbel; «Bunlara muhalif olan bir şey bilmiyoruz.» ' derdi.
Buna göre Ahmed b. Hanbel'in iki dereceli bir icmâ' kabul ettiğini söyleyebiliriz:
1 — Yüksek icmâ': Bu sahâbîlerin icmâ'ıdır. Bu türlü icmâ'lar, sahâbilerin karşılaştığı ve neticede hakkında tek bir görüş beyan ettiği meselelere aittir. Böyle icmâ'lar hüccettir. Çünkü Kitab ve sahih Sünnetin esaslarından birine dayanmaktadır. Sahâbîierin sahih bir sünnete muhalif hareket ettikleri düşünülemez. Zira onlar, Peygamber (S;A.V.)'in sözlerini rivayet eden kimselerdir. Onlardan bir kısmı, bâzı hadisleri bilmeyebilirler. Fakat, İmam Şafiî'nin deyişiyle, hepsinin bütün hadîsleri bilmemesi imkânsızdır.
2 — İkinci derecede yer alan icmâ': Herhangi bir görüş, herkesçe bilinir ve buna birinin muhalefet ettiği bilinmezse böyle bir görüş, eğer buna icmâ' diyebilirsek, bu türlü icmâ'a dâhil olur. Bu icmâ', sahih hadîsten sonra ve kıyastan önce gelir. Çünkü, buna muhalif olan bir fakîh bulunursa icmâ' bozulur.
Burada gözönüne alınması gereken husus şudur: Yukarıda anlatılan icmâ'm her iki derecesi de dinin kesin emirlerinden olan farzların» asılları üzerindeki icmâ'dam sonra gelir. Zira, dînin kesin emirlerinden olan farzların asıllarından birini inkâr eden kâfir olur. Meselâ, beş vakit namazı ve namazuı rek'atlerini inkâr eden kimse böyledir. Çünkü, bunlar üzerindeki icmâ'm derecesi, diğer bütün istinbat esaslarından önce gelir.[532[97]]

Kıyas

Buradaki «kıyas» sözü ile Ebû Hanîfe, Şafiî ve diğer kıyasa dayanan fakîhîerin istılâhmdaki kıyası kastediyoruz. Buna istihsan, masâlih-i mürsele ve zerâyi' dâhil değildir. O halde buradaki kıyas, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, aralarındaki ortak ve hükme esas teşkil eden bir vasıf sebebiyle hakkında nass bulunan bir meseleye bağlamaktır.
Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre kıyastan müstağni olunamaz. Sahâbîler kıyasa başvurmuşlardır. Âhmed b. Hanbel, prensip olarak kıyası kabul ettiği için kendisinden sonraki Hanbe-Hler de kıyasa önem vermişler, Peygamber (S.A.V) ve sahâbilerin hükmünü beyan etmediği hâdiselerle karşılaştıklarında kıyastan oldukça faydalanmışlardır.
Fakat öyle anlaşılıyor ki, İbni Teymiyye ve talebesi îbni Kayyım el-Cevziyye gibi Hanbelî yazarları, tesbit edilen mücerret illete göre değil, münasip vasıflara[533[98]] göre kıyas yapıyorlardı. Meselâ, Hanefîler selem akdini kabul ederler. Bu akid, para peşin ve mal veresiye olmak üzere borcu (deyn'i) mal (ayn) karşılığında satmaktır. Bu akid, aslmda kıyasa uymamaktadır.Çünkü, üzerine akid terettüp eden şey mevcut değildir. Mevcut olmayan şeyin satılması ise caiz olmaz. Fakat İbni Teymiyye bu akdin kıyasa uygun olduğunu söylemektedir. Çünkü, satılan malın bulunmasmdaki hikmet, burada

[532[97]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/419-421.
[533[98]] Hanefîlere göre kıyasın esası, asıl ile feri' arasında müşterek olan illettir, münasip vasıf değildir. Onlar, illetle münasip vasfı (hikmeti) birbirinden ayırırlar, onlara göre münasip vasıf, mazbut olmayan ve şeriatın emir ve nehiylerindeki maslahattır. İllet ise, mazbut olup hüküm balonundan emir ve nehyin esasım teşldl eder. Gerçi çoğu zaman illetle münasip vasıf birlikte bulunur. Fakat illet-, hikmetten kuvvetlidir. İbni Teymiyye ve İbni Kayyım el-Cevziyye gibi Hanbelüer ise, kıyasa esas olarak münasip vasfı, yani hükümdeki hikmeti kabul ederler. Bu da, şeriatın genel amaçlarından elde edilir, yani maslahatı celb, mazac-ratı defetme prensibine dayanır, (Bak : Muhammed Ebu Zehra, el-lmam Ahmed b. Hanbel, Mısır 194T, s. 276, 277.) Çeviren.

da mevcuttur. O da, mal hakkındaki cehaletin ortadan kalkmasıdır. Burada cehalet veya özür bulunmadığına göre akid kıyasa uygundur.
Başka bir misâl: Hanbelîler bir şahsın başka, bir şahsa olan borcunun havalesini kabul ederler. Buna göre alacak (borç), başka bir şahsa havale edilir ve bu, o şahıstan istenir. Bu, kıyasçı Hanefilerin görüşüne aykırıdır. Çünkü bu, bir nevi borç karşılığında borcu satmaktır ki, caiz değildir.[534[99]] Hanbelîlere göre ise, bu, borcu ödemek demektir. Zira borcu havale eden kimse havale ettiği şahıs vâsıtasiyle onu ödemiş oluyor. Borcu ödemek ise gayet tabiîdir ki caizdir.
İşte görüyorUz ki, böylece birçok mes'elelerde Hanbelîler illetlere iltifat etmiyorlar; buna mukabil, mes'elelerdeki hüküm ve münasip vasıflara önem veriyorlar.[535[100]]

Masâlîh

Burada masâlihderi maksat, nıasâlih-i mürseledir. O da, hakkında Kitab, Sünnet ve îcmâ'a dayanan müsbet veya menfî özel bir delil bulunmayan maslahatlardır. Tabiidir ki bunların, şeriatın kabul ettiği maslahatlardan olması gerekir. Mâlikîler, şeriatın genel amaç) larına uygun düşmek, herhangi bir güçlüğü kaldırmak ve bir nassa aykırı olmamak şartıyla bu türlü maslahatları kabul ederler.
Hanbelîlerle diğerleri, bu maslahatları kıyastan sayarlar. Çünkü bunlar, Kur'an ve Sünnet nass'larmm toplamından elde edilen umumî maslahatlardır. Gerçi bunlar, bizzat özel bir nass üzerine kıyas edilmemiştir.
Esasen, sahâbüer bu maslahatları kabul ettiği için Ahmed b. Hanbel de kabul etmiştir.
Ahmed b. Hanbel, siyaset-i şer'iyye'de maslahatı esas alır. Siyaset-i şer'iyye,1 İmam (halîfe)'m insanları ıslâh maksadıyla onları yararlı işlere teşvik etmek ve zararlı işlerden Uzaklaştırmak için takip etmiş olduğu yoldur. Ahmed b. Hanbel —Allah ondan razı olsun—- bir nass mevcut olmasa dahi bu konuda bir kısım cezaların tatbikini kabul etmiştir. Onun bu kabil' fetvalarından bâzıları şihit lardir: Fesat ve kötülük çıkaranlar, şerlerinden emin olunabilecek bir memlekete sürgün edilirler. Ramazanda gündüz şarap içenlerin cezaları artırılır. Sahâbi'ye dil Uzatan cezalandırılır. Yâni Ahmed b. Hanbel, sahâbi'ye dil Uzatanın cezalandırılmasını zaruri görür. Hükümdar, onu affedemez; mutlaka cezalandırır ve tevbeye davet eder. Eğer o, tevbesinde durursa mesele yok, durmazsa tekrar cezalandırılır.[536[101]]
Hanbelîler, bu hususta Ahmed b. Hanbel'e uyarak ve şeriatın kabul ettiği maslahatlar nev'inden olan maslahatlara dayanarak birçok konularda fetvalar vermişlerdir. Meselâ : Bir ev sahibini, eğer evi müsaitse, barmacak yeri olmaya'n bir kimseyi evinde iskân etmesi için icbar etmek caizdir, diye fetva vermişlerdir. Bu hususta İbni Kayyim el-Cevziyye şöyle der: «Eğer bir cemâat herhangi bir şahsın evinde oturmak mecburiyetinde kalsa bundan başka bir yer veya bir han (otel) bulamasa, o şahsın münazaasız bir şekilde evini bunlara vermesi gerekir. Fakat, karşılığında bir ücret alabilir mi? Âlimler burada ayrı ayrı iki görüş beyan etmektedir. Bu görüşler, aslında Ahmed b. Hanbel'in talebelerine aittir. Bunlardan ücret almasını caiz görenler, ev

---

534[99] Yâni Hanefîlerin kıyas prensiplerine güre borcun havalesi caiz olmamak gerekir. Fakat Hanefîler borcun havalesini, ilgililerin nzası varsa caiz görürler. Çünkü bunun cevazına delâlet eden bir hadîs-f şerîf vardır, (Bak: Mecma'u'l-Enmir, İstanbul 1310, c. II, s. 146.) Ayraca, havale, alım-satım nev'inden değil, hakkı Ödemek nev'indendü. Borçlu borcunu bîrine havale ettiği zaman kendisi bir nevi borçtan 'kurtuluyor ve borç havaleyi kabul eden kimsenin zimmetine giriyor. (Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-lmam Ahmed b. Hanbel, s. 279, Mısır 1947.) Çeviren.
535[100] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/421-422.
536[101] İ'lamul-Muvakkım, c. IV, s. 313.

sahibinin ecri misilden fazla bir ücret istemesinin haram olduğunu söylemişlerdir.»537[102]
Ahmed b. Hanbel'in talebelerinin verdiği fetvalardan diğer bir misâl: «İnsanların muhtaç olduğu çiftçi vs. sanatkârlar, ecri misliyle çalışmak üzere icbar edilirler. Bu sanatkârların çalışmaktan imtina etme hakları yoktur. Eğer imtina ederlerse cezalandırılırlar.-Çünkü maslahat, ancak böyle tamam olur. Yine onlara göre korunması vacip olan maslahata dayanılarak sanatkâr yetiştirilmesi farz-ı kifâyedir. Çünkü insanların sanatkârlara ihtiyacı vardır.»538[103]
Ahmed b. Hanbel, maslahatları kıyasın bölümlerine dâhil olan bir esas olarak kabul etmiş ve böylece kıyasın mânâsını genişletmiştir. Diyebiliriz ki, O, maslahatları umûmî olarak, îslâm fıkhında muteber olan ve belli bir nass'dan değil, topluca bütün nass'lardan çıkarılan maslahatlara kıyas etmiştir.
Maslahatlar, kıyasın bölümlerine dâhil olduğu için Ahmed b. Hanbel, bunları hadîslerden sonraya bırakır. Hadisler, isterse kuvvetli olmasın, yalan olduğu sabit olmadıkça kıyastan önce gelir Çunku Ahmed b. Hanbel'in kaidesine göre, kıyasla ancak zaruret anında Kıtab, Sünnet veya sahâbîlere ait bir nass (hüküm) bulunmadığı zaman amel edilir.539[104]

İstihsan

Hanefîlere göre istihsân; nass, icmâ' ve zarurete dayanan bir delil veya zahir kıyam daha kuvvetli bir kıyas ile çatışması sebebiyle bir mes'eleye benzeri bir mes'elenin hükmünden başka bir hüküm vermektir. Şüphesiz bu esas, Hanbeli usûl-i fıkhı'na da dâhildir. Çünkü istihsân ya nass, ya icmâ' gibi bir delile dayanmakta veya zaruretin hükmüne uyularak kabul edilmektedir. Bunların hepsi Hanbelî mezhebinde muteber olup İmam Ahmed b. Hanbel'in bunlara muhalefet etmesi mümkün değildir.
Mâlikîlere göre istihsân, sabit bir kaideye dayanarak maslahatla hükmetmektir. Hanbelîlerin kabul ettiği maslahatlar da Mâliki mezhebine aykırı değildir. Çünkü bu, malsahatım hükmüne' uymak demektir. Hanbelîler, nass bulunmayan yerde Hulefâ-i Râşidîn ve diğer sahâbîlerin fakîhleri gibi selef-i sâlih'e uyarak, maslahatı esas olarak alırlar.540[105]

Zerâyi

Bu fikhî esası Hanbelîler, İmamları Ahmed'e uyarak kabul ederler. Çünkü şeriatın yapılmasını istediği bir işe vâsıta olan her şey matluptur. Yasakladığı bir işe vâsıta olan her şey de memnu'dur. Zerâyi' İşte bu vâsıtalardır. Bunlar vâsıta olduğu şeyin hükmünü alır. Dolayısıyla bunlar, emredilen bir şeye vâsıta oluyorsa matlup, menedilen bir şeye vâsıta oluyorsa yasaktır.
Hanbelî mezhebi, zerâyi' ile amel etme bakımından, mezheble-rin en şiddetlisidir. Bu konuda İbni Kayyım el-Cevziyye şöyle der:
«Maksatlara, ancak onlara götüren vâsıta ve yollarla ulaşıldığına, göre, bu vâsıta ve yollar da onlara tâbi olur ve onların hükmünü alır. Dolayısıyla, haram ve mâsiyete

537[102] İbnî Kayım el-Cevziyye, et-Turukul-Hikmiyye, s. 239.
538[103] Aynı eser, s. 227.
539[104] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/422-424.
540[105] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/424.

vâsıta olan şeyler, sebep olduğu ve götürdüğü gayelere göre mekruh veya haramdır. Allah bir şeyi haram etmişse, bu haramın işlenmemesi için ona götüren birtakım yol ve vâsıtaları da haram etmiş demektir. Eğer Allah harama götüren vâsıtalar, (zerâyi) ı mubah kılsaydı, haram edişi (tahrimi) bozmuş ve ruhları ona teşvik etmiş olurdu. Allah'ın hikmet ve- ilmi buna mânidir. Meselâ, tabibler bir hastalığın önüne geçmek istediklerinde, hastayı buna sebep olan şeylerden menederler. Aksi takdirde iyileştirmek istedikleri hastayı fenalaştırmış olurlar. O halde hikmet, maslahat ve kemâl derecelerinin en üstünde olan bu şeriat hakkında ne düşünülür? Bir kimse, bu şeriatın kaynaklarını iyice incelerse, Allah ve Resûlullâh'm harama götüren yolları tıkadığını (seddü'z-zerâyi'ı), yâni harama sebep olan şeyleri yasakladığını görür.»[541[106]]

Bundan anlaşılıyor ki Hanbelî mezhebi, Ahmed b. Hanbel'e uyarak, zerâyi'i hem emirler için, hem de nehiyler için bir esas olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla, yapılması istenilen hususlara vâsıta olan şeyler matlup, yapılmaması istenilen hususlara vâsıta olan şeyler de, seddu'z-zerâyi' olmak üzere memnudur. Hanbelî mezhebinde zerâyi' iki türlü ele alınmaktadır:

1 — Fiillerin yapılmasına vâsıta oluşu yönünden; şahıs, bu fiilleri yapmakla haram mı, yoksa mubah mı işlemeyi kasdetmiştir. Çünkü Peygamber (S.A.V.) : «Ameller niyetlere bağlıdır. Herkesin amelî niyetine göredir.» buyurmuştur.

2 — Mücerret haller yönünden; isterse iyi niyete bağlı olsun. Meselâ, bir kimse putlara sövse, fakat bunu iyi niyetle yaptığı halde neticede bu, müşriklerin Allah'ın yüce zâtına sövmesine sebep olsa, o kimse kötü bir şey yapmış olur.

Buna göre zerâyi'ı ele almak, sırf niyete dayanmaz. Belki bazan niyete dayanır, çoğu zaman da sebep olduğu neticeye göre değerlendirilir. Hanbelîler, bu iki hususu da gözönüne alırlar. Bu sebeple zarar ve kötülüğe sebep olan şeyler menedilir; isterse bu şeyler aslında mefsedet (zararlı) olmasın. Bir kimse; bunları yapmakla şer kastederse ve bu fiili de kendisinin kötülük yapmasına sebep olursa günah işlemiş olur. Meselâ, bir kimse uyuyan herhangi bir insana, öldürmek kasdîyle ok atsa, fakat bu oku ona değmese, orada bulunan ve bu uyuyan şahsı sokmak isteyen yılana değse, o şahıs Allah huzurunda günahkârdır; isterse yaptığı işin neticesi iyilik olsun.

Hanbeli mezhebinin zerâyi'a göre vermiş olduğu fetvalar için birkaç misâl daha verelim:

a) Pazara gelmeden önce malı almak ve onu, pazara tahakküm etmek için elde tutmak menedilmiştir. Çünkü bu, ihtikâra ve satıcıyi fahiş fiyata sevkeder. Bu sebepledir ki, Ahmed b. Hanbel'e göre satıcının, malının değerinin sattığından başka olgunu anlasın veya anlamasın, muhayyerlik hakkı vardır. İsterse o, seddü'z-zerâyi'a uyarak akdi fesheder.

b) Ahnaed b. Hanbel'in zerâyi'a dayanarak verdiği fetvalardan birine göre, bir kimse herhangi bir şahsı yemek ve içmekten menetse, sonunda da o açlıktan ölse, diyet vermesi gerekir. Çünkü o kimsenin yemek ve içmekten menedişi, bu şahsın ölümüne sebep olmuştur.

c) Ahmed t». Hanbel, insanların komşusundan alış-veriş yapmasını önlemek için malın fiyatını indiren kimselerden bir şey sa-tmalmayı mekruh sayardı. Çünkü fiyatı indirmekle O, kardeşini zarara uğratmak istemektedir. Böyle bir adamdan alış - veriş etmemek, bu zararı önlemektir. Peygamber (S.A.V.) 'den vârid oldıiğuna göre O,

[541[106]] İ'lamul-Muvakkıin, c. I, s. 119.

birbiriyle yarış eden iki kişinin, yâni fiyat indiriminde birbirini geçmek isteyen kimselerin yemeğinden nehyetmiştir.
d) Ahmed b. Hanbel, fitne zamanı silâh satışının haram olduğunu söylemiştir. Çünkü bu, kötülüğe bir yardımdır. Yol kesenlere silâh satmak da böyledir; zira bu da, cürüm işlemeleri için onlara bir yardımdır. Şarap imal edenlere, şarap yaptığı kuvvetle tahmin edilen kimselere üzüm satmak da haramdır. İşte bu türlü alım - satımlar sahih değildir. Keza, haram olan eğlenceler ve raks gibi günah şeyler için kullanmak isteyen kimselere binayı icara vermek de haramdır.[542[107]]

İstishâb

İstishâb'ın mânası, sabit bir hükmün, onu değiştiren bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir.
Hanbelîler, bu esası da çok kullanmışlardır. Onların istishâba göre fetva vermiş oldukları bâzı meseleler şunlardır:
a) Menedildiğine dair bir delil bulununcaya kadar eşyada asıl olan ibahattır Cmübah olmaktır). Bunun içindir ki, akid ve şartlarda asıl olan ibahattır. Bunları meneden bir nass bulununcaya kadar akid ve şartlara bağlı kalmak vaciptir.
b) Pis olduğunu gösteren bir delil bulununcaya kadar suda aslolan temizliktir.
c) Bir kimse karısını boşasa, sonra bir talâkla mı, yoksa üç talâkla mı boşadığmda şüphe etse, onu bir talâkla boşamış olur.Çünkü bir talâkla boşadığı muhakkaktır.[543[108]]

Hanbelî Mezhebinin Gelişmesi Ve Yayılışı[544[109]]

Mezhebin Rivayeti

Ahmed b. Hanbel, fıkhını yazmamıştır. Hattâ O, fıkhının yazılmasını menetmiştir. Halbuki İmam Şafii, kendi fıkhını daha önce bizzat yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in bâzı fıkıh meseleleriyle ilgili birtakım yazılan mevcut ise de, bunlar, kendisi için tutmuş olduğu notlardır. O, bunları neşretmediği gibi başkalarının nakletmesine de müsaade etmemiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi insanlar, teklif ifade eden hükümleri öğrenmek için başvuımayı unutmasınlar diye Kitab ve Sünnet'ten başka hiçbir şeyin tedvinini hoşgörmezdi.
Hanbelî fıkhının nakil ve rivayeti şöyle olmuştur:
1 — Hanbelî fıkhı İmam Ahmed b. Hanbel'in talebeleri vasıtasıyla rivayet edilmiştir. Bunların başında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih (öl. 266 H.) gelir. Bu, hem babasından hem de başkalarından fıkıh tahsil etmiştir. O, babasının fıkhını, yazdığı mektuplar vasıtasıyla yaymıştır. Çünkü O, kendisine gelen mektuplara cevap verirken babasının görüşlerine dayanıyordu. Salih, aynı zamanda kadılık vazifesine tâyin edildiği için babasının fıkhını, sadece gelecek nesillere nakletmekle kalmamış, aynı zamanda onu fiil ve tatbik sahasına' koymuştur.
2 — Ahmed b. Hanbel'in diğer oğlu Abdullah (öl. 290 H.) da, el-Müsned'i ve babasının fıkhını gelecek nesillere nakletmiştir. Gerçi Abdullah, hadîs rivâyetiyle daha çok uğraşıyordu.

[542[107]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/424-426.
[543[108]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/426-427.
[544[109]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/428.

3 — Ahmed b. Hanbel'in fıkhını nakleden talebelerinden biri de Ebû Bekr el-Esrem[545[110]] (öl. 261 H.) dir. Bu, İmam Ahmed'in yanında Uzun zaman kalmış ve onun fıkhını nakletmiştir.

4 — Talebelerinden Abdülmelik el-Meymunî[546[111]] (öl. 274 H.) de

Ahmed b. Hanbel'in yanında yirmi iki seneye yakm bir zaman kalmış ve hocasının kendisini menetmesine rağmen, açıkladığı mes'eleleri yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in fıkhını rivayet işinde onun büyük bir mevkii vardır.

5 — Ebû Bekr el-Mervezî[547[112]] (öl. 275 H), Ahmed b, Hanbel'in en seçkin talebelerinden olup hocasının birçok meselelere ait görüşlerini nakletmiştir. El-Hallâl da ondan nakletmiş olup Efou Bekr el-Mervezî'ye karşı büyük bir hayranlık duyardı.

6 — Ahmed b. Hanbel'in fıkhını nakledenlerden biri de Harb[548[113]] (öl. 280 H.)'dir. Bu zat, Ahmed b. Hanbel'in yanında kısa bir müddet kaldığı halde onun birçok fıkhî görüşlerini rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in açıklamış olduğu hükümleri araştıran Harb'in rivayetleri arasında onun şu sözü de bulunmaktadır: «İnsanlar ilme, ekmek ve su kadar muhtaçtırlar.»

7 — Ahmed b. Hanbel'in talebelerinden İbrahim b. îshak el-Harbî (öl. 285 H.) de hocasının fıkıh ve hadîsini nakletmiştir. Bu zat, zühd ve takva bakımından tamamen hocasına uymakta idi. Rivayet edildiğine göre Halîfe el-Mu'tazıd kendisine onbin dirhem göndermiş, O da kabul etmemiştir. Halîfe, bunu alıp komşularına dağıtmasını istemiş ise de, İbrahim el-Harbi, elçiye şu cevabı vermiştir: «Emîru'l-Mü'minîn'e söyle, biz, toplamak için meşgul olmadığımız şeyi dağıtmakla da kendimizi meşgul etmeyiz. Yine Emîrul-Mü'minîn'e söyle, bizi bıraksın, yoksa civarından gideriz.»

Bunlardan başka daha birçokları, Hanbelî fıkhını nakletmişlerdir. Fakat buuydığımız zatların üstün bir yeri, vardır ve bunların çoğu, Uzun zaman Ahmed b. Hanbel'e arkadaşlık etmiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel'den ayrılmayan bu talebelerinden sonra, Ebû Bekr el-Hallâl (öl. 311 H.) gelir. Bu zat, İmam Ahmed b. Hanbel'in ilimlerini cem'etmek için bütün gayretini sarfetmiş, bu maksatla seyahatlere çıkmış ve birçok kitap telif etmiştir. Onun, Ebû Bekr el-Mervezî ile Uzun zaman kalışı, Ahmed b. Hanbel'in fıkhını rivayet etme arzusunu kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in fıkhını rivayet eden herkesten nakillerde bulunmuştur. Meselâ; Ahmed b, Hanbel'in çocuklarından, Harb'den, el-Meymunî'-den ve bunlardan başka sayılamıyacak kadar çok kimselerden nakillerde bulunmuştur, Bu yüzden el-Hallâl, talebelerinden sonra Ah-med b. Hanbel'in fıkhının nâkili sayılmıştır. Ebû Bekr el-Hallâl'dan sonra Hanbelî mezhebini nakleden birçok kimse gelmiş ve bu mezheb insanlar arasında yayılmıştır.[549[114]]

Mezheb'dekî Kaviller

Hanbelî mezhebinde birçok kaviller (görüşler) vardır. Bunun sebepleri çoktur:

1 — Ahmed b. Hanbel, selefiyeci bir fakih idi. Tercih yapmaktan sakınırdı. Sahâbîler veya tabiîlerden iki türlü kavil naklettiği zaman, bunlardan birini Veya birkaçını terketmeyi gerektiren herhangi bir nass bulunmazsa her iki veya daha çok kavli de

---

545[110] Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Hâni'dir. Çeviren.

546[111] Tam adı, Abdulmeük b. AbdoDıamid b. Mihran'dır. Çeviren.

547[112] Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc'dır. Çeviren.

548[113] Tam adı, Harb b. İsmail el-Hanzali b-Kirmânî'dir. Çeviren.

549[114] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/428-429.

mezhebinde ayrı ayrı kabul ederdi.
2 — Ahmed b. Hanbel, bâzı hallerde hüküm verirken iki görüş veya iki vecih arasında tereddüde düşer ve her ikisini de, herhangi bir tercihe tabi tutmaksızın açıklardı.
3 — Ahmed b. Hanbel'in bir kısım meselelere ait görüşü değişik şekilde rivayet edilmiştir. Birinin doğruluğunu diğerine tercih edecek bir şey bulunmadığı müddetçe, her rivayet mezheb'de ayrı bir kavil olarak kabul edilir.
4 — İmam Ahmed, herhangi bir durumda muayyen bir mesele hakkında fetva verirdi. Fakat, kendisine aynı mes'ele tekrar sorulduğunda, meseleyi soran kimsenin önceki durumu ile sonraki durumu arasındaki değişikliğe dikkat eder ve onun durumuna göre fetva verirdi. Halbuki bu fetvaları nakleden râvî, aynı mes'ele üzerinde Ahmed b. Hanbel'in iki görüşe sahip olduğunu zanneder. Lâkin hakîkatta, durum değiştiği için hüküm (fetva) de değişmiştir. Ahmed b. Hanbel, fetva verirken, fetva soran kimsenin durumunu tetkik ederdi. Zira fetva soran kimse, belki alacağı fetvayı haram bir şeye" vâsıta yapabilir.
5 — İmam Ahmed, maslahat veya kıyasa dayanan re'ye göre çok az fetva verirdi. Bu durumda değişik görüşler ortaya çıkarsa, herhangi bir tercih yapmaksızın onları olduğu gibi bırakırdı.[550[115]]

Mezhebin Gelişmesi

Hanbelüer, ictihad kapısının kapanmadığını söylerler. Bâzı mezheblerin mutaassıb çevreleri, içtihad kapısının kapalı olduğunu ileri sürerken, Hanbelîler, müctehid olmaya ehil olan veya kendisinde ictihad şartlan bulunan herkes için bü kapıyı açık tutmuşlardır. Bunu kitabımızın baş tarafında da söyledik. Hattâ Hanbelîler, daha da ileri gitmişler ve her asırda bir müstakil (mutlak) müctehidin bulunmasını farz-ı kifâye saymışlardır. Çünkü, insanların karşılaştığı yeni olaylar da bunu zarurî kılmaktadır. Tâ ki sapıtmasınlar, bu müctehid yeni olaylar hakkında onlara fetva versin, Kitab ve Sünnet'e başvuracak yerde dînin bizzat esası imiş gibi mezheblere bağlanıp kalmasınlar ve mezhebleri Kitab ve Sünnetin üstüne çıkarmasınlar.
Bu ve başka âmiller sebebiyle Hanbeli mezhebi oldukça gelişmiştir. Bu mezhebin gelişmesi şu üç esasa dayanır:
1 — Mezhebin usûlü (dayandığı deliller),
2 — Fetvalar,
3 — Tahric.
Önce usûlü ele alalım:Hanbelî mezhebinin dayandığı usûlün çok zengin olduuğnu görüyorUz. Bunları yukarıda kısmen anlattık. Bu mezhebin gelişmesini sağlayan en büyük âmil, mezhebce hadîs, sünnet, sahâbî ve tabiîlerin fetvalarının geniş çapta ele alınması ve toplanmış olmasıdır. Daha sonra birçok fetvalar, bunların üzerine bina edilmiştir. Zira bunlar, müctehidler için bir kaynak teşkil etmiştir. Onlar, buna göre hüküm çıkarmışlar, kıyaslar yapmışlar ve yollarını tâyin etmişlerdir.
Sonra diğer deliller de çok verimli olmuştur. Özellikle masâlih ve zerâyi', ictihad için geniş bir kapı açmıştır. Bunun içindir ki Hanbelî mezhebinin fürû'u oldukça zenginleşmiştir. İstishâb babında da Hanbelî İmamları geniş çapta ictihadlar yapmışlardır. Bilhassa akid-lerle ilgili konularda en çok istishabdan istifade edilmiştir.
Fetvalara gelince; Hanbelîler' fetva verme (iftâ) şartlarını çok ağırlaştırmalardır. Buna

[550[115]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/430.

göre fetva verecek kimsenin Kitab, Sünnet ilimlerinde, sahâbî-ve tabiîlerin fetvalarına vukufda, mezhebin usûl ve fürû' ilminde çok kudretli olması gerekir. Ayrıca müftinin idrâk edici bir akıl ve halis bir niyet sahibi olması, insanların hallerini ya-kinen bilmesi gerekir lş;c bu şartlan kendisinde' toplayan kimse, doğru ve insanların haline uygun, aynı zamanda usûlden aynlmak-sızın fetva verebilir.
Hanbeli mezhebi fakihlerınden çoğunun mutlak müctehid olduğu iddia edilmiştir. İbni Kayyım eî-Cevziyye şöyle der: «Hanbelî fa-kîhlerinden bir kısmı Ahmed b. Hanbel'in derecesine ulaşamamışsa da, mutlak (müstakil) ictihad mertebesine çıkmıştır. Bir kısmı da, bu dereceye yükselememişıır.Adı geçen müellif, Hanbelî faKînleri hakkında yine şöyle der : «Bir kimse bunların hallerini, fetvalarını ve tercihlerini incelerse, söyledikleri her konuda İmamlarını taklit etmediklerini, onlara muhalefet bile ettiklerini görür. Bu durum inkâr edilemiyecek kadar açıktır. Gerçi onlar arasında bu şekilde davrananlar az veya çok olabilir.»
Fetva ve fer'i meselelerle uğraşan bilginlerin ilmi kudreti nisbe-tinde mezheb gelişmiş ve isabetli tahricler yapılmıştır.
Tahric yapan mezheb bilginlerine ve bunların mezhebi geliştirmedeki hizmetlerine gelince; bunlar, mezhebi esaslı bir şekilde tertip etmişler, fetva ve fer'î meseleler üzerindeki çalışmalarını bir düzene bağlamışlardır. Onlara göre fetva ve kaviller üç kısma ayrılır :
1 — Rivayetler: Bunlar, Âhmed b. Hanbel'e nisbet edilen şeyler olup hükümleri açıktır. Tahriç yapan mezheb bilginleri, bu rivayetleri esas olarak almışlar, kendi çalışmalarını bunların üzerine bina etmişler, birçok fer'î mes'eleleri ortaya koymuşlar ve tahriçler-de bulunmuşlardır.
2 — Tenbihler: Bunlar, açık ifadelerle Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilmeyen kaviller olup İmamın görüşünün ne olduğu, onun bir hükmü gösteren herhangi bir hadîsi söylemesi, bu hadîsin «Hasen» olduğunu açıklaması veya bir ifade ile o hadisi kuvvetlendirmesi gibi herhangi bir ibarenin işaret ettiği tenbih yoluyla anlaşılır. îşte bu tenbihler, mezhebde ayrı ayrı birer kavil (söz görüş) olarak benimsenmiş ve üzerine yeni mes'eleler bina edilmiş; bilginler de fıkhî istinbat kudretlerine ve sahâbî, tabiî ve diğerlerinden rivayet edilen fetvalar hakkındaki bilgilerine göre tahriclerde bulunmuş-lardır.
3 — Vecihler: Bunlar ne nass, ne tenbih, ne de işaret ile İmama ait kavillerdir. Bunlar, mezhebde müctehid olanlarla tahriç yapanların sözleridir. İtfa rütbesine ulaşan fakîhlerin bütün ictihadları mezhebe nisbet edilir ve mezheb'de bir vecih sayılır. îmanım bu konuda, ibare (ifade) veya işaretle bir görüşü vârid olmadığı halde, ba-zan bunlar ona nisbet edilir. En doğrusu, bunların mezhebe ait kaviller olması ve İmama nisbet edilmemesidir.
Bu bilginler, kıyasla ilgili mes'elelerde İmama muhalefeti caiz görmüşlerdir. Böylece înıama nisbet edilmese dahi mezhebde diğer bir kısım vecihler meydana gelmiştir.
Hanbelî mezhebindeki tahric ehlinin bu mezhebe hizmet hususunda büyük gayretleri olmuştur. Belki bu gayretlerin en büyüğü, mezhebin fer'i ve dağınık mes'eleleri için küllî kaideleri ortaya koymuş olmalarıdır. Onlar, muhtelif bölümlerde dağmık bir şekilde yer alan mes'eleleri ve çeşitli bablarda belirtilen birbirine yakın hükümleri tesbit etmişler, sonra bunları biraraya toplamışlar, hüküm ve illeti aynı olan mes'eleleri küllî kaidelere bağlamışlardır. Böyle bir gurup teşkil eden fıkhî konular, mes'eleleri biraraya toplayan kaidelerin doğmasını sağlamıştır.

Bu kaideler, mezhebin umumî hükümlerinin kavranılmasını kolaylaştırmış, fürû'u öğrenmek için bir kapı olmuş, mezhebin mantık ve yönelişleri hakkında açık örnekler vermiştir.
Bu kaidelerle ilgili çeşitli kitaplar telif edilmiştir. Misâl olarak Necmeddin et-Tûfî (öl. 717 H.)'nin «el-Kavâid es-Bûğrâ»sını, İbni Receb[551[116]] (Tin «el-Kavâid el-Kübrâ»smı ve Îbnuh'l-Lahham diye bilmen Alâuddîn b. Muhammed b. Abbas (öl. 803 H.)'in «el-Kavâid»ini zikredebiliriz.[552[117]]

Mezhebin Yayılışı

Hanbeli mezhebi'nin fakîhleri çok güçlü olduğu halde bu mezheb; fakihlerin bu güçleri, istinbat imkânları ve ehline geniş ictihad hürriyeti tanımaları ile mütenasip bir şekilde yayılmamıştır. Halktan bu mezhebe bağlı olanlar azınlıkta kalmışlardır. Hatta hiçbir İslâm ülkesinde çoğunluğu teşkil edememişlerdir. Fakat Saud[553[118]] ailesi Hicaz bölgesine hâkim olduktan sonra Arabistan yarımadasında Hanbeli mezhebi oldukça kuvvetlenmiştir.
Hanbelî mezhebi'nin böyle az yayılışının sebebi ne olabilir? Bu soruya cevap vermek için mezheb'in yayılışını yavaşlatan şu birkaç sebebi açıklamak gerekir:
1 — Hanbeli mezhebi ortaya çıktığı zaman, kendisinden önce teşekkül eden üç mezheb, İslâm ülkelerindeki büyük şehirlerde yayılmış bulunuyordu. Meselâ; Irak'da Hanefî mezhebi, Mısır'da Şafiî ve Mâliki mezhebi, Endülüs ve Mağrib'de yine Mâliki mezhebi hâkim durumda idi.
2 — Kadılardan Hanbeli mezhebine mensup olanlar yoktu. Halbuki kadılar, bağlı oldukları mezhebi yayıyorlardı. Meselâ, Ebû Yûsuf ve ondan sonra Muhammed b. el-Hasen, Irak mezhebini ve bilhassa Ebû Hanîfe'nin görüşlerini neşretmişlerdir. Mağrib'de Esed b. el-Furât [554[119]] Mâlikî mezhebini neşretmiştir. Ayrıca Endülüs Emevî Devleti de Mâlikî mezhebini neşretmekte büyük bir âmil olmuştur. Hanbeli mezhebi, son zamanlarda böyle bir imkâna, ancak Arabistan yarımadasında kavuşmuştur.
3 — Hanbelîler çok şiddetli ve mutaassıb idiler. Başkalarıyla olan birçok ihtilâflarında hüccet ve delile değil, daha çok fiile başvuruyorlardı. Kuvvetleri arttıkça «Emri bi'1-ma'ruf ve nehyî nail-münker» Cîyiliği emr, kötülüğü yasak etme) adına insanlara baskı yapıyorlardı. Bu konuda, İbnu'l-Esîr'in «el-KâmiMnde yazmış olduğu şu satırları okumak kâfidir:
«323 H. yılında Hanbeliler işi büyütmüştü. Kuvvetleri artmıştı. Evlere ve halka hücum ediyorlardı. Buldukları içkileri döküyorlar, şarkıcıları dövüyorlar ve çalgı âletlerini kırıyorlardı. Alım-satım işlerine karışıyorlar,; erkeklerin kadın ve çocuklarla birlikte gitmesine mâni oluyorlardı. Gidenleri gördüklerinde: yanınızdaki kimdir? diye soruyorlardı. Kim olduğunu haber vermeyenleri dövüyorlar, emniyet müdürüne (Sahibu'ş-Şurta'ya) götürüyorlar ve bu fahişedir, diye onun aleyhinde şahitlik ediyorlardı. Böylece Bağdad'ı birbirine katıyorlardı...»
Hanbelîlerin bu gibi davranışları yüzünden, insanlar bu mez-hebden ürkmüşlerdir. Dolayısıyla Hanbelî mezhebi, fazla bir mensup bulamamıştır.

[551[116]] Adı, Abdurrahman b. Âhmed'dîr (Öl. 795 H.). Çeviren.
[552[117]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/430-433.
[553[118]] Bu isim, Türkçemizde «Suud» şeklinde söylenmektedir. Çeviren.
[554[119]] Esed b. el-Furât, bir ara Hanefi mezhebini benimsemiş ve Mağrib'de bu mezhebi yaymaya çalışmıştır. Çeviren.

İşleri hikmet ve tedbiri ile yürüten, Yüce Allah'dır.555[120]

DÂVÛD EZ-ZÂHİRÎ VE MEZHEBİ556[1]

Zahirî Mezhebi

Bu bölümde Zahirî Mezhebini anlatacağız. Bu mezhebe' göre fıkhı kaynaklar sadece nass'lardir. Şeriatın hiç bir hükmü re'y ile açıklanmaz. Bu mezhebe bağlı olanlar, bütün çeşitleriyle re'y'i tanımazlar. Kıyas, istihsan, masâlih-i mürsele ve zerâyi'i delil olarak kabul etmezler. Sadece nass'lan delil sayarlar. Nasss bulunmadığı zaman istisbahın hükmünü esas kabul ederler. îstishabın hükmü de : «Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.»557[2] âyet-i kerimesiyle sabit olan ibahat-ı asliyyedir.
Bu mezheb mensupları, kabul ettikleri birçok hükümlerde diğer fakihlere muhalefette bulunmuşlardır. Meselâ; bütün fakihlere göre ölüm döşeğindeki hastasının tasarrufları, vârislerin terekedeki hakkına taallûk ettiği için, bazı kayıtlara tâbidir. Sözgelimi, malını vârislerinden birine hibe etmek gibi bir tasarrufla bazı vârislerini kayırma endişesine kapılacağından onun bu hibesi vasiyet hükmünü alır. Çünkü malının tamamını veya çoğunu vârislerinden birine hibe etmekle onun öteki vârislerini-mirastan mahrum bırakmak istemiş olmasından endişe edilmektedir. Fakat zahirilere göre böyle bir hastanın tasarrufları, aynı sağlam insanların tasarrufları gibidir. Dölayısiyle böyle bir hasta bütün malını hibe etse hiç bir kimsenin itiraz hakkı yoktur. Zira ölüm döşeğindeki hastanın tasarruflarını kayıt altına alan esas, seddu'z-zerâyi'a dayanan re'ydir. Halbuki zahirîler re'y'in hiç bir çeşidini tanımamaktadırlar. Zahirîler re'y'i terkedip nass'lara sarılacağız derken son derecede tuhaf hükümler ileri sürmüşlerdir. Meselâ; insanın idrarı ile suyun pis olacağına hükmetmişlerdir. Çünkü bu konuda hadis-i şerif vardır. Öte yandan domUzun idranyla suyun pis olmayacağına hükmetmişlerdir. Zira bu konuda bir nass yoktur. Onlara: hayvanın idrarı etine bağlıdır, domUzun eti ise pistir, denilse, onlar; bu bir reydir, îslâ-mın hükümlerinde re'y'in bir yeri yoktur, derler.558[3]

Dâvûd Ez-Zâhtrî (202-270 H.)

Asıl adı Dâvûd b. Halef el-îsbahani'dir.559[4] Hicrîüçüncü yüzyılın başlarında doğmuş ve 270 yılında ölmüştür. Fıkıf tahsilini Şafiî'nin talebelerinden yapmış ve onun yanından ayrılmayan bir çok arkadaşıyla görüşmüştür. O, İmam Şafii'ye son derecede hayranlık duyardı. Hattâ Şafiî'nin faziletlerini anlatan bir de eser yazmıştır.
Dâvûd, Şafiî'nin fıkhını tahsil ederken hadisle de meşgul olmuştur. Çağının birçok muhaddislerinden hadîs dinlemiş ve onlardan rivayetler yapmıştır. Memleketi oldn

555[120] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/433-434.
556[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/435.
557[2] Bakara, 29.
558[3] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/437-438.
559[4] Zâhiri mezhebini İlk olarak ortaya attığı İçin kısaca «Davud ez-Zahiri» diye anılmaktadır. Çeviren.

Bağdad'ta oturan muhaddisleri dinlediği gibi, Bağdad'ta bulunmayan muhaddislerden de hadis dinlemek için seyahatler etmiştir. Meselâ; Nisabur'a gitmiş, oradaki muhaddisleri dinlemiştir. Rivayet ettiği hadisleri kitaplarında toplamıştır. Davud'un kitapları hadislerle doludur. Zahirî fıkhını ortaya attığı zaman rivayet etmiş olduğu hadîslerden geniş ölçüde faydalanmıştır.
Lâkin Dâvûd, tahsil etmiş olduğu Şafiî fıkhından Zahirî fıkhına nasıl geçmiştir? Buna şöyle cevap verilebilir: Davud'un nass'ları esas kabul edişi, bunlara büyük bir önem veren Şafiî fıkhının tesirinde kalışı ve çağındaki hadis rivayetinin çok oluşu, onu yalnız nass'lara yöneltmiştir. Çünkü İmam Şafiî, şeriatı daima nass'lara dayanarak tefsir ederdi. Dolayısıyla şeriatın kaynaklarım nass'lardan ve nass'lara hamledilen kıyastan ibaret sayardı. Şâfiîye göre içtihad, ya bir nassa dayanmalı, yahut da mevcut bir nass üzerine hamledilmelidir.
îşte Dâvûd ez-Zâhirî, bu düşünceyi daraltarak Şafiî'den Uzaklaşmış ve şeriatı yalnız nass'lardan ibaret saymıştır. Ona göre, şeriatta re'y'in bir yeri bulunmadığı gibi, îslâmî ilimler de ancak nass'larla olur. Dâvûd ez-Zâhiri, kıyası da iptal etmiştir. Kendisine: kıyası nasıl iptal edersin? Halbuki Şafiî k)yas'ı kabul etmektedir, denildiğinde; «Şafii'nin istihsanı iptal etmek için kullandığı delilleri aldım; bir de gördüm ki bu deliller, kıyası da iptal etmektedir» demiştir.
Şeriatın zahirine uyulmasını ve sebepleri âraştırılmaksızın nass'-ların zahirine göre hüküm verilmesini ilk olarak Davud'un ileri sürdüğünde âlimler ittifak etmişlerdir. Bunun içindir ki Hatîb Bağdadî, Dâvûd ez-Zâhiri'nin haltercemesini anlatırken şöyle der: «Zahiri mezhebini ilk olarak benimseyen, hükümlerde kavli olarak kıyası tanımadığı halde,- «delil» adım vererek, fiilen kıyasa başvurmak zorunda kalan O'dur.»[560[5]]
Bağdadî'nin zikrettiği «delil». Zahirîlere göre sarih nass'lara dayanan fıkhî istidlal esaslarmdandır, kıyas çeşitlerinden değildir. Delilin birkaç önerme (kaziye) leri vardır. Şöyle ki: İki öncülü (mukaddimeyi) ihtiva eden bir nass zikredilir ve netice açıklanmaz. Meselâ; «Her sarhoşluk veren şey şarap (hamr) dır ve her şarap haramdır.» Buradan *Her sarhoşluk veren şey haramdır neticesi çıkmaktadır, Fakat bu neticeyi nass açıkça ifade etmemektedir. Bu bir kıyas sayılır mı? Hayır; bu, lâfzın delâletidir veya mantıkçıların deyişiyle «Kıyas-ı izmari (kiyas-ı matvi dürülgen kıyas) dır.»
Zahirîlerin, «delil» adını verdikleri istidlal usullerine diğer bir misal olmak üzere şart fiilini tamim edişlerini söyleyebiliriz. Meselâ; «... vazgeçerlerse geçmiş olan (günah) lan yarlıganacaktır...»[561[6]] âyetindeki şart fiilini umumîleştirirler. Bu nass, kâfirler hakkında vârid olmuştur. Fakat lafzından anlaşılan mânâ, isyan halinde bulunan ve bu isyana son verip tevbe eden herkesin Allah'ın mağfiretine dahil olduğunu gösterir. Buradaki tamim, nass'm zahirinden ileri gelmektedir. Kıyas yoluyla değildir...
Allah, Dâvûd b. Ali'ye zengin bir hadis ilmi vermiştir. Onun kitapları hadisle doludur. Zira yukarıda söylediğimiz gibi, onun fıkhı hadislere dayanmaktadır. Fakat zahiri mezhebini ortaya attığı ve : elimizdeki Kur'an-ı Kerîm mahluktur, dediği için ondan çok az hadîs rivayet edilmiştir. O çağdaki âlimler, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu söyleyenleri bid'atçılıkla itham ediyorlar ve bid'atçıdan hadis rivayetini caiz görmüyorlardı. Bununla beraber Dâvüd'dan az miktarda hadis rivayet edilmiştir. Hatib

[560[5]] Tarîha Bağdad, c. VIII, s. 374.
[561[6]] Enfâl Sûresi, 38.

Bağdadî şöyle der: «Dâvûd'dan oğlu Muhammed, Zekeriyyâ b. Yahya es-Sâci, Yusuf b. Ykub b. Mihran ed-Davûdi ve Abbas b. Ahmed el-Müzekkir hadis rivayet etmiştir.»562[7]
Öyle anlaşılıyor ki Dâvüd'dan hadis rivayet edenler, onun mezhebine giren ve fıkhını benimseyenlerdir. Fakat, umumî olarak, fa-kih ve muhaddisler ondan hadis rivayet etmekten çekinmişlerdir. Bilhassa Dâvûd, Kur'an, fıkhî istidlal ve bazı fıkıh mes'eleleri hakkındaki görüşlerini ilân ettikten sonra âlimler ondan nefret etmişlerdir. Meselâ; Davud'a göre cünüp veya abdestsiz kimse Mushafa dokunabilir. îşte bu gibi görüşlere sahip olan Dâvüd'dan büyük muhaddisler nefret etmişler ve ondan hadis rivayet etmemişlerdir.
Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmek istemiş, fakat Ahmed b. Hanbeî onunla görüşmekten kaçınmıştır. Çok zeki bir kimse olan Dâvûd, Ahmed, b. Hanbel'le görüşmek için bir çare aramış, bu maksatla Bağdad'ta görüşlerini açıklamaktan kaçınmış ve onları Nisabur'da ilân etmiştir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel, ona kendisiyle görüşme imkânı vermemiştir. Bunun üzerine Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih'e başvurmuştur. Salih babasıyla konuşmuş ve müsaade istemiştir. Babasına; bir adam, size gelmek için benden ricada bulundu, demiş, babası da; adı nedir? diye sormuş, o da; Dâvûd'dur, diye cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel; O, İsbahanlı mıdır? demiş, Salih de, babasının görüşmekten kaçınmaması için onu tam olarak tanıtmak istememiştir. Fakat Ahmed b. Hanbel, böyle muhalif fikirli bir kimseyi kabul etmek hususunda çok titizlik göstermiş, bu şahsın Dâvûd b. Ali b. Halef olduğunu öğ-' reninceye kadar durumu tetkik etmiş ve oğluna; «Muhammed b. Yahya bana bu adamın; Kur'an mahluktur, diye iddia ettiğini yazdı. O, bana asla yaklaşmasın!» demiştir. Salih de; «Kendisi, böyle bir iddiada bulunduuğnu inkâr ediyor.» diye cevap vermiştir. Fakat İmam Ahmed b. Hanbel, hakîkatta onun durumunu gizlemekten ibaret olan bu inkârının sebebini anlamıştır. Zâten, kendisine Muhammed b. Yahya da: «Onu iyi öğren ve izin verme» demişti.563[8]
Kısaca Davud'un görüşlerine işaret ettik..Bunları İbni Hazm'den bahsederken genişçe açıklıyacağız. Dâvûd, Zahirî fıkhını büyük bir kitap halinde yazmıştır. Onun bu eseri, Sünnet fıkhı ve Sahâbîlerin rivayetleri hakkında en büyük islâm kaynaklarından biri sayılır. Aynı zamanda Dâvûd, zahiri usûl-i fıkhını da müstakil bir kitap halinde tedvin etmiştir.
Çağdaşlarının kendisinden nefret etmelerine rağmen, Dâvûd ez-Zâhiri'nin, şahsiyetini yücelten bir takım sıfatlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. O, güzel, açık ve kuvvetli bir anlatışa sahipti. Hazırcevaplı, delil getirme bakımından güçlü ve sürat-i intikal sahibi idi. Çağdaşı Ebu Zur'a, Dâvûd hakkında şöyle der: «Eğer o, ilim sahiplerinin yetindiği şeyle iktifa etseydi, sanırım ki bid'ât ehlini, sahip olduğu beyan ve delilleriyle ezerdi. Fakat o, ileri gitti.»564[9] Dâvûd, hak bildiği şey uğrunda cesaretle hareket ederdi. Onu söylemekten çekinmez ve kimsenin kınamasından korkmazdı. Ancak re'y'mi açıklaması, ilim tahsiline mâni olacaksa ilimin hatırı için susardı; Ahmed b. Hanbel'le görüşmek için yaptığı teşebbüs hikâyesinde gördüğümüz gibi. Çağdaşı el-Müstâlî şöyle der: «Dâvûd b. Ali el-İsbahânfnin, İshak b. Râhuye'yi reddedişini dinledim. Dâvûd'dan önce de sonra da hiçbir kimsenin îshak'ı reddettiğini görmedim.

562[7] Tarihu Bağdad, c. VIII, s. 370.
563[8] İbni Subkî, Tabakâtu'ş-Şâfiyye, c. II, s. 43.
564[9] Tarîhu Bağdad, c VIII, s. 373.

Çünkü herkes, onun heybetinden buna cesaret edemezdi.»565[10]
Dâvûd, böyle cüretli görüşlere sahip olmakla beraber, aynı zamanda ibadet ehli, zühd ve takva sahibi idi. Maişet bakımından pek az bir şeyle iktifa ederdi. Bununla birlikte çok muttaki olduğu için hediye de kabul etmezdi. Devlet adamlarından birisi ona halini düzeltmesi için bin dirhem göndermişti. Dâvûd, bunu uşağıyla geri çevirmiş ve şöyle demiştir: «Seni gönderen kimseye söyle: O, beni hangi gözle görmüş ve nasıl bir ihtiyaç içinde olduğunu duyup bunu seninle bana göndermiş, merak ediyorum doğrusu!»
Dâvûd; zühd, takva ve ibadet ehli oluşunun yanında büyük bir tevazu' ve insanlara yardım etme duygusuna sahipti. O, ilmi ve ibadetiyle kendisini hiç kimseden üstün görmezdi. Bazı zâhidler vardır ki, ibadet ve takvalarını, insanlara tahakküm etmek ve üstünlük satmak için bir vâsıta yaparlar. Hattâ bunların bazısını o derecede gurur kaplamıştır ki bu, onların bütün ibadetlerinin faziletini yok etmiştir. Bazan da kibir ve gurur, ibadet ve tevâzû kisvesine bürünür. Dâvûd, bu türlü insanlardan değildi. Bir çağdaşı onu şöyle anlatır.«Dâvûd b. Ali'yi namaz kılarken gördüm, ben hiç bir müslümanın böyle güzel tevâzû sahibi olduuğnu ve bu bakımdan Dâvûd'a benzediğini görmedim.»566[11]

Mezhebinin Yayılışı

Dâvûd, istinbat hakkındaki mezhebini yaymaya kendisi başlamıştır. İçinde yaşadığı çağda rivayet ve sünnetin hem çok hem de revaçta oluşu, onu düşüncesinde destekliyordu. Mezhebi biraz yer tutunca, bir kısmı onu desteklemişse de muarızları daha çoktu. Dâvûd, münazara meclisleri tertipleyerek kendi fikrini yaymaya, sadece Kitab ve Sünnete uyulmasına çalışmıştır. O, icmâ'ı kabul eder ve görüşlerini ona dayandırırdı. Bu konuda şöyle bir rivayet vardır: «Hicri üçüncü yüzyılda Hanefî mezhebi'nin üstadı olan Ebû Said el-Berzaî, Davud'un yanına gelmiş ve ona, ümmü'l-veled olan cariyelerin567[12] satılıp satılırı ıyac ağı m sormuş, Dâvûd da; satılmaları caizdir, çünkü biz, bu cariyelerin hâmile olmadan önce satılabilecekleri üzerinde icmâ' ettik, bu icmâ'dan ancak benzeri bir icmâ' olursa vazgeçebiliriz, demiştir. Buna el-Berzaî şu cevabı vermiştir: Biz de ümmü'l-veled'in hâmile kaldıktan sonra satılmayacağı üzerinde icmâ' ettik, bu icmâ'dan ayrılmamamız gerekir. Bundan, ancak benzeri bir icma' olursa vazgeçebiliriz.»568[13]
Bu mezhebe karşı gösterilen şiddetli muhalefetin sebeplerinden biri de şudur: «Davud ez-Zâhirî, taklidi kesin olarak menetmiştir.' Ona göre halktan' olanlar dahi kimseyi taklit yapamazlar, ictihad yapmaları gerekir. îçtihad yapamazlarsa başkalarına sorarlar. Fakat onların sözlerini, Kitab, Sünnet veya Icmâ'a dayanarak bir delil getirmezlerse kabul etmezler ve meseleyi sormak üzere başka birisine giderler.
Bu görüş, ne derecede yerinde olursa olsun iyi netice vermez. Çünkü Kitab ve Sünnet'i doğru dürüst anlamayanları ictihad yapmaya teşvik etmektedir. Nass'lann zahirlerine sarılan kimseler, tıpkı nass'larm zahirlerine bağlanıp kalan ve kâfir olmayan haricîlere benzerler.

565[10] Aynı eser, s. 370.
566[11] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/439-442.
567[12] Ümmü'l-veled, efendisinden hâmile olarak çocuk doğurmuş bulunan cariyeye denir. Bu türlü cariyeler alınıp satılmaz, efendilerinin ölümü ile hür sayılırlar. Çeviren.
568[13] Bak. Merhum İmam Zahid el-Kevserî Mukaddimetü'n-Nubez fî Usûlil-Fıkhi'z-Zâhiri, Kahire 1940, s. 4. Emin el-Hanci tabı.

Birçoklarının karşı koymasına rağmen Zahirî mezhebi yayılma imkânı bulmuştur. Fakat fakihlerin bazısı, Zahirilerin muhalefeti ima'ı bozmaz, ekserisi de, Zahirilerin kıyasın dışındaki muhalefeti icma'ı bozar, demiştir.
Bu mezhebin yayılmasını sağlayan iki âmil vardır:
l —Dâvûd ez-Zâhirî'nin telif ettiği kitaplar tamamen sünnet ve hadislerden ibaret idi. O, kitaplarında kendi mezhebini isbat için ileri sürdüğü delilleri de toplamıştır. Ayrıca bu kitaplarında o, karşılaştığı fer'î fıkıh mes'eleleri hakkındaki görüşlerini ileri sürmekte, bu mes'elelerin hükümlerini nass'lara göre açıklamakta ve aynı zamanda her müslüman'ın karşılaştığı olaylarla ilgili hükümler muvacehesinde ihtiyaç duyduğu nass'Iarın şümulünü belirtmektedir. Bu kitaplar, kendiliğinden yok olup gitmesi kabil olmayan canlı eserlerdir. Bunlar, mevcudiyetleriyle yazarının mezhebini yaymakta olup ölmez fikir mahsulleridir.
2 — Davud'un talebeleri, hocalarının kitaplarındaki görüşlerini yaymaya ve bu kitapların meydana getirdiği ilmî atmosferi genişletmeye çalışmışlardır. Onun mezhebini ve kitaplarını yayan en seçkin talebesi, oğlu Ebû Bekr Muhammedi'dir. Bu, babasının miras bırakmış olduğu zengin sünnet ilmini korumuş, yaymış ve insanları bunlara uymaya davet etmiştir. Fıkhı görüş ve mezheb çerçevesinde kalan ictihadlarm çoğaldığı bir devirde Zahirîlerin sünnet'in mevkiini yüceltişleri, insanları bu mezhebe doğru çekiyordu.
İşte bu iki âmil sayesinde Zahiri mezhebi, Hicrî üç ve dördüncü yüzyıllarda yayılmıştır. Hattâ Ahsenu't-Takâsîm» müellifi[569[14]], şarkta Hicrî dördüncü yüzyılda Zahirî mezhebinin dördüncü mezheb olduğunu yazar. Bu mezheblerin üçü; Hanefi, Şafii ve Mâliki mezheb-leri, dördüncüsü de Zahirî mezhebi idi. Hemen hemen şarkta Zahirî mezhebi, dördüncü Hicrî yüzyılda sünnet İmamı olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in mezhebinden daha çok yayılmış ve mensup bulmuştur. Fakat, Hicrî beşinci yüzyılda Kadı Ebu Yal'â, Han--belî mezhebini kuvvetlendirmiştir. Bu sayede Hanbelî mezhebi Zahirî mezhebini sindirmiş ve onun yerini tutmuştur.
Bu sırada, Doğu îslâm memleketlerinde büyük bir otoriteye sahip olan Zahirî mezhebine mensup bulunanlar arasında büyük bilginler yetişmiştir. Bu bilginler, furü' hakkında ileri sürdükleri Kitab, Sünnet ve Sahâbîlerin icmâ'ma dayanan hükümlerle fıkhî düşünceyi geliştirmişlerdir.[570[15]]

Endülüs'de Zâhîrî Mezhebi

Zahirî mezhebi, Doğu İslâm memleketlerinde söndüğü sıralarda Endülüs'de gittikçe kuvvetleniyordu. Şüphesiz bu, Endülüs'teki mensuplarının çokluğu ile değil, kuvvetli tefekküre sahib bir âlimin ortaya çıkışı ile oluyordu. Allah, bu âlime tasvir kabiliyeti olan bir kalem, kuvvetli ve keskin bir dil ihsan etmiştir. îşte bu âlim İbni Hazm el-Endelüsi'dir. İbni Hazm, Zahirî mezhebinin, Kadı Ebu Ya'lâ vasıtasıyla Hanbelî mezhebi tarafından sıkıştırıldığı bir sırada ortaya çıkmış. Zahirî mezhebini şiddetle savunarak yaymaya çalışmış ve bu mezheb uğrunda göz kırpmadan mücadele etmiştir.-Bu her iki fakih de aynı çağda yaşıyorlardı. Bunlardan Ebu Ya'lâ 458, İbni Hazm de 456 H. yılında ölmüştür.
Fakat Zahirî mezhebi, Doğu İslâm ülkelerinden Batı İslâm ülkelerine nasıl gelmiş ve

569[14] Şemsuddin Ebu Abdîllah Mnhammed b. Ahmed el-Makdisî. Çeviren.
570[15] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/443-444.

Endülüs'e hangi yolla girmiştir? Mağrib ve Endülüs'de geniş bir yayılma sabası bulunmamakla beraber, Zahiri mezhebinin tohumları bu iki ülkede filizleniyordu. Hattâ Dâvûd ez-Zâhirî'nin hayatta olduğu günlerde bu mezhebin metodu buralara gelmişti. Çünkü Hicri üçüncü yüzyılda Kurtuba âlimlerinden seçkin bir topluluk, Doğu İslâm memleketlerine gelmiş, buraların ilim ve feyzinden istifade etmiştir. Bunlardan bazısı Ahmed b. Hanbel ve çağdaşı Dâvûd b. Ali b. Halef gibi şahsiyetlerle görüşmüştür. Bunlar arasında devlet katında büyük mevki' sahipleri de vardı.
îşte bu bilginler, şarktan getirdikleri sünnet ve rivayet ilmini Endülüs'de yaymışlardır. Aynı zamanda bunlar Şarkın mezheplerini de birlikte götürmüşlerdir. Dolayısıyla Endülüs'de de Zahiri mezhebini yaymak isteyenler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Kadı ve Endülüs Hatibi Munzir b. Said el-Ballûti (öl. 355 H.) gelir. Belki .de bu ülkede Zahiri mezhebi Hanefî, Şafii ve Hanbelî mezheblerinden daha geniş adımlarla ilerliyordu. Çünkü bu mezhebi yayan bilginler vardı. Bunlar arasında îbni Hazm'in Zahirî mezhebini öğrendiği bir bilgin vardı ki adı, Mes'ud b. Süleyman b. Müflit Ebi'l-Hıyar (öl. 426 H.) dir.
İbni Hazm el-Endülüsî'nin istinatgahı İşte bu hocası Mesud'dur. îbni Hazm, onu daima hür fikirli ve hiçbir mezhebe bağlı olmayan bir üstadı olarak anardı. Adı geçen Mes'ud b. Süleyman, esasen hiçbir mezhebin taklidini doğru görmezdi. Dâvûd ez-Zâhirî'nin metoduna sahipti. İstidlal konusunda Zahirîlerin yolundan giderdi. O, mütevâzî idi. îlmi, nerede ve kimde bulursa bulsun, öğrenmek isterdi. Âlimin beşikten mezara kadar ilim tahsil etmesi gerektiğine inanırdı. İşte bu zat, Endülüs içlerinde, dar bir çerçeve dahilinde de olsa, Zahirî mezhebini yaymaya başlamıştır. .
Davud'un fer'î fıkıh mes'eleleri üzerinde yazmış olduğu kitaplar, tamamen hadis ve sünnetlerden ibaret idi. Kendisinden sonra öyle dahî bir fakih geldi ki o, bu mezhebi delillere dayanarak müdafaa etti ve adını ebedüeştirdi. Bu fakih, bazan Davud'a muhalefet, bazan da muvafakat etmiştir. Fakat her iki halde de onun metodunu desteklemiştir. Davud'un eserleri kaybolduktan sonra onun mezhebini yeniden canlandıran bu ikinci İmam, îbni Hazm'dir.[571[16]]

İBNİ HAZM VE ZAHİRÎ MEZHEBİ[572[1]]

İbni Hazm (384 — 456 H.)

Asıl adı Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm b. Galib b. Salih b. Ebî Süfyan b. Yezid olup künyesi Ebu Muhammed'dir. O, eserlerinde kendisinden bu künye ile bahseder. Kısaca İbni Hazm denmekle meşhurdur. Babası Ahmed[573[2]] Endülüs Emevî Devletinde

571[16] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/445-446.
572[1] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/447.
573[2] Tam adı Ebu Amr Ahmed b. Hazm'dir (öl. 402 H.). Alim, edip, âdil ve iyi bir idareci olan bu zat bir kaç defa vezirlik mevkiine yükselmiştir.

mühim mevkii olan bir aileye mensuptur, İbni Hazm, kendisinin tran asıllı bir aileye mensup olduuğnu, îran menşeli olan dip dedesinin, Muaviye'nin kardeşi Yezid b. Ebi Süfyan'm azatlısı bulunduğunu söyler. Buna göre o, velâ' (azatlı olma) yönünden Kureyşli, milliyet yönünden de İranlıdır. îbni Hazm, bu velâ' sebebiyle Emevîlere fazla bağlılık gösterir, onları sevmeyenleri sevmez ve dostlarına karşı dostluk gösterirdi. Bu, İbni Hazm'in en bariz sıfatı olan vefakârlığından ileri geliyordu.
Îbni Hazm, nesebine dil Uzatanlara asla hak vermez. Ebu Mervan b. Hayyan, İbni Hazm'in soyca îranlı oluşunu inkâr etmiş ve tam olarak soyunun belli olmadığını söylemiştir. Ona göre bu ailenin durumunu yükselten îbni Hazm'in babası Ahmed'dir. Fakat biz, İbni Hazm'in kendi nesebi hakkında verdiği bilgiyi yalan sayamayız. Çünkü o, kendi soyunu herkesten daha iyi bilir. Ailesi, Emevî hanedanına hizmete devam etmiş, Emevîler Endülüs'e geçip bir devlet kurdukları zaman bu aile de onlarla birlikte buraya gelmiştir.
İbni Hazm'in dip dedesi, Yezid b. Ebî Süfyan ile velâakdettiğine göre, onun ailesi çok eski tarihlerde îslâm Dinini kabul etmiştir. İbni Hazm'in Hristiyan bir aileye mensup olduğuna ve ailesinin yalan bir tarihte müslümanliğı kabul ettiğine ve Leble'nin Arap olmayan unsurlarından olduğuna dair îbni Hayyan'ın ileri sürdüğü iddia önemsizdir.[574[3]]

Doğumu Ve Gençlîğî

Araştırıcı, hiçbir ilim adamının kendi doğum tarihini kesin olarak belirttiğini göremez. Fakat îbni Hazm, kendisinin doğum tarihini yalnız günü, ayı ve yılı ile değil, tam saati saatına tesbit etmiştir. Îbni Hazm kendisi, Kadı Şâid'e[575[4]] 384 H. yılı Ramazan ayının son günü, şafak söktükten sonra ve güneş doğmadan önce dünyaya geldiğini yazmıştır. Bu, mensup olduğu ailenin çocuklarımn doğumuna çok önem verdiğini gösterir. Elbette bu da fikrî bir terakkinin eseridir.
İbni Hazm, o çağda hem Avrupa'nın ilim merkezi olan, hem de bağrında ilim, marifet, ümran ve medeniyyet hazinelerini taşıyan ve islâm'ın medeniyyet merkezlerinden biri bulunon Kurtuba'nın doğu kesiminde dünyaya gelmiştir.
İbni Hazm, devlet katında büyük mevkii olan zengin bir aile muhitinde büyümüştür. Fakat o, mevki' ve mal peşinde koşmamak ve ilim tahsil etmekle yükselmiştir, ilmi, bizzat ilim olduğu için tahsil etmiştir. Rivayet edildiğine göre îbni Hazm el-Muvatta'ı şerheden el-Bâcî[576[5]] ile bir münazarada bulunmuştur. «Nefhu't-Tib»'de bu münazara şöyle anlatılır:-
el-Bâcî;
— «Benim ilim tahsilindeki himmetim senden daha büyüktür. Çünkü sen, ilmi altından yapılmış lâmba ışığında ve her türlü imkânlar içerisinde tahsil ettin. Ben ise onu, çarşıdaki kandilin ışığı altında tahsil ettim.» dedi.
İbni Hazm de;
— «Bu söz senin lehine değil aleyhinedir. Çünkü sen ilmi, halini benim halime çevirmek için tahsil etmişsin. Ben ise onu, bildiğin ve söylediğin şartlar içerisinde tahsil ettim. Onunla sadece dünya ve ahrette ilmî bir yüceliğe erişmek istedim»

574[3] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/449.
575[4] Bu zat, Kadı Sâid b. Ahmed el-Ceyyânî el-Endelüsî (ÖL 426 H.) dir.
576[5] Tam adı, Ebul-Velîd Süleyman b. Halef b. Esed el-Bâcî'dir. Bu zat, takriben 480 H. yılında ölmüştür. Çeviren.

dedi.577[6]

İbni Hazm, İşte böyle yüksek ve zengin bir ailede doğup büyümüştür. O, önce Kur'an-ı Kerîni'i hıfzetmiştir. Kendisi, Kur'an'ı evlerinde hıfzettiğini ve O'nu kendisine kadın yakınlarıyla cariyelerin hıfzettirdiğini söyler.578[7]

Bu kadınlar, îbni Hazine okuyup yazmayı ve güzel yazı (Hat) sanatını öğrettikleri gibi, onun yalnız eğitim ve öğretimiyle uğraş- mamışlar, aynı zamand ı onu çucukluk ve gençlik çağının şiddetli fitnelerinden korumak çin çok titizlik göstermişlerdir. Kendisi bu hususta şöyle der:

Ben, çocukluk ateşi ile gençlik.şirretinin alevlendiği,, delikanlılık çağının insanı" aldattığı sırada kadın ve erkek gözcülerin yanında kapalı idim. Nefsine hâkim olup aklım yetince Ebu'l-Hasan b. Ali el-Fasi'nin yanıncia kaldım. Bu zat, dünyaya karşı zühd sahibi olma ve ahiret için çalışma, takva ve sağlam bir ibadet bakımından kendisinden öncekilerden âlim, âmil ve akıllı idi. Onun özürlü olduğunu zannederdim. Çünkü o, hiç evlenmemişti. îlim, amel, dindarlık ve takva bakımından onun bir benzerini görmedim. Allah, benî ondan çok faydalandırdı. Ben, kötülüğün ne demek olduğnu, günah işlemenin fenalığını ondan öğrendim. Ebu'l-Hasan — Allah, ona rahmet eylesin— hak yolunda 579[8]ölmüştür.580[9]

Refahtan Sıkıntıya Doğru

İbni Hazm, câriye ve kadınların eğitimi, erkek ve âlimlerin öğretimi ile yetişmiştir. Öncekiler onun duygularını kontrol etmişler, ona Kur'an, hadis ve ince zevki Öğretmişlerdir, Sonrakiler de fikri, kalbi ve ruhu ile onu âhiret işlerine sevketmişîerdir. İbni Hazm'in hayatı mesut bir hayat idi, çetin değildi. Yani o, huzurlu ve refahlı bir hayata sahipti. İbni Hazm'in bu hayatı böyle devam etseydi, belki o,-güçsüz ve önemsiz bir şahsiyet olurdu. Çünkü refahlı bir hayat, ahlâkî yönden gevşeklik meydana getirir ve kişileri arıklaştırır.

Allah Teâlâ, İbni Hazm'in muhaliflerini şiddetli müdafaası ile kayaya çarpılmış yüzler gibi şaşkına çeviren bir şahsiyet ve karakter olarak ortaya çıkmasını takdir etmiştir. Allah, onu saadet-ve refah ile imtihan ettiği gibi maddî sıkıntı ile de imtihan etmiştir, îbni Hazm, onbeş yaşında iken ailesinde büyük bir sıkıntı belirmiş ve içinde bulunduğu refah, sefalete çevrilmiştir. Bundan sonradır ki ailesi ıztırap kadehini tatmıştır. Çünkü, babası Endülüs Emevî hanedanı vezirlerinden idi. Hişam el-Müeyyed (öl. 403 H.) tahta geçtiği zaman çocuktu.581[10] Birçok şiddetli karışıklıklar çıkmıştı. Bu sırada Endülüs Emevî Halifesi, mânâsız bir isimden ibaret olmuştu. Bundan sonra Emevî hanedanı mensupları arasında şiddetli taht kavgaları başgöstermiştir. Bu konuda sözü İbni Hazm'e bırakalım. O, ailesinin maruz kaldığı durumu büyük bir tasvir gücüne sahip olan kalemiyle anlatırken şöyle der:

«Emiru'l-Mü'minîn Hişam el-Müeyyed tahta çıktıktan sonra birçok felâketlere uğradık. Onun devlet erkânının tecavüzlerine maruz kaldık. Zindana atılma, sürgün edilme ve ağır para cezasına çarptırılma gibi şeylerle imtihan edildik. Fitne, alabildiğine şiddetlenip her tarafı sardı. Bu fitne, bütün insanları ve özellikle bizi, vezir olan babam

577[6] el-Makkarî, Nerhu't-Tîb, c. VI, s. 202, Ferid Rifâi neşri.

578[7] Tavkul-Hamâme, & 50, Kahire baskısı.

579[8] Adı geçen eser, s. 126.

580[9] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/450-451.

581[10] Hişam el-Müeyyed, Endülüs Emevî halifelerinden ikinci Hişam olup 10 yaşında iken tahta çıkarılmış ve vezirlerin elinde oyuncak edilmİşte. Onun adına Hâcihi el-Mansur devlet işlerini yürütmüş ise de, adı geçen halife Endülüs Emevî devletinin çöküşünü hızlandırmaş ve 403 H yılında öldürülmüştür. Çeviren.

ölünceye kadar bırakmadı. Biz bu haller içerisinde iken, Hicrî 402 yılı Zilka'de ayının bitmesine iki gün kala Cumartesi günü ikindiden sonra babam vefat etti.»
Sıkıntı ve felâketler, İbni Hazm'in yumuşak ruhunu olgunlaştırmış ve onu güçlü bir irade sahibi kılmıştır. Bu sırada İbni Hazm ailesinin yeni evleri yağma edihniş ve onlar da eski evlerine gitmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra mihnet ve felâketler, kendilerini Endülüs'ün merkezi olan Kurtuba'dan Meriye'ye gitmeye mecbur etmiştir.582[11]

İlmîn Yüceliğine Doğru

İbni Hazm'in gençliğinin baharında ailesinin basma gelen felâket, bu aileyi izzet ve ikbalden uzaklaştırıp sürgün ve mallarının talan edilmesine maruz bırakmıştır. Fakat onu, zenginlikten fakirliğe düşürmemiştir. Çünkü, büyük bir kısmı gitmiş ise de, ellerinde kalan mal yine de az değildi. Fakat, vezir oğlu İbn Hazm, kendisi de vezir olarak yetişmek istiyordu. Çünkü o devirde veraset kanunu, kan ve şekil verasetine inhisar etmiyor, makam ve iş verasetini de içine alıyordu.
Bu felâketler, İbni Hazm'i yalnız ilme yöneltmiştir. O, yalnız ilimle yücelik duyardı. Gerçi hayatına bir ara siyaset de karışmıştır. Fakat bu, geçici ve Emevîlere karşı gösterdiği vefakârlığın bir neticesi olmuştur.
İbni Hazm ilme yönelmiştir. Ailesi de onun için ilim yolunu kolaylaştırmıştır. O, küçük iken ilmi tatmıştı. Büyüdüğü zaman da ruhunda ilmin zevkini duyuyordu. Bu yüzden o, kendisini İlme vermiştir.
İbni Hazm, önce Kur'an ilmine, sonra hadis rivayetine ve din ilmine yönelmiş, bütün bu ilimlerde en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Daha sonra da fıkha yönelmiştir. Fakat gençliğinde kendisini tamamen fıkha vermemiştir. Ancak o çağda dil, hadis, Kur'an, hikmet ve felsefe gibi ilimlerde meşhur olan kimselerin kültürüne yetecek kadar fıkıh öğrenmiştir.
O, önce fıkhı, îmam Mâlik'in mezhebine göre öğrenmiştir. Çünkü Endülüs ve Kuzey Afrikalıların mezhebi bu idi. Zehebî'nin «Tezkiratu'l-Huffaz»mda bir çağdaşından şöyle rivayet edilir: «Biz Be-lensiye (Valansiye)'de Mâlikî mezhebine göre okuyorduk. Bir gün Ebu Muhammed b. Hazm bizi dinledi ve hayret etti. Sonra hazır bulunanlara fıkha dair şeyler sordu. Kendisine verilen cevaplara itiraz etti. Hazır bulunanlardan birisi ona; «Bu, senin şuradan buradan topladığın şeylerden değildir» dedi. Bunun üzerine Ibni Hazm, kalktı gitti. Evine varıp içeri kapandı ve hiç dışarı çıkmadı. Biray geçtikten sonra biz oraya gittik. îbni Hazm en güzel bir şekilde münazara yaptı ve: ben hakka tâbi oluyorum, ictihad yapıyorum, hiç bir mezhebe bağlı kalmıyorum, dedi.»
îbni Hazm önce Maliki mezhebine yönelmiş ve okuduğu hadis kitapları arasında el-Muvatta'ı da okumuştur. Fakat Mâlikî mezhebini incelerken hür olarak hareket etmeye çalışmış, diğer fıkhî mezheblerden üe bazı görüşleri almayı tercih etmiş ve herhangi bir mezhebe bağlı kalmamıştır. Şüphesizdir ki bu sırada o, îmam Şafiî'nin «îhtilafu Mâlik» adlı kitabını okumuş, böylece onun îmam Mâlik'in usûl ve furû'a dair birtakım görüşlerini nasıl tenkit ettiğini görmüştür.
Bu sebepledir ki, Mâlikî mezhebinden Şafiî mezhebine geçmiştir. Şafiî mezhebini incelerken Iraklılardan Abdurrahman b. Ebi Leylâ, îbni Şübrume, Osman el-Bettî, kıyas fakihlerinin başı Ebu Hanife ve onun talebeleri Ebu Yûsuf, Muhammed b. el-

582[11] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/451-452.

Hasen, Zufer b. el-Hüzeyl ve diğerlerinin mezhebleri hakkında bilgi sahibi olmuştur.
Bu mezhebler arasında Şafiî mezhebi İbni Hazm'in hoşuna gitmiştir. Belki de onun en çok hoşuna giden, Şafiî'nin nass'lara sımsıkı bağlı kalışı, fıkhı nass'dan veya nassa hamletmekten ibaret sayışı, istihsan ve masâlih-i mürseleye göre fetva verenlere şiddetli bir şekilde hücum edişi olmuştur. Çünkü Şafiînin ıstılahında istihsan, mesâlih'i de içine almaktadır. Şüphesiz İbni Hazm, Şafiî'nin «Ibtâlu'l-îstihsan» adlı kitabını da okumuştur.583[12]
Fakat İbni Hazm, Şafiî mezhebinde kısa bir zaman kalmış, Davûd ez-Zahirl gibi o da bu mezhebi bırakmıştır. Daha sonra tıpkı Dâvûd ez-Zâhirî gibi, Şafiî'nin istihsanı iptal etmek için kullandığı delillerin, kıyas ve bütün re'y şekillerini iptal etmeye elverişli olduğunu kabul etmiştir.
Üstelik Endülüs'te birbirini takibeden bir kısım alimler, Zahirî mezhebi için bir zemin hazırlıyordu. Bilhassa İbni Hazm'in hocası Mes'ul b. Süleyman, bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu zühd ve takva sahibi ilim adamı, bütün mezheblerin nass'lara uygun düşen görüşlerini seçiyor, nass'lara dayanarak hüküm çıkarmak için ictihad yapıyor ve nass'lardan başkasına itimat etmiyordu.584[13]

Geçici Olarak Siyasete Girişi

Emevî hanedanı mensupları arasındaki çekişmeler sürüp gidiyordu. Babası gibi İbni Hazm de, bu hanedana bağlı idi. Bu çekişmeler devam ederken İbni Hazm, gençliğinde babasının kendisine tavsiye etmiş olduğu yolu benimsedi. Bu da, herhangi bir tarafı diğer bir taraf aleyhine desteklemekten uzak kalmak ve tam olarak kendisini ilme vermekti. Çekişmeler, Hammûd oğullarının tahtı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Bu Hammûd oğulları alevi idiler, Emevî-lerle aralarındaki mücadelede çok eski idi.
Böyle bir netice, Emevî hanedanına bağlı olan îbni Hazm'i çok üzmüştür. Öte yandan îbni Hazm'in hem şahsı, hem de ailesi için baskı artmıştı. Çünkü İbni Hazm, Emevilere bağlılığı ile meşhurdu. Bu kez îbni Hazm, karşılaştığı baskıya sükunetle veya ilmî çalışmalarına devam etmekle mukabelede bulunmadı. Aksine o, diğer baskıya uğrayanlarla birlikte Emevîlerden, hak sahibi olduğunu iddia ederek, ayaklanan Murtaza Abdurrahman b. Muhammed'e katıldı. Kendisi bu ktonuda şöyle der: «Emîru'i-Mü'minîn Murtaza Abdurrahman b. Muhammed'in ortaya atılışı sırasında, Belensiye'ye gitmek üzöre deniz yoluyla hareket ettik ve orada ona katıldık.»
İbni Hazm, bu Emevî emîrini desteklemeye başlamış, fakat onun bu yardımı uzun sürmemiştir. Çünkü adı geçen Abdurrahman, kuvvetli bir orduya sahip olmadığı gibi, İbni Hammûd kadar siyaset ve tedbir âahibi de değildi. Bunun,için İbni Hammûd, Abdurrahman kendi adamlarıyla askerlerini toplamadan onu öldürmek için bit düzene başvurmuş ve Öldürtmüştür. Bunun üzerine ayaklanma, olayı sona ermiş ve adamları onun siyasî emelini gerçekleştirecek bir Inıvyet .gösterememiştir. Hattâ onlar .baskıya, sürgüne» esirlik va prangaya vurulmak gibi cezalara uğramışlardır.
İbni Hazin, Abdurrahman'ın harekâtına katılmış, onunla birlikte Gırnata'yı istilâ etmek üzere yürüyüşe geçen ordu ile sefere çıkmıştır.585[14] Fakat Abdurrahman maksadını tamamlamadan öldürülmüştür. Böylece İbni Hazm, yenilgiye uğramış bir kimsenin akıbetine maruz kalmış, esir edilmiş ve bir müddet esarette kaldıktan sonra, 409 H.

583[12] Şafiî'nin bu kitabı, el-Umm'un VII. Cildinin bir bölümünü teşkil etmektedir. Çeviren.
584[13] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/452-454.
585[14] Bu sırada İbni Hazm, Abdurranman'ın veziri idi. Çeviren.

yılında serbest bırakılmıştır.586[15]

İlim Mihrabına Dönüşü

İbni Hazm, tekrar ilme dönmüş, durumu sıkıştığı zaman terkettiği ve altı yıl kadar uzak kaldığı Kurtuba'ya geri gelmiştir. Kendisi bu konuda şöyle der: «Kurtuba'dan 404 yılı Muharrem ayının başında çıktım. Sonra oraya 409 yılı Şevval ayında geri geldim.» îbni Hazm, sıkıntılı anlarında sığmağı olan ilme tekrar dönmüştür. Önceki gibi yine fıkıh ve hadis çalışmalarına başlamıştır. Daha sonra bu çalışmalarına dayanarak, İslâmı müdafaa etmeye, Yahudi ve Hristiyanların İslâm etrafında meydana getirdikleri şüpheleri reddetmeye koyulmuş ve bu yönlerden İslama çok faydalı hizmetlerde bulunmuştur.587[16]

Tekrar Siyasete Dönüsü

İbni Hazm'in önceki tecrübesinden sonra siyasetten tamamen uzak olması gerekirdi. Fakat o, tekrar siyasete karışmıştır. Onu siyasete sevkeden şey, Emevî hanedanına olan bağlılığı ve ailesine iyilikte bulunan bu hanedana yardım etmek arzusudur. Bu sırada Emevîlerden birisi ayaklanmış olup Kurtuba'lılar onu 418 H. yılından 422 H. yılına kadar desteklemişlerdir. Ebu Muhammed îbni Hazm de hemen onun yardımına koşmuş ve ona vezir olmuştur. Yakut'un «Mu'cemu'l'Üdebâ» smda şöyle denilmektedir: «Fakîh Ebu Muhammed (îbni Hazm), Abdurrahman el-Mustazhir Billah b. Hi-şam'ın veziri idi... Daha sonra o, Hişam el-Mu'tedd Billah b. Muhammed b. Abdilmelik b. Abdirrahman en-Nâsır'm veziri olmuştur».
Adı geçen Hişam'a Kurtuba Valisi İbni Cehver, 418 H. yılında bi'at etmişti. Hişam, Lâride'de idi. Burada üç yıl kalmış, sonra Kurtuba'ya gelmiş ve 422 H. yılında hal'edilmiştir. Bu zat, Endülüs Emevî hükümdarlarının sonuncusudur. el-Makkarî onun hal'edilişi hakkında şöyle der:
«Ordu, onu, 422 H. yılında hal'etti. O da Lâride'ye kaçtı. 428 H. yılında öldü. Böylece Emevî devleti yer yüzünden silinip gitti. Mağrip'de hilâfet teşbihi dağıldı. Halifelerden sonra Tevaif-i Mülûk ortaya çıktı. Berberi, Arap, Mevâlilerden emir ve reisler her tarafa dağılarak ülkeyi paylaştılar.»588[17]
Hilâfet adına hükümran olan Emevî hanedanı yer yüzünden silindi. Bu hanedanın ortadan kalkışı, İbni Hazm'in kesin olarak ilme yönelmesine, kendisinin ve ailesinin bundan sonra siyasî nüfuz sahibi olmaktan ümidini kesmesine sebep oldu. Onun ilme dönüşü, İslâm için çok hayırlı olmuştur. Siyasî nüfuz bakımından ümit kırık-.lığına uğraması ise, vücutça hastalanmasına, ruhî bir perişanlığa düşmesine ve insanlardan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden İbni Hazm'in yazılarında daima bir hiddet göze çarpar.589[18]

Yaşayışı

İbni Hazm, zenginlerin yaşayışına benzer bir hayat sürmüştür. Onun çiftlikleri vardı.

586[15] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/454-455.
587[16] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/455.
588[17] el-Makkarî, Nefhu't-Tib, c IV, s. 50.
589[18] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/455-456.

Gerçi İbni Hazm, ailesinin bası mâli gelirinden mahrum kalmıştır. Fakat bu, kendisini fakirliğe düşürmemiş veya o, zenginliğini kaybetmemiştir. Şu kadar ki İbni Hazm, kaybettiği şeyleri acı acı ve üzüntü ile anlatır. Bir arkadaşına göndermek üzere kaleme aldığı «Tavku'I-Hamâme» adlı kitabının sonunda şöyle der:
«Sen biliyorsun ki zihnim karışık ve gönlüm muztariptir. Çünkü; biz yurttan uzak düşmüş ve vatandan kovulmuşuz. Zaman değişmiş, sultanın zulmüne uğramışız. Arkadaşlar değişmiş, vaziyetler kötüleşmiş, günler bambaşka olmuş, bolluk gitmiş, yeni ve eski bir şey kalmamış, baba ve atalarımızın, kazandıkları yok olmuş, vatanda gurbet başlamış, mal ve mevki' gitmiş, bütün düşünce aile ve çocukları korumakla meşgul, âile yurduna dönme ümidi yok, zaman ile boğuşmak ve kaderdekileri beklemek çok acıdır. Allah, bizi ancak şekvası kendisine olanlardan etsin, bizi yine alıştığımız o nimete kavuştursun. Onun bize bıraktığı aldığından çoktur. İhsanları bizi kuşatmaktadır. Bize verdiği nimetler sayısız olup şükrü ödenemez. Her şey onun lütuf ve ihsanıdır. Bizim kendi üzerimizde bir hükmümüz yoktur. Biz O'ndanız, dönüşümüz de O'nadır. Emanet olan her şey, emanet sahibine dönecektir. Önce de sonra da, başlangıçta da sonuçta da hamd O'nadır.»[590[19]]
Bu metinden anlaşılıyor ki İbni Hazm, zamandan şikâyet etmektedir. Fakat, bunda teslimiyet de vardır. Bu metin gösteriyor ki İbni Hazm'in elinde kalan malı ihtiyacından fazla olup kaybettiği mal kendisini maişet sıkıntısına düşürmemiştir. Belki şikâyet ettiği şey, mevkiini kaybedişidir. İşte tatmış olduğu acı budur. Bu ise; nüfuzlu bir ailede doğup büyüyen ve sonra da bundan mahrum olan kimselerin duyacağı şeydir. Bununla beraber İbni Hazm, dünya mevkiine karşılık günümüze kadar kendisini ebedîleştiren ilim mevkiine sahip olduğu halde vezirlik ve saltanatlı günlerini unutamamıştır.[591[20]]

Seyahatleri

Cennet misali Endülüs şehirlerinde İbni Hazm seyahatlere başlamış, nereye gelmişse orada kolayca oturma ve refahlı bir.yaşayış imkânına kavuşmuştur. O, bu seyahatleri sırasında kendi fıkıh ve görüşlerini yaymıştır. Arapçaya hâkim oluşu; hikmet, felsefe ve cedel metodlarmı bilişi, her yerde gençleri kendisine çekiyordu. Dolayısiyle gençler, İbni Hazm'in etrafını çeviriyor, görüş ve fikirleri de onları sarıyordu. İbni Hazm'in görüş ve fikirleri onların düşüncelerinde gözle görülür bir tesir icra ediyordu. Bu seyahatler, İbni Hazm'in hem ruhunu huzura kavuşturuyor, hem de kendi fikrini yaymasına vesile oluyordu.
İbni Hazm, bu seyahatlerinin birinde el-Bâci ile karşılaşmış ve aralarında fıkhî münakaşalar olmuştur. el-Makarrî, onların bu karşılaşmalarını naklederken şöyle der:
«O, (el-Bâcî Endülüs'e) gelince îbni Hazm'in gözlerinde bir parlaklık görmüştür. Ancak İbni Hazm, mezhebin dışına çıkıyordu. En-dülüs'de onun ilmiyle kimse meşgul olmuyordu. Fakihler onunla mücadele etmekten âciz kalmışlardı. İbni Hazm'in görüşlerine câhil halktan bir zümre bağlanmıştı. Mayorka,adasına gelince ilmî sahada buranın reisi olmuş ve Mayorka'lılar ona . bağlanmışlardı. Ebu'l-Velîd (el-Bâcî) gelince halk bunu kendisine haber vermiş, o da İbni Hazm'in yanma varıp münazaraya tutuşmuş ve onun yanlışlarını ortaya koymuştur. el-Bâcî'nin böyle onunla bir çok

590[19] Tavkul-Hamâme, s. 154, Kahire baskısı.
591[20] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/456-457.

münazara meclisleri vardır.»592[21]
Bu münazaralar, İbni Hazm'in olgun bir yaşa gelmesinden sonra, yani gençlik çağını aşıp orta yaşlarına ulaştığı zaman olmuştur. el-Bacî'nin Endülüs'e ancak, 440 H. yılında gelmiş olduğu tesbit edilmiştir. Buna göre işaret ettiğimiz münakaşalar bu tarihte cereyan etmiştir ki, İbni Hazm bu sırada elli yaşını geçmişti.
îbni Hazm, birçok emirlerin yardımından mahrum olmuştu. Ona, ancak arkadaşları ve valilerden bazı bilginler destek oluyorlardı. İbni Hazm'in Mayorka adasındaki ikameti, buradaki ilmî riyaseti ve bura halkının kendisine hayranlığının sebeplerinden birisi, onun arkadaşı Ahmed b. Raşîk (öl. 440 H.)'in Mayorka valisi oluşudur. Bu vali, îbni Hazm'i desteklemekte ve ona yardım etmekteydi.
Adı geçen valinin ölümünden sonra İbni Hazm'in durumu hükümet yanında zayıflamış, geldiği her yerde olduğu gibi burada da fakihler İbni Hazm aleyhinde tezahürata başlamışlardır, Bu maksatla Ebu'I-Velid el-Bâcî'de,n medet umumuşlardır. Bunun üzerine el-Bâcî, İbni Hazm ile münakaşa etmiş ve İbni Hazm'in fikirlerini hazmedemiyenlerin iddiasına göre el-Bâcî onu yenmiştir.
İbni Hazm Mayorka'dan münakaşada yenilmiş olarak değil, kendisini destekleyen yardımcıyı kaybettiği için gitmiştir. el-Bâci'nin bu galibiyeti, hüccet ve burhana değil, bilâkis adamlarının sayıca çokluğuna bağlıdır.
İbni Hazm'i fakihlerin suçladıkları şey; Mâliki mezhebine muhalefet edişi, hattâ bu mezhebe saldırışı ve re'yi fıkhı bir metod olarak benimseyen fakihlerin büyük çoğunluğunun görüşlerini şiddetle yere çalışıdır. Çünkü İbni Hazm, yalnız nass'lara dayanıyor, kendi hesabına sadece nass'larm fıkıh olduğunu ve bunlardan başka bir fıkıh bulunmadığını söylüyordu. Ona göre aklın bu nass'ları anlamaktan başka bir vazifesi yoktur. Eğer akıl, nass'lardan ileri giderse ortaya koyacağı şeylerin şer'î hüküm olması mümkün değildir.
İbni Hazm, Mayorka'dan ayrıldı ve diğer Endülüs şehirlerinde dolaşmaya başladı. Kitaplarını da yanında taşıyordu. Dili ve kalemi son derecede keskin ve kuvvetli olan İbni Hazm, inandığı şeyleri şiddetle ve fütursuzca savunuyordu.593[22]

Kitaplarının Yakılışı

İbni Hazm, Endülüs'te hayli dolaştıktan sonra 439 - 464 H. yıllarında iktidarda olan el-Mutazıd b. Abbâd'm hükümdarlığı zamanına rastlayan senelerini İşbiliye'de geçirmiştir.
el-Mutazıd, artık ihtiyarlamış olan bu büyük âlime hiçbir saygı duymamıştır. Hattâ ona kin beslemiş ve ruhi bir ceza tatbik etmiştir ki, bir âlim için bundan daha fena bir ceza düşünülemez...İşte bu ceza, onun kitaplarını yaktırmak olmuştur. Şukadar ki birçok tecrübelerle karşılaştıktan, kaderin acı ve tatlı şerbetlerini içtikten sonra bu felâketin gelişi onu fazla üzmemiştir. Bunları ve adı geçen el-Mutazıd'm soyunu kısaca anlatmak istiyoruz: el-Mutazıd, Kadı Ebu'l-Kasım Muhammed b. îsmâîl b. Abbad el-Lahmî'nin oğludur, Abbad oğullan hanedanının kurucusu adı geçen kadıdır. îşbiliye'li-ler onu, Hammûd oğulları devrinde ve bu hanedanın zayıflaması üzerine emir olarak ilan etmişlerdir: Bu zat, İşbiliye ve çevresini, ulemâ ve ileri görüşlü kimselerden seçilerek kurulan bir şûra meclisi ile idare etmiş, memleket işlerini, 439 H. yılında

592[21] Nefhu't-Tib, c VI, s. 176, Ferid Rifâî nesri.
593[22] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/457-458.

ölünceye kadar güzel bir şekilda yürütmüştür.
Bundan sonra işbaşına gelen oğlu el-Mutazıd, şûra meclisinden yardım görerek babasının yolunu takip etmiştir. Fakat birden bire istibdat hevesine kapılmış ve şartlar da kendisine yardım etmiştir. Lâkin o, bu istibdat fikrini nasıl gerçekleştirecekti? Babası, gücünü millet tarafından seçilen bir meclisin iradesinden alıyordu. O, iktit darı eline aldığı zaman Emevî ve Abbasîlerde olduğu gibi soyca her hangi bir hilafet hanedanına mensup değildi. Bununla beraber o, bu makamı ele geçirmesinde beis görmemişti. Çünkü, iktidarı Eme-vi halifelerinden Hişam b. el-Hakem el-Müeyyed'den aldığını ve bu zatın hâlen yaşadığını iddia ediyordu. Halbuki adı geçen Hişam, 422 H. yılında ölmüştü. Söylendiğine göre yukarıdaki iddia, el-Mu'tazıd'-ın babası olan kadı (Ebu'l-Kâsım Muhammed b. İsmail tarafından ortaya atılmıştır. Ekseriyetin kanaatma göre işe, bu iddiayı el-Mu'ta-zıd kendisi ortaya atmıştır.
Böyle bir uydurmaca karşısında İbni Hazm susamazdı. Bu iddia onun bağlı olduğu insanları ilgilendiriyordu. Bu sebepten o, «Naktu'l-Arûs» adlı küçük eserinde keskin diliyle bu iddianın iç yüzünü ortaya dökmüştür. îbni Hazm, bu eserinde şöyle demektedir:
«Öyle bir uydurmaca ki, tarihte bunun misli görülmemiştir. Hişam b. el-Hakem el-Müeyyed'in ölümünden 22 sene sonra Husrîler-den bir adam çıkıyor ve kendisinin Hişam olduğunu iddia ediyor, kendisine bi'at ediliyor, bütün Endülüs minberlerinde muhtelif, zamanlarda onun adına hutbeler okunuyor, onun için kanlar, dökülüyor ve ordular birbirine giriyor.»[594[23]]
İşte el-Mu'tazıd veya babası, adı geçen Hişam namına hükümdarlık yapıyorlardı. İbni Hazm ise bunların iddiasını açıkça çürütüyordu. el-Mu'tazıd da şiddetli ve katı kalbli bir insan olup gayesini gerçekleştirmek için onu yolundan hiç bir duygu alıkoymuyordu. Hattâ o, bu yolda oğlunun kendisine suikast hazırladığını öğrenince onu dahi öldürtmüştü. el-Mu'tazıd, kendisinin aleyhinde atıp tutan kör bir şahsın malını müsadere etmiş, o da Mekke'ye kaçıp Beytu'l-Haram'da el-Mu'tazıd'a beddua ederek yine aleyhinde bulunmuştur. el-Mu'tazıd da birini gönderip onu zehirleterek öldürtmüştür.
îbni Hazm'in kitaplarını yaktıran İşbu el-Mu'tazıd'dır. Fakat, bu işi nasıl gerçekleştirmiştir? Her yerde âlimler, îbni Hazm'in görüşlerine karşı tahammülsüzlük gösteriyorlardı. Bilhassa onun İmam Mâlik'in görüşlerine hücum edişi, Şark ve Garb fakihlerinin büyük çoğunluğuna aykırı bir içtihad metoduna sahip oluşu düşmanlarını artırıyordu. Yukarıda gördük ki, Îbni Hazm, Mayoçka'dan âlimlerin gazabına uğrayarak uzaklaşmıştı. Elebette îşbiliye'de de böyle bir gazabla karşılaşacaktı.
Burada, bu büyük âlimin inancı uğruna karşılaştığı iki çeşit gazabın mevcudiyetini görüyoruz:
1 — Âlimlerin gazabı,
2 — Emîrin gazabı.
Çünkü İbni Hazin, Emîrin kendisinin veya babasının ortaya attığı Hişam adına hükümet iddiasını ibtal ederek, onun iktidarını çürütüyordu. Emîr, bunun intikamını elbette alacaktı. O, bunu gerçekleştirmek için âlimleri müdafaa kisvesine büründü ve İbni Hazm'in kitaplarını yaktırdı. Zira âlimler, onun kitaplarını tanımıyorlardı. Îbni Hazm için kitaplarının yakılması en büyük işkence sayılmıştı. Fakat o, bu ruhî işkencenin altında kalacak bir kimse değildi... O, muarızlarının, kâğıtları yaktıklarını,

[594[23]] Naktul Arûs, s. 83, Prof. Dr. Şevki Dayf neşri, 1951.

aslında kitaplarından hiçbir şey yakamadıklarmı söylemiştir.
Bundan anlaşılıyor ki, îbni Hazm'in kitaplarının bütün nüshaları yakılmamıştır. Çünkü talebeleri, her yerde onun kitaplarını muhafaza ediyorlar ve nüshalarını çoğaltıyorlardı.595[24]

Leble'dekî Çiftliğine Dönüşü

Alimler, îbni Hazm'in ilmine karşı çekemezlik göstermişler, emirler de onun ahlâkını ve kuvvetli cesaretini hazmedememişlerdir. Îbni Hazm bundan dolayı çok yer dolaşmış, ilmini gençler arasında yaymış ve her yerde âlimlerin kin ve kıskançhklanyla karşılaşmıştır. Emirlerden onu destekleyen çok az olmuş; ekseriya emirler ona değil, âlimlere yardım etmişlerdir. Îbni Hazm'i öyle güç bir duruma sokmuşlardır ki nihayet o, ailesinin Kurtuba'ya gelmeden önceki memleketi olan küçük bir köye596[25] sığınmıştır. Burası Leble bölgesinde olup orada Îbni Hazm'in bir çiftliği vardı. O, kendisini burada sükûnet ve huzur içerisinde ilmî araştırmalara vermiştir. Fakat, bir çok eserlerinde görüldüğü gibi devamlı bir üzüntü içindeydi. Yanına gençler gelip onu dinliyorlar ve kendisinden ilim tahsil ediyorlardı. İbni Hayyan bu konuda şöyle der:
«Melikler (Emirler), Îbni Hazm'i kendilerine yakın yerlerden uzaklaştırıyorlar ve memleketlerinden sürüyorlardı. Nihayet onu yalnızlığa mahkûm ettiler. O da, Leble çölündeki memleketinin toprağını tercih etmiş ve burada 456 H. yılında ölmüştür. İbni Hazm, burada tamamen serbest idi. Onların (âlimlerle emirlerin) kendisiyle bir ilgisi yoktu. O, memleketin vahalarından kendisine gelen ve ondan umumi olarak istifade etmek isteyenlerle hiçbir şeyden korkmayan genç talebelerine ilmini öğretiyordu. Onlara hadis rivayet ediyor, fıkıh anlatıyor ve bunları yetiştiriyordu. O, ilimle meşgul olmayı, telife devamı ve çok eser yazmayı elden bırakmıyordu.»597[26]
Kısaca, İbni Hazm sürgün edilmiş fakat, ilmi gizlenememiştir, İbni Hazm'i sürgün edenler ve nihayet onu köyünde oturmaya mecbur kılanlar, ondan fışkıran ilim nurunu söndürmek istemiştir. Allah da bu ilmi tamamlamayı murad edip öğrenmek isteyenlere onu müyesser kılmıştır. Tarih, îbni Hazm'i sürgün edenlerin adını silmiştir. Onun ismi ise bütün müslüman âlimleri, hattâ bütün insanlar arasında olanca parlaklığı ile yaşamaktadır.
İbni Hazm, mal ve büyük bir nüfuza vâris olmuş, vezirlik makamına gelmiş, fakat bunlann hepsi tarih içinde kaybolup gitmiş, sadece onun âlimlik sıfatı, tarihin karanlıklarını yararak günümüze kadar 598[27]gelmiştir.599[28]

Şahsiyet Ve Karakteri

İlim adamının kabiliyet ve istidatları, onun ilmî şahsiyetini meydana getiren ilk unsur ve ilk kaynaktır.
Allah, İbni Hazm'e ilim nurundan faydalanması için gerekli sıfatları ihsan etmiştir. Bu sıfatların başında onun güçlü bir hafızaya sahip oluşu yer alır. O, Peygamber (S.A.V.)'in hadislerini kolayca hıfzetmiş ve bu konuda büyük hafızlar mertebesine

595[24] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/458-460.
596[25] Bu köy, Leble Nahiyesinin «Manta lisanı» köyü olup İbni Hazm'in ailesi buradan neş'et etmiştir. Çeviren.
597[26] Mu'cemul-Udebâ, c. XII s. 248, Kifaî Neşri.
598[27] İbni Hazm, 28 Şaban 456 (15 Ağustos 1064 M.) da köyünde ölmüştür. Oğullarından Ebu Râfi' el-Fazl (öl. 479 H.), Ebu Üsâme Yakub ile Ebu Süleyman el-Mus'ab, babalarının ilmini yaymak için çok çalışmışlardır.Çeviren.
599[28] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/460-461.

yükselmiştir. Peygamber (S.A.V.)'in hadislerinin yanında sahâbi ve tabiilerin fetvalarını da hıfzetmiştir. Çağdaşları onun güçlü hafızasına ve geniş ihatasına hayran kalmışlardır.
îbni Hazm, böyle bir hafıza gücüne sahip olmakla beraber, sürat-i intikal ve hazır cevaplılık bakımından da mükemmeldi. İhtiyaç duyduğu zaman buluşları kendiliğinden meydana çıkar, mücadele ve münazaralarda ona yardımcı olurdu. O, hem hasımlarını, hem de onları destekleyen emirleri perişan ederdi.
Bu ilmî iki meziyetinin yanında Ibni Hazm, derin bir tefekkür sahibi olup mânâ ve hakikat denizlerine dalardı. Biz bunu, onun İslâm fırkalarını, din ve mezhebleri incleyişinde açıkça görebiliriz. Keza, bunu, insan ruhlarını aşk yönünden derin bir şekilde tahlil eden «Tavku'l-Hamâme»600[29] adlı eserinde görebiliriz. «Müdâvâtu'n-Nufûs»601[30] adlı eserinde de onun bu tefekkürünü bulmak mümkündür. Hattâ bu son eseri, insan nefsini tahlil bakımından onun tefekkür derinliğini daha iyi göstermektedir. Kendilerini beğenenleri tasvir ederken o, cidden takdiri değer... İbni Hazm birine, kendisini insanlardan üstün görüş sebebini sorar ve neticeyi şöyle anlatır:
«Bir kimsenin kendisini üstün görüşünün ve insanları küçümseyişinin sebebini yumuşaklıkla sordum. Onun: ben, hürüm hiç kimsenin kölesi değilim, sözünden başka bir şey söylemediğini gördüm. Ona; gördüğün insanların çoğu bu fazilette seninle eşittir; onlar da senin gibi hürdürler, dedim. Onda daha fazla bir şey bulamadım. Bundan sonra, bu gibi insanların hallerini ve bu hallere bağlılıklarını araştırmaya koyuldum. Bu hususta onların böyle bir gurura kapılmalarının sebebini öğrenmek için yıllarca düşündüm. Hâlâ da onların hallerinden, maksat ve sözlerinden ortaya çıkan ruhlarındaki gizli şeyleri araştırıyorum. Neticede onların üstün bir akla ve esaslı bir görüşe sahip oldukları anlaşıldı. Eğer zaman, onların ayaklarını bıraksa ve imkân bulsalar, memleketleri güzel bir şekilde idare ederler. Kendilerinin diğer insanlardan üstün oldukları anlaşılır. Onlar, mal sahibi olsalar bunu gayet güzel idare ederler. îşte böyle imkânlardan yoksun oldukları için kendilerini kibir ve gurur istilâ etmiştir»602[31]
Allah, İbni Hazm'e İşte bu aklî kabiliyetleri ihsan etmiştir. İbni Hazm, bu kabiliyetlerinin Allah vergisi ve ilâhî bir nimet olduğuna, bunun için Allah'a hakkıyla şükretmesi gerektiğine; eğer o, Allah'a şükretmezse bu nimetleri veren Allah'ın onları geri alması tehlikesiyle karşılaşacağına inanırdı. Bu sebepten İbni Hazm, kabiliyet ve istidatlarıyla gurur duyan ve insanlara üstünlük satan kimseleri kınardı. O, —Allah kendisinden razı olsun— bu konuda şöyle der: «Eğer sen ilmine hayranlık duyuyorsan, bil ki, bu ilimde senin herhangi bir fonksiyonun yoktur. O, sadece Allah vergisidir. Onu sana Allah vermiştir. Buna Allah'ı gazaplandıracak bir şeyle karşılık verme. Bakarsın ki Allah onu, imtihan ettiği bir şey vasıtasıyla unutturuverir. Böylece bildiğin ve, öğrendiğin her şeyi kaybedersin. İlim, zekâ, her türlü istidlal ve doğru araştırma sahibi olan Abdulmelik b. Turayf bana şöyle haber verdi: Ben büyük bir hafızaya sahip olup hemen hemen işittiğim hiç bir şeyi unutmaz ve bunların tekrarına ihtiyaç duymazdım. Bir defa deniz yolculuğuna çıkmıştım. Bu sırada geçirmiş olduğum şiddetli bir korku hâfızamdaki şeylerin çoğunu unutturdu ve hafıza gücümü fena şekilde bozdu. Bundan sonra sahip olduğum hafıza ve zekâyı bir daha bulamadım. Ben (İbni Hazm) de, bir hastalığa yakalandım. İyileştiğim zaman hâfızamdaki bir çok şeyleri kaybettim. Bunlara, ancak yıllardan sonra kavuşabildim.»

600[29] Bu isim, «Güvercin Gerdanlığı» anlamına gelmektedir.Çeviren.
601[30] Bu isim de «Bunların Tedavisi» anlamındadır. Çeviren.
602[31] Müdâvâtu'n-Nüfûs, s. 61, Şam baskısı.

İbni Hazm böyle bir İmanla ilme yönelmiş, bunu izzet ve şerefin esası olarak kabul etmiş ve bundan bol bol nasibini almıştır. Aynı zamanda o, ilme ihlas ile yönelmiştir. Esasen îhlas, İbni Hazm'in sıfatlarının en seçkini idi. îhlas, hikmetin nuru ve hakikatin yoludur.
İbni Hazm'în sahip olduğu belli başlı sıfatı açık sözlülüğü idi. Onun bu sıfatının teşekkülünde en büyük rolü oynayan ihlasıdır. O, hak olduğuna inandığı şeyi, neticesi ister iyilik ister kötülük olsun, açıkça söylerdi. Çağdaşları onun söz ve kalemle görüşlerini ilân ederken çok şiddetli olduğunda ittifak etmişlerdir. Nitekim kitapları buna şahitlik etmektedir. Hattâ çağının âlimleri, İbni Hazm hakkında; O, ilmi öğrenmiş, fakat ilmin siyasetini öğrenememiştir, demişlerdir.
Îbni Hazm sarahat (açık sözlülük) bakımından böylesine şiddetli olduğu halde zararsız şeylerde insanlarla anlaşmanın zaruretine inanırdı. Allah'ın gazabına sebep olmayan şeylerde insanlarla dostça münasebetler kurardı. Aksi takdirde muhalifini, Allah'ın rızâsını kazanmak için taştan taşa çalardı. İbni Hazm'in bu husustaki şu satırlarını birlikte okuyalım:
«Arkadaşa muhalefet'den, az - çok dünya ve âhiretine zararı olmayan şeylerde zamanın insanlarına muarız olmaktan sakın. Çünkü sen ezâ, nefret ve düşmanlık kazanırsın. Belki de bu hiçbir fayda sağlamadığı gibi, büyük bir zarara sebep olur. Eğer senin için halkın veya hakkın düşmanlığını kazanmaktan başka çare olmazsa insanları gücendirip düşmanlıklarını kazanmayı tercih et, Rabbını gazaplandırıp hakka düşman olma!»[603[32]]
İbni Hazm, İşte bu duyguların gerçek timsali idi. O, çağındaki âlimlerin çoğuna karşı sadakatla sevgi gösterirdi. Bu âlimlere gönderdiği mektupları sevgi, kardeşlik ve insanlara karşı beslediği yatkınlık ve kendisiyle düşüp kalkanlara gösterdiği iyi muaşeret ifadeleriyle doludur. Nihayet âlimlerin birçoğu ile ihtilâfa düşmüş, onlar kendisine karşı şiddetli bir muhalefet göstermişlerdir. Bunların bir kısmı, emîrleri(tahrik işinde büyük bir rol oynamıştır. İbni Hazm de bunlara çok kızmış, bunlarla, açık sözlülüğün ötesinde şiddet ve hiddetle mücadele etmiştir.
Şüphesiz İbni Hazm'in böyle derin anlayış ve idrak sahibi oluşunun yanında mizacında bir hiddet vardı. Bunun içindir ki o, mücadelelerinde çok sert ve keskin bir dil kullanırdı. O, ekseriya muhalif olduğu kimselerin görüşlerini tenkit ederken «şenî» kelimesini kullanırdı. Meselâ; bu şenî' bir yanlıştır, derdi. Bilginlerin hiddetli olmaları aslında hoş bir şey değildir. Fakat, İbni Hazm'in böylesine bir hiddete sahip oluşunun sebebini araştırmak gerekir. Biz bu konuyu araştırırsak şu iki hususla karşılaşırız:
1 — İbni Hazm, emirlerin ve onları tahrik eden âlimlerin kendisine kötülük düşündüklerini hissediyordu. Unlar, kendisine likence edilmesini İstiyorlar, hattâ fiilen onu işkenceye maruz bırakıyorlardı. İşte bu durum, İbni Hazm'in ruhunda şiddetli bir ıztırap doğurmuştur. Bu yüzden o, âlimlerden nefret ediyor ve onlardan şiddetli bir şekilde intikam almak istiyordu. Bir âlim İçin, töpyekûn emeklerinin mahsulü olan eserlerinin halkın gözleri önünde yakılmasından daha büyük bir işkence düşünülebilir nü? İşte bu, İbni Hazm'i hilimden uzaklaştırmıştır. Buna göre diyebiliriz ki; îbni Hazm'e düşmanlık besleyen emirlerin hileleriyle bunları tahrik eden âlimlerin tutumu, onun hiddetine sebep olmuştur.
2 — İbni Hazm, sahip olduğu sarahat (açık sözlülük) sıfatının bir icabı olarak, maruz kaldığı bir hastalığın kendisinde bir hiddet meydana getirdiğini itiraf eder ve şöyle der: «Ben şiddetli bir hastalığa yakalandım. Bu hastalık, dalağımın çok büyümesine sebep

[603[32]] Mudavâtu'n-Nufûs, s. 45.

oldu. Bu da, bende huzursuzluk, sıkıntı, sabırsızlık, heyecan ve hafilik meydana getirdi. Ben, huyumun değişmesini beğenmiyorum. Tabiatımın benden ayrılması hiç hoşuma gitmiyor. Bana göre dalak ferahlık mahallidir. O, fenalaşmca ferahlığın zıddı meydana çıkmaktadır»[604[33]]

Bu, ince bir tahlildir. îbni Hazm burada ruhî zaafının sebeplerini açıkça anlatmaktadır. Kendisini huzursuzluk ve huysuzlukla nitelemekte ve bu hususta muhaliflerini vasıflandırırken gösterdiği şiddeti kendi nefsi için de göstermektedir.

İbni Hazm hiddetinden böyle şikâyet ettiği halde, bunun bir kısım faydaları da olduğunu kabul eder. O, bir çok teliflerinin sebepleri arasında hiddetli oluşunu da zikreder ve şöyle der: «Ben, câhillerin sıfatı olan hiddetten büyük menfaat gördüm. Bu benim tabiatımı ateşinleştirdi, hafızamı alevlendirdi, fikrimi cevvalleştirdi ve heyecanımı artırdı. Bunlar da, faydalı birçok eserlerin telifine sebep oldu. Onlar, benim sükûnetimi bozmasalar ve iç âlemimi deşmeaelerdi bu eserlerin çoğu ortaya çıkmazdı»[605[34]]

İşte İbni Hazm'in hiddetinin böyle bir takım faydalı neticeleri olmuş ve şiddetten böyle bir nur fışkırmıştır. Onun hiddeti, insanlara söz veya ilim yönünden üzücü gelmişse de, neticesi güzel olmuştur.

İbni Hazm'in yetişme tarzı, ailesinin mazisi, ruhî temayülü ve basit şeylerden uzak oluşu, onun izzeti nefis sahibi olmak gibi en bariz sıfatının teşekkülüne yardım etmiştir. O, izzeti nefis sahibi idi. Çünkü izzetli bir millet içinde yetişmiştir. Ayrıca, o, ihlas ile sadece ilme sığınmıştır ki bu da, hakkıyla izzeti nefis sahibi olmak isteyen kimsenin sığınacağı bir kaledir. Onun izzeti nefsi sağlam bir cevherden doğmaktadır. Hâdiseler, ancak bu cevherin daha fazla panldamasma sebep olmuştur. O, hapis ve sürgün edilmek gibi işkencelere uğradığı zaman bile zaaf ve perişanlık göstermemiştir. Hayatın tatlı ve acı şeylerini tatmıştır. Tatlı ve lezzetli şeyler, Ibni Hazm'i izzeti nefsine aykırı blan mevki'lere sürüklememiş, hayatın ıstırapları, da onu zillete düşürmemiştir.

İbni Hazm'in izzeti nefis duygusunu geliştiren üç husus vardır:

1 — İbni Hazm, ömrünün çoğunu siyasetten uzak geçirmiştir. Siyasete girişi, ancak Emevî hanedanına olan bağlılığının neticesidir. Siyasete girişi de, siyasetten uzak kalışı da izzeti nefsinden ileri gelmektedir, Siyasetle uğraşan kimsenin ruhunda bir hırs meydana gelir. İnsanların birbiriyle boğuşmaları, hırsların şimşekleri, altında cereyan eder. Bir Arap atasözünde: «Hırslar, insanların boyunlarını büktü.» denilmektedir Ebu Muhammed İbni Hazm, siyaseti terkedip ilme döndüğü gün izzeti nefsin muhkem kalesine sığınmış oldu.

2 — Allah, îbni Hazm'e öyle bir güç ve fikri bir istidat vermiştir ki o, bunlar için daima Allah'a hamdederdi. Âlimler, İbni Hazm'e karşı emirleri tahrik ettikleri zaman o, kendisinin hak ve ruh bakımından onlardan kuvvetli oldıiuğnu hisseder, emirlerin asla kendisinden üstün olmadığını görürdü. Çünkü kendisi de onların işgal ettiği mevkilerden gelip geçmişti. Eğer kendisi de onlar gibi yumuşak davransa ve rengi, gayesi ve vâsıtası ne olursa olsun siyâsete razı olsaydı aynı mevki'lere yine gelebilirdi.

3 — Ibni Hazm, Allah'ın kendisine ihsan ettiği bir bolluk içinde idi. İhtiyaç, hırs ve zaaf kendisini ezmemişti. O, daima Allah'a güvenirdi.

İbni Hazm'in ahlâkî ve içtimâi sıfatlarının başında vefakârlığı gelir.' Vefakârlık onun

---

[604[33]] Aynı eser, s. 54,

[605[34]] Aynı eser, s. 30.

ruh cevheridir. O, hem hocalarına, hem arkadaşlarına, hem de kendisiyle ilgisi olanlara karşı vefalı idi. O, her zaman bu vefakârlığı ile öğünür ve şöyle derdi:
«Ben, bu sözü Öğünmek için söylemiyorum. Ancak Allah'ın talim ettiği edebe uyarak söylüyorum, Allah şöyle buyurur: «Bununla beraber, Rabbi'nm nimetini durmayıp söyle!»606[35] Yüce Allah, bana velevki bir defa olsun, karşılaştığım kimselere daima vefakârlığı, velevki bir defa olsun, konuştuktan sonra benden ayrılan herkesin hakkını korumayı ihsan etmiştir. Bunun için ben Allah'a şükür ve hamdeder, O'ndan bunları artırmasını dilerim. Bana göre zulümden daha ağır bir şey yoktur. Andolsun ki nefsim, aramızda en az bir hak bulunan kimseye, isterse onun bana karşı davranışı kaba ve suçu çok olsun, zarar getirmeyi düşünmeme asla müsaade etmemiştir. Dolayısıyla, bana pek çoğu kötülük etmiş, fakat ben daima kötülüğe iyilikle karşılık vermişimdir. Bunun için Allah'a çok şükürler olsun»607[36]
Bu sözleri, İbni Hazm Tavku'l-Hamâme'sinde hayatının revnaklı günlerinde, yani nüfuz ve kudretli olduğu zamanlarda yazmıştır.Fakat kendisi, kötülük etme hastalığına asla yakalanmamıştır. O, durum ne olursa olsun, vefakârlıktan ayrılmazdı. Karşılaştığı herhangi bir ıztırap, işkence ve baskı sebebiyle vefasızlık etmişse, bu geçici olup onun asıl seciyesinde böyle bir şey yoktur.608[37]

Sanat Ve Edebî Zevkî

İbni Hazm, yukarıda işaret ettiğimiz fikrî, ahlâkî ve içtimaî seciyelerinin yanında son de)ecede duygulu bir insandı. İdrak edici akıl ve olgun ahlâkın yanında yer alan kuvvetli duygu, insanda doğru ve isabetli görüş, ilhama benzer bir anlayış gücü, başkalarıyla kendi arasında müşterek bir vicdan husule getirir. Aynı zamanda bu duygu, onda, güzel olan şeye karşı bir san.at zevki doğurur. İşte İbni Hazm, hem nesirde hem de şiirde büyük bir sanat zevkine sahipti. O, derin tefekkürü, ince duygusu, zengin ve kuvvetli heyecanı sayesindedir ki, Tavku'l-Hamâme adlı kitabında insanların ruhlarını ve Müdâvâu'n-Nufûs adlı kitabında da, daha çok kendi ruhunu tahlil imkânına kavuşmuştur. O, bu kitaplarını bir sanat eseri olan nesir üslubuyla yazdığı halde, ruhların derinliklerine kaplanlar gibi iniverir.
Denilebilir ki İbni Hazm, eğer derin.ilmiyle meşhur olmasaydı, güzel yazılarıyla meşhur olur, ismi en büyük ve en meşhur yazarlar mevkiine yükselirdi.
İbni Hazm «sehl-i mümteni» sayılan böyle bir nesir yazarı oluşunun yanında iyi bir şairdi. Eğer fıkıh ve ilim ona galebe çalmasaydı şairler arasında yer alması muhakkaktı.
Kısaca, bu büyük ilim adamına Allah öyle sıfat ve seciyeler vermiştir ki bunlar sayesinde o, çağının en üstün adamı olmuş, bir yandan buyuk bır takdir, bir yandan da haset ve kin dolu bakışları üzerine çekmiştir. Elbette bütün bunlar, iyilik ve kötülüklere sahne olan bu dünyadaki büyük ve nâdir insanlar için ola6an şeyleri
Şüphesiz ki yarattığı şeylerde Allah'ın bir çok hikmetleri vardır.609[38]

İbni Hazmın İlmi

606[35] Duhâ, 11.
607[36] Tavkul-Hamâme, s. 82.
608[37] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/462-467.
609[38] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/467-468.

İbni Hayyan şöyle der: «Ebu Muhammed (îbni Hazm) hadis, fıkıh, cedel, nesep, edebiyat, mantık ve felsefe gibi birçok ilimlere sahipti. Bu ilimlerin bazısı üzerinde bir hayli eserleri vardır. Ancak bu kitaplarında yanlış ve sakatlıklar da mevcuttur. Çünkü o, bütün ilimleri hocasız olarak tahsil etmek cesaretini göstermiştir»610[39]

Bu sözler, îbni Hazm'in ilminin zenginliğini gösterir. Fakat burada, şiddetli bir iğneleme de vardır. Çünkü îbni Hayyan, îbni Hazm'in sözlerinde yanlışlıkların bulunduğunu ileri sürmektedir. Zira İbni Hazm, bütün ilimleri kendi gayretiyle, hocasız olarak kitaplardan öğrenmiştir. Bu noktadan îbni Hazm'i, İbni Haldun da tenkit etmiştir. Bu tenkitler ister yerinde olsun ister olmasın, kesin olarak bildiğimiz şey, îbni Hazm'in kendinden sonraki nesillere faydalı bir çok eserler bırakmış olmasıdır. Yine kesin olarak bildiğimiz bir şey daha vardır ki o da, îbni Hazm'in kendine has bir metoda sahip oluşudur. İbni Hazm devamlı olarak bir kısım hocalara bağlı olsaydı, müstakil ve kuvvetli bir düşünceye sahip olmasaydı belki onun bu metodu teşekkül etmeyecekti.

İbni Hazm'i sert bir dille tenkit eden îbni Hayyan, onun bazı kitaplarını zikreder ve şöyle der:

«Şeyh (Üstad» Ebu Muhammed (îbni Hazm)'in, Allah'ın lanet ettiği yahûdiler ile, müslümanlar tarafından reddedilen diğer bazı mezheb mensupları arasında yapmış olduğu toplantıları ve yazılı bir kısım haberleri vardır. Onun pek çok eserleri mevcut olup en meşhuru «el-Fasl (el-Fısal) Beyne Ehlil-Ârâi ve'n-Nihal»611[40] adlı cedel hakkındaki kitabıdır. Müslüman fırkalarından te'vlli kabul edenlerin kâfir olduğunu göstermek ve taklidi caiz görenleri reddetmek için kaleme aldığı «es-Sâdf ve'r-Râdi'» adlı kitabı da meşhurdur. Ayrıca îbni Hazm'in «Şerhu Hadîsi'l-Muvatta' ve'1-Kelam alâ Mesâilihî»612[41] senedlerini kısaltarak sahîh hadisleri tarif, lafız ve mânâlarını izah eden "el-Câmi' fî Haddi Sahîhi'l-Hadis», Kitab ve Sünnet'-de hakkında bir nass bulunmayan nazari ve fer'ı meseleleri inceleyen «et-Telhıs ve't-Tahlîs», ihtilaflı olduğu bilinmeyen meseleler arasında içma'ı ele alan «Müntekâ'1-îcmâ' ve Beyânuhû», halîfelerin siret ve derecelerini, bu konudaki sünnet ve vacipleri anlatan «el-îmame ve's-Siyase», «Ahlâku'n-Nefs», büyük ve meşhur bir eseri olan «el-îysâlilâ Fehmi Kitabi'l-Hisâl» ve «Keşfu'I-ÎItibas mâ Beyne Ashabı'z-Zâhîr Ve.Ashabı'l-Kıyas» gibi birçok kitapları vardır. Muhtelif konulara ait risalelerinin sayısı da çoktur.»613[42]

îşte bunlar, îbni Hazm'in eserlerinin bir kısmını teşkil eder.614[43] Yukarıda adı anılan eserlerinin çoğu İslâm'ı müdafaa, İslâm ,düşmanları veya müslümanların sapıkları ile mücadele için yazılmıştır. Bu eserlerinde, çok şiddetli bir dil kullanan Îbni Hazm'in ufkunun genişliğini ve ilminin zenginliğini görmekteyiz.

İbni Hayyan'in saydıkları, Îbni Hazm'in kitaplarını tam olarak içine almaz. Ancak onun bir çok kitaplarından pek azmi ifade eder. îbnı Hazm'in oğlu Ebu Itâfi' el-Fazl şöyle.

610[39] Yakut, Mu'cemul-Üdebâ', c. XII, s. 47. Rifaî tabı.

611[40] Bu eşer, 1321 H. yılında Kahire'de basılmış ve 1907 M. yılında da İspanyolca'ya terceme edilmiştir. Çeviren.

612[41] Bu «el-Mavatta'ın hadislerini şerh ve mes'elelerini tenkid» anlamındadır. Çeviren.

613[42] Ayra eser, c. XII, s. 256.

614[43] Îbni Hazm'in diğer mühim eserleri:

1 — Tavku'el-Hamâme (ingilizce, Fransızca ve Rusça'ya terceme edilmiştir.), 2 — Risale fi Fadül-Endelfis, 3 — Naktnl Arûs, 4 — Cevhera-tul-Ensâb, 5 — Esvâkul-Arab, 6 — Zikru Evkâtfl-Ümerâ ve EyyamihÎm bil-Endelüs, 1 — etfhkâm fî Usûlil-Ahkâm (Kahire'de 1345 H. yıhnda basılmıştır.) 8 — el-MuhaUâ Fil-Fıkh (1347-1352 H. yılmda Kabire'de 11 cilt halinde basılmıştır), 9 — Ibtalul-Kıyas ve'r-Rey vel-İstihsân (Gold-zîher tarafından «Die Zahirilten» —Leibzig, 1844— adlı eserinde mufassal bir şekilde tetkik edilmiştir.), 10 — Mesâini Vsûlil-Fıkh (1333 H. yılında Mısır'da başlamıştır.), 11 — Kitabul-Usul Vel-Furû, 12 — Me-ratibul-tcmâ', 13 — En-Nabzetul-KâfÎye, 14 — Risaletul-Beyan An-Ha-kîkatil-tman, 15 — Et-Tahkîfc fî Nakdi Muhammed 1». Zekeriyya er-Razî, 16 — et-Takrîb Fî-Hudûdil-Kelâm, 17 — Haccetu Vedâ, 18 — En-NâsÎh Vel-Mensûh (1397 ve 1308 Hicrî yıllarında Kahire'de basilmiş olan Ce-laleyn Tefsiri'nin kenarında yayımlanmıştır.), 19 —, Esmâ'u's-Sahâbe, 21 — Müdâvâttt'n-Nöfös (İspanyolca'ya terceme edihniştîr,), ZZ — Ma-rifetu'n-Nefs BÎgayrîhâ ve Cehlihâ Bizatihâ, 33 —Merâtibu'I-UIûnı. Îbni Hazm'in bunlardan başka daha bir çok feitap ve risaleleri vardır.Çeviren.

demiştir: «Babamın elya-zısı ile telif etmiş olduğu kitaplardan dörtyüz cildini yanımda topladım. Bunlar, yaklaşık olarak seksen bin varak teşkil 615[44]eder.616[45]

Îlmi Metodu

Birçok eser telif eden ve çeşitli ilimlerle uğraşan îbni Hazm, kendisine has ilmî bir metod takip etmiştir. Onun bu metodu ikiye ayrılır:
1 — Akli ilimlere ait metodu.
2 — Nakli ilimlere ait metodu.
Aklî ilimlere ait metodunu Îbni Hazm, muhalifleriyle fikrî mücadelelerinde kullanmıştır. Elbette fikrî mücadelelere girişen kimsenin naklî değil, akli bir metodu olmalıdır. Çünkü, muarızlar nakli tanımadığı zaman onlarla aklî esaslara göre münakaşa etmek gerekir.617[46]

Aklî Metodu

İbni Hazm, insanın insan olması hasebiyle doğuştan var olan (bedîhî) bilgilere sahip olduğunu kabul eder ve bu bilgilere «İlmu'n-Nefs» adım verir. Çünkü selim'bir fıtrata sahip olan herkes, öğretime ihtiyaç duymaksızın bu bilgileri elde eder. Bunları kavraması ve inanması, bu konuda bizim için bir delil teşkil eder. Bu bilgilere misal olarak İbni Hazm, parçanın bütünden küçük olduğunu ileri sürer ve bunu isbat için şöyle bir delil serdeder: Çocuğa bir hurma tanesi verdiğimiz zaman ikincisini ister, ikinci hurma tanesini verirsek sevinir. Çocuğun bu bilgilere sahip oluşuna başka bir misal olmak üzere îbni Hazm, onun iki zıt şeyin bir arada bulunmayacağmı bildiğini söyler. Meselâ; çocuğu iradesi hilâfına ayakta dur-durursak ağlar, serbest bırakılınca hemen oturur. Keza çocuk, iki cismin aynı anda tek bir yeri işgal etmiyeceğini bilir. Meselâ; onun oturmak istediği bir yer üzerinde başkasıyla çekiştiğini görürüz. Çünkü çocuk, o yerin kendisini başkasıyla birlikte içine almayacağını bilir.618[47]
İbni Hazm, «el-Fasl» adlı kitabında iki kişinin ihtilâf etmediği aklî bedihiyyâtı (açık seçik bilgileri), nefsin doğrudan doğruya bileceğini anlatır ve misâl olarak şunları zikreder: İnsan kendisinin görmediği şeylerin birbirine aykırı olamayacağını bilir. Meselâ;-bir kimse ona uzakta olan bir şeyi haber verse, sonra ikinci bir şahıs gelip o da aynı şeyi söylese o kimse, bu haberi tasdik eder. Eğer aynı olay hakkında ikinci şahsın verdiği haber değişik olursa o kimse, bu haberin her ikisini de tasdik etmez. însan bu ilim sayesinde haberlerin doğruluğunu, doğanların doğumunu, ölenlerin ölümünü, azledi-lerin azlini, hastalananların hastalığını, şifâ bulanların şifasını, felâkete uğrayanların felâketini ve kendisinden uzak memleketleri bilir. Nihayet insanın, idraki yükselince tarihî hâdiseleri ve Peygamberlere ait haberleri bilme imkânına kavuşur. Aklı gelişince Peygamber (A.S.)'den nakledilen sâdık haberleri de tanıyabilir. Böylece akli ilim için bir esas teşkil ettiği gerçekleşmiş olur.
Bundan sonra İbni Hazm; bu bedîhîlerin her insanın nefsinde mevcut olduğunu, aklî şeyler üzerindeki düşünce hatâsının menşei-nin bu bedîhiyyâttaki ihtilâf olmadığını, ancak bu hatanın menşeinin, bu bedîhîlerden uzaklaşmasından ibaret bulunduğunu

615[44] Adı geçen eser.
616[45] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/469-471.
617[46] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/471.
618[47] el-Fasl, c. I, s. 5.

söyler. Mukaddimeler (öncüller) öyle çoğalmıştır ki, onları bu bedıhilere dayandırmak güçleşnıiştir. Meselâ; matematik böyledir. Çünkü rakamlar çoğaldıkça hesapta yanılma ihtimali o nisbette artmaktadır. Bu sebepten cebir veya hesaba ait denklemlerin neticeleri değişmektedir. Rakamlar azaldıkça neticeler hatâdan o nisbette uzaklaş-maktadır. Bu hususta İbni Hazm şöyle der:
«İstidlal, ancak bu mukadimeler (bedîhiler) ile olur. Bir şeyin doğruluğu, ancak onu bunlara dayandırmakla mümkündür. Bu mukaddimelerden biri, herhangi birşeyin doğruluğuna şahitlik ederse o şey doğrudur, gerçektir. Herhangi bir şeyin doğruluğuna şahitlik etmezse o şey de bâtıl ve sakattır. Ancak bir şeyin bu mukaddimelere dayandırılması yakınlık veya uzaklık bakımından farklı olabilir. Yakın olanlar, her nefs'te apaçık mevcut ve anlaşılması gayet kolaydır... Bir şey bu mukaddimelerden uzaklaştıkça İstidlal yapmak işi zorlaşır; hattâ insan hatâya da düşebilir. Ancak kuvvetli bir anlayış ve temyiz gücüne sahip olanlar müstesnadır. Bu hal zikrettiğimiz mukadimelere dayanan şeylerin doğruluğunu cerhetmez. Meselâ; sayılar azaldıkça toplanması kolay olur ve bunda hatâya düşülmez. Sayılar çoğaldıkça toplanması güçleşir; hattâ en büyük muhasip bile yanılabilir. Dolayısıyla bu mukaddimelere dayanma bakımından yakın veya uzak olan her şey doğrudur. Burada şeyler arasında her hangi bir üstünlük yoktur. Zikrettiğimiz mukaddimelerden biri diğeriyle çatışmaz.[619[48]]
Böylece İbni Hazm, neticelerdeki hatânın menşeini ve aklın bütün hükümlerinin bu bedîhîlere dayandığını açıklamaktadır, Fakat o, hatânın sebebini, sadece bu mukaddimelere dayanmamaya hasretmemiştir. Belki hatânın bir kısmı şehvet veya muayyen bir fikre gösterilen taassubun tahakkümüne aittir. Şehvet veya taassup fikre (düşünce) arız olan bir afattır; onu sapıtır ve hatâya düşürür. Bu âfât, bazan öyle kuvvetli olur ki insan bu mukaddimelerin (bedîhlerin) bir kısmını inkâr eder. Bu konuda da İbni.Hazm şöyle der. «Doğru bir temyiz gücüne sahip olan kişi bu şeylerin (yani aklın bedihîlerinin) tamamen doğru ve münakaşa götürmez olduğundan şüphe etmez. Ancak, bunların doğruluğunu öğrendikten sonra aklına afat arız olan ve temyiz kabiliyeti bozulan veya bazı bozuk fikirlere meyleden kimseler, akim bu debîhîlerinden şüphe edebilirler. Esasen bozuk fikirler de, temyiz kabiliyetine arız olan bir afattır. Tıpkı duyu organlarına gelen afatlar gibi. Meselâ; safrası bulunan kimseye arız olan âfât böyledir. Bu afata uğrayan kimseye bal acı gelir.»
İbni Hazm, bu akli metodunu akaidi incelerken de kullanır. Allah'ın kâinattaki kanununu ve olağanüstü (harikulade şeyleri) bu metoduna göre açıklar. O, ilâhi kanunları incelerken istikra' ve tetebbua (tümevarım metodu) dayanır. Peygamberlere İmanın esasını açıklar ve bunu, sebeplerin üstünde bulunan olağanüstü olaylara dayandırır. Peygamber, bu olağanüstü şeyler (mucizeler) le davet ettiği kimselere meydan okur. Peygamberlerin meydan okuduğu bu harikulade şeylerle Peygamberliği sabit olduktan sonra, artık nakli metoda itibar edilir. Zira insan, Peygamberin getirdiği hükümleri bu metodla bilir ve bunlara uyar.[620[49]]

Ruhî Ve Ahlâkî İncelemeleri

İbni Hazm'in ruhî (psikolo)ik) ve ahlâkî konularda incelemeleri vardır. O, ruh

---

619[48] Adı geçen eser, c. I, s. 7.
620[49] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/471-473.

üzerindeki incelemelerini «Tavku'l-Hamâme» adlı kitabında açıklamıştır. Ahlâkî incelemeleri de «Müdavatu'n-Nufûs» adlı kitabında görülmektedir. İhtiva ettiği konulardan anlaşıldığına göre İbni Hazm, bu ikinci eserini gençlik çağında değil, hayatının sonbaharında yazmıştır. Önce bu eserin konularına işaret etmek istiyoruz, İbni Hazm, bu eserde iki hususa dayanmaktadır.

1 — İstikra' ve tetebbu'.- Bunlar îbni Hazm'in kabul ettiği be-dîhi mukaddimelere dayanır! O, temas ettiği ve düşüp kalktığı insanların ahlâkını, kendisinden uzakta olanların haberlerini tek tek tesbit eder. Ve ahlâklarına âfât ânz olan kimselerin kusurlarını söyler. İnceleme ve tetebbularmdan sonra tesbit ettiği bu kusurların tedavisi için ilâç olabilecek şeyleri ileri sürer.

İstikra', her babayiğitin kân değildir. Bu sebepledir ki istikrâ'-ya gücü yetmiyenlerin, iyilik ve kötülükleri tanımaları için semavî kitaplara başvurmaları gerekir. Bu hususta îbni Hazm şöyle der: «İyiliklerin neler olduğunu bilmeyen kimse, Allah ve Resûlü'nün emrettiği şeylere itimat etsin. Çünkü bunlar, bütün iyilikleri içine almaktadır.»[621[50]]

2 — Felsefî incelemeler. İbni Hazm'in Müdâvâtu'n-Nufûp adlı eserinde dayandığı bu felsefî incelemeler, Yunan filozoflarından intikal eden ve esası aklî bedîhîlere veya istikra' ve tetebbua dayanan şeylerdir. İbni Hazm, kendi istikrâ'ına itimat ettiği gibi, başkasının istikrâ'ına ve filozofların ilk bedîhîlerin aslına ulaşmada kullandıkları mukaddimelerle elde ettikleri neticelere de itimat eder. Doğruluğu sabit olduktan sonra bu neticeler, beşer aklının ortak malı olup. herkes bunlardan faydalanabilir.

Adı geçen eserinde İbni Hazm'in bazı Yunan filozoflarının görüşlerine itimat edişi besbellidir. O, iyilik (fazilet) nazariyesini açıklar ve iyiliğin iki kötülük Crezîlet) arasında bir şey olduğunu söyler.İşte bu nazariye Aristo'ya aittir. Bu konuda îbni Hazm şöyle der: «Fazilet, ifrat ile tefritin ortasmdadır. Yâni ifrat da tefrit de kötüdür. Fazilet, bunların tam ortasindadır!»[622[51]]

İbni Hazm, Eflatun'un istikrâ'ını da kabul eder. Eflâtun'a göre faziletlerin esası dörttür. İbni Hazm kendi istikrâ'ına uyarak bu esaslarda değişiklik yapar. İbni Hazm'e göre fazilet: Ma'rifet. (bilgi), yiğitlik, cömertlik ve 'doğruluktur. Burada görüyoruz ki İbni Hazm, Eflâtun'daki, iffetin yerine cömertliği koymakta ve iffeti doğruluğa (adalete) dahil etmektedir. îbni Hazm; «İffet ve emanet, adalet ve cömertliğin çeşitlerindendir, der.[623[52]]

İbni Hazm incelemelerinde, nakil ile sabit olan İslâmî ahlâkı terketmemiştir. Yunan felsefesinden ve buna dayanan istikralardan faydalanarak îslâmî ahlâkın hükümlerini işaret etmiştir. Çoğu zaman felsefî nazariyeleri zikrettikten sonra Kur'an veya Hadîs nass'-larını sözlerine ilâve eder. Daima faydalı aklî bilgilere dayanarak, îslâmî ahlâkın yaşatılmasını ister ve bu konuda şöyle der:

Faydalı bütün ilimleri öğrenmek, akim güzelliğini artırır, onu her türlü afattan korur ve aklı zayıf olanı helak eder. İyilik için uğraşan kimse, aynı şekilde akla önem verse, Hasan el-Basrî'den, Atinalı Eflâtun'dan ve İranlı Büzürgmihr'den daha büyük hakîm olur.»[624[53]]

İbni Hazm, «Müdâvâtu'n-Nüfûs» adlı eserinde iyilik ve kötülüğün ahlâkî ölçüsünü kendi anlayışına göre açıklar. Keza güvenilmeye lâyık olmayan insanı anlatır. Bu felsefî incelemelerin sonunda aynen İslâm âlimlerinin vardığı şu neticelere varır: Din

621[50] Müdâvâtu'n-Nüfûs, s. 66.
622[51] Adı geçen eser, s, 42.
623[52] Adı geçen eser, s, 66.
624[53] Adı geçen eser, s. 13.

bir cemaat için zaruridir. Cematin himayesi ve fertler arasındaki itimat dinle olur. Dindar insan, gayri müslim bile olsa güvene lâyıktır. Dindar olmayan bir kimse, müslüman bile olsa itimada lâyık değildir. O, bu meselede aynen şöyle der:
«Dindar insana güven; isterse o, senin dininden başka bir dinde olsun. Dînin emirlerini hafife alan kimseye güvenme; isterse o, senin dinine mensup görünsün. Bir kimse, Allah'ın haramlarını hafife alırsa ona hiç bir şeyini emanet etme!»
İşte bunlar, îbni Hazm'in adı geçen eserini tamamen aksettirmemekle beraber, ondaki güzellikleri gösteren bir kaç demettir.[625[54]]

Tavku'l-Hamâme'si

İbrii Hazm'in bu eseri, sadakat, ülfet ve muhabbet hakkında psikolo)ik bir incelemedir. «Müdâvâtu'n-Nufûs» adlı eserini, hayatının sonbaharında, ruhları tedavi için tecrübelerinin bir ilâç olmasını düşünerek, kaleme almıştı. «Tavkü'l-Hamâme» adlı eserini ise, ifadelerinden anlaşıldığı gibi, gençliğinin sonbaharında kaleme almıştır. Bu eserde anlatılan olaylar gösteriyor ki îbni Hazm, onu yazdığı zaman artık gençlik devresini bitirmek üzereydi. Bu eserinde de bir çok tecrübeleri ve hayat hikâyeleri yer almaktadır. Bundan sonra İbni Hazm, kendisini tamamen ilme vermiştir.
Bu eser, istikra' (endüksiyon) ve İbni Hazm'in «Îîmü'n-Nefs Fıtri bilgi» adını verdiği ilk bedihilere (açık seçik bilgilere) ulaşan mukaddime (öncül)'lere dayanarak yapmış olduuğ psikolo)ik tahlilleri ihtiva eder. İstikra ve dînî hakîkatlardan faydalanarak yapmış
olduğu bu tahlil, sevgiyi tarif edişinde açıkça ortaya çıkar. îbni Hazm sevgiyi şöyle tarif eder:
«İnsanlar, onun (sevginin) mahiyetinde ihtilâfa düşmüşler ve uzun uzadıya lâf etmişlerdir. Bu hususta benim görüşüm şudur: Sevgi, bu varlık içinde bir güce sahip olan nefsin (ruhun) yüksek ve asıl unsurundaki parçalar arasında mevcut olan bir birleşmedir. Bu birleşme (ittisal), nefsin ulvî âleme ait karargâhındaki kuvvetlerinin bağlantısı ve terkibinin şekline göre karşılık verme (mücavebet) hususiyeti vasıtasıyla olmaktadır. Biliyoruz ki, yaratılmışlar, arasındaki yaklaşma ve uzaklaşmanın sırrı, birleşme ve ayrılmadır. Şekil, ancak kendi şekline bağlıdır. Bir şey ancak kendi misline ısınır. Mücânesetin (benzeşmenin), duyulur (mahsûs) bir işleyiş şekli ve gözle görülür bir etkisi vardır. Birbirine zıt şeylerdeki uyuş-mazlık (münâferet) ve benzer şeyler arasındaki uyarlık (muvafakat) , bizim aramızda da mevcuttur. Hal böyle olunca' bu; nefsin kendisinde, saf ve ruhanî âleminde, mutedil ve yüce cevherinde nasıldır?.. Bunların hepsi, insanın tasarrufunun aslında fıtrî olarak malûmudur. Buna göre insan, fıtratındaki birlikte sükûnete kavuşur. Nitekim Allah Teâlâ; «Sizi bir candan (Âdemden) yaratan, bundan da gönlü kendisine yatıp ısınsın diye eşini yaratan O'dur.»[626[55]] buyurmuştur. Yüce Tanrı burada ısınmanın (sükûnetin) sebebini, Âdemin eşinin kendisinden oluşuna bağlamıştır.»
Yine Ibni Hazm şöyle der: «Bunun delili şudur: Siz birbirini seven iki kişi arasında bir benzerlik ve tabiî sıfatlar bakımından bir uyuşma bulunduğunu görürsünüz. Şüphesiz ki bu, az da olsa, mevcuttur. Benzerlikler çoğaldıkça mücâneset artar. Sevgi kuvvetlenir. Dikat ederseniz bunu açıkça görürsünüz. Peygamber (S.A.) de, şu

[625[54]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/473-475.
[626[55]] A'raf Sûresi, 189.

sözleriyle bu görüşü destekler: «Ruhlar toplanmış ordular halindedir. Birbirini tanıyanlar birleşip kaynaşırlar, birbirini sevmeyenler de ayrılırlar.» Sâlihlerin birinden; «Müminlerin ruhları birbiriyle tanışır», dediği rivayet edilmiştir. Bunun için Hipokrat kendisini seven zavallı bir adamın durumu anlatıldığı zaman üzülmemiş ve: «O, ancak bazı ahlâki yönlerinde kendisine uyduğum için beni sevmektedir.» demiştir.»

îşte görüyoruz ki îbni Hazm, felsefeye dayanmakta ve onu dînî nass'larla desteklemektedir. Daha sonra o, adı geçen kitabının bütün bölümlerinde, müşahade ettiği olayları anlatarak istikrâ'ya istinat etmektedir. O, bu olayları tahlil ederek, nefsin (ruhun) derinliklerine kadar varır ve bu tahlillerini tamamen gördüklerine dayanarak yapar, işittiklerine değil,.. Bu hususta şöyle der:

«Bu kitabımda, gördüklerimin veya güvenilir kimselerin rivayetine uyarak doğru bulduğum şeylerin dışına çıkmamayı esas olarak kabul ettim. Eskilerin ve bedevi araplann haberlerinde beni mazur görün. Çünkü, bunların yolu bizimkine uymamaktadır. Onlara ait pek çok haber mevcuttur. Benim mezhebim, başkasının binitiyle yola çıkmamaktır. Ben emanet zînet eşyası kullananlardan değilim.»

İbni Hazm, sevginin iki esası olduğunu söyler:

a) Nefsi benzeşme ve ruhi kaynaşma,

b) Şekil yönünden uyuşma.

İlk hayranlık, kişi için hoşuna giden şeklin güzelliklerini tâyin eder. Ona göre güzelliğin ölçüsü bu olur. Başkası hoşuna gitmez ve ondan başkasıyla istişarede bulunmaz.

İbni Hazm, bu eserinde tahlillerine devam eder ve sevginin derecelerini açıklar. Sevginin en üstününün Allah sevgisi olduğunu söyler. O, takva veya işi en güzel şekilde yapmak, kurbiyyet veya Allah'a itaat etmek için Allah'ı sever. Bundan sonra ülfet ve sada-kata dayanan sevgi gelir. Arkadaşlık ve dostluk sevgisi de buna dahildir. Bunlardan sonra aşk gelir. Bu da, hiç bir sebebe bağlı olmayan ve ruhların birleşmesinden ibaret olan bir sevgidir.

Îbni Hazm, kitabının başka bir bölümünde mânevî ruhî sevgiyle şehvete dayanan sevgi arasındaki farkı açıklar. Mânevî-ruhi sevginin sebebinin ruhî kaynaşma oîduğ'unu anlatır ve şöyle der: İlk anda vücut bakımından güzel görme ve renkleri öte geçmeyen sureti hoşbulnıanın sebeplerinden birisi şehvettir. Fakat, mânevî-rûhî sebebi ise hakikattir»627[56]

O, ruhî sevginin ancak tek varlık için, bedenî sevginin ise çok ve çeşitli olduğunu anlatır.

Îbni Hazm, aşk ile iffetin irtibatını^ iyi kadınlarla kötü kadınların aralarındaki farkı anlatmak için kitabında müstakil bir bölüm ayırmıştır. Bu hususta şöyle der: «îyi kadın, muhafaza ettiğin zaman kendisini koruyan, muhafaza imkânları olmadığı zaman da kendisine hâkim olan kadındır. Kötü kadın ise, muhafaza ettiğin zaman bile kendisini korumayan kadındır.»

Îbni Hazm, hem derinliği, hem de güzelliğiyle meşhur olan bu eserindeki ilmi açıklamalarında istikra', tetebbu ve tahlil metoduna dayanır. Fakat, onun istikrâ'ının tam olduğunu söyleyemeyiz. Belki bu eksiktir. Lâkin inceleme ve araştırmalarına kâfi olup maksadına varması için ona yol gösterecek niteliktedir. Bundan sonra îbni Hazm'in nakli ilimlere ait metoduna geçebiliriz.628[57]

627[56] Tavkul-Hamâme, s. 3, 4, 76.
628[57] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/475-477.

Naklî İlimlere Ait Metodu Ve Görüşleri

İbni Hazm'in nass'lan inceleme ve bunlardan hüküm çıkarma metodu, bu nass'lann lâfızlarının zahirî mânalarına dayanır, İbni Hazm, bu lâfızları te'vile, hükme esas teşkil eden illeti tesbit ve buna dayanarak kıyas yapmak için ta'lile teşebbüs etmez. Hakkında nass bulunan bütün Islâmî konularda lâfızların zahirî mânâlarını kabul eder.
Burada, Önce îbni Hazm'in umumî olarak görüşlerini arzede-lim; daha sonra da fıkhını ele alalım.629[58]

Akîdeye Ait Görüşleri

İbni Hazm, akideyi iki yönden inceler.
1 — Ülûhiyyet ve nübüvveti isbat,
2 — Kur'ân ve Sünnet lâfızlarının gösterdiği akaid meselelerini tesbit.
Birinci konuda ilk bedîhüere, istikra' ve tetebbulara dayanır. Bu incelemelerinin sonunda tek Tanrıya İman esasına", Peygamberin hak olduğuna ve mu'cizelerin, Allah katından gönderildiğini söyleyen Peygamberler tarafından gösterilebileceğine inanır.
Peygamberlik sabit olunca, sadece hüccet, Peygamberin getirdiği nass'lardır. İbni Hazm, bu nass'lann zâhirleriyle amel ederek «O çok esirgeyici (Allah) arş üzere istiva etmiştir»630[59] âyetini okuduğu zaman, Allah'ın zâtına lâyık bir şekilde arş ve istivası olduğuna inanır ve herhangi bir te'vüe başvurmaz.
Bu balamdan İbni Hazm, Kur'ân-ı Kerim'in haber verdiği gay-be ait bir şeyin nass'lann zahirine göre gerçek olduğunu kabul eder ve zahirden başka şeyleri kabul etmez. Ona göre. Sünnetin bildirdiği gaybe ait şeylerin de hepsi gerçektir. İsterse sünnet mütevatir, isterse âhâd haberlerden ibaret olsun. Yeter ki güvenilir kimseler tarafından rivayet edildiği sabit olsun. Dolayısıyla İbni Hazm, kitab-lara, meleklere, sırât'a, hisâba, mizana ve levh-i mahfuza îman eder.631[60]

Vahdâniyyetle İlgili Görüşleri

İbni Hazm, Allah'ın vahdâniyyeti (birliği) ne, Kur'ân ve Sünnet nass'lannda bildirildiği şekilde inanır. Ona göre nass'lardan anlaşılan vahdâniyyet üç yönden incelenir.
1 — Ma'budun birliği: Allah'dan başka hiç bir varlığa ibadet edilmez. Kullarından hiç birisi vâsıta edilerek, Allah'a yakınlık kazanmak için çalışılmaz. Takarrub (Allah'a yakın olmaya çalınmak) bir ibadettir. Allah'dan başka ma'bud yoktur. İnsana, taşa, türbeye ve herhangi bir mahluka tapınmak, asla caiz değildir.
2 — Hâlık (yaradan)'m birliği: Kainattaki her şeyi yaratan Allah Taâlâdır. O'ndan başka hiç bir yaratıcı yoktur. Hiç bir kimse herhangi bir fiil veya bir şeyi yaratmak iddiasında bulunamaz. Nass'larda bildirildiği gibi her şeyin yaratıcısı Allah'dır.632[61]
3 — Allah'ın sıfatlarının birliği: îbni Hazm, Allah'ın sıfatlarının veya zâtının birliği sözü ile, Allah'ın zat ve sıfatlarında hiçbir şeriki olmadığını ve zât-i ilahiyenin tek olduğunu kasdetmektedir.

629[58] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/478.
630[59] Tâhâ Sûresi, 5.
631[60] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/478-479.
632[61] Bak. En'âm : 103, Ra'd: 16, Hicri: 28, Zumer: 63, Mü'min: 63. (Çeviren)

Allah Taâlâ, yaratılmışlardan hiç birisine benzemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de; «O'nun benzeri dahi yoktur. O, hakkıyla işitir kemâliyle görür.633[62] buyurulur. İbni Hazm, bu meselede mevcuı nass'larla bildirilen şeyleri aynen kabul eder. Kur'ân ve Sünnet'de bildirilen Allah'ın sıfatlarına olduğu gibi İman etmenin gerektiğini söyler. Bu sıfatlan Allah'ın isimleri sayar. Allah Teâlâ yüce'zâtını kadîr, alîm, hakim, semî', basir, mürid, muhtar, hayy ve kayyûm634[63] gibi Kur'ân-ı Kerim'de geçen Esmâu'l-Husnâ (güzel isimler) ile isimlendirmiştir. Bunlar, Allah'ın sıfatlandır, diyemeyiz. Ancak bunlar, Allah'ın isimleridir, diyebiliriz. İbni Hazm bu konuda şöyle der:
«Allah'ın sıfatlan olduğunu söylemek imkânsızdır, caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberine indirmiş olduğu kelamında «sıfat» lâfzını açıkça zikretmemiştir. Peygamber (S.A.)'den de bize Allah'ın sıfatı olduğuna dair'bir şey intikal etmemiştir. Evet, bu hususta bize, sahâbîlerle seçkin tabiîlerin tek birisinden herhangi bir şey intikal etmemiştir.»635[64]

Teşbih İfade Eden Lâfızlarla İlgîlî Görüşleri

İbni Hazm; «Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.»636[65] ve «Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak yüce ve cömert olan Rabbının yüzü bakîdir.»637[66] âyetleri karşısında bir şey söylemez. Allah'ın eli vardır, bunun mahiyetini bilemiyoruz; Allah'ın yüzü vardır, bunun hakikatini bilemiyoruz gibi sözleri de ağzına almaz. O, bu lâfızların zahirlerini kabul etmekle beraber zâhir'in, bunlar hakkında böyle söylenilmesine bir delaleti olmadığım ileri sürer. Ancak Arap dilinin üslûbuna olan vukufu ve kendi zevki selimi ile «yüz» kelimesinden «zat» dan başka bir şey muradedilmediğini kabul eder. Keza; «Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.»638[67] âyetindeki «el» kelimesini: Allah, onların ellerinin üstündedir639[68] diye tefsir eder. «O'nun (Allah'ın) iki eli de açıktır, nasıl dilerse öyle sarfeder.»640[69] âyetini: Allah dilediği gibi sarfeder, diye tefsir eder. «Ellerimizin yaptıklarından kendileri için bunca davarlar yarattığımızı görmediler mi?»641[70] âyetinde ki «ellerimizin yaptıklarından» sözünü: bizim yaptıklarımızdan, diye tefsir eder. «İstiva» sözünü de böyle münasip bir şekilde tefsir eder.
Görüyoruz ki İbni Hazm, kendisi de te'vil ve tefsircilerin yolundan gitmektedir. Fakat bunu, te'vil veya tefsir saymamakta ve mecazî lâfızların delalet ettiği mânâlar olarak kabul etmektedir. Ona göre meşhur mecazlar, lâfızların zahirleri hükmündedir.
Bu suretle İbni Hazm, Allah'ın yüce zatının isimlerinden müteşâbih kelimeler bulunmadığını, ancak «Hâ Mim» ve «Elif Lâm Mim Sâd» gibi Kur'an sûrelerinin başlarında yer alan harflerle, «And olsun güneşe ve onun aydınlığına.»642[71] ve «Şu beldeye yemîn ederim.»643[72] gibi âyet-i kerîmelerde geçen eşya ve yaratılmış şeyler

633[62] Şûra Sûresi, 11.
634[63] Bu isimler sıra ile şöyle terecine edilebilir: Kudret sahibi, bilen, hükmeden, işiten gören, irade sahibi, ihtiyar sahibi, diri ve kendi kendine var olan. Çeviren.
635[64] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/479.
636[65] Feth Sûresi, 10.
637[66] Rahman Sûresi, 26, 27.
638[67] Feth Sûresi, 26, 27.
639[68] Yani Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir. Çeviren.
640[69] Maîde Sûresi, 64.
641[70] Yasin Sûresi, 71.
642[71] Şems Sûresi, 1.
643[72] Beled Sûresi, 1.

üzerine Allah'ın yapmış olduğu kasemlerde müteşabih bulunduğunu beyan eder.644[73]

Cebr Ve İhtiyar Hakkındaki Görüşleri

İbni Hazm; «her şeyin yaratıcısı Allah'dır.» hükmü karşısında insanın kendi fiillerini yaratıp yaratmaması meselesinde cebr ve ihtiyâr'a dokunmak mecburiyetinde kalır. O, insanın fiillerini -Allah yaratmaktadır, dese, insanın iradesini yok etmiş olacak; bu da, teklifin ortadan kalkması gibi bir sonuca varacaktır. İnsan kendi fiillerini kendisi yaranmaktadır, dese, fiillerin yaratılmasında Allah'a şirk koşmuş olacaktır. İbni Hazm, bu işin içinden şu şekilde çıkar: Kul, Allah tarafından yaratılmıştır. Kendisinde bir irade ve güç vardır. O, bir şey yapabilir veya bir şeyi yapmak istiyebilir. Kulun bu irade ve gücünün üstünde Allah'ın kahredici kudreti vardır. Allah Teâlâ kendi iradesine mâni olacak her şeyi yok etmeye muktedirdir. Buna göre Allah, bir kula hayır dilerse hidayet eder, şer dilerse ona mâni olacak şeyleri yok eder ve onu felâkete düşürür. Böylece Allah'ın, «De ki: Şüphesiz Allah kimi dilerse onu dalâlete götürür, gönlünü kendisine çevirenleri ise doğru yola iletir.»645[74] sözü gerçekleşmiş olur.646[75]

Siyasî Görüşleri

Siyasetin kucağında yetişmiş olan İbni Hazm, siyasî konularda kendi görüşlerini açıklar. Akîde ile ilgili de olsa, hilafetten halifenin nasıl seçileceğinden, siyasi fırkalar arasında tartışma konusu olan büyük günah işieyelnerin durumlarıyla ilgili meselelerden bahseder.
Hilâfet konusunda İbni Hazm şöyle düşünür: Bir halifenin iş basma getirilmesi müslümanlar için farzdır. Eğer müsülümanlar, başlarına bir halife tayin etmezlerse toptan günahkâr olurlar. Çünkü, müslümanlar arasında İmamet (hilafet)'in zaruretini gösteren birçok nass vardır.
İbni Hazm'e göre İmamet, ancak şartları bulunursa gerçekleşir. Şöyle ki:
1 — İmam (halife) Kureyş'li olacaktır. Çünkü bu hususta nass vardır ve sahabîler Benî Saide'nin sofasında toplandıkları zaman Ansar, halifenin kendilerinden olmasını teklif etmişler; fakat bütün sahabîler halifenin Kureyşli olmasında, Kureyşli olması ve Hz. Peygamber'e yakınlığı bulunması hasebiyle Hz. Ebu Bekr'i halife seçmede icmâ etmişlerdir.
2 — Halifenin akıllı (âkil) ve erkek olması şarttır. Çünkü Peygamber (S.A.), «İdarelerini bîr kadına teslim eden millet iflah olmaz.» buyurmuştur.
3 — Halifenin emaneti omuzlamak için ileri çıkması; devlet işlerini yürütmek için yapacağı görevleri bilmesi, zahiri durumunun bu işe elverişli olması ve fena işlerle uğraştığı bilinmemesi şarttır. Bu konuda îbni Hazm şöyle der:
Bir kimse; tek bir şeyde bile olsa, Aliah'dan korkmayan, yeryüzünde açıkça fenalık işleyen, emniyete lâyık olmayan, Allah'ın emrini yerine getirmeyen veya dînî hakkında bir şey bilmeyen bir şahsı halifelik makamına takdim etse günah ve fenalığa yardım etmiş olur. Peygamber (S.A.); «Bir kimse bizim emretmediğimiz bir işi yaparsa o merduddur.» ve «Ey Ebâ Zerr, sen zayıfsın, iki kişiye reis ve yetim malına velî olma!» diye buyurmuştur. Alîâhû Teâlâ da; «Eğer üstünde hak bulunan (borçlu), bir sefih

644[73] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/480.
645[74] Ra'd Sûresi, 27.
646[75] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/481.

(beyinsiz) veya zayıf olursa, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velîsi dos-doğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit yapın. Eğer iki erkek bulunmazsa razı olacağınız şahitlerden bir erkekle, biri unutursa ötekine hatırlatması için iki kadın yeter,»647[76] buyurmuştur. Bundan anlaşılıyor ki sefih, zayıf ve kendi işlerini yürütmediği için velîye muhtaç olan kimselerin müslürnanlara velî olması caiz değil-dir.»648[77]

İbni Hazm, hilafetin verasete dayanmayacağını söyler, İslâm, soya dayanan saltanatı tanımaz. Bu konuda da İbni Hazm şöyle der: «Müslümanlar arasında İmamet (hilafet)'de verasetin caiz ol-mıyacağını, Râfiziler hariç, kabul etmeyen yoktur. Râfiziler ise, hem veraseti kabul ederler, hem de erginlik çağma ulaşmayan şahsın İmam olabileceğini caiz görürler. Keza, müslümanlar arasında kadının İmametinin caiz olmayacağında ihtilâf yoktur.»649[78]

İbni Hazm'e göre şartları kendisinde bulunduran kimse İmamete nasıl getirilecektir? îbni Hazm, bu işin şu üç şekilden biriyle tamamlanacağını söyler:

1 — Bu işin en iyi ve en doğru şekli, mevcut İmamın ölmeden Önce kendisinden sonra İmam olacak şahsı tavsiye etmesidir. Bu konuda şöyle der: «Nitekim Peygamber (S.A.),' Ebu Bekr Sıddîk'i; O da, Ömer'i; Süleyman b. Abdilmelik, Ömer b. Abdilaziz'i böyle tavsiye etmiştir.» İşte İbni Hazm'in benimsediği şekil budur. Bu misallerden anlaşılıyor ki O, gelecek İmamı tavsiye işinde akrabalık ve adam kayırma değil, dinin ve müslümanlann maslahatının öne alınmasını şart koşmaktadır.

Bu tavsiye işi, bi'at'm vacip oluşuna engel teşkil etmez. Umumî bir bî'at şarttır. Tavsiye ile seçilmek, ancak bî'atla tamamlanır.

2 — Eğer İmamet için bir tavsiye yoksa gerekli şartlan haiz kimse ortaya atılır ve kendisine bî'at edilmesini teklif eder. Buna karşı çıkılmaz. İtaat etmek gerekir. Nitekim Hz. Ali —Kerremallâ-hü vechehû — nin İmamete getirilişi böyle olmuştur.

3 — Sağ olan halife, kendinden sonraki halifenin seçimini güvenilir bir şahsa veya bir zümreye bırakır. O şahıs veya zümre aralarından birini seçer. Nitekim Hz. Ömer, Peygamber (S.A.)'in hayatta iken kendilerinden razı olduğu altı kişiye bu işi havale etmiştir. İbni Hazm der ki: «Bize göre bu tarzdaki halife seçiminde müslümanların ittifak ettiği şahsa razı olmak gerekir. Üç günden fazla seçim işiyle uğraşmak caiz olmaz. Çünkü Peygamber (S.A.), Müslümanların iki geceden fazla İmamsız kalmalarını nehyetmiştir. Müslümanlar da, bundan fazla bir müddet içinde bu iş için toplanmamıştır. Bu süreden fazlası bâtıl olup caiz değildir.»

İmametle ilgili bütün bu şekillerde îbni Hazm'in zahirî görüşlerine göre hareket ettiği düşünülebilir. Çünkü o, burada müslümanlardan adalet ehli olanların icmâ'ına. uymaktadır. Bu müslü-manlar Ebu Bekr, Ömer,- Osman ve Ali (R.A.) 'ye bî'atta icma' etmişlerdir. Böylece her üç türlü halife seçimi de müslümanlardan adalet ehli olanların icmâ'ına dayanmaktadır. Bâgîlerin isyanı ise icmâ'ı bozmaz.650[79]

Kebîre İşleyenler Hakkındaki Görüşleri

Kebîre (büyük günah) işleyenlerin durumu üzerinde münakaşa, ilk defa Haricîler arasında çıkmıştır. Bunlara göre kebîre işleyenler kâfirdir. Ehl-i Sünnet Ve'1-Cemaat,

---

647[76] Bakara Sûresi, 282.
648[77] el-Fasl, c. IV, s. 166.
649[78] Aynı eser, s. 167.
650[79] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/481-483.

Hâricilerin bu görüşünü tanımamış ve kebîre işleyenlerin kâfir olmadığını, fakat işlediği bu günah için hesaba çekileceğini söylemiştir. Tevbe eder veya Allah'ın mağfiretine uğrarsa kebîre işleyen bir kimse hesaptan da kurtulur. Mürci'eye göre îman olduktan sonra kebîre hiç bir zarar vermez. Nitekim küför içindekilere taat da hiç bir fayda vermemektedir. Mu'te-zîlilere göre ise, kebîre işleyen ne mümindir, ne kâfirdir. Bunun ikisi arasında bir yerde olup tevbe etmeden ölürse ebediyyen ateşte kalacaktır.
Ibni Hazm, Ehl-i Sünnet'in yoluna yaklaşır. Çünkü nass'Iann ^âhirleri onla)pu desteklemektedir. Fakat kendisi, bu konuda kısmi bir ayırım yapar ve şöyle der: «Yaptığı günahlar için Allah'a tevbe-i nasuh ile tevbe eden kimsenin Allah bütün günahlarını affeder. Bir kimse tevbe etmeden ölür ve sevapları günahlarından ağır gelirse günahları düşer. Kendisi de cennete gider, cehenneme gitmez. Sevapları günahlarına denk gelirse bunlar A'raf ehli olurlar. Burada bir müddet bekledikten sonra cennete giderler, cehenneme gitmezler. Eğer günahları sevaplarından ağır gelirse, bunlar günahlarının fazlası kadar ceza görürler. Bunun müddeti, yüzlerine ateşin bir defa parlama müddetinden elli bin yıla kadar değişir. Sonra ateşten çıkar ve kalan sevapları karşılığında cennete girerler.»651[80]
Bundan anlaşılıyor ki, îbni Hazm günah işleyenlerin, isterse işledikleri günah büyük olsun, kâfir olmadığını kabul etmekte, sonra da nass'larm zahirlerine dayanarak bu hususta bazı tafsilatta bulunmaktadır. Böylece O, nakli ilim hakkında benimsediği metodunda da mantıkî olarak hareket etmektedir.
Artık İbni Hazm'in fıkhına geçebiliriz.652[81]

İbnî Hazmin Fıkhı

İbni Hazm'in, nakilden ibaret olan nass'lan anlama metodunun, sadece bu nass'lann zahiri mânâlarını almak olduğunu söylemiştik.
îbni Hazm bu metodunu siyaset, Allah'ın sıfatları ve diğer akide mes'elelerine dair görüşlerine de tatbik etmiştir. Sadece ülûhiyetle nübüvveti ispat ederken akla dayanır. Ülûhiyyet ve nübüvvetin ispatından başka mes'elelerde nass'lann zahirine dayanır ve hükümlerin illetlerini araştırmaz.
îbni Hazm'in bu metodu, fıkhında tamamen meydana çıkar; hattâ bu konuda temel unsur olur. İbni Hazm, fıkhı hükümler çıkarırken yalnız Kitap ve Sünnetin nass'larma dayanır. Bunlardan öte gitmez. Akla, nass'lann üstünde ve zahirî mânâlannın İlerisinde bir işleme alanı bırakmaz. îbni Hazm-'e göre re'y'le de, hakkında nass bulunmayan bir mes'eleyi hüküm bakımından hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktan ibaret ve istidlal bakımından neredeyse nass makamına kaim olan kıyas'la da, maslahatla da, sebep olduğu neticeye göre hüküm ifade eden zerâyi' ile de ictihad asla caiz değildir.653[82]

Re'ye Dayanan İçtihadı Îbtâlî

Yukandaki ifadelerden de anlaşılacağına göre, îbni Hazm fıkhı hükümlerin çıkarılmasında re'y'e dayanarak içtihad yapılmasını caiz görmemektedir. Bu görüşünü ispat için O, yine nass'lann zahirine dayanır. Burada biz, Ibni Hazm'in bu konudaki

651[80] el-Fasl, c IV, s. 46.
652[81] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/483-484.
653[82] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/485.

delillerini kısaca anlatmak istiyoruz:
1 — Kur'ân: Ibni Hazm, Kur'ân'm, «Biz o kitapta hiçbir şey eksik bırakmadık.»654[83] âyetini delil getirir. Eğer re'y için boş bir saha kalsaydı Kur'an-ı Kerim bir kısım şeyleri eksik bırakmış ve ihmal etmiş olurdu. Keza, «Ey îman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Bir şey hakkında çekiştiğiniz takdirde, Allah ve âhiret gününe inanıyorsanız, hemen onu Allah'a ve Peygamber'e döndürün (bu hususta onların emirlerine başvurun).»655[84] âyet-i kerimesi, bu konuda İbni Hazm'in görüşünü ispat için bir delil teşkil eder.
Bu nass'da, îbni Hazm'e göre, şer'i hükümlerin kaynakları tesbit edilmiştir. Bunlar da Kitap, Sünnet ve ihtilaf konusu olmayan icma'dır.
2 — Sünnet: îbni Hazm Sünnet nass'larının da zahirlerinden hareket eder. O, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu rivayet eder: «İlim insanların kalblerinden çıkarılıp al mm az. Ancak ilim, âlimlerin ölümüyle çıkıp gider. Âlim kalmayınca insanlar câhil reisler edinirler. Bunlar da re'y ile fetva vererek hem kendileri saparlar, hem de başkalarını sapıtırlar.»
3 — Sahabilerin sözleri: İbni Hazm, Hz. Ömer'in şu sözlerini rivayet eder: «Dininizde re'ye itibar etmeyiniz.» ve «Ancak, Peygamber (S.A.)'in re'yi isabetli olur. Çünkü ona, bunu ilham eden Allah'-dır. Bizim re'yimiz sadece zan ve tekliften ibarettir.»
îbni Hazm, sehâbilerden buna .benzer rivayetlerde bulunur. Hz. Ömer'in sözlerine benzer görüşleri, Hz. Peygamber'in halifesi Ebu Bekr ve Ali (R.A.)'den de rivayet eder.
İbni Hazm, kendi görüşünün doğruluğunu ispatlamakla yetinmez, daha ileri giderek ve fakîhlerin büyük çoğunluğunun delil olarak kabul ettiği şeyleri nakzeder. Meselâ; «Ey akıl ve basiret sahipleri, siz ibret alın.»656[85] âyetinde re'y dayanılmasına delâlet eden bir şey olmadığını, ancak bu âyette cereyan eden olaylardan ibret alınmasına işaret buyunılduğunu söyler. Ayrıca îbni Hazm, Muaz b. Cebel'in Peygamber (S.A.)'e, Kitab ve Cünnefte bir hüküm bulunmadığı zaman re'yi ile içtihad yapacağını söylediğini ve Hz. Peygamber'in de onun bu fikrini tasvip ettiğini anlatan hadis'in doğruluğunu kabul etmez. Keza, Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği kaza (yargı) mes'eleleriyle ilgili ve birbirine benzeyen olayları kıyas yoluyla halletmesini emreden mektubun sıhhatini inkâr eder. îbni Hazm'in bütün münakaşa ve istidlalleri, lafızların zahiri mânâlarına dayanır. Fakat sihhati (doğruluğu) sabit olan hadisleri inkâr etmesi tamamen yersizdir.
Artık İbni Hazm'in ileri sürdüğü delilleri inceliyebiliriz. Bize göre, re'yi kabul edenler, mes'eleleri başıboş ve bir kayda bağlamaksızın bırakmamışlardır. Fakihlerin caiz gördüğü re'y, ancak kıyas veya maslahattan ibarettir. Bütün re'y çeşitleri bu ikisine dayanır. Bunları kabul etmek, olayları Kitab ve Sünnetin ışığı altında halletmektir. Nitekim Allâhu Teâlâ, ihtilâf çıktığı zaman Kitab ve Sünnete başvurulmasını emretmiştir. O halde re'yi kabul etmek, Kur'ân nassınm dışına çıkmak demek değildir.
Kıyâsın Kitab ve Sünnete dayandırılması, hakkında nass bulunan mes'elelerin hükümlerini benzeri mes'elelere tatbik etmek demektir. Bu da, mes'eleyi Kur'an veya Sünnetin muayyen bir nassına dayandırmak olup Kur'ân ve Sünnetin dışına çıkmak değil, nass'ları anlamının ve onlarla istidlal etmenin yoludur. Nitekim Huccetu'l-İslâm el-Gazzali de böyle söylemiştir.

654[83] En'am Sûresi, 38.
655[84] Nisa Sûresi, 59.
656[85] Haşr Sûresi, 2.

Maslahata gelince; burada her türlü kayıttan âzâde olmak söz konusu değildir. Muteber olan maslahat, îslâmiyetin tanınmış olduğu maslahattır. Bu da, naşs'lardan elde edilen umumî amaçlara başvurma olup nihayet Kitab ve Sünnete dayanmak demektir. Bunların dışına çıkmak veya hükümlerinin icabına uymamak değildir.657[86]

İbni Hazm'e Göre Seri Deliller

İbni Hazm'e göre şeriatın emirleri ancak şu dört esas ile bilinir
1 — Kur'ân nassı,
2 — Peygamber (S.A.)'in sahih ve mütevâtir sünneti,
3 — Ümmetin âlimlerinin icmâ'i,
4 — Ancak bir tek şekle ihtimali olan delil.
İbni Hazm'in fıkhının kaynaklarını İşte bu dört esas teşkil eder.658[87]

1- Kitab

Kitab, bütün şeriatın ilk kaynağıdır. Diğer kaynaklar buna dayanır. Sünnetin hüccet oluşu .da ancak Kitab ile anlaşılmıştır.
Kitab, Peygamber (S.A.)'in en büyük mu'cizesi olup onun kıyamete kadar bakî olan şeriatının düsturunu teşkil eder.
Kur'ân-ı Kerimin hükmü ya bizzat açıktır; evlenme, boşanma ve mirasla ilgili hükümlerin çoğu böyledir. Veya Kur'ân'm ihtiva ettiği hükmün Sünnetle açıklanması gerekir. Meselâ namaz, zekât ve haccm hükümlerini Sünnet açıklamaktadır. Nitekim Kur'ân'da, Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ kî insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatsın...»659[88] buyurulmuştur.
Kur'ân'm beyanları bazan apaçık olur, bazan da kapalı olur. Ancak zikir ehli onu anlar, Kur'an-ı Kerîm'de.de, «Bilmiyorsanız zikir ehline (bilenlere) sorun.»660[89] emr-i ilâhîsi yer almıştır. Ibni Hazm bu konuda şöyle söyler :
«Beyan (Kur'an'in ifadesi), vuzuh (açlık) bakımından değişir. Bazan açık, bazan kapalı olur. însanlar, bunları anlamakta değişik duruma sahiptirler. Bazısı bunları doğru olarak anlar, bazısı anlıya-maz. Nitekim, Ali b. Ebî Talip (R.A.), «Kur'an'ın ifadesini ancak dîninde kendisine bir anlayış ihsan edilen kimse kavrar.» demiştir.
İbni Hazm, Kur'ân'm bazan Kur'ân ile açıklandığını, bazı Kur'ân nass'lannın,kapalı.veya tahsis edilmeye ihtiyaç gösterecek bir şekilde umumî (âmm) olduğunu ve bunları Kur'ân'ın diğer nass'lannın tahsis (tayin) ettiğini söyler.
îbni Hazm, Kur'an'm umumi (âmm) ifadelerini açıklayan lafızların iki kısmı olduğunu anlatır:
1 — Zaman bakımından Kur'an'm umumî ifadesine yakın olan lafızlar. Bu lafızların açıklanmasına «Tahsis» denir.
2 — Zaman bakımından Kur'an'm umumî ifadesine yakın olmayan lafızlar. Bu lafızların açıklanmasına da «Nesih» denir.
İbn-i Hazm'e göre nesih, hükmün zaman içerisindeki umumîliğini istisna etmektir. Bu, şu demektir: Nesih'den önceki zamanda bu hüküm tatbik edilmiş olup daha sonra

657[86] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/485-487.
658[87] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/488.
659[88] Nahl Sûresi, 44.
660[89] Aynı sûre, 43.

zamanın umûmundan istisna edilmiştir. İbni Hazm burada şöyle der:
«Nesih, istisnanın çeşitlerindendir. Çünkü nesih, zamanın istisnası, yani bir işi belli bir zamana tahsistir. Buna göre, her nesih istisnadır, her istisna nesih değildir, diyebiliriz.»
îbni Hazm, Kur'an nass'Iannm birbirleriyle çatıştığını kabul et-. mez ve bunu kesin olarak reddeder. Çünkü Kur'an, ilâhî bir vahiydir. Dolayısiyle bunda birbirine zıt şeyler olamaz.
Kur'an nass'ları arasındaki çatışma (taâruz) nm varlığını kabul etmek, Kur'anda ihtilafın oldüuğnu kabul etmektir. Halbuki Allah Teâlâ, şu sözüyle Kur'anda ihtilâf bulunmadığını beyan etmiş ve: «Onlar, hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmiyecekler mi? Eğer O, Allah'dan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok şey bulunurdu.»[661[90]] buyurmuştur.
Bir kimse Kur'an nass'ları arasında çatışma bulunduğu vehmine kapılırsa, ya her iki âyetin birbiriyle bağdaşma imkânı, ya umumî (âmm) ifadesinin diğer bir âyetle tahsisi veya nesih ile onun bu vehmi ortadan kaldırılır.[662[91]]

2- Sünnet

İbni Hazm şöyle der:
«İslâm şeriatında başvurulan asıl kaynağın Kur'an-ı Kerîm olduğunu beyan ettik. Kur'an-ı Kerîm'i inceledik ve onda gördük ki Peygamber (S.A.)'in emirlerine itaat etmemiz gerekmektedir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da Resulünü şöyle vasfettiğini de biliyoruz:
«O, kendi havasından söylemez. O, (peygamber'in söyledikleri) ancak kendisine gönderilen bir vahiydir.»[663[92]] Buna göre, Allah'ın Peygamber (S.A.)'e göndermiş olduğu vahyi ikiye ayırabiliriz:
«1 — Vahy-i Metlüv (tilâvet edilen vahiy).Bu i'cazkâr bir üslûba sahip olan Kitab (Kur'an)'dır.
«2 — Vahy-i Mervî (rivayet olunan vahiy) : Bu i'cazkâr üslûba sahip olmadığı gibi metlüv de değildir. Menkul olduğu halde kitap halinde rivayet edilmemiştir. Fakat makrû' (okunmuş) dur. Yâni bu, Peygamber (S.A.)'den varit olan haber olup Allahu Teâlâ'nın murâdını açıklayıcı mahiyettedir. Kur'an-ı Kerîm'de bu hususta şöyle Duyurulmuştur: «...Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatasin.»[664[93]] Buna göre Allahu Teâlâ, nasıl vahyin birinci kısmını teşkil eden Kur'an'a itaat etmemizi enırettiyse, vahyin bu ikinci kısmına da itaat emmemizi emretmiştir. Bunlar arasında hiçbir fark yoktur.»
Bu ifadeden anlıyoruz ki İbni Hazm'e göre Sünnet, her ne kadar nazm, tilavet ve i'caz bakımından Kitab gibi değilse de, vahiy olma yönünden onun aynıdır. Dolayisiyle Sünnet, Kur'an-ı açıklamakta ve onun'bildirmediği hükümleri ihtiva etmekte olup Sünnete uymak Kur'an'ın emridir.
Îbni Hazm, Kur'an ve Hadîs nass'lannı şeriatın yegâne kaynağı sayar. Sünnet ve Kur'an, ona göre aynı mertebededir. Ondan önce Şafii de bu görüşü ileri sürmüştü. îbni Hazm, bu konuda şöyle der: «Kur'an ve sahih haber birbirine bağlıdır. Her ikisi de Allah katından gönderilmiş olma ve itaat bakımından aynı hükümdedir. Çünkü Allahu

---

661[90] Nisa Sûresi, 82.
662[91] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/488-489.
663[92] Necm Sûresi, 3, 4.
664[93] Nahl Sûresi, 44.

Teâlâ Kur'an'da; «Ey îman edenler, Allah ve Resulüne itaat edin. Kendiniz dinleyip durduğunuz halde ondan yüz çevirmeyin. Kendileri dinlemedikleri halde, dinledik diyenler gibi olmayın.»[665[94]] buyurmuştur.
Îbni Hazm, Peygamber (S.Â^)'in söz ve takrirlerini kesin olarak hüccet sayar. Peygamber (S.A.) 'in fiillerine gelince; îbni Hazm bunları, ancak onun emrettiği şeylerin tatbiki olduğuna delâlet eden bir söz bulunursa hüccet olarak kabul eder. Meselâ; Peygamber (S.A.)'-in; Namazı ben nasıl kılıyorsam siz de benden gördüğünüz gibi kılınız.» sözü böyledir. Veya Peygamber (S.A.)'in fiilinin sözü makamında olduğunu gösteren bir karine (işaret) bulunursa, bu fiili îbni Hazm hüccet olarak kabul eder. Çünkü karine, fiili söz mevkiine kor.[666[95]]

Rivayet Bakımından Sünnetîn Kısımları

Îbni Hazm, rivayet bakımından Sünneti ikiye ayırır:
1 — Mütevâtir Sünnet: Bunun hüccet oluşunda icmâ' vardır. İbni Hazm'e göre mütevâtir Sünnet, kesin ve tereddütsüz bir hüccettir. Fakat, Îbni Hazm'in mütevâtir Sünneti tefsiri, Hadîs bilginleriyle diğer fakîhlerin tefsirine uymaz. Onlara göre mütevâtir, toptan yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız olan bir topluluğun sened bakımından Peygamber (S.A.)'e ulaşmak şartıyla yapmış olduğu rivayettir, îbni Hazm'e göre ise mütevâtir yalan üzerinde ittifak etmeleri imkânsız olan en az iki kişi tarafından rivayet edilen şeydir. Meselâ; bir memleketten gelen kimse herhangi bir şey rivayet etse, başka bir memleketten gelen diğer bir şahıs da, her ikisi birbirini görmediği halde, aynı şeyi haber verse İşte bu rivayet, îbni Hazm'a göre tevatür ifade eder ve tasdiki gerektirir. İbn-i Hazm'in bu görüşünü, aklın bedîhilerinden bahsederken de anlattık.[667[96]]

2 — Âhâd Haber: îbni Hazm, bunu, tevatür şartlarını haiz olmayan bir veya daha fazla kimsenin rivayet ettiği şey, diye tarif eder.
îbni Hazm, âhâd haberlerin tasdik edilmesini, bunların hem akâid hem de amel hususunda delil olarak alınmasını ileri sürerken birçok bilginlere muhalefette bulunur. îbni Hazm'e göre âhâd haberler hem îtikad, hem de amel bakımından uyulması gereken bir şeydir. Bu suretle îbni Hazm, birçok muhaddislerle Ahmed b. Hanbel gibi muhaddis fakîhlerin bir kısmı ile birleşir. Diğer fakîhlere göre de haber-i âhâd'le amel etmek gerekir. Fakat, i'tikâdî mes'elelerde bu haberlere uymak gerekmez.
Âhâd haberleri akâid mes'elelerinde delil olarak alan îbni Hazm'le muhaddislerin delilleri şudur: Peygamber (S.Â.), bâzı krallara yazdığı mektupları birer kişiyle göndermiştir. Keza, Peygamber (S.A.), müslümanlara vazifeli olarak bâzı kimseleri tek olarak gönderirdi ve bunların sayısmı nazarı itibara almazdı. Meselâ; Muaz'ı Yemen'e, Ebu Bekir'i Hac Emîri olarak Mekke'ye, Hz. Ali'yi, kadı olarak Yemen'e tek olarak göndermiştir. Sahâbîler, hakkında Kurf-ân nassı bulunmayan bir mes'eleyle karşılaştıkları zaman bunu halletmek için Peygamber'in Hadîsini araştırırlar ve bu hususla ilgili bir hadîs bulurlarsa, râvîlerinin sayışma bakmaksızın bu Hadîs'e göre hükmederlerdi.
Mütevâtir ile âhâd arasındaki fark, istidlal bakımmdan kuvvet farkıdır. Mütevâtir,

665[94] Enfal Sûresi, 30, 21.
666[95] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/489-490.
667[96] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/491.

âhâd'dan önce gelir. İki haber çatışırsa, yâni mü-tevâtirle âhâd haber birbirine zıt olursa ve aralarını telif kabil olmazsa mütevâtir hadîs, Peygamber (S.Â.) 'den intikal eden sâdık haber olarak kabul edilir.
İbni Hazm, râvilierin bizzat adaletli ve «sika» olmalarını şart koşar. Sika râvîlerin en yüksek mertebesini fakih, öğrendiklerini iyi hıfz ve zapteden kimseler teşkil eder. Hâli belli olmayan kimselerin rivayetleri, böyle bir kimsenin âdil ve sözü makbul veya gayri âdil ve rivayeti merdut bir kimse olup olmadığı anlaşılıncaya kadar kabul edilmez.
Râvînin fakîh olması, onu en yüksek mertebeye dâhil olmasının şartı olup -sözünün kabul edilmesinin şartı değildir. îbni Hazm bu konuda, Ebu Musa el-Eş'ârî'nin Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği hadîsi misâl olarak ileri sürer ve «el-îhkâm» adlı eserinde şöyle der:
«Ebu Musa el-Eş'âri'den Peygamber (S.A.) 'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: «Allah'ın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, bir toprağa yağan yağmura benzer. Eğer bu toprak iyi ise suyu emer ve bereketli bitkiler verir. Bu toprak sert ve kuraksa suyu üzerinde tutar. Allah, bununla da insanları faydalandırır. Onlar bu sudan içerler, taşırlar ve hayvanlarına içirirler. Diğer bir kısım toprak da vardır ki, dümdüz çöl olup ne suyu üzerinde tutar, ne de bitki verir. İşte dinde fakîh olan ve kendisini Allah'ın bana gönderdiği şeylerle yararlandırdığı kimse de böyledir. O, öğrenir ve öğretir. Bu mertebeye yükselmeyen kimse, Allah'ın benimle gönderdiği hidâyeti kabul etmez.»
«Peygamber (S.S.), bu hadiste ilmin merteblerini eksiksiz olarak bir araya toplamıştır. Rivayet ettiği şeyleri tam olarak muhafaza eden ve nassm lâfızlarının iktizâ ettiği mânâları anlayan, kişilerin ihtilâfa düştüğü şeyi, Kur'ân ve Sünnetin nassına dayandırmaya dikkat eden fakîh, İşte iyi ve saf bir toprak gibidir. İşittiği sözleri hıfzeden veya yazmak suretiyle tesbit ederek önu sadece olduğu gibi başkasına nakleden, rivayet ettiği şeylerin mânâsına dikkat etmeyen, kişilerin ihtilâf ettiği şeylerin Kur'ân ve Sünnet nass'larma nasıl dayandırılacağını bilmeyen kimseler de, insanların faydalandığı suyu üzerinde tutmaktan öte gidemeyen toprak gibidir. Fakat Allah, onların bunu, daha anlayışlı kimselere tebliğ etmeleriyle insanları faydaîandırmiştir. Peygamber (S.A.), bu noktaya dikkati çekmiş ve: «Bâzı tebliğ edenler vardır ki hıfzetme ve anlayış bakımından dinleyenden daha güçlüdür.» buyurmuştur. Yine Peygamber (S.A.)'den; «Bâzı fıkıh ehli vardır İd aslında fakih değildir.» buyurduğu rivayet edilmiştir. İşittiklerini hıfz ve tesbit edemiyenler ne iyi toprak gibidir, ne de suyu üzerinde muhafaza eden toprak gibidir. Ancak bunlar, mahrum, mâzûr veya hem ot bitirmeyen, hem de suyu muhafaza etmeyen çöl durumundadırlar.»
îbni Hazm, rivayette râvînin birkaç tane olmasını şart koşmaz. Meselâ; ona göre bir râvînin rivayeti makbuldür. îbni Hazm, iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitliği ile hadîs rivayetini üç
cihetten birbirinden ayırır:
1 — Allâhu Teâlâ, dînini korumayı üzerine almıştır. Dolayısıyla âdil olan bir kişi, Peygamber (S.A.)'den naklolunan sözleri rivayete yeterlidir.Dinde kıskançlık ve çekişme yoktur. Rivayetler birbiriyle çatışırsa, sened bakımından kuvvetli olan öne alınır. Kullara ait işlere gelince, bunlar kıskançlık ve çekişmeye dayanmaktadır. Kıskançlık ve çekişme olan bir yerde itham bulunur. Elbette bu ithamı iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitliğiyle gidermek

gerekir.
2 — Kaza (yargı), adaletli kimselerin şahitliğiyle kesinlik kazanır. Bunun içindir ki âdil kimselerin şahadetiyle hükmetmeyen kadı günah işlemiş olur. Kadı'nın mutlaka şahide dayanması gerekir.
3 — Rivayet, şahitlik değildir. İbni Hazm, bu hususta şöyle der: «Allah şeriatın bütün mes'elelerinde; Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu. Allah bize böyle emretti, dememizi farz kılmıştır. Çünkü Allâhu Teâlâ: «Allah'a itaat ediniz ve Usûlüne de itaat ediniz.»[668[97]] ve «Peygamber size ne verdiyse onu alın, sizden neyi yasak ettiyse ondan da sakının.»[669[98]] buyurmuştur. Allah ve Resulü bizi bundan nehyetti veya bize bunu emretti, dememizi farz kılmış, bu şunun haklı olduğuna şahitlik etti, bunun haklı olmadığına bir kimse yemin etmedi, dememizi farz kılmamıştır.»[670[99]]
Görüyoruz ki Îbni Hazm, bu son ciheti anlatırken tamamen lâfızların zahirî mânâlarını almaktadır. Çünkü O, rivayetin «şahit olduk» ve benzeri kelimelere dayanmasının şart olmadığını belirtmektedir. Ona göre şahadetle rivayet arasındaki farklardan biri de İşte budur.
Îbni Hazm, rivayetleri ancak senedleri Peygamber (S.A.)'e ulaşıyorsa kabul eder. Buna göre, hadîs rivayet ettiği sahâbinin ismini zikretmeyen tabiînin mürsel hadîsini kabul etmez. Keza, tabakalardan birinde senedi kesilen (inkıta' eden) bir haberi kabul etmediği gibi, mânâsı üzerinde icmâ' olmadıkça mürsel veya münkatı' hadîsi de kabul etmez ve bu hususta şöyle der:
«Mürsel haber (hadis), nesilden nesile kabul edilmemiş ve sıh-hatında kesin bir şekilde icmâ' hâsıl olmamışsa reddedilir. Eğer onun üzerinde icmâ' edilmişse bunun Kur'ân gibi Peygamber (S. A.)'den nakledildiğini kabul eder ve sened aramayız. Mürsel hadi-sin, bizzat Peygamber (S.A.)'in ağzından işitilmiş olup olmaması eşittir. Meselâ «Vârise vasiyet yoktur.» hadîsi ve Peygamber (S.A.)'-in nübüvvetini gösteren mu'cizelerin çoğu böyledir. Bunlar sağlam senedlerle rivayet edilmiş olup büyük bir topluluğun nakline dayanmaktadır. Kur'ân'da zikredilen ay (kamer)'in yarılması, Peygamber'in birazcık yemekle birçok kimseleri doyurması ve bir bardak su ile orduyu suya kandırması da böyledir.»
îbni Hazm, sahâbî: «Bunu Peygamber (S.A.) buyurdu» demedikçe, bir sözün Peygamber'e nisbetini kabul etmez. Ona göre bir sözün hadis olduğu açıkça söylenmelidir. Bu sebepten İbni Hazm, sahâbîlerin; «Sünnet böyledir» veya «Biz bununla emrolunduk» gibi sözlerini hadîs ^olarak kabul etmez ve bu ifadeleri Peygamber (S. A.V)'e isnad mahiyetinde saymaz. Çünkü bu ifadeler, sahâbîlerin bu konuda Peygamber (S.A.)'den bir şey işitmiş olmaları mânâsına gelebileceği gibi, kendilerinin böyle ictihad ettikleri mânâsına da gelebilir. Böyle bir ihtimal karşısında herhangi bir şey Peygamber (S.A.)'e nisbet edilemez. İbni Hazm, şahabının içtihadını hüccet saymaz. O, hem sahâbîyi, hem de derece bakımından sahâbiden sonra gelenleri taklit etmez.
Buna göre, İbni Hazm'in rivayet hususunda da zahirî olduğu anlaşılmaktadır.[671[100]]

[668[97]] Nisa Sûresi, 59.
[669[98]] Hasr Sûresi, 7.
[670[99]] el-İhkam, «. I, s. 139-141, 331.
[671[100]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/491-494.

3- İcmâ1[672[101]]

Şimdi İbni Hazm'e göre şeriatın üçüncü kaynağı olan icmâ'ı anlatabiliriz, îbni Hazm'in icmâ'
üzerindeki görüşleri üç noktada toplanabilir:
1 — İcmâ'ın hakikati,
2 — Hakkında icmâ' hâsıl olan asıl; buna usûl-i fıkıhçılar icmâ'ın senedi» adını verirler,
3 — Îcmâ'ın asrı.
İcmâ'ın hakikatine gelince: İbni Hazm bunu açıkça tarif etmez.
Fakat şerîatin kaynak ve hükümlerini bölümlere ayırarak açıklamaya çalışır. Ona göre dînî hükümlerin sadece iki kaynağı vardır. Bu da; ya Mushaf ta yer alan vahy-i ilâhî, yâni Kur'ân'dır. Veya Mushaf ta yer almayan vahy-i ilâhî, yani Peygamber'in Sünnetidir. Bu iki esasa dayanan dinî hükümler üç kısma ayrılır:
a) Ümmetin asırdan asra nakledegeldiği)ıükümler: Bunlar İman, namazlar, oruç ve haccm esasları gibi icmâ'a dayanan «hükümlerdi.
b) Tevatürle nakledilegelen birçok sünnetler: Bunlar hakkında icmâ'a tesadüf edilmemiştir. Peygamber (S.A.)'in sahâbîlerin yanında oturarak namaz kılması ve Hayber arazî'sini içinden çıkan gelirin yarısı karşılığında Yahudilere kiraya vermesi böyledir.
c) Güvenilir kimselerin nakledegeldikleri meseleler: Bunların bir kısmı üzerinde icmâ1, bir kısmı üzerinde de ihtilâf edilmiştir.[673[102]]
İcmâ'm senedine gelince : îbni Hazm, üzerinde icmâ' yapılan mes'-elenin ancak bir nassa dayanmasını şart koşar. Bu nass da Peygamber (S.A.)'den nakledilen Sünnettir. Sünnet ise; ya Peygamber aleyhis-selâm'm sözü, ya fiili veya ikrarı (takriri) dir. Hakkında böyle bir nass bulunmayan mes'ele üzerinde icmâ' olduğu iddiası bâtıldır. Çünkü Allah; «Rabbinizden size inen (Kur'ân-ı Kerim)'e uyun. Ondan başka velîlere uymayın.»[674[103]] ve «Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım.»[675[104]] buyurmuştur. Dolayısıyla bir nassa dayanmayan icmâ'ı kabul etmek, Allah'ın indirmediği bir şeye uymaktır. Keza, nassa dayanmayan bir mes'ele üzerinde icmâ'a varmak, Peygamber devrinde hükmü bildirilmemiş mes'elelerin mevcut olduğunu ileri sürmek ve dînin Peygamber devrinde tamâm olmadığını ortaya atmak" demektir.
Görülüyor ki İbni Hazm, sadece nass'lara dayanmaktadır. Diğer fakîhler ise, hem nass'lara dayanmakta, hem de hakkında nass bulunmayan mes'eleleri nass'lara hamletmek suretiyle bir hükme bağlamaktadırlar. Allah'ın bildirdiği hükümlerin sebeplerini keşfedip bunlara göre kıyaslar yaparak, yeni mes'elelerin hükümlerini bildirmek, dînin temel esaslarmdaki, mükemmelliği zedelemez. Namütenahi ve yeni olaylar, bu temel esasların ışığı altında bir hükme bağlanmak mecburiyetindedir.
İcmâ'ın asrına gelince: İbni Hazm'e göre bir hüküm üzerinde kimler tarafından icmâ' yapılabilir ve hangi asrın icmâ'ı muteberdir? İbni Hazm bu sorulara verdiği şu cevabı Dâvûd ez-Zâhni'ye nisbet eder: Muteber olan icmâ' ancak sahâbilerin icmâ'ıdır. Çünkü

672[101] Müellif, yutanda İbni Hazm'e göre şer-i delillerin dört olduğunu söylediği halde, borada üçüncü ve dördüncü delili açıklamamıştır. Biz bunları, müellifin «İbni Hazm» adlı ve Kahire'de 1954 yılında basılmış olan eserinin 354-364. sayfalarından özetleyerek terceme ettik. Çeviren.
673[102] el-İhkam, c. IV, s. 143.
674[103] A'raf Sûresi, 3.
675[104] Maide Sûresi, 3.

sahâbîler, dîni hükümleri bizzat Peygamber (S.A.)'den öğrenmişlerdir. Ancak bizzat Peygamber (S.A.)'in öğrettiği şeyler üzerinde icmâ' olabilir. Ayrıca sahâbîler, mü'minlerin tamamını temsil ediyorlardı. Dolayısıyla onların icmâ'ı bütün mü'minlerin icmâ'ı oluyordu. Sahâbîlerden sonraki asırlara ait mü'minler, müslümanların bir kıs-mını teşki-l etmektedirler. Mü'minlerin bir kısmının icmâ'ı ise, icmâ' hüviyetini kazanamaz.676[105]
Ibni Hazm'e göre' icmâ', bütün âlimlerin Peygamber (S.A.)'den bizzat öğrenmiş oldukları mes'eleler üzerindeki tevatüre dayandığından, Medînelîlerin icmâ'ı bütün mü'minlerin icmâ'ı sayılmaz ve dinde bir hüccet teşkil etmez. Çünkü Medîneliler, bütün mü'minleri temsil edemezler.677[106]

4- Delîl

Ibni Hazm'e göre şeriatın dördüncü kaynağını «delil” teşkil eder. Diğer Ehl-i Sünnet fakîhlerine göre ise, şeriatın dördüncü kaynağı kıyas'tır. Zahirîler kıyası tanımazlar. Fakat «delil» adını verdikleri] kıyasa benzer bir kaynak ileri sürerler. Hatib Bağdadî, Târih'inde de bunu Dâvûd ez-Zâhirî'nin ortaya” attığını söyler. Lâkin Zahiriler, delilin kıyastan ayrı olduğunu ve nass'lann dışında bir şey olmadığını söylerler, İbni Hazm, bu konuyu anlatırken sert bir dil kullanır ve şöyle der:
«Câhiller bizim «delil» tâbirimizi nass'ların ve icmâ'm dışında bir şey zannederler. Bir kısmı da, delil ile kıyâsın aynı şey olduğunu söyler. Bunlar son derecede sakat ve yanlış bir zanna kapılmaktadırlar. Biz, insâallah, hüccet olarak kabul ettiğimiz delil'i bütün çuplaklığıyla ortaya koyacağız.»
Bundan sonra Ibni Hazm delîli açıklamaya girişir ve onun nass veya icmâ'dan çıkarılmış plan ve bizzat bunların delâletine dayanan bir şey olduğunu, bir illet sebebiyle nass'lara hamledilmediğini söyleyerek, kıyâsı reddeder. Çünkü, kıyâsın esâsı nass'dan çıkarılan illete dayanmakta ve o nass'ın hükmü, aynı illeti taşıyan diğer mes'elelere de tatbik edilmektedir. Nass'lara dayanan delîl ise bizzat nass'lardan 678[107]alınmaktadır.679[108]

Nass'ların Tâ'lîli680[109]

Fakîhlerle Zahiriler arasındaki asıl fark ve ihtil4fxfc. nasşlann ta'lîli teşkil eder. Fakîhlerin büyük çoğunluğuna göre nass'larîn manâları akılla bilinir. Çünkü nass'lar, belirli maksatlar için gelmiştir. Din ve dünya işleri bunlarla tanzim edilir, insanlar, dosdoğru ve faziletli bir yolda ancak bunlar sayesinde gidebilir. Her nass'ın lâfızlarının delâlet ve ifade ettiği umunu ve hususi mânâları iyice kavranır. Meselâ; şarabı yasak eden nass'dan bunun niçin yasak edildiği ve bu yasağın (tahrîmin) gayesi tesbit edilir. Sonra bu nass, tahrimin sebebi (illeti) 'ni taşıyan her içkiye tatbik edilir. Böylece Kur'an nass'larıyla Peygamber'in hadîslerinin toplamından bir kısım külli kaideler elde edilir. Birçok cüz'İ mes'eleler bu kaidelerin şümulüne girer. Bu kaidelerin tatbiki sayesinde mevcut olan hâdiselerin hükümleri bilinmiş olur. Bu suretle de şeriatın

676[105] el-İhkam, c. IV, s. 147.
677[106] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/494-496.
678[107] Misaller, için yukarıya «Dâvûd e^Zâhirî» bahsine bakınız. Çeviren.
679[108] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/496.
680[109] Nasslann sebep ve metlerinin tesbit edilerek ortaya çıkarılması.». Çeviren.

tatbik imkânı genişler. Çünk) bu kaideler, bir mes'elenin şer'î hükmünü öğrenmek isteyen ve bunun hakkında bir nass bulamayan herkesin ışığına doğru koştuğu bir nurdur.
İşte bu anlattıklarımız fakîhlerin görüşleridir. Zahirîlere gelince; onlar nass'ların, kulların her türlü ihtiyacına cevap vereceğini kabul ederler. Fakat her nass, sadece kendi konusunu açıklar ve bundan öte gidemez. Nass'dan istinbat edilen bir illetin mevcudiyeti düşünülemez. Eğer nass'ların, kulların maslahatını temin için geldiğine inanmak gerekirse hiçbir şeyin nass bulunmadıkça haram veya helâl olduğu söylenemez. Eğer bâzı nass'lar belli sebeplerle gelmişse bu nass'ların hükümleri, ait oldukları mes'elelerin dışına çıkamaz, îbni Hazm bu hususta şöyle der:
«Şeriatın her hükmünün bir sebebi vardır diyemeyiz. Belki şöyle söyleyebiliriz: Şeriatın muayyen hükümlerinin sebepleri bulunduğu nass'la belirtilmiştir. Sebebi nass'la belirtilmeyen hükümler de vardır. Bu gibi hükümler, dilediği her şeyi yapma kudretine sahip olan Allah'ın murâd ettiği şeylerdir. Biz, bir şeyin haram veya he lal olduğunu söyleyemeyiz. Rabbimiz ve Peygamberimiz (S.A.)'in . buyurduğu şeyleri ne artırabiliriz, ne de eksiltebiliriz. İşte hakîkî din budur. Hiçbir kimse bunun zıddına hareket edemez ve bundan başka türlü inanamaz. Muvaffakiyet de Allah'dandır. Kur'an'da; «O, yaptığından sorulmaz. Onlar ise sorguya çekilirler.»[681[110]] buyurulmuştur. Böylece Allah, kendisiyle bizim aramızda kıyas edilemiye-cek kadar büyük fark olduğunu ve onun fiillerinde «niçin»in bit yeri bulunmadığını bildirmiştir. Allah'ın hüküm ve filleri hakkında niçin böyle yapmıştır, diye sorma hakkımız olmadığına göre, şeriatın hükümlerinde sebep aramamız bâtıldır. Allah bunu şu sebepten böyle yaptı diye nass'la belirtilmemişse, bizim ileri sürdüğümüz illetler tamamen değerini kaybeder. İşte bunun da sorulması caiz olmaz ve hiçbir kulun; «Niçin bunun bir sebebi var da, ötekinin yoktur?» demesi doğru olmaz. Keza; «Allah, niçin bunun sebebini bildirdi de diğerinin bildirmedi?» diyemez. Çünkü bir kimse, böyle bir soru ortaya atarsa, Allah'a isyan etmiş ve dinî bakımdan küfre düşmüş olur,»[682[111]]
Burada îbni Hazm'in nass.ları ta'Iil konusunda meseleyi başka bir sahaya intikal ettirdiğini görüyoruz. O, nass'larm ta'lîlini Allah'ı yaptığı işlerden sorguya çekmek, Allah'ın fiil ve sözlerinde yaratıcı iradesini ta'lîl etmek gibi bir şey sayıyor. Burada İbni Hazm, konudan tamamen uzaklaşmaktadır. Çünkü fakîhlerce kabul edilen nass'-larm ta'lîli, bu nass'larm maksat ve gayelerini tanımak ve onların şâmil olduğu mânâları tamim etmektir. Bu ise, Allah'ın nass'Iarla neyi murâdettiğini tesbit etmektir, Allah'ın iradesini söz konusu etmek değildir. Bunun için diyebiliriz ki, îbni Hazm gibi derin bir tetkik sahibi olan bir bilginin böyle düşünmesi yakışık almakmaktadır. Çünkü nass'larm ta'lîli ile, hâşâ, Allah'ı sorguya çekmek arasında büyük bir fark vardır. Nass'larm mânâlarını araştıran kimse, bu hükümlerden Allah'ın ne murâdettiğini öğrenmek istemekte ve nass'-ları tefsir ederek, Rabbu'l-Âlemîn'in bu hükümlerdeki murâdını anlamaya çalışmaktadır. Allah'ın irâdesini söz konusu yapan kimse de; «Bunu niçin böyle yaptın, ey Rabbu'l-ÂIemîn?» diye sormaktadır. Bu ikisi arasındaki fark şüphesiz çok büyüktür.[683[112]]

[681[110]] Enbiyâ Sûresi, 23.
[682[111]] el-İhkam, e, VIII, s. 102.
[683[112]] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/497-498.

Îstishâb

İbni Hazm kıyas, maslahat, istihsan ve zerâyi' gibi bütün re'y çeşitlerini reddettikten sonra hakkında nass bulunmayan meseleleri neye göre halletmektedir?
îbni Hazm, hakkında nass bulunmayan meselelerde istishab ve ibahat-ı asliyye684[113] prensibine dayanır, İbni Hazm'e göre istishab'ın mânâsı, nass'a dayanan bir hükmün değiştiğini gösteren nass'lar arasında bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir. Ona göre haram edilenler hariç, her şeyin mubah oluşu nass'la sabittir. Allahu Teâlâ, Hz. Âdem'in yeryüzüne inişi sırasında şöyle buyurmuştur: «Yeryüzünde sizin için bit vakte kadar durak ve faydalanacak şeyler vardır.»685[114] İbni Hazm bu nass'ı şöyle açıklar: Allau Teâlâ bu âyetinde, «bizim için faydalanacak şeyler» olduğıanu bildirerek insanlara her şeyi mubah kılmıştır. Sonra bunlardan dilediğini yasak etmiştir. Yâni bunların hepsi, şer'î bir nass'â dayanır.»686[115]
İbni Hazm, istishabı alıp birbirine benzeyen şeyleri bir hüküm altında birleştiren kıyas yoluyla içtihadı terkedince, bâzan- acaip durumlara düşmüştür. Şöyle ki:
a) Eşyada renginin, kokusunun ve tadının t değişmesi gibi pis olan bir şeyin maddî eserleri görülmedikçe o eşya temizdir. Meselâ, suya pis bir şey düşse ve onda böyle bir değişiklik meydana gelmese, bu su temiz olup içilmesi ve abdest alınması caizdir. Bundan, ancak durgun suya idrarın katışması istinâ edilmiştir. Çünkü böyle bir suyun pis olduğunu bildiren bir nass vardır.687[116]
b) Köpeğin artığı, yâni köpeğin bir kaptan içmiş olduğu su ve benzeri maddelerin geriye kalan miktarı pistir. Bu kabı temizlemek için, biri temiz toprakla olmak üzere, yedi kere yıkamak gerekir. Çünkü bu hususta nass vardır. Buna mukabil domuzun artığı temiz olup içilmesi veabdest alınması caizdir.688[117]
c) Durgun bir su insan idranyla pis olur. Öte yandan domuzun idrarı böyle bir suyu pis etmez. Çünkü nass sadece insan idrarı hakkında varit olmuştur. Dolayısıyla domuz vesair hayvanların idrarı buna kıyas edilemez.689[118]
Şüphesiz bu görüşler, fıkıh ve fikir alanında tuhaf şeylerdir.İbni Hazm'i bunlara sürükleyen sebep, onun, re'y ve riass'larm mânâlarının akıl ile kavraıulabileceğini reddedişidir. Bu yüzden O, nass'ların hükümlerini muayyen İlletlere, tesbit edilmiş maslahatlara, meseleleri benzerlerine mukayese edip bunları aynı hüküm altında birleştirme (kıyas) esnasına dayandırmaz. Lâkin böylece, istinbat temelinden yıkılmış olar.690[119]

Sonuç

Bu kısa açıklamalar, umumî olarak Zahirî fıkhını ve özellikle îbni Hazm'in fıkhî görüşlerini aksettirmektedir.
Nass'lann Zahirî mânâlarını kabul etmek konusunda şiddet gösteren ve diğerlerine sert bir şekilde muhalefet eden Zahirî mezhebinin ilk imâmı Dâvûd el-lsbahânf'dir. O'nun bir kısım görüşlerini yukarıda abattık. Onlar, Dâvûd ez-Zâhirî'nin fıkhî metodunu yan-

684[113] Her şeyde aslolan mubah olmaktır. Çeviren.
685[114] Bakara Sûresi, 3S.
686[115] el-lhkam, c I, 3. 59.
687[116] el-Muhallâ, c. I, s. 135.
688[117] Aynı eser, s. 132.
689[118] Aynı eser, s, 69.
690[119] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/498-499.

sıtmaktadır.
İşte bu metod, onu bütün rivayete ve senedleriyle hadîs toplamaya sevketmiştir. Çünkü o, re'y'e itimat etmediği müddetçe, nass'-ların Zahiri mânâlarına göre hüküm vermek için buna mecbur olmuş ve netice itibariyle de çok zengin bir servet bırakmıştır[691[120]]

Zahiri Mezhebinin Yayılışı

Bu mezheb, ilk kurucusu Dâvûd zamanında ve ondan sonra çok az yayılmıştır.
Büyük şehirlerdeki mezheplerin hiç birisi kadar yayılma imkânı bulamamıştır. Hicrî beşinci asırda îbni Hazm ortaya çıkıp bu mezhebe üç yönden büyük hizmetlerde bulunmuştur.
1 — Zahirî mezhebinin usûlünü tesbit etmiş ve bunlan günümüze kadar tesirini devam ettiren kitaplarında belirtmiştir. Bu kitapların en büyükleri şunlardır:
a) el-lhkâm fî Usûli'1-Ahkâm: Ibni Hazm bu eserinde kendi mezhebinin usûlünü ele alıp açıklamış, diğer mezheplerin usulleriyle karşılaştırmış ve görüşlerinin hepsinde haklı değilse de, bunlan şiddetle savunmuştur.
b) Ibni Hazm, adı geçen kitabını gayet güzel bir risale şeklinde telhis etmiş ve buna «en-Nubez[692[121]] adını vermiştir. Bu risalede Zahirî mezhebine ait metodlann ince bir özeti ve diğer mezheplerle küçük münakaşalar yeralmaktadır.
c) el-Muhallâ: Bu eser, kelimenin tam manasıyla İslâm fıkhı-nınm bir mecmuasını teşkil eder. Ibni Hazm, bu eserinde ahkâm hadislerini, bütün îslâm ülkesindeki âlimlerin fıkhî görüşlerini toplamıştır. Bu eser, haddizatında çok faydalı olup bütün Zahirî mezhebini ihtiva etmekte ve ona tarihteki yerini kazandırmaktadır. Eğer bu eserde îbni Hazm'in bazı sert çıkışları ve bir kısım tuhaf ifadeleri yer almasaydı, Sünnet fıkhı üzerine yazılmış olan eserlerin en üstünü olurdu.
2 — İbni Hazm, Zahiri mezhebini yaymak için davete başlamıştır. Fakat dilinin sert oluşu, hasetçilerin kinini üzerine çekmiştir. Davetine edilen icabet, onun bu uğurda harcamiş olduğu gayrete nis-betle çok az olmuştur. O, —Allah kendisinden razı olsun bunu, «Bir âlime memleketinde itibar edilmez» diye açıklar ve şöyle der: «Bizim durumumuz da, kişi kendi muhitinde takdir edilmez[693[122]] atasözüne uymaktadır. İncil'de Hz.'İsa'nın: «Bir peygamber, ancak kendi memleketinde hürmetsizlik görür.» dediğini okudum. Peygamber (S.A.V.)'in Kureyşten gördüğü muameleleri düşününce bunu daha iyi anlarız. Kureyşliler zekâca daha ileri, akılca daha kuvvetli, kavrayış bakımından daha sağlam, en mübarek yerde oturmak şerefine sahip oldukları ve en güzel nimetlerle beslendikleri halde, Hz. Peygamber'i takdir edememişlerdir. Allah, (Medine'de oturan) Evs ve Hazrec kabilelerine bu takdir imkânmı bahşetmiş, böylece onları bütün insanlardan üstün kılmıştır. Allah, fazlını dilediği kimselere ihsan eder. Bizim Endülüs de aynı durumdadır. Endülüslüler, aralarından yetişen ve kendilerinden üstün olan bir âlimi çekeme-mişlerdir. Onun yaptığı çok şeyi azımsamişlar, iyiliklerini kötülük - saymışlar, kusur ve hatâlarını araştırmaya koyulmuşlar, hayatı boyunca karşılaştığı bu gibi fena davranışlar, diğer memleketlerdekilerden kat kat fazla olmuştur. Bu âlim başarılı olunca hırsız, evirip çevirici ve iddiacı demişler, orta halli

691[120] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/499-500.
692[121] Bu eser, Zahld el-Kevserî'nin mnfratfdime ve ban taaçryeleriyle «en-Nabez fi Usli-Fıkhiz-Zâhirî» adı altında Emin el-Hancî tarafından 1940 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Brockelmann ve İslâm Ansiklopedisi, Ibni Haran maddesinde bu eserin adını «en-Nabze» olarak göstermekte ve Berlin Kraliyet Kütüphanesinde No. 5376'da yazma bir nüshasının bulunduğunu kaydetmektedirler. Çeviren.
693[122] Türkçemizde bu mânada «Ev danası öküz olmaz» diye bir atasözü vardır. Çeviren.

olduğu zaman soğuk yüzlü, değersiz, zayıf ve düşüktür demişler; ilerleyince bu ne zaman böyle oldu, ne zaman okuyup yetişti? vay anasını! demişlerdir.694[123]
îşte bu sözler açıkça göstermektedir ki hasetçilerin kini, îbni Hazm'in bu mezhebi yaymasına engel olmuştur. Şüphesiz Endülüs âlimlerinin, İbni Hazm'in şahsına olan kinleri, Zahirî mezhebini daha da kötü durumlara düşürmüş ve bu mezhebi kuvvetlendirmek için onun göstermiş olduğu'gayretlerin netice vermesini engellemiştir. Bu yüzden îbni Hazm, milletine karşı çok şiddetli davranmış, onlar da kendisine karşı aynı şekilde şiddet göstermişler, böylece îbn Hazm'in emekleri boşa gitmiştir.
3 — Îbni Hazm, gençleri yanma toplamıştır. O, Zahirî mezhebini, emsali veya yaşça kendisine yakın olan kimseler arasında neşredemeyince, istiyerek veya mecburen son ömrünü geçirdiği çiftliğinde mezhebine ait görüşleri yanma gelen gençlerin kalblerine yerleştirmiştir. İşte îbni Hazm'in bu genç talebeleri, hocalarının ilmini samimiyetle öğrenmeye çalışmışlar, onun fıkıh, hadîs ve diğer îslamı ilimlere dair görüşlerini benimsemişlerdir. Bunlar- sayı bakımından az ve genç olmalarına, büyük âlimler, arasında, yer almamalarına rağmen, ihlâs ve çalışkanlıkları sayesinde büyük topluluların yapamıyacağı şeyleri başarmışlardır. Ölümünden sonra İbni Hazm'in kitaplarını toplamak ve görüşlerini açıklamak hususunda bunların tesiri büyük olmuştur.695[124]

Îbni Hazm'den Sonra Zahiri Mezhebi'nîn Durumu

Bu mezheb, İbni Hazm'in ölümüyle ortadan kalkmamıştır. İbni Hazm, bu mezhebi kitaplarıyla ebedileştirmiş ve kendisinden ilim tahsil eden öğrencileri vasıtasıyla yaymaya muvaffak olmuştur. Onun bu genç öğrencilerinden bir kısmı, Zahirî mezhebini yalnız Endülüs'te değil, Doğu İslâm ülkelerinde de yaymışlardır.
Doğu İslâm ülkelerine giden talebesi Buharî ve Müslim'in sahihlerini bir araya toplayan el-Humeydî'dir. Bu zat, İbni Hazm'in vefatından sonra Endülüs'den kaçmış olup hocasının yazmış olduğu eserler vasıtasıyla Zahiri mezhebini Doğu İslâm ülkelerine yaymıştır.
el-Humeydi'nin adı Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Nasr'dır.420 H. yılında doğup 488 H. yılında ölen el-Humeydî, tarihçi ve haddis idi. İbni Hazm'den tahsil görmüş, İslâmı birçok ilimlerde ondan icazet almış, îbni Hazm'in kitaplarını bizzat kendisinden okumuş ve Zahirî mezhebini yaymaya çalışmıştır.
îbni Hazm'in talebeleri her tarafa dağılmışlardır. Gittikleri yerlere hocalarının kitaplarını götürmüş olmaları, gelecek nesiller üzerinde büyük tesirler bırakmış, "böylece her nesil arasında zahirî olanlar bulunmuş ve her asırda Endülüs bir zahirî fakihinden hâlî kalmamıştır.
Hicrî 6. ve 7. yüzyıllarda yaşayan âlimlerden Ebu-1-Hattab Mec-duddin Ömer b. el-Hasan696[125] dikkati çekmektedir. Ebu'l-Hatatb, «İbni Dıhye» künyesiyle anılır. Bu zat, bütün Endülüs'ü dolaşmış ve buranın büyük bilginlerinden ilim tahsil etmiş, sonra Eyyûbîler devrinde Mısır'a gelmiştir. el-Makkarî bu bilgin hakkında şöyle der:
«Ebu'l-Hattab Mısır, Mağrib, Şam, Irak ve İranda rivayetle meşgul olmuş, hadîs tahsili için seyahatler yapmış, bir çok kitap telif etmiş, usûl okumuş, hadîs rivayetinde pek yararlı olmuş... ve gayet faydalı bir çok eser yazmıştır.»
Dikkati çeken ve İslâm tefekküründe büyük tesirleri olan âlimlerden Muhyiddin b. el-

694[123] Nefhu't-Tîb, C..II, s. 130, Hayriyye baskısı.
695[124] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/501-503.
696[125] 14 Rebiülevvel 633 tarihinde Kahire'de ölmüştür. Çeviren.

Arabî (öl. 638 H) de, ibadet bakımından Zahirî mezhebinde olup Ebu'l-Hattab b. Dıhye ile çağdaş idi. el-Mak-kari bunun hakkında da; «ibâdet bakımından zahirî, itikat bakımından da bâtinî görüşlere sahipti.» der.[697[126]]
Ebu'l-Hatab ile Îbnu'l-Afabî Endülüs'e hükmeden Muvahhidîler devrinde yaşamışlardır. Diyebiliriz ki Hicrî 6. asrın sonu ile 7. asrın başı Zahirî mezhebinin parlak ve yayılma devridir. Bu mezhebi Hicri 580-595 yıllarında iktidarda olan Yakub b. Yusuf b. Abdilmü'-min b. Ali, Kuzey Afrika ve bütün Endülüs ülkelerinde yaymıştır.
Adı geçen Emir, bu mezhebe göre amel edileceğini halka ilân etmiş ve kendisinden sonra gelenler de onun izinden giderek bu mezhebi yaymaya çalışmışlardır. «el-Mu'cib fî Telhîs-i Ahbâri'l-Mağrib» adlı eserin yazarının[698[127]] anlattığına göre, Emir Yakub, müslüman-îarı Sünnete sarılmaya ve Maliki mezhebini bırakmaya, sadece Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünneti ile amel etmeye çağırmıştır. Hattâ, Mâliki mezhebi üzerine yazılmış olan fıkıh kitaplarını' toplatıp hepsini yaktırmıştır. Burada sözü" el-Mu'cib yazarına bırakıyoruz:
«Adı geçen Emir Yakub'un saltanat günlerinde fürû' ilmi sönmüş ve fakihler bu Emirden korkmaya başlamıştır. Emir. Yakub, Kur'ân-ı Kerim ve Hadis kitaplarını ayırdettikten sonra Maliki mezhebine göre yazılmış olan kitapların tamamen yakılmasını emretmiştir. Bütün ülkede, Mâliki mezhebine ait kitapların yakılmasına devam edilmiştir. Sahnun'un «el-Müdewene»si, îbnı Yûnus'un «Kitab» ı, Ebu Zeyd'in[699[128]] «Nevadır» ve «Muhtasar» ı, el Berazii'nin[700[129]] «Kitâbu't-Tehzib» i, İbni Habib'in[701[130]] «el-Vadıha fi's-Sünen ve'I-Fıkh» ı gibi eserler bunlar arasındadır. O günlerde ben, Fas şehrinde idim. Bu kitapların yüklerle getirilip bir yere yığıldığını, daha sonra ateşlenip yakıldığını gördüm.»[702[131]]
el-Mu'cib yazan yine şöyle der: «Emir Yakub, insanların re'y ilmi ile iştigal 'etmelerini ve re'y' dayanarak münakaşaya girmelerini yasaklamış ve dinlemiyenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir... Maksadı, Mâliki mezhebini topyekûn yok et-mek, onu bir anda Mağrib'den kaldırıp atmak, insanları Kur'ân ve Sünnet zahirine göre amel etmeye mecbur kılmaktı.»
Bu surette Zahiri mezhebi yeniden canlanmışta. Çünkü Muvahhidîler, yalnız Kur'an ve Sünnet'in zahirine göre amel edilmesini istemekle, taklidi reddeden ve sadece nass'larm zâhirleriyle yetinen Zahirîlerin metodunu yaymış oluyorlardı.
İbni Hazm, Emîr Yakub b. Yusuf'un takdirini kazanmıştı. Hattâ, Emir Yakub, Endüslüs'e girdiği zaman gidip rahmetli îbni Hazm'in kabrini ziyaret etmiştir.[703[132]]
Muvaffak kılan ve doğru yolu gösteren Allah'dır.[704[133]]

697[126] Nefhu't-Tib, c. I, s. 100, Rifaî neşri.
698[127] Bu zat, Abdnlvâhid b. Ali el-Merrakeşî'dir (öl. 647 H.). Çeviren.
699[128] Tam adı, Ebu Zeyd Said b. Evs el-Ansâri'dir (öl. 215 H.)Çeviren.
700[129] Halef el-Berazü'nin 430 H. yılında yaşadığı biliniyor. Metinde anılan eseri, «el-Müdewene»nin ihtisarıdır. Çeviren.
701[130] Adı Abdulmelik'dlr (Öi. 238 H.). Çeviren.
702[131] el-Mu'cib, s. 278, Ticariyye baskısı (Mısır).
703[132] Emir Yakub, 595 H. yılında öldükten sonra Endülüs ve Mağrib'de Mâliki mezhebi yeniden kuvvetlenmiş ve Zahirî mezhebi zamanla sönmüştür.
İran'da bir hayli yayılmış olan Zahiri mezhebi yavaş yavaş burada da sönmüştür. Ancak günümüzde Hindistan'ın Bhopâl eyaletinde bulunan müslümanlar arasında bu mezhebe mensup olanlar vardır. Zahirî mezhebine ve bilhassa Îbni Hazm'in görüşlerine vefatından sonra daha çok yazı île hücum edilmiştir. Meselâ, 'yaklaşık olarak Îbni Hazm'den bir asır sonra, Mâliki âlimlerinden Îbni Zerkun diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Said el-lşbîlî (öl. 621 H.) «Kitâbul-Muahallâ» adlı eseriyle Îbni Hazm'in «Kitab'ul-Muhallâ'sını tenkit ve red-detmiştir. Çeviren.
704[133] İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, Prof. Muhammed Ebu Zehra, Hisar Yayınevi: 2/503-505.